Robin Hahnel

İktisadi Adalet ve Demokrasi

Rekabetten İşbirliğine

İngilizceden çeviren: Yavuz Alogan

AYRINTI

ROBIN HAHNEL

Robin Hahnel, yirmi yılı aşkın bir süredir Washington'daki Amerikan Üniversitesi'nde siyasi iktisat dersleri veriyor. Michael Albert ile birlikte *Unorthodox Marxism: An Essay on Capitalism, Socialism and Revolution* (1978), *Marxism and Socialist Theory* (1981), *Socialism Today and Tomorrow* ((1981), *Political Economy of Participatory Economics* (1990), *Looking Forward* (1991) [Geleceğe Bakmak 21. Yüzyıl İçin Katılımcı Ekonomi, çev.: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 1994] isimli çalışmaları olan Hahnel'in diğer kitapları şunlardır: *Quiet Revolution in Welfare Economics* (1990), *The Political Economy of Participatory Economics* (1991), *Panic Rules: Everything You Need to Know about the Global Economy* (1999).

Ayrıntı: 505
"Ağır" Kitaplar Dizisi: 20

İktisadi Adalet ve Demokrasi
Rekabetten İşbirliğine
Robin Hahnel

İngilizceden çeviren
Yavuz Alogan

Yayına hazırlayan
Ertürk Demirel

Kitabın özgün adı
Economic Justice and Democracy
From Competition to Cooperation

Routledge/2005
basımından çevrilmiştir.

© Taylor & Francis 2005 & Akcalı Ajans

Bu çevirinin Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak illüstrasyonu
Asuman Ercan

Kapak düzeni
Orhan Deliorman

Düzelti
Asaf Taneri

Baskı ve cilt
Sena Ofset (0 212) 613 38 46

Birinci basım *2006*
Baskı adedi *2000*

ISBN 975-539-497-4

AYRINTI YAYINLARI
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr
Dizdariye Çeşmesi Sk. No.: 23/1 34400 Çemberlitaş-İst. Tel.: (0 212) 518 76 19 Faks: (0 212) 516 45 77

Robin Hahnel

İktisadi Adalet ve Demokrasi

Rekabetten İşbirliğine

AYRINTI

AĞIR KİTAPLAR DİZİSİ

KİTLE VE İKTİDAR
Elias Canetti

İNSANLIĞIN MAHREM TARİHİ
Theodore Zeldin

RUJ LEKESİ
Yirminci Yüzyılın Gizli Tarihi
Greil Marcus

BİZİ 'BİZ' YAPAN HİKÂYELER
Kendimizi Yaratma Üzerine Bir Deneme
William Lowell Randall

MARKSİZM, AHLÂK VE TOPLUMSAL ADALET
R. G. Peffer

İMPARATORLUK
Michael Hardt & Antonio Negri

DİSİPLİN
Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi
Ulrich Bröckling

HEP YUVAYA DÖNMEK
Ursula K. LeGuin

AHLÂKİ PROTESTO SANATI
Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık
James M. Jasper

SANATTA ANLAMIN GÖRÜNTÜSÜ
İmgelerin Toplumsal İşlevi
Richard Leppert

KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ
Richard Sennett

CAZ KİTABI
Ragtime'dan Fusion ve Sonrasına
Joachim-Ernst Berendt

KURTLARLA KOŞAN KADINLAR
Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler
Clarissa Pinkola Estés

CİNSELLİĞİN TARİHİ
Michel Foucault

SEKS İSYANLARI
Toplumsal Cinsiyet, Başkaldırı ve Rock'n'roll
Simon Reynolds & Joy Press

SÜRÜDEN DEVLETE
Toplumsal Bağ Üzerine Psikanalitik Deneme
Eugène Enriquez

ÇOKLUK
İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi
Michael Hardt & Antonio Negri

BİR AHLÂK KURAMI
Genel Etik & Bir Ahlâk Felsefesi & Bir Kişilik Etiği
Agnes Heller

MUTFAK SAVAŞI
Damak Zevkinin Jeopolitiği
Christian Boudan

İKTİSADİ ADALET VE DEMOKRASİ
Rekabetten İşbirliğine
Robin Hahnel

TARİH BOYUNCA KENT
Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği
Lewis Mumford

Bu kitap,
çocuklarım Jesse, Ilana, Sara,
Tanya, Dylan ve Aidan'a adanmıştır.

TEŞEKKÜR

Bu kitap neredeyse 40 yıldır bir iktisatçı ve eylemci olarak ilerici toplumsal değişim için yapılan çalışmanın ürünüdür. Bırakın haklarını vermeyi, adlarını bile anamayacağım kadar çok kişinin ve örgütün damgasını taşımaktadır. Yaklaşık on yıl kadar önce beni *21. Yüzyıl İçin Yollar* dizisi için ilerici ekonomi üzerine bir kitap yazmaya davet ettiği için özellikle Marcus Raskin'e teşekkür etmek isterim. Ruskin beni, rekabet ve hırs ekonomisini XX. yüzyılda adil işbirliği ekonomisiyle değiştirmeye savaşanların düşüncesini, gelecek yüzyılda insanların bizim yapamadıklarımızı başarmalarına yardımcı olacak dersler çıkarmak için incelemeye teşvik etti. O olmasaydı bu kitap asla gerçekleşmezdi. Taylor & Francis'teki editörlerim, Robert Tempio, Angela Chnapko, Tao Woolfe ve Eric Nelson'a da teşekkür ederim. Onlar böylesine iddialı bir girişime kefil oldular ve her ertelemeyi zarif bir hoşgörüyle karşıladılar. Nihayet ilk taslak metni dikkatle okuduktan sonra çok değerli önerilerde bulunan, Amerikan Üniversitesi'ndeki lisansüstü asistanım Susan Bush'a teşekkür ederim.

Ama en çok artık göçmüş olan ve kendilerine borçlu olduğum kişilere teşekkür etmek isterim. Daha iyisini yapacaksak öncellerimizi eleştirirken acımasız olmalıyız; ancak daha sonra gelenlerin bizim yapamadığımızı başarmak için neyi farklı yapacaklarını öğrenmeleri gerekli olsa da, XX. yüzyılda iktisadi adalet ve demokrasi davasını ilerletmek için sayısız girişimde bulunan on milyonlarca insanın fedakârlığı asla inkâr edilmemelidir. Bizden daha iyi olduklarını kanıtlayanlar kendilerinden öncekilere daima büyük bir minnet borcu taşıyacaklardır.

İçindekiler

— Dizi Editörünün Önsözü 11
Marcus Raskin

— Giriş 13
– Ana Tez 17
– Bölüm I: İktisadi adalet ve demokrasi 18
– Bölüm II: Geçmişimizi yeniden düşünmek 20
– Bölüm III: Ne istiyoruz? 22
– Bölüm IV: Rekabet ve hırstan adil işbirliğine 23

Birinci Bölüm

İktisadi adalet ve demokrasi

I. İKTİSADİ ADALET 29
A. Tersine dönmüş Robin Hood 30
B. Farklı iktisadi adalet kavramları 33
C. İktisadi adalete ilişkin toplumsal sözleşme kuramları 48
D. Sonuç 59

II. İKTİSADİ DEMOKRASİ 61
A. İktisadi özgürlük 62
B. Çoğunluk kuralı 67
C. İktisat mesleğinden biraz yardım 68
D. İktisadi özyönetim 70

III. ZAYIF DÜŞÜREN MİTLER 73
A. Kriz halinde kapitalizm; ancak beklendiği gibi değil 74
B. Görülmeyen koordinatör sınıf 81
C. Ekonomizm 82
D. Buna çevre denir, aptal! 84
E. Sonuç 90

İkinci Bölüm

Geçmişimizi yeniden düşünmek

IV. NE KAPİTALİZM NE DE KOMÜNİZM 93
A. Kapitalizm 94
B. Komünizm 113

V. SOSYAL DEMOKRASİ: İNANCIMIZI YİTİRMEK 129
A. Sosyal demokrasinin başarıları 131
B. Michael Harrington'ın gözünden sosyal demokrasinin gerilemesi 133
C. "İsveç modeli"nin çöküşü 154

VI. LİBERTER SOSYALİZM: YANLIŞ GİDEN NEYDİ? 161
A. Liberter sosyalist başarılar 165
B. Liberter sosyalizmin ölümü 173
– Ek: Liberter sosyalizmi savunurken: *Noam Chomsky* 185

Üçüncü Bölüm

Ne istiyoruz?

VII. POSTKAPİTALİST VİZYONLAR 191
A. İktisadi vizyonun önemi 192
B. Kapitalizme alternatifler 194

VIII. KATILIMCI EKONOMİLER 216
A. Katılımcı bir ekonomi 218
B. Ne istiyoruz? 244

IX. MEŞRU KAYGILAR 246
A. Çok fazla toplantı? Sibernetik aşırı yüklenme? Yanlış bilgilenme? 247
B. Girişkenlerin diktatörlüğü? Aşırı vergilendirilen demokrasi? 254
C. Fazla verimsiz? 257
D. Özgürlüğü fazla kısıtlayıcı? 275
E. İnsani bakımdan uygulanabilir değil? 283
F. Sonuç 285

Dördüncü Bölüm

Rekabet ve hırstan adil işbirliğine

X. BURADAN ORAYA: DURUM DEĞERLENDİRMESİ 289
A. Durum değerlendirmesi 291

XI. İKTİSADİ REFORM KAMPANYALARI 297
A. Keynesçi reformlar 297
B. Güvenli bir sosyal güvenlik ağı 309
C. Vergi reformu 311
D. Geçim ücretleri 316
E. Kamu sektörünü güçlendirmek, piyasayı frenlemek 320
F. Yerel iktisadi reform kampanyaları 327
G. Reformlar için nasıl çalışmalı? 332
H. Reformlar neden yetersizdir? 333

XII. İKTİSADİ REFORM HAREKETLERİ 336
A. Emek hareketi 337
B. Şirket karşıtı hareket 347
C. Çevre hareketi 351
D. Tüketici hareketi 359
E. Yoksul hareketi 364
F. Küreselleşme karşıtı hareket 371
G. Sonuç 383

XIII. ADİL İŞBİRLİĞİ DENEYİMLERİ 384
A. Önceden tasarlanan deneyimlerin önemi 385
B. Yerel para sistemleri 387
C. İşçi katılımı ve kapitalist firmalarda kısmi mülkiyet 391
D. İşçi mülkiyeti 393
E. Tüketici kooperatifleri 404
F. Üretici ve tüketici kooperatifleri arasında bağlantı kurmak 405
G. Katılımcı bütçeleme 407
H. Eşitlikçi ve sürdürülebilir amaçlı topluluklar 414
I. Yeni bir dünya mümkün 417
İ. Adil işbirliğine kısmi bağlılık 421
J. Sonuç 423

XIV. SONUÇ 425
A. Asla taviz verilmeyecek ilkeler 425
B. Ne istediğimizi bilmek 427
C. Reform hareketleri içinde sıkı çalışma 428
D. Tek başına ne reformlar ne de deneyimler yeterli olacaktır 430
E. Hareketin içinde yaşamak 431
F. Bu sadece ekonomi değil, aptal! 434
G. Sıkı durmak 435

— Dizin 437

Dizi editörünün önsözü

21. Yüzyıl İçin Yollar dizisinin amacı sorunlara yeni bakış tarzlarını özendirmek, yerleşik sorunlara pratik yaklaşımlar sağlamak ve insanların gündelik hayatlarını olumlu biçimde etkileyebilecek bilgiye katkıda bulunmaktır. Dizide yer alan kitaplar, toplulukları güçlendiren söylemde, bu topluluklar arasında engeller yaratmadan güçsüze daha büyük bir rol vermeyi amaçlar. Bu amaca yönelen "Paths" ["Yollar"] Projesi yeni kuşaklara XX. yüzyılın tuzaklarına düşmemek için yeni yollar sağlamaya çalışırken, bütün insanların onur ve ahlâkı üzerinde odaklanan bir özgürleşme ruhunu güçlendirmeye çalışır.

Yollar Projesi bilginin kulanımına ve işlevine ilişkin birbiriyle yarışan üç yaklaşım olduğunu kabul eder. Birincisi, bilgiyi ve araştırmayı ötekileri tahakküm ve denetim altına alıp, onları manipüle etmenin

hizmetinde görür. Bu bilgi formu genellikle kör, sorgulamayan ve dogmatik inançla sonuçlanır. İkinci yaklaşım teknik uzmanlaşma ve altuzmanlaşma üzerine gitgide daha çok yoğunlaşarak bilgi üzerine sadece faydacı biçimde odaklanır. Verili bir soruna özgül bir sebep ve çözüm varsayar ve bilginin nihai olarak tabi olduğu amaçlara ve değerlere yeterince ilgi göstermez.

Üçüncü yaklaşımı Yollar Projesi'nin temeli olarak görüyorum. Bu yaklaşım bilginin ve araştırmanın, kurumlar, sistemler, sorunlar ve en önemlisi değerler arasındaki ilişkileri anlamaya çalışarak, denetimden çok özgürleşmeye yöneldiğini varsayar. Bu yaklaşım nihai olarak daha büyük çaplı bir demokratik söylemi ve daha ilerici bir toplumsal yeniden yapılanmayı geliştirir. Yollar Projesi, bu üçüncü yaklaşımın bize saygınlık ve eşitlik yaratmak ve bir grubun diğeri tarafından sömürülmesine son vermek için gerekli olan içgörü ve bilgeliği sağladığını baştan varsayar.

21. Yüzyıl İçin Yollar, birlikte çalışarak, bizi yurt içinde ve uluslararası olarak etkileyen sorunları düşünmeyi ve tartışmayı teşvik eden fikirleri paylaşarak, görünmez bir üniversite kurmak için bilimcileri ve eylemcileri bir araya getirecek; neyin değişmesi gerektiğine ve bu değişikliklerin nasıl gerçekleştirilebileceğine ilişkin radikal alternatifler sağlayacaktır. Nihayet, Yollar Projesi'nin amacı, XX. yüzyılın dersleriyle düzeltilen ve XXI. yüzyıl için yeniden yapılandırılan yeni bir ilericiliğin temelini atmaktır. Bu, küçük bir hedef değildir; bir demokraside nihai olarak ancak tartışma ve araştırıp karar alan bir topluluk aracılığıyla ulaşılabilecek bir hedeftir. Bu dizideki kitapların, toplumsal adaletin, kişisel özgürlüğün ve ilerici bir XXI. yüzyılın onsuz asla gerçekleşmeyeceği bir diyaloğa başlamaya ve katkıda bulunmaya yardımcı olacağını umuyorum.

Marcus Raskin
Institute for Policy Studies ve George Washington University
[Siyasi Araştırmalar Kurumu ve George Washington Üniversitesi]

Giriş

XX. yüzyılın şafağında kapitalizmi eleştirenlerin çoğu onun sona ereceğine inanıyordu. Başka konularda fazla anlaşamasalar da bütün renklerden sosyalistler demokrasi ve iktisadi adaletin peş peşe gelişeceğini, rekabet ve hırsa dayalı bir israf ekonomisinin, işçilerin ve tüketicilerin demokratik yordamlarla nasıl işbirliği yapacaklarını planladıkları daha verimli ve adil bir ekonomiyle yer değiştireceğini umuyorlardı. Ancak XIX. yüzyıl sosyalizminin daha başarılı mirasçıları, yani XX. yüzyıl komünizmi ve sosyal demokrasi, iktisadi adalet ve demokrasi davasını ilerletmeyi başaramadılar ve liberter sosyalizm de yüzyılın üçüncü kısmında tamamen gözden kayboldu. Böylece kapitalizm son savaş narasını işitecek yerde, XXI. yüzyılın başlangıcında bize teknolojik olarak yüz yıl öncekinden çok daha ileri ve çevreye daha

çok zarar veren, ancak daha adil ve demokratik olmayan bir ekonomi bırakarak XX. yüzyılda kendisine meydan okuyan herkesi geri püskürttü.

Komünist partileri iktisadi ve siyasi demokrasiyi, asla sağlayamadıkları bir iktisadi adalet uğruna feda ettiler. Sosyal demokrat partilerin komünizmin totaliter hatalarından kaçınmaya çalışırken tüm yaptıkları sadece iktisadi adalete ve işçi özyönetimine olan bağlılıklarını sulandırmak oldu ve kapitalizmin hizmetkârları haline geldiler. Sonunda ne iktisadi adalet ne de iktisadi demokrasi vaatlerini yerine getirdiler ve çevresel yıkımın kasıtsız suç ortakları haline geldiler. Sonuç olarak kapı kendi isimlerini taşıyacağı varsayılan yüzyılın üzerine kapanırken, komünizmin iki ayağı, sosyal demokrasinin ise tek ayağı tarihin çöplüğündeydi.

Gerek komünizmin gerekse sosyal demokrasinin soldan yapılan eleştirisi XX. yüzyılda da asla eksik olmadı. Ancak son yüzyılda hiçbir siyasi hareket 1939'dan sonra neredeyse gözden kaybolan liberter sosyalizmden daha büyük bir çöküşe uğramadı. Liberter sosyalistler komünist ve sosyal demokrat hasımlarına yönelttikleri eleştirinin ne kadar ileri görüşlü olduğuna bakılmaksızın yenilgi ardına yenilgi aldılar ve giderek bir kenara itilip dikkate alınmaz hale geldiler. 1960'ların sonunda yeni solun yükselişi, 1970'ler ve 1980'lerde "yeni toplumsal hareketler"in ortaya çıkışı, bazı eski liberter sosyalist temaları canlandırdıysa da, yeni bir liberter sosyalist hareket oluşturamadı. Yüzyılın sonunda komünizmin çöküşü ve sosyal demokrasinin zayıflaması liberter sosyalizme yeniden ilgi duyulmasına yol açtı, ancak hareketin tam bir gelişim göstererek yeniden dirilmesini sağlamadı.

Muhafazakârlar, komünizmin, sosyal demokrasinin ve liberter sosyalizmin ölümünü kapitalizmi eleştirenlerin onun erdemlerini hafife aldığını ve daha iyi bir alternatifin bulunmadığını gösteren bir kanıt olarak yorumladılar. Muhafazakârlar, eleştirmenlerin iktisadi adalet ve iktisadi demokrasiyi yanlış anladıklarını ve bu nedenle kapitalizmin iktisadi verimliliği artırırken her ikisini de nasıl sağladığını görmeyi başaramadıklarını öne sürerler. Muhafazakârlar, komünist ve sosyal demokrat ekonomilerin ölümünü, eşitlikçi iktisadi adalet nosyonlarının iktisadi özgürlük ve verimlilikle bağdaşmadığını gösteren bir kanıt olarak anarlar. Onlar yeterince şanslı olmayanların yeniden refah dağıtımı taleplerinin başkalarının iktisadi özgürlüklerini ihlal ettiğini ve altın yumurtlayan tavuğu öldürdüğünü öne sürerler. Nihayet muhafazakârlar, liberter sosyalizmin kendilerine göre neden bir yere varamadığını açıklayarak, XX. yüzyıl iktisat tarihinin, eşitlikçi sonuç-

ların ancak totaliter araçlarla dayatılabileceğini gösterdiğini öne sürerler.

İktisadi Adalet ve Demokrasi: Rekabetten İşbirliğine, işlerin neden böyle gittiği sonusuna farklı bir açıklama getirmekte ve daha iyi sonuçlara ulaşmak için gelecek yüzyılda neyin farklı biçimde yapılması gerektiğine dair yeni fikirler sunmaktadır. Bu kitap, bariz biçimde adaletsiz olmasına, iktisadi demokrasiyi zayıflatmasına, dehşet verici biçimde verimsiz olmasına ve doğal çevreyi tahrip etmesine rağmen, kapitalizmin XX. yüzyılda zafer kazandığını öne sürmektedir. Bu kitap, komünizm ve sosyal demokrasinin başarısızlığa uğramasının, iktisadi adalet ve demokrasinin birbiriyle ve iktisadi verimlilikle çelişen ütopyacı rüyalar olmasına değil, iktisadi adalet ve demokrasiyi sağlayamamalarına bağlamaktadır. Bu kitap, insanlar adil işbirliği yeteneğine sahip olmadıkları için değil, liberter sosyalistlerin zayıf düşüren efsanelere sarıldıkları, kapitalizmi reformdan geçirme kampanyalarında etkin biçimde çalışmayı asla öğrenemedikleri ve işçilerin kendilerini nasıl yönetebileceklerine, piyasalara ya da merkezi planlamaya başvurmaksızın aralarındaki işbölümüne nasıl eşgüdüm sağlayabileceklerine ilişkin ikna edici bir açıklama getirmeyi başaramadıkları için gölgede kaldıklarını öne sürmektedir. XX. yüzyıl iktisadi tarihine ilişkin bu yorumun daha iyi bilinen kuramlara ters düştüğü açıktır: Bu yorum kapitalist yanlısı "galiplerin tarihi"ne kesinlikle ters düşmektedir. İleride pek çok bölüm olmasının ve bu davayı sonuca ulaştırmak için pek çok kişinin daha çok kitap yazmak zorunda oluşunun nedeni budur. Ancak bu kitabın esas kaygısını betimlemeden önce, yani adil işbirliğinin ne olduğunu ve onu elde etmek için etkili bir program geliştirmenin neden gerekli olduğunu açıklamadan önce iki noktayı açıklığa kavuşturmak gerekir.

1. *İktisadi Adalet ve Demokrasi*'nin büyük bölümü adil işbirliği ekonomisinin nasıl daha iyi geliştirilebileceği üzerinde odaklanırken, bazı bölümler eleştirmenlerin XX. yüzyılda rekabet ve hırs ekonomisinin üstesinden gelmeyi neden başaramadıklarını araştırır. Ne var ki beni asıl ilgilendiren, geçmiş değil gelecektir. Ben bir tarihçi değilim. Meslek hayatımda farklı iktisadi kurumların ve sistemlerin kestirilebilir etkilerini çözümleme konusunda uzmanlaşmış bir iktisatçıyım. Siyasi hayatımda rekabet ve hırsın öldürücü etkileriyle savaşan ve her fırsatta adil işbirliği ekonomisini savunan bir eylemciyim. Büyük bir endişeyle meslekten tarihçilerin alanını da ihlal ediyorum. Bunun tek sebebi, yaptığım iktisadi analizin beni tarihsel açıklama gerektiren bir sonuca götürmesidir: Kapitalizm ve sosyalizm gibi belirgin biçimde daha kötü iktisadi sistemler XX. yüzyılda neden belir-

gin biçimde üstün olan demokratik sosyalizm sistemlerinden çok daha başarılı oldular? Kendi sınırlarımı ihlal edişimin mazereti tarih yazınında beni tatmin edecek hiçbir yanıt bulamamış olmamdır.[1]

2. Zaferler, içsel güçler, iyi uygulama ya da rastlantısal dışsal koşullardan ötürü olabilir. Aynı şekilde yenilgiler de içsel zayıflıklar, yetersiz uygulama ya da elverişsiz koşullar nedeniyle gerçekleşebilir. Bu nedenle, kapitalizmin XX. yüzyılda yenilgiye uğrattığı her alternatifin, komünizmin, sosyal demokrasinin ya da liberter sosyalizmin savunucuları, yenilgiden ötürü kendi programlarındaki içsel zayıflıklardan ziyade daima yetersiz uygulamayı ya da elverişsiz dışsal etkenleri suçlayabilirler. Yenilginin üç nedeninin de tarihi açıklama çabası sırasında ciddi biçimde ele alınması gerektiğini kabul ediyorum, ancak beni öncelikle gelecek ilgilendirdiği için, bunlara eşit ilgi gösteremem. En çok, komünizmin, sosyal demokrasinin ve liberter sosyalizmin temelde sahip olduğu güçlü ve zayıf yanlar üzerinde odaklanıyorum, çünkü kapitalizmin gelecekteki muhalifleri için en önemli olanlar bunlardır. Komünizm örneğinde, sadece olumsuz dış etkenleri değil, yanlış uygulamayı da (her ikisi de komünizmin tarihsel yenilgisine katkıda bulunmuştur) göz ardı ediyorum, çünkü komutaya dayalı planlamanın içsel zayıflıklarının onun tarih sahnesinde tekrar önemli bir rol oynamasını engellemeye yettiğini düşünüyorum.[2] Sosyal demokrasi ve liberter sosyalizm örneğinde, elverişsiz dışsal etkenlerin rolüne, bu etkenler önemsiz olduğu için değil, XX. yüzyıl eylemcilerinin bu konuda yapacakları pek bir şey olmadığı için ve kısıtlayıcı pek çok dışsal etken gelecek yüzyılda farklı olacağı için az ilgi gösteriyorum. Öte yanda, yetersiz liderlik ve pratiğin XX. yüzyılda sosyal demokrasinin ve liberter sosyalizmin zayıflamasında oynadığı rol beni çok ilgilendiriyor. Sosyal demokrasinin XXI. yüzyılda önemli bir rol oynamaya devam edeceğine ve liberter sosyalist fikirlerin gelecek yüzyılda önemi giderek artan bir rol oynayacağına inanıyorum. Bu nedenle, içsel zayıflıkların yanı sıra sosyal demokratların ve liberter sosyalistlerin son yüzyıldaki yetersiz uygulamaları üzerinde de odaklanacağım, çünkü gelecek yüzyılda bu ikisinin birlikte var olacağı ve yakın işbirliği yapacağı uzun bir dönemi öngörüyorum.

1. Tarih disiplininde tatmin edici bir açıklama bulamamış olmam kısmen tarihçilerin çoğunun işe asla benim öncülümden hareketle başlamamış olmalarına dayanır. Demokratik sosyalist bir ekonominin XX. yüzyıl boyunca gerek kapitalist gerekse komünist ekonomilerin uygulanabilir ve hayli cazp bir alternatifi olduğu öncülünü kendi iktisat tarihi araştırmalarında temel alan pek az tarihçi vardır. Hiç kuşkusuz, bunun sebebi pek az meslekten iktisatçının onlara başından itibaren bunun doğru öncül olduğunu söylemiş olmasıdır!

2. Yetersiz liderlik ve düpedüz ihanetler, kapitalist kuşatma, iktisadi azgelişmişlik, etnik çatışmalar, totaliter bir siyasi sistemin merkezi iktisadi planlama üzerindeki olumsuz etkileri; bütün bunlar ve başka olumsuz etkenler, komünizmin yenilgisinde bir rol oynamadıkları için değil, genellikle bu nedenle ihmal edilirler.

Bu kitabın merkezinde yer alan tez, ilericilerin kalemi kâğıdı tekrar ellerine alıp iktisadi adalet ile iktisadi demokrasiyi nasıl kavradığımızı yeniden düşünmeleri gerektiği yönündedir. Bu düşünsel meydan okuma, onunla dürüstçe yüzleşene kadar bizim rekabet ve hırs ekonomisiyle savaşmak için gösterdiğimiz en iyi çabaları sabote etmeye devam edecektir. İktisadi adalet ve demokrasiye ilişkin muhafazakâr anlayışlar, kapitalizme ilişkin yaygın mitleri çürütmek aksi halde zor olacağı için eleştirilmektedir. Ancak daha önemlisi, bu kitap liberal iktisadi adalet ve demokrasi nosyonlarının kusurlu olduğunu, liberal ve radikal reformcular arasında iktisadi adalet ve demokrasi konusunda süregiden kafa karışıklığının adil işbirliğini ilerletme girişimlerini zayıflatmaya devam edeceğini öne sürmektedir. Bu kitap, rakip nosyonları dikkatle inceledikten sonra, iktisadi adaletin fedakârlıkla orantılı ödüllendirme olarak ve iktisadi demokrasinin de etkilenme derecesiyle orantılı karar alma gücü olarak tanımlanması gerektiği sonucuna varmaktadır.

Kapitalizmin, merkezi planlamanın ve piyasa sosyalizminin iktisadi adalet ve demokrasi sunma yeteneğinden tamamen yoksun olmasının sebebi gösterildikten sonra, iktisadi adalet ve demokrasi sunarken çevreyi koruyan ve verimliliği artıran tutarlı bir iktisadi kurum ve yordamlar kümesi ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır. Bu katılımcı ekonomi, üretim varlıklarının özel ve kamu mülkiyetine ilişkin geleneksel anlayışların taşıdığı kusurların üstesinden gelmek için kullanıcı hakları ile gelir hakları arasında ayrım yapar; güçlü maddi özendiriciler sağlamaya devam ederken, insanların çalışmalarının karşılığını adil biçimde ödemek için emek piyasalarını tamamen reddeder. Ve katılımcı planlama, işçilere ve tüketicilere farklı iktisadi seçimlerden etkilendikleri oranda karar alma gücü veren bir yordam aracılığıyla malları ve kaynakları verimli biçimde tahsis ederek merkezi planlamanın ve piyasaların tuzaklarından kaçınır.

Ne var ki katılımcı ekonomi sadece yol gösteren bir vizyondur. Eleştirmenlerin uzun vadeli bir hedef olarak katılımcı ekonomiye ilişkin ortaya koydukları meşru kaygıları dikkatle inceledikten sonra, kitabın son bölümü, adil işbirliği ekonomisinin iktisadi reform kampanyaları ve halen var olan hareketler aracılığıyla ve kapitalizmin insani ihtiyaçları ve özlemleri karşılamayı başaramadığı yerdeki çatlaklarda büyüyen alternatif deneyimler aracılığıyla hemen şimdi nasıl geliştirileceğini araştırır. Burada tam iktisadi adalet ve demokrasiye sadık ka-

lınırken sayısız pragmatik reform kampanyalarında nasıl çalışılacağına ilişkin öneriler vardır. Mevcut iktisadi reform hareketlerinin daha kapsamlı değişime olan bağlılıklarını derinleştirirken, nasıl daha geniş çaplı bir temele oturtulabileceklerine ilişkin öneriler de vardır. Ve nihayet adil işbirliği amaçlı deneyimlerden nasıl ders alınabileceğine, bu deneyimlerin nasıl yaygınlaştırılabileceğine ve reform çalışmasının önceden gerçekleşen deneyimlerle nasıl daha iyi bütünleştirileceğine dair fikirler tartışılmaktadır.

Bölüm I:
İKTİSADİ ADALET VE DEMOKRASİ

"İktisadi Adalet" başlıklı birinci kısımda, ilerici çevrelerin gerek içinde gerekse dışında birbiriyle rekabet halindeki iktisadi adalet nosyonları karşılaştırılmaktadır. Muhafazakâr ve liberal iktisadi adalet kavramlarının ortak bir temeli paylaştıklarına işaret edilmektedir; her ikisi de, insanların katkıda bulundukları ölçüde almaları gerektiğini savunan "katkı temelli" kuramlardır. Muhafazakâr anlayışa göre insanlar kendi emeklerinin ve üretim varlıklarının katkısına göre tüketmelidirler. Liberal anlayışa göre, tüketim sadece kişisel katkıya bağlı olmalıdır ve mülkiyet geliri eşitsizliklerin kaynağı olarak görülür. Her iki görüşün de ilerici değerlerle bağdaşmadığı, çünkü katkının bireylerin pek az denetledikleri ya da hiç denetlemedikleri pek çok etken tarafından belirlendiği öne sürülmektedir. Sonuç olarak katkı temelli her iktisadi adalet kuramının çelişkili olduğu ve tatmin edici olmadığı, iktisadi işbirliğini adil hale getirmeye çalışan hareketleri nihai olarak yanlış yönlendirdiği kanıtlanacaktır.

Bunun yerine, muhafazakâr liberter filozof Robert Nozick ve ünlü liberal filozof John Rawls tarafından ortaya atılan hayati meseleler ele alındıktan sonra, radikal bir "fedakârlık temelli" iktisadi adalet kuramı savunulmaktadır: Herkese kendi çabasına göre, yani kendi iktisadi görevlerini yerine getirirken üzerine düşen her türlü fedakârlığa göre.

"İktisadi Demokrasi" başlıklı ikinci kısımda formel demokrasinin gerçek demokrasiyi *güvence altına* almadığı öne sürülmektedir. Genel oy hakkının herkesin siyasi kararları etkilemek için eşit fırsata sahip olmasını güvence altına almayışı gibi, bir başkasının çalışanı olmak istemeyen kişinin işveren olmakta "özgür" olması ya da yaptığı işten hoşlanmayan kişinin bir başka yerdeki işe başvurmakta "özgür" olması da anlamlı bir iktisadi demokrasiyi güvence altına almaz. Ancak bir karar

bazı insanları diğerlerinden daha fazla etkilediği zaman, iktisadi seçimde herkese eşit oy hakkı vermek de iktisadi demokrasiyi güvence altına almaz. İktisadi demokrasi hem iktisadi özgürlükten hem de çoğunluk kuralından daha karmaşıktır. Ayrıca mülkiyet haklarına başvurmak iktisadi demokrasiyle ilgili zor meseleleri çözmez, sadece erteler.

Bu kısım kişinin sonuçtan etkilenme ölçüsüyle orantılı karar alma girdisi olarak tanımlanan "iktisadi özyönetim" aracılığıyla insanların kendi iktisadi kaderlerini denetlemeleri gerektiği fikrini kavramlaştırmayı savunmaktadır. Bu ölçüte göre, bir iktisadi karar bazı insanları diğerlerinden daha çok etkiliyorsa, daha çok etkilenenlerin daha az etkilenenlerden daha fazla söz sahibi olması gerekir. Bu ölçüt farklı iktisadi özgürlükler ile farklı insanların iktisadi özgürlükleri arasında kaçınılmaz biçimde, çıkan çatışmaları keyfi kurallara başvurmaksızın en azından kuramsal olarak, çözecek bir yöntem sağlar. Farklı insanların ne kadar etkilendiklerine ilişkin anlaşmazlıkları çözmese de, yargıya varmak için tutarlı bir temel sağlar.

"Zayıf Düşüren Mitler" başlıklı üçüncü kısım, kapitalizmin dinamizminin ve teknolojik yaratıcılığının onun gücü kadar zayıflığını da oluşturduğu yönündeki yanlış inanışları ne kadar çok sayıda XX. yüzyıl ilericisinin benimsediğini göstermektedir. Görkemli Marksist kriz kuramları ilerici örgütlerin ve davaların kusurlarını iman temelli umutlarla kapattı ve kendilerini ideolojiye daha az kaptırmış bazı reformcular bile kapitalizmin kendi ardılını örgütlediği efsanesinden etkilendi. Bu kısım, bunun yerine, serbest piyasa kapitalizminin kendisini çevreyi yiyip tüketmekten alıkoyamayacağı, Üçüncü Dünya'nın büyük bölümünde ve ileri ekonomilerde giderek büyüyen alt sınıf için asgari düzeyde bile iktisadi bir güvenlik sağlayamayacağı görüşünün doğru olduğunu öne sürmektedir. Ve bütünüyle reformdan geçirildiğinde bile kapitalizm insanlara kendi iktisadi hayatları üzerinde denetim sunamaz ya da insanları yaptıkları fedakârlıklardan ötürü adil biçimde ödüllendiremez. Burada, kapitalizmin pek çok XX. yüzyıl eleştirmeninin gerçekleşeceğini umduğu tarzda kendi ardılının tohumlarını ne yazık ki beslemediği öne sürülmektedir. Bunun yerine kapitalizm ticari değerleri ve davranışları güçlendirir, sömürüyü akılcılaştırır, kendi cazibesine ve kaçınılmazlığına ilişkin mitler öğretir, ki eğer adil işbirliğini gerçekleştirmek istiyorsak, bütün bunlara başarılı biçimde meydan okumak gerekir. Bu kısımda, XX. yüzyılın büyük bölümünde iktisadi dinamiklerin ve sınıfların daima toplumsal istikrarı ve değişimi yöneten başat güçleri oluşturduğu yönündeki yanlış inancın solun başına bela olduğu da öne sürülmektedir. Onların hatalı "ekonomizm"i ne yazık ki

milliyetçiliğin, ırkçılığın ve cinsiyetçiliğin doğasını ve gücünü anlamalarını engelledi ve farklı ilerici toplumsal hareketlerden bir koalisyon oluşturma konusunda hatalı yaklaşımlara da yol açtı.

Bölüm II:
GEÇMİŞİMİZİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

İktisadi adaletin ve iktisadi demokrasinin ne anlama geldiğine ilişkin açık bir anlayıştan hareket eden "Ne Kapitalizm ne de Komünizm" başlıklı dördüncü kısım, XX. yüzyıla hâkim olan belli başlı iktisadi kurumlardaki içsel kusurları aydınlatır: Kapitalist ekonomilerdeki özel girişim, piyasalar, hiyerarşik yönetim; ve komünist ekonomilerdeki kamu mülkiyeti, merkezi planlama ve hiyerarşik yönetim.

Bu kısımda, daha rekabetçi koşullar altında özel mülkiyetin XX. yüzyıl içinde, iyi durumda, şanslı ve yetenekli olan pek çok kişinin iktisadi yaratıcılığını harekete geçirdiği, fakat çoğunluğun yaratıcı potansiyellerini harekete geçirme konusunda daima başarısız kaldığı ve işverenler ile çalışanlar arasında verimsiz çatışmalara yol açtığı öne sürülmektedir. Bu kısım, kamu mülkiyetinin neden eşitsizlikleri azaltsa da demokratik yönetim sorununu çözmek için hiçbir şey yapmadığını ve yeni bir sorun yarattığını açıklar: Bu, devlet tarafından atanan yöneticilerin çalışmalarının nasıl izleneceği sorunudur. Bu kısım, merkezi planlamada ne plancıların, ne yöneticilerin ne de işçilerin toplumsal iktisadi çıkarı geliştirmek için gerekli özendiricilere sahip oldukları sonucuna varır. Nihai mal piyasalarının planlama sistemine eklenmesi de, tüketicilere anlamlı haklar sağlamaz, çünkü gerek işçiler gerekse tüketiciler merkezi plan ekonomilerinde özyönetim fırsatlarından sistematik biçimde yoksun bırakılırlar. Öte yandan, bu kısım, kapitalist piyasaların sadece daha iyi fare kapanları imal edenleri ve üretim maliyetlerini azaltanları değil, maliyetleri dışsallaştıranları ve kamusal imkânlardan maliyet ödemeksizin yararlanan bedavacıları da ödüllendirerek, bir "görünmez el"in yanı sıra bir de "görünmez ayak" tarafından nasıl yönlendirildiğini açıklar.

"Sosyal Demokrasi: İnancımızı Yitirmek" başlıklı beşinci kısımda, sosyal demokratların komünizmin hatalarına düşmeden kapitalizmin başarısızlıklarına nasıl karşılık vermeye çalıştıkları betimlenmektedir. Özellikle yüzyılın ortalarında sosyal demokratlar serbest piyasa kapitalizminin eşitsizliklerini ve verimsizliklerini önemli ölçüde azaltan reformları gayet başarılı biçimde gerçekleştirdiler. Ne var ki, iktisadi

adaletin ve iktisadi demokrasinin sulandırılan anlamı, sosyal demokrasinin orta sınıfı da seçmen kitlesine katmasını sağlarken, sonunda onlara en çok sömürülenlerin desteğine mal oldu. Sosyal demokratların II. Dünya Savaşı'ndan sonra hırs ve rekabetin yönlendirdiği bir sistemi açıkça benimsemeleri ve bu durumun iktisadi adalet ve demokrasiden sapılan on yıllara denk gelmesi de onların ahlâki otoritelerini zayıflattı. Ahlâki otorite ya da sağlam bir siyasi destek temeli olmaksızın adil işbirliği için bir hareket inşa etme doğrultusunda gerçekleştirilen sosyal demokrat çabalar durakladı ve yeniden canlanan kapitalizm yüzyılın sonunda tüm cephelerden saldırıya geçtiğinde, kendilerini on yıllarca gerçekleştirmek için uğraştıkları kazanımları savunamayacak durumda buldular. Bu kısım, ileri görüşlü iki sosyal demokratın, Michael Harrington ile Magnus Ryner'in yazıları aracılığıyla, 1980'lerin başında Fransa'daki sosyalist Mitterrand hükümeti ve 1990'larda İsveç sosyal demokrasi modeli üzerinde odaklanarak, sosyal demokrasinin güçlü yanlarının yanı sıra zayıf yanlarını da inceliyor.

"Liberter Sosyalizm: Nerede Hata Yapıldı?" başlıklı altıncı kısımda, liberter sosyalistlerin öyküsü ele alınmaktadır. XX. yüzyılın ilk dönemlerinde öne çıkan liberter sosyalistler yüzyılın son üçte ikisinde pek az başarı kazandılar, çünkü ileri kapitalist ekonomilerdeki reform çalışmasında acıklı bir başarısızlığa uğradılar. 1920 öncesinde Rusya'da ve 1930'larda İspanya'da kazandıkları dikkate değer başarılara ilişkin bir değerlendirme, yetenekli örgütçüler olduklarını, ancak İspanya'da yenilgiye uğradıktan sonra anlaşılması önem taşıyan, fakat daha sonraki liberter sosyalistler tarafından genellikle yanlış yorumlanan nedenlerden ötürü nüfusun geniş kesimlerine ulaşma yeteneklerini kaybettiklerini gösterir. Liberter sosyalistler liberter bir sosyalist ekonominin gerçekçi bir ihtimal olduğu konusunda ikna edici bir savunma ortaya koymayı da başaramadılar. Sosyal demokratların ve komünistlerin şu önemli soruya kolay yanıtları vardı: Kapitalizm değilse ne? Kolayca İsveç'i ya da Sovyetler Birliği'ni gösterebiliyorlardı. Savaş dönemi koşullarındaki kısa ömürlü birkaç deneyim dışında hiçbir canlı örnek veremeyen liberter sosyalistlerin adil işbirliği vizyonlarını daha tutarlı ve daha somut hale getirmeyi başaramamaları liberter sosyalistlerin "kapitalist yüzyıl" sürüp giderken uygulanabilir bir alternatif sundukları konusundaki yaygın kuşkuları kaçınılmaz biçimde artırdı.

Komünizmin çöküşünden sonra kapitalizme alternatif önerenler üç kampa ayrılırlar: Piyasa sosyalizmi, topluluğu temel alan ekonomiler ve demokratik planlama. "Postkapitalist Vizyonlar" başlıklı yedinci kısım, iktisadi vizyonun neden önemli olduğunu açıkladıktan sonra, piyasa sosyalizminin farklı çeşitlemelerinin kapitalizmi anlamlı biçimde nasıl düzelteceklerini, ama aynı zamanda adil işbirliği ekonomisini güvence altına alabilecek kurumsal bir çerçeve sağlamada nasıl başarısız olduklarını açıklayarak bu çeşitlemeleri eleştirel bir bakışla incelemek-

tedir. Topluluğu temel alan ekonomileri savunanların saikleri takdire şayandır, ancak bu kısım, topluluğu temel alan ekonomilere dair hiçbir vizyonun somut bir model oluşturacak şekilde geliştirilmediğine ve bütün çeşitlemelerin bütünüyle kendine yeterli olmayan ayrı iktisadi topluluklar arasındaki ekonomik ilişkilerin nasıl ele alınacağını da kapsayan hayati soruları yanıtsız bıraktığına işaret eder. Bu kısım, ardından gelen iki kısımda katılımcı ekonomi tartışmalarına bir başlangıç olarak farklı demokratik planlama modellerine kısa bir girişle sona erer.

"Katılımcı Ekonomiler" başlıklı sekizinci kısım, tutarlı bir iktisadi model olarak formelleşmiş olduğu için özenli bir incelemeye tabi tutulabilecek bir katılımcı ekonomi olarak bilinen demokratik planlama sistemini betimlemektedir. Katılımcı bir ekonomi iktisadi adaleti ve demokrasiyi verimliliği feda etmeksizin geliştiren mümkün bir iktisadi kurumlar setidir. Adil işbirliği ekonomisi geliştirmek için savaşanlara uzun vadeli bir hedef olarak önerilmektedir. Bu kısım, bu liberter demokratik planlama çeşitlemesinde üretimin işçi konseyleri aracılığıyla nasıl örgütlenebileceğini, işlerin yetkilendirme ve çekicilik açısından nasıl dengelenebileceğini, tüketimin işte yapılan fedakârlıkları nasıl temel alabileceğini ve tüketici konseyleri ve federasyonları aracılığıyla nasıl örgütlenebileceğini ve özyönetimli işçi ve tüketici konseylerinin kendi faaliyetlerini adalet ve verimliliği eşzamanlı olarak sağlayacak tarzda önerdikleri ve revize ettikleri katılımcı bir planlama yordamıyla nasıl eşgüdümlü hale getirebileceklerini betimler. Katılımcı bir ekonomi *modeli bu modelin* savunucularının neden iktisadi adalet ve demokrasiyi verimliliği feda etmeksizin geliştirebileceklerine inandıklarını, ama aynı zamanda kuşkucuların da sadece retorik bir sakız çiğnemenin ötesinde eleştirecek özgül bir şeylere sahip olduklarını okurların somut biçimde görebilmelerini sağlayacak kadar ayrıntılı olarak ele alınır.

Bu kısım katılımcı ekonomilerin daha erken sunumlarında ele alınmayan iki konuyu da kapsar. Burada kirlilik ve çevrenin korunması sorunlarının gerek yıllık gerekse uzun vadeli katılımcı planlama yordamlarıyla nasıl ele alınacağı ve katılımcı bir ekonominin diğer özelliklerinin aşırı tüketimciliği neden azaltacağı ve üretken olmayan büyümeden nasıl kaçınacağı açıklanır. Bu kısım, aynı zamanda, uluslararası iktisadi ortakları ister daha zengin, isterse daha yoksul olsun, kendi iktisadi yapılarına bakılmaksızın katılımcı bir ekonominin diğer ekonomilerle temel ilkelere ters düşmeden faydalı biçimde nasıl ticaret yapabileceğini, onlardan nasıl borç alıp verebileceğini açıklar.

Katılımcı ekonomi ana akım çevrelerinde neredeyse hiç bilinmese de, son on iki yıl içinde Birleşik Devletler'in hem içindeki hem de dışındaki ilerici iktisatçıların ve kapitalizm karşıtı eylemcilerin ilgisini çekmiş ve böylece yoğun inceleme ve eleştiriye maruz kalmıştır. Ayrıca katılımcı ekonomiye yöneltilen itirazların çoğu farklı bir işçi özyönetimi modeline ya da demokratik planlamaya yöneltilen itirazlara benzer. "Meşru Kaygılar" başlıklı dokuzuncu kısım, katılımcı bir ekonominin yaratıcı insanların kendi yeteneklerini geliştirip kullanmaları için yeterli özendiricilerden yoksun olup olmadığını, tembelliği hoşgörüp görmediğini, bir "girişkenlerin diktatörlüğü"ne varıp varmayacağını, haddinden fazla toplantı gerektirip gerektirmediğini, yeni teknolojileri ve ürünleri geliştirmeyi başarıp başaramayacağını ya da insan doğasıyla bağdaşıp bağdaşmadığını ele alır.

Bölüm IV:
REKABET VE HIRSTAN ADİL İŞBİRLİĞİNE

Üçüncü bölüm tam bir adil işbirliği sisteminin neye benzeyebileceğini açıklığa kavuşturmakla ilgilenirken, dördüncü bölüm geçiş programı meselesini ele alır. Katılımcı bir ekonomi uygulanabilir ve cazip olabilir, ancak bugün bulunduğumuz noktadan ona ulaşabileceğimiz hiçbir yol yoksa sadece akademik ilgi alanında kalır. Katılımcı bir ekonomi günümüzün pek çok ülkesinde yakın gelecekte gerçekleşmesi için başarıyla savaşılacak bir program değil, uzun vadeli bir hedeftir. Bu durumda hayati soru, erken XXI. yüzyılın Hırsız Baron kapitalizminin yol açtığı zarar ziyanın orta yerinde, adil işbirliği ekonomisini hemen şimdi geliştirmek için ne yapılabileceğidir. "Buradan Oraya: Durum Değerlendirmesi" başlıklı onuncu kısım yeni yüzyılın başında yüz yüze geldiğimiz muazzam engelleri ve daha şimdiden oluşmaya başlayan

direniş güçlerini ağırbaşlı bir yaklaşımla gözden geçirir.

"İktisadi Reform Kampanyaları" başlıklı on birinci bölüm, eylemcilerin süregiden pek çok reform kampanyasında çalışarak adil işbirliği ekonomisini geliştirmek üzere rekabet ve hırs ekonomisinin olumsuz sonuçlarıyla nasıl savaşabileceklerini tartışır. Bu kısım, çeşitli Keynesçi reform kampanyalarının, refah ve vergi reformu kampanyalarının, geçim ücreti kampanyalarının, kamu sektörünü güçlendirip piyasa güçlerini dizginleme kampanyalarının ve imarla yayılmanın yerine topluluk kalkınmasını ve akıllı büyümeyi geçiren yerel kampanyaların önemini tartışır.

"İktisadi Reform Hareketleri" başlıklı on ikinci bölüm, eylemcilerin neden güçlü iktisadi reform hareketlerinin inşa edilmesine katkıda bulunmaları gerektiğini açıklar ve bunu iktisadi adalete ve iktisadi demokrasiye olan bağlılığımızı azaltacak ya da kapitalizmin yerine tam bir adil işbirliği sistemini geçirecek uzun vadeli hedefimizi terk etmemize yol açacak baskılara yenik düşmeksizin gerçekleştirmenin yollarını araştırır. Bu kısım emek hareketinde, şirket karşıtı harekette, çevre hareketinde, tüketici hareketinde, yoksul halk hareketinde ve küreselleşme karşıtı harekette daha etkin biçimde nasıl çalışılacağına dair somut öneriler içerir.

XXI. yüzyıl eylemcileri, daha güçlü reform hareketleri inşa etmenin ve geçmişte gerek sosyal demokratların gerekse liberter sosyalistlerin pratiğinde ortaya çıkan zayıflıkların üstesinden gelmek üzere, anlamlı reformları gerçekleştirmek için düzenlenen kampanyalarda çalışmanın yanı sıra, kapitalizm gelecek on yıllar boyunca varlığını sürdürse de gitgide daha çok insanın adil işbirliğine katılması için fırsatlar yaratmak zorunda kalacaklardır. İnsanların kapitalizmin beslediği rekabet ve hırs kültürünü aşmaları için yeni alışkanlıklar geliştirmelerinin yegâne yolu budur. Bu, iktisadi ilişkilerimizi nasıl daha iyi örgütleyeceğimize dair fikirlerimizi sınamanın ve uyarlamanın yegâne yoludur. Bu, nüfusun çoğunluğunu daha iyi bir dünyanın mümkün olduğuna ikna etmenin yegâne yoludur. Ve bu uzun bir yürüyüş sırasında eylemciyi tükenmekten ve ihanetten korumanın da yegâne yoludur.

Adil işbirliğine ilişkin canlı örnekler hali hazırda farklı koşullarda ve yerlerde mevcuttur. "Adil İşbirliği Deneyimleri" başlıklı on üçüncü kısımda, alternatif para sistemlerine, çalışanların hisse sahipliği planlarına, işçi ve tüketici kooperatiflerine, amaçlı eşitlikçi ve sürdürülebilir canlı topluluklara, Birleşik Devletler ve Kanada'da küçük katılımcı ekonomi deneyimlerine ilişkin eleştirel bir değerlendirme yapılmaktadır. İspanya'daki Mondragón kooperatifleri gibi önemli uluslararası

adil işbirliği deneyimleri, Hindistan'ın Kerala eyaletinde ve Brezilya'nın Porto Alegre kentindeki katılımcı bütçeleme ve Arjantin'deki işçilerin yönetimi ele geçirme örnekleri ve mahalle meclisleri de incelenmektedir. Nihayet bu kısım reform hareketlerinde uzun dönem çalışan insanların kapitalist kültürün zayıflatıcı etkilerine karşı koymaları için adil işbirliği uygulayan kısmi sistemlere kişisel olarak bağlanmalarını sağlayabilecek yeni yollar bulmanın önemini tartışır.

Son kısım ekonomi alanında faaliyet gösteren ilericilerin önümüzdeki on yıllarda üstesinden gelmek zorunda oldukları belli başlı zorlukları vurgular. Korku ve hırsı dizginlemek için gerçekleştirilen beyhude girişimleri neden terk etmemiz gerektiğini, daha ziyade hırs ve rekabet mantığının yerine adil işbirliği sistemlerini geçirmek için çalışmak zorunda olduğumuzu bir kez daha ortaya koyar. Uzlaşmacı sonuçlar ile yetinmek zorunda kaldığımızda bile iktisadi adalet ve demokrasi ilkelerimize sadık kalmanın önemini açıklar. Tek başına hiçbiri kapitalizmi yenilgiye uğratmaya yetmediği için reform kampanyalarını geleceği şimdiden canlandıran deneyimlerle neden birleştirmemiz gerektiğini açıklar. Ve nihayet bu kısım, rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliği ekonomisini geçirmek için çalışan eylemcilerin, yurttaşlık hakları ve ırkçılık karşıtı hareketler, kadın, eşcinsel, çevre ve barış hareketleri gibi diğer ilerici hareketlerle nasıl daha üretken ilişkiler kurabileceklerini araştırır.

Birinci Bölüm

İktisadi adalet ve demokrasi

I
İktisadi adalet

İktisat tarihçileri XX. yüzyılın son beşte birine dönüp baktıklarında, en fazla göze çarpan nokta, gerek ülkeler içindeki gerekse ülkeler arasındaki servet ve gelir eşitsizliğindeki çarpıcı artış olacaktır. 1980'lerde ve 1990'larda ABD'de ve diğer kalkınmış ekonomilerin çoğunda eşitsizlik görülmemiş oranlarda arttı ve zengin ülkeler ile yoksul ülkeler arasındaki açık şaşırtıcı biçimde genişledi. Bu görülmemiş eşitsizlik artışı geçen yarım yüzyıl içinde daha fazla eşitliğe yönelik ılımlı bir eğilimin peşi sıra geldi. XX. yüzyılın ortalarında kalkınmış kapitalist ekonomilerde sosyal demokrat ve *New Deal* reformları bu ekonomilerdeki orta sınıfların saflarını önemli ölçüde genişletti ve böylece kendi ekonomilerinin içindeki servet ve gelir eşitsizliklerini de azalttı. Komünist hükümetler de, bütün kusurlarına rağmen, yurt içi gelir ve ser-

vet eşitsizliklerini kapitalist öncellerine kıyasla azalttılar ve daha az gelişmiş ekonomiler ile daha kalkınmış kapitalist ülkeler arasında kişi başına düşen GSYH'deki açığı kapama yönünde çarpıcı adımlar attılar. Nihayet, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Bretton Woods sisteminin rehberlik ettiği sömürge sonrası uluslararası ekonomi zengin ve yoksul ülkeler arasındaki açığı az da olsa azaltmayı başardı. Bu eşitleştirici eğilimler 1980'lerin başlarında ne yazık ki acı bir frenle durdu ve yerine yoksuldan zengine doğru, dünyanın o zamana kadar gördüğü en çarpıcı servet ve gelir dağılımı geçti; yanı sıra küresel ekonominin büyük bölümünde, aşağı yukarı tek bir nesilde orta sınıflar ortadan kalkmaya başladı.

A. TERSİNE DÖNMÜŞ ROBIN HOOD

1995'te *Twentieth Century Fund*'un yayımladığı bir incelemede Edward Wolff şu sonuca varıyordu:

> Pek çok insan gelir eşitsizliğinin son yirmi yıl içinde artış gösterdiğinin farkındadır. Üst gelir gruplarının hali vakti yerinde olmaya devam ederken, özellikle üniversite diploması olmayanlar ve gençler reel gelirlerinin azaldığını gördüler. 1994 tarihli *Economic Report of the President* [Başkanın İktisadi Raporu] 1979-1990'da sadece dört yıllık yüksek okul mezunu erkeklerin reel gelirinde meydana gelen azalmadan (%21) şaşırtıcı diye söz eder. Ancak gelir dağılımındaki artan bozulma, servet dağılımına gelindiğinde daha da belirgindir. 1930-1970 arasının eşitleyici eğilimleri 1980'lerde keskin biçimde tersine döndü. Sahip olanlar ile hiçbir şeyi olmayanlar arasındaki *uçurum 1929*'dan beri görülmemiş bir büyüklüğe ulaştı.[1]

Chuck Collins ve Felice Yeskel'in bildirdiklerine göre, "1976'da nüfusun en zengin yüzde biri toplam özel servetin yaklaşık %20'sine sahipti. 1999'da ise en zengin yüzde birin payı bütün servetin %40'ının üzerine çıkmıştı." Aynı yazarların hesaplamalarına göre de, 1976 ile 1997 arasında geçen yirmi bir yıl içinde servet sahiplerinin en tepedeki %1'i servet pastasındaki paylarını ikiye katlarken, en dipteki %90 kendi paylarının neredeyse yarıya indiğini gördü.[2] 1983 ile 1989 arasında ABD'deki hane halklarının ortalama mali serveti, enflasyona uyarlan-

1. Edward N. Wolff, *Top Heavy: A Study of the Increasing Inequality of Wealth in America* (The Twentieth Century Fund, 1995), 1-2.
2. Chuck Collins ve Felice Yeskel, Adil Ekonomi Birliği, *Economic Apartheid in America* (The New Press, 2000), s. 54-57.

dıktan sonra yılda ortalama %4.3 oranında büyüdü. Ancak servet sahiplerinin en tepedeki %1'i mali servetteki artışın %66.2'si gibi şaşırtıcı bir bölümünü, servet sahiplerinin bir sonraki %19'u ise %36.8'ini alırken, ABD'deki servet sahiplerinin en altta yer alan %80'i mali servetlerinin %3'ünü kaybetti. Sonuç olarak, en tepedeki %1 ABD'deki toplam servetten kendilerine düşen payı sadece bu altı yıl içinde %31'den 37'ye çıkardı ve 1989'da ailelerin en zengin %1'i bütün gayri menkulün %45'ine, bütün işletme varlıklarının %62'sine, bütün kamuya açık hisselerin %49'una ve bütün tahvillerin %78'ine sahip oldu.[3] Ayrıca, "en büyük servet artışı, gelirden sağlanan tasarruftan değil, daha önceden var olan servetin değer kazanmasından (ya da sermaye kazançlarından) kaynaklandı. 1962'den 1989'a kadar süren dönem içinde yeni servetin kabaca dörtte üçü çoğu veraset yoluyla geçen başlangıçtaki servetin değerinde meydana gelen artıştan sağlandı."[4] 1989 ile 1997 arasında hisse senedi piyasasında meydana gelen canlanmadan kimlerin yararlandığına baktığımızda da aynı örüntüyle karşılaşırız. Servet sahiplerinin en tepedeki %1'i bu yıllarda hisse senedi piyasası kazançlarının %42.5'i gibi şaşırtıcı bir oranını ele geçirdi; servet sahiplerinin bir sonraki %9'u kazançların kalan %43.3'ü gibi bir bölümünü, daha sonraki %10 ise %3.1'ini elde ederken, servet sahiplerinin en dipteki %80'i hisse senedi piyasası kazançlarının sadece %11'ini elde etti.[5]

Artan servet eşitsizliği daha da çarpıcı hale gelirken, gelir eşitsizliği de büyümekteydi. ABD'de reel ücretler 1970'lerin ortasından itibaren o kadar düşmüştür ki, 1994'te enflasyona göre hesaplanan ortalama saat başı ücretler 1968'deki düzeyin altına inmiştir. Üstelik saat başı reel ücretlerdeki bu düşüş emeğin üretkenliğinde görülen sürekli artışa rağmen gerçekleşmiştir. 1973 ile 1998 arasında emeğin üretkenliği %33 arttı. Collins ve Yeskel'in yaptıkları hesaplamalara göre, saat başına ücretler emeğin üretkenliğiyle aynı oranda artmış olsaydı, 1998'de saat başına ortalama ücret 12,77 dolar değil 18,10 dolar olacaktı ki, bu da saat başına 5,33 dolarlık bir fark ya da tam gün çalışan bir işçi için yılda 11.000 dolardan fazla bir parasal değer demekti.[6] Ayrıca, reel ücretlerin emek üretkenliği artışına ayak uyduramaması daha düşük ücret düzeylerinde bulunanlar için daha da kötü olmuştur. 1973

3. Nancy Folbre ve Center for Popular Economics, *The New Field Guide to the U. S. Economy* (The New Press, 1995).
4. Lawrence Mishel ve Jared Bernstein, *The State of Working America 1994-1995* (ME Sharpe, 1994), s. 246.
5. *The State of Working America* 1998-1999, s. 271.
6. *Economic Apartheid in America*, s. 56.

ile 1993 arasında yüzdelik değerlendirme çizelgesinin 80. diliminde yer alan işçiler reel ücretler bazında %2.7 kazanırken, 60. dilimde yer alan işçiler %4.9, 40. dilimdeki işçiler %9 ve 20. dilimdeki işçiler ise %11.7 oranında kayba uğradılar ve bu durum ücret gelirinde çok daha büyük bir eşitsizlik yarattı.[7]

ABD'de 1996'da şirket kâr oranı ise, tam aksine, bu verilerin ilk kez toplandığı 1959'dan itibaren en yüksek düzeye ulaştı. İktisadi Analiz Bürosu, 1996'da brüt kâr oranının %11.4'e ve net oranın da 7.6'ya yükseldiğini bildirdi. Büro sekiz yıllık dönemde şirket kârlarında görülen bu çarpıcı ve sürekli artışların "ABD tarihinde görülmemiş" olduğunu belirtiyordu. Üstelik, önceki dönemlerde yüksek kârlara yük-

sek yatırım ve ekonomik büyüme oranları eşlik ederken, bu sekiz yıl içinde ortalama ekonomik büyüme oranı sadece %1.9 kadardı. Şirket kârları için iyi olan her neyse, bunun geri kalanımız için o kadar iyi *olmadığı* açıktı.

Eşitsizliği ölçmenin pek çok farklı yolu vardır, ancak iktisatçıların en yaygın olarak kullandıkları yöntem Gini katsayısı denilen istatistiktir. Buna göre 0 değeri mükemmel eşitliğe ve 1 değeri mükemmel eşitsizliğe denk düşer. ABD'de hane halkı gelirleri için Gini katsayısı 1966'da 0. 405'ten 1993'te 0. 479'a doğru sürekli bir yükseliş göstermiştir. Bu da söz konusu dönem içinde ABD'deki hane halkları arasındaki gelir eşitsizliğinde %18.3 gibi dikkate değer bir artış olduğunu gösterir.[8]

Küresel eşitsizlikte görülen eğilimler daha da rahatsız edicidir. Walter Park ve David Brat 91 ülkede yaptıkları kişi başına gayri safi yurt içi hasıla çalışmasında, Gini değerinin 1960'da 0.442'den 1988'de 0.499'a doğru sürekli bir artış gösterdiğini, yirmi yıldan az bir süre içinde ülkeler arasındaki iktisadi eşitsizlikte %13 artış olduğunu bildirmişlerdir.[9] Birleşmiş Milletler'in yayımladığı *Human Development Report 2000* [İnsani Kalkınma Raporu 2000], 1975 ile 1990 arasında yüksek bir insani kalkınma indeksi olan ülkelerde kişi başına GSYH'nin yılda ortalama %2.1 büyüdüğünü, düşük insani kalkınma indeksi olan ülkelerde ise kişi başına GSYH'nin yılda ortalama %1 oranında *düştüğünü* bildirmişlerdir (s. 205). Rapor aynı zamanda 1990 ile 1998 arasında yıllık ortalama kişi başına GSYH artış oranının yüksek insani kalkınma indeksi (%1.7) olan ülkelerde, düşük insani kal-

7. *The State of Working America 1994-1995*, s. 121.
8. Edward Wolff, *Economics of Poverty, Inequality and Discrimination* (South-Western Publishing, 1997), s. 75.
9. Walter Park ve David Brat, "A Global Kuznetz Curve?" *Kylos* 48 (1995): s. 110.

kınma indeksi (%0.8) olan ülkelerdekinden iki kat daha yüksek olduğunu açığa çıkarmaktadır. Zengin ve yoksul ülkeler arasındaki açık çarpıcı biçimde artmıştır ve şimdiye kadar elde edilen bütün bulgular, daha büyük bir eşitsizliğe doğru giden bu eğilimin, neoliberal küreselleşme –artan kitlesel hoşnutsuzluğa rağmen– devam ederken, yeni bin yılda da sürmekte olduğunu göstermektedir.

Olgular gayet açıktır: ABD'nin içinde yüz yıl önceki ABD kapitalizminin hırsız baronlar çağını andıran bir iktisadi eşitsizlik artışına ve küresel eşitsizlikteki ivmenin görülmemiş düzeylere ulaştığına tanık olmaktayız. Peki bu olguları nasıl yorumlamamız gerekir? Eşitsiz sonuçlar ne zaman adaletsiz olur, ne zaman olmaz? Biri diğerlerinden daha çok tükettiği ya da daha az çalıştığı zaman bunun adaletsiz olması mı gerekir? Daha üretken mülklere sahip olanlar daha az çalışmayı ya da daha çok tüketmeyi hak ederler mi? Daha yetenekli ya da daha eğitimli olanlar daha büyük ödülleri hak ederler mi? Daha fazla katkıda bulunanlar ya da daha büyük fedakârlık yapanlar ya da daha fazla ihtiyaçları olanlar daha fazlasını hak ederler mi? İktisadi eşitsizliğin gerek ülkeler içinde gerekse ülkeler arasında çarpıcı biçimde artmakta olduğu su götürmez, ancak eşitsiz sonuçlar hangi mantıkla adil ya da adaletsizdir? Bu kitabın merkezinde yer alan tez şudur: Kapitalizmi eleştirenler arasında iktisadi adaletle ilgili giderek artan kafa karışıklığı (ve fırsatçılık) XX. yüzyılda adil işbirliği davasını ilerletme konusunda uğradığımız başarısızlığa büyük katkıda bulundu ve iktisadi adalet anlayışımız ile her koşulda iktisadi adalet için savaşma idealine bağlılığımızı keskinleştirmediğimiz takdirde, bu durum XXI. yüzyılda da çabalarımızı engellemeye devam edecektir.

B. FARKLI İKTİSADİ ADALET KAVRAMLARI

Adalet, ana akım iktisatçılarının çoğu için verimlilikten sonra gelse de, iktisadi adalet konusu uzun süre kapitalizmi eleştirenlerin tutkusu olmuştur. Proudhon'un o kışkırtıcı, "mülkiyet hırsızlıktır" sözünden, Marx'ın kapitalizmin "emeğin sömürüsü"nü temel alan bir sistem olduğuna dair üç ciltlik suçlamasına kadar, iktisadi adalet siyasi iktisadın önemli bir teması olmuştur. Ancak iktisadi adalet bugünün radikal siyasi iktisatçıları için hâlâ bir tutku olsa da, onun ne olduğunu söylemenin zor olduğu bir dönemde yaşadığımız anlaşılıyor. Aslında pek çok radikal iktisatçı kendisini ABD Yüksek Adalet Divanı Başkanı Potter Steward'ın pornografi konusunda bir hüküm vermesi gerektiği zaman

içine düştüğü durumda buldu. Onun ölümsüz sözleri şöyleydi: "Bugün pornografiyi tanımlamak için başka girişimde bulunmayacağım, ama onu gördüğüm zaman tanıyorum." Pek az radikal iktisatçının iktisadi adaleti tanımlayabildiği görülür, ama neredeyse hepsi iktisadi *adaletsizliği* gördükleri zaman tanırlar. Ne yazık ki bu yaklaşım iktisadi adalet için savaşan hareketi uzun vadede zayıflatan tutarsızlıklara ve fırsatçılığa davetiye çıkarır.

İktisadi faaliyetin getirdiği nimet ve külfetlerin adil dağıtımı nedir? İnsanların katkılarına verilecek karşılıkta ayrımlar güdülmesi lehindeki hangi sebepler ahlâken ikna edicidir ve hangi sebepler ahlâki ağırlık taşımaz? Dört dağıtım kuralı, insanların iktisadi işbirliğine yaptıkları katkının karşılığını nasıl almaları *gerektiği* sorusuna mümkün olan yanıtlar yelpazesini kapsar.

Kural 1: Herkese kendi fiziksel ve insani sermayesinin katkı değerine göre: Kural 1'in ardındaki gerekçe, insanların kendilerinin ve ellerindeki üretim mallarının ekonomiye katkıda bulunduğu kadarını ekonomiden almaları gerektiğidir. İktisadi mal ve hizmetleri dev bir türlü kazanı olarak düşünürsek, ana fikir, bireylerin türlünün bolluğuna ve besleyiciliğine, ekonomi mutfağına getirdikleri emekleri ve insani olmayan üretim varlıklarıyla katkıda bulunmalarıdır. Eğer benim emeğim ve üretim varlıklarım, türlüyü, senin emeğinden ve varlıklarından daha büyük ya da daha besleyici hale getiriyorsa, kural 1'e göre, benim senden daha fazla türlü yemem ya da daha besleyici lokmalar almam adil olur.

Bu gerekçe gayet cazip olsa da, *torun Rockefeller sorunu* dediğim büyük bir sorun vardır. Kural 1'e göre, Rockefeller'ın büyük bir üretim malı mirası kalan bir torununun bir yoksulun yüksek öğrenim görmüş, çok üretken ve çok çalışkan oğlundan 1000 kat daha fazla türlü yemesi *gerekir*. Rockefeller'ın torununun hayatı boyunca tek bir gün bile çalışmamış olması, yoksulun oğlunun ise başkalarına büyük yarar sağlayan mal veya hizmet sunmak için elli yıldır çalışıyor olması bile bu durumu değiştirmez. Eğer insanların sahip oldukları üretim mallarının katkısını hesaplarsak ve eğer insanlar farklı miktarlarda makine ve toprağa sahipseler ya da, aynı anlama gelmek üzere, makine ve toprağı olan şirketlerin farklı sayıda hissesine sahipseler böyle bir durum kaçınılmaz biçimde ortaya çıkacaktır, çünkü tıpkı patatesleri soymak ve yemeği karıştırmak gibi, ekonomi mutfağına bir kepçe, kazan ya da fırın getirmek de türlünün miktarını ve kalitesini artırır. Dolayısıyla Roc-

kefeller'ın aylak bir torununun, bir yoksulun çalışkan ve üretken oğlundan daha fazla tüketmesinin *adaletsiz* olduğunu düşünen bir kişi, kural 1'i iktisadi adaletin tanımı olarak kabul edemez.

Kural 1'in, *muhafazakâr* iktisadi adalet anlayışı olarak düşünülebilecek ikinci bir savunma yolu da, "özgür ve bağımsız insanlar" vizyonunu temel alır: Bu insanların her biri kendi malına sahiptir ve bunların başka şartlarla toplumsal bir sözleşmeye gönüllü olarak katılmayı reddecekleri öne sürülür. Bu görüş genellikle John Locke'un yazılarıyla birlikte anılır. Locke'un "doğa hali"nde, büyük miktarda üretim malına sahip olanların kural 1'e uygun bir toplumsal sözleşmeyi savunmalarındaki mantık açıktır. Peki sırt çantalarında pek az üretim malıyla ya da hiç üretim malı olmadan, doğa halinde dolaşıp duran kişiler çok farklı bir düzenlemeyi neden istemesinler? Önemli miktarda araca sahip olanlar doğa halinde gayet iyi başlarının çaresine bakabiliyorlarsa ama bu araçlara sahip olmayanlar aynı şeyi yapamıyorlarsa, oybirliği sağlama gereğinin, müzakereyi kural 1'e sürükleyeceğini görmek zor değildir. Ancak o zaman, kural 1, toplumsal sözleşme şartları üzerine yapılan müzakerelerde zengine üstünlük sağlayan adaletsiz bir pazarlık durumunun sonucudur. Bu durumda, zengin, iktisadi işbirliğinin külfetlerini ve faydalarını tahsis etmenin adil bir yolu üzerinde bir anlaşmaya varılamamasına yoksuldan daha kolay katlanabilir. Bu örnekte, kural 1'in toplumsal sözleşme gerekçesi, haksız bir pazarlıktan kaynaklandığı için ahlâki gücünü kaybeder.

A Theory of Justice'de (1971) John Rawls usta işi bir "başlangıç konumu" aracıyla toplumsal adalet sözleşmesi kuramlarındaki bu zayıflığı düzeltti. Rawls, tarihin herhangi bir noktasında fiilen gerçekleşmiş hiçbir toplumsal sözleşme müzakeresinin olmadığını ve bu yüzden farazi bir müzakereden söz etmekte olduğumuzu açıkça kabul etti. Daha önemlisi, onun başlangıç konumu fikri de *adil* bir müzakere durumunu neyin oluşturduğuna dair can alıcı sorun üzerinde odaklandı. Rawls'ın "başlangıç konumu"nda (ki bu konumda hiç kimse sırt çantasında ne kadar üretim malı olacağını bilmez ve herkes çok az üretim malına sahip olacağından ya da hiç olmayacağından korkar) akılcı insanlar kural 1'i kabul *etmezler*. Rawls'ın kendi sonucunu aşağıda ele alacağız. Buna göre Rawls'ın özgün konumunda yer alan akılcı insanların kabul edecekleri şey, Rawls'ın farklılık ya da küçükler arasında en büyüğü ilkesi dediği şeydir. Ne var ki şimdilik minimal bir sonuç çıkarabiliriz: *Daha fazla üretim malına sahip olanlar onu daha büyük bir liyakatla kazanmadıkları sürece bu maldan sağladıkları gelir haklı çıkarılamaz ve bu nedenle de adaletsizdir*. Bu durumda, daha fazla

üretim malına sahip olanların onu daha büyük bir liyakatla elde etmediklerini görüyorsak, kural 1'in makul bir iktisadi adalet tanımı olarak reddedilmesi gerekir.

İnsanların üretim malı edinmelerinin bir yolu mirastır. Ancak miras yoluyla servet edinenlerin onu böyle bir mirasa sahip olmayanlardan nasıl olup da daha çok hak ettiklerini anlamak zordur. Mirası bırakan kişinin aynı kuşağa mensup olduğu insanlardan daha çok çalışmış ya da daha az tüketmiş ve bu bakımdan diğerlerinden daha çok fedakârlık yapmış olması mümkündür. Ya da mirası *bırakan* kişinin başkalarından daha üretken olması mümkündür. Daha büyük fedakârlığın ya da daha büyük katkının daha büyük ödüle *layık* olduğuna karar verebiliriz. Ancak bu senaryolarda, daha büyük fedakârlık yapan ya da katkıda bulunan, vâris değil mirası bırakan kişidir, o halde vâris bu gerekçelerle daha büyük bir serveti hak etmeyecektir. O halde ödüllerin kişisel fedakârlık ya da kişisel katkıyla kazanıldığına karar verirsek, *miras kalan* servetten gelen gelir her iki normu da ihlal eder, çünkü bir servetin *miras kalması* ne bir fedakârlık ne de kişisel bir katkıdır.

Miras konusunda daha güçlü bir tez, mirası yasaklamanın mirası *alacak* kişilerden çok, bırakmak isteyen kişilere haksızlık olduğudur.[10] Bu ikilemi en yalın biçimde ortaya koymak için vasiyette bulunmak isteyenlerin üretim malını iktisadi adalet anlayışımızla (her neyse) tutarlı bir tarzda edindiklerini ve hayatlarının sonbaharında büyük porsiyonlar halinde havyar yiyecek yerde, üretim varlıklarını çocuklarına ve torunlarına aktarmayı tercih ettiklerini varsayalım. Onları bu şekilde davranma hakkından mahrum bırakmak iktisadi varlıklarını diledikleri gibi tasarruf etme meşru haklarının özürsüz biçimde ihlali olarak görülecektir. Eğer servet adil biçimde kazanılmışsa, kişiyi, onu çocuklarına ve torunlarına miras bırakmak dahil dilediği gibi kullanmaktan men etmenin adil olmadığı (Robert Nozick'in yaptığı gibi) öne sürülebilir.

Ancak daha genç kuşağa mensup olanların eşit iktisadi fırsatlara sahip olma hakkı ne olacak? Üretim mallarının miras kalmasına izin verirsek, bazıları önemli avantajlarla başlayacak ve diğerleri haksız engellerle karşılaşacaktır. Bu ikilemden bir çıkış yolu olduğuna inanmıyorum. İkilem şu şekilde ortaya konulabilir: Bir önceki kuşağa mensup olanlar servetlerini diledikleri gibi tasarruf etme haklarını kullanırlarken, daha sonraki kuşak için eşitsiz iktisadi fırsatlar yaratma hakkına sahip midirler?

10. Ölenin kişisel eşyalarını vârislerine bırakmasına itiraz edilemez ve sorun bu değildir. Sorun yeni kuşağa mensup kişilerin iktisadi fırsatlarını önemli ölçüde etkileyecek niceliklerde üretim malı ya da servetin el değiştirmesidir.

Benim yanıtım, *hayır*dır. Eğer sorunu haklar açısından ele alacak olursak, bu bir çatışan haklar durumudur ve ben hayatta eşit bir iktisadi fırsat edinme hakkının, büyük bir serveti miras bırakma hakkına ağır bastığını öne süreceğim. Başka deyişle, önceki kuşağın tüketme özgürlüğü miras hakkı geçersiz kılınarak belli ölçüde feda edilirken, bu küçük hak kısıtlaması sonraki kuşağın iktisadi fırsat eşitliğine sahip olması bakımından hayati olan daha temel bir hakkı korumak için zorunludur.

Ne var ki iktisadi demokrasiyi mülkiyet hakları bakımından kavramlaştırmanın sorunlu bir yaklaşım olduğunu, çünkü tam da, çatışan hakların ya da özgürlüklerin çok yaygın olduğunu ve bu çatışmaları bir tarafa ya da diğerine bir hak tanıyarak çözmenin nihayetinde keyfi olacağını bir sonraki kısımda öne sürüyorum. İktisadi özgürlüğü azamileştirmeye çalışacak yerde (ki bu insanların iktisadi özgürlükleri birbiriyle çatıştığı ve farklı insanların özgürlüklerinin oransız olduğunu düşündüğümüz zaman mantıki olarak imkânsız bir görevdir) sonuçtan etkilendiği ölçüde herkesi karar alma yetkisine sahip kılarak ödüllendirmeyi hedef almak gerektiğini öne sürüyorum. Miras konusunda çatışan çıkarları bu açıdan ele alırsak ne olur? Sonraki kuşakların eşitsiz iktisadi fırsatlardan etkilenmeleri önceki kuşağın tüketim özgürlüklerinin bu konuda kısıtlanmasından etkilenmelerine kıyasla çok daha vahim olduğu için, mirası iktisadi fırsatlarda önemli farklılıklar yaratmayan miktarlarla sınırlamak daha doğru olacaktır.

Önceki kuşağın vasiyet hakkı ile sonraki kuşağın fırsat eşitliği hakkı arasındaki çatışma kapitalist ekonomilerde birbiriyle çatışan pek çok özgürlükten ya da haktan sadece biri olsa da, özellikle önemlidir. Mülkiyet hakkını miras lehine ödüllendirmek, alınan kararlardan pek az etkilenenlerin (büyük miras bırakanların) kendi iktisadi hayatlarına bazı akranlarına göre ciddi engellerle başlamak zorunda kalan pek çok kişi için uzun vadeli sonuçlar doğuracak kararlar almalarına izin verir. Bu aynı zamanda iktisadi adaletsizliğin kuşaktan kuşağa sürmesinin yollarından biridir. Her durumda, veraset hakkı ile fırsat eşitliği hakkı arasındaki çatışmanın nasıl çözümleneceği bir yana, miras olarak kalan servetten gelir *elde edenlerin* haksız bir avantajdan yararlandıkları açıktır.

İnsanların başkalarından daha fazla üretim malı edinmelerinin ikinci bir yolu şanslarının yaver gitmesidir. Yükselen ya da inişe geçen bir şirkette ya da endüstride çalışmak ya da bu alanlarda yatırım yapmak iyi ya da kötü şanstır. Ancak şans farkından kaynaklanan eşitsiz üretim malı dağıtımları, eşitsiz fedakârlıkların, eşitsiz katkıların ya da insan-

lar arasındaki liyakat farkının sonucu değildir. Şans, tanımı gereği, kesinlikle hak *edilmez* ve bu nedenle, şans farklılığından kaynaklanan eşitsiz üretim malı dağıtımının sonucu olan eşitsiz gelirlerin de adaletsiz olması gerekir.

İnsanların daha fazla üretim malı elde etmelerinin üçüncü bir yolu haksız avantaj sağlamaktır. Daha güçlü, daha iyi ilişkileri olan, içeriden bilgi alan ya da başkalarının sefaletinden yararlanmaya daha istekli olan kişiler yasal ya da yasadışı araçlarla daha fazla üretim malı elde edebilirler. Eşitsiz servet birilerinin başkalarının üzerinden haksız avantaj sağlamasından kaynaklanıyorsa elbette adaletsizdir.

İnsanların başkalarından daha fazla üretim malı edinebilmelerinin son yolu, adil bir şekilde kazandıkları bir geliri başkalarından daha çok üretim malı satın almak için kullanmalarıdır. Ancak üretim malının, ilk anda adil biçimde kazanılmasını şart koştuğumuz bir gelirle satın alınmış olması halinde bile, üretim malından sağlanan gelirle ilgili çözümlenmesi zor bir ahlâki sorun vardır. Emek ve kredi piyasaları, üretken servete sahip bazı insanların üretken servetle çalışan *başka insanların* üretkenliğinde ortaya çıkan artışın bir bölümünü kendilerine mal etmelerini sağlar. Üretken servet sahiplerinin başlangıçta aldıkları kâr ya da rantın liyakatla hak edilmiş olup olmadığını ya da ne ölçüde hak edildiğini büyük bir dikkatle incelememiz gerek. Ancak geçmişte *bir zamanlar* gerçekleşen liyakatlı bir eylemin bir karşılığı meşru kıldığını varsaysak bile, emek ve kredi piyasalarının, üretken servete sahip olanların bu serveti zamanla kendi başına hiçbir liyakatlı davranış gerektirmeksizin *artan, sürekli biçimde* yükselen gelirlere dönüştürmelerine izin verdiği açıktır. Bu da şöyle bir ikilem doğurur: *Adil biçimde kazanılmış olsa bile*, üretim malı sahipliği o kadar büyük bir ek gelir yaratabilir ki, bu gelir mal sahibinin başlangıçta layık olduğu karşılıktan pekâlâ çok daha büyük olabilir.[11]

Özetle, eşitsiz üretim malı birikimleri sadece liyakatlı eylemlerin sonucuysa ve bu eylemin karşılığı tam olarak geri ödendiği zaman bedel de ödenmiş oluyorsa, üretim malı sahiplerine yapılan ödemeleri betimlemek için "sömürü" gibi sözcükleri kullanmanın kaba ve yanıltıcı olduğu görülür. Öte yandan, daha fazla üretim malına sahip olanlar, onu miras, şans, haksız avantaj sayesinde (ya da bir zamanlar başkalarından daha fazla üretim malına sahip oldukları için emek ya da kredi

11. "Exploitation: A Modern Approach" başlıklı yazımda (*The Review of Radical Political Economics)* bu ahlâki ikilemi uygun biçimde sergileyen basit bir model geliştiriyorum. Kâr ve faiz gelirinin ahlâki olarak adil mi yoksa sömürü mü olduğu sorunuyla ilgilenen okurlar bu yazıyı yararlı bulabilirler.

piyasaları aracılığıyla, ortalamanın üzerinde liyakatlı bir davranış olmaksızın daha fazlasını biriktirebildikleri için) elde etmişlerse, servet farklılıklarından kaynaklanan eşitsiz sonuçlara "haksız" ya da "sömürü" demenin gayet uygun olduğu görülür.

Tek bir kuşak içinde eşitsiz fedakârlıklardan, eşitsiz katkılardan ya da her ikisinden ötürü biriken üretim malı mülkiyetindeki farklılıkların, miras, şans, haksız avantaj ve birikim sayesinde gelişen servetteki farklılıklara kıyasla küçük olduğunu iddia eden ikna edici bir savunma yapılabilir. Edward Bellamy 1897'de yazılan *Equality*'de (Eşitlik) bu durumu şöyle açıklar:

> Zenginin, büyük servet sahiplerinin, liyakat temelinde hiçbir ahlâki hakkının olmadığını bir kural olarak kaydedebilirsiniz, çünkü varlıkları ya miras olarak geçen servet sınıfına aittir ya da hayat boyunca biriktirildiği zaman, başkalarından esas olarak şu ya da bu ölçüde zorla ya da hileyle elde ettikleri ürünü temsil eder.

XX. yüzyılın sonunda Lester Thurow ABD'deki toplam servetin tahminen %50 ile 70 kadarının miras yoluyla elde edildiğini hesapladı. Daphne Greenwood ve Edward Wolff, 50 yaşın altındaki hane halkının elinde bulunan servetin tahminen %50 ile 70'inin miras yoluyla elde edildiğini hesapladı. Laurence Kotlikoff ve Lawrence Summers, kişisel servetin %80 gibi büyük bir bölümünün ya doğrudan miras yoluyla ya da miras olarak devralınan servetten sağlanan gelirle elde edildiğini hesapladı.[12] *United for a Fair Economy*'nin [Adil Ekonomi Birliği] 1997'de yayımladığı "Born on Third Base" başlıklı bir inceleme, ABD'deki en zengin kişileri ve aileleri kapsayan *1997 Forbes* listesindeki 400 kişinin %42'sinin listeye miras yoluyla girdiğini; %6'sının 50 milyon doları aşan bir serveti miras aldığını; ve %7'sinin hayata en az 1 milyon dolarla başladığını saptadı. Her durumda, Proudhon'un "mülkiyet hırsızlıktır" derken düşündüğü şey, muhtemelen, en büyük servet sahiplerinin servetlerini miras, şans, haksız avantaj ya da haksız birikim yoluyla edinmeleriydi. Bu kadar iddialı olmayan bir radikal, Proudhon'un kişisel değil üretim mülkiyetini kastettiğini öne sürebilir ve bir de koşul ekleyebilir: "Mülkiyet hırsızlıktır, genellikle."

Son olarak, Salomon Smith Barney komisyonculuk şirketi için ha-

12. Lester Thurow, *Kapitalizmin Geleceği: Bugünün Ekonomik Güçleri Yarının Dünyasını Nasıl Şekillendiriyor?* Çev. Mustafa Küpüşoğlu, Sabah Kitapları, 1999 İstanbul; Daphne Greenwood ve Edward Wolff, "Changes in Wealth in the United States 1962-1983," *Journal of Population Economics* 5, 1992; Laurence Kotlikoff ve Lawrence Summers, "The Role of Integrational Transfers in Aggregate Capital Accumulation," *Journal of Political Economy* 89, 1981.

zırlanan bir TV reklamı mülkiyetten ya da servetten sağlanan gelir konusunda çok yaygın olan etik çifte standart türüne nefis bir örnek sağladı: Reklamda, seçkin ve üstün bir zevke sahip olduğu kuşku götürmeyen bir adam bize Salomon Smith Barney'deki komisyoncuların "eski moda bir tarzla, kazanarak para sahibi oldukları"na inandıklarını anlatır. Kastettiği şey, hiç kuşkusuz, Salomon Smith Barney'deki komisyoncuların, müşterilerini yüksek kazanç, yüksek risk stratejilerinin cazibesine kapılmaktan caydırdıkları; bunun yerine, onlara serveti daha yavaş fakat daha emin bir yolla, ama ondan kuruş *kazanmaksızın* genişletme yönünde gayet muhafazakâr bir strateji izlemelerini tavsiye ettikleridir.

Kural 2: Herkese sadece *kendi insani sermayesinin katkı değerine göre:* Kural 2'yi destekleyenler mülkiyet gelirinin pek çok türünü genellikle gayri meşru bulurlarken, kural 2'nin savunucuları herkesin "kendi emeğinin karşılığını alma" hakkına sahip olduğunu savunurlar. Bunun gerekçesi gayet caziptir: Eğer benim emeğim toplumsal çabaya daha fazla katkı sağlıyorsa, daha fazla almak benim hakkımdır. Sadece başkalarını sömürmemekle kalmam, başkaları da bana yaptığım kişisel katkının değerinden daha az öderlerse beni sömürmüş olurlar. Kural 2 *liberal* iktisadi adalet anlayışı olarak düşünülebilir, ancak ne ironidir ki, kural 1'i reddetmenin gerekçesi aynen kural 2 için de geçerlidir.

İktisatçılar, üretimde, herhangi bir girdinin katkı değerini, o girdinin "marjinal gelir hasılası" olarak tanımlarlar. Başka deyişle, bir üretim sürecinde kullanılmakta olan girdilerin tamamına söz konusu girdiden bir birim daha ekleyecek olursak, çıktı değeri ne kadar artar? Yanıt, söz konusu girdinin marjinal gelir hasılası olarak tanımlanır. Ancak ana akım iktisatçılarının bize öğrettiği gibi, marjinal üretkenlik ya da bir girdinin sağladığı katkı, o girdinin eldeki birimlerinin sayısı ile öteki, tamamlayıcı girdilerin niceliği ve niteliği kadar, bizatihi girdinin yapısında olan bir niteliğe de bağlıdır. Bu durum "katkı temelli" her kuralı, yani kural 1 kadar kural 2'yi de çürütür. Ancak farklı emek türlerinin marjinal üretkenliğinin öncelikle her bir emek kategorisindeki insanların sayısına ve onların kullanımı için elde edilebilen emek dışı girdilerin niceliğine ve niteliğine genellikle bağımlı olması olgusunu bir kenara bıraksak bile, insanların kişisel üretkenliklerindeki farklılıkların çoğu, kişilerin kontrolü altında olmayan kendi yapısal niteliklerinden kaynaklanır. Hiçbir besin ve kaldırılan ağırlık miktarı, ortalama

bir insana 1,90 cm. boy ve 130 kiloluk kaslı bir vücut sağlamaz. Ancak ABD'deki profesyonel Amerikan futbolu oyuncuları ortalamanın yüzlerce katı ücret alırlar, çünkü bu özellikler, ABD spor kültürü bağlamında, yaptıkları katkıyı kabul edilmez ölçüde yükseltir. Ünlü İngiliz siyasi iktisatçısı Joan Robinson, çok önceleri, bir makine ya da arazi ne kadar "üretken" olursa olsun, bunun mal sahibine yapılacak ödemeyi ahlâken savunmaya yetmediğini belirtmişti. Aynı şekilde, yüksek bir IQ ya da 130 kiloluk bir fiziksel yapı ne kadar "üretken" olursa olsun, bu durumun, söz konusu özelliklerin sahibi olan kişinin onun kadar çalışan ve fedakârlıklarda bulunan daha az şanslı birinden daha fazla geliri hak ettiği anlamına gelmediği öne sürülebilir. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: "genetik piyango" bir kişinin katkısının ne kadar değerli olacağını büyük ölçüde etkiler. Ancak genetik piyango, miras piyangosundan daha adil değildir. Bu da bir iktisadi adalet anlayışı olarak, kural 2'nin kural 1'inkiyle aynı kusuru taşıdığını gösterir.[13]

Kural 2'yi savunurken, yeteneğin ödülü hak etmese de, eğitim gerektirdiği, bu nedenle ödülü hak eden fedakârlığı kendi içinde barındırdığı sık sık öne sürülür. Örnek vermek gerekirse, doktorların yüksek maaşları yıllarca süren eğitimin karşılığıdır, denir. Ancak daha uzun süreli eğitim mutlaka daha büyük kişisel fedakârlık anlamına gelmez. Kişinin gördüğü eğitimin topluma maliyetini (genellikle *eğitici*nin zaman ve enerjisiyle ve kitaplar, bilgisayarlar, kütüphaneler ve dershaneler gibi kıt toplumsal kaynaklardan oluşur) *eğitilen*in kişisel fedakârlığıyla karıştırmamak önemlidir. Öğretmenlerin ve eğitim hizmetlerinin bedeli kamu tarafından ödeniyorsa (yani genel bir kamu eğitimi sistemine sahipsek) ve öğrencilere yaşamaları için gerekli burs ödeniyorsa (böylece okula gittikleri süre içinde ücretli iş yapmaları gerekmez) bu durumda öğencinin kişisel fedakârlığı, sadece okulda zaman geçirmenin yol açtığı sıkıntıdan ibarettir. Ancak öğrenciler olarak katlandığımız kişisel sıkıntı bile uygun bir kıyaslamaya tabi tutulmalıdır. Pek çok okul bölümü kişisel olarak boş zaman geçirmek kadar eğlenceli olmasa da, okulda yaşanan sıkıntıyı boş zamanlarda yaşanan rahatlıkla kıyaslamak uygun bir kıyaslama değildir. Yaşayacak kadar burs sağlayan yaygın bir kamu eğitim sisteminde, uygun kıyaslama, öğencilik dene-

13. Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*'ın (University of Chicago Press, 1964) X. Bölümünde bu noktayı etkileyici biçimde tartıştı. Ne var ki, vardığı sonuç, kural 2 ahlâki gerekçelerle savunulamayacağı için, iktisadi işbirliğinin külfetlerini ve faydalarını kural 1'e göre dağıtan kapitalizmi eleştirenlerin yaptıkları eleştirileri kesmeleri gerektiği şeklindeydi. Friedman, esas olarak, kural 1'e karşı kural 2'den yana olan kapitalizm eleştirmenlerine sırça köşkte oturanların başkalarına taş atmamaları gerektiğini hatırlatmaktadır!

yiminin getirdiği sıkıntı ile okula gitmek yerine çalışmak durumunda kalan *ötekiler*in yaşadıkları sıkıntı arasında yapılır. Ölçütümüz *başkalarına oranla* daha büyük kişisel fedakârlık göstermek ise, bu durumda mantık, öğrencinin sıkıntısını, öğrenci okuldayken çalışan başkalarının yaşamakta oldukları sıkıntının düzeyiyle kıyaslamayı gerektirir. Öğrenim görmek çalışmaktan daha büyük bir sıkıntı yaratıyorsa, ancak o zaman, başkalarının yaptığından daha büyük bir fedakârlık oluşturur ve böylece ödülü hak eder. O halde feda edilen maaşlar da dahil olmak üzere eğitim masrafları kişisel değil de kamu kaynaklarından karşılanıyorsa ve okulda bulunmanın kişisel sıkıntısı başkalarının çalışırken maruz kaldıkları sıkıntıdan daha büyük olmadığı takdirde, daha uzun süre öğrenim görmek ahlâki açıdan hiçbir ödüle layık değildir.

Özetle, kural 2'yle ilgili soruna *doktor-çöpçü sorunu* diyorum. Tıp öğrenimi bütün bir okul süresi boyunca parasızsa ve öğrencilere geçinme bursu veriliyorsa, haftada dört gün çalışan ve buna rağmen her gün saat 13.00'te üyesi olduğu kulüpte golf dersi alan bir beyin cerrahına, çok kötü koşullar altında haftada 40 saatten fazla çalışan bir çöpçününkinden on kat daha fazla para ödemek nasıl adil olabilir? Pek çok ilericinin insani sermayenin getirisinin fiziksel sermayenin getirisinden daha adil olduğuna dair gerekçeler aramaya devam etmesine rağmen, ben gene de yakından incelendiğinde bile geçerliliğini koruyan bir gerekçe talep ediyorum. Fiziksel ve insani sermayeye verilen ödül konusunda çoğu kişinin sergilediği bu tutum farklılığı nereden gelmektedir?

Hiç kuşkusuz emek katkımızın değerinin insani sermayemizin *ve* çabamızın ortak ürünü olması bu kafa karışıklığının bir bölümünden sorumludur. İnsanlar kendi emek katkılarının ne kadar değerli olacağı konusunda bir denetime *sahiptirler*, çünkü kendi çabamız üzerinde bir denetimimiz *vardır*; oysa çoğu insan ne kadar fiziksel sermayeye sahip olduğumuz ya da onun katkısının ne kadar değer sağlayacağı konusunda pek az denetime sahiptir ya da hiçbir denetime sahip değildir. Ayrıca insani sermayemiz sadece *çalıştığımız* zaman katkıda bulunduğu ve çalışma da fedakârlık gerektirdiği için, insani sermaye, ona sahip olan kişi fedakârlık yapmadıkça hiçbir katkıda bulunamaz. Öte yandan, fiziksel sermaye kendi katkısını sağladığı zaman fedakârlık yapan genellikle *onun sahibi değil, onun* makine ve donanımla çalışan ve fiziksel *sermayenin katkısıyla fedakârlıkta* bulunan çalışanıdır. Ancak bunların hiçbiri kendi emeklerinin katkı değerine göre insanları ödüllendirmek için bir gerekçe değildir. Çabayı ödüllendirirsek sadece insanların denetledikleri şeyi ödüllendiririz ve eğer insanları yaptıkları fedakârlıklara göre ödüllendirirsek, bu durumda tam olarak, insani serma-

ye bir katkıda bulunduğu zaman insanların yaptıkları fedakârlığın karşılığını ödemiş oluruz. Başka deyişle, insanları kendi çabalarına ve fedakârlıklarına göre ödüllendirirsek, kişiyi emek katkısının değerine göre ödüllendirmenin, sahip olduğu fiziksel sermayenin katkı değeri için ödüllendirmeden daha adil olduğunu insanların haklı olarak hissetmelerine yol açan iki gerekçeyi dikkate almış oluruz. Ne var ki ödüller bir kez insanların çaba ve fedakârlık farklılıklarını karşıladığında, daha fazla insani sermaye kullandıkları *için* çabalarının daha üretken olması nedeniyle bazılarına diğerlerinden daha fazla ödemek, sahip oldukları fiziksel sermaye daha değerli bir katkı sağladığı için bazılarına diğerlerinden daha fazla ödemekten daha adil değildir.

Kural 3: Herkese çabasına ya da kişisel fedakârlığına göre: Katkı faklılıkları, her ne kadar yetenek, eğitim, yapılan iş, şans ve çaba farklılıklarından ötürü olsa da, kural 3'e göre, fazladan karşılığı hak eden yegâne etken fazladan çabadır. "Çaba"yla toplumsal girişim uğruna kişisel fedakârlık kastedilmektedir. Kuşkusuz çaba pek çok biçime bürünebilir. Daha uzun çalışma saatleri, daha az hoş bir iş ya da daha yoğun, tehlikeli, sağlıksız bir iş olabilir. Ya da başkalarının eğitim deneyimlerinden daha az haz veren ya da daha az eğitimli başkalarının çalışırken harcadıkları zamana kıyasla daha az keyifli olan bir eğitim görmekten ibaret olabilir. *Radikal* iktisadi adalet anlayışı olarak düşünülebilecek kural 3'ün arkasındaki gerekçe, insanların türlü tenceresinden onu pişirmek için yaptıkları fedakârlık ölçüsünde yemeleridir. Ortalamanın üzerinde fedakârlıkların karşılanması her konuda "ödeşmeyi" gerektirir. Kural 3'e göre farklı fedakârlıklar dışında hiçbir öğe kişinin başkalarından daha fazla türlü yemesini haklı çıkarmaz.

Fedakârlığın neden ödülü hak ettiğine dair tezlerden biri, insanların ne kadar fedakârlık yaptıkları konusunda denetime sahip olmalarıdır. Uzun saatler boyunca çalışmaya ya da daha sıkı çalışmaya karar verebiliriz, oysa 1.90 boyunda olmaya ya da yüksek bir IQ'ya sahip olmaya karar veremeyiz. Elinde olmayan bir konuda kişiyi cezalandırmanın adil olmadığı yaygın kabul görür. İri ya da akıllı olmayan kişiye bu nedenle daha az ödeme yapmak, temel bir adil oyun kuralını ihlal eder. Öte yanda, eğer biri diğerlerimiz kadar uzun süre ve sıkı çalışmıyosa, onu daha az ödeyerek cezalandırmanın uygunsuz olduğunu düşünmeyiz, çünkü söz konusu kişi, isteseydi daha uzun süre ve daha zorlu *çalışabilecekti.* Çabaya göre ödüllendirme durumunda, cezalandırmaktan kaçınmak mümkündür, oysa katkıya göre ödüllendirme durumunda bu

genellikle mümkün değildir.

Peki bütün insanlar eşit derecede fedakârlık yapabilirler mi? Ya da tıpkı birinin zor ve değerli fiziksel ya da zihinsel görevleri yapmasının başkalarına göre daha kolay olması gibi, birinin fedakârlıklarda bulunması diğerininkinden daha mı kolaydır? Böyle sorularla karşılaştığımda filozof olmadığıma şükrederim. Bu sorulara sadece "belki" yanıtı verilebilir. Ancak bu bir derece meselesi olsa bile, insanların bir görev için ne kadar çaba göstereceklerini ya da kamu yararı için ne kadar fedakârlık yapacaklarını belirlemenin, yapacakları katkının ne kadar değerli olduğunu belirlemekten genellikle daha kolay olduğunu düşünmek, bizim için bir kuruntudan mı ibarettir? "Özgür irade" tartışmasını seve seve filozoflara bırakıyorum, ancak çabalarımız ve fedakârlıklarımız üzerinde sahip olduğumuz denetimin, katkımızın ne kadar değerli olacağı konusunda sahip olduğumuz denetimden fazla olmadığı konusunda kendimi ikna edemiyorum.

Her durumda, kural 3'e göre diğerlerinden daha az fedakârlık yapanların "cezalandırılması" toplumun daha az fedakârlığı onaylamaması bile değildir. Daha az fedakârlık yapanlar, bunun karşılığında daha az iktisadi fayda sağlamaya istekli oldukları sürece toplumun onlara kaş çatması için hiçbir sebep yoktur. İnsanların sırf başkalarıyla adil bir işbirliği sistemine girmeleri fedakârlık/fayda alışverişini kişisel tercihe bırakmayı baştan engellemeye yetecek diye bir sebep yoktur. Kural 3, insanların sağlayacakları fayda farklılıklarını üstelenmeyi tercih ettikleri külfetlerdeki her türlü farklılıkla dengeler. Fedakârlığa göre ödüllendirmenin bence en güçlü tezi budur. Herkes eşit derecede fedakârlık yapamasa da ek külfetleri ek faydalarla karşılamanın adil olduğu düşünülebilir. İnsanlar kendi aralarında iktisadi işbirliğine girdikleri zaman, düzenlemenin adil olması için bütün katılımcıların eşit derecede faydalanması gerekmez mi? Her katılımcı külfetlerin yanı sıra faydaları da üstlendiği için, iktisadi işbirliği *net* faydaların dengelenmesiyle, yani sağlanan faydalardan üstlenilen külfetlerin çıkarılmasıyla adil hale gelir. Bu durumda birileri daha fazla külfet altına girerlerse, adalet onların fedakârlıklarıyla orantılı fayda sağlamalarını gerektirir. Ancak o zaman herkes eşit *net* fayda sağlayacaktır. Ancak o zaman *iktisadi işbirliği sistemi bütün* katılımcılara eşit muamele edecek, yani bütün katılımcıların çıkarlarına eşit ağırlık ya da öncelik verecektir. Birileri diğerlerinden daha fazla fedakârlık yapabilse bile, daha az ya da daha fazla fedakârlık yapabilenler için ortaya çıkacak sonucun, ek fedakârlıkların ödüllendirilmesi halinde aynı olacağına dikkat ediniz. Böylece herkes, katkıda bulunma *ya da* fedakârlık yapma yetenek-

lerindeki farklılıklara bakılmaksızın iktisadi işbirliğinden aynı net faydaları sağlar.

Reel ekonomilerin dağıtım ilkesi olarak kural 3'e itiraz eden pek çok kişi, fedakârlığın ölçülmesine ya da fedakârlık ile iktisadi verimliliğe göre ödüllendirme arasındaki çatışmalara ilişkin sorular yöneltir. Fedakârlığa göre ödüllendirme 8. ve 9. kısımlarda betimlenen ve savunulan katılımcı ekonominin dağıtım ilkesi olduğu için, kural 3'e ilişkin bu eleştirileri bu kısımlarda dikkatle ele alacağız. Ancak ölçme sorunlarının ya da adalet ve verimlilik arasındaki çatışmaların, neyin *adil* olduğuna ilişkin bir tanım olarak kural 3'e getirilen itirazlar *olmadığı*na dikkat ediniz; özetle bunlar, kural 3'e *adalet gerekçeleri*yle getirilen itirazlar değildir. Çaba ya da fedakârlığı ölçmek zor olabileceği ya da fedakârlığı ödüllendirmek verimliliği azaltabileceği için kural 3'ü reddetmek, kural 3'ü adaletsiz olduğu için reddetmek değildir. Bu tezlerin ne kadar ağırlıklı olabileceği bir yana, bunlar bir iktisadi işbirliği sisteminde külfetlerin ve faydaların haklı ya da adil olmasının ne anlama geldiğini tam olarak ifade etmeyi bir ölçüde başaramadığı gerekçesiyle kural 3'e karşı çıkan tezler değildir. Ayrıca iktisadi adaleti sağlamanın zor olduğu, çünkü bir şeyi doğru olarak ölçmenin zor olduğu ya da büyük ölçüde verimsizlik yarattığı için pahalı olduğu ortaya çıkacak olsa da, muhtemelen kişi tanımlanması zor ve pahalı olan bu iktisadi adaletin ne *olduğunu* gene de tam olarak bilmek isteyecektir.

Her ekonomide bazıları katkıda bulunamazlar ya da fedakârlık yapamazlar ve bazılarının yapabilseler dahi bunları yapmaktan muaf tutulmaları gerekir. Engelli olmak bazı insanların çalışabilmelerini engeller. Çocukları ve emeklileri de çalışmaktan muaf tutmayı tercih ederiz. Ödüllendirmede ister katkıyı isterse fedakârlığı temel almaya karar verelim, bazılarını genel kuralımız her neyse ondan muaf tutup tutmayacağımıza karar vermemiz gerekir. Adil olmakla ilgili sorunların hiç kuşkusuz muafiyetlerle ilgili her sistemde ele alınması gerekir: (1) İnsanları muaf tutan kurallar adil midir? (2) Muaf tutulanlar için belirlenen ödüller adil midir? Muafiyet kuralları ve katılımcı bir ekonomide muaf tutulanlara sunulacak uygun karşılıklara ilişkin 8. kısımda birkaç öneri sunacağım. Ancak bu meseleler muaf tutulmayanlara sağlanacak adil ödüller meselesinden ayrı tutulabilir. Çabaların karşılığının nasıl verileceğini belirleyen kurallara farklı ilkeler atıf yapar ve farklı muafiyet kuralları da bu ilkelere eklenebilir.

Kuşkusuz kural 1 ve 2'yi savunanlar kural 3'ü reddederler, çünkü bu kural insanları katkılarının değerine göre ödüllendirmeyi başaramaz. Dağıtımın kural 3'e göre yapıldığı bir ekonomide, katkıları daha

büyük değer taşıyan bazıları, katkıları daha az değerli olan diğerlerinden daha fazla alamayabilirler pekâlâ. Ancak katkıyı temel alan iktisadi adalet kuramlarının incelenince neden geçerliliklerini koruyamadığı konusunda ikna edici bazı gerekçeler bulduk: (1) Katkıyı temel alan adalet nosyonları, ellerinde olmayan bazı şeyler yüzünden bazı insanları ister istemez ceza andıracaktır. Ve (2) katkıya göre ödüllendirme (ister kişinin üretim malının *ve* kişinin ya da *sadece* kişinin katkısı olsun) kaçınılmaz biçimde diğerlerinden daha az fedakârlık yapan bazılarını daha büyük faydalarla ödüllendirir ve diğerlerinden daha fazla fedakârlık yapan bazılarına daha az fayda dağıtır. Özetle şu soruya gayet iyi bir yanıt *vardır*: "Daha fazla fedakârlık yapanlar neden daha fazla faydalanmalıdırlar?" Yanıt şudur: "Çünkü insanlar, aksi takdirde, iktisadi işbirliği sisteminden eşit *net* faydalar sağlamazlar. Çünkü iktisadi sistem, aksi takdirde, herkesin çıkarlarına eşit öncelik vermez. Çünkü ekonomi, aksi takdirde, insanlara eşit davranmaz." Ancak şu soruya verilecek iyi bir yanıt bilmiyorum: "Daha fazla katkıda bulunanların neden daha fazla fayda sağlamaları gerekir?" Bu soruya verilecek yegâne yanıt o ünlü çocuk yanıtıdır: "Öyle olduğu için."

John O'Neill, burada ele alınması uygun olan adalet gerekçeleriyle kural 3'e ciddi bir eleştiri getirdi. "Çabaya göre dağıtım genel bir ilke olarak başarısızdır, çünkü özellikle kendisine 'yüksek çaba' puanı verilen düşük çıktılı bir işçi için potansiyel olarak aşağılayıcıdır. Onun yeteneklerini kötü biçimde değerlendirir. Buradaki sorun, çaba puanlarının ister istemez işçilerin sadece performanslarını değil, onların kişiliğini de yargılamayı gerektirmesidir."[14]

Yargılanmak hoş olmayabilir ve hangi yargı standartları uygulanırsa uygulansın, insanlar başkaları tarafından yargılanmaya gönüllü olmakta anlaşılabilir biçimde duraksarlar. Ancak insanların birbirinin özdeğerlendirmelerini sorgusuz kabul etmelerine razı olacağımız ana kadar, başkalarının elinde yargılanmak üzücü de olsa kaçınılmazdır. O'Neill kural 3'ün sadece insanların performansını değil onların yeteneklerini de yargılamayı gerektirdiğine haklı olarak işaret eder. Ancak ben sadece adalet pahasına "çifte yargılamalar" yapmaktan kaçındığımızı düşünüyorum. İnsanları kendi yeteneklerinin yargılanmasının vereceği sıkıntıdan esirgemek ve sadece katkı değerlerini yargılamak, kural 2'yi adalet nosyonu olarak kabul etmemizle aynı kapıya çıkar. Kuşkusuz kural 2'nin pek çok taraftarı vardır, ancak doktor-çöpçü sorununu akılcılaştıramayan bizler için bu kural adalet testinden geçe-

14. John O'Neill, "Participatory Economics: Comment," *Science & Society* 66, 1 (Bahar 2002): s. 24-26.

mez. O'Neill aşağılayıcı olarak gördüğü şeyden kaçınmak için daha az yetenekli olanı daha düşük iktisadi ödüllerle sistematik biçimde cezalandırmak mı istiyor? Zira performansın yanı sıra potansiyelleri de yargılamaktan kaçınmak bu noktaya varıyor. İktisadi adaleti feda etmeyen çok daha iyi bir çözümün, düşük yeteneğin aşağılayıcı olduğuna dair hatalı toplumsal normun yerine, kişinin kendi yeteneklerini tam kullanmamasının ya da kişinin kendi kararının sorumluluğunu üstlenememesinin utanç verici olduğuna dair geçerli normu geçirmek olduğuna inanıyorum. Ayrıca, O'Neill'i ilgilendiren yersiz utanç duygusu ortadan kalkana kadar, daha az yetenekli olanların kendi çalışmalarının ötekilerle karşılaştırılmasını isteyip istemeyecekleri konusunda kararı kendilerine bırakmayı öneriyoruz. Pek çoğu daha az yetenekli olmanın utanç verici olduğuna dair yersiz varsayımın üstesinden gelmekte daha yetenekli olan kendi iş arkadaşlarından daha hızlı olabilir ve böylece kendilerini yaptıkları fedakârlıklara göre hak ettiklerini alacak kadar özgür kılabilir.

Kural 1 ve 2 gibi katkıyı temel alan iktisadi adalet kuramlarında içkin bir kusur bulup reddedenlerin bile, ahlâki bir bakış açısından "*AIDS kurbanı sorunu*" dediğim, kural 3'le ilgili bir sorunları vardır. Birilerinin 15 yıl boyunca ortalama fedakârlık yaptıklarını ve ortalama bir miktar tükettiklerini düşünelim. Kendi hataları olmadan ansızın AIDS'e yakalanıyorlar. 1990'ların başında bir AIDS kurbanına uygulanan tıbbi tedavi programı yarım milyon doları bulabiliyordu. Yani o sırada bir AIDS kurbanına insani bakım sağlamanın topluma maliyeti yarım milyon dolara çıkabiliyordu. İnsanların tüketimlerini çabalarının veya iş sırasında yaptıkları fedakârlıkların sağladığı düzeyle sınırlayacak olursak, AIDS kurbanlarının insani tedavi görmelerini reddetmek zorunda kalırız. Pek çok kişi böyle bir uygulamayı savunmakta ahlâki gerekçelerle zorlanacaktır.

Kural 4: Herkese ihtiyacına göre: Sekizinci kısımda katılımcı bir ekonominin refahı fedakârlık *ve* ihtiyaca göre dağıtması gerektiğini öne süreceğim. Ancak iktisadi adaletin ihtiyaç farklılıklarının dikkate alınmasını gerektirip gerektirmediği ya da bir ekonominin *insani* olması için bunun gerekli olup olmadığı tartışma götürür. Benim için bu bir anlam sorununa indirgenir, çünkü belirli durumlarda ihtiyaç farklılıklarını göz ardı etmenin ahlâki olarak kabul edilemez olduğuna inanıyorum. Aynı şekilde fedakârlık farklılıklarını göz ardı etmenin de ahlâk dışı olduğuna inanıyorum. Ama bence kural 4, yani ihtiyaca göre

ödeme, diğer üçünden farklı bir mantıksal kategori içinde yer alır ve övgüye değer bir toplumsal değeri, ancak iktisadi adaletin ötesinde bir değeri ifade eder. Bana öyle geliyor ki, bir ekonominin adil bir ekonomi, yani hakkaniyetli ve adil olması bir şeydir, bir ekonominin insani olması ise başka bir şeydir.

Adaletin yaptıkları fedakârlıklara göre insanlara karşılık vermesi gerektiğine inansam da, bana öyle geliyor ki, bizi muhtaç olanların geçimini sağlamaya zorlayan insanlığımızdır. Ancak biz iktisatçıların söylemekten hoşlandıkları gibi, siyasi içerim her iki durumda aynıdır. Daha büyük fedakârlığın daha büyük ödül almayı gerektirmesi gibi, daha büyük ihtiyacın da zaman zaman daha büyük ödül sağlaması gerekir. Sonucun ardındaki etik akıl yürütmenin her iki örnekte de aynı olup olmadığı, daha büyük fedakârlığı ödüllendirmeyi adalet duygumuzun, oysa daha büyük ihtiyacı ödüllendirmeyi insanlığımızın gerektirdiğini anlamayı önemseyen filozoflar için önemli olabilir. Bu bakımdan bir ekonomi adil, ama gene de ahlâki bakımdan yetersiz olabilir. AIDS kurbanlarının gerekli tıbbi bakımdan yoksun kalmalarına izin veren bir adil ekonomi, aslında, insani olmayacağı için etik de olmayacaktır. Bu bakımdan iktisadi adalet için uğraşmanın yanı sıra ekonomimizi de daha insani hale getirmek için uğraşmalıyız. Bu da ihtiyaçla uyumlu biçimde çaba veya fedakârlığa göre dağıtımı gerektirecektir.

C. İKTİSADİ ADALETE İLİŞKİN TOPLUMSAL SÖZLEŞME KURAMLARI

Modern filozoflar toplumsal adaleti her zaman kurallar bakımından ele almazlar. Robert Nozick "kural yaklaşımı"nı reddederek, toplumsal adalete ilişkin bütün "örüntü modelleri"nin bireysel özgürlüğü ihlal ettiğini öne sürer. Bunun yerine bir "tarihsel haklar [*entitlements*]" kuramı önerir. John Rawls'ın "hakkaniyet olarak adalet" kuramına göre ise, hakkaniyetli olan, akılcı insanların hakkaniyetli bir müzakere ortamı içinde kabul edecekleri şey, "fark" ya da "küçüklerin en büyüğü" ilkesidir. Buna göre eşitsiz sonuçlar, ancak ve ancak en kötü durumdaki grubun iktisadi refahını mutlak ölçüde artırmaları halinde hakkaniyetlidir. Rawls ve Nozick'in kuramına ilişkin kapsamlı bir değerlendirme ya da eleştiri yapıyormuş gibi davranmak istemem. Sadece bunların kural 3'ün savunulmasıyla açıkça ya da kapalı biçimde ilişkili olarak doğurdukları birkaç noktaya değineceğim.

Nozick, kural yaklaşımına bütünüyle itiraz eder: "Bir dağıtımda adalet kuramının görevini 'herkese ...'sına göre' deki boşluğu doldurmak olarak düşünmek bir örüntü arama eğiliminde olmaktır ve hiçbir sonuç odaklı ilke ya da dağıtım örüntüsü ilkesi insanların hayatlarına sürekli müdahale etmeksizin sürekli olarak uygulanamaz."[15] Nozick, insanların kendilerine özgü "adil bölüşüm" hipoteziyle dilediklerini yapmakta tamamen serbest olmaları halinde, ilk planda adil gördükleri örüntüyü pekâlâ altüst edebileceklerini kanıtlamak için pek çok ikna edici örnek vererek devam eder. Şimdi sırada Nozick'in, (kural 3 dahil) bütün örüntü modellerinin haklı çıkarılamayacak yöntemlerle insanların bireysel özgürlüğüne tecavüz ettiği iddiasını çürütmek var.

Nozick'in değindiği ikilem önceki miras tartışmasıyla uygun biçimde örneklendirildi. Herkesin iktisadi fırsat eşitliğini bozmamak için veraseti sınırlandırmanın haklı görülebileceğini öne sürdüm. Buradaki esas fikir şuydu: Makul bir bireysel özgürlük anlayışı, birinin kişiliğinin ve mülkiyetinin akla gelebilecek her türlü kullanımına zorunlu olarak izin verilmesi gerektiği anlamına gelmemelidir. Örneğin bir silahın sahibi olduğunuzu kabul etmem, bireysel özgürlük ilkesinin, size o silahı beni ya da köpeğimi, hatta avlanma mevsimi dışında civarda dolaşan bir geyiği vurmak için kullanmanıza izin verdiğini kabul etmemi gerektirmez. Aynı şekilde, kişinin kendi servetini tasarruf etme özgürlüğünün, bu servet adil biçimde kazanılmış olsa da, onu iktisadi adaleti bozacak şekilde tasarruf etme hakkını kapsaması gerekmez.

Kuşkusuz insanlar y'den çok x'i tüketmekte ya da şimdi daha az, ilerideyse daha çok tüketmekte özgür olmalıdırlar. Ancak bu, insanların bazılarına hiç miras kalmazken birilerine büyük miraslar bırakarak iktisadi adaleti tahrip etmekte özgür olmaları gerektiği anlamına gelmez. Miras bırakanlar servetlerini adil biçimde kazanmış olsalar da durum değişmez. İnsanların kendi gayri menkullerini kullanmalarına adil ve demokratik bir imar planıyla sınırlama getirmenin bir topluluk için makul oluşu gibi, kişisel mülkiyetin iktisadi adaleti yıkacak şekilde tasarruf edilmesini kısıtlamaya demokratik biçimde karar vermek de ahlâki varlıklardan oluşan bir toplum için makuldür. Aksi halde iktisadi adaleti gerçekleştirmek topluluklar için imkânsız hale gelir. Başka deyişle, Nozick iktisadi adalete ilişkin örüntü modellerini, bunlar insanların adil kazançlarını nasıl tasarruf edeceklerine bazı kısıtlamaları ge-

15. Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia* (Basic Books, 1974), s. 259, 260. (*Anarşi, Devlet ve Ütopya*, çev.: Alişan Oktay, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001)

rektirebileceği gerekçesiyle reddettiği zaman, bizatihi iktisadi adaleti kesin bir dille reddeder, çünkü toplulukları iktisadi adaleti güvence altına almak için gerekli araçlardan silahsızlandırır.

Bana öyle geliyor ki Nozick çok sınırlı bir mülkiyet anlayışıyla çalışmaktadır. Bir şeyin sizin mülkünüz olduğunu kabul etmiş olabilirim ve onu adil biçimde kazandığınızı ve bunun *genelde* onunla dilediğinizi yapabileceğiniz anlamına geldiğini onaylamış da olabilirim; onunla ne yapmaya karar verirseniz verin, bu seçiminiz ne gibi sonuçlar doğurursa doğursun, tüm bu kabüllerin, bu mülkü her türlü kaygıdan azade olarak dilediğiniz gibi tasarruf etme hakkınızı da onaylamış olduğum anlamına gelmez. Nozick'in mülkiyet anlayışı, bireysel hakların çatıştığı bir toplumsal dünyada ya da bireysel özgürlük dışında başka meşru amaçların da olduğu bir dünyada yararlı olamayacak kadar ak ve karadır.

Nihayet Nozick, ancak otoriter eğilime sahip birilerinin adaleti korumak için özgürlüğü kısıtlamayı düşüneceğini ima eder. Ancak miras konusunda Nozick'in çözümünün genelde bireysel haklara hizmet etmediğine, çünkü birkaç kişinin belirli türde miraslar bırakma hakkının ancak pek çok kişinin iktisadi fırsat eşitliği hakkı pahasına korunduğuna dikkat ediniz. Nozick'in yanıtı, kuşkusuz, hiçbir tarihsel hakkın insanlara iktisadi fırsat eşitliği *kazandırmadığıdır*; oysa, Nozick'e göre, insanlara adil biçimde kazanılmış mülklerini tercih ettikleri biçimde tasarruf etme hakkını *kazandıran* tarihsel haklar vardır. Ancak Nozick'in tarihsel haklar kuramı kendi açısından geçerli olsa da olmasa da (ben olduğuna inanmıyorum) bunun, bireysel hakların toplumsal adalete önceliğini temel alan bir savunma olmadığına dikkat ediniz. Bu, bazılarının (önceki kuşağın) bir şeyler yapma (her türlü mirası bırakma) hakkının sözde ahlâki meşruluğunu ve başkalarının (daha sonraki kuşağın) başka şeyler yapma (hayata eşit fırsatlarla başlama) konusunda her türlü hakkının sözde yokluğunu temel alan bir savunmadır. Miras konusunda Nozick'le anlaşamadığım nokta, Nozick'in bizi inandırmaya çalışacağı gibi, bireysel ya da iktisadi hakların öncelik taşıyıp taşımadığı konusunda ortaya çıkan bir anlaşmazlık *değil*dir. Aradaki farklılık, hangi bireysel hakların ve kimin bireysel haklarının çatışmalar olduğu zaman öncelik taşıması konusunda ortaya çıkan bir fikir farklılığıdır.

Nozick muhafazakâr liberterlere hitap eder, John Rawls ise modern liberalizmin bir ikonudur. "Hakkaniyet olarak adalet" kuramının ilk bölümünde Rawls, hakkaniyetli bir müzakere olduğuna inandığımız bir durumda akılcı taraflarca hemfikir olunan sonucu adil kabul etmemiz gerektiğini öne sürer. Rawls, müzakerede bulunan tarafların zayıf ya da güçlü, zeki ya da budala, talihli ya da talihsiz, servet ya da cömert ana babalar bahşedilip bahşedilmemiş vb olup olmayacaklarının bilinmesini engelleyen usta işi bir "bilinmezlik perdesi" kullanarak dikkatle bir "başlangı konumu" inşa eder. Böylelikle Rawls, kerameti kendinden menkul kavramların akla uydurulmasını pek aşamayan iktisadi adalete ilişkin fazla üretken olmayan tartışmaların çoğunu safdışı bırakır. Teorisinin ikinci bölümünde, başlangıç konumundaki insanların kabul edecekleri ilkenin fark ya da *asgari olanı azamileştirme* ilkesi olduğunu, yani eşitsiz sonuçların, ancak ve ancak en kötü durumdaki grubun iktisadi refahını mutlak anlamda artırmaları halinde adil olduğunu öne sürer.

Ne var ki Rawls'ın farklılık ilkesi iki farklı biçimde yorumlanmıştır. Bir yorum, her Pareto iyileştirmesinin, yani birilerinin durumunu iyileştirirken kimsenin durumunu kötüleştirmeyen ve aynı zamanda sonucu en kötü durumda olanlar lehine iyileştiren değişimin adalet testinden geçtiğidir. Bu yorumda, değişimin, sonucu daha iyi durumda olanlar için önemli ölçüde ve en kötü durumda olanlar için sadece biraz iyileştirip iyileştirmediği ve böylece eşitsizliği artırıp artırmadığı önem taşımaz. Dolayısıyla bu yorumda Rawls'ın damla damla akıtan her ekonomi formuna bir mantık kazandırdığı düşünülür: ne kadar küçük olursa olsun, damla en alt kesime ulaşıyorsa, üst kesimlerde çağlayan olarak akması adaletsizlik olarak suçlanamaz. İkinci ve Rawls'ın bizzat savunduğundan emin olduğum yorum ise şudur: Adalet, toplumun *bütün* Pareto optimal sonuçlarını, yani hiçbir değişimin birilerinin durumunu kötüleştirmeden birilerinin durumunu iyileştirmeyeceği sonuçları taramasını ve en kötü durumda olanı en çok iyileştirecek sonucu yasalaştırmasını gerektirir. Bütün iktisatçıların bildiği gibi bunlar asla aynı şey *değil*dir.

Başlangıçta benden daha iyi durumda olduğunuzu ve yapabileceğimiz iki muhtemel değişiklik olduğunu farz edelim. Birinci değişiklik sizi başlangıçta olduğunuzdan çok daha iyi duruma, ancak beni daha önce olduğumdan çok az daha iyi duruma getirecektir. İkimiz de başlangıçta olduğumuzdan daha iyi durumda olduğumuz için, birinci de-

değişiklik statükoda sağlanan bir Pareto iyileştirmesidir. İkinci değişiklik, her ikimizi de başlangıçtaki durumumuzdan ılımlı ölçülerde daha iyi duruma getirecektir. Her ikimiz de başlangıçta olduğumuzdan daha iyi durumda olduğumuz için, ikinci değişim de statükoda sağlanan bir Pareto iyileştirmesidir. İkinci değişimin farklılık ilkesine uygun olduğu açıktır: üç olası sonuç içinde (statüko, birinci değişim ve ikinci değişim) ikinci değişim beni, yani daha kötü durumda olanı, olabileceğim en iyi duruma getirir. Ancak birinci değişiklik de Rawls'ın farklılık ilkesine uygun mudur, ikimiz arasında yaratacağı büyük eşitsizlik de tamamen adil mi sayılacaktır?

Birinci değişikliği statükoyla kıyaslarsak, bu değişiklik beni, yani en kötü durumda olan kişiyi biraz daha iyi duruma getirir ve böylelikle, daha çok size, yani daha iyi durumda olan kişiye yardımcı olmasına rağmen, farklılık ilkesine uygun gibi durur. *Ve ikinci değişiklik mümkün olmasaydı*, birinci değişiklik farklılık ilkesi testini geçecekti, çünkü beni, yani en kötü durumda olan kişiyi olabileceğim en iyi duruma getirecekti. Ancak ikinci değişiklik de farazi olarak mümkün olduğu için ve ikinci değişiklik beni, yani en kötü durumda olanı, hem başlangıçta olduğumdan daha iyi hem de birinci değişikliğe göre olacağımdan daha iyi kılacağı için, birinci değişikliğin, Rawls'ın yorumlanmasını amaçladığı şekilde farklılık ilkesine uygun olduğuna inanmıyorum. Rawls'ın sadece ikinci değişikliğin farklılık ilkesi testinden geçmesini amaçladığına ve sadece ikinci değişikliği yaptıktan sonra aramızda kalan eşitsizliğin adil ve itiraz edilemez olduğunu öne sürmeyi amaçladığına inanıyorum.[16]

Rawls, başlangıç konumundaki insanların bilinmezlik perdesi kaldırıldıktan sonra daha kötü durumda olduklarını görmekten akılcı biçimde korkacaklarını öne sürdü. Ayrıca insanların başlangıç konumlarında meseleleri gayet ihtiyatlı biçimde ölçüp tartmak zorunda olacaklarını, çünkü sonuç kendileri için ne kadar kötü olursa olsun, başlangıç konumlarında bulundukları sırada kabul ettikleri bir sonuç karşısında sonradan "faul" diye bağırmalarına asla izin verilmeyeceğini öne sürdü. Rawls, bu koşullarda insanların eşitsiz sonuçları, ancak en kötü durumda olanlar için avantajlı olması halinde onaylamayı kabul edecekleri sonucuna vardı. Yorumladığım kadarıyla, Rawls'ın ikinci değişik-

16. Ne yazık ki pek çok kişi farklılık ilkesini birinci tarzda yorumlar ve Rawls'ın damlayan ekonomileri desteklediğini söyler. Yorumlarında yanıldıkları ve Rawls'ın farklılık ilkesinin ikinci yorumunu kastettiği kanısındayım. Bu inancı, sadece onun toplumsal adalet üzerine öteki yayınlarına değil, *A Theory of Justice*'i yazma sürecinde olduğu sırada onunla birlikte katılmaktan büyük bir zevk duyduğum iki felsefe dersi sırasında aramızdaki kişisel konuşmalarımıza da dayandırıyorum.

liğin özgün konumdaki insanlar tarafından kabul edileceği, birinci değişikliğin ise kabul edilmeyeceği sonucuna vardığı ortaya çıkar.

Ancak Rawls'ın damlayarak akan bütün ekonomileri onaylamak niyetinde olduğuna inanmasam da, ikinci yorumda bile Rawls iktisadi eşitsizliğe ahlâki onay verebilir. Aslında kuramının amaçlarından biri de budur. Rawls eşitsiz sonuçların illa ki adaletsiz olup olmadığını sordu. Eşitsiz sonuçların hakkaniyetli bir müzakerede oybirliğiyle kabul edilmesi halinde hakkaniyetsiz olamayacakları şeklinde akıl yürüttü. Ve hiç kimsenin sonunda gelir dağılımı içinde nerede yer alacağını bilmediği hakkaniyetli bir durumda herkesin kabul edebileceği şeyin, sonucu daha kötü durumda olanlar için azamiye çıkarmak olacağını düşündü. Bunu sağlayan, yani asgari sonucu azamileştiren düzenlemenin aynı zamanda eşitsiz bir sonuç olması halinde, Rawls bu eşitsizliklerin hakkaniyetsiz değil, tamamen adil olacağı sonucuna vardı.

Filozoflar son otuz yıldır Rawls'ın başlangıç konumunda insanların onun farklılık ilkesini seçip seçmeyeceklerini tartışmışlardır. Bazıları farklılık ilkesinin çok muhafazakâr olduğunu öne sürmüşlerdir. Başkalarının yanı sıra Amartya Sen, insanların neden beklenen faydayı azamileştirmeyi tercih etmeyeceklerini sordu ve ancak aşırı bir riskten kaçınma eğiliminin üstü kapalı biçimde varsayılmasının farklılık ilkesini tercih etmeyi sağlayacağını öne sürdü.[17] Diğerleri, başlangıç konumundaki insanların, en alttaki grubun cüzi bir kazanç sağlaması için, en alttaki grup *dışında* gelir diliminin dibindeki bütün grupların sağlayacağı büyük faydalardan neden vazgeçeceklerini sormuşlardır. Rawls'ın sadece en alttaki grubun refahına göndermede bulunan bir yoksulluğu azaltma ilkesini savunduğunu işitmek, farklı eşitsizlik ölçülerinin karşılaştırmalı yararlarını tartışan iktisatçıları değişmez biçimde şaşırtır. Robert Nozick ve diğer muhafazakârlar insanların başkalarına kıyasla ne kadar üretken olduklarını bilmelerine izin vermediği için bilinmezlik perdesini eleştirmişlerdir. Nozick bu bilginin ahlâki bakımdan konuyla ilgili olduğunu ve bunu müzakerecilerden gizlemenin başlangıç konumunu hakkaniyetsiz hale getirdiğini ve sonuç olarak bu hakkaniyetsiz koşullarda müzakereyle varılan anlaşmaların da hakkaniyetsiz olduğunu öne sürdü. Nozick'le tartışırken Rawls'ın yanında yer alma eğiliminde olmama rağmen, kendi kimliklerine kör insanların akılcı tercihi konusunda Rawls ile diğerleri arasındaki tartışmalara ilişkin daha çekimser bir tutumu benimsiyorum. Ancak esas

17. Rawls bu akıl yürütmeyi katı bir dille reddetti. Hiç kuşkusuz bunun nedeni, kısmen, kabul ederse, kendi iktisadi adalet kuramının kararlı biçimde karşı çıktığı klasik faydacılıktan işlevsel olarak ayırt edilemez hale gelecek olmasıydı.

olarak ilgilendiğim nokta bir başka yerde.

Rawls, en çok faydacı adalet nosyonlarını reddetmeye uğraşırken, bütün insanların toplam faydalarını bir arada artırmaları halinde eşitsizlikleri haklı çıkaran kuramlar, Rawls'ın kuramının, gerek kural 1'i gerekse 2'yi reddetmek için uygun gerekçeler sağladığına dikkati çeker. Bilinmezlik perdesinin ardındaki insanlar k ral 1'i asla kabul etmezler, çünkü perde kaldırıldığında yoksulların torunları olarak açığa çıkacaklarını, torun Rockefeller sorununda faul demek için bütün haklardan vazgeçmiş olduklarını fark edeceklerdir. Aynı şekilde bilinmezlik perdesinin ardındaki insanlar kural 2'yi de kabul etmezler, çünkü perde kaldırıldığında, şikâyet hakkı olmaksızın beyin cerrahı değil çöpçü olduklarını keşfedebilirler.[18]

Peki kural 3 ne olacak? Kural 3 Rawls'ın başlangıç konumunda seçilebilir mi? Rawls farklılık ilkesine ilişkin tartışmasında fedakârlığa hiçbir göndermede bulunmaz. Kural 3 ancak fedakârlık farklılıklarını telafi etmeleri halinde eşitsizlikleri onaylar, oysa farklılık ilkesi eşitsizlikleri ancak sonuçların daha kötü durumda olanlar için iyileştirilmesine hizmet etmeleri halinde onaylar. Ancak Rawls "sonuçlar"dan ve daha iyi ya da daha kötü durumda olandan söz ettiği zaman, hem faydalar hem de külfetlerin, yani fedakârlıklar dediğim şeyin hesaba katılmasını kastedip etmediği açık değildir. Aslına bakılırsa, onun niyetini okuduğumda bunu ya yapmaktadır ya da yapması gerekmektedir. Onun kuramında kişinin vardığı "sonuç"un olumsuz yönleri arasında daha küçük bir yiyecek porsiyonu ile tehlikeli bir iş arasında ayırım yapmasını gerektiren hiçbir şey yoktur. Bu örnekte, Rawlsçı açıdan kural 3 *eşit* sonuçlar ilkesine eşdeğerdir. Bunlar, insanların çalışırken yaptıkları farklı fedakârlıkların farklı tüketim faydalarıyla tam olarak karşılandığı, herkes için "eşit" sonuçlardır. Ancak Rawls'ın farklılık ilkesi kuşkusuz eşitlik ilkesi *değil*dir. Rawls, eşitlik ilkesiyle başladı, eşit iktisadi sonuçlardan sapmaların adil olup olamayacağını açıkça sordu ve en kötü durumdakileri herkes için eşit sonuçlar da dahil, herhangi bir başka olası sonuçtan daha iyi duruma getirmesi halinde eşitsiz sonuçların adil olduğu sonucuna vardı.

Yorumladığım haliyle, Rawls'ın eşitsizlik savunusu iki olgusal varsayıma *dayanır. Eğer sonucu en kötü* durumda olanlar için azamileşti-

18. Yazılarından hareketle, bir adaletsizliğin kurbanı olmanın Rawls için hoş olmayan bir şey olduğu kuşkusuz açıktır, ancak başlangıç konumunda bu haklardan aptalca vazgeçtiği için kişinin (bırakın bunu değiştirebilmesini) hiçbir şikâyet hakkı olmadan adaletsizliğe kurban gittiğini keşfetmesi neredeyse ölümden de kötü bir kaderdir. XX. yüzyılın en önde giden ahlâk filozofu olabilecek bir adam için adaletsizliğe karşı çıkma hakkını ciddiye almak şaşırtıcı değildir.

ren ekonomik sistem bunu yaparken eşitsiz sonuçlar yaratıyorsa, *ancak o zaman* Rawls bu eşitsizliklerin adil olduğu hükmüne varır. Eşitsiz mülkiyet gelirleri olan bir kapitalist ekonomide en yoksulun bir başka sistemde olacağından kesinlikle daha iyi durumda olduğunu öne sürerek kapitalizmi ve eşitsiz mülkiyet gelirini hemen bu ışık altında yorumlamaya çalışan pek çok kişi vardır. Ve diğerleri bu kapitalizm savunusuna olgusal gerekçelerle karşı çıkar, ancak eşitsiz marjinal gelir hasılası olan piyasa sosyalizminde ücretlerin, uygulanabilir bütün diğer alternatiflere kıyasla en yoksul olanların iktisadi refahını azamileştirdiğini iddia ederler. *Olguların* kapitalizmde *de,* piyasa sosyalizminde *de* Rawls'ın farklılık ilkesine göre eşitsizlikleri haklı çıkardığına inanmıyorum. Kapitalist ekonomilerdeki en yoksulların kapitalist olmayan bir ekonomi türündeki en yoksul kadar iyi durumda olduğuna inanmıyorum ve kapitalist ekonomilerdeki eşitsiz mülkiyet gelirinin genellikle en kötü durumda olanların durumunu düzelttiğine de inanmıyorum. Sosyalist piyasa ekonomilerindeki ücret yelpazesinin en altında yer alanların 8. kısımda savunduğum katılımcı ekonomi türündeki en yoksullar kadar iyi durumda olacaklarına inanmıyor ve sosyalist piyasa ekonomilerinin marjinal gelir hasılası ücretlerindeki eşitsizliğin büyük bir bölümünün en düşük ücretleri mutlak anlamda yükseltmeyeceğine, tam aksine düşüreceğine inanıyorum. Dolayısıyla Rawls'ın kuramını kabul edebilir ve gerek kapitalizmdeki gerekse piyasa sosyalizmindeki eşitsizlikleri onun kuramı temelinde adaletsiz bularak eleştirebilirim. Ancak Rawls'ın iktisadi adalet kuramının dikkati olması gereken yerden başka bir yere odaklama eğilimi gösterdiğine inanıyorum. Bana kalırsa, iktisadi adaletle ilgilenenlerin eşitsizliğin en kötü durumda olanların ne ölçüde işine yaradığı konusunda endişe duymaları gerekmez, çünkü bu genellikle onları incitir. Ancak ben sadece ampirik ya da olgusal gerekçelerle Rawls'ı kullanarak kapitalizmdeki ve piyasa sosyalizmindeki eşitsizliklerin akla uydurulmasına sadece karşı çıkmaya değil, etik gerekçelerle bunu protesto etmeye de eğilimliyim. Bu da Rawls'ın iktisadi adalet anlayışından ayrıldığımı gösterir.

İktisadi etkinliğin külfet ve faydalarını adil biçimde dağıtan bir iktisadi sistem bulduğumuzu farz edelim. Bu sistemin ne olduğunun ve neyi adil saydığımızın mevcut amaçlarla ilgisi yoktur. Sonra da bu adil sonuçlardan bir sapmaya izin vererek sonuçları diğerleri için daha kötü hale getirmeksizin en kötü durumda olanların durumunu iyileştiren bir sonuç yaratıldığını farz edelim. Böyle bir ekonomideki insanlar oylarını sapmaya izin verme yönünde kullanabilirler. Hatta Rawls'ın kendi başlangıç konumunda akılcı insanların yapacaklarını öne sürdü-

ğü gibi, bunu yapmaya oybirliğiyle de karar verebilirler. Kişisel olarak ben de bu mutabakata katılabilirim. Ancak sapmayla ortaya çıkan sonuçlara hakkaniyetli ya da adil demem. Varsayım gereği bu sonuçlar adil olandan bir ölçüde sapmaktadır! Varsayım gereği adil olan başlangıçtaki ekonomiye de bu sapma etkisinin ışığında adaletsiz demem. Ancak Rawls'ın kuramının yapmamı gerektirdiği şey budur. Rawls'ın kuramına göre, başlangıçtaki ekonomi gerçekte adil değildi; benim adil olduğunu düşünmem yanlıştı. Rawls'a göre, sadece düzeltilmiş ekonomi gerçekten adildir.

Belki de bu anlam tartışmasına varıyor, ancak Rawls'ın anlayışını gereksiz biçimde kafa karıştırıcı buluyorum. Fazla uzun süre uygulamalı iktisatçılık yapmış olabilirim, ancak verimlilik ile adaleti Rawls'ın kasıtlı olmasa da yaptığına inandığım şekilde üst üste bindirmek yerine ayırmanın çok daha kolay olduğunu düşünüyorum. Rawls başlangıç konumundaki insanlara dağıtım ilkelerini düşündürdüğü zaman, o insanlar bunu yaparken umursadıkları *her türlü* kaygıyı hesaba katmak durumundadırlar. Dağıtım ilkeleri, dolayısıyla, sadece iktisadi adalet için değil, iktisadi verimlilik için de içerimlere sahipse, bu insanlar sadece tek bir hedefi dikkate almadıkları müddetçe hangi ilkeyi kabul edeceklerini kararlaştırırlarken her iki etkiyi de dikkate almak zorunda kalacaklardır. Bir filozof olarak Rawls doğal olarak dağıtım ilkelerini bir iktisadi adalet meselesi olarak düşünme eğilimindedir. Ancak iktisatçılar nicedir dağıtım ilkelerinin hem verimlilik hem de adalet üzerindeki etkilerini dikkate almaya uzun süredir alışıktırlar. Rawls, eşit sonuçlar üzerinde ısrar etmektense, eşitsiz sonuçların en kötü durumda olanları daha iyi duruma getirebileceğini kabul ettiği zaman, iktisatçıların deyişiyle verimlilik etkisini üstü kapalı biçimde kabul eder. Ancak dağıtımla ilgili sonuçlara, aralarındaki yegâne fark *sadece* bazılarının hakkaniyetli olması ve diğerlerinin olmamasıymış gibi davranır. Aralarındaki bir diğer farklılık bazılarının daha verimli bazılarının da daha az verimli olabilmesidir. Yukarıda verdiğim örneğe ilişkin, özgün ekonominin adil olduğu, ancak adaletten belirli bir sapmanın, bir kısmı daha kötü durumda olanlara dağıtılan bir verimlilik kazancı sağladığı hipotezleştirildiğinde, verimlilik ile adalet arasında bir çelişki olduğunu zaten varsaydığımız söylenebilir. Sapma nedeniyle hiç kimsenin durumu kötüleşmiyorsa (yani bu bir Pareto iyileştirmesiyse) herkesin sapmanın uygulanması için oybirliğiyle en kötü durumda olanlara katılması pekâlâ mümkün olabilir. Ancak bu insanların belirli bir verimlilik kazancına adaletten belirli bir sapmaya kıyasla daha büyük bir önem atfettikleri anlamına gelir. Neden ikinci sonucun daha adil ve bi-

rincisinin adaletsiz olduğunu söyleyelim ki? Bu bir içgörü mü sağlamaktadır, yoksa sadece olanların üstünü mü örtmektedir? Birinci sonucun daha adil olduğu ve ikincisinin daha az adil, ama daha verimli olduğu neden söylenmesin?

Rawls'ın farklılık ilkesi aslında iki farklı toplumsal hedefi, iktisadi adalet ve verimliliği üst üste bindirir. Bence adalet ve verimliliği farklı hedefler olarak kabul etmek, her ikisini de mümkün mertebe sağlayan bir ekonomi araştırmak ve bu ekonomi içinde her ikisini de mümkün mertebe ilerletecek siyasetler araştırmak daha iyidir. Bu ya farklı ekonomi türleri arasında tercihte ya da belirli bir ekonomi içinde yapılacak siyaset tercihlerinde *adalet ile verimlilik arasında çatışmalar olduğunu ya da biri için diğerinden vazgeçmek gerektiğini ortaya koyuyorsa*, adil ve demokratik bir karar alma süreciyle sorunu doğrudan ele alabiliriz.

Çoğu insan, hedeflerden birini diğerine tercih etme sorunuyla yüz yüze geldiği zaman farklı önceliklere ağırlık verme eğilimi gösterir ve demokratik bir oylamadan önce gelen tartışma bu ağırlıkların ne olması gerektiği üzerinedir. Ağırlıkların önceliklerden biri için bir ve bütün diğerleri için sıfır olmaması bu yaklaşımda (çatıştıkları zaman ağırlıkları seçmemizi gerektiren çoklu öncelikler yaklaşımında) üstü kapalı biçimde yer alır![19] Rawls'ın farklılık ilkesi bizi çok farklı bir tarzda ilerlemeye zorlar. Adalet ile verimlilik arasında olası bir çatışmayla karşılaştığımız zaman Rawls'ın farklılık ilkesi bizi bütün olası eşitsiz sonuçları taramaya ve sonucu en kötü durumda olanlar için azamileştiren özel Pareto optimumunu bulmaya yöneltir. Daha sonra bu sonucu en eşitlikçi sonuçla, yani herkesin en yüksek refah düzeyine ulaştığı sonuçla karşılaştırmaya yöneltiliriz. En kötü durumda olanlar eşitlikçi sonuçta daha iyi duruma geliyorlarsa, o zaman adalet ile verimlilik arasında bir çatışma yoktur. Ancak en kötü durumda olanlar eşitsiz bir sonuçta daha iyi durumda oluyorlarsa, adalet ile verimlilik arasında bir çatışma vardır ve Rawls'ın farklılık ilkesi bizi verimliliğe bir ve adalete sıfır ağırlık vermeye ve verimlilik kazancının ne kadar az ve adalet kaybının ne kadar çok olduğuna bakmadan eşitsiz sonucu tercih etmeye yöneltir. İktisatçı meslektaşlarım bu tercihi yaptıklarında artık şaşırmıyorum, ancak hayatını toplumsal adalet araştırmasına adamış

19. Bazı durumlarda, hedeflere öncelik vermekle kastettiğimiz şey, onları önem sırasına göre listelemektir. Böylece daha önemsiz olana geçmeden önce en önemli olanı azamileştirebiliriz. Bu öncelik verme yolu ağırlıkları farklı önceliklere göre seçmekten tamamen farklıdır. Bu hiçbir şekilde ağırlık gerektirmez. Sadece hedeflerimizi art arda dizip sırayla azamileştirmemizi gerektirir. Daha yüksek bir öncelik ile daha düşük bir öncelik arasında yapılacak her tercihten kaçınır.

bir toplumcu filozof olan Rawls'ın ikisi arasında ne zaman bir çatışma olsa verimliliğe adalet karşısında üstü kapalı biçimde mutlak öncelik vermesini ironik buluyorum.[20]

Her durumda ne Nozick'in ne de Rawls'ın kural 3'ü terk etmek için uygun gerekçeler gösterdiğine inanıyorum. Kural 3'ün iktisadi adaleti çok basit terimlere, filozof olmayan bizlerin alışık olduğu türden terimlere indirgediğini kabul etmek gerekir. Ancak zor sorunlara daha karmaşık yaklaşımlar ancak daha ikna edici olurlarsa yararlıdır. Nozick'in her türlü örüntü modeline ya da kurala karşı geliştirdiği tezi kabul edilemez buluyorum, çünkü bu tezin iktisadi adaletten tamamen vazgeçmek demek olduğunu düşünüyorum. Aslında bu tez kusurlu bir bireysel iktisadi özgürlük nosyonuyla kıyaslandığında adalete hiçbir ağırlık vermez. Belki de bu, söz konusu teze muhafazakâr çevrelerde neden bu kadar değer verildiğini de açıklar. Ben Rawls'ın farklılık ilkesine daha fazla sempati duyuyorum. Aslında bu tezin Rawls tarafından yorumlanan haliyle uygulandığı bir dünyada yaşamak hoşuma da giderdi. Ancak filozofların onun vardığı sonucu, yani farklılık ilkesinin kendi kimliklerine kör, akılcı insanlar tarafından beklenen faydayı azamileştirmeye ya da ortalamanın altındaki grupların refahının yanı sıra en kötü durumdakilerin refahını da dikkate alan bir başka formüle tercih edileceğini sorgulamaya devam etmeleri benim için şaşırtıcı değildir. Ancak daha da önemlisi, ben Rawls'ın adalet ile verimliliği kendi farklılık ilkesinde sorunları aydınlatacak yerde örtecek bir tarzda üst üste bindirdiğine inanıyorum. Rawls'ta adil sonuçlar olarak eşit sonuçlara karşı, yani eşitsiz fedakârlıkları orantılı faydalarla karşılayarak tam eşitlik sağlayan kural 3'e karşı ikna edici bir tez de bulmuyorum. Bunun yerine Rawls'ta, eğer verimlilik kazancı en kötü durumda olanları, katı bir eşitlik üzerinde ısrar etmemiz halinde olacaklarından önemli ölçüde daha iyi duruma getirirse, verimliliğe adalet pahasına öncelik vermeyi ciddi biçimde neden düşünmemiz gerektiğine dair güçlü bir savunma buluyorum. Bu konuda ana akım iktisatçılarından çok kolay etkilendiğine inandığım Rawls'ın aksine, bu tavsiyeyi önemsemek zorunda kalacağımız pek çok pratik durumla karşılaşmayı beklemesem de bu sonuçla fazla problemim yok.

20. Kuşkusuz Rawls farklılık ilkesinin buna sebep olduğunu düşünmez. Rawls, eşitsiz sonucun haklı ve adil olduğunu söylediği için, farklılık ilkesinin verimliliğe adalet karşısında öncelik verdiğini, hatta verimliliğe tam bir öncelik verirken, adalete hiç ağırlık vermediğini görmez. Ancak insan, pek çok iktisatçının yaptığı gibi verimlilikle adalet arasında ayrım yaptığında, bu ilke fiilen tam da buna sebep olur.

İlericilerin iktisadi adaleti kararlılıkla savunmakta neden zorlandıklarına dair anlaşılabilir sebepler vardır. İktisadi adaletin "bedel"inin, önemli iktisadi verimlilik kayıplarını ister istemez gerektirdiği için büyük olduğu genellikle varsayılır. Bu "doğru"nun aşikâr olduğu da genellikle varsayılır.[21] Bunun "aşikâr biçimde" geçerli olduğunda ısrar etmenin hali vakti yerinde olanlar için gayet uygun olması, onu hemen onaylayacak yerde kanıt talep etmek için yeterli bir nedendir. Daha büyük eşitsizliğin daha büyük iktisadi verimliliğe neden olduğuna dair ikna edici hiçbir kanıt görmesem de, aksini ortaya koyan çok sayıda bulgu gördüm. İktisadi büyüme oranları, zenginler ile yoksullar arasındaki gediğin küçüldüğü ve orta sınıfın dramatik biçimde genişlediği "kapitalizmin altın çağı" sırasında en yüksek düzeydeydi. Gelişmiş kapitalist ekonomilerin en eşitlikçileri olan İskandinav ekonomileri son seksen yıl içinde daha az eşitlikçi rakiplerini kıskandıracak büyüme göstergelerine sahip oldular. 1950'den 1980'e kadar süren Japon iktisadi mucizesi sırasında Japon şirketlerinde CEO maaşlarının ortalama işçi ücretlerine oranı, yönetim performansının çok daha az etkileyici olduğu ABD şirketlerindekinden pek çok kat daha düşüktü. Üstelik kuramsal düzeyde büyümeye giden "ana yol"un (ücret yönelimli büyümenin) büyümeye giden "tâli yol"dan, yani kârları artırmak için ücretlerin baskılanmasından daha az etkin ya da makul olduğunu gösteren hiçbir işaret yoktur.[22]

İlericilerin insani sermayeden sağlanan haksız gelirden çok fiziksel sermayeden sağlanan haksız gelire karşı çıkmalarının neden daha kolay olduğuna dair de anlaşılabilir nedenler vardır. Eşitsiz fiziksel sermaye mülkiyetinden kaynaklanan adaletsizliğin büyüklüğünün insani sermayedeki farklılıklardan kaynaklanan adaletsizlikten daha büyük olduğu genellikle varsayılır.

Bu doğru olabilir, ancak sonucun adaletsizliğin büyüklüğünü nasıl ölçtüğümüze bağlı olabileceğini akılda tutmamız gerekir. En büyük miktarda fiziksel sermayeye sahip olanlar ile fiziksel sermayesi olma-

21. Sırf bunun kanıtlanabileceğinden korktuğu içindir ki Rawls'ın, eşitsiz sonuçların ahlâki olarak daima hakkaniyetsiz olup olmadığını uzun uzadıya sorgulamış olması muhtemeldir.

22. Son yirmi beş yıl içinde Don Harris, Stephen Marglin, Lance Taylor, Amitava Dutt, Thomas Palley ve Amerikan Üniversitesi'ndeki meslektaşım Robert Blecker ve başkaları, ücret yönelimli büyümenin mümkün ve avantajlı olduğunu kanıtlayan özenli kuramsal modeller geliştirmişlerdir. Ücret yönelimli büyümeye karşı kâr yönelimli büyüme konusuna bir giriş olarak bkz. *Siyasi İktisadın ABC*'si (çev.: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, 2002, İstanbul) başlıklı kitabımın 8. ve 9. bölümleri.

yanlar arasındaki gelir farklılığı kuşkusuz en büyük miktarda insani sermayeye sahip olanlar ile en azına sahip olanlar arasındaki gelir farklılığından çok daha büyü tür. Ancak eşitsiz fiziksel sermaye mülkiyetinden sağlanan ha edilmemiş toplam gelir miktarını eşitsiz insani sermaye mülkiyetinden kayna lanan hak edilmemiş toplam gelir miktarıyla karşılaştırırsak pekâlâ farklı bir sonuç alabiliriz. Bu durumda insani sermayeden kaynaklanan hak edilmemiş gelirin yeniden dağıtımı yoksulların gelirlerini, fiziksel sermayeden kaynaklanan hak edilmemiş gelirin yeniden dağıtımından daha fazla yükseltebilir.[23]

Haşmetli kürsülerimizden iktisadi adaleti vaaz ettiğimiz zaman, bizi dinleyenler arasında üretim malından hak edilmemiş gelir sağlayanların sayısı insani sermayeden hak edilmemiş gelir sağlayanların sayısından kuşkusuz daha azdır. Topluluğun keyfini kaçırmanın asla caiz olmadığını Tanrı bilir!

Bu ve başka nedenlerden ötürü, daha az fedakârlık yapanların daha çok fedakârlık yapanlardan daha çok almalarının adaletsiz olduğu hemen kabul edilecek yerde bunun adil olabilmesinin olası sebeplerini düşünmek kuşkusuz daha uygundur. Bunun son otuz yıl içinde kendilerinden daha az talihli kişilere merhametli bir yaklaşım sergileyenler arasında iktisadi adalete Rawlsçı yaklaşımların uyandırdığı büyük ilgiyi kısmen açıklayabileceğini düşünmeden edemiyorum.

Bununla birlikte adaletin çekici, ancak gereken yere vurulmasına izin verildiği zaman dehşetli bir silahtır. Başkaları insani sermayemden sağladığım gelirin kendileri için hakkaniyetsiz olduğunu söyledikleri zaman adaletin mantığına riayet etmeyi reddedersem, başkalarının sahip oldukları üretim malından sağladıkları gelirin benim için hakkaniyetsiz olduğundan şikâyet ederken yaptığım adalet çağrısı bütün gücünü kaybeder. Adaletin çekici kendi ahlâki gücünden başka hiçbir güç taşımaz. Bu güç de bütünüyle, dişi kaz için iyi olanın erkek kaz için de iyi olduğu ilkesine dayanır.

23. Bu düşüncenin fiziksel sermayeden çok, insani sermayeye sahip olma eğilimi gösteren ve "bölünen işçiler"in ancak kapitalistlere güç kazandırdığını sık sık öne süren ilerici meslektaşlarımın pek çoğunu ne kadar korkuttuğunu gayet iyi biliyorum.

II
İktisadi demokrasi

Kapitalizmin ideolojik savunmasının şaheseri "iktisadi özgürlük" kavramıdır. Kapitalizmin amigoları iktisadi adaleti "herkese kendi emeğinin ya da üretim malının katkı değerine göre" ilkesiyle eşitledikleri zaman, kurbanların çoğu ninniyle uyutulmuş; kapitalist ideologlar iktisadi demokrasiyi iktisadi özgürlükle eşitledikleri ve kapitalizmde bütün iktisadi özgürlüklere eşit davranılıyormuş gibi yaptıkları zaman, bu kurbanların daha da fazlası aldatılmış olur. İktisadi özgürlük kavramının yerine daha anlamlı bir iktisadi demokrasi tanımı geçirmek, istediğimizi yapmakta özgür olduğumuz zaman bunun iyi olduğu şeklindeki aşikâr doğruyu temel alır. Ancak bir kişinin istediğini yapma özgürlüğü başkalarının dilediklerini yapma özgürlüğünü ihlal ettiği zaman ne yapmamız gerekir? İktisadi özgürlük, kurnaz bir tutumla, insanların

kendi iktisadi kaderlerini denetlemeleri gerektiği ilkesinin yerini aldığı zaman, bu el çabukluğunu açık etmek kapitalisti güçlü kılan mitleri çürütmek bakımından büyük önem taşır. Ne var ki, iktisadi demokrasinin anlamına ulaşmak için daha derin kazma gereğinin bir sebebi daha vardır. İktisadi adalete ilişkin kafa karışıklığı geçen yüzyıl içinde adil işbirliğini geliştirmek için gösterilen çabaları zayıflatmakla kalmadı, iktisadi demokrasiye ilişkin kafa karışıklığı da pek çok ilericiyi doğru yoldan saptırdı. Merkezi planlı "sosyalist" ekonomi taraftarlarının iktisadi özgürlük yerine ikame etme eğiliminde oldukları çoğunluk kuralının benimsenmesi, iktisadi demokrasi sorununa yeterli bir çözüm değildir. İktisadi demokrasi davasının nasıl ilerletileceğine dair zor konu sonraki kısımlarda ele alınıyor. Bu kısımda iktisadi demokrasinin nasıl tanımlanması gerektiği gibi çok daha kolay bir görevi ele alacağız.

A. İKTİSADİ ÖZGÜRLÜK

Muhafazakâr kötüye kullanımlar

Milton Friedman *Capitalism and Freedom*'da (1964) kapitalizmin en büyük erdeminin insanlara "iktisadi özgürlük" sağlamak olduğunu öne sürer. Hatta Friedman kapitalizmin bir başka ekonomiden daha az adil ya da verimli olduğu, kendisini şaşırtacak şekilde kanıtlanırsa gene de kapitalizmden yana olacağını, çünkü kendi düşüncesine göre kapitalizmin benzersiz biçimde iktisadi özgürlük sağlama yeteneğine sahip olduğunu iddia eder. Friedman iktisadi özgürlüğü asla tanımlamasa da, *Capitalism and Freedom*'da yaptığı tartışma ve verdiği örnekler, iktisadi özgürlükle kişinin kendi şahsı ve mülküyle, başkalarının şahsı ya da mülkü konusunda sözleşme yapma hakkı da dahil olmak üzere dilediğini yapmakta özgür olmasını kastettiğini açıkça ortaya koyar.

Freedman'ın iktisadi özgürlük kavramının ilk sorunu, kapitalizm de dahil olmak üzere bütün ekonomilerde, bir kişinin iktisadi özgürlüğünün bir başka kişinin iktisadi özgürlüğüyle çatıştığı önemli durumların ortaya çıkmasıdır. Eğer çevreyi kirletenler kirletmekte özgürlerse, bu durumda kirliliğin kurbanları kirli olmayan ortamlarda yaşamakta özgür değildirler. Eğer işverenler kendi üretim mallarını uygun gördükleri biçimde kullanmakta özgürlerse, bu durumda çalışanlar kendi emek yetilerini uygun gördükleri biçimde kullanmakta özgür değildirler. Eğer zenginler kendi çocuklarına büyük miraslar bırakmakta

özgürlerse, bu durumda yeni kuşaklar iktisadi fırsat eşitliğinden yararlanmakta ögür olmayacaklardır. Eğer banka sahipleri hükümetin dayattığı asgari rezerv zorunluluğundan özgür olurlarsa, sıradan mudiler güvenli biçimde tasarruf yapmakta özgür değildirler. Dolayısıyla, kulağa ne kadar hoş gelse de, "bırakalım iktisadi özgürlük ses versin" diye bağırmak yeterli değildir.

İktisadi özgürlük kavramının cazibesi genellikle kendi iktisadi özgürlüğünü kullanan kişinin başkalarının iktisadi özgürlüğünü ihlal etmediği önvarsayımına dayanır. John Locke'un her biri gerekli üretim araçlarına sahip olan bağımsız çiftçiler ve zanaatkârlardan oluşan bir toplum tasarladığı sık sık söylenmiştir. Yörede yaşayan yerlilerin varlığını göz ardı eden Locke bir sınır bölgesinde yaşayan çiftçilerin her birinin, öteki çiftçilerin aynı şekilde davranma imkânını sınırlamaksızın istedikleri kadar toprağa sahip olabileceklerini düşündü. Zanaatkârların, bir başkasına bel bağlamadan, kendi bireysel "üretim olanağı kümesi" içinde her şeyi üretmelerini sağlayabilecek gerekli aletlere sahip oldukları baştan varsayıldı. Başka deyişle, Locke'un dünyasında herkes istediği her şeyi üretmek için yeterli imkânlara sahipti ve hiç kimsenin seçenekleri bir başkasına açık olan seçenekleri sınırlamıyordu. Bu bağlamda herkesin kendi bireysel seçenek kümesi içinde yer alan daha fazla unsur üzerindeki karar verme yetkisini artırma hedefi hem çelişkili değildi hem de cazipti. Ancak herkesin kendi hedefine ulaşmak için yeterli imkânlarla donatılmış olması ve hiç kimsenin başkalarına açık olan seçenekleri sınırlandıran seçenekler oluşturamayacağı konusunda bize verilen güvence, sadece John Locke'un hayal gücü ve klasik liberalizmin varsayımlarıydı. İnsanların bu şekilde donatılması ve başkalarının seçeneklerinden yalıtılmış olması gayet tartışmalıdır. Doğal çevrenin artık insan nüfusuna göre bolluk sunmadığı ve büyük şirketlerin sadece üretim araçlarının büyük kısmına sahip olmakla kalmayıp pek çok üretim teknolojisinin de patentini aldıkları bugünün dünyasında, pek çoğumuzun sahip olduğu seçeneklerin genellikle başkalarının tercihleriyle belirlendiği kesinlikle üzücü, ama aşikâr bir gerçektir.

İnsanların kapitalizmde sahip oldukları iktisadi özgürlükler arasında çatışmalar olduğunda, kimin iktisadi özgürlüğünün diğerlerinin iktisadi özgürlüğü karşısında öncelik taşıdığı sorunu, her durumda, mülkiyet hakları sistemi tarafından çözülür. Kapitalizmde mülkiyet hakları (yani kaçınılmaz biçimde çatışmalar çıktığında kimin karar vereceğini kurala bağlayan mülkiyet hakları sistemi) belirlenmedikçe iktisadi özgürlüğün anlamsız olduğunu bir kez anladığımızda, ilgi odağı ilk

baştan beri olması gereken şu noktaya kayar: bir mülkiyet hakları sistemi karar alma yetkisini nasıl dağıtır? Bir mülkiyet hakları sistemi iktisadi kararlar üzerindeki denetimi demokratik bulacağımız bir tarzda mı dağıtır? Yoksa, belirli bir mülkiyet hakları sistemi, mülkiyeti eşitsiz biçimde dağıtarak ve bazı mülkiyet hakkı kategorilerine diğerleri karşısında öncelik vererek insanların çoğuna kendi iktisadi kaderleri üzerinde pek az denetim imkânı bırakırken, pek az kişiyi pek çok kişinin iktisadi kaderi üzerinde denetimle mi ödüllendirir? Demek ki Milton Friedman'ın insanların kendi iktisadi hayatlarını denetlemeleri gerektiği nosyonunu kavramlaştırma tarzının birinci sorunu, kanıtlamaya çalıştıklarını baştan varsayması ve bütün sorunları belirlenmemiş bir mülkiyet hakları sistemine bırakmasıdır.

İkinci sorun, Friedman'ın ve diğer kapitalizm savunucularının iktisadi özgürlük konusunda şiirselleşirken daha iyi ya da daha kötü bir mülkiyet sisteminin ne olduğu konusunda dikkat çekici biçimde pek az şey söylemeleridir. Söyledikleri pek az şeyin çoğu da şu iki gözleme indirgenir: (1) Mülkiyet haklarının dağıtımı nasıl olursa olsun, bu hakların açık ve tam olması önemlidir, zira aksi takdirde "mülkiyet hakkı belirsizliği"nden ötürü verimsizlik olacaktır. Ve (2) bir mülkiyet hakları dağıtımının ahlâki ya da kuramsal gerekçelerle bir diğerine tercih edilebileceğini öne sürmek (kendi fikirlerince) zor olduğu için, mülkiyet hakları tarihinin bize miras bıraktığı dağıtımı değiştirmek için (gene kendi fikirlerince) hiçbir sebep yoktur. Ancak kişinin mülkiyetin yasaların açık ihlaliyle edinildiğini kanıtlayabilmesi halinde, Friedman ve taraftarları düzeltme yapmayı düşünmeye isteklidirler. Ancak bütün iktisadi fail kategorilerini fiilen kendi haklarından yoksun bırakan "yasal hırsızlık" olasılığını düşünmeyi bile reddederler. Friedman, muhafazakâr arkadaşları mülkiyet hakları statükosunu savundukları ve meşru bir kamusal siyaset alanının tek görevinin belirsizlikleri gidermek olduğunu düşündükleri zaman hiçbir itirazda bulunmaz. Burada tamamen eksik olansa daha iyi ya da daha kötü mülkiyet hakları dağıtımı için bir ölçüt geliştirme girişimidir. Muhafazakâr kuramcılardan gelen sessizlik bu noktada sağır edicidir ve mevcut mülkiyet hakları rejimlerince kayırılanların yanlışa itiraz etmeleri beklenemez.

Liberal kötüye kullanımlar

Son otuz yıldır Amartya Sen yoksulluğa çare olmadığı dogmasına makul biçimde meydan okumak için tüm yaşayan iktisatçılardan daha çok

şey yapmıştır.[1] Ne var ki en son eseri liberallerin iktisadi özgürlük metaforunu benimsedikleri zaman yol açtıkları tehlikeleri örneklendirir. *Development as Freedom*'da [Özgürlükle Kalkınma]* Sen insanların "yetenekleri"nin artırılması olarak iktisadi kalkınmaya ilişkin erken yorumunun ötesine geçer ve kalkınmanın özgürlüğün genişletilmesi olarak tanımlanabileceğini öne sürer. Sen'e göre insanların kazanabilecekleri bütün yetenekler özgürlüğün örneklendirilmesi olarak kavranmalıdır. Özgürlüğün genişletilmesi olarak kalkınmayla birlikte gelen bütün iyi şeyleri betimleme arzusu duyan Sen, örnek vermek gerekirse, ölüm oranından "hayatta kalma özgürlüğü"nden mahrumiyet olarak söz eder. Paul Seabright, *The New York Review of Books*'un 29 Mart 2001 tarihli sayısında kalkınmanın özgürlüklerin genişletilmesine itiraz eder:

> Evet, ölüme hayatta kalma özgürlüğünden mahrumiyet demek mümkündür. Ancak ölümle ilgili asıl meselenin beraberinde getirdiği özgürlük yoksunluğu olduğunu iddia etmek gerçekten aydınlatıcı mıdır? Ölmek sağlık açısından da kötüdür ve üniversiteyi terk etmekle önemli bir istatistiksel ilişkiye sahiptir, ancak kişisel olarak benim canımı sıkan şeyin ölüm gibi bir cansızlık olduğunu düşünüyorum.... En beğendiğimiz toplumun en ileri özgürlüğe sahip toplum olduğunu daima söyleyebiliriz, ancak bu türden bir iddia, Molière'in afyonun uyutucu özelliğinden ötürü insanları uyuttuğunu iddia etmesine dikkat çekici biçimde benzemektedir.

Sahip olmanın birileri için iyi olduğu her şeyi o kişilerin ona sahip olma özgürlüğündeki artış olarak yeniden tanımlamanın sebest piyasa coşkunluğu çağında başarılı bir pazarlama olabileceği konusunda Seabright'la aynı fikirdeyim, ancak bu iyi bir metodoloji değildir. Birincisi, bütün "iyiler"i tek bir şeyde (özgürlükte) üst üste bindirerek, sadece dilin gücünü indirgemekle kalmayız, bir şeyin gerçekte olduğundan daha basit olduğu konusunda kendimizi aldatma riskine de gireriz ki, bu da Sen'in başka insanları, başka bağlamlarda sık sık ve haklı olarak uyardığı bir hatadır. İktisadi kalkınma sadece özgürlüklerin genişletilmesi *değil*dir. Daha genel olarak konuşmak gerekirse, tek bir hedefe, iktisadi özgürlüğe indirgeme girişiminde bulunmamamız gereken çoklu iktisadi hedeflerimiz vardır; dördünü iktisadi demokrasi, iktisadi adalet, çevresel sürdürülebilirlik ve iktisadi verimlilik olarak adlan-

1. Sen'e büyük bir saygı ve hayranlık duyuyor ve çeşitli katkılarını öven bir de makale yazmış bulunuyorum: "Amartya Sen: The Late Twentieth Century's Greatest Political Economist?", *Understanding Capitalism: Critical Analysis from Karl Marx to Amartya Sen* içinde, Doug Dowd, der. (Pluto Press, 2002).

* *Özgürlükle Kalkınma,* çev.: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, 2004.

dırabiliriz. İkincisi, yukarıda tartışıldığı gibi, bir kişinin özgürlüğü genişletildiği zaman bu genellikle bir başkasının bununla çelişen özgürlüğü pahasına gerçekleştirilir. Amartya Sen'in, iktisadi kalkınma hedefi insanların özgürlüğünü azamileştirmektir deyişi, Milton Friedman'ın en önemli iktisadi hedef iktisadi özgürlüğü azamileştirmektir deyişinden daha az belirsiz ve sorunlu değildir. İnsanların özgürlükleri çatıştığı zaman ne yapmamız gerekir? Friedman'ın muhafazakâr öğrencileri çatışan kişisel özgürlüklere ilişkin soruların yanıtını seve seve mevcut mülkiyet hakları sistemine bırakmaktadırlar. Sen'in çalışmalarına aşina olan herhangi biri, onun yürürlükteki mülkiyet hakları sisteminin bazı özgürlüklerin diğerleri karşısındaki hakemi haline getirilmesine izin vermek istemediğini bilir. Sen, bütün düşünce yaşamını çağımızın şu önemli sorusuna yanıt aramaya hasretmiştir: Bunca servet ve refahın orta yerinde bunca yoksulluğun sebebi nedir? Ancak mevcut mülkiyet hakkı rejimleri yoksulların haklarını ellerinden alıyorsa, hangi mülkiyet hakları iktisadi demokrasi sağlar? Bir mülkiyet hakları rejiminin diğerine üstünlüğü nasıl öne sürülür? Muhafazakârların mevcut mülkiyet hakkı rejimlerinden yana çıkarak bu sorudan yan çizmeleri gibi, Sen de basit biçimde mülkiyet haklarının yoksuldan yana genişletilmesinden yana çıkarak bu temel felsefi sorundan yan çizer. Mülkiyet haklarının karar alma yetkisini ve hayat beklentilerini belirlediği bir dünyada mülkiyet haklarının pek az şeye sahip olan ya da hiçbir şeye sahip olmayanlar için genişletilmesinden yana çıkmak iyi bir siyaset değildir. Ancak bu iktisadi demokrasiyi gerçekleştirmenin bir aracı olarak belirli bir mülkiyet hakları örüntüsünü haklı çıkarma girişimi de değildir. Ne muhafazakârlar ne de Sen savundukları mülkiyet hakları için ikna edici bir felsefi savunma sunarlar. Bunlar, aşağıda "iktisadi özyönetim" olarak tanımlanan alternatif iktisadi demokrasi anlayışını güdüleyen zorluklar arasında yer alır.

Nihayet, iktisadi özgürlük metaforunu benimseyerek Sen istemeden de olsa çağımızın sömürüsü için geliştirilen başat akla uydurmayı teşvik eder. Sık sık şöyle denir: Eğer insanlar bir anlaşmaya katılmayı özgürce tercih ederler ve getireceği sonuçların tam olarak farkında olurlarsa, sonucun haksız olduğu nasıl düşünülebilir? Bu ücretlerin sömürücü olduğuna, dev şirketlerin zorbalıkla fiyat belirlediklerine, uluslararası kredi sisteminin tefeci olduğuna ve serbest ticaretin bir

2. Sömürücü olan ilişkilerin, insanların bu ilişkilere gönüllü olarak girdikleri gerekçesiyle bu şekilde savunulması, kapitalizmden yana başlıca tezlerin incelendiği 4. kısımda delillerle çürütülüyor. Önemli sorunların vurgulandığı modellerin kullanıldığı daha özenli bir çalışma için bkz. Robin Hahnel, "Exploitation: A Modern Approach," *The Review of Radical Political Economics* (2005 yılı içinde çıkacak).

eşitsiz mübadele sistemi olduğuna dair şikâyetleri meşrulaştırmayı engellemek için kullanılan yaygın bir kanıttır.[2] Sen'in bu safsataya düştüğünü öne sürüyor değilim; hiç de değil. Sen, sermaye ve ticari liberalleşme, "esnek" emek piyasaları ve genelde şirket hâkimiyetinin büyümesine ilişkin neoliberal tezlerin eleştirisine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Benim dikkati çekmek istediğim nokta, sadece Sen'in son zamanlarda savunduğu, her şeyi kapsayan özgürlük metaforunun bizatihi bu kötüye kullanım tarzına yol açtığıdır.

B. ÇOĞUNLUK KURALI

İktisadi özgürlük yetersiz ve hatalı bir iktisadi demokrasi anlayışı ise, alternatifler nelerdir? Diğer başat iktisadi demokrasi anlayışı çoğunluk kuralıdır. Bu kavram, hiçbir yurttaş siyasi meselelerde bir başkasından daha fazla söz söylememelidir nosyonunun, tek kişi-tek oy doktrininde ifade edildiği siyaset biliminden ödünç alındı. Çoğunluk kuralının sorunu basittir: her kişiye eşit bir oy hakkı verilerek alınan bir karar bazı insanları diğerlerinden daha fazla etkilediği zaman, daha fazla etkilenen insanlar aldıkları kararların daha az etkilenenler tarafından hiçe sayıldığını görebilirler. Pek çok kararın yurttaşları az çok eşit biçimde etkilediği toplumsal hayatın siyasi alanında da, bazı siyasi kararlar bazı yurttaşların hayatını diğerlerinin hayatından bariz biçimde daha fazla etkiler ve dolayısıyla bunlar ne kadar kişinin onaylamayabileceğine ve ne kadar etkilendiklerini iddia edebileceklerine bakılmaksızın bu bireylerin yapması gereken tercihlerdir. Bu koşullarda siyaset bilimcileri duyarlı bir tutumla çoğunluk kuralını, haklar bildirgesi, insan hakları ve nitelikli çoğunluk gerektiren oylama kuralları gibi başka kavramlarla koşula bağlarlar. Ancak iktisadi kararlarda eşitsiz sonuçlar ihtimali siyasi karar örneğinden çok daha büyüktür. Bazı iktisadi kararlar sadece tek bir kişiyi etkilerken ve bazı iktisadi kararlar hepimizi aşağı yukarı aynı ölçüde etkilerken, *çoğu* iktisadi karar birden fazla kişiyi etkiler, ancak bazı insanları diğerlerinden çok daha fazla etkiler. Güçlük de burada yatar. İktisadi özgürlük kavramı sadece bir kişiyi etkileyen iktisadi kararlarda gayet iyi işlerken ve çoğunluk kuralı kavramı hepimizi eşit derecede etkileyen iktisadi kararlarda gayet iyi işlerken, her iki iktisadi demokrasi anlayışı, bazılarımızı diğerlerinden daha çok etkileyen iktisadi kararların ezici çoğunluğu için hiç de iyi işlemez.

İktisat mesleğinin iktisadi demokrasiye dair söyleyecek pek çok şeyi olduğu düşünülebilir. Ancak iktisadi adalet gibi, iktisadi demokrasi de ana akım iktisatçılarının gözde konusu değildir. Konuya ilişkin söyleyecekleri pek az şey "tüketici ve üretici" egemenliği gibi tuhaf başlıklar altında gelir ve düşünsel bakımdan zor konular "piyasa dışı öğeler" gibi beklenmedik bir başlık altına gömülür.

Ana akım iktisatçıları iktisadi demokrasiyi düşündükleri zaman işe sıfırdan başlamazlar. Bunun yerine, zaten işverenlerin, çalışanların ve tüketicilerin bulunduğu özel girişimli bir piyasa ekonomisi çerçevesi

içinde başlarlar. Böyle bir ekonomide işverenler (mal ve hizmet tüketicileri değil) hangi malların tüketime sunulabileceğine karar veren kişilerdir. Ve işverenler (işi yapan çalışanlar değil) işin nasıl yapılacağına karar veren kişilerdir. Bu durum hem tüketicilerin hem de işçilerin kendilerini büyük ölçüde etkileyen kararlardan bariz biçimde dışlanmaları gibi dursa da, ana akım iktisatçıları hemen böyle bir hükme varmamamız için bizi uyarırlar. İşverenlerin ne üretileceğine karar verdikleri doğru olsa da, pek çok üretici rekabetçi mal piyasalarında kendi mallarını satmak için birbiriyle rekabet ettikleri sürece tüketici tercihlerinin üretim tesislerine sahip olanlara tüketicilerin istediklerini üretme konusunda yol göstereceğini öne sürerler. Ana akım iktisatçıları, aynı zamanda, işverenlerin kendi çalışanlarına işi nasıl yapacaklarını söyledikleri doğru olsa da, rekabetçi emek piyasalarında çalışan kiralamak için birbiriyle rekabet eden pek çok işveren olduğu sürece, işverenlerin çalışanların nasıl iş yapacaklarına dair tercihlerini karşılamaya çalışacaklarını da öne sürerler.

Mal piyasaları ne kadar rekabetçiyse, tüketici tercihlerinin neyin üretileceğini o ölçüde etkileyeceği ve emek piyasaları ne kadar rekabetçiyse, işçilerin nasıl çalışacaklarına ilişkin tercihlerinin işverenler tarafından o ölçüde dikkate alınacağı konusunda kuşkuya yer yoktur. Ancak mal ve emek piyasaları rekabetçi olduğu zaman bile, kapitalist ekonomilerde tüketicilerin ve çalışarların kendilerini etkileyen kararlar üzerinde etkide bulunma derecesi 4. kısımda uzun uzadıya açıklanan sebeplerden ötürü "tüketici ve üretici (yani işçi) egemenliği" başlığının hak ettiği herhangi bir şeyin çok gerisine düşer. "Firma çatışma kuramı" dediğimiz heterodoks bir iktisat kuramının, emek piyasaları rekabetçi olduğunda bile işverenlerin çalışanları yetkisiz kılacak tarzda işi örgütleyecek dürtülere sahip olduklarını ve gerçekten egemen olmaları takdirde çalışanların bunu pek tercih etmeyeceklerini kanıtladı-

ğını keşfedeceğiz. Ve rekabetçi mal piyasalarının tüketicilerin farklı türde mallardaki seçimlerini yanlı hale getirdiğini ve oyları demokratik olduğunu pek de düşünemeyeceğimiz bir tarzda dağıttıklarını keşfedeceğiz. Ama şimdilik, müşterilerin ve işçilerin kapitalist ekonomilerde kendilerini etkileyen kararlar üzerinde egemen oldukları önermesini reddetmek ve bunun yerine şirket iktidarı güçlendikçe işçilerin ve tüketicilerin haklarını daha çok kaybettikleri sonucuna varmak için uygun nedenler olduğunu söylemek yeterlidir. Başka deyişle, 4. kısımda, iktisadi demokrasi tartışması yerine üretici ve tüketici tartışmasını geçirmenin ve daha çok kapitalizmde üretici ve tüketici egemenliğinin boyutunu yanlış değerlendirmenin kapitalist ekonomilerde iktisadi demokrasi eksikliğini gizlemek için el çabukluğuyla yapılan bir manevradan ibaret olduğunu keşfedeceğiz.

Ne var ki ana akım iktisat kuramı iktisadi demokrasiye ilişkin açık düşünme konusunda bir engel daha yaratır. İktisatçılara iktisadi seçeneklerin insanları nasıl etkilediğine ilişkin bireysel fayda fonksiyonlarını kullanarak düşünmeleri öğretilir. Ayrıca, konunun standart ele alınışında bir kişinin faydası tükettiği "tüketim kümesi"nin ve yerine getirdiği iş görevlerinin bir fonksiyonu olarak tanımlanır. Bu çerçeve içinde bir bireyi etkileyen şey, yani onun daha çok ya da daha az tatmin ya da "fayda" deneyimlemesinin sebepleri sadece onun bizzat yaptığı tercihlerdir. Ne tüketmeliyim? Yerine getirmek için sözleşmem gereken görevler nedir?[3] Bunun yerine, bir kişinin sağladığı fayda, bütün insani faaliyetin bir fonksiyonu olarak, toplumsal bir tür olduğumuz ve bireysel refahımızın kendi etkinliklerimizin yanı sıra başkalarının etkinliklerine de bağlı olduğu gerçeği kabul edilerek tanımlanırsa ne olur?[4] Bu bağlamda bireylerin ana akım iktisat kuramının kabul ettiğinden çok daha fazla seçenekle etkilendikleri görülür ve iktisadi demokrasi sorununun ana akım kuramının bizi inandırmaya çalıştığından çok daha karmaşık olduğu anlaşılır. Ana akım kuramının piyasa ekonomilerinde *başkalarının* yaptıkları tercihlerin bireyleri etkilediğini zaman zaman kabul ettiğini belirtmek gerekir. Ancak bu oluşumlar kuralın istisnaları ve özel vakalar olarak görülür. Bunlara çirkin bir isim verilir ("piyasa dışı öğeler") ve iktisat müfredatında üzerinde ru-

3. Ana akım iktisat paradigması matematiksel olarak karşılıklı kesişmeyen bireysel üretim ve tüketim imkânları kümelerini Locke'un bağımsız çiftçilere ve zanaatkârlara yaptığı göndermelerin yerine geçirerek John Locke'un klasik liberal paradigmasını yansıtır.

4. Bu alternatif başlangıç noktasını ifade eden kuramsal bir çerçeve için bkz. "A Qualitative Model of the Economic Sphere," Robin Hahnel ve Michael Albert, *Quiet Revolution in Welfare Economics* içinde (Princeton University Press, 1990), s. 133-140.

tin olarak fazla durulmayan bir konu olarak iktisat kuramının karasularının dışına bırakılır. 4. kısımda piyasa ekonomilerinde piyasa dışı etkilerin istisna olduğu varsayımının temelini inceleyeceğiz ve neden artan sayıda heterodoks iktisatçının ana akım düşüncesine hâkim olan bu varsayıma meydan okumakta olduğunu keşfedeceğiz. Ama şimdilik, ana akım iktisat kuramının, piyasa ekonomilerinde başkaları tarafından yapılan tercihlerin bir birey üzerindeki etkilerini dışsallıklar olarak etiketleyerek ve dışsallıkları da istisnalar olarak görerek (1) piyasa ekonomilerinde zor iktisadi demokrasi sorunlarını ana akım iktisat kuramının azgelişmiş karasularının dışına bıraktıklarını ve (2) insanların piyasa ekonomilerinde yetkisiz kılındığı bütün durumları belirgin biçimde normun istisnaları olarak sınıflandırdığını işaret etmek yeterlidir.

Ne yazık ki mesleğin ana akımının dışında kalanlar, iktisadi demokrasi hakkında düşünmemiz gerekenleri açıklığa kavuşturma konusunda ana akım iktisatçılarından daha yardımcı olmamışlardır. Ana akımın dışında kalan ilerici iktisatçılar istisnasız iktisadi demokrasi isterler, ama gene istisnasız bir biçimde ne kastettiklerini kesin terimlerle belirtmeyi başaramazlar. "İktisadi demokrasi" büyük ölçüde "sürdürülebilir kalkınma" gibi konuyu aydınlatacak yerde belirsizleştiren keyifli bir söze indirgenmiştir. Kapitalizmi açıkça eleştiren heterodoks iktisatçılar kapitalist firmalarda çalışanların iktisadi demokrasiden yararlandıklarına inanmadıklarını ya da üretici ve tüketici egemenliğinin iktisadi demokrasi demek olmadığını açıkça belirtirler. Ve Marksistler kapitalizmi işçileri emeklerine ve bu emeğin ürünlerine ve kendi "tür varlıkları"*na "yabancılaştırdığı" için* eleştirirler. Ancak iktisadi demokrasinin iktisadi kararlar "birleşmiş üreticiler" tarafından alındığı zaman gerçekleştirileceği gibi kapsayıcı genellemeler bir yana bırakılırsa, ulaşılması zor hedefimizi tanımlama doğrultusunda ana akım dışından gelecek pek az somut yardım vardır.

D. İKTİSADİ ÖZYÖNETİM

Alınan iktisadi kararların çoğunun birden fazla kişiyi etkilemesini, ancak herkesi eşit biçimde etkilememesini dikkate alan alternatif iktisadi demokrasi anlayışı gayet açıktır: İktisadi demokrasiyi bir seçenek ya da karardan etkilendiğiniz boyutla orantılı karar alma girdisine ya da yetkisine sahip olma olarak düşünün. Belirli bir karar sizi başkalarından daha fazla etkiliyorsa, onlardan daha fazla söyleyecek sözünüz

olur. Daha az etkileniyorsanız onlardan daha az girdiye sahip olursunuz. O halde herkes her iktisadi karardan etkilenme derecesiyle orantılı karar alma girdisine sahipse, ekonominin iktisadi demokrasiyle işlediğini ya da bu demokrasiyi gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Ne var ki "iktisadi demokrasi" sözü farklı insanlar tarafından farklı şeyler kastedilerek kullanılmakta ve pratikte asla burada önerilen tarzda kullanılmamaktadır. Dolayısıyla iktisadi demokrasiye dair bu yeni düşünce tarzının adını koymanın yararlı olduğu açıktır. *İktisadi özyönetimi kişinin farklı iktisadi seçeneklerden etkilenme derecesiyle orantılı karar alma girdisi olarak* tanımlıyorum ve herkese iktisadi özyönetim sağlamayı düşünmenin iktisadi demokrasiyi gerçekleştirmeye ilişkin en iyi düşünme tarzı olduğunu öne sürüyorum.

Kuşkusuz, kararların her bir kişinin mükemmel iktisadi özyönetimden yararlanacağı tarzda alınmasını sağlamak asla mümkün olmayacaktır. Bir ekonomi adaleti geliştirmek için ne kadar iyi tasarlanırsa tasarlansın, mükemmel iktisadi adaleti her zaman gerçekleştirmek de mümkün olmaz. Ne var ki, iktisadi özyönetimi yukarıda tanımlanan haliyle azamileştirme hedefi her zaman anlamlıdır, oysa insanların kendilerini etkileyen seçenek kümeleri üzerinde onların iktisadi özgürlüğünü azamileştirme hedefi sadece bu seçenek kümelerinin kesişmedikleri bir bağlamda anlamlıdır. Gördüğümüz gibi, eğer seçenek kümeleri kesişirse tek bir kişinin kendi seçenek kümesi üzerindeki iktisadi özgürlüğünü artırmak bir başkasının onu etkileyen seçenek kümesi üzerindeki iktisadi özgürlüğünü azaltır. Başka deyişle, seçenek kümeleri kesiştiğinde her ikisinin iktisadi özgürlüğünü eşzamanlı olarak azamileştirmek imkânsızdır. Birinin iktisadi özgürlüğüne diğerlerinin iktisadi özgürlüğü karşısında öncelik veren bir kurallar setini tercih etmeniz gerektiğinde iktisadi özgürlüğü herkes için azamileştiremezsiniz. Ancak insanları etkileyen seçenek kümeleri nasıl birbirine geçerse geçsin, bir iktisadi karar birden çok kişiyi ne kadar sık etkilerse etkilesin, iktisadi kararların çoklu taraflar üzerinde yarattığı etkilerin örüntüsü ne kadar eşitsiz olursa olsun, insanların etkilendikleri ölçüde karar alma girdisini daha az mükemmel biçimde paylaştıran bir karar alma yordamından, insanların ne kadar etkilendiklerine göre karar alma yetkisini daha mükemmel biçimde paylaştıran bir karar oluşturma yordamına geçmek gene de her zaman mümkündür. Başka deyişle iktisadi demokrasiyi iktisadi özyönetim olarak düşündüğümüzde, pratikte düşünülebilecek en demokratik karar alma yordamlarında ancak kusurlu biçimde olsa da, kuramda elde edilebilir belirgin bir amaç sağlayan gayet iyi tanımlanmış bir hedefimiz olur. Öte yandan bireysel ik-

tisadi özgürlük gayet iyi tanımlansa da iktisadi seçenekler çoklu tarafları etkilediği müddetçe kuramda bile kazanılabilecek belirgin bir amaç sunmayı başaramaz.[5]

Kuşkusuz bir tanım ve bir hedef üzerinde anlaşmaya varmak hedefe ulaşmak demek değildir. Dikkatli bir iktisadi özyönetim tanımına sahip olmamız ve bu tanımın bize amaçlanan tutarlı bir hedef ve farklı karar alma yordamlarını ölçecek bir ölçüt sağlaması, hangi yordamların iktisadi özyönetimi en iyi şekilde sağlayacağını bildiğimiz anlamına gelmez. Ne de farklı insanların farklı iktisadi kararlardan etkilenme derecesini en iyi şekilde nasıl belirleyebileceğimize karar vermemize yardımcı olur. Ne de insanların başkalarının davranışından etkilendiklerini hissettiği, ama onlara karar alma girdisi vermenin doğru olmadığını düşündüğümüz durumları saptamamıza ve bu durumlarla ilgilenmemize yardımcı olur. Başka deyişle, iktisadi demokrasiyle neyi kastettiğimize ilişkin açık bir fikir bu demokrasinin gerçekleştirilmesine ilişkin zor sorunların hiçbirine çözüm sağlamaz.

Ancak hedef konusunda açık olmak doğru yönde atılan bir ilk adımdır. "İktisadi demokrasi" sözü belirsiz olmaya devam ettiği ve farklı insanlar tarafından farklı şeyleri kastetmek için kullanıldığı sürece iktisadi demokrasinin sağlanmasında ilerleme kaydetmek zordur. Ve insanlar yanlış bir iktisadi demokrasi anlamı için emek verdikleri sürece araştırmayı hatalı yönde sürdürmeye devam ederiz. 4. kısımda keşfettiğimiz gibi, iktisadi demokrasiyi bireysel iktisadi özgürlük olarak düşünmek bizi özel girişim ve piyasalar gibi antidemokratik iktisadi kurumları benimsemeye götürebilir. İktisadi demokrasiyi çoğunluk kuralı olarak düşünmek bizi merkezi planlamanın düşünülebilecek en demokratik versiyonunun bile bir karardan daha fazla etkilenenlere o seçenek üzerinde daha fazla söz vermesini başaramayarak insanları iktisadi demokrasiden mahrum bırakacağını görmemizi engelleyebilir.

5. İktisadi özgürlük gerçekçi toplumsal koşullarda işlevsel bir hedef sağlamadığı ve bu nedenle meşrulaştırılması imkânsız olmasa da zor olabilecek ek kuralları kaçınılmaz biçimde gerektirdiği gerekçesiyle bir iktisadi demokrasi anlayışı olarak eleştirilebilirse de, bu eleştiri çoğunluk kuralı için geçerli değildir. Karar alma girdisini farklı insanların etkilenme boyutuna sürekli daha fazla yaklaştırabileceğimiz gibi, daima her iktisadi kararda herkese eşit söz vermeye de biraz daha yaklaşabiliriz. Çoğunluk kuralının sorunu tutarlı bir hedef sunmayı başaramaması değildir, sorun yanlış hedef sunmasıdır. Karardan birinin diğerine kıyasla daha fazla etkilendiği iki insana iktisadi bir karar konusunda eşit söz vermek için neden uğraşalım?

III

Zayıf düşüren mitler

İktisadi adalet ve demokrasinin ne anlama geldiğine ilişkin belirsizliğin yanı sıra solda yer alan "bizler" bazıları gayet önemli olan pek çok başka konuda da hatalıydık. Kuşkusuz buradaki "bizler"in açıklığa kavuşturulması gerekir. XX. yüzyılda solun kapıldığı hangi miti, hatalı bir inancı temel alan hangi yanlış stratejiyi düşünürsek düşünelim, hemen her zaman birileri ya da bir grup insan aynı zamanda bunların hatalı olduğunu fark etti. Hatta bu insanların eleştirileri zaman zaman geniş çapta tanındı ve büyük tartışmalara da yol açtı, ancak itirazlar kamuoyunda çoğu kez pek az yankı buldu ve kısa süre içinde unutulup gitti. Bu, ilericilerin XX. yüzyıl içinde kendi hatalarından asla ders almadıkları anlamına gelmez. Günümüzde aşağıda tartışılan ve solu zayıf düşüren efsanelerin pek çoğundan yıllar önce kurtulmuş pek çok

solcu vardır. Dolayısıyla ne bu hatalara kimsenin zamanında itiraz etmediği ne de pek çok kişinin daha sonra bu hatalardan ders çıkararak programlar, siyasetler, stratejiler ve taktiklerde uygun biçimde değişiklik yapmadığı söylenebilir. Gene de son yüzyıl içinde sol siyasi pratiği olumsuz biçimde etkileyen belli başlı hatalı anlayışları itiraf etmek ve alınacak dersleri açıklığa kavuşturmak önemlidir. İktisadi adalet ve iktisadi demokrasinin anlam ve içerimlerine ilişkin kafa karışıklığı önceki iki kısımda ele alındı. Bunlar kitabın başlıca kaygılarını oluşturmaktadır. 2. bölümde kapitalizmi, komünizmi, sosyal demokrasiyi ve liberter sosyalizmi değerlendirmeden önce, bu kısımda ele alınması gereken birkaç kafa karışıklığına daha kısaca değineceğim.

A. KRİZ HALİNDE KAPİTALİZM; ANCAK BEKLENDİĞİ GİBİ DEĞİL

Pek çok XX. yüzyıl ilericisi, kapitalizmin dinamizminin ve teknolojik yaratıcılığının onun gücü olmanın yanı sıra mahvolma nedeni de olacağına dair hatalı inancı duygusal ve psikolojik olarak sürdürdü. Özellikle iki Marksist kriz kuramı XX. yüzyılın büyük bir bölümünde solda yer alan pek çok kişiyi etkiledi. Marx, kapitalist kalkınmanın en önemli özelliğinin sermayeden tasarruf edip emek kullanımına ağırlık veren değişimlerdense emekten tasarruf edip sermaye kullanımına ağırlık veren değişimler olacağını hipotezleştirdi. Marx'a göre bu sorunluydu, çünkü geliştirdiği *emek değer kuramı* onu kârların *ölü emek*ten, yani sermayeden değil *canlı emeğin* sömürülmesinden geldiğine inanmaya yöneltti. Başka deyişle Marx, bireysel kapitalistler üretim maliyetlerini düşürmek için emeğin yerine makineyi geçirdikleri zaman kollektif olarak *kâr oranının uzun vadeli düşme eğilimi*ni ürettiklerini, böylece altın yumurtlayan tavuğu kestiklerini düşündü. Yüz yıldan fazla bir süre Marksist iktisatçılar bu türde bir krizin bütün *ters etkili eğilimler* açığa çıktığında gerçekleşeceği kehanetinde bulundular ve bütün kapitalizm karşıtı eylemciler ortaya çıkan her krizin o "büyük kriz" olup olmadığını anlamaya çalıştılar. Ancak 1961'de Nobuo Okishio adında bir Japon siyasi iktisatçı bir teorem yayımladı. Buna göre, ücret oranı düşmezse, emekten tasarruf sağlayıp sermaye kullanımına ağırlık verenler de dahil olmak üzere maliyeti azaltan teknik değişimler Marksist kuramcı kuşaklarının beklentilerinin aksine, uzun vadede kâr oranını düşürmüyor, yükseltiyordu. Başka deyişle, emekten tasarruf sağlayıp sermaye kullanımına ağırlık veren teknik değişim, tek ba-

şına, kapitalizmde kâr oranının baskılanmasına yol açan hiçbir etki yaratmıyordu. 1970'lerde ve 1980'lerde tutucu Marksistlerin, kâr oranının düşmesini temel alan kriz kuramını Okishio teoremi tarafından tarihin çöp kutusuna atılmaktan kurtarmak için yaptıkları pek çok girişime rağmen, yüzyılın sonunda neredeyse bütün açık fikirli siyasi iktisatçılar kapitalizmin içinde varsayılan *içsel çelişki*nin uzun süreli bir düşünsel safsatadan başka bir şey olmadığını kabul ettiler.

Marx aynı zamanda, rekabet bireysel kapitalistleri çalışanlarının ücretlerini azaltmaya ve kâr birikimlerini artırmaya yönelttikçe *eksik tüketim* (ya da *aşırı üretim*) *krizleri*nin gerçekleşeceğini öngördü. Bu durumda, üretimin sonunda tüketim talebini aşan bir hızla artması, bir bütün olarak kapitalistler artık bireysel olarak üretim içinde elde ettikleri kârları sağlayamaz hale geldikleri zaman bir *kâr sağlama krizi*ne neden oluyordu. Paul Baran* ve Paul Sweezy** 1960'larda sömürge sonrası emperyalizmi, Soğuk Savaş dönemi askeri harcamalarını, modern reklamcılığı, kamu borçları ve özel borçlardaki artışı, modern kapitalist ekonomilerin üretebildikleri bütün mal ve hizmetler için kronik talep yetersizliği olarak sundukları sorunda arzla talebi dengeleme çözümleri olarak yorumladıkları zaman bu kuramı yeniden canlandırdılar. Onların yorumlarına göre, yetersiz toplam talep sorununa getirilen bu tür yanıtların sürekli bir çözüm sağlaması beklenemezdi. Baran, ileri kapitalist ekonomilerin istenmeyen tüketim mallarını bir süre için küresel kapitalist sistemin *çevre*sinde yer alan ülkelerle ticaret aracılığıyla ve istenmeyen yatırım mallarını da *çevre*ye doğrudan dış yatırım aracılığıyla elden çıkarabileceklerini öne sürdü. Ancak Baran, emperyal yayılma aracılığıyla kapitalist aşırı üretime bulunan çözümün, kapitalizm *çevre*de geliştiği ve daha az gelişmiş ekonomiler kendi eksik tüketim sorunlarını oluşturmaya başladığı sürece geçici olacağını da öne sürdü.[1] Sweezy gayet ayartıcı Madison Avenue reklamcılığının bile hane halkının tüketme eğilimini ancak bu kadar artırabileceğini öne sürdü. Aynı zamanda özel borçlanmanın artışıyla tüketimin ne kadar artırılabileceğine dair sınırlara ilişkin tahminlerde bulundu. Borçlanma, bankaların, Sweezy'nin sözleriyle "ince buz üzerinde patinaj" yapmaları anlamına geliyor, bu da mali krizlerin gerçekleşme ihtimalini artırıyordu. Sweezy artan kamu borçlarıyla finanse edilen *askeri*

* *Büyümenin Ekonomi Politiği*, çev.: Ergin Günçe, May Yayınları, İstanbul, 1974.

** *Kapitalizm Nereye Gidiyor?* çev.: Aslan Başer Kafaoğlu, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1970.

1. Baran'ın tezi daha karmaşık olmakla birlikte, emperyalist yayılmanın daha erken bir döneminde Rosa Luxemburg'un *Sermaye Birikimi*'nde (Belge Yayınları, çev.: Tayfun Ertan, İstanbul, 2004) sunduğu teze benzer.

Keynesçiliğin eksik tüketim açığını daha uzun süre kapatabileceğini öne sürdü, ama aynı zamanda bunun mali piyasaların hükümet borçlarının sınırsız biçimde artışına katlanmalarını ve yurttaşların da her gün daha da faydasız askeri donanım üretmek için daha çok saat çalışmaya katlanmalarını gerektirdiğine işaret etti.

Bu kuramın çeşitlemeleri, kapitalizmde yetersiz toplam talep sorunlarının kronik ve artmakta olduğunda ısrar eden bazı Marksist iktisatçılar arasında hâlâ gözdedir. Sorun, kapitalizmde, üretilebilecek her şey ile üretilenleri satın almak için gerekli talep arasında gittikçe genişleyen bir açık, dolayısıyla kapitalizm geliştikçe durgunluktan korunmak için talebi suyun yüzeyinde tutacak yeni yöntemler bulma baskısı yaratma gibi doğal bir eğilimin olup olmadığıdır. Basit ve açık biçimde ifade etmek gerekirse, buna *hayır* demek gerekir. Son çeyrek yüzyıl içinde geliştirilen büyüme ve dağıtıma ilişkin modern siyasi iktisat makroekonomik modelleri bizi daha desteksiz ve bu yüzden daha konjonktürel Marksist eksik tüketim krizi yazınının oldukça ötesine götürmüştür. Don Harris (*Capital Accumulation and Income Distribution*, 1978), Stephen Marglin (*Growth, Distribution and Prices*, 1984) ve Lance Taylor (*Income Distribution, Inflation and Growth*, 1991) kapitalist ekonomilerde dağıtım ve büyüme arasındaki ilişkiyi destekli bir biçimde araştıran ve artık büyük bir kuramsal yazın oluşturan yaklaşımın başlıca öncüleridirler. Kendi bütünlüğü içinde bu yazın nihai olarak *toplam talep ile arz arasındaki ilişkinin uzun vadede, kısa vadede olduğundan ne daha fazla ne de daha az sorunlu* olduğunu kanıtlar. Keynes verili bir yılda talebin kapitalistleri ekonominin o yıl içinde üretebileceği her şeyi üretmeye teşvik edemeyecek kadar yetersiz olabileceğini çok önce kanıtladı. Aynı şekilde modern siyasi iktisat makroekonomik büyüme modelleri de gelirin ücretlerden kârlara doğru sürekli yeniden dağıtımının, ekonomik kapasite kullanımını sürekli olarak düşürüp böylece yatırımları sürekli biçimde baskılayarak uzun vadeli büyüme oranını düşürebileceğini gösterir.[2] Ancak durgunluktan kaçınmak için doldurulması gereken "talep açığı"nın zamanla artması yönünde hiçbir eğilim yoktur. Anlaşılan, en azından kuramsal düzeyde uzun vadede ekonomiyi tam kapasitede üretir vaziyette tutmak için toplam talebi yönetmek, ekonominin kısa vadede tam kapasiteyle üretmesi için talebi yönetmekten farklı değildir. Her iki durumda da hükümetin planladığı faydalı müdahaleler olmaksızın toplam talep otomatik olarak tam kapasite sonuçlarını vermeyecektir. Her iki durumda da

2 Kolay anlaşılır bir örnek için bkz. Robin Hahnel, *Siyasi İktisadın ABC'si: Modern Bir Yaklaşım*, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004), s. 271-300.

hükümetin pratikte yapacağı ince ayarın kolay veya mükemmel olması beklenmemelidir; zira, diğer nedenlerin yanı sıra spekülatif ve stratejik etkenler devreye girdiği zaman insan davranışını kestirmek kolay değildir. Ayrıca, gerek işverenler gerekse servet sahipleri, GSYH arttığında bile GSYH'den kendilerine düşen pay azalacağı için toplam talebi teşvik etmemeleri için hükümetlere çoğu kez baskı yaparlar. Dolayısıyla kapitalizmde toplam talep yönetiminin pratik, teknik zorlukları değişmez biçimde ideolojik bir kılığa bürünen sınıf çıkarlarıyla iç içe geçmiştir. Ancak yeterli toplam talep yaratma sorununun kapitalist ekonomiler büyüdükçe daha da kötüye gideceğini gösteren hiçbir eğilim ve başarılı müdahalenin kapitalizm geliştikçe daha zor sağlanacağına inanmak için hiçbir sebep yoktur. Bunun tek istisnası, kapitalist siyasi iktidarın artması halinde ortaya çıkan durumdur. Bu durum kapitalist ekonomilerin bencil nedenlerden ötürü etkin talep yönetimini daha başarılı biçimde engellemelerini sağlayabilir.

Kapitalizmin kendi yıkımının tohumları olarak hareket eden *iç çelişkiler* taşıdığı fikri tamamen yanlıştır ve derhal bir kenara atılması gerekir. Kapitalizmin kaçınılmaz biçimde kendi mezarını kazdığı inancı, XX. yüzyıl içinde kapitalizm karşıtı örgütlerin ve davaların uğradıkları başarısızlıklar karşısında çoğu kez inananların umutlarını destekledi. Yüzyılın başlarında iç çelişkilerin kısa süre içinde kapitalizmi diz üstü çökertebileceğini ve bu nedenle örgütlenmede ayaklanmalara reformlar karşısında öncelik vermeye gerek olmadığını en güçlü biçimde savunanların "sosyalist" İkinci Enternasyonal'in Edouard Bernstein gibi sosyal demokrat liderleri olması ironiktir. O sırada, ayaklanma için hazırlanması ve örgütlenmesi gereken bir proletaryanın güçlü darbesi olmaksızın kapitalist krizin yakın olduğu konusunda daha kuşkucu olanlar, üçüncü "komünist" enternasyonali kurmak için İkinci Enternasyonal'den kopan V. I. Lenin ve Rosa Luxemburg gibi kişilerdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra roller değişti. Sosyal demokrat partiler ölümcül iç çelişkilere olan inançlarından resmen vazgeçtiler ve kapitalizmin ölüme mahkûm olmadığını, ama ne iyi ki reforma hayli yatkın hale geldiğini öne sürdüler. Komünist partilerin üyeleri ise ileri ekonomilerde uğradıkları siyasi yenilgilerin bir sonucu olarak iç kapitalist çelişki kuramlarına sığınmaya daha yatkın hale geldiler. Ancak kapitalizmin ölümcül çelişkilerine ilişkin öğretilere kim inanırsa inansın, bu öğretilerden solcular hangi çıkarımlara varırsa varsın, bu öğretiler asla doğru değildi ve ilericiler, kapitalizmin kâr oranının düşme eğilimine artık mahkûm olmadığı gibi, kronik eksik tüketime de maruz olmadığını ne kadar çabuk anlarlarsa, kapitalizmde gerçekte ne-

yin hatalı olduğu ve onu yerinden edebileceğimiz ana kadar işleyişinde neyi iyileştirebileceğimiz üzerinde o kadar çabuk odaklanabiliriz.

Doğru olan, hayatlarımızı çarpıcı biçimde iyileştirmesi gereken etkileyici teknolojik ilerlemelere rağmen, *laissez-faire* [bırakınız yapsınlar] kapitalizminin üçüncü dünyanın büyük bölümünün ve ileri ekonomilerde büyüyen bir alt sınıfın temel iktisadi güvenlik ihtiyacını karşılayamayacağıdır. Doğru olan, bilimcilerin doğal çevreyi korumamızı sağlayacak teknolojiler tasarlayabilmesine rağmen, gemi azıya almış küresel kapitalizmin önümüzdeki yüz yıl içinde hayal edilemeyecek çevre felaketlerine yol açacak olmasıdır. Doğru olan, neredeyse hiçbir şekilde kısıtlanmayan mali sermayenin hüküm sürdüğü yeni küresel hırsız baron kapitalizmi çağının, gelişmekte olan ekonomilerde yaşayan milyarların geçim kaynaklarını tahrip eden ve kalkınmış ülkelerde yaşayanların çoğunluğunun iktisadi güvensizliğini artıran mali krizlere neden olmaya devam edeceğidir. Küresel kapitalizmin şimdiki gidişatına ilişkin doğru olan, çoğunluğu iktisadi ihtiyaçlarını karşılamak için kendi ana babalarından daha zorlu bir mücadeleye mahkûm ederken, küçük bir ayrıcalıklı azınlığın ise artan bir hızla olağanüstü servet biriktirmesini sağlayacağıdır.

Doğru olan, aynı zamanda, tam takım sosyal demokrat reformlarla ehlileştirildiği zaman bile kapitalizmin, özyönetim arzularını, eğitimli insanların gittikçe daha fazla talep ettikleri anlamlı işleri ya da topluluk, onur ve iktisadi adalet özlemlerimizi karşılayamayacağıdır. Ve kapitalizmin içinde yapılacak reformlar çevre yıkımının hızını yavaşlatabilse de, bu reformlar kapitalizmi çevre açısından asla sürdürülebilir hale getirmeyecektir.

Ne yazık ki kapitalizm XX. yüzyıl ilericilerinin pek çoğunun inandığı gibi kendi yerine geçecek olanın tohumlarını da beslemez. Kapitalizm, iktisadi etkinlikleri sayesinde üretim araçlarını bizzat ele geçirme ve yönetmenin avantajlarını görmeye başlayan, gittikçe büyüyen, homojen bir işçi sınıfı da üretmez. Bunun yerine kapitalizm, haklarını gaspettiği kişilere uygun kararlar alma yeteneği taşımadıklarını ve talihleri daha akıllı olanların kararlarına bağlı olduğu için şükretmeleri gerektiğini öğretir. Kapitalizm sömürüyü akla uydurur, ticari değer ve davranışları besler ve kendisinin cazip ve kaçınılmaz olduğuna dair mitleri öğretir. Ne var ki adil işbirliği ekonomisine geçiş, her türlü sömürü biçiminin meşruluğuna meydan okuyarak, insani değerleri benimsemek için ticari değerleri reddederek ve etkin demokratik ve işbirliğine yatkın davranış örüntüleri geliştirerek kapitalizmin erdemlerine dair mitleri çürütmeyi gerektirir. Bütün bu davranışlar piyasa rekabeti

tarafından ödüllendirileceği yerde cezalandırıldığı için kapitalizm onu ehlileştirmeye ve nihayet yerinden etmeye çalışanların önüne XX. yüzyıldaki atalarımızın beklediğinden daha az yardım sunar ve daha büyük engeller çıkarır ve akıntıya karşı yüzmeyi, onların düşündüklerinden daha da zorlaştırır.

"İç çelişkiler nedeniyle yıkılmaya mahkûm" kuramları yanlışsa, kapitalizm karşıtı eylemcilerin tarihteki rolünü "çelişkileri artırmaya çalışma" olarak gören yorum hatalıysa, kapitalist tarihin doğru yorumu nedir ve ilerici eylemciler rolümüzü nasıl anlamalıdırlar? İ.S. ikinci bin yılın ikinci yarısında toplumsal hayatın siyasi alanı zorbalık ile özgürlük arasında destansı bir mücadeleye tanık oldu ve bunu seçkinci siyasi yönetim ile demokratik yönetim arasında sürekli bir mücadele izledi. Toplumsal hayatın iktisadi alanında da benzer bir mücadele sürmekte midir? Eğer öyleyse, bunun, rekabet ve hırs ekonomisi ile adil işbirliği ekonomisi arasında bir mücadele olduğunu düşünüyorum. Çağımızı ayırt eden hızlı teknolojik değişimlerin (aslında bunların çoğu, geçmişte öyle değilmiş gibi dursa da harika ilerlemelerdir) yanı sıra insanlar iktisadi fedakârlıklarımızın verimliliğini artıran işbölümlerinin *nasıl* örgütleneceği konusunda mücadele etmişlerdir. Bir yanda, giderek uzmanlaşan iktisadi çabalarımızın zorunluluk ve avantajlarını öven ideolojilerin yanı sıra, bu çabalarımızı rekabet ve hırs temelinde örgütlemeye uğraşan kurumların büyümesine seyirci olduk. Öte yanda bu destansı eğilime direnişi gördük. Rekabet ve hırsın yarattığı tahribata ve bunların yarattığı sefalete, adaletsizliklere, israfa ve verimsizliklere karşı farklı türlerde ve boyutlarda mücadeleler gördük. Onun yıkıcı dinamiklerine karşı düşünsel eleştiriler gördük. Bir başka ihtimalin *olduğunu*, insan türünün toplumsal olarak adil bir işbirliği sistemi içinde üretken bir işbölümünü örgütleyemeyecek kadar zayıf olmadığını öne süren kuramların geliştirildiğini gördük. Rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliği ekonomisini geçirmeye çalışan adil makro projeler görmekle kalmadık, bu sonuca ulaşmak için uğraşan yüz milyonlarca mikro girişime de tanık olduk.

İlerici iktisadi eylemciler olarak kendimizi yüzyıllar öncesine dayanan bir mücadeleye, neredeyse beş yüzyıldır hükümranlığını yaymakta olan rekabet ve hırs sistemini daha da geliştirecek ve güçlendirecek olanlar ile onun yayılmasına karşı çıkan ve daha adil bir iktisadi işbirliği sistemi için mücadele edenler arasında şiddetli bir halat çekme yarışına girmiş olarak görmeyi öneriyorum. Rekabet ve hırs ekonomisini destekleyenler doğal olarak bu ekonominin dağıttığı faydalardan daha çok yararlanan ve külfetlerini daha az üstlenen kişilerken,

adil işbirliğini destekleyenler genellikle rekabet ve hırs sisteminin kurbanlarıdırlar. Son beş yüz yıl içinde halatın bazen bir yöne bazen öteki yöne doğru yavaşça kayması, bazen hızla çekiştirilmesi ve bazen de bir süreliğine hareketsiz kalması şaşırtıcı değildir. Bazı halat çekme strateji ve taktiklerinin belirli anlarda diğerlerininkinden daha hayati ve belirleyici çıkması şaşırtıcı değildir. Arada bir adil işbirliği yönünde önemli bir mesafe katettiğimizi düşünmemiz, ama daha sonra kendimizi vahim biçimde aldattığımızı fark etmemiz de bizi hiç şaşırtmamalıdır.[3]

Geriye, iktisadi işlerimizin yönetimine dair bu halat çekme oyununun asla sona erip ermeyeceğini ya da bir gün adil işbirliği lehine çözülüp, insanların farklı konularda hep birlikte mücadele verdikleri yeni bir çağa geçip geçmeyeceğimizi görmek kalıyor. İ.S. ikinci bin yılın başlangıcında, rekabet ve hırs güçleri son otuz yıldır çok daha güçlü ve adil işbirliği için mücadele edenler çok daha zayıf hale geldikleri için bu sorular pek de anlamlı sayılmaz. Ne var ki kendimizi yüz yıldır ortak iktisadi girişimlerimizin iki farklı örgütlenme tarzı arasında süren bir halat çekme yarışı içinde görmek beklentileri etkilemektedir. Bu da rekabet ve hırs ekonomisinden adil işbirliği ekonomisine geçişin pek çok XX. yüzyıl kapitalist karşıtının umduğu kadar ani ve keskin olmayacağını gösterir. Bu durum, halattaki rekabet ve hırsı destekleyenler lehine olan kurumsal düğümlerin yerine, adil işbirliğini destekleyenlerin halatı daha sıkı kavramalarını sağlayacak farklı kurumsal düğümleri geçirmenin önemini azaltmaz. Mücadele sadece halatı ne kadar güçlü çektiğinizle ilgili değildir. Başarı, aynı zamanda, muhaliflerimize yardımcı olan eski düğümleri çözmeye ve fırsat çıktığında halatı daha güçlü çekmemizi sağlayacak yeni düğümler atmaya bağlıdır.

3. Terminolojiye aşina olanlar için, burada bahsettiğim şeylerin çoğu uzun süre "bilimsel sosyalizm" ile "ütopyacı sosyalizm" arasındaki fark olarak tartışıldı. 1970'lerde *Monthly Review* dergisine yayımlanması için çeşitli makaleler gönderip başarısızlığa uğradıktan sonra, müteveffa Paul Sweezy'den, hâlâ saklamakta olduğum, elyazısıyla yazılmış çok nazik bir not aldım. Yazılarımı takdir ettiğini ve beğendiğini ancak çalışmalarımın esas olarak "ütopyacı sosyalist" geleneği temel aldığı görüşünde olduğunu yazıyordu. Devamla, bu gelenekten pek çok kişiye büyük saygı duyduğunu, ancak kendi kapitalizm araştırmalarını uzun süredir farklı bir perspektiften, "bilimsel sosyalizm" geleneği temelinde sürdürdüğünü ve bunun *Monthly Review*'un geliştirmeyi amaçladığı gelenek olduğunu anlatıyordu. Bilimsel sosyalizmin mi yoksa ütopyacı sosyalizmin mi daha aydınlatıcı ya da doğru olduğu sorusunu hâlâ yoruma açık bir soru olarak görüyordu. Seçtiğim geleneğe uygun kapitalizm ve sosyalizm anlayışında bana şans dileyerek mektuba son veriyordu. Bu kısımda ifade ettiğim görüşler genellikle son otuz yıldır elde edilen yeni bulguların bilimsel sosyalizm davasını daha da zayıflattığı ve ütopyacı sosyalizm davasını önemli ölçüde güçlendirdiği inancımı temel almaktadır ve kapitalist karşıtlarının düşüncemizi gereken yöne çekme zamanı gelmiştir.

Kısım 4'te özel girişimin ve piyasaların büyük düğümlerinin, gevşetilmediği ve nihayet tamamen çözülmediği takdirde, neden sadece rekabet ve hırs iktisadının zaferini güvence altına alacağını çözümlüyoruz. Kısım 5 ve 11'de mali düzenlemeler, tam istihdam makroekonomi siyasetleri, sanayi siyaseti, yaşlılık ve sağlık genel sigortası, vergi reformu, çevre denetimi ve reform programları gibi, kapitalizmi daha az yıkıcı kılan, çoğu yakın zamanlarda bizim zararımıza çözülen küçük düğümleri inceliyoruz. Kısım 6, 7, 8 ve 9'da kapitalizmin büyük düğümlerinin yerine adil işbirliği davasını ilerletme ihtimalini büyük ölçüde güçlendiren büyük ve farklı düğümlerin geçirilmesini tartışıyorum. İşveren-çalışan düğümünün yerine demokratik işçi konseyleri düğümünü, piyasalar düğümünün yerine katılımcı planlama düğümünü ve insanları katkıya göre ödüllendirme alışkanlığının yerine insanları fedakârlığa göre ödüllendirme alışkanlığını geçirmeyi tartışıyorum. 81 F6

B. GÖRÜLMEYEN KOORDİNATÖR SINIF

Marx, kapitalizm geliştikçe proletarya ve burjuvazi dediği sınıflar arasındaki sınıfın, yani "küçük burjuvazi"nin küçüleceği ve giderek homojen bir işçi sınıfının saflarına katılacağı kehanetinde bulundu. Oysa sıradan işçiler ile kapitalistler arasında kalan bu sınıf nüfus ve önem bakımından büyüdü ve bizatihi işçi sınıfı giderek heterojenleşti. 1970'lerin ortasında çoğu Marksist analitik kesinlikten yoksun olduğu için "orta sınıf" terimiyle alay ederken, John ve Barbara Ehrenreich çıkarları hem kapitalistlerin hem de işçilerin çıkarlarına ters olan bir "profesyonel yönetim sınıfı"nın (PYS) ileri kapitalist ekonomilerde nüfus ve önem bakımından büyüdüğünü savunarak Marksist ortodoksiye meydan okudular.[4] 1980'lerin başında Michael Albert ve ben ileri kapitalizmin kendi bağrında önemli bir yeni "koordinatör sınıf" üretmekle kalmadığını, bu sınıfın çeşitli XX. yüzyıl komünist ekonomilerinde işçi sınıfının kapitalist hâkimiyetin tasfiyesinden sonra kolektif bir özyönetim deneyimlemesini önleyerek yeni "hâkim sınıf" haline gelmeyi başardığını öne sürdük.[5]

Ehrenreichs, kapitalizmde profesyonel bir yönetim sınıfının varlığını sol reddettiği sürece, işçi sınıfının PYS kültürü ve bakışının hâkim

4. Barbara ve John Ehrenreich, "The Professional-Managerial Class", *Between Labor and Capital*, Pat Walker, der. (South End Press, 1979).
5. Michael Albert ve Robin Hahnel, *Marxism and Socialist Theory* (South End Press, 1981) ve *Socialism Today and Tomorrow* (South End Press, 1981).

olduğu sol hareketlere neden yakınlık duymadığını anlamayı başaramayacağımızı öne sürdü. Albert ve ben, bir koordinatörler sınıfının kamu girişimi ekonomilerinde hâkim sınıf statüsüne yükselebildiğini sol kabul etmediği sürece, sözde sosyalist ekonomilerin sosyalist olmayan doğasını anlamayı başaramayacağımızı öne sürdük. İktidarı bilgi ve yönetim tekniklerinin tekelleştirilmesini temel alan, Marksist kuramın tamamen kör olduğu yeni bir sınıfın önemi kabul edilmedikçe, ne XX. yüzyıl kapitalist ekonomilerindeki sınıf mücadelelerinin ne de komünist ülkelerdeki sınıf dinamiklerinin anlaşılacağını savunduk.

Ne yazık ki, sürekli olarak sınıf analizini vurgulamasına rağmen Marksizm, rekabet ve hırs ekonomisine karşı savaşan pek çok kişiyi, işçi sınıfı ile yeni, profesyonel yönetim sınıfı ya da koordinatör sınıf arasındaki düşmanlıklara körleştirdi. Kısım 4'te bu kör noktanın komünist ekonomilere ilişkin derin yanlış anlamalara katkıda bulunduğunu öne sürüyorum. Kısım 5'te, XX. yüzyıl ilerledikçe sosyal demokrasinin giderek işçi sınıfı pahasına bu yeni sınıfın perspektiflerini ve çıkarlarını temsil ettiğini gösteriyorum. Bölüm 8 ve 9'da bu yeni sınıfın kapitalizm sonrası ekonomilerde iktisadi iktidarı gaspetmesini önlemek için gerekli kurumsal koruyucuların önemini savunuyorum. Kısım 11, 12 ve 13'te işçi sınıfının kendi çıkarlarını PYS'ye karşı koruyabilme, bu arada kapitalist hâkimiyeti yıkmak için PYS içindeki ilerici unsurlarla birlikte çalışma yollarını araştırıyorum.

C. EKONOMİZM

*Ekonomizm*le ekonomiye şu ya da bu tarzda yersiz bir önem atfedilmesini kastediyorum. Bu, belirli bir toplumda toplumsal hayatın iktisadi alanının, siyasi, akrabalık ya da topluluk alanlarına kıyasla, gerçekte olduğundan daha önemli olduğunu varsayma biçimine bürünebilir. Belirli bir durumda, iktisadi sınıfların, ırk, din ya da toplumsal cinsiyet gruplarına kıyasla gerçekte olduklarından daha önemli failler olduklarını varsayma biçimine bürünebilir. Toplumsal bir sorun gerçekte toplumsal hayatın başka bir alanındaki dinamiklerde köklense de, bu sorunun iktisadi bir sebepten türediğini varsayma biçimine bürünebilir. Ya da aynı zamanda patriyarkal ve ırkçı olan bir toplumun "kapitalist" olarak anılması biçimine bürünebilir. XX. yüzyıl toplumlarında sınıflara ilişkin iki konuda tamamen hatalı olduğumuz bir gerçektir. Yeni bir profesyonel yönetim sınıfının ya da koordinatör sınıfın oluşumunu ve önemini görmemekle kalmadık, çoğumuz sınıf mücadelesinin öne-

mini gözümüzde büyütüp, ayrıcalıklı ve ezilen tarihsel topluluklar ile toplumsal cinsiyet grupları arasındaki mücadelenin önemini ise hafife aldık. Ulusal egemenlik mücadelelerinin önemini hafife aldık. Hâkim ve tabi ırksal ve dini topluluklar arasındaki mücadelelerin gücünü hafife aldık. Patriyarkal toplumsal cinsiyet ilişkilerinin erkekleri kadınlar karşısında ne kadar ayrıcalıklı kıldığını hafife aldık ve onları dönüştürme mücadelelerinin açığa çıkardığı baskıları hafife aldık.

Yüzyılın sonunda barış hareketleri ve emperyalizm karşıtı hareketler, yurttaşlık hakları ve ırkçılık karşıtı hareketler ve kadınların, eşcinsellerin hak arama hareketleri ilerici toplumsal değişim için savaşanlar arasındaki bu ekonomist eğilimleri düzeltme yönünde uzun bir yol kat-
etmişlerdi. Ancak yüzyılın büyük bir bölümünde Marksizmdeki ekonomist eğilimler ilerici iktisadi değişim için savaşanların programlarına ve stratejilerine nüfuz etti. Yüzyılın sonuna kadar ilerici güçlerin büyük ittifakı değişmez biçimde bütün işçilerin kapitalist sınıfa karşı birleşik cephesi olarak kavrandı, çünkü ezilen azınlıkların ve kadınların kendi eşitlik ve özgürlük mücadelelerini sınıf birliğinin stratejik zorunluluğuna tabi kılmaları bekleniyordu. Yüzyılın büyük bölümünde ırkçılık karşıtlarına ve feministlere kapitalizmin yıkılmasına öncelik verirlerse kendi hedeflerine en iyi şekilde hizmet edecekleri söylendi.

Bütün bunlar, toplumsal hayatın iktisadi alanının büyük önem taşımadığı ya da sınıfların tarihin önemli failleri olmadıkları ya da iktisadi dinamiklerin, toplumsal cinsiyeti, topluluğu ve siyasi ilişkileri etkilemediği anlamına gelmez. Hatta iktisadi dinamiklerin ve sınıf mücadelesinin olayları biçimlendiren en önemli güçleri oluşturduğu durumların olmadığı anlamına da gelmez. Sınıf mücadelesi hiç de sona ermiş değildir. Tam aksine. II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştirilen üstü kapalı iktisadi toplumsal sözleşmede, emek, işyerinin denetimini kendi işverenlerine bırakıyor, karşılığında üretkenlik artışıyla orantılı ücret artışı sağlıyordu. 1980'lerin başında ABD ve Avrupa'daki kapitalist sınıf, savaş sonrasında kapitalizmin altın çağını ifade eden bu toplumsal sözleşmeyi yırtıp attı ve ileri ülkelerde ücretleri baskı altında tutmak için tüm cephelerden bugün de devam eden sınıf savaşını başlattı. Ancak en önemli olanın *daima* iktisadi güçler ve sınıf mücadelesi olduğunu farz etmek temelsizdir; savaşa, toplumsal cinsiyet baskısına ve ırk ayrımcılığına ilişkin açıklamaları iktisadi dürtülere indirgemek savunulamaz ve ezilen ırksal gruplar ile toplumsal cinsiyet gruplarının kendi mücadelelerini daima sınıf mücadelesine tabi kılmalarını talep etmek mantığa ve vicdana sığmaz.[6]

6. Toplumsal hayatın bütün alanlarının önemini kavrayan ve ekonomizm hatasından

XX. yüzyılın sonunda rekabet ve hırs ekonomisine karşı savaşanlarımızın çoğu kapitalizme karşı şikâyet listemize, kapitalizmin bizi daha da ürkütücü yöntemlerle doğal çevreyi kötüye kullanmaya yönelttiğini eklemişlerdi. Ancak 1970'de düzenlenen birinci Yeryüzü Günü'nden önce, birkaç istisna dışında kapitalizm karşıtları çevreyi koruma savaşında harekete geçmeyi ihmal ediyorlardı. Başka deyişle, kapitalizm eleştirisinde uzmanlaşanlar aşağı yukarı otuz yıl öncesine kadar kapitalizmin en ciddi ve potansiyel olarak en öldürücü kusurlarını genellikle unutuyorlardı. Üstelik hâlâ kapitalizmi çoğunluğa iktisadi kararlara katılma hakkını tanımadığı, iktisadi külfetleri ve ödülleri haksız biçimde dağıttığı, insani üretim potansiyellerini israf ettiği için eleştirenlerin çoğu ile biyosferi tahrip ettiği için eleştirenler arasında hâlâ talihsiz bir ikilik vardır. Kapitalizmi başka nedenlerden ötürü uzun süredir eleştirmekte olanların kapitalizmin çevreye yönelik tehdidi konusunda hızlanmaları büyük önem taşımaktadır. Aşağıda kapitalizmin gelecek yüzyıllar içinde çevreyi nasıl olup da onarılamayacak ölçüde tahrip edebileceğine ilişkin dört farklı sebep kısaca açıklanıyor.

Mülkiyeti ortak kaynakların aşırı kullanımı

Balık avlama sahaları çevre iktisatçılarının en sık tartıştıkları mülkiyeti ortak kaynak örneğidir. Buradaki sorun, tekil balıkçıların şu aşağıdakileri hesaba katmak için hiçbir nedenlerinin olmamasıdır: (1) Bir balık avlama sahasında ne kadar çok balık avlarlarsa, aynı ölçüde çaba gösteren diğerleri aynı yıl içinde o kadar az balık avlayacaklardır ve (2) bu yıl ne kadar çok balık avlarlarsa, gelecek yıl avlayacakları balıklar o kadar azalacaktır. Başka deyişle, tekil balıkçılar aşırı avlanmalarının bu yıl ve gelecek yıl öteki balıkçılara dayatacağı dış maliyetleri düşünmelerini gerektirecek hiçbir özendiriciye sahip değildirler. Her potansiyel balıkçı bu dış maliyetleri göz ardı ettiği zaman, sonuç aşırı avlanma, yani balık kaynağının *aşırı sömürülmesi* olur. Balıklar tükenme noktasına gelmese de bunun aşırı sömürü olduğuna dikkat etmemiz önemlidir. Ve balık kaynağı varlığını sürdürse bile bu aşırı sömürü olurdu, çünkü bu yıl daha az balık avlamamız gelecek yıl daha fazla avlamamızı sağlayacağı için iki yılın net faydaları daha yüksek olabi-

kaçınan farklı ilerici hareketlerden kişilerin yazdıkları bir toplumsal kuram için bkz. Michael Albert, Leslie Cagan, Noam Chomsky, Robin Hahnel, Mel King, Lydia Sargent ve Holly Sklar, *Liberating Theory* (South End Press, 1986).

lirdi. Ne yazık ki, "mülkiyeti ortak kaynak" sadece balık alanları değil, doğal çevrenin büyük bir bölümüdür ve bu nedenle tekil kullanıcılar kârı azamileştirme çabasında özgür oldukları zaman doğal çevre aşırı ve sürekli sömürü mantığına maruz kalır. Birkaç önemli örnek vermek gerekirse, soluduğumuz hava, atmosferin sera gazlarının toplandığı üst katmanları, dünyanın tropik ormanlarının çoğu ve doğal su kaynakları mülkiyeti ortak kaynaklardır. Bireysel kaygılarla güdülenen kullanıcılar bunlara serbest erişebildiklerinde bu ve diğer mülkiyeti ortak kaynakları aşırı ölçüde sömürecekleri kestirilebilir. Kapitalizm insanları daima ortak doğa varlıklarını aşırı sömürmeye güdülemiş, şimdiki halde sonuçlar kritik düzeylere ulaşmıştır. Şimdiki nüfus düzeyleri, şimdiki teknolojik imkânlar ve kapitalizmin artık her topluma sızma derecesi XXI. yüzyılda aşırı sömürüyü küresel çevre kırımına dönüştürme tehdidinde bulunmaktadır.

Aşırı kirlilik

Kirlilik üretim ve tüketim faaliyetinin "olumsuz piyasa dışı öğe"lerinden biridir. Piyasa ekonomilerinin, üretimi ve tüketimi olumsuz dış etkilere yol açan mal ve hizmetleri göz göre göre aşırı ürettiği gayet iyi bilinir. Bunun sebebi, piyasa ekonomilerinde karar alanların (alıcılar ve satıcıların) başkaları üzerinde yarattıkları olumsuz etkileri hesaba katmaları için hiçbir özendiricinin olmamasıdır. Kirletmek bir ölçüde (üretilen mal ve hizmetlerden sağlanan faydalar, zarar, yani kirlilik de *dahil olmak üzere* üretim maliyetini aştığı müddetçe) verimli olabilse de bu, piyasaların bizi kestirilebilir biçimde bu noktanın ötesinde kirliliğe götüreceği anlamına gelir. Araba üreticileri ve satıcıları arabaların atmosfere bıraktığı gazların yörenin hava kalitesi ve sera gaz birikimleri üzerindeki olumsuz etkilerini göz ardı ettikleri zaman, bizi sadece daha fazla araba üretmeye ve tüketmeye yöneltmiş olmazlar, aşırı hava kirliliğine katkıda bulunmamıza da yol açarlar. Ancak pek çok endüstri şu ya da bu ölçüde otomobil endüstrisine benzer. Çimento fabrikaları çimentro üretmenin yanı sıra kent havasının kirlenmesine yol açan parçacıklar yayar. Elektrik şirketleri elektrik üretirken asit yağmurlarına neden olan sülfür dioksit yayarlar. Ve modern tarım, meyve ve sebzenin yanı sıra yeraltı sularına ve ırmaklara bulaşan tarım ilaçları kullanır. Bir piyasa ekonomisinde çevreye çok fazla parçacık ve sülfür dioksit yayacağımızı ve çok fazla tarım ilacı kullanacağımızı kestirebiliriz.

Biosfer kaynak sağlar, atıkları özümler, hayatı kolaylaştıran şeyler sağlar ve hayat-destek hizmetleri verir. Üretim ve tüketim çevrenin sağladığı bu faydalardan herhangi birini azalttığı zaman, bu durum piyasa sisteminde muhtemelen dikkate alınmaz, çünkü etkilenenlerin çoğu, piyasadaki alım satım işleminde çıkarları olan satıcının ya da alıcının dikkate almadığı üçüncü taraflar olacaktır. Başka deyişle, bir serbest piyasa sisteminden fazla kirlilik yaratmamasını beklemek kurşundan yapılmış bir balonun yükselmesini beklemek gibidir.

Fakat hiç kuşkusuz çevre bilinci olan insanlar eylemlerinin çevre üzerinde yarattığı etkileri dikkate alırlar. Yanıt, daha fazla çevre eğitimi ve böylece hepimizin "yeşil tüketiciler" haline gelmesi değil midir? Kirletmeyecek şekilde tüketmemiz *gerekir* ve tercihlerinin yaratacağı çevresel sonuçların farkında olan pek çok kişinin bu etkileri dikkate alması halinde çevre kesinlikle daha iyi olur. Ancak bir piyasa sisteminin insanlara yeşil tüketici olmaları için hiçbir özendirici sağlamadığını da anlamak gerekir. Tam tersine, piyasalar sonuçların farkına vardıklarında bile tüketicilerin çevre konularında sorumsuz davranmaları için güçlü özendiriciler sağlar. Bunu anlamak için piyasa ekonomilerinin çevreyi tahrip etmelerine yol açan üçüncü büyük nedeni ele almamız gerekir.

Kirliliğin çok azı temizlenir

Piyasalar sadece bizi fazla kirletmeye yönlendirmekle kalmayacak, yarattığımız kirliliğin pek azını temizlememize de yol açacaktır. Herkes kirliliğin temizlenmesinden yararlandığı ve hiç kimse bu faydalardan dışlanamayacağı için kirliliğin temizlenmesi kamusal bir yarar sağlar. Ne var ki piyasa ekonomileri "bedavacı sorunu" denilen bir durumdan ötürü kamu mallarını genellikle eksik üretme eğilimindedir. Bir piyasa sisteminde kamusal bir yarardan fayda sağlayan herkesin bu faydanın maliyetini ödemekten kaçınmayı, bunun yerine başkalarının satın aldıkları şeylerden para ödemeksizin yararlanmayı denemesi için bir özendirici vardır. Birileri özel bir mal satın aldıkları zaman, ben bundan bir yarar sağlamam. Ancak başkaları bir kamu malı satın aldıkları zaman genellikle onlar kadar yararlanabilirim. Dolayısıyla kamu malları söz konusu olduğunda başkalarının satın aldıklarından para ödemeden yararlanmaya çalışmak gibi bir ayartı vardır. Ama kuşkusuz her birey kendi akılcı stratejisini izlediği ve bedavacılık yaptığı zaman piyasada kamusal mallara ya pek az talep olur ya da hiç olmaz. Başka deyişle piyasalar özel malları piyasaya sürerek bireylerin bu mallara

duyduğu arzuyu dışa vurmaları için bir özendirici sunar, aksi halde kâr edemezler. Fakat aynı piyasalar kamusal malları piyasaya sürerek bireylerin bu mallara duyduğu arzuyu dışa vurması için bir özendirici sunmaz. Tam aksine, bir piyasa ekonomisinde, ne kadar isterlerse istesinler, bireylerin kamu mallarını satın almaları hemen her zaman budalalıktır. Robert Heilbroner'in sözleriyle, "Piyasalar özel isteklere kulak kesilir, ancak kamusal ihtiyaçlara sağırdır." Ve piyasa ekonomilerinde yeşil tüketimcilik sorunu burada yatar. Sorun, insanlar yeşil tüketimciliği benimseme tercihinde bulundukları zaman dünyanın bu nedenle daha iyi olmaması değildir. Sorun, piyasaların yeşil tüketimciliği uygulayanları cezalandırması ve uygulamayanları ödüllendirmesidir. Bu da yeşil tüketimi teşvik eden toplumsal olarak yararlı kampanyaların piyasa ekonomilerinde daima akıntıya karşı yüzmek zorunda kaldıkları anlamına gelir.

İklim değişikliği sorunu kapitalizmin yukarıdaki yollarla çevresel yıkıma katkıda bulunmasını gayet güzel gösterir. Geçmiş yüzyıllar boyunca insani iktisadi faaliyet atmosferdeki karbon dioksit yoğunluğunun çarpıcı biçimde artmasına yol açmıştır. 1860 ile 1990 arasında küresel karbon yayılımı yılda 200 milyon metrik tonun altından neredeyse 6 milyar metrik tona yükseldi. Bu süre içinde ormanların yok olması karbon dioksidin oksijene çevrimini önemli ölçüde azaltmıştır. Artan karbon yayılımının ve çevrimdeki azalmanın sonucu, atmosferdeki sera gazları birikiminin ciddi olumsuz etkiler yaratan iklim değişikliklerine neden olacak ölçüde artmış olmasıdır. Eski denge düzeyinde sera etkisi, yerkürenin ortalama ısısının dondurucu derecelere düşmesini önleyerek ve gün ile gece arasındaki ısı dalgalanmalarını azaltarak yeryüzünü yaşanabilir hale getiriyordu. Ancak bugün atmosferdeki sera gazları düzeyinin yükselmesi, küresel ısınmanın artacağını ve aşırı iklim koşullarının şiddetleneceğini gösteriyor. Kuraklıklar daha uzun sürecek, taşkınlar daha şiddetli olacak, kasırgalar ve tayfunlar daha sık yaşanacak ve erimekte olan kutup buzları deniz seviyesinin yükselmesine yol açıp, sahil kentlerinde yaşayan dünya nüfusunun büyük bir bölümünü tehdit edecek.

Bu durumun sebebi, piyasa ekonomimizde fosil yakıt kullanan şirketlerin ve hane halklarının atmosfer üzerinde yarattıkları olumsuz etkilerden ötürü para cezası ödememeleri, karbon yayılımlarının olumsuz bir piyasa dışı öğe olmasıdır. Bu durumun sebebi, bir piyasa ekonomisinde tropik ormanları denetleyenlere, ormanları korumayı tercih etmeleri halinde, karbon birikim ve dönüşümünün yararlı etkileri karşılığında ödeme yapılmamasıdır. Karbon birikimi ve dönüşümü olum-

lu bir piyasa dışı öğedir.[7] Piyasalar bizi olumsuz dış etkileri olan pek çok ve olumlu dış etkileri olan pek az etkinliğe yöneltir. Dolayısıyla piyasa özendiricileri çok fazla fosil yakıt kullanılmasını ve ormanların pek az korunmasını sağlar. Ayrıca, karbon yayılımındaki azalmalar, tıpkı karbon çevrimini ve depolanmasını sağlayan ormanların korunması gibi kamusal bir yarardır. Ancak hiç kimse bu kamu mallarının sağladığı yarardan dışlanamayacağı için ve onları sağlayanların özel fedakârlık yapmaları gerektiği için, bütün şirketler, tüketiciler ve uluslar başkalarının fedakârlığından bedava yararlanma umuduyla bu kamu mallarını sağlama külfetini başkalarının üstlenmesini beklerler. Her ülke karbon salımına yol açan faaliyetin ve ormanların ticari amaçlarla kullanılmasının sağladığı faydalardan yararlanmak ister ve başka ülkelerin karbon yayılımını azaltacaklarını ve kendi ormanlarını koruyacaklarını umar.

Sera gazının yayılımı konusunda yapılan uluslararası müzakerelerin neden tıkanıp kaldığını anlamak zor değildir. 1990'da kişi başına yayılım yoksul ülkelerde sadece 0. 489, ancak zengin ülkelerde 3. 426 metrik ton kadardı. Zengin ülkeler kendileriyle aynı sanayileşme yolunu izleyen yoksul ülkelerin çevre üzerindeki korkunç etkilerine işaret ederlerken, yoksul ülkeler yayılımın şimdiki düzeylerde dondurulmasının ya da bütün ülkelerin eşit oranda indirime gitmesi talebinin adil olmadığına işaret ediyorlar. Bu arada her ülke kendi ormanlarını en iyi ticari avantajları sağlayacak şekilde kullanmaya devam ederken, öteki ülkelerin ormanların yok oluşunu durduracaklarını ve herkese parasız karbon dönüşüm ve birikim hizmetleri sağlayacaklarını umuyorlar. Tropikal orman sahipleri kestikleri kereste ya da ormanları yakarak açtıkları alanlarda beslediklerı sığırlar karşılığında para kazandıkları, ancak ormanların dönüştürdüğü ve depoladığı karbondan para kazanmadıkları için, ormanları büyük küresel karbon depolama ve dönüştürme hizmeti sağlayan Brezilya, Zaire ve Endonezya gibi ülkeler bu ormanları korumak için hiçbir özendiriciye sahip değildirler. Serbest piyasa bize küresel ısınma vermiştir ve bu konuda yapıcı bir şey yapmak için harekete geçen her ülkeye güçlü *caydırıcılar* sağlamaya devam etmektedir.

7. Kuzey ormanları, gaz dönüşümü ve başka değerli çevre hizmetleri sağlar ve bunların tahrip olması son iki yüz yıl içinde daha da vahim hale gelmiştir ve bu durum sürmektedir. Metropolitan Eashington Yönetim Konseyi ve Ulusal Park Hizmetleri'nin ortak sponsorluğunda gerçekleştirilen ve 2004 Mayıs'ında yayımlanan bir "Yeşil Altyapı Tanıtım Projesi" incelemesine göre, müteahhitler tarafından "üretilen" konutlaşma yüzünden Washington D. C. Metropolitan alanında *günde* 11.3316 ila 17.4021 hektar arasında yeşil alan yok olmaktadır.

Thorstein Veblen, *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*'ta* kapitalizmin "gösterişli tüketim"i nasıl beslediğini açıkladı. John Kenneth Galbraith 1958'de yayımlanan *The Affluent Society*'de, ileri kapitalist ülkelerde özel mallara neden kamusal hizmetler pahasına öncelik verildiğini açıkladı. *Quiet Revolution in Welfare Economics*'te (1990) Michael Albert ve ben insanların içinde yaşadıkları ekonomilerin eğilimlerine uyum sağlamalarının bireysel olarak neden akılcı olduğuna ve kapitalist ekonomilerde yaşayan insanların kendi tercihlerini boş zaman pahasına tüketim ve toplumsal tüketim pahasına özel tüketim yönünde geliştirmelerinin neden kestirilebilir olduğuna dair sağlam bir açıklama sağlamak için bir iç tercih oluşumu modeli geliştirdik. Juliot Schor, *The Overworked American: The Unexpected Decline of Leisure* (1992), *The Overspent American: Upscaling, Downshifting, and the New Consumer* (1998) ve *Do Americans Shop Too Much?* (2000) başlıklı üç kitapta ABD'de son yarım yüzyıl içinde yaşanan aşırı çalışma ve aşırı tüketimin akıldışılığını hoş olmayan bütün ayrıntılarıyla inceledi. Schor gene iktisadi sisteme yerleşmiş özendiricilerden ötürü en yüksek çıkarlarımıza ters düştüğünde bile üretkenlik artışlarımızı daha fazla boş zaman ve daha fazla toplumsal tüketim yerine daha fazla özel tüketime tahvil edişimizin sebeplerini saptadı. Tüketim çevreye boş zamandan, özel tüketim ise çevreye toplumsal tüketimden daha fazla zarar verdiğinden, gayet iyi belgelenen bu dinamikler, kapitalizmin çevre üzerinde yarattığı bütün olumsuz etkilere ilişkin tam bir kavrayışın önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Kapitalizm bizi kaçınılmaz biçimde küresel ortak kaynakları aşırı sömürmeye, doğal çevrenin atık depolama kapasitesini aşırı zorlamaya, doğal çevreyi yetersiz korumaya ve yenilemeye, çok fazla çalışmaya ve tüketmeye yöneltir. Bunların hepsi çevrenin zararınadır. XX. yüzyılda solun bu sorunları çok uzun süre ihmal ettiğini söylemek çok hafif kalır. Kapitalizmin çevreye karşı sorumlu davranışı bireysel olarak akıldışı hale getiren çarpık özendiriciler içermesi, önümüzdeki yüzyıl rekabet ve hırs ekonomisine karşı davamızı savunurken en önde ve merkezde yer almalıdır.

* Thorstein Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, çev.: Zeynep Gültekin, Cumhur Atay, Babil Yayınları, 2005.

E. SONUÇ

Önceki iki kısımda iktisadi adalet ve iktisadi demokrasiye ilişkin önemli konuları açıklığa kavuşturduktan ve bu kısımda XX. yüzyılda solun büyük bir bölümünün başına bela olan bazı mitleri çürüttükten sonra, 2. bölümde XX. yüzyıla hâkim olan iki iktisadi sistemi, kapitalizm ve komünizmi ve kendilerini her ikisine alternatif olarak sunan iki hareketi, sosyal demokrasi ve liberter sosyalizmi değerlendirmeye hazırız.

İkinci Bölüm

Geçmişimizi yeniden düşünmek

IV
Ne kapitalizm ne de komünizm

XX. yüzyılın sona erdiği şu sırada iktisadi meselelerimizi nasıl yönettiğimize ilişkin neler öğrendik? Bu bölüm, tarihi bir fars olarak tekrarlamaktan kaçınma umuduyla, cazip bir iktisadi sistem tasarlama konusunda en son başarısızlıklarımızı gözden geçiriyor. Önce yeni binyılın başlangıcında muzaffer bir duruş sergileyen, gelecek yüzyılda denetlenmediği takdirde milyarları umutsuz bir yoksulluğa mahkûm etmeye ve biyosferi tahrip etmeye hazırlanan iktisadi sistemde, yani *laissez-faire* kapitalizminde neyin hatalı olduğunu özetliyorum. Daha sonra rekabet ve hırs ekonomisini aşmak için yapılan ve artık bizatihi tarihin çöplüğünde yer alan saptırılmış bir girişimde, komünizm ve komutaya dayalı planlamada neyin hatalı olduğunu inceliyorum.

Nobel ödüllü ve muhafazakâr iktisatçıların hamisi Milton Friedman *Capitalism and Freedom*'da (1964) ancak kapitalizmin iktisadi özgürlüğü sağlayabileceğini, kaynakları verimli biçimde tahsis edebileceğini ve insanları başarılı biçimde güdüleyebileceğini öne sürdü. Aynı zamanda, kapitalizmin ayrımcı önyargıları ortadan kaldırma, insanları umulan ölçüde adil biçimde ödüllendirme eğiliminde ve iktisadi özgürlüğün zorunlu bir koşulu olduğunu öne sürdü. Gerçekteyse, kapitalizm önyargıları artırır, bugüne kadar tasarlanmış en adaletsiz ekonomidir, hayli dinamik olmasına rağmen devasa düzeyde verimsiz ve

hem iktisadi hem de siyasi demokrasiyle bağdaşmazdır. Serbest piyasanın kazandığı zaferle övündüğü şimdiki çağda Friedman'ın iddialarını teker teker yanıtlayarak ciddi bir kapitalizm değerlendirmesi yapmak yararlıdır.

Kapitalizm ve özgürlük

Friedman kapitalizmin en önemli erdeminin iktisadi özgürlüğü sağlaması olduğunu söyler. Özgürlükle kastettiği, kişinin kendi şahsı ya da mülküyle, başkalarının şahsının ya da mülkünün kullanımı konusunda onlarla sözleşme yapma hakkını da kapsayacak şekilde dilediği her şeyi yapabilmesidir. İktisadi özgürlüğün kendi içinde bizatihi önemli olduğunu, ama aynı zamanda insanların iktisadi yaratıcılığını açığa çıkardığı ve siyasi özgürlüğü geliştirdiği de için önemli olduğunu söyler.

Friedman'ın bireysel iktisadi özgürlük kavramı 2. kısımda tartışılan nedenlerden ötürü iktisadi demokrasiye ilişkin yetersiz ve hatalı bir kavramsallaştırmadır. Ancak iktisadi demokrasinin en iyi şekilde nasıl tanımlanacağına ilişkin anlaşmazlıklar bir yana, Friedman'ın serbest girişimin ve piyasaların insanların kendi iktisadi hayatlarını denetlemelerine izin verdiği iddiası yanıltıcıdır ve kapitalizmin siyasi demokrasiyi geliştirdiği sonucu hiçbir şekilde ikna edici değildir.

Friedman'a göre, istihdam sözleşmeleri rekabetçi koşullar altında her iki tarafın onayıyla yapıldığı sürece çalışanların ve işverenlerin iktisadi özgürlükleri arasında hiçbir çatışma yoktur. İstihdam ilişkisi gönüllü olduğu sürece ve emek piyasaları rekabetçi olduğu, dolayısıyla hiç kimse belirli bir işveren için çalışmak ya da belirli bir çalışanı işe almak zorunda kalmadığı sürece, Friedman'a ve onun muhafazakâr taraftarlarına göre herkesin iktisadi özgürlüğü korunmuş olur. Onlara kalırsa, b r çalışan bir işveren için çalışmayı kabul ettiği zaman, kendi

emek yetisiyle istediğini yapmasını sağlayan iktisadi özgürlüğünü kullanmaktadır. Kendi insani sermayesini istese kendi başına da kullanabilir. Ancak kendisine daha iyi olduğunu düşündüğü bir iş teklifinin yapılması halinde (kendi emek yetisini kullanma hakkını uygun gördüğü bir ücret karşılığında bir başkasına bırakması teklif edildiğinde) o işi yapmakta özgür olmalıdır. Dahası bu şekilde bir tercihte bulunmasının engellenmesi halinde, kişinin iktisadi özgürlüğü ihlal edilmiş olur. Aynı şekilde işverenin çalışanları kendi yönetimi altında çalıştırmak üzere işe almasının engellenmesi halinde, o işverenin kendi üretim malını uygun gördüğü şekilde kullanmasını gerektiren iktisadi özgürlüğü ihlal edilmiş olur. Dolayısıyla Friedman "sendikal yapılar"ın kapitalizmde işverenlerin yanı sıra çalışanların da iktisadi özgürlüğünü ihlal ettiği ve sosyalistlerin özel girişime getirdikleri yasağın da insanların tercih etmeleri halinde bir başkasını işe alma ve bir başkası tarafından işe alınma iktisadi özgürlüklerinin nihai ihlali olduğu sonucuna varır.

İktisadi özgürlüğün temel taşı olarak bu özel girişim savunusunun ilk sorunu bütün insanların çalışan değil de işveren olmak için eşit ya da herhangi bir fırsata sahip olmamalarıdır. Gerçek kapitalist ekonomilerde çok az kişi işveren olurken, büyük çoğunluk bir başkası için çalışacak ve bazıları da kendi işlerinde çalışacaklardır. Üstelik *kimin* işveren, çalışan ya da kendi işinde çalışan olacağını belirleyen, genellikle *ne* rastlantı *ne de* insanların kendi işlerine karşı başkasının yanında çalışma konusunda yaptıkları göreli tercihlerdir. Basit modeller *ancak* eşitlikçi sermaye dağıtımları durumunda özyönetimli iş için göreli tercihlerin kimin işveren ve kimin çalışan olacağını belirlediğini ortaya koyar. Dağıtımların eşit olmadığı durumda, daha fazla sermayesi olanlar kaçınılmaz biçimde işveren haline gelirlerken, daha az sermayesi olanlar, insanların kendi işlerini yönetmeleri ya da yönetilmekten hiç hoşlanmamaları gibi göreli tercihlerine *bakılmaksızın* çalışan haline gelirler.[1] Bu basit modellerin sağladığı en derin içgörülerden biri şudur: çalışanların yabancılaşmış emeği "seçtikleri" bir bakıma doğru olsa da, bunun nedeni ille de kendi işlerinde değil, başkasının yanında çalışmayı daha çok istemeleri değildir. Servetin dağıtımı oyun sahasına öyle bir eğim verir ki, iş tercihlerinden *bağımsız* olarak bazıları işveren olmaktan bazıları da çalışan olmaktan daha çok yararlanırlar. Başka bir deyişle, yoksul kendi emek yetisini yönetmeyi "tercih etme-

1. Bkz. John Roemer, *Free to Lose* (Harvard University Press, 1984); ya da *The ABCs of Political Economy: A Modern Approach* (Pluto Press, 2002) başlıklı kitabının 3. bölümü.

si" halinde yüksek bir bedel ödemek zorunda kalırken, zengin başkalarına patronluk etmeyi "tercih ettiği" için bol miktarda ödüllendirilir.[2]

Kapitalizmi savunanların bu eleştiriye verdikleri yanıt, kendi işinde çalışmayı çok isteyen birinin kendi işini kurmak ya da bir işveren olmak için gerekli olan sermayeyi kredi piyasasından ödünç alabileceğidir. Onlar, verimli bir şirketi yönetebilecek herhangi birinin bunu yapmak için yeterli miktarda kredi alabileceği, dolayısıyla çalışan rolünü oynamaktan kaçınabileceği *mükemmel kredi piyasaları varsayarak* devam ederler. Ancak bu akıl yürütme gerçek bir kapitalizmin sunabileceğinden daha fazlasını (herkese eşit koşullarla kredi verileceğini) varsayar ve rekabetçi kredi piyasalarının bile kendi işini kurmak is-

teyen yoksula zenginin ödemesi gerekmeyen yüksek bir bedel dayatabileceğini göz ardı eder. Belirsizliğin ve yetersiz malumatın olduğu bir dünyada (patentlerden, teknolojik ve büyük ölçekli ekonomilerden söz etmeye hiç gerek yok) teminatı ve itibarı daha fazla olanlar uygun şartlarla kredi temin ederlerken, geri kalanımız şu ya da bu biçimde kredi puanlamasına maruz kalırız. Bir farklılık beklemek kredi verenlerin ahmak olmalarını beklemektir. Dolayısıyla topu kredi piyasalarına atmak oyun alanını yoksullar için düzleştirmez. Ancak herkes eşit şartlarla kredi alsa bile yukarıda sözünü ettiğim, herkesin piyasa faiz oranına göre istediği kadar ödünç alabileceğini ve hiç kimsenin krediye ulaşma konusunda geri kalmayacağını varsayan basit modeller kredi piyasalarından ödünç alarak çalışan statüsünden kurtulmak isteyenlerin aslında siyasi konularda oy verme hakkı kadar devredilemez olması gereken bir hak için zengin kreditörlerine ödeme yaptıklarını kanıtlar. Bir yerde kesin bir sonuç ve üzerinde durulması gereken bir nokta vardır: Başlangıçta serveti olmayanlar, kredi piyasaları mükemmel olsa bile çalışan statüsünden kurtulmak için dik bir yokuşla ve kredi piyasaları her zaman olduğu gibi daha az mükemmel olduğunda daha da dik bir yokuşla karşılaşırlar.

Kapitalizmin iktisadi özgürlüğü geliştirdiği tezinin ikinci sorunu, kapitalist oyun alanı düz olsaydı ve çalışan değil de işveren olma olasılığı servetine bakılmaksızın herkes için aynı olsaydı bile, bunun işveren-çalışan ilişkisinin cazip bir ilişki olduğu anlamına gelmeyecek olmasıdır. Kuşkusuz rastlantıların rol cynaması, kimin patron ve kimin patrona bağlı olacağını göreli servetin belirlemesinden daha iyi bir durum olacaktır. Ancak bu ne patronların ne de patronlara çalışanların olmasından daha iyi midir? Yani bu herkesin özyönetimden yararlandığı bir ekonomiden daha iyi midir? Yararlı bir benzetme yapalım: siyahla-

2. CIA Direktörü George Tenet'in sözleriyle insanlar kendi tercihlerinin "sıçrayarak basket atma" olduğunu düşünürler.

rın kendi tercih ettikleri beyaz efendinin kölesi olmak için başvurdukları bir köle sistemi, beyaz sahiplerinin kendi aralarında siyah köle ticareti yaptıkları bir köle sisteminden daha iyidir. İnsanların köle ya da köle sahibi olmalarının rastlantısal olarak kararlaştırıldığı bir köle sistemi, sadece siyahların köle ve sadece beyazların köle sahibi olabildikleri bir sistemden daha iyidir. Ancak köleliğin kaldırılması en makul kölelik türünden bile daha iyidir. Aynısı ücretli kölelik için de geçerlidir. 1. Lig beyzbol oyuncularının keşfettiği gibi yoksulun kendi seçtiği işverenlere çalışmak için başvurmakta özgür olduğu bir emek piyasası, zengin işverenlerin kendi aralarında yoksul çalışan alışverişi yaptıkları bir sistemden daha iyidir. Ancak ücretli köleliğin feshedilmesi, işveren ve çalışan rollerinin yerini herkes için özyönetimin alması en makul özel girişim sisteminden bile daha iyidir.

Özel girişimin bir iktisadi özgürlük kalesi olduğu iddiası pek az su kaldırıyorsa, piyasaların iktisadi özgürlüğü geliştirdiği görüşüne ne demeli? En çok alıntı yapılan pasajlarından birinde Milton Friedman, rekabetçi piyasaların başlıca erdeminin iktisadi özgürlükle benzersiz biçimde bağdaşabilmeleri olduğunu öne sürer.

> Toplumsal örgütlenmenin temel sorunu çok sayıda insanın iktisadi faaliyetlerine nasıl eşgüdüm sağlanacağıdır. Serbestiye inanan kişinin davası bu yaygın karşılıklı bağımlılığı bireysel özgürlükle bağdaştırmaktır. Milyonların iktisadi faaliyetlerine eşgüdüm sağlamanın temelde sadece iki yolu vardır. Biri, ordu ve modern totaliter devlet tekniği olan, zor kullanmayı da kapsayan merkezi yönetimdir. Diğeri, piyasa tekniği olan, bireylerin gönüllü işbirliğidir. Gönüllü işbirliği aracılığıyla eşgüdüm imkânı temel, ancak sık sık reddedilen bir önermeye dayanır. Buna göre, *işlemin iki taraflı olarak rıza ve bilgi dahilinde gerçekleşmesi halinde*, bir iktisadi işlemde bulunan her iki taraf da bundan yararlanır. Böylece etkin alışveriş özgürlüğü muhafaza edildiği sürece, iktisadi faaliyet için piyasa örgütlenmesinin esas özelliği, bir kişinin kendi faaliyetlerini sürdürürken bir başkasına müdahaleden alıkonmasıdır. Tüketici, onunla iş yapabilecek başka satıcıların varlığı nedeniyle, satıcı baskısından korunur. Satıcı, malını satabileceği başka tüketiciler olduğu için, tüketici baskısından korunur. Çalışan, başka işverenler için çalışabileceği için işveren baskısından korunur vb. Piyasa bunu kişisel olmayan bir tutumla ve merkezi otorite olmaksızın yapar.[3]

Bu görüşün birinci sorunu, piyasada bir kişi-bir oy değil, bir dolar-bir oy kuralının geçerli olmasıdır. Bazıları bunun bir erdem olduğunu iddia ederler: Bir mal için özellikle güçlü bir tercihe sahipsem, arzumun

3. Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (University of Chicago Press, 1964), s. 12-13.

yoğunluğunu yansıtmak için oy sandığına daha fazla dolar atabilirim. Ancak bu görüş iki sorunu üst üste bindirir. İnsanların kendi arzularının yoğunluğunu ifade etmelerine izin veren bir toplumsal seçim sisteminde sakınca yoktur. Aslında, özyönetimle karar almayı başaracaksak bu zorunludur. Ancak *insanların piyasa seçimlerinde oy sandıklarına atabileceği dolar sayısı çok farklıysa sakıncalı bir durum vardır.* Bazılarının yüzlerce kez oy vermesine izin verildiği ve diğerlerine sadece bir kez oy verme izni verildiği ya da hiç verilmediği bir siyasi seçim, takdir edilecek örnek bir sistem olarak gösterilemez. Ancak piyasanın sağladığı demokrasi türü tam da budur. Piyasaya neyin sürülmesi gerektiği konusunda satıcılara verilen işaretleri daha fazla geliri olanlar, daha az geliri olanlardan çok etkiler. Bu da "piyasa özgürlüğünün, çoğu insanın ihtiyaç duyduğu ya da istediği şeyi yansıtmadığını gördüğümüz sonuçlara yol açar. Pek çok topluluk pratisyen aile hekimi yetersizliği yüzünden acı çekerken Hollywood'da neden bu kadar çok plastik cerrah var? Nasıl olur da Hollywood'da kozmetik plastik cerrahiye olan talep bu kadar yüksek ve yoksul kırsal topluluklarda temel sağlık hizmeti talebi bu kadar düşük olabilir? Temel sağlık hizmetleri için sağlık piyasasında oy kullananların sayısı plastik cerrahi için oy kullanan zengin Hollywood sakinlerinin sayısından çok daha fazladır. Ve insanların temel sağlık hizmetleri için duydukları arzuların yoğunluğu plastik cerrahi için duyulan arzuların yoğunluğundan daha yüksektir. Ancak Hollywood'da plastik cerrahiye oy verenler, yoksullarınki kadar acil olmayan kendi arzuları için kullanabilecekleri daha çok oya sahiptirler. Bu oyların sayısı bir ölüm kalım meselesi olarak temel sağlık hizmetleri için oy veren yoksulların, kırsal bölge sakinlerinin ellerindeki oylardan çok daha fazladır. Doğayısıyla, sağlık hizmetiyle ilgili kararlar piyasaya bırakıldığı zaman Hollywood'da plastik cerrahi gibi marjinal faydası olan tıbbi hizmetler sağlanır ve kırsal yoksullar için hayati önemi olan tıbbi hizmetler sağlanamaz.

İkincisi, yukarıda değinilenlere benzer basit modeller, emek ve kredi piyasalarında her iki tarafın da rızası ve bilgisi dahilinde katıldığı mübadelelerin ahlâki olarak haklı görülemeyecek artan eşitsizliklere de yol açabileceğini kanıtlar. Çalışanlar ve borçlananlar tercih edilebilecek çok sayıda işveren ve borç veren olmasıyla zor kullanılma tehlikesinden korunmuş farz edilseler bile, durum değişmez. Friedman'ın piyasa mübadelelerini zor kullanılmayan bir kurum olarak resmetmesinin ardında yatan, piyasada karşılaşanların beraberlerinde getirdikleri servetin hayati önemini göz ardı etmesidir. Bazıları emek piyasasına başkalarından daha fazla sermayeyle geldikleri zaman, daha fazla ser-

mayesi olanların sonunda işveren, daha az sermayesi olanların ise çalışan olacaklarını tahmin etmek gayet kolaydır. Ayrıca, sermaye kıt olduğu sürece şunu kestirebilmek mümkündür ki, çalışanları ellerinde bulunandan daha fazla sermaye ile çalıştırarak, emek mübadelesinden elde ettiği verimlilik kazancının aslan payını işverenler alacaklardır. Aynı şekilde kredi piyasasına daha fazla sermayeyle gelenler daha az sermayeyle gelenlere ödünç vereceklerdir ve sermaye kıt olduğu sürece borç verenler, alanların sonuç olarak ortaya çıkan üretkenliklerindeki artışın da aslan payını ele geçireceklerdir. Friedman, sermayesiz olanların kendi emek kapasitelerini ücretle mübadele etmeye gönüllü oldukları ve borç alanların sonuçların ne olacağını gayet iyi bilerek faiz ödemeyi kabul ettikleri gerekçesiyle bu sonuçların zor kullanma içermediğini söyleyebilir. Ancak bu sadece zor kullanmanın kaynağının yerini değiştirmiş olur. İlk planda sermayelerinin yetersiz olması çalışanları ve borç alanları emek ve kredi piyasalarında soyulup soğana çevrilmek için "gönüllü" olmaya zorlar. Onların ilk planda daha az sermayeyle emek ya da kredi piyasasında boy gösteren kişiler olmaya gönüllü olacaklarına inanmamız mümkün mü?

Friedman sadece rekabetçi olmayan koşullar altında yapılan mübadelelerin zor kullanma içermediğini kabul ettiği zaman kapıyı açar. İnsanlar ürünü satan tek firmadan satın aldıkları ya da sadece eldeki tek alıcıya sattıkları zaman, bu mübadelelerin hâlâ iki taraflı olarak rıza ve bilgi dahilinde gerçekleştiğine ve karşılıklı olarak yararlı olduğuna dikkat ediniz. Tek şirketin olduğu bir şehirde, işsiz kalmakta özgür olduğum için, işe girersem, çalışmamaya kıyasla muhtemelen daha iyi durumda olurum. Tek bankanın olduğu bir şehirde, borçlanmamakta özgür olduğum için, borçlanmam halinde, borçlanmayacak olmama kıyasla muhtemelen daha iyi durumda olurum. Ancak Milton Friedman bile rekabetçi olmayan bu piyasa sonuçlarının, anlaşma rıza dahilinde olsa ve her iki durumda da karşılıklı olarak yararlı olabilse de, zor kullanma içermediğini söyleyecek kadar *cüretkâr* değildir. Rekabetçi olmayan koşullarda gönüllü mübadelelerin zor kullanma içerdiğini, çünkü mübadeleye taraf olanlardan sadece birinin *farklı* ortaklar arasından seçim yapma fırsatına sahip olduğunu bir kez kabul ettiğimizde, rekabetçi koşullar altından da mübadelelerin nasıl zor kullanma içerebileceğini görmek kolaydır. *Başlangıç koşulları eşitsiz olduğu zaman*, rıza ve bilgi dahilinde gerçekleşen ve karşılıklı olarak yararlı mübadeleler zor kullanma içerecek ve rekabetçi koşullar altında gerçekleşmesi halinde bile adaletsiz sonuçlara yol açacaktır.

Friedman'ın piyasa kararlarının baskıdan özgür olduğu iddiasının

üçüncü sorunu, alıcılarla satıcıların çoğu kez konuya ilişkin söyleyecek herhangi bir şeyi olmayan üçüncü taraflar açısından olumsuz sonuçlar yaratan anlaşmalara varmalarıdır. Friedman "komşuluk etkileri" dediği şeyin kurbanlarının zorlandıklarını kabul eder, ancak bunların nadiren gerçekleşen önemsiz rahatsızlıklar olduğunu önvarsayar. Aşağıda tartıştığımız gibi, artan oranda ana akım iktisatçısı, iktisatçıların "piyasa dışı etkiler" dediği şeyin piyasa mübadelelerinde istisnadan çok kural olduğuna, böylelikle alıcılar ile satıcılar üçüncü tarafları etkileyen bir karar aldıklarında üçüncü tarafların dışlanıp haklarından mahrum kalmaya zorlandıklarına inanır.

Dördüncü sorun, Friedman'ın iktisadi faaliyetlere eşgüdüm sağlamak için bulunacak en iyi çözümü yok saymasıdır. Sadece şunu öne sürer: "Milyonların iktisadi faaliyetlerine eşgüdüm sağlamanın sadece iki yolu vardır: Baskı kulanımını içeren merkezi yönetim ve piyasa tekniğini gerektiren gönüllü işbirliği." Sekizinci kısımda katılımcı ekonomilerin herkese sonuçlardan etkilenme derecesiyle orantılı olarak iktisadi kararların alınmasına katılmalarına nasıl izin verdiğini göreceğiz. Katılımcı bir ekonomi iktisadi faaliyetlere eşgüdüm sağlamak için piyasaların yerine katılımcı planlamayı kullandığı için, Friedman, katılımcı planlamanın "zor kullanmayı gerektiren merkezi yönetim" kategorisinde yer alması gerektiğine bizi inandırmaya çalışacaktır. Okurlar buna bizzat karar verebilir. Sekizinci ve dokuzuncu kısımları okuduktan sonra katılımcı planlamanın zor kullanarak uygulanan merkezi yönlendirme olmadığına karar verirseniz, bu yordamda hoşunuza giden gitmeyen diğer yönler bir yana, Friedman'ın iktisadi faaliyetlere eşgüdüm sağlamanın sadece iki yolu vardır iddiasının (bunun için hiçbir tez ileri sürmez) hatalı olduğunu keşfedeceksiniz.

Nihayet Friedman kapitalizmin iktisadi özgürlüğü sağlamasının yanı sıra siyasi özgürlüğü de geliştirdiğini iddia eder. İlk tezi, bir serbest girişim ekonomisinde insanların devlet dışı işverenler seçeneğine sahip olduklarıdır. Friedman, bunun, insanların ekonomik geçimleri için devlete bel bağlamadıkları, dolayısıyla düşüncelerini dile getirmekte ve özellikle de devlet siyasetlerine muhalefet etmekte özgür olacaklarını anlamına geldiğine işaret eder. Friedman'ın ikinci tezi, servetin eşit olarak dağıtılması halinde hiç kimsenin siyasi davalara fon sağlamak için yeterli ihtiyari servete sahip olamayacağıdır. Kapitalist ekonomilerde servet çok eşitsiz biçimde dağıtıldığı için Friedman herhangi bir ya da bütün siyasi davalar için çoklu fon kaynaklarının daima var olduğu sonucuna varır.

İktisadi demokrasi siyasi demokrasinin en iyi arkadaşı*dır* ve otori-

ter ekonomiler siyasi demokrasinin en kötü düşmanı*dır*. Ancak bu kapitalizmin siyasi özgürlük ve demokrasiyi geliştirdiği anlamına gelmez. Friedman'ın ilk argümanının bir sorunu şudur: işveren devlet nasıl çalışanı sindirebilirse, özel işverenler de işlerini kaybetmekten korkan çalışanları sindirebilir. Başka deyişle, Friedman işverenin diktatörlüğüne kördür ve hükümeti kavranabilir yegâne zor kullanma kaynağı olarak görür. İlk argümanın daha önemli bir yanlışı, yekpâre bir devlet işverenin zengin bir kapitalist işverene yegâne alternatif olmamasıdır. Sovyet tipi ekonomilerde iş fırsatları üzerindeki devlet tekeli bu toplumlardaki siyasi ifade özgürlüğüne ciddi bir engel *idi*. Ancak 7. ve 8. kısımlarda katılımcı bir ekonomide ya da çalışanın yönettiği bir sosyalist piyasa ekonomisinde hiç kimsenin siyasi görüşlerinden ötürü işini kaybetmekten korkması için bir neden olmadığını göreceğiz. Bu ekonomilerin her ikisinde de devletin şirketlerde kimin işe alındığı ya da işten çıkarıldığı konusunda hiçbir etkisi yoktur.

Friedman'ın ikinci tezinin (servet eşitsizliği siyasi davaların fonlanması için alternatif kaynaklar sağlar, tezinin) aşikâr sorunu, kendisinin de itiraf ettiği gibi, çok daha büyük servete sahip olanların siyasi ifade araçlarına ulaşımı denetleyebilmeleridir. Bu durum, kendi siyasi davalarını finanse etmek için zenginlere başvurmak dışında hiçbir kaynağa sahip olmayan yoksulların hakkını fiilen kısıtlar. Jerry Brown, 1992'de Demokrat Parti ön seçimleri sırasında, ABD'de iki büyük partide yer alan siyasetçilerin esas olarak zengin mali çevreler tarafından satın alındıklarını ve finanse edildiklerini, bu çevrelerin bağışlarının devlet kademelerine gelmeyi sağlayacak seçim kampanyaları için hayati önem taşıdığını öne sürdüğü zaman haklıydı. Ralph Nader, 2000 genel seçimleri sırasında hem Cumhuriyetçi Parti'nin *hem de* Demokrat Parti'nin şirketler tarafından fiilen satın alındığını ve onları iş dünyasının tek partisinin, "Cumokratlar"ın iki kanadı olarak görmek gerektiğini öne sürdüğünde haklıydı. Amerika'da geleceği olan her siyasetçi, bir sorunla ilgili tutumunun hem seçmenin sempatisini *hem de* fon bulma imkânını nasıl etkileyeceğini kendine sormak zorunda kalır. Servet sahiplerinin bağışları seçilebilmek için giderek daha da önem kazanmaktadır. Ross Perot ve Steve Forbes Jr.'ın başkanlık seçimi için yaptıkları kampanyayı kendi dolu ceplerinden karşılayarak gayet kuş beyinli siyasi görüşlerine ciddi bir kamusal ilgi sağlayabilmeleri, oysa nüfusun %99'unun ciddi bir başkanlık kampanyasını fonlamak şöyle dursun, *The New York Times*'a mütevazı bir ilan vermeye bile güçlerinin yetmemesi, kapitalizmin bütün siyasi fikirlerin işitilmesini mümkün kıldığını gösteren bir bulgu sayılmaz. Uzmanların Senatör John

Kerry'i çok önceden 2004'te başkanlık seçimleri için aday yarışında ipi göğüsleyecek kişi olarak görmelerinde Senatör'ün bütün aile servetini kocasının kampanyasına yatırdığını ilan eden bir mirasçıyla evli olmasının hiç de azımsanmayacak bir paya sahip olması, paranın siyasi demokrasiyi geliştirdiğini değil, herkesin eşit siyasi fırsatlara sahip olmasını engellediğini kanıtlar. Ve tabandan gelen eylemciliğin ve gerçek seçmen ilgisinin siyasi sürecin bir evresinde galip geldiği ender vakalar (McGovern'ın 1972 önseçim kampanyası ve 2003'te Dean kampanyasının ilk evresi gibi) sistemin bu ayrımcılıktan azade olmadığını, paranın siyasi demokrasiyi *her zaman* çarpıttığını kanıtlar.

Son olarak, Milton Friedman iktisadi güce ve servete sahip olanların kendi servetlerini ve güçlerini azaltmayı amaçlayan siyasi davaları finanse edeceklerini neden düşünmektedir? En iyi durumda, özel girişim ekonomilerindeki, Friedman'ın "siyasi sanatların patronları" olarak betimlediği servet sahiplerinin "siyasi sanat"ın sadece bazı okullarına daha yeterli fon sağlayacaklarını kestirmek mümkündür. Basit biçimde ifade etmek gerekirse, Friedman'ın kapitalist ekonomilerin belirleyici özelliği olan eşitsiz iktisadi iktidardan siyasi bir erdem çıkarma girişimi gülünç derecede saçmadır. Eşitsiz iktisadi iktidar, her okul çocuğunun bildiği gibi, siyasi demokrasiyi değil, eşitsiz siyasi iktidarı besler.

Kapitalizm ve verimlilik

Friedman ve ana akım iktisatçıları, piyasalar kıt üretim kaynaklarını etkin biçimde tahsis ederken, serbest girişimin de, kârı azamileştiren kapitalistlerin daha verimli teknolojileri sürekli biçimde araştırmalarını ve keşfettikleri anda onları derhal uygulamalarını güvence altına aldığını öne sürerler. İki yüz yıl önce kapitalist ekonomilerde işleyen hayırsever bir "görünmez el" fikrini yaygınlaştıran Adam Smith'in yaşadığı dönemden beri kuşkusuz bu görüş bizimle birlikte olmuştur. *Ulusların Servetleri* adlı kitabında Smith aslında kapitalizmde işleyen iki görünmez el varsaydı. Bunlar nasıl işlerler ve hayırsever görünmez eller ne zaman kötücül bir görünmez ayağa dönüşür?

Smith satıcıların kabul ettikleri fiyat mal üretiminin ek maliyetlerini karşıladığı sürece daha fazla mal arz etmeyi sürdüreceklerini düşündü. Başka deyişle, Smith piyasa arz eğrilerinin marjinal maliyet eğrileriyle aynı olacağını varsaydı. Aynı zamanda alıcıların ek bir mal biriminden sağladıkları tatmin ödedikleri bedelden daha büyük olduğu sürece o maldan daha fazla talep etmeye devam edeceklerini, yani pi-

yasa-talep eğrilerinin marjinal fayda eğrileriyle aynı olacağını varsaydı. Ancak piyasa fiyatı, arz edenlerin satmak istedikleri miktar alıcıların satın almak istedikleri miktarla aynı olana kadar dengelenirse, bu, alıcılara üreticilerin maliyetinden daha fazla fayda sağlayan her birimin üretileceği ve üreticilere alıcıların sağlayacağı faydadan daha fazla maliyet getiren hiçbir birimin üretilmeyeceği anlamına gelir. Smith bu durumun üretilmesini istediğimiz her birimin üretileceği ve üretilmesini istemediğimiz hiçbir birimin üretilmeyeceği anlamına geldiğine işaret etti; piyasa bizi, sanki hayırsever bir görünmez elin rehberliğiyle, toplumsal olarak tam optimal ya da verimli miktarda mal üretmeye yönlendirir. Burada yanlış giden ne olabilir?

Piyasa dışı öğeler

Smith'in yaşadığı dönemde hiç kimse, satıcılara düşen özel maliyetler ile toplam olarak topluma düşen maliyetler ya da alıcıların sağladığı özel faydalar ile toplam olarak toplumun sağladığı faydalar arasında ayırım yapmıyordu, ki bu onu mazur gösterebilir. İktisatçıların günümüzde dış maliyetler dediği şey, yani satıcıların yüklendiği maliyetler değil ama başkalarının yüklendiği maliyetler varsa, bu durumda bir şeyi üretmenin marjinal toplumsal maliyeti marjinal özel maliyetten daha büyük olacaktır. Ve eğer bir malın alıcısı dışındaki taraflar o malın tüketilmesinden olumlu ya da olumsuz biçimde etkileniyorlarsa, yani eğer bir alıcı bir malı tükettiği zaman dış etkiler varsa, bu durumda o malın tüketilmesinden sağlanan marjinal toplumsal fayda alıcının sağladığı marjinal özel faydadan farklıdır. Ne satıcıları ne de alıcıları üçüncü taraflar için ortaya çıkan sonuçları hesaba katmaya zorlayan herhangi bir özendirici olmadığı için sorunlar çıkar; bu da sadece alıcıların ve satıcıların katıldıkları piyasa kararı oluşturma sürecinin dışsal etkileri hesaba katamayacağı anlamına gelir. Eğer dışsal etkiler üçüncü taraflar için olumsuz sonuçlar yaratıyorsa, piyasa bizi olumsuz biçimde etkilenen ve alıcı ve satıcı dışında kalan tarafların haklarını fiilen ihlal ederek toplumsal olarak verimli olamayacak kadar çok mal imal etmeye yöneltecektir. Eğer dışsal taraflar üzerindeki etkiler olumluysa, piyasa bizi karar alma sürecinden olumlu biçimde etkilenen üçüncü tarafları dışlayarak toplumsal olarak verimli olmayacak kadar az mal imal etmeye yöneltecektir.

Günümüzde herkes Adam Smith'in bireysel arzuları kıt üretim kaynaklarının verimli kullanımına ilişkin toplumsal amaca başarıyla tahsis eden bir mekanizma olarak piyasa anlayışının, dış etkilerin önem-

siz olduğu varsayımına dayalı olduğunu kabul etmektedir. Dış etkilerin olmadığı varsayımı lisans üstü tezlerinde yer alan piyasa verimliliğine ilişkin teoremlerde açıkça dile getirilirken, çoğu ana akım iktisatçısı piyasaların pek az toplumsal çaba göstermemizi gerektiren dikkate değer ölçüde etkin mekanizmalar olduğu sonucuna vardıkları zaman, aynı varsayım sadece üstü kapalı biçimde varlığını sürdürür. Ne var ki ana akımın dışında kalan gittikçe daha çok sayıda iktisatçı bu varsayıma meydan okumaktadır ve artık artan sayıda kuşkucu piyasa dışı öğelerin yaygın ve genellikle kalıcı olduğunu öne sürmeye cesaret etmektedir. Ya da, E. K. Hunt'ın öne sürdüğü gibi, bu öğeler istisnadan ziyade kuraldır ve bu nedenle piyasalar genellikle, bazı şeyleri toplum-

sal verimliliğin gerektiğinden daha fazla ve diğerlerini daha az üretmemiz için bizi sürekli olarak tekmeleyen bir "kötücül görünmez ayak" tarafından yönlendiriliyormuş gibi işlemektedir.[4]

Eleştirmenler önce dış etkilerin istisna olduğu iddiasını destekleyen ampirik bulguların var olmadığına işaret ederler. Bu önemli varsayımın asla ciddi bir incelemeye tabi tutulmamış olması gerçekten de dikkate değerdir. Biz iktisatçılar çok daha az önemli olan varsayımlar üzerine bitmek bilmeyen ampirik tartışmalara girişmekle tanınırız. Ancak bu örnekte piyasa ekonomilerine ilişkin belki de en kritik varsayım (piyasa dışı öğelerin hafif etkili, az ve çok nadir olduğu varsayımı) ciddi ampirik tartışmalara yol açmamıştır ve hiçbir ampirik araştırmada temel alınmamıştır; test edilmemiş, ideolojik eğilimlere dayanan bir varsayım olarak kalmaya devam etmektedir.

Peki, ampirik bulgular yoksa, piyasa dışı öğelerin yaygın değil istisnai *olması gerektiğine* inanmak için uygun kuramsal sebepler var mıdır? Açıktır ki, üretilen malların ve hizmetlerin değerini artırmak ve onları elde etmek için yapmak zorunda olduğumuz şeyin yol açtığı hoşnutsuzluğu azaltmak, üreticilerin bir piyasa ekonomisinde kârlarını artırabilmelerinin iki yoludur. Ve rekabetçi baskılar üreticileri, her ikisini de yapmaya yönlendirecektir, ama aşağıda bunun Smith'in varsaydığı kadar kusursuz olmadığını göreceğiz. Ancak maliyetleri dışsallaştırıp, faydaları karşılıksız içselleştirerek mal ve hizmetlerden daha büyük pay almak için ayak oyunları yapmak da kârları artırmanın bir yoludur. Ve rekabetin yol açtığı baskılar üreticileri muhtemelen daha büyük kârlılık yolunu dikkatle izlemeye yöneltecektir. Kuşkusuz sorun, birinci davranış türü üreticilerin özel çıkarlarının yanı sıra toplumsal

4. Piyasa dışı öğelerin kuraldan ziyade istisna oldukları varsayımına ilişkin etkili bir eleştiri için bkz. E. K. Hunt ve R. C. D'Arge, "On Lemmings and Other Acquisitive Animals: Propositions on Consumption," *Journal of Economic Issues* (Haziran, 1973).

çıkarlara da hizmet ederken, ikinci davranış türünün bunu yapmamasıdır. Onun yerine, alıcılar ya da satıcılar maliyetleri piyasa mübadelesine taraf olmayanlara dışsallaştırarak ya da üçüncü taraflardan sağlanan faydaları karşılıksız içselleştirerek kendi kişisel çıkarlarını kolladıkları zaman, sergiledikleri davranış üretim kaynaklarının hatalı tahsisine götüren verimsizliklere yol açar.

Piyasa hayranları şu soruyu nadiren sorarlar: Firmaların kârlarını artırmak için en kolay fırsatları en büyük ihtimalle bulacakları yer neresidir? Pişirdiğimiz iktisadi pastanın büyüklüğünü ya da niteliğini artırmak ne kadar kolaydır? Onu pişirmek için gerekli olan zamanı ya da sıkıntıyı azaltmak ne kadar kolaydır? Ya da bir maliyeti dışsallaştırarak ya da karşılığını ödemeksizin bir fayda edinerek kişiye düşen pasta dilimini büyütmek ne kadar kolaydır? Yeniden dağıtımcı davranıştansa üretken davranışla kârları artırmanın daima daha kolay olduğunu neden varsaymamız gerekir? Gene yeniden dağıtımcı uygulamadansa üretken davranış aracılığıyla kârları artırmanın daima daha kolay olduğuna dair örtük varsayım, piyasaları verimlilik mekanizmaları olarak gören anlayışın ardında yatan inanıştır.

Ateşli piyasa savunucuları, küçük işlem maliyetlerinin esas sorumlusu olan aynı piyasa mübadeleleri özelliğinin (ikisi dışında işlemden etkilenen bütün tarafları işlemden dışlama özelliğinin) aynı zamanda alıcı ve satıcı için ana potansiyel kazanç kaynağı olduğuna dikkat etmezler. Bir otomobilin alıcısı ve satıcısı elverişli bir anlaşmaya vardıkları zaman, kendi aralarında bölmek zorunda oldukları faydanın büyüklüğü, araba üretiminin yol açtığı asit yağmurunun maliyetleri ve araba tüketiminin neden olduğu hava kirliliği, gürültü kirliliği, trafik tıkanıklığı ve sera gazları yayılımının maliyetleri başkalarına dışlaştırılarak büyük çapta artırılır. Bu maliyetleri ödeyenler ve böylece araba imalatı kârlarını ve araba tüketiminin faydalarını artıranlar araba satıcıları ve alıcıları için kolay lokmadır, çünkü onlar coğrafi ve kronolojik olarak dağılmışlardır ve her biri üzerinde yaratılan etki küçüktür ancak eşit değildir. Bireysel olarak işleme taraf olma konusunda diretmeleri için pek az özendiriciye sahiptirler. Her biri, pek az fakat farklı miktarlarda etkilenen çok sayıda insanı temsil edecek gönüllü bir koalisyon kurma konusunda, işlem maliyeti ve bedavacı engelleriyle kolektif olarak yüz yüze gelirler.[5]

Ayrıca bu türden maliyet aktarma davranışı fırsatı, genellikle var-

5. Kendi rızaları olmaksızın kurban edilmemeleri için kurbanları mülkiyet hakkıyla ödüllendirmek özendirici sorununu çözmez. Ronald Coase'nin *Journal of Law and Economics*'te (1960) yayımlanan "The Problem of Social Cast" başlıklı ünlü makale-

sayılanın aksine, piyasaların daha rekabetçi hale getirilmesiyle ya da piyasalara maliyetsiz girişle de ortadan kaldırılmaz. Her piyasada mükemmel biçimde bilgilendirilmiş sayısız satıcı ve alıcı olsa bile, farklı endüstrilerin ortalama kâr oranlarında çok küçük farklılıkların görülmesi dahi piyasayı dengeleyip, firmaların ani giriş çıkışlarına neden olsa bile, her iktisadi katılımcı eşit derecede güçlü ve bu nedenle eşit derecede güçsüz olsa bile, başka deyişle ateşli piyasa savunucularının bütün fantezilerini benimsesek bile piyasa işlemlerinde küçük, fakat eşitsiz çıkarları olan sayısız dışsal taraf olduğu sürece, bu dışsal taraflar, kolektif çıkarlarını tam ve etkin biçimde temsil etmek için, mübadele sırasında alıcının ve satıcının yüz yüze geldiğinden daha büyük işlem maliyetleri ve bedavacı engelleriyle yüz yüze geleceklerdir. Ve dışsal tarafları alıcılar ve satıcılar tarafından maliyet aktarma davranışına kolay av haline getiren, bu kaçınılmaz dezavantajdır.

Alıcıların ve satıcıların bir piyasa mübadelesinde az çok güçlü bir rakiple asla yüz yüze gelmediği bir piyasa ekonomisi örgütleyebilsek bile, her birimizin ne alıcı ne de satıcı olduğu pek çok işlemde daha az çıkarımız olduğu gerçeği değişmez. Gene de *bütün* dışsal tarafların *toplam* çıkarının alıcı ve satıcının çıkarlarıyla kıyaslanınca hatırı sayılır bir büyüklük olacağına inanmak için her türlü neden vardır. Daha az bireysel çıkarları olanları piyasa mübadelelerinde alıcılara ve satıcılara kıyasla dezavantajlı hale getiren, işlem maliyeti ve bedavacı sorunlarıdır. Piyasa mübadeleleri bu yüzden alıcıların ve satıcıların bireysel olarak kârlı, ancak toplumsal olarak olumsuz etki yaratan maliyet aktarma davranışına fırsat verir. Dolayısıyla dış etkilerin gerçekten küçük ve istisnai olduğuna dair hiçbir ampirik bulgu yoktur ve tam tersinin geçerli olmasını beklemek için güçlü kuramsal nedenler vardır. Bireysel akılcılığın ve kâr için rekabetin alıcıları ve satıcıları, en rekabetçi piyasalarda bile maliyetleri görece kolay lokma olan yetkisiz üçüncü taraflara dışsallaştırma yolları aramaya ve süreç içinde tahsis etkinliğinde ciddi bozulmalar yaratmaya yönlendireceğini beklemek için her türlü sebep vardır.

Smith, kıt kaynakları en büyük refahı sağlayacak üretim görevlerine tahsis etmemiz için bize rehberlik eden hayırsever bir görünmez elin piyasaları yönlendirdiğine inanmakla kalmıyor, aynı zamanda, ikinci bir görünmez elin rekabetçi piyasalarda kapitalistleri toplumsal olarak daha verimli yeni teknolojiler araştırmaya ve uygulamaya yön-

sinde kanıtladığı gibi, verimlilik (ya da bizim örneğimizde verimsizlik) sadece özendiricilere bağlıdır ve piyasa dışı etkilerin kurbanlarının kendi rızaları olmaksızın kurban edilmemeleri için mülkiyet haklarına sahip olup olmamalarından etkilenmez.

lendirecek şekilde işlediğine inanıyordu. Smith, bir çıktı yaratmak için gerekli bir girdi miktarını azaltacak bir yöntem keşfeden her kapitalistin kendi üretim maliyetlerini rakiplerininkinin altına indirebileceğine ve böylelikle ortalamanın üzerinde kâr elde edebileceğine işaret etti. Ayrıca Smith, öteki üreticilerin daha yenilikçi rakipler tarafından iş dünyasının dışına sürülme korkusuyla yeni ve daha üretken teknikleri benimsemeye yönlendirileceğine işaret etti. Böylelikle Smith, Friedman ve bütün ana akım iktisatçıları, kâr için rekabetin toplumsal olarak daha verimli teknolojilerin daha çok araştırılmasını ve benimsenmesini sağladığını öne sürerler. Ne var ki, kâr için rekabetin, kapitalist firmaları toplumsal çıkara *ters düşen* teknolojik seçimler yapmaya yöneltebilmesi için pek çok sebep vardır, ki kapitalizm taraftarları bu sebepleri tartışmakta genellikle gönülsüz davranırlar.

REKABETÇİ OLMAYAN PİYASA YAPILARI: Ana akım iktisatçılarının, kârı azamileştiren firmaların toplumsal olarak daha verimli teknolojileri neden benimsemeyebilecekleri konusunda tartışmaya istekli oldukları bir sebep vardır. Rekabetçi olmayan piyasa yapılarının tahsis etkinliğinde bozulmalara yol açtığı, çünkü tekelci ve kartelci piyasa yapılarının kârı azamileştiren üreticilerin çıktıyı toplumsal olarak verimli düzeylerin altında tutmaları için özendiriciler içerdiği itiraf edilir. Ancak rekabetçi olmayan piyasa yapıları dinamik verimsizlikleri de geliştirir. Büyük şirketlerin sabit sermayelerinin değerini azaltacağı ya da tekrarlanan satış fırsatlarını azaltacağı için teknolojik yenilikleri gizlemek üzere bir araya geldiği örnekleri belgeleyen hatırı sayılır bir ana akım iktisat yazını vardır.

SAPMALI FİYAT SİNYALLERİ: Piyasa dışı öğeler sadece yukarıda açıklandığı gibi üretim kaynaklarının hatalı tahsisine yol açmaz, aynı zamanda üretimin gerçek toplumsal maliyetlerini doğru yansıtmayan piyasa fiyatlarına yol açar. Kapitalistler yeni bir teknolojinin maliyetleri azaltıp azaltmayacağına karar verirlerken piyasa fiyatlarını kullandıkları için, dış etkilerden ötürü piyasa fiyatları ile gerçek fırsat maliyetleri arasındaki farklılıklar, kârı azamileştiren kapitalistlerin teknolojiler konusunda toplumsal olarak olumsuz etkili kararlar almalarına yol açabilir. Petrol yakarak enerji üretmenin yol açtığı önemli piyasa dışı olumsuz öğeler, güneş ya da rüzgâr kaynakları kullanılarak üretilen enerjiyle kıyaslanarak petrolden enerji üretmenin fiyatına yansıtıl-

maz. Bu nedenle, petrol endüstrisi kapsamlı vergi indirimlerinden uzun süre yararlanmış *olmasaydı* ve petrol endüstrisi ABD hükümetinin yürütme erkini yakınlarda düpedüz ele geçirmiş *olmasaydı bile*, yeni petrol çıkarma teknolojilerinin araştırılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının araştırılması karşısında haddinden fazla öncelik taşıyacaktı.

Sermayeye görece emek fiyatında bir sapma olduğu zaman bir başka sorun daha ortaya çıkar. Pek çok emek iktisatçısı, ücret ve kâr oranlarının belirlenmesinde göreli emek ve sermaye kıtlıklarından başka etkenlerin de önemli bir rol oynadığını kabul eder. Böyle olmasaydı, işçilerin sendikalaşmaya çalışmaları için ve işverenlerin onların bu girişimlerini engellemeye çalışmaları için hiçbir sebep olmazdı! Her durumda, işverenlerin ücret oranlarını baskılamak ve kâr oranlarını artırmak için kendi iktidarlarını kullanmaları, emekten tasarruf sağlayan teknik değişimlerle ve sermayeden tasarruf sağlayanlar arasında yapacakları tercihi kestirilebilir biçimde yanlı hale getirecektir. Ekonomideki kâr oranı yükseldiği ve ücret oranı düştüğü zaman kapitalistlerin kârlı, ancak toplumsal olarak verimsiz sermayeden tasarruf edip emek kullanan yeni teknolojiler uygulamalarının ve toplumsal olarak verimli, ancak kâr sağlamayan sermaye kullanan ve emekten tasarruf sağlayan yeni teknikleri reddetmelerinin gittikçe daha muhtemel hale geldiğini basit modeller ortaya koymaktadır.[6] Başka deyişle, pazarlık gücü emek ve sermaye "fiyatları"nı (kaçınılmaz olarak) etkilediği zaman farklı "üretim faktörleri"nin fiyatlarında bir sapmaya yol açar ve bu sapmalı işaretlere cevap vererek kârı azamileştiren kapitalistler alternatif teknolojiler arasında seçim yaparlarken zaman zaman toplumsal olarak verimsiz tercihlerde bulunurlar.

FİRMA ÇATIŞMA KURAMI: Son otuz yıl içinde pek çok siyasi iktisatçı artık "firma çatışma kuramı" denilen şeye katkıda bulunmuştur. Ana akım içinde yer almayan bu kuram, daha verimli teknolojiler çalışanlar karşısındaki pazarlık güçlerini yeterince azaltıyorsa, kapitalistlerin kârı azamileştirmek için neden daha az verimli teknolojileri seçmelerini gerektiğini açıklar. Tez şöyledir: ücret oranının ne kadar yüksek ya da ne kadar düşük olacağı ve çalışanların kendi ücretleri için ne kadar çaba göstermeleri gerektiği konusunda işverenlerle çalışanlar arasında

6. Bkz. John Roemer, *Analytical Foundations of Marxian Economic Theory* (Cambridge University Press, 1981), Kuram 4.9; ya da Robin Hahnel, *The ABCs of Political Economy: A Modern Approach* (Pluto Press, 2002), s. 112-127.

asli bir çıkar çatışması vardır. Reel ücreti bu bağlamda harcanan her çaba birimini karşılayacak dolar miktarı olarak tanımlarsak, sorun reel ücret üzerinde bir mücadeleye indirgenir. İşverenler genellikle mevcut alternatif teknolojiler arasında seçim yapmakta özgürdürler. Ya da en azından işverenler teknoloji seçenekleri üzerinde önemli bir takdir yetkisine sahiptirler. İşverenlerin teknoloji seçeneklerini göz önüne almaları *tek bir şartla* akıldışı olur; yeni teknoloji çalışanların işverenler karşısında pazarlık gücünü artırdığı zaman. Kârlar sadece yeni çıktının (üretkenliğin) büyüklüğüne değil, net çıktının ücretler ve kârlar arasında nasıl bölündüğüne de bağlı olduğu için, akılcı işverenler teknoloji seçimlerinin *her ikisini* de nasıl etkilediğini dikkate alacaklardır. Örneğin, bir otomobil imalatçısının montaj hattı ile çalışma ekibi teknolojileri seçeneklerine sahip olduğunu düşünelim. Kalite ve güvenilirlik dikkate alındığı zaman, çalışma ekipleriyle otomobil imal etmenin arabaları bir montaj hattı üzerinde imal etmekten biraz daha üretken olduğunu farz edelim. Ancak ekip üretiminin yetenekleri pekiştirdiğini ve çalışanlar arasında dayanışma sağladığını, oysa montaj hattı üretiminin çoğu çalışan için işin bilgi bileşenini azalttığını ve çalışanları birbirinden tecrit ederek aralarındaki dayanışmayı zayıflattığını farz edelim. Eğer "pazarlık gücü etkisi" "üretkenlik etkisi"ne ağır basarsa, kâr rekabeti, daha az verimli olmasına rağmen oto imalatçılarını montaj hattı üretimini tercih etmeye yöneltecektir.

Adam Smith'in ikinci görünmez eli, yani kârı azamileştiren kapitalistlerin toplumsal olarak verimli yeni teknolojileri araştırıp seçebilmelerini sağladığı farz edilen el, rekabetçi piyasaların kıt üretim kaynaklarının verimli biçimde tahsis edilebilmesini sağladığı farz edilen Smith'in birinci görünmez eli gibi gene kusurludur. Dikkatli bir inceleme, kapitalizmin savunucularının "dinamik"i (ki kapitalizm kesinlikle böyledir) "verimli" ile (ki kapitalizm kesinlikle böyle değildir) karıştırdığını ortaya koyar.

Kapitalizm ve iktisadi ayrımcılık

Friedman ve ana akım iktisatçılarının çoğu işverenler arasındaki kâr rekabetinin ayrımcılığı azaltacağını ısrarla belirtirler. Bir işveren ayrımcılık yönünde bir eğilime sahipse ve aynı özelliklere sahip siyah çalışanlardansa beyaz çalışanlara ya da eşit özelliklere sahip kadın çalışanlardansa erkek çalışanlara ödeme yapma konusunda ısrar ediyorsa, ayrımcı işverenin ayrımcılık yapmayan ve eşit özellikler taşıyan çalışanlara eşit ödeme yapan bir işverenden daha yüksek bir ücret faturası

ödeyeceğine işaret ederler. Dolayısıyla ana akım kuramcıları ücret ayrımcılığı yapmayan işverenlerin yapanlarla rekabet ederek onları nihayetinde iş dünyasının dışına atacaklarında ısrar ederler. Aynı şekilde Friedman da açık ya da bilinçsizce yapılan ayrımcılıktan ötürü en kalifiye insanları çalıştırmayı ya da terfi ettirmeyi başaramayan bir işverenin şirketinin, sadece liyakata göre işçi çalıştıran ya da terfi ettiren *şirketlerden daha az üretken olacağına* işaret eder. Dolayısıyla ana akım iktisatçılarına göre ayrımcı personel uygulamalarına girişen bir firmanın bunu yapmayan firmalar tarafından iş dünyasının dışına sürülmesi gerekir. Ana akım kuramı işverenlerin yaptığı iktisadi ayrımcılığın kârı azaltan yönlerini hemen görürken, kârı artıran etkilerini görmez. Firma çatışma kuramı, işverenler rekabetçi emek ve mal piyasalarında faaliyet gösterdikleri zaman bile kârı azamileştirmenin bir öçüde ayrımcı davranışı neden engellemediğini, aslında bu davranışı gerektirdiğini açıklamaya yardımcı olur.

İstihdam, atama, terfi ve ödemede ayrımcılık farklı ırklardan ve etnik gruplardan gelen insanlar arasında ve kadınlar ile erkekler arasında zaten var olan kuşkuları ve düşmanlıkları her zaman şiddetlendirmiştir. Kuşku ve güvensizlik için pek çok sebebin var olduğu tarihsel ortamlar, işverenlerin kendi çalışanlarını bölüp yönetmek için manipüle edebildikleri biçilmiş kaftan baskı noktaları sağlarlar. Çalışanlar karşılıklı olarak kuşkucu oldukları zaman, birbirinin kaytarmalarını ihbar etme konusunda daha kolay ikna edilebilirler, böylece işverenin onların daha fazla çaba göstermesini sağlaması kolaylaşır. Çalışanlar birbirini desteklemediği zaman, sözleşme sırasında işverenlerin ücretler konusunda pazarlık yapmaları daha kolay olacaktır. Çatışma kuramı kârı azamileştirmenin şunu gerektirdiğini ortaya koyar: tekil bir işverenin ayrımcı uygulamaları kârlar üzerinde pozitif etkiler yarattığı için, kârlar üzerindeki negatif etkilerin –ana akım teorisinin özel olarak odaklandığı– kârı artırma etkilerine –sadece siyasal iktisatçıların saptadığı– ağır bastığı noktaya kadar ayrımcılığın uygulanması şarttır. Başka deyişle, kâr için yapılan rekabet, ayrımcılığın yeniden dağıtımcı sonucunun (çalışanların pazarlık gücünü azaltıp işverenin katma değer payını yükselterek) ayrımcılığın üretkenlik ya da ücret faturası üzerindeki negatif etkisine eşit olduğu noktaya kadar, işverenleri, ayrımcı uygulamalara girişmeye yöneltecektir.[7]

7. Ücret ayrımcılığının rekabetçi piyasalarda faaliyet gösteren tekil kapitalist işverenlerin kârı azamileştirmesi için zorunlu bir koşul olduğunu kanıtlayan basit, ancak güçlü bir model için bkz. Michael Reich, *Racial Inequality* (Princeton University Press, 1981), 204-215. Reich'ın modeli *Quiet Revolution in Welfare Economics*'in (Princeton University Press, 1990) 8. bölümünde genişletilmiş ve genelleştirilmiştir.

İktisadi ayrımcılığın kapitalizmde kârı azamileştirmenin önemli bir parçası olduğunu keşfetmenin içerimleri önemlidir. Birincisi, ana akım kuramcılarının ayrımcılığın iktisadi verimliliği azalttığı konusunda haklı olmaları, kapitalizmin verimli olmayacağına inanmak için bir başka sebep sağlar. Ancak daha önemlisi, bu, ayrımcılık yapan işverenlerin sonunda ayrımcılık yapmayanlar tarafından iş dünyasının dışına sürülecekleri anlamına gelmez, tam tersi geçerlidir. Ayrımcılığı ellerinin tersiyle reddeden işverenler sadece kâr zarar hesabına dikkat edenler, yani kârı artırmak için ayrımcılık yapanlar tarafından iş dünyasının dışına sürüleceklerdir. Kamu siyaseti açısından bunun içerimi devasadır. Ana akım iktisatçıları haklıysalar, rekabetçi emek ve sermaye piyasaları en azından uzun vadede ayrımcı istihdam uygulamalarını ortadan kaldırma eğilimi gösterir. Bu durumda, eğer azınlıklar ve kadınlar toplumun gösterdiği sabrın bedelini ödemeyi sürdürme konusunda istekli olsalardı, ayrımcılığın devlet müdahalesi olmaksızın azalmasını bekleyebilirdik. Ancak çatışma kuramı, işverenler arasında hiçbir gizli anlaşmanın olmadığı varsayılsa bile, tekil işverenlerin kendi çalışanları arasındaki ırkçı düşmanlıkları, bunu yapmanın maliyetinin daha az güçlü çalışanlar grubuyla müzakerelerden sağlanan ek kârlara ağır bastığı noktaya kadar şiddetlendirmelerinin kârlı olduğunu kanıtlar. Bu nedenle kapitalizmin müdahale olmaksızın ayrımcılığı ortadan kaldırmasını beklemek aptalca olur. Bunun yerine, kapitalist ekonomilerdeki ayrımcılık azaltılacaksa, ayrımcılığı önleyen yasalar ve olumlayıcı eylem programları, kesinlikle gereklidir. Ama ne yazık ki, sadece fiili müdahale zorunlu olmakla kalmaz, ayrımcılığa karşı mücadelenin de kapitalist ekonomilerde sürekli olarak akıntıya karşı yüzmesi gerekir, çünkü ayrımcılık yapan işverenler daha yüksek kârlarla ödüllendirilirlerken, ayrımcılığı reddeden işverenler sadece kendi kâr zarar hesaplarıyla ilgilenen ortaklar tarafından cezalandırılırlar.

ABD'de giderek yayılan, hükümet korumasının ve olumlayıcı eylemin görevini tamamladığına ve artık zorunlu olmadığına dair yaygın görüşün gerçeğin çok uzağında olduğu söyelenemez.[8] Devletin ayrımcılığa karşı çabaları zayıfladıkça, aynı özellikleri taşıyan siyah ve beyaz işçilerin ücretleri arasındaki fark 1979'da %10.9 iken, 1989'da %50 artış göstererek %16.4'e çıktı.[9]

8. Olumlayıcı eylem programlarının ayrımcılığa maruz kalan gruplara yardımcı olduğunu ve ayrımcılığın bu programların yokluğunda kısa süre içinde tekrar ortaya çıktığını gösteren ikna edici bulgular için bkz. Barbara Bergman, *In Defense of Affirmative Action* (Basic Books, 1996).

9. Lawrence Mishel ve Jared Bernstein, *The State of Working America: 1994-1995*

En iyi durumda, özel girişime dayalı piyasa ekonomileri iktisadi faaliyetin külfetlerini ve faydalarını muhafazakâr kural 1'e göre dağıtır: yani, herkese kendi emek ve üretim malı katkısının piyasa değerine göre. Ancak kapitalist dağıtımın neden haksız olduğunu görmüş bulunuyoruz. Bu kurala göre dağıtım, Rockfeller'in hayatında bir gün bile çalışmamış torununun, büyük miktarda üretim malı mülkiyetini miras almış olduğu için, çok sıkı çalışan bir doktordan bin kat daha fazla tüketeceği anlamına gelir. *Capitalism and Freedom*'ın 9. bölümünde Friedman, kapitalizm öncesi feodal ekonomilerdeki ve komünist ekonomi-

lerdeki eşitsizlik örneklerine işaret eder ve mülkiyet gelirini tamamen ortadan kaldıran sosyalist piyasa ekonomilerinde bile eşitsizliklerin olacağını belirtir. Ancak öteki ekonomilerdeki adaletsizlikler kapitalist ekonomilerdeki haksızlıkları hafifletmez. Yakın zamanlarda yapılan hesaplamaların dünyanın 447 dolar milyarderinin ortak servetinin dünya halklarının en yoksul yarısının toplam gelirinden daha büyük olduğunu gösterdiği bir dünyada, kapitalist adaletsizlik Friedman'ın yapmamızı istediği gibi küçük bir bedel olarak göz ardı edilemez. İktisadi faaliyetin külfetlerini ve faydalarını kapitalizmden daha adil biçimde dağıtan uygulanabilir ekonomiler var olduğu sürece, kapitalizmdeki haksızlıklara bahane bulanlar iktisadi adaletsizlik suçuna ortak olanlardan başkaları değildirler.

Ancak kapitalizm sadece insanlar üretim malı mülk sahipliğinden haksız gelir sağladıkları için adaletsiz değildir. Emek piyasaları da insanları haksız biçimde ödüllendirir. Ücretler ve maaşlar rekabetçi emek piyasalarında ayrımcılıktan azade biçimde belirlenseydi bile, saat 13.00'te golf kursunda olan bir cerrah, haftada kırk saat çalışan bir çöpçüden on kat daha fazla tüketecekti, çünkü cerrah genetik olarak yetenekliydi ve toplumsal olarak maliyeti çok yüksek bir eğitimden yararlanmıştı. Serbest emek ve sermaye piyasaları, servet sahibi olanların diğerlerinden daha sıkı çalıştıkları ya da fedakârlık yaptıkları için değil, devraldıkları servet, yetenek sayesinde ya da sadece şansları yaver gittiği için bu durumda olduklarını gösterir. Birinci kısımda emek gelirinin iş katkısının değerine göre dağıtılmasının (emek piyasalarının ayrımcılıktan özgür ve mükemmel biçimde çalışıyor olması şartıyla umulabilecek *en iyi* durumun) adaletsiz olduğu, çünkü insanların yaptıkları katkıların değerindeki farklılıkların çaba ve fedakârlık farklılık-

(ME Sharpe, 1994), s. 187. "Eşit özellikler" siyah ve beyaz işçileri aynı eğitim, iş deneyimi vb. düzeyine göre karşılaştırmak anlamına gelir.

larından *başka* sebepleri olduğu ve insanların bu sebepleri denetlemelerinin imkânsız olduğu ve bu yüzden bu sebeplerin hiçbir durumda ahlâki bir ağırlık taşımadığı sonucuna vardık.

Sonuç

Hem özel girişim *hem de* piyasalar ahlâki olarak haklı çıkarılamayacak sistematik adaletsizliklere neden olur. Kapitalizm ne kadar dinamik olursa olsun, *hem* özel girişim *hem de* piyasalar önemli verimsizliklere yol açar. Sadece ana akım siyasetçileri ve ana akım medyası içinde değil, akademide de yaygın bir tutum olan kapitalizmi özgürlük ve demorasiyle kolayca eşitleme eğilimine rağmen, *hem* özel girişim *hem de* piyasalar büyük çoğunluğun iktisadi kararlara o kararlardan etkilendikleri oranda katılmasını engeller ve siyasi özgürlüğün bir kalesi olmaktan çok ona yönelik artan bir tehlike oluşturur. Kapitalizmin toplumsal önyargıları ve ayrımcılığı azaltmasından çok ağırlaştırması da beklenebilir. Nihayet, son kısımda açıklandığı gibi, kapitalizm doğal ortamın kötüye kullanılması için güçlü özendiriciler ve çevrenin korunması ve eski haline getirilmesini üstlenecek tekil taraflar için de caydırıcılar yaratır. XX. ve XXI. yüzyıl kapitalizmi arasındaki fark, "küllerinden doğan" kapitalizmin hepimizi rahatça öldürebilecek olmasıdır, çünkü bu kapitalizm yeryüzünü oldukça kısa süre içinde temize havale edebilecek başlangıç koşullarıyla (6 milyar insan, modern sanayi teknolojisi ve şimdiden hasara uğramış bir ekosistemle) işe başlamaktadır. Tanrı kapitalizme bir gökkuşağı özelliği vermiştir. Bir sonraki yangını söndürecek su bulamayacağız.

Ne yazık ki, kapitalizme getirilen ilk alternatif olan komünist merkezi planlama da öldürücü biçimde kusurluydu. Küresel etkisini 1917'den 1989'a kadar artıran merkezi planlı ekonomilerin çoğu artık çökmüş durumdadır, arzulanabilir bir ekonominin nasıl bir şey olduğunu anlamak istiyorsak, bu ekonomilerin düşünsel mirasının da çökmesi gerekir.

B. KOMÜNİZM

Kapitalizm sonrası ilk ekonomilerden genellikle komünist olarak söz edilir. Komünizm yüzyılın başlarında oldukça farklı bir şeyi simgelerken, yüzyılın sonunda, komünizm sözcüğü genellikle belirli bir siyasi sistem türünün yanı sıra belirli bir iktisadi sistem türünü anlatmak için

de kullanılıyordu. Komünist siyasi sistem tek partili bir sistemdi. Bu sistemde tek parti, "demokratik merkeziyetçilik" gibi ironik bir isim taşıyan ve demokratik olmayan kurallarla yönetiliyordu. Komünist ekonomi merkezi planlama olarak bilinen bir yordamla yönetilen bir kamu iktisadi teşkilatı sistemiydi. Bu komünist iktisadi sistem kapitalizm ile aynı kusurları taşımıyordu, ancak Sovyet Bloku'nun merkezi plan ekonomileri başka bakımlardan korkunç kusurlar taşıyordu. Aşırı basitleştirme riskiyle ifade etmek gerekirse, kapitalizmdeki ölümcül kusur onun toplumsallık karşıtı eğilimiyken, merkezi planlamadaki ölümcül kusur onun demokrasi karşıtı eğilimidir. Ancak totaliter dinamiklerine rağmen, merkezi planlı ekonomilerin adaletsiz ve verimsiz de olduğunu düşünmek için her türlü sebep vardı.

Merkezi planlama

Merkezi planlamayı gerçekleştirenler (1) mevcut kaynakların ve donanımın miktarını bilmedikleri; (2) üretim birimlerinin çıktı elde etmek için girdileri nasıl bir araya getirdiğini bilmedikleri; (3) farklı nihai mal ve hizmetlerin göreli toplumsal değeri hakkında bilgilendirilmedikleri; (4) büyük ölçekli niceliksel yönlendirmeleri gerçekleştirmek için yeterli hesaplama imkânlarına sahip olmadıkları ve (5) yöneticileri ve işçileri merkezi plancıların onlara verdikleri görevleri yerine getirmeye ikna edemedikleri sürece merkezi planlama verimli olamaz.

Bütün bunları cömertçe varsaymamız halinde, merkezi plancılar, *kuramsal olarak* verimli bir üretim planı için gerekli hesapları yapabilirler ve daha sonra işçileri atama ve malları tüketicilere dağıtma konusunda mevcut seçenekler arasından etkin tercihlerde bulunabilirler. Merkezi plancılar esas olarak bütün ekonomiyi kapsayan devasa bir azamileştirme sorununu çözerler. Önce, ekonomide üretilen bütün nihai mal ve hizmetlerin toplumsal değerini temsil eden ve matematikçilerin hedef fonksiyon dedikleri şeyi formüllendirirler. Daha sonra ekonominin üretim imkânlarındaki kısıtlamaları temsil eden pek çok eşitsizliği formüllendirirler. Her temel kaynak için bir kaynak kısıtlaması vardır. Bu kısıtlama, planın kullanacağı kaynak miktarının ekonomide mevcut miktarı aşamayacağını ifade eder; aksi halde plan uygulanamaz olacaktır. Ve her üretilen mal için bir "Leontiyef kısıtlaması"[10] vardır. Bu kısıtlama da, üretilen her malın miktarının en azından planın gerektirdiği nihai tüketimle ara tüketim toplamı kadar olması ge-

10. Bu kısıtlamalar, girdi-çıktı kuramını bulan, bu kısıtlamaları ilk kez sayılara döken Nobel ödüllü Vasiliy Leontiyef'in adıyla anılır.

rektiğini ifade eder; aksi halde plan gene uygulanamaz olacaktır. Merkezi plancılar daha sonra, kaynak ya da Leontiyef kısıtlamalarından hiçbirini ihlal etmeme koşuluyla hedef fonksiyonu azamileştirmek, yani nihai çıktının toplumsal değerini azamileştirmek için her maldan o malı üretmek için kullanılabilecek her teknik aracılığıyla ne kadar üretileceğini seçerek ekonomiyi planlama sorununu çözerler. Başka deyişle, plancılar uygulanabilir bütün üretim planları (kaynak ve Leontiyef kısıtlamalarını gideren planlar) arasından nihai çıktının en büyük toplumsal değerini sağlayan planı seçerler. Yukarıdaki ilk dört varsayım hazırladıkları planın optimal olmasını güvence altına alır. Beşinci varsayım ise plancıların hazırladıkları optimal planın uygulanabilmesini güvence altına alır.

Kuramsal sorunlar

Merkezi planlamanın bütün çeşitlemelerinde: (1) merkezi plancılar ile üretim birimleri arasındaki mutabakata dayalı karar alma süreci, yani hayranların katılımcı bir süreç diye sundukları ünlü "aşağıdan/yukarıya, yukarıdan/aşağıya" süreci, fiilen plancılardan aşağıya doğru giden sorular, üretim birimlerinden yukarıya doğru giden yanıtlar ve plancılardan aşağıya doğru giden emirlerle üretim birimlerinden yukarıya doğru giden itaatten ibarettir; (2) sonuçların doğru değerlendirilmesi için esas olan üretim ve tüketimin insani ve toplumsal etkilerine ilişkin niceliksel bilgi asla üretilmez; (3) seçkin "tasarım işçileri" (benim koordinatörler dediğim merkezi plancılar ve fabrika yöneticileri) karar almak için gerekli teknik bilgiyi kendi tekellerine alırlar; ve (4) işçiler şöyle dursun, plan yöneticileri bile, neyi nasıl üretmek istediklerine dair karar vermek bir yana, önerilerde bile bulunamazlar. Bunun yerine, fabrika yöneticileri ve merkezi plancılar birbirini yanıltma ve manipüle etme çabasıyla bir kedi-fare oyunu oynarlar ve tekil üretim birimlerine kalan yegâne idare, merkezi plancıların gene bizzat belirledikleri girdilerle onlara tahsis ettikleri hedefleri ve kotaları yerine getirmek için "durumu idare etmek"tir.

Başka deyişle, merkezi plancılar bilgi toplarlar, bir plan hazırlarlar ve üretim birimlerinin itaat edeceği emirler vererek onları işe koşarlar. Merkezi planlama teşkilatı ile üretim birimleri arasındaki ilişki demokratik ve katılımcı olmaktan çok, otoriter ve hiyerarşiktir. Ayrıca her birim planlama kuruluna tabi olduğu için ve yüksek kademede yer alan bir memurun kendisine tabi olanları sorumlu tutmak için etkin araçlara sahip olması gerektiği için, izleme ve değerlendirme yöntemlerinin,

halk arasında yalancılık ve kaytarmacılık olarak bilinen, ancak iktisatçıların "görevi kötüye kullanma" dedikleri şeyi asgariye indirmesi gerekir. Merkezi plancılar, tahmin edileceği gibi, başa çıkılmaz işçi konseylerini denetleme çabasıyla daha karmaşık yordamlar oluşturmaktansa, kendi birimlerinin performansına göre ödüllendirebilecekleri ve cezalandırabilecekleri yöneticileri atamayı tercih ederler. Ve üretim birimi yöneticilerini atadıktan sonra, merkezi plancılar, mantıken, onlara yanlarında çalışan işçiler üzerinde diktatörce yetkiler vermek isteyeceklerdir, çünkü yöneticileri denetlemedikleri işçi davranışları için cezalandırmak saçma olacaktır. Böylece, merkezi planlama dairesi ile üretim birimleri arasında totaliter bir ilişki olarak başlayan şey, fabrika yöneticileri ile işçiler arasında diktatörce ilişkilerle sona erer. İşçiler sadece ne üretecekleri konusunda söz söyleyememekle kalmazlar (buna merkezi plancılar karar verir) kendi çıktı kotalarını nasıl karşılayacakları konusunda da (buna da fabrika yöneticileri karar verir) pek az şey söyleyebilirler.

Merkezi planlamanın gayet iyi işlediğini farz edelim. Plancıların yukarıda listelenen bütün bilgilere sahip olduklarını farz edelim. Nihai malların toplumsal değerlerinin tüketiciler arasında tamamen demokratik bir oy verme yordamıyla belirlendiğini farz edelim. Merkezi plancıların optimal planı doğru biçimde hesapladıklarını farz edelim. İşçilerin planı harfi harfine uyguladıklarını farz edelim. Bütün bu varsayımlar gerçekleşse bile, en iyi merkezi planlama örneği iki nedenle iktisadi özyönetim sağlamakta gene de başarısız olacaktır.

Merkezi plancılar planlama süreci içinde üretilen bütün niceliksel bilgi üzerinde tekel kurdukları için nihai malların fırsat maliyetlerine ve farklı temel girdilerin üretkenliğine ilişkin bilgi işçilerden ve tüketicilerden esirgenecektir. Ve merkezi planlamada farklı iş ve tüketim deneyimlerinin insani yönleri hakkında pek az niteliksel bilgi toplandığı için, işçiler ve tüketiciler diğer işçilerin ve tüketicilerin durumlarına ilişkin bilgiden de yoksun kalacaklardır. Bu, işçilerin ve tüketicilerin merkezi olarak planlanan ekonomilerde, akıllı, sorumlu bir şekilde özyönetime katılmaları halinde sahip olmaları gereken bilgiyi alamayacakları anlamına gelir. Kendi tercihlerini yapmalarına izin verilseydi bile, bu tercihlerin başkalarını nasıl etkilediğini bilmeksizin neyi üreteceklerine ve tüketeceklerine mantıklı biçimde nasıl karar verebilirlerdi?

İkincisi, kuramsal olarak merkezi plancılar her tüketicinin farklı nihai mal ve hizmetler için göreli tercihlerini gösterecek şekilde, sözgelimi bin üzerinden oy vermelerine izin verebilirlerdi. Ancak tüketiciler

arasında dürüst ve demokratik oy verme işlemiyle işçilerin özyönetimi sağlanamaz. Oylar bir kez sayıldığında ve planlanan hedef, fonksiyonu formüllendirmek için kullanıldığında, merkezi plancılar bu tercihleri her üretim birimi için belli iş planlarına çevirirler. Bu, her tüketici-işçinin her bir işyerinde ne üretileceği ve nasıl üretileceği konusunda diğer tüketici-işçilerin her biriyle tam olarak aynı karar alma girdisine sahip olduğu anlamına gelir. Bu uygulama demokratiktir ve tüketicilerin farklı mallar ve hizmetler için kendi tercihlerinin yoğunluğunu ifade etmelerine izin verir, ancak bu, işçilerin özyönetimini *sağlamaz*, çünkü işçilere alınan kararlardan ne kadar etkilendiklerine göre üretim kararı girdisi sağlamaz. *Kendi* işyerimde ne üreteceğime ve nasıl üreteceğime dair fikrimin bir başka yerde çalışan birinin fikrinden daha önemli olması gerekir. Aynı şekilde onların *kendi* işyerlerine ilişkin fikirlerinin de benimkinden daha önemli olması gerekir. Ancak merkezi planlamanın yapabileceği en iyi şey, hedef fonksiyonun planlanmasında demokratik bir belirlenim aracılığıyla, bütün iktisadi kararlarda herkese eşit girdi vermektir. Sorun, merkezi planlamanın farklı işçi grupları üzerinde farklı iktisadi kararların yarattığı ayrı etkileri uyumlu hale getirmeye yapısı gereği uygun olmamasıdır.

Ayrıca her ekonomide görece bol fırsatlara dönük ve görece kıt fırsatlardan uzak tercihlere yönelmek bireyler için akılcıdır. Görülür gelecekte belirli iş rollerinin ağır basması yönünde bir eğilimin ortaya çıkması halinde insanlar kendi gelişimlerini buna göre ayarlayacaklardır. Merkezi planlama örneğinde özyönetimli iş fırsatlarının oluşmasına ters düşen eğilim insanların daha büyük özyönetim arzu ve yetenekleri geliştirmelerini engeller ve bunun yerine işgücü arasında umursamazlığı teşvik eder. Merkezi olarak planlanan Sovyet ve Doğu Avrupa ekonomilerini inceleyenlerin sık sık kaydettikleri işçi umursamazlığı, merkezi plan ekonomilerinde insanların özyönetimli iş fırsatlarına karşı oluşan eğilimin mantıksal bir sonucuydu. Bir merkezi plan ekonomisinde bir işçinin ne üreteceğine ya da nasıl üreteceğine büyük bir ilgi duymasının mantığı var mıdır? Bunu hiç umursamasa daha iyi olur.

Pratikteki sorunlar

Çoğu merkezi planlama eleştirmeninin üzerinde odaklandığı sorunları bilinçli olarak göz ardı ettim, çünkü en iyi merkezi planlama örneğinin bile temelde neden kusurlu olduğunu açıklamak ve merkezi planlamanın Aşil topuğunu oluşturduğuna inandığım şey üzerinde, yani onun

otoriter yapısı ve özyönetime karşı taşıdığı eğilim üzerinde odaklanmak istedim. Ancak gerçek dünyadaki koşullar, merkezi planlamaya yukarıda varsayılanlar kadar cömert davranmaz. Merkezi planlamacıların doğru bilgi toplayıp yönetici ve işçileri planlamacıların emirlerini yerine getirmeye ikna etmelerinin ne kadar zor olduğu ve sonuçta merkezi planlamanın ne kadar verimsiz hale geldiği, çoğu eleştirmenin odaklandığı konulardandır.

Eldeki farklı emek kategorileri dahil ekonomide mevcut belli başlı bütün kaynakların listesini çıkarmak merkezi bir kurum için görece kolayken, merkezi plancıların yerel teşkilatların üretim kapasitelerini öğrenmeleri zorlu bir görevdir. Belirli bir iktisadi teşkilatın kendi çıktılarını elde etmek için birleştirebileceği girdilerin tam olarak nasıl bir araya getirileceğini en iyi bilen kişiler tekil fabrikalarda çalışan işçiler, mühendisler ve yöneticilerdir. Ancak verimli bir plan oluşturmak için merkezi plancıların bütün teşkilatların teknik kapasitelerine ilişkin doğru bilgiye ihtiyaçları vardır. Teşkilatların merkezi plancılara gerçek kapasiteleri hakkında yalan söylemeleri için güçlü özendiricilerin var olması merkezi planlama için talihsizliktir. Teşkilatlar doğru bilgiyi verdiklerinde, merkezi plancıların mümkün olduğunca az girdi kullanarak mümkün olduğunca çok çıktı üretmelerini emredeceklerini bildikleri için, bir girişim, merkezi plancıları gerçek kapasitesi konusunda aldatarak kendi hayatını kolaylaştırabilir. Yerel teşkilatlar gerçek kapasitelerini olduğundan az bildirerek sıkı çalışmaları halinde yapabileceklerinden daha azını üretmek ve/veya kendilerine mümkün olduğu kadar verimli olmaları halinde ihtiyaç duyacaklarından daha fazla girdi tahsis edilmesini sağlamak için merkezi plancıları aldatabilirler. Özellikle merkezi planlama, çıktı kotalarını dolduramayan teşkilatların yöneticilerini cezalandırdığı ve kotayı aşan yöneticileri ödüllendirdiği için kapasiteyi olduğundan az bildirerek kazanılacak çok şey vardır ve kaybedilecek hiçbir şey yoktur.

Merkezi planlamanın kapitalizm yanlısı eleştirmenleri bu soruna ilişkin yapılabilecek hiçbir şey yokmuş gibi davrandılar. Aslında bu doğru değildir. Merkezi planlama kurumları yıllardır fabrika yöneticilerinin kendilerine doğru bilgi verip vermedikleri konusunda tavsiyelerde bulunacak kendi uzman ekiplerini istihdam ettiler. Ancak teşkilatlarda A takımını teftiş etmek için merkezi plancılar için çalışan mühendislerden ve teknisyenlerden oluşan bir B takımına sahip olmak pratikteki çetin ceviz bir soruna savurgan ve kusurlu bir çözüm getiriyordu. Ve merkezi planlama, bu temel işletme sahibi-işletmeci sorununa getirilen en son kuramsal çözümler merkezi plan ekonomilerinde

test edilemeden ortadan kalktı.[11]

Çoğu eleştirmen merkezi plan ekonomilerinde fiyatların gerçek fırsat maliyetlerini yansıtmadığına işaret etti. Ekmek, yemeklik yağ ve iş elbisesi gibi temel olduğu düşünülen malları gerçek fırsat maliyetlerinin altında fiyatlandırırken, lüks olduğu düşünülen malları fırsat maliyetlerinin üzerinde fiyatlandırmak merkezi planlı ekonomilerde yaygındı. İlericilere böylesine parlak görülen bir fikrin ana akım iktisatçıları tarafından böylesine küçümsenmesi nasıl mümkün olabiliyordu? Kim haklıydı? Yanıt ilerici eylemcilerin içgüdülerinde hiçbir yanlışın olmadığıdır. Merkezi plan ekonomilerinde fiyatların fırsat maliyetlerinden farklılaştığı doğrudur.[12] Ancak kıt kaynaklarımızın ne kadarını farklı malların üretimine ayırcağımızı ve onları nasıl üreteceğimizi belirlerken fiyatların çok önemli bir rol oynadığı piyasa ekonomilerinin aksine, merkezi olarak planlanan ekonomilerde neyin ne kadar üretileceği *ekonomideki fiyatlara gönderme yapılmaksızın* merkezi plan tarafından belirlenir. Bu durum piyasa ekonomilerinde yaşayan ve bu ekonomileri inceleyenler için öylesine anlaşılamazdı ki, uzman ve meslekten iktisatçılar bile bu yabancı bağlamı çözümlerken basit mantık hataları yaptılar. Plancıların hedef fonksiyonundaki nihai malların göreli toplumsal değerini seçmek merkezi plan ekonomilerinde nihai olarak siyasi bir karardır. Bu bir kez yapıldığında, merkezi plancılar fiyatlara başvurmaksızın neyin nasıl üretileceğini, kaynak ve Leontiyef kısıtlamalarını belirleyerek ve planlama sorununu çözerek hesaplarlar. Eğer plancılar herhangi bir fiyatı hesaplıyorlarsa bunu ekonomi planını oluşturduktan *sonra* yaparlar. Ve eğer fiyatlar nihai malları tüketiciler arasında dağıtmak ve teşkilatın çalışmasını değerlendirmek için kullanılıyorsa, bunu neyin üretileceği ve nasıl üretileceğini ilk avazda hiç etkilemeden yaparlar. Sonuç olarak, merkezi olarak planlanan ekonomilerdeki fiyatlar ile gerçek toplumsal fırsat maliyetleri arasında herhangi bir sapma *neyin nasıl üretileceğine ilişkin verimsiz kararların muhtemel sebebi olamaz.*

Aslında gerçek fırsat maliyetlerinden sapma çoğu merkezi planlama eleştirmeninin belirtme zahmetine katlandığından daha büyüktü. Akıldaki siyasi hedeflerle belirlenen sadece tüketim malı fiyatları değildi, merkezi olarak planlanan ekonomilerin bütün muhasebe maliye-

11. Merkezi plancılara verilen raporların doğruluğunu sağlayabilecek pek çok yeni yordam için bkz. *Quiet Revolution in Welfare Economics*, bl. 9.

12. Kuşkusuz, piyasa fiyatları yukarıda tartışılan ve merkezi planlamanın ana akım eleştirmenlerini fazla ilgilendirmeyen nedenlerden ötürü, gerçek toplumsal fırsat maliyetlerinden sistematik ve kalıcı biçimde sapar.

ti yapısı da gerçek fırsat maliyetlerini yansıtamıyordu. Merkezi planlı bir sistemde temel kaynakların fırsat maliyetlerini doğru olarak belirlemek kuramsal olarak mümkünse de, bu gerçekte nadiren yapıldı. Böylece bırakın temiz havayı, toprak, su ve madenler gibi girdilere bile nadiren "akılcı biçimde" değer biçildi. Ayrıca, ücret oranları ve maaşlar marjinal hasılalara göre değil, daha çok siyasi ölçütlere göre belirlendi. Sonuç olarak farklı malların merkezi planlı ekonomilerle hesaplanan emek ve kaynak maliyetlerinin bu malların gerçek fırsat maliyetleriyle pek az alakası vardı. Ayrıca bu durum yetkililerin kendi piyasalarını dengeleyecek şekilde tüketici mallarını fiyatlandırmaları halinde bile geçerli olacaktı. Ancak fırsat maliyetlerinden sapan fiyatların piyasa sistemlerinde neden verimsizliklere yol açtığını anlayan eleştirmenler, aynısının merkezi olarak planlanan ekonomilerde de geçerli olması gerektiği gibi hatalı bir sonuca sıçradılar. Bu sıçrayış sırasında merkezi planlamaya yönelttikleri bir başka eleştiriyi, yani kararların ilk planda fiyatları temel almadığı eleştirisini unuttular! Neyin nasıl üretileceğine karar vermek için fiyatları kullanmıyorsanız, yetersizlik nerede olursa olsun, fiyatlar üretim kararları konusunda fazla önem taşımaz.

Bir başka yaygın eleştiri, merkezi planlamanın tüketicileri tatmin etmemesi ve özellikle modern tüketicilerin geliştirdikleri ihtiyaç ve arzu çeşitliliğine yanıt vermemesiydi. Aslında bu mutlak anlamda doğruydu, ancak bunun sebebi, merkezi planlamanın yapısı gereği tüketici arzularını karşılayamaması değildi. Komünist merkezi planlamada tüketim önceliklerinden çok, yatırım önceliklerini vurgulama kararı ve hangi tüketim mallarına öncelik verileceğine ilişkin kararlar, demokratik denetime tabi tutulmayan siyasi yetkililer tarafından alınıyordu. *Demokratik denetim asla uygulanmazken* (ve bunu uygulamak için merkezi planlamayı canlandırmayı tavsiye etmiyorum) plancıların hedef fonksiyonunda farklı mallara verilen önceliklerin ancak demokratik olmayan siyasi diktayla belirlenebileceğini, adil ve demokratik oylama işlemleriyle belirlenemeyeceğini gösteren hiçbir kuramsal gerekçe yoktur.

Son olarak merkezi olarak planlanan ekonomilerdeki kötü şöhretli karne uygulaması ve kuyruk sorununa geliyoruz. İnsanların hayatlarının büyük bir bölümünde kuyruklarda dikilerek vakit kaybedip kinikleşmelerinden daha aptalca bir şey olmadığı açıktır. Gene de merkezi olarak planlanan her ekonomi bu yıkıcı budalalığa yakalandı. Bu durum dış dünya için komünist ekonomilerde feci biçimde yanlış giden bir şeyler olduğuna dair en görülür sembol haline geldi. Birinci en iyi

çözüm, geliri adil biçimde dağıtmak (ücret oranlarının sadece çaba ve fedakârlığı yansıtmasını sağlayıp güçsüzlere de adil bir gelir sunmak) ve perakende fiyatlarını piyasaların dengeye geleceği şekilde belirlemek olurdu. Sonuç: herhangi bir şey için ne kuyruk ne de adaletsizlik. İkinci en iyi çözüm, temel malları kameye bağlayıp, her aileye adil bir miktar vererek ve temel olmayan malları, talebin arzı aşmamasını sağlayacak kadar yüksek fiyatlarla dağıtarak gelir dağılımındaki (bazı nedenlerden dolayı kaçınılmaz olduğu düşünülen) eşitsizlikleri karşılamak olacaktı. Herkesin payı kameyle güvence altına alındığında malların tükeneceği korkusuyla temel mal kuyruklarında dikilmek için hiçbir sebep kalmaz. Kameye bağlanmış malların dağıtımını yapan merkezlerin, paylar geldiğinde ve alınmaya hazır olduğunda aileleri haberdar etmeleri yeter. Sonuç: temel ve temel olmayan mal kuyruklarının olmaması; ücret ve maaş yapısında mevcut olandan daha az eşitsizlik. En kötü çözüm, temel olmayan malların fiyatını aşırı talebi ortadan kaldırmak için gerekli olan düzeyin altında tutmak olurdu ki bu durumda temel olmayan mal kuyrukları garantidir; ve insanlara ayrılan kameye bağlanmış mal miktarını ulaştıramamaktır ki bu durumda temel ihtiyaç malı kuyrukları garantidir! Komünist plancıların bu basit gerçeği neden asla kavramadıklarını bana sormayın. Yirmi beş yıl içinde Küba'ya yaptığım üç kişisel ziyarette kimseden tatmin edici bir yanıt alamadım.[13]

Kuşkusuz en iyi durum merkezi planlamanın asla denenmemesidir. Ve genellikle halkın baskısından yalıtılmış ve kendi liderleriyle üyelerinin küpünü giderek rahatça doldurabildikleri totaliter siyasi partiler tarafından yönetilen merkezi plan ekonomilerinin en iyi sonuçları verme ihtimali yoktur. Bazı ilericiler, ortaya çıkan pek çok sorundan ötürü yetersiz uygulamaların ve demokratik olmayan siyasi sistemin ekonomi üzerindeki etkisinin suçlanabileceği gerekçesiyle merkezi planlamadan vazgeçmekte hâlâ duraksamaktadırlar. Ancak bu sonuç merkezi planlamanın iktisadi kararların alınmasına anlamlı kitlesel katılıma karşı ölümcül bir eğilim taşıdığını dikkate almaz. Merkezi planlamayı totaliter siyasi seçkinlerin uygun bir suç ortağı haline getiren, tam da bu ölümcül kusurdur. Tek öncü parti devleti ile merkezi planlamanın evliliği, ilk kurbanları siyasi ve iktisadi demokrasi olan iki totaliter dinamik arasındaki tam bir cehennem azabı evliliğiydi. Daha demokratik bir siyasi sisteme sahip ve en iyi çeşitlemeye daha yakın bir ör-

13. Kuşkusuz, gerek temel mallara gerekse lüks mallara aşırı talebi sürdürmenin "kötü" bir nedeni vardır: Bu, siyasi bağlantıları olan kişilere kişisel avantaj edinme ve rüşvetle zenginleşme fırsatları sağlar.

nekle yeniden inşa edilen merkezi planlı ekonomiler daha iyisini yapabilirlerdi. Ancak iktisadi özyönetimi asla sağlayamazlardı ve ayrımcı iktisadi iktidar etkileri kaçınılmaz olarak ortaya çıktıkça artan adaletsizlik ve verimsizliklere daima açık olacaklardı.

Perestroyka

Mihail Gorbaçov'un *perestroyka* dediği ve Sovyet iktisadi sistemini reformdan geçirmek için son bir gayretle yapılan girişimi nasıl yorumlamak gerekir? Sosyalizmin başlangıçta bir demokratik planlama sistemi, demokratik biçimde örgütlenen işçi ve tüketici gruplarının kendi iktisadi girişimlerini planladıkları bir sistem olacağı farz edildi. Eski bürokratik, merkezi planlama sistemi ne katılımcı ne de verimliyken, *perestroyka* demokratik planlama hedefini açıkça terk etti. *Perestroika: New Thinking for Our Country and the World*'de (1987) Gorbaçov şunları yazdı: "Reform, iktisadi teşkilat ve kurumların çarpıcı biçimde artan bağımsızlığını, kendi muhasebelerini tutabilecekleri ve kendi finansmanlarını sağlayabilecekleri bir duruma geçmelerini temel almaktadır. Etkin yönetimden ve bunun yaratacağı sonuçlardan artık tamamen kendileri sorumlu olacaklardır. Bu bağlantı içinde, merkezileşmiş iktisadi yönetimin radikal biçimde yeniden örgütlenmesi şirketlerin çıkarlarına uygun biçimde tasarlanır. Girişimlerin yönetiminde merkezi yönetimi üretim işlerinden ayıracağız." Başka deyişle *perestroyka* bürokratik planlamanın yerine demokratik planlamadan ziyade piyasaları geçirmek için hazırlanan bir programdı.

Sosyalizmin aynı zamanda şu ilkeyi temel alacağı farz edildi: Herkesten gücüne göre, herkese gösterdiği çabaya göre. Başlangıçta sosyalistler, şans, yetenek, birey değil kamu kaynaklarıyla karşılanan öğretim ve eğitim farklılıklarından ötürü katkılarda meydana gelen farklılıkların *ayrımlı ödüllendirme için* meşru sebepler olduğunu düşünmüyorlardı. Başlangıçtaki anlayış, sosyalizmde toplumsal çıkar için yapılan kişisel fedakârlığın ya da kısaca çabanın, karşılıklı güven ve dayanışma ihtiyaca göre dağıtım için yeterli hale gelene kadar ödüllendirilmesini öngörüyordu. Ancak bu ilkeye verilen halk desteği Rus Devrimi'nden sonraki ilk yıllarda güçlü olduysa da: (1) sosyalist dağıtım ilkeleri herhangi bir Bolşevik hükümeti tarafından asla uygulanmadı ve (2) Stalin, kalifiye emeğin kıt olduğu, ücret ve maaş farklılıklarının çarpıcı biçimde arttığı zorla sanayileştirme sırasında tamamen aksi yönde hareket etti. Aslına bakılırsa, bizzat ihlal etmeyi amaçladığı özgün sosyalist dağıtım ilkesini desteklemeye yeltenen muhalifleri-

ni hedef alan bir söz olarak "eşitlikçiler" lafını icat eden kişi de bizzat Stalin idi. Böylece "Stalin'in eşitlikçi hataları" dediği şeyi düzeltecek yerde Gorbaçov, Stalin'in sosyalizmde yeri olmayan haksız eşitlikleri akla uydurma geleneğini fiilen izliyordu. Gorbaçov şunları yazdı: "Eşitleme tutumları bugün bile zaman zaman ortaya çıkıyor. Bazı yurttaşlar toplumsal adalet çağrısını 'herkesin eşitlenmesi' olarak anladılar. ... Ancak en çok değer verdiğimiz şey, bir yurttaşın ülke sorunlarının çözümüne yaptığı katkı, bir yazarın, bilim insanının ya da sorumluluk sahibi bir başka yurttaşın yeteneğidir .... Bu noktada gayet açık olmak istiyoruz: Sosyalizmin eşitlemekle hiçbir ilgisi yoktur... Bireylerin ve birey gruplarının edindikleri faydalar ve sağladıkları ayrıcalıklar hakkında çok şey söylenmiştir. Bizim devlet tarafından sağlanan faydalarımız ve ayrıcalıklarımız var ve bunlar yapılan işin niceliği ve niteliği temel alınarak sağlanmıştır." Başka deyişle, *perestroyka* liberal kural 2'ye göre (herkese kendi emeğinin katkı değerine göre) dağıtımı benimseyen ve özgün sosyalist kural 3'ü (herkese çabasına ya da fedakârlığına göre) resmen terk eden bir programdı.

Son olarak, sosyalistler her yurttaşın toplumsal olarak faydalı bir iş edinme *hakkı*na sahip olduğunu ve kapitalizmin aksine sosyalizmin herkese toplumsal olarak faydalı iş güvencesi vermesi gerektiğini geleneksel olarak iddia ediyorlardı. Ancak Gorbaçov, "toplumumuzdaki yüksek sosyal güvenlik düzeyi bazı insanları bedavacı haline getiriyor" diye uyarıyor ve "devletin istihdamı sağlama kaygısı taşıması" [öyle hale geldi ki] "tembel ya da iş disiplinini bozan bir kişiye bile bir başka iş verilmesi gerekiyor" diye yakınıyordu. Gorbaçov *perestroyka*nın buna bir son vereceğini vaat etti. Başka deyişle, *perestroyka* merkezi planlamanın fiilen sağladığı geleneksel sosyalist hedefi, bir işe sahip olma hakkını terk etti.

Benim görüşüm, Gorbaçov'un sadece sosyalist ilkelere ihanet eden bir başka Sovyet lideri olduğudur. Bu özellik onu kendisinden önceki Sovyet liderlerinin çoğundan ayırmaz.[14] Benim görüşüm, Gorbaçov'un bütün bunları *perestroyka* gerektirdiği için yazdığı ya da söylediğidir. *Perestroyka* Sovyet ekonomisini eski merkezi planlama sisteminden yeni ve farklı bir kamu girişimi piyasa sistemine geçirme girişimiydi. İki sistemin de geleneksel sosyalist ilkelerle tutarlı olduğuna inanmıyorum; bu yüzden *perestroyka*yı Sovyet yöneticilerinin sosyalist olma-

14. Hemen eklemeliyim ki, dürüst bir tarih Soğuk Savaş'ın sona erdirilmesi konusunda gösterilen hayati diplomatik inisiyatifler için Gorbaçov'a itibar kazandıracaktır. Ancak burada söz konusu olan Reagan'ın değil de Gorbaçov'un olağanüstü bir uluslararası devlet adamı olarak oynadığı rol *değildir*.

yan bir sistemden, sosyalist olmayan başka bir sisteme geçmek için yaptıkları umutsuz bir girişim olarak görüyorum. Yeni sistemin planlamadan çok, piyasalara dayanması gerektiği ve ücretlerin marjinal gelir hasılasını temel almaması halinde tutarlı biçimde işlev göremeyeceği için, *perestroyka* eski sistemi bir arada tutan toplumsal sözleşmenin parçası olan, ancak yeni sistemle bağdaşmayan ve onun doğumuna engel olan sosyalist ideolojiden geri kalanların terk edilmesi anlamına geliyordu.

Sovyet ekonomisi uzun süre benim koordinatör ekonomisi dediğim bir ekonomi, yani merkezi plancılardan, fabrika yöneticilerinden ve teknokratlardan ya da koordinatörlerden oluşan bir sınıfın bütün önemli iktisadi kararları aldığı bir ekonomi olmuştur. Özgün koordinatör ekonomisi hiyerarşik üretim ilişkilerini bürokratik merkezi planlamayla birleştirdi. Altmış yıldır sistemi bir arada tutan toplumsal sözleşme, çaba ve ihtiyacı meşru dağıtım ölçütleri olarak reddetmeyen, karşılığında iktisadi konularda hiçbir hakkı olmayan işçi ve tüketicinin verimsizlik, rüşvetçilik ve itaati hoşgörmesini bekleyen bir iş güvenliği ve ücret/fiyat sisteminden ibaretti. Kısaca ifade etmek gerekirse, bu geleneksel koordinatör ekonomisi, kapitalistlerin olmadığı, ancak iktisadi kararları öncelikle kendi çıkarlarına uygun biçimde denetleyen plancılardan ve yöneticilerden ibaret bir hâkim sınıfı olan bir ekonomi idi.

Perestroyka, yani sahte bir koordinatör ekonomisi türüne geçme stratejisi, Sovyetler Birliği'nde başarısız, fakat Çin'de on yıldan fazla bir süredir başarılı olan bir strateji idi. Koordinatör ekonomisinin bu yeni çeşitlemesi kamu mülkiyetini ve hiyerarşik üretim ilişkilerini muhafaza eder, ancak planlamadan çok piyasaları öne çıkarır ve sonuç olarak yerel yöneticilerin çok daha büyük bir rol oynamalarına izin verir. Ancak piyasayı temel alan bir koordinatör ekonomisi yeni bir toplumsal sözleşmeyi de gerektirir. Ve özellikle eski toplumsal sözleşmenin ideolojik temellerinin oynadığı roller piyasayı temel alan bir koordinatör ekonomide işlevsizdir. Gördüğümüz gibi, merkezi planlama, elitleri ödüllendirmek ve "kitleler"i yatıştırmak için tasarlanan siyasi tavizlerden oluşan bir ücret ve fiyat sistemiyle tutarlı biçimde işleyebilir, çünkü merkezi planlamada neyin ve nasıl üretileceğine ilişkin kararlar zaten ücretler ve fiyatlar tarafından belirlenmez. Merkezi planlamada kaynak tahsisi ve üretim kararları ücretlere ve fiyatlara bağlı olmadığı için, bunlar neyin üretileceğine ve nasıl üretileceğine karar verildikten sonra, kimin ne alacağına karar verecek salt dağıtımcı bir rol oynamakta özgürdürler. Ancak piyasayı temel alan koordinatör ekono-

milerinde ücretlerin ve fiyatların dağıtıcı kadar tahsis edici roller de oynamaları gerekir. Ve ücretler, kaynak fiyatları ve onları temel alan maliyetler göreli kıtlıkları ve üretkenlikleri yansıtmazsa, bunları temel alan iktisadi kararlar tutarsızlık noktasında verimsiz olacaktır. Dolayısıyla siyasi uzlaşmalardan ziyade fırsat maliyetlerini yansıtan kârlara ve fiyatlara bir işçinin yaptığı katkıya göre çalışmayı ödüllendirecek bir serbest emek piyasası yaratmak için istihdam güvencesini kaldıran, çaba ve ihtiyaç temelinde iktisadi ödüller vermeyi hiçe sayan yeni bir toplumsal sözleşme oluşturma ihtiyacı böyle doğmuştur.

Ücret ve fiyat reformu piyasa temelinde işleyen bir koordinatör ekonomisinin önkoşulu idiyse, Gorbaçov böyle bir ekonomiyi dayatmakta neden bu kadar uzun süre duraksadı? Yanıt basittir. Temiz ve teknik bir terim olan "ücret ve fiyat reformu" fiilen eski toplumsal sözleşmenin ihlali ve yeni bir toplumsal sözleşmenin şekillendirilmesi anlamına gelir. Özellikle, işçi sınıfının çoğunluğu gibi, toplumun eski elit kesiminin büyük bölümü de pazarlıkta kaybedebilecek durumda olduğu için bunlar sıkıntılı müzakereleri gerektiren, tehlikelerle dolu, zor siyasi meselelerdir. Zorluk ve tehlike öylesine büyüktü ki, Gorbaçov hayati önem taşıyan ücret ve fiyat reformunu, iktisadi tutarsızlık pahasına beş yıl kadar erteledi. 1986'dan 1991'e kadar Sovyetler Birliği'nde yaşanan, iktisadi olmayan bir sistemdi. İnsanlar eski sistemin yerinde kalmasını beklemiyorlardı, ancak yeni sistemin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinden de emin değillerdi. Eski sistem kısmen varlığını sürdürdü, ancak yeni sistem de kısmen uygulanabildi. Kestirilebilir hiçbir ödüllendirme sistemi olmadığı için ekonomi kaos içindeydi. Kimsenin ne geleceğini, neyle ödüllendirileceğini ya da cezalandırılıp cezalandırılmayacağını bilmediği zaman insanlar yegâne akılcı davranışı sergilerler: durup beklerler. Ve herhangi bir ekonomide insanlar bekledikleri zaman daima kriz vardır.

Batı'da yaygın ve profesyonel görüşün aksine, merkezi olarak planlanan koordinatör ekonomileri, *perestroyka*nın gelişinden önce sistemi tehdit eden bir iktisadi kriz içinde değildi.[15] Sovyetler Birliği'nde herkesin bildiği bir siyasi yolsuzluk ve ikiyüzlülük krizi vardı. Ve siyasi olarak iflas etmiş, kukla rejimlerin 1970'lerde ve 1980'lerde kendi vatandaşlarını Batı'dan aldıkları muazzam borçlarla karşılanan tüketimle yatıştırmaya çalıştıkları, böylelikle 1980'lerin sonunda bir

15. Merkezi plan ekonomilerinin iktisadi performansının Batılı uzmanların ve gazetecilerin iddia ettikleri kadar kötü olmadığına dair ikna edici bulgular için bkz. David Kotz ve Stan Weir, *Revolution from Above: The Demise of the Soviet Union* (Routledge, 1997).

borç krizine yol açıp küresel kapitalizme kendi rejimlerinin altını oyacak bir Truva atı sağladıkları Doğu Avrupa'da uzun süredir gecikmiş bir Sovyet emperyalizmi krizi vardı. Ancak geleneksel, merkezi olarak planlanan koordinatör ekonomileri kendi yarattıkları bir bunalım yaşamıyorlardı. Polonya ekonomisi 1989'da tam bir kriz içindeydi, çünkü Polonyalılar 1981'den beri kendi düşman askeri hükümetlerine karşı bir iş yavaşlatma grevi yapıyorlardı. Ve Sovyet ekonomisi 1986'dan 1991'e kadar kriz içindeydi, çünkü hiç kimse ne geleceğini bilemiyordu. Ancak başka bakımlardan geleneksel koordinatör ekonomileri 1980'lerin sonunda aşağı yukarı her zamanki kadar tıkanıyordu; Macaristan ve Çekoslovakya gibi bazı Doğu Avrupa ülkelerinde ise merkezi planlı koordinatör ekonomilerinden piyasayı temel alan koordinatör ekonomilerine geçiş çabası gayet iyi gidiyordu.

Endişe verici olan, Batılı rakiplerini *alt ettikleri* on yılların ardından, merkezi plan ekonomilerindeki büyüme oranlarının 1980'lerin başında Batı'daki büyüme oranlarının altına düşmüş olması, sanayi devriminden beri yaşanan en önemli teknolojik devrim Batı'da hız kazanırken Doğulu ekonomilerin bu gelişimi ıskalamalarıydı. Gorbaçov ve ileri görüşlü müttefiklerini umutsuzluk ve telaşa sevk eden de buydu. Buldukları çözüm, yani *perestroyka*, göreli iktisadi gerileme daha da kötüleşmeden merkezi plan ekonomisinden piyasayı temel alan bir koordinatör ekonomisine geçmek için yapılan riskli bir önleyici hamleydi. Ancak daha düşük pozitif büyüme oranlarından negatifmiş gibi söz etmek ya da iktisadi krizin göstergesi olarak bir "lüks açığı"na işaret etmek yanıltıcıdır. Sovyet ekonomisi 1920'de ABD ekonomisinin yüz yıl, 1980'de ise hâlâ otuz yıl gerisindeydi. Bu durum, lüks açığını ve çok sayıda iktisadi endekse ilişkin olumsuz kıyaslamaları açıklar. 1985'ten sonra Sovyet ekonomisi kriz içindeydi, çünkü eski sistem ile asla başarılı biçimde yürürlüğe konulmayan yeni bir sistem arasındaki düşsel yerdeydi.

Gorbaçov'un *perestroykası* başarısızlığa uğrarken, Çin Komünist Partisi 1980'lerin sonunda merkezi planlamanın yerine piyasayı temel alan bir koordinatör ekonomisi geçirmeyi başardı. Bunun sebebi kısmen Çin Komünist Partisi'nin kendi totaliter siyasi iktidarını hınçla (Tienanmen Meydanı ile) savunurken, Gorbaçov'un *glasnostu*, yani siyasi açıklığı benimsemesiydi. Çin Komünist Partisi piyasayı temel alan koordinatörizmin yerine tam bir kapitalizmi geçirme yoluna girdiği şu sıralarda bile siyasi iktidar üzerindeki tekelini ne pahasına olursa olsun sürdürmektedir. Ben piyasayı temel alan koordinatör ekonomilerini amansızca eleştiriyorum. Çin'in büyüme oranlarının abartıldı-

ğına inanıyorum. Ve Çin'in yüksek büyüme oranlarını hayranlık uyandıran sağlıklı bir iktisadi performansın belirtisi olarak yorumlayanların büyük bir hata içinde olduklarını düşünüyorum. Bununla birlikte, 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında Çin'deki büyüme oranları, piyasayı temel alan koordinatör ekonomilerinin, tam da Gorbaçov'un umduğu gibi, büyük bir iktisadi dinamizm sağlayabildiğini gösterir.

Sonuç

Merkezi planlı koordinatör ekonomileri bazı bakımlardan XIX. yüzyıl sosyalistlerinin tasarladıkları ekonomi türüne benziyordu: üretim malları üzerinde hiçbir özel mülkiyet yoktu ve bu nedenle tek bir kapitalist bile yoktu. Ücretler emek piyasalarında arz ve talep yasasınca dayatılmıyor, siyasi olarak belirleniyordu. Ve bürokratik, merkezi planlama da bir tür planlama *idi,* ama ne yazık ki katılımcı olmak şöyle dursun demokratik bile değildi. Öte yanda, piyasayı temel alan koordinatör ekonomilerini erken sosyalistlerin vizyonlarıyla karıştırmak kolay değildir. Kapitalistler olmasa da, devletin atadığı teşkilat yöneticileri onların yerini alır ve piyasayı temel alan koordinatör ekonomileri planlamanın yerine piyasayı geçirirler ve marjinal gelir hasılası üzerinden ücret öderler. Bunun ne işçilerin ve tüketicilerin kendi ortak girişimlerini planladıkları bir ekonomi ne de ödüllerin ortak çıkar için gösterilen çabayı ya da yapılan fedakârlığı temel aldığı bir ekonomi olduğu açıktır.

Sonunda komünist partiler asla sağlayamadıkları iktisadi adalet ve verimlilik adına iktisadi demokrasiyi siyasi demokrasiyle birlikte feda ettiler. Hiyerarşik yönetimle birleşen merkezi planlama[16] devrimci coşku bir kez yatıştığında ve *nomenklatura* içindeki yolsuzluk tırmandığında, kolayca tahmin edilebileceği gibi, tam bir kayıtsızlığa bürünen sıradan işçilerin ve tüketicilerin haklarını ellerinden aldı. Nihai mal piyasalarının merkezi planlama sistemine eklenmesi tüketicilerin haklarının gereğince tanınmasını sağlamadı ve gerek zorunlu gerekse lüks ihtiyaç maddeleri için insanları kuyruklarda dikilmek zorunda bırakan kusurlu karne sistemleriyle adaletsiz maaşları telafi etmek için yapılan sakar girişimler sadece haksızlığa bir de aşağılamanın eklenmesini

16. Stalin asla "tek adam yönetimi"nin erdemlerini öven tek lider değildi. Lenin ve Trotskiy, Stalin'den çok önce Sovyet girişimlerinde işçi özyönetimine karşı kampanya yürüttüler ve "tek adam yönetimi"nin avantajlı olduğunu ilan ettiler. Ve Çin'de Mao ve Küba'da Che Guevara, işçi konseylerine karşı "tek adam yönetimi"ni desteklemeye konusunda daha az katı değildiler.

sağladı. Merkezi planlamada plancılar, yöneticiler ve işçiler yıkıcı bir özendiriciler sistemi altında faaliyet gösterdiler. Her grubun, başkalarını aldatmakta çıkarı vardı. Bu durum sadece cezalandırılma korkusuyla engellenebiliyordu. Ancak merkezi planlama, bilgilendirme ve özendirme sorumluluklarının üstesinden gelmiş olsaydı, ücretler adil olmuş olsaydı, planlama hedefleri demokratik biçimde oylanarak belirlenseydi ve tüketim malları verimli biçimde dağıtılmış olsaydı bile, iktisadi demokrasiyle bağdaşmayacaktı. Gerçek şudur ki, merkezi planlama sadece eşi memendi görülmemiş bir totaliter siyasi iktidara dayandığı için bu kadar uzun süre yaşamıştır ve çöküşü karşısında matem tutmak için hiçbir neden yoktur.

V
Sosyal demokrasi: İnancımızı yitirmek

Gerek komünizm gerekse serbest piyasa kapitalizmi gayet sakıncalıysa, demokratik solun yanıtlaması gereken zor bir soru var demektir: XX. yüzyıl sona ererken komünizme ve *laissez-faire* kapitalizmine bulunan her alternatif neden çöküş halindedir? Sosyal demokrasi hem serbest piyasa kapitalizmine hem de komünizme tercih edilebilir bir alternatif idiyse, 1970'lerden itibaren mesajı neden zayıflamış ve etkisi azalmıştır? Liberter bir sosyalist ekonomi hem kapitalizme hem de komünizme üstün ise, XX. yüzyılda neden hiçbir liberter sosyalist ekonomi gerçekleştirilmedi ve neden liberter sosyalistler yüzyılın ortalarında görülmez hale geldiler? Yeni sol eski sola kıyasla bir ilerleme idiyse, neden asla eski solun en parlak zamanındaki kadar büyük bir siyasi başarı kazanamadı ve neden yeni solun ürettiği yeni toplumsal ha-

reketler yüzyılın sonunda 1970'ler ve 1980'lere kıyasla daha zayıftı?

Kuşkusuz serbest piyasa kapitalizminin savunucuları için bunlar yanıtlanması zor sorular değildir. Onlara göre, her uygulanabilir alternatif serbest piyasa kapitalizmden daha kötüdür. Onlara göre kapitalizm kendisine meydan okuyan her ekonomiden üstün olduğunu kanıtladığı için XX. yüzyılın sonunda dimdik ayaktadır. Komünizmin geçmişte kalan ihtişamına ilişkin nostaljik anılara takılıp kalan az sayıda kişi için yanıt, komünist davanın içeriden uğradığı ihanette ya da uluslararası kapitalist hâkim sınıfın dışarıdan durmaksızın uyguladığı askeri, siyasi ve iktisadi baskıda yatmaktadır. Bu inatçılar için, oyun sahası daha düz olsaydı, merkezi planlamanın daha demokratik biçimleri zafer kazanacaktı. Ancak komutaya dayalı planlamanın *dışında* kapitalizme tercih edilebilir bir alternatif olduğuna inanan bizler için yukarıdaki soruların kolay yanıtları yoktur.

Demokratik solun yanıt aradığı en uygun yer düz olmayan oyun alanıdır. Sadece kapitalizmle değil komünizmle de kıyaslandığında XX. yüzyılda demokratik sol hareketler ve hükümetler değişmez biçimde daha güçlü muhaliflerine karşı mücadele ettiler. İskandinavya sosyal demokrat partileri Soğuk Savaş sırasında küçük ülkelerini süper güçlerin ikisinin de desteğini almaksızın yönettiler. François Mitterrand 1980'lerin başında sosyal demokrat reformları uygulamaya çalıştığında, Washington, Londra ve Bonn'daki düşman serbest piyasa hükümetleriyle ve uluslararası mali sermayenin bir ağızdan boykotuyla uğraşmak zorunda kaldı. Ve İspanyol anarşistleri sadece Mussolini ve Hitler'in desteklediği İspanyol faşizmiyle uğraşmak zorunda kalmadılar, Stalin'in tam desteğinden yararlanan komünist "müttefikler"ine ve kapitalist "demokrasiler"den destek gören sosyal demokrat "müttefikler"ine kıyasla kendilerini dezavantajlı bir durumda buldular.

Demokratik solun bir kesiminin neden başarısız olduğunu açıklamak için ikinci en kolay yol öteki tarafların ona hak ettiği desteği vermediklerinden şikâyet etmektir. Sosyal demokratlar ve liberter sosyalistler sadece serbest piyasa kapitalizmini ve komünizmi eleştirmekle kalmadılar, birbirinin görüş ve uygulamalarını eleştirmek için de zaman ve enerjilerinin büyük kısmını harcadılar. Sosyal demokratlar ve liberter sosyalistler *serbest piyasa kapitalizminden* ve totaliter komünizmden hoşlanmayanları kendi yanlarına çekmek için birbiriyle her zaman rekabet ettikleri için bu doğaldır. Ne var ki bu doğal rekabet sağlıklı ya da yıkıcı olabilir. Demokratik sol içindeki farklı eğilimlerin önümüzdeki yüzyılın büyük bir bölümünde birbiriyle rekabeti sürdürmeye yazgılı olduklarına inandığım için, 4. bölümde rekabetlerini da-

ha sağlıklı ve daha az yıkıcı hale getirmenin yollarını arayacağız. Ancak bazen demokratik solun bir eğiliminin XX. yüzyılda daha büyük başarılar kazanamamasının müttefiklerinden alması gereken destekten yoksun kalmasından kaynaklandığı doğrudur. Sosyal demokratlar liberter sosyalistlerin reformların yeterince ileri gitmediği eleştirisinin meşruluğunu kabul etmezlerken, liberter sosyalistler de reformların kazanımını kabul etmeyip sosyal demokratları "ihanet etmek"le suçlama eğilimindeydiler. Dokunaklı bir örnek vermek gerekirse, İspanyol sosyal demokratlarının ve anarşistlerinin İspanyol İç Savaşı sırasında kendi komünist müttefiklerinin çevirdikleri dolaplara karşı birbirini desteklemeyi başaramadıkları açıktır.

Kişinin desteklediği hareketin başarısızlık sebeplerini içeriden araştırması en zorudur. Bu kısımda ve sonrakinde bunu yapmaya çalışacağım. Sosyal demokratların ve liberter sosyalistlerin iktisadi adalet ve demokrasi konusunda ve yanı sıra kapitalizm ve komünizm konusunda haklı oldukları noktalara rağmen, bazı önemli noktalarda hatalı olduklarına inanıyorum. Bu sadece eski ya da yeni demokratik solun hiçbir bölümünün XX. yüzyılda daha başarılı olamamasının önemli bir nedeni değil, XX. yüzyıldan gelen en iyi fikirlerin ve örgütlerin bile gelecek yüzyılda rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliği ekonomisini geçirme mücadelesine rehberlik ve önderlik edemeyecek kadar yetersiz olmalarının da nedenidir. Bu kısımda sosyal demokrasinin başarısızlıklarını açıklamak için 1. kısımda tartışılan iktisadi adalet, demokrasi ve zayıf düşünen efsanelere ilişkin yanlış kanaatler üzerinde duruluyor. Sonraki kısım liberter sosyalizmin başarısızlıklarını inceliyor.

A. SOSYAL DEMOKRASİNİN BAŞARILARI

Sosyal demokratlar *olmadan* kapitalizm düzgün işleyemez dediğim zaman büyük bir *iltifatta bulunmuş* olurum.[1] "Kapitalizmin altın çağı"

1. Sosyal demokrasi terimini, pek çok örnekte siyasi soyağacını göz ardı ederek geniş anlamda kullanıyorum. Sosyal demokrasi dediğim zaman sadece bu ismi kullanan İskandinav ve Alman siyasi partilerini değil, önceleri İkinci Sosyalist Enternasyonal olarak bilinen, ancak günümüzde Sosyalist Enternasyonal denilen örgüte üye bütün siyasi partileri, ama aynı zamanda Büyük Britanya'daki İşçi Partisi'ni, Fransa'daki Sosyalist Parti'yi ve hatta İtalya, İspanya ve Fransa'da 1970'lerde ve 1980'lerde kendilerini "Avrupa komünisti" partilerine dönüştüren komünist partileri kastediyorum. Bu etiketi ABD'deki Demokrat Parti'nin liberal kanadını ve sosyal demokrat siyasi soyağacından gelmemekle birlikte kendi ülkelerinde sosyal demokrat siyasetler izleyen başka ülkelerdeki çok sayıda partiyi de kapsayacak şekilde genişletiyorum.

başka herhangi bir sebepten çok, sosyal demokratların kapitalizm üzerinde yarattığı etkiden ötürüydü. Ancak sosyal demokrat siyasetler hâkim olduğu zaman kapitalizm büyük krizlerden kaçınabilmiş ve üretkenlik artışının faydalarını, hızlı iktisadi büyüme oranlarını sürdürmeye ve bir orta sınıf yaratmaya yetecek genişlikte kitlelere dağıtabilmiştir. XX. yüzyılda siyasi demokrasi herhangi bir başka tekil kaynaktan çok, sosyal demokrat partilerden beslendi. Ne var ki önemli başarılarına rağmen, sosyal demokratların kapitalizme verdiği hayati tavizler adil işbirliği ekonomilerinin XX. yüzyılda rekabet ve hırs ekonomilerine karşı daha büyük bir ilerleme kaydedememesinin büyük sorumluluğunu taşır.

Kapitalizmi eleştiren bütün siyasi eğilimler arasında reform kampanyalarına ve seçim demokrasisine en etkili biçimde katılanlar sosyal demokratlardır. Sosyal demokrat partiler zaman zaman seçim kazandılar ve büyük iktisadi reformları gerçekleştiren hükümetler kurdular. Başka zamanlarda, iktidarda olmayan sosyal demokrat parti platformlarında taslak olarak başlayan reformlar yıllar sonra rakip partiler tarafından uygulandı. Sosyal demokratların büyük bir payeyi hak ettikleri belli başlı reformlardan bazıları, yaşlılık sigortasını, genel sağlık hizmetleri uygulamasını, çalışamayacak ve iş bulamayacak durumda olanların yardım görmesini, mali denetimi, mali ve parasal politikalarla iş çevrimine istikrar kazandırılmasını, gelir eşitsizlikleri azaltılırken maliyet enflasyonuyla savaşan ge ir politikalarını, büyümeyi ve kalkınmayı artırmak için geliştirilen uzun vadeli, kapsayıcı planlama politikalarını kapsar. Sosyal demokratların siyasi olarak daha güçlü oldukları her yerde ve her zaman reformlar daha çok ve daha derin oldu. Sosyal demokratların en güçlü oldukları yer İsveç idi. Burada 1950'lerin ortasından 1970'lerin ortasına kadar gerçekleştirilen sosyal demokrat reformlar doruk noktasına ulaştı. Sosyal demokrasinin Almanya'daki en güçlü dönemi 1970'lerde Helmut Schmidt ve Willy Brandt döneminde yaşandı. ABD'de sosyal demokrat reformların zirvesi II. Dünya Savaşı öncesinde Başkan Franklin Delano Roosevelt'in *New Deal* uygulaması sırasında gerçekleşti. Fransa ve Büyük Britanya'daki zirve ise II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Fransa'daki birleşik cephe hükümetinin ve Büyük Britanya'daki İşçi Partisi hükümetinin kısa süreli iktidarları sırasında gerçekleşti. Lyndon Johnson'ın 1960'ların ortasındaki "yoksulluğa karşı savaş"ı ve François Mitterrand'ın 1981'de iktidara gelmesi bu ülkelerdeki sosyal demokrat gündemlerde kısa süreli canlanmalar yarattı.

XX. yüzyıl sosyal demokrasisinin kapsamlı bir eleştirisi en azından

yıllarını sosyal demokrasi tarihinin incelenmesine hasretmiş bir yazarın yazdığı bütün bir kitabı gerektirir. Ben böyle bir uzman değilim, ne de bu esas olarak sosyal demokrasiye ilişkin bir kitaptır. Ben XX. yüzyıl sosyal demokrasisinin güçlü ve zayıf yanlarını oluşturduğuna inandığım noktalar üzerinde yoğunlaşacak ve özellikle içgörülü bulduğum iki yazarın eserini inceleyeceğim. Michael Harrington ve Magnus Ryner sosyal demokrat tarihin eşsiz araştırmacılarıdırlar. Onların davalarına verdikleri destek eleştirel bir tarzda yazmalarını engellemedi.

1960'lardan, 1989'da ölene kadar Michael Harrington, ABD'de yaşayan öncü bir sosyal demokrat davanın içinden gelen bir kişi olarak kendi bilgilerini, güçlü Avrupa sosyal demokrat partilerini ABD'deki iktidara gelmekle yakından uzaktan alakası olmayan küçük bir partinin perspektifinden inceleyerek türettiği eleştirel bir yansızlıkla birleştirdi. *The Next Left: The History of the Future*'da (1986) ve *Socialism: Past and Future*'da (1989) Harrington sosyal demokrasiye ilişkin duygudaş ancak eleştirel bir değerlendirme yapar. Magnus Ryner, *Economic and Industrial Democracy*'de yayımlanan (1999) "Neoliberal Globalization and The Crisis of Swedish Social Democracy" başlıklı yazıda ve *Capitalist Restructuring, Globalization and the Third Way: Lessons from the Swedish Model*'de (2002), "İsveç modeli"ne ilişkin içgörülü ve güncel bir çözümleme yapar. Gerek Harrington gerekse Ryner sosyal demokrat reformların en güçlü dönemlerinde neden daha başarılı olamadıklarını, 1970'lerde neden hızlarını kaybettiklerini ve son yirmi yıl içinde neden gerilere düştüklerini açıklamaya çalışırlar.[2] Onların eleştirilerinin ötesine geçmemiz gerektiğini düşündüğüm nokta üzerinde duracağım.

B. MICHAEL HARRINGTON'IN GÖZÜNDEN SOSYAL DEMOKRASİNİN GERİLEMESİ

Michael Harrington XX. yüzyılda sosyal demokrasiye ilişkin zekice değerlendirmesine şu gözlemle başladı:

> Bir zamanlar, kesin bir tarih vermek gerekirse 14 Temmuz 1889'da, dün-

2. Michael Harrington, *The Next Left: The History of the Future* (Henry Holt & Co., 1986) ve *Socialism: Past and Future* (Little, Brown & Co., 1989); Magnus Ryner, "Neoliberal Globalization and the Crisis of Swedish Social Democracy," *Economic and Industrial Democracy* 20 içinde (Şubat 1999): 37-79 ve *Capitalist Restructuring, Globalization and the Third Way: Lessons from the Swedish Model* (Routledge, 2002). Bundan böyle bu eserlere yapılan göndermeler metin içinde yer almaktadır.

yanın yeni kurulan sosyalist partileri Bastille'in yüzüncü yıldönümü için Paris'te bir araya geldiklerinde, sosyalizmi ciddiye almak akla uygundu. Sosyalizm kendisini güven dolu bir tutumla büyük burjuva devrimlerinin mirasçısı, kapitalist sınırlar içinde yerine getirilmesi mümkün olmayan bir *liberté, egalité, et fraternité* [özgürlük, eşitlik ve kardeşlik] vaadini yerine getirecek hareket olarak ilan etti. Yüz yıl sonra, Avrupa, Latin Amerika, Kanada ve Pasifik'teki sosyal demokrat partiler ya hükümette ya da muhalefette büyük birer siyasi güç olmuşlardır. Ancak kapitalizmin bizzat kapitalistlerden daha insani ve etkin mutemetleri olduklarını genellikle kanıtlamış olsalar da, bunların hiç biri sosyalizmin ne anlama geldiğine dair kesin bir düşünceye sahip değildi. (*Socialism*, 1, 2)

134 Başka deyişle, Harrington bize, başlangıçta rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliği ekonomisini geçirmeye adanmış partilerin yüzyıl sonra, rekabet ve hırsı temel alan ve bizzat benimsedikleri bir sistemin zararlı etkilerini hafifleten partiler haline geldiklerini anlatmaktadır. Harrington bu dönüşümü nasıl açıklamaktadır? Gelecek yüzyılda aynı sonuçtan nasıl kaçınabiliriz? Harrington, sosyal demokratların kapitalizmin yerine geçirmek istedikleri ekonomi türünün ne olduğunu asla bilmediklerini işaret ederek kendi yanıtına başlar.

Kapitalizmin alternatifi nedir?

XX. yüzyıl ilerledikçe, sosyal demokratların bu hayati soruna verdikleri yanıt giderek belirsiz, çift anlamlı ve kendi içinde çelişkili hale geldi. Yüzyılın ilk bölümünde demokratik ekonomi yönetimini kâr arayan kapitalistlerin yönetiminin karşısına koyan gösterişli retoriklerle ilgilendiler, ancak Harrington'ın sözleriyle, sosyal demokratlar "bunun pratiğe nasıl geçirileceği şöyle dursun, ne anlama geldiği konusunda bile üzücü biçimde belirsiz konuştular" (*Socialism*, 20, 21). Harrington şu sonuca vardı: XX. yüzyılın ilk yarısında sosyal demokratlar, "hayli başarısız biçimde sosyalizmin ne anlama geldiğini anlamaya çalıştılar ve onun içeriği hakkında mazur görülemeyecek ölçüde kafa karışıklığı içinde olmaya devam ettiler." "Kapitalist piyasaların sosyalist bir ikamesi, bir plan ya da yeni bir piyasa türü var mıydı? Siyasi zorluklar çözülebilse, anı ve kesin biçimde sosyalist bir yönetim kurulsa bile, Devrim'den sonra bir felaket olarak Bolşeviklerin başına geldiği gibi, bütün diğer sorunlar ertesi sabaha ertelenecektir" (*Socialism*, 20, 21, 24). Bu noktada Harrington'a ne kadar hak versem az. Bu kitabın esas iddiası, ilericiler adil işbirliği ekonomisinin ikna edici ve somut biçimde nasıl işleyebileceğini açıklığa kavuşturana kadar, bizim de

XX. yüzyıl sosyal demokratlarının başına gelen kaderden kaçınmamızın muhtemel olmadığıdır.

Harrington II. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal demokratların çözemedikleri soruya yanıt aramaktan vazgeçtiklerini, bunun yerine *farklı* bir soruya somut bir yanıtı benimsediklerini belirterek devam ediyordu: "John Maynard Keynes, Marx'ın ihmal etmiş olduğu yanıtı mucizevi biçimde ortaya koydu: toplumsallaştırma, artan kaynakları kısmen adalet ve özgürlük işlerine ayıran ve genişlemekte olan bir kapitalist ekonominin sosyalist yönetimiydi" (*Socialism*, 21). Keynesçi siyasetler kapitalizmi önemli ölçüde insanileştirirken, bütün yaptığı ya da yapabileceği ne yazık ki bundan ibaret kaldı. Harrington bize, "Keynesçi dönem yetmişlerde bir zaman sona erdi[ğinde] sosyalistler bir kez daha kafa karışıklığına düştü" der (*Socialism*, 21). Ne var ki o sırada sosyal demokratlar yanıtı bir türlü akıllarına gelmeyen ilk soruyu çoktandır unutmuşlardı: Adil işbirliği ekonomisi tam olarak nasıl işler?

Ne yazık ki, yukarıdaki sorunu kabul eden Harrington gibi sosyal demokratlar bile onun çözümüne hiç bir katkıda bulunmadılar. "Piyasa ve plan" üzerine ayrılan bütün bir bölümde Harrington adil işbirliğinin fiilen nasıl işleyebileceğine ilişkin sosyal demokrat retoriği bu belirsizlikten kurtarmayı başaramaz. Bize şunu söyler: "Piyasaların, Adam Smith'in düşündüğü gibi kapitalizmde ortak faydaya hizmet etmeleri, ancak sosyalizm ve demokratik planlamayla mümkün olacaktır" (*Socialism*, 219). Ancak Harrington durumun neden böyle olduğu konusunda ikna edici hiç bir sebep göstermez. Piyasalara ve komutaya dayalı planlamaya bir alternatifin varlığı konusunda süren tartışmaya hiçbir katkıda bulunmayarak suya sabuna dokunmaktan kaçınır. "Alec Nove kaynak tahsisatı için ya merkezileştirilmiş ve komutayı esas alan bir planın ya da piyasaların var olması gerektiğini öne sürer. Nove, bence, bu karşıtlık durumunu abartır. Ernest Mandel bir demokratik planlama vizyonu tasarlar, ancak bu tasarının uygulanabilirliğinden emin değilim" (*Socialism*, 242). Harrington, belirsiz ve her yöne çekilebilecek bir dille, bölümünü aşikâr olanı tekrarlayıp, feveran ederek bitirir:

> Kararları onlardan etkilenenlerin gıyabında oluşturan otomatik ve şaşmaz mekanizmalar olarak görülmeleri halinde piyasaların sosyalistler için kabul edilebilir olmadığı açıktır. Ancak bir plan bağlamında piyasalar *ilk kez* bireylerin ve toplulukların seçme özgürlüğünü gerçekten azamileştiren bir araç olabilirler. Ama ben olsam bu süreci tanımlamak için "piyasa sosyalizmi" ibaresini kullanmazdım. Önemli olan piyasaların demokratik olarak planlanan hedefleri en etkili tarzda uygulamak için *kullanılmasıdır*. Bunun

bir tehlike içerdiğini söylemek gerekir: Araçlar amaçlara dönüşecektir. Piyasa mekanizmasının, planlı istihdamı halinde bile dayanışmacı değerlere gerçekten bağlı ve işin doğasında var olan tehdide karşı seferber olan bir halk var olduğu müddetçe gerçekleşmeyeceği garanti edilemez. O halde amaç piyasaları piyasadışı amaçların bir aracı haline getiren bir sosyalizmdir (*Socialism*, 247).

Harrington'un kendi kafa karışıklığı içinde ele almayı başaramadığı husus şudur: İnsanlar piyasalar aracılığıyla etkileştikleri zaman bunun Harrington'un göklere çıkardığı "piyasadışı amaçlar"a olan bağlılıklarını yıkıp yıkmayacağı belli değildir. Eğer piyasalara katılım "piyasa mekanizmasında işin doğasında var olan tehdide karşı seferber olan-

lar"ın arasında en başta gelenlerin bile dayanışmacı değerlerini sistematik biçimde zayıflatıyorsa, bu durumda Harrington, "araçlar"ın "amaçlara dönüşmeyeceği"ne neden inansın? Piyasaya karşı plan konusunda düşünsel liderliğin bu berbat başarısızlığına ilişkin insanın özellikle asabını bozan nokta, sosyal demokrasinin piyasadan yana gayri resmi siyasetini fiilen onaylarken demokratik planlama *sistemi* fikrini reddetme sorumluluğundan kaçınmasıdır. Harrington bize, "Piyasa mekanizmalarını ekonominin komutasından çok toplumsal önceliklerin hizmetine vermek demokratik sosyalistlerin oluşumuna katkıda bulundukları bir alandır," (*Socialism*, 233) der ve bize İsveç Emek Federasyonu'ndaki (LO) sosyal demokratların 1950 gibi erken bir tarihte emek piyasası kurulu ve gelir siyaseti aracılığıyla emek piyasasını evcilleştirmekte olduklarını hatırlatır. Buraya kadar tamam. Ancak geriye şu soru kalmaktadır: "Demokratik planlama" ibaresi belirli piyasalara belirli tarzlarda siyasi müdahalenin ötesinde bir anlam taşır mı? Konuya ilişkin bütün bir bölümü okuduktan sonra, Harrington'ın kitabının okuru, onun bu soruyu nasıl cevapladığına ilişkin daha fazla ipucu bulamayacaktır.[3]

Parçalanmış bir işçi sınıfıyla baş etmek

Harrington'ın sosyal demokrasinin başarısızlığına ilişkin ikinci açıkla-

3. Allied Social Science Association'ın 1990'ların başında gerçekleşen yıllık toplantılarında piyasa sosyalizmine karşı demokratik planlama oturumunda David Kotz iki taraf arasındaki esas farklılığı şu öyküyle canlandırdı: Telaşlı bir piyasa sosyalisti bir gün demokratik planlamayı savunan birine piyasanın ehlileştirilmesi için acil bir ricayla yaklaştı. "Binmekte olduğum şu vahşi atı ehlileştirmeme yardım et!" Demokratik planlama savunucusu piyasa sosyalistine inanmaz gözlerle baktı ve yanıt verdi: "Hangi attan söz ettiğini bilmiyorum, ama senin yerinde olsaydım kaplan tarafından yenilmeden onun üzerinden inerdim.!"

ması, Marx'ın kehanet ettiği gibi, homojen, çoğunluğu oluşturan bir işçi sınıfının asla gerçekleşmemiş olmasıdır. Bunun yerine işçi sınıfı, "yetenek, toplumsal cinsiyet, din vb. temelinde bölündü ve II. Dünya Savaşı sonrası dönemde beyaz yakalılar ve hizmet sektörü açıkça ön plana çıktığında, sosyalistler tarihsel ideallerinin varsayılan failinin kaybedilmiş olduğu gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kaldılar" (*Socialism*, 21, 22). Sosyal demokratlar homojen bir işçi sınıfı mitinden vazgeçme konusunda yavaş davrandılarsa da, eninde sonunda sınıfsal bir kimlik oluşturacak, büyüyen bir işçi sınıfı çoğunluğu yanılsaması altında çok uzun süredir çalışmaya devam eden pek çok komünist ve liberter sosyaliste kıyasla duruma daha çabuk uyum sağladılar. Bu yüzden, adil işbirliği ekonomisi için çoğunluğu oluşturan bir hareketin, kendisini sadece birbirinden farklı ve çıkarları birbiriyle bağdaşmayan bir topluluk olarak değil, sınıf dışı "tarihin failleri" olarak da gören işçi sınıfı katmanlarından inşa edilmesi gerekeceği olgusunu daha yavaş kavradıkları için sosyal demokratları azarlamaya Harringon kadar eğilimli değilim. Ne var ki sosyal demokratların bütün solcuları şaşırtan bir şeye *nasıl* uyum sağlamayı seçtikleri konusunda Harrington'dan daha eleştirel bir tutumu benimsiyorum. Aşağıda açıklandığı gibi, bence sosyal demokrat sendika liderleri ve siyasetçileri gittikçe farklılaşan bir işçi sınıfının daha ayrıcalıklı kesimlerine daha az ayrıcalıklı kesimler pahasına öncelik vermeyi genellikle uygun buldular ve iktisadi adaletin anlamını perdeleyerek kendi davranışlarını akla uyduran kuramları benimsediler.

Tedriciliğin tuzakları

Harrington'ın sosyal demokrat başarısızlıklara ilişkin öne sürdüğü üçüncü sebebin hayati olduğunu düşünüyorum. Sosyal demokratlar "tedricilik ve getirdiği bütün sorunlara takılıp kaldıkları"nı anladıklarında ve buna yegâne makul tarzda ("sosyalistlerin en tepeden en dibe kadar topluma nüfuz etmelerini sağlayarak") yanıt verdiklerinde ne yazık ki "kapitalizmin en şaşırtıcı özelliklerinden birini gözden kaçırdılar: sistemin muhaliflerinin reformlarını ve hatta radikal değişimlerini bile kendine uydurma yetisini" (*Socialism*, 24). Harrington sorunu gayet iyi anlamaktadır. Şuna işaret eder: "Bizzat kapitalistler çoğunlukla bu şekilde manevra yapacak kadar kurnaz değildiler. Şirketleşmiş Amerikalı zenginler Roosevelt'in sosyal demokrasinin işlevsel eşiti olan uygulamalarına karşı, 'kendi sınıfına ihanet eden' o kişiyi, yani başkanın ta kendisini küçümseyerek, tutkuyla savaştılar. Gene de aynı

gericiler New Deal'ın getirdiği değişimlerden bu değişimler için fiilen mücadele eden işçilerden ve yoksullardan çok daha fazla yararlandılar. Kapitalist toplum yapıları, kapitalistler istemeseler de sosyalist reformları başarıyla özümledi" (*Socialism*, 25). Ancak Harrington yeni solcuların "reformist olmayan reformlar" dedikleri şeyi uzun uzadıya incelese de, kapitalizmin reformları ve reformcuları da kendine uydurması sorunuyla yüzleşmenin şu yegâne gerçek yolu hakkında pek az şey söylemektedir: Reformlar için mücadele etmek ve kapitalizmin kurbanlarını rekabet ve hırs ekonomisini hurdaya çıkarmaya ikna etmek için yaşanacak uzun mücadele sürecine katılan insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için adil işbirliği kurumları yaratmak.

Harrington'ın bize I. Dünya Savaşı'ndan sonra Karl Kautsky'nin bir mektubunda yaptığını söylediği gibi, "hareket içinde yer alan herhangi birinin herhangi bir şeyi gönüllü olarak yapmasını sağlamanın imkânsız hale gelmiş olduğu"ndan şikâyet etmek ya da Alman sosyal demokrasisine ilişkin ünlü incelemesinde "toplum dışı devrimcilerin (nasıl) kurmaylara dönüştürüldüğü"nü, kanıtlayan Robert Michels'e katılmak yeterli değildir (*Socialism*, 21). Diğerleri hareket içinde önderlik ettikleri kişilerin çoğundan daha geniş yetkiler ve ekonomik geçim kaynakları sağlamalarına izin veren güvenli mevkileri kaptığı sürece, eylemciler de ancak bu kadar gönüllü olurlar. Sosyal demokrasi kendi üyelerini kapitalist değerler virüsüne karşı yetersiz biçimde aşıladı ve liderlerin bizzat övdükleri değerlere uygun yaşamalarını sağlamayı başaramadı. Daha önemlisi, sosyal demokrat uygulama, çevrelerindeki çoğu kişi kapitalist piyasada bireysel olarak rekabet etse bile "düşü canlı tutarak" yaşamak isteyen üyelere pek az kurumsal destek sağladı. Bu sorunun daha iyi nasıl ele alınabileceği konusunda 12 ve 13. kısımlarda önerilerde bulunacağım. Ancak yanıtın, sosyal demokratların XX. yüzyılda izledikleri reformların çoğundan biraz daha az "reformist" olan reformların araştırılmasında yattığını sanmıyorum. Yeni solcular özellikle reformist olmayan reformların kutsal kâsesini boş yere arama eğilimi gösterdikleri için bu konuyu sonraki kısımda daha kapsamlı biçimde ele almaya çalışıyorum. Ancak burada meseleyi açıkça ortaya koymama izin veriniz: reformlar reformist*tir*. Kapitalizmi gerçekten de daha az zararlı hale getirirlerse de, olduğu gibi bırakırlar. Reformist olmayan bir reform türü bularak bu ikilemi çözebileceğimizi düşünmek yersizdir. Bunun yerine yanıt, mevcut yegâne reform türü için nasıl savaştığımızda ve kapitalist değerleri reddeden insanlara kişisel olarak insani değerlere uygun yaşamaları için pratik yollar sağlamakta ve adil işbirliği hareketine önderlik edecek olanların

da aynı şeyi yapmaları için ısrar etmekte yatıyor.

Harrington'ın sosyal demokrasinin neden daha iyi gitmediğine dair öne sürdüğü son iki sebep tarihsel olarak önemlidir; ancak sosyal demokratların XX. yüzyılda bunlardan kaçınabilmelerinin hiçbir yolu yoktu. Aynı şekilde bizim de önümüzdeki yüzyılda bunlardan kaçınmamızın hiçbir yolu olmayacaktır. Bu nedenle önleyemeyeceğimiz koşullardan gelecek kestirilebilir zararı azaltmak için olanlardan ders almamız gerekir.

"Moloz" sosyalizminin tuzakları

Harrington şöyle şikâyet etmektedir: "Olağan zamanlarda sistem kendi şartları içinde işlemekteyken, sosyalistler asla belirleyici değişiklikler yapabilecek siyasi güce sahip olmadılar ve bu yüzden, temelde adil olmayan bir yapıda önemsiz düzenlemeler yapmak onların kaderi oldu. Olağanüstü zamanlarda, savaşlardan sonra ya da iktisadi krizlerin ortasında sosyalistler iktidara geldiklerinde daha geniş bir yetkiye sahip oldular, ama asla devrim için destek bulamadılar ve kapitalist öncellerinden gelen neredeyse çözümsüz sorunları devraldılar" (*Socialism*, 25). 1980'lerin ortasında Peru'da yaygın biçimde yapılan bir şaka bu ikilemi mükemmel biçimde yansıtıyordu. Altmış yıldan fazla bir süredir Peru ordusu Peru sosyal demokrat partisi APRA'nın liderlerini katletti ve tutukladı; APRA'nın pek çok kez kazandığı seçimlerden sonra iktidara gelmesini engelledi. Şakaya göre, Peru ordusunun APRA'ya verdiği en ağır ceza, partinin 1985'te seçimleri kazanmasından sonra iktidara gelmesine nihayet izin vermesi oldu. Oligarşi ekonomiyi öyle kötü yönetmişti ki, ne onlar ne de ordu kaçınılmaz olan iktisadi krizin sorumluluğunu üstlenmek istiyorlardı. Şakayı yapanların dikkate değer ölçüde ileri görüşlü oldukları kanıtlandı. On iki ay içinde Alan Garcia'ya verilen destek %60'tan %15'e düştü ve işbaşında geçirdiği o feci dönemin sona ermesinden sonra APRA'nın önemli bir siyasi güç olarak eski konumunu kazanması on yıldan fazla bir süre aldı.

Bu sorun "moloz sosyalizmi" olarak da anılır: Sosyal demokratlar şirket ya da endüstrileri ulusallaştırdıklarında, bunu genelikle söz konusu kurumlar çok kötü durumda olduğu için yapabildiler. Sonuç olarak bu kurumlar kamu iktisadi girişimleri olarak çok kötü performans gösterdiler, çünkü zaten her durumda kötü performans göstereceklerdi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'deki İşçi Partisi hükümetinin ve Fransa'daki halk cephesi hükümetinin bir sorunu da buydu. Harring-

ton, François Mitterrand'ın Sosyalist Partisi'nin 1981'de "sanayi altyapısının nasıl bir yıkıntı halinde terk edilmiş olduğunu" anlayamamasını yorumlar ve Mitterrand'ın zaferi üzerine *The Economist*'te 1984'te yer alan geçmişe dönük şu değerlendirmeyi alıntılar: "Sosyalistler, çıktıyı, istihdamı ve ulusal serveti artırmak için kullanılabilecek zengin bir sanayi firmaları grubunu ulusallaştıracaklarını düşündüler. Bunun yerine, bir iki istisna dışında devlet, Gaullist devleşme yıllarının borca batmış, son nefesini veren kalıntılarını yüksek maliyetle edinmişti" (*Next Left*, 123-124). Bu sorun daha küçük ölçekte, 1980'lerde Pittsburgh, Pennsylvania ve Youngstown, Ohio'daki çelik fabrikalarını vurdu. Buralarda, kendi vergi tabanını koruma kaygısı duyan yerel hükümetlerin desteğiyle bütün şirket hisseleri çalışanlara devredildi. Kuşkusuz kamunun ve çalışanların yönetmesi için kaybedenlerden çok, kazananları devralmak daima daha avantajlıdır. Ancak gelecekte kendimizi, tıpkı geçmişte sosyal demokratlara olduğu gibi, daha az cazip seçeneklerle yüz yüze bulacağımız kuşku götürmez. Çıkarılması gereken dersler nelerdir?

Öyle elverişsiz koşullar olabilir ki, başarısızlık kesinlikle kaçınılmaz hale gelir. Bu durumda sadece bir felaketi devralmak üzere iktidara gelmekten geri duracak kadar sabırlı olmalıyız. Ne var ki, riskli olduğu için fırsatlardan vazgeçmek yerine daha geniş bir yönetim yetkisi için müzakerelerde bulunmanın daha akıllıca olduğunu düşünüyorum. Her şeye rağmen, yeterince geniş bir yönetim yetkisiyle başarılı biçimde üstesinden gelemeyeceğimiz hiçbir toplumsal sorun olmadığına inanıyorum! Yetersiz mali kaynakları olan bir elden düşme ekonomi devraldığımızda ya da yasama organında yeterli oy çoğunluğu olmayan, ordu veya düşman *mali çıkarlar tarafından* dayatılan zayıflatıcı kısıtlamalara maruz bir yönetim devraldığımızda sorunlar çıkar. XX. yüzyıl sosyal demokrasi tarihinden anladıklarım beni şu sonuca götürdü: Muhaliflerimizin sorumluluk üstlenmek istemedikleri bir durumu devraldığımız zaman bize gerekli araçlar verilmemişse iktidara gelmeyi reddetmek konusunda büyük bir kararlılık ve muhaliflerimizin bize ne kadar manevra alanı sağlayacakları konusunda daha kararlı müzakereler bizim yararımıza olacaktır. Ancak bunlar daima zor isteklerdir ve rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliğini geçirmek için savaşanlar arasında tıpkı geçmişte olduğu gibi gelecek yüzyılda da bu türden istekler konusunda kuşkusuz anlaşmazlıklar çıkacaktır.

Nihayet Harrington bize sosyal demokratların "XX. yüzyılın kesin eğilimlerinden birini oluşturan siyaset ve ekonominin uluslararası alana açılmasına tamamen hazırlıksız" olduklarını söyler (*Socialism*, 25). Özellikle Harrington François Mitterrand'ın sosyalist hükümetinin 1980'lerin başında Fransa'da uğradığı başarısızlıktan ötürü düşman küresel sermaye piyasalarını suçlar. "1981-1982'de Mitterrand hükümetinin cesur planlarının başarısızlığa uğramasına, özellikle, Fransız halkı tarafından demokratik biçimde oylanmış bir programı izlemekten çok, kapitalist dünya piyasalarının disiplinine boyun eğmek zorunda kalan bir açık ekonomi neden oldu" (*Socialism*, 27). Ve aşağıda göreceğimiz gibi, küreselleşme Magnus Ryner'in İsveç'teki sosyal demokrasinin çöküşüne ilişkin açıklamasında önemli bir rol oynamaktadır. Tek bir ülkede sosyal demokrat reformların neoliberal çağda küresel mali piyasalar tarafından ne kadar veto edilebileceği, dikkatle ele alınması gereken büyük bir önem taşır.

Düşük ücretlerden, küçülmelerden, mega şirket birleşmelerinden, bilgisayar ve telekomünikasyon alanlarında yaşanan hızlı teknik gelişmelerden ötürü sağlanan rekor kârların yarattığı, hızla büyüyen akışkan küresel servet havuzu ulusal ekonomilerin içinde ve dışında tarihin herhangi bir zamanından çok daha özgürce hareket etmektedir. Uluslararası sermaye akışına Bretton Woods sistemiyle getirilen basiretli kısıtlamalardan tam bir "sermaye liberalizasyonu"na doğru gelişen bir eğilim, 1960'larda hiç denetlenmeyen Avrodolar piyasasıyla başladı ve çok az denetlenen ve kurallara bağlanan, borç konusunda bir üst denetçinin olmadığı, zamanında müdahaleleri önleyen ciddi bölgesel rakiplerin bulunduğu bir küresel kredi sistemi bağlamında, sermaye hareketliliği üzerindeki her türlü kısıtlamayı kaldırmayı amaçlayan başarılı bir neoliberal Haçlı seferiyle zirveye ulaştı. Neoliberal küresel yöneticiler tam da ünlü deyişteki bir tonluk gorilin mali eşdeğerini yarattılar: *Bir tonluk goril (küresel akışkan servet) nereye oturur? Nereye isterse oraya oturur!* Ve yüksek komisyonlu, genellikle kuralsız bir kredi sistemi içinde iş görmekte olduklarını bilen uyanık yatırımcılar içlerine bir his doğup da diğerlerinden erken davranarak çekildikleri zaman, döviz, borsalar, bankacılık sistemleri ve daha önce üretken olan ekonomiler sonuç olarak hep birlikte çökebilirler. Bu durum, kuşkusuz, uluslararası yartırımcılara kendi çıkarlarına dost olmayan her türlü devlet siyasetine güçlü bir veto imkânı sağlar. Eğer neoliberal küresel kapitalizm 1980'lerin başında uluslararası iflasla yüz yüze gel-

meyen Fransa gibi ileri bir ekonomide Mitterrand'ın uyguladığı programı geçersiz kılabiliyorsa ve bütün sosyal demokratların en güçlüsü olan İsveç sosyal demokrasisini 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında yapmayı düşündüğü reformlardan vazgeçmek zorunda bırakabiliyorsa, daha güçlü küresel mali piyasalarla ve XXI. yüzyılın başında daha daha da amansız bir Uluslararası Para Fonu'yla yüz yüze gelen iflas etmiş Üçüncü Dünya ekonomilerinde adil büyümeyi mahmuzlamaya çalışan sosyal demokrat programların ne kadar umudu olabilir? Üçüncü Dünya ülkelerindeki ilerici hareketlerin uluslararası mali sermayenin yönettiği küresel bir ekonomide ulusal çıkarları kollayan tercihlerde bulundukları zaman veto edildiklerinde ne yapabileceklerine ilişkin hayati soruyu on birinci kısımda ele alıyoruz. Gerek Harrington gerekse Ryner XX. yüzyıl demokratik deneyimlerini temel alan, onayladığım, ancak bazı eklemelerde bulunacağım yararlı içgörüler sağlamaktadırlar.

The Next Left başlıklı 6. bölümde Harrington 1980'lerin başında Fransa'da Mitterrand'ın sosyalist hükümetinin başarısızlığına ilişkin ayrıntılı ve gayet öğretici bir çözümleme yapar. Şöyle başlar: "Başkan Mitterrand ve Fransız sosyalistleri 1981'de mutlak bir çoğunluk kazandılar ve on yıl boyunca dikkatle hazırlanmış bir programı sadakatle yürürlüğe koydular. Bir yıl içinde tamamen geri çekilmeye zorlanmış ve 1983 baharında özgün planın neredeyse her önceliğini fiilen tersine çevirmişlerdi.... İktidara giden yolda cesaretli bir tutumla 'kapitalizmden tam bir kopuş' vaat eden bir hareket iktidarda kapitalistlerden daha kapitalist mi olmuştu?" (*Next Left*, 116, 117). Harrington, "kapitalizmden tam kopuş" retoriğinin biraz aşırı olduğunu teslim eder, ancak her kampanya vaadi, Mitterrand hükümetinin "işçi sınıfı tarihinin sıkılı yumruğunu ve Mayıs 1968'in şiirsel gülünü onurlandırdığı" (*Next Left*, 119) ilk yıl içinde fiilen yerine getirildi, diye de belirtir. Aslında programın her parçası beklendiği ölçüde "cüretli" idi. Adil büyümeyi uyarmak için sadece solcu Keynesçi siyasetleri değil, büyük çaplı ulusallaştırmaları ve "yeni bir tüketim modeli"ni, yani "sadece niceliksel değil, niteliksel bir değişim"i öngörüyordu (*Next Left*, 119). İş başına gelen Mitterrand hükümeti, diğer XX. yüzyıl sosyal demokrat hükümetlerinin *aksine cesur kampanya* vaatlerinden hemen geri adım *atmadığı* için, neler olup bittiğine yakından bakmaya değer.

Fransız sosyalistleri asgari ücrette çarpıcı artışlar sağlayarak ve "mesleki yapının en altında yer alanlar"a en büyük ücret artışlarını veren "dayanışmacı bir ücret politikası" uygulayarak en az ücret alan işçilerin satın alma gücünü tez elden artırdılar (*Next Left*, 127). Hükümet

emek talebini artırmak için kamu sektöründeki istihdamı ve hükümetin sosyal program harcamalarını artırdı. Emek arzını azaltmak ve toplumun toplumsal fazlalarının kullanımını daha fazla tüketimden daha fazla boş zamana kaydırmak için hükümet, altmış yaşında erken emeklilik programlarını destekledi, yıllık ücretli tatili dört haftadan beş haftaya çıkardı ve iş haftasını kırk saatten otuz beş saate indirdi. Bütün bunlara kusur bulmak zor. Ne yazık ki son program, aynı ücret karşılığında çalışma saatlerinin mi azaltılacağı (reel ücret artışı) yoksa daha az ücret karşılığında "işi paylaştırarak" çalışma saatlerinin mi azaltılacağı konusunda sol içinde ortaya çıkan siyasi entrikalara kurban gitti. Komünistlerin önderliğindeki sendika federasyonu ve daha geleneksel sendikalar ücret indirimine karşı çıktılar. Katolik Demokrat İşçi Konfederasyonu işin paylaştırılmasını destekledi. Hükümetin çalışma bakanı da aynı görüşteydi. Bakan reel ücretlerin başka yöntemlerle zaten artırılmış olduğunu ve işi paylaştırmanın en az avantajlı (işsiz) olanların yararına olduğunu ve tüketimcilik karşısında boş zamanı teşvik ettiğini öne sürdü. Sonuç, otuz dokuz saat için otuz dokuz saatlik ücret ve hiç kimseyi memnun etmeyip herkesi kızdıran önemsiz bir işi paylaştırma uygulaması oldu.

Ulusallaştırmayı çok önceden terk etmiş olan Avrupa'nın başka yerlerindeki sosyal demokratlardan farklı olduklarını ilan eden Fransız sosyalistleri seçim kampanyası sırasındaki vaatleri yerine getirerek, etkileyici bir ulusallaştırma listesini uygulamaya koyuldular. Ulusallaştırmada sergilenen cesarete kusur bulmak gene zordu. Ne var ki devraldıkları pek çok şirketin sandıklarından daha zayıf olduğu gerçeğinin yanı sıra, iki ayrı sorun ulusallaştırmaların sağladığı faydaları sınırladı. Harrington bize şunu söyler: "Ulusallaştırmaya başlanması kararının alındığı bakanlar kurulu toplantısında, Michel Rocard, Jacques Delors ve Robert Badinter'in diğer bakanlarla ve belirleyici faktör olarak devlet başkanıyla kapıştıkları vahim bir tartışma yaşandı. Rocard ve Delors'a göre, Paris'in kamu iktisadi teşkilatı olacak bir kurumun yüzde yüzü için ödeme yapmasına gerek yoktu. Yüzde elli, pahalı olmak şöyle dursun, gayet yeterliydi. Ancak Mitterrand hisselerin yüzde yüzünün alınmasında diretti" (*Next Left*, 136, 137). Harrington ortaya çıkan sonuçların, ABD'de borç parayla şirket devralma uygulamalarını andırdığına işaret eder: "Edinilen şirketin kendi varlığını finanse etmesi için acilen nakit bulması gerekir." (*Next Left*, 137). İkinci sorun, yani ulusallaştırılan şirketlerin nasıl yönetileceği sorununa da kısmen birinci sorun neden oldu. Harrington yeni yöneticilere gönderilen bir mektuptan alıntı yapar. Alıntı şöyledir: "Her şeyden önce, üretkenliği

sürekli artırarak iktisadi verimliliği gözeteceksiniz. Özel girişimlerin yönetimindeki normal ölçütler grubunuz için de geçerli olacaktır. Farklı faaliyetlerin teşkilatın gelişmesini sağlayacak sonuçlar vereceği ve yatırılan sermayenin normal kâr seviyesini tutturacağı garanti edilmelidir" (*Next Left*, 135, 136). Başka deyişle yeni yöneticilere hisse sahiplerinin parayla tuttukları bir CEO'ya göndereceklerinden farklı olmayan emirler verildi! Harrington, devamla bize şöyle der: "Sosyalist Parti'nin Marksist sol kanadının, CERES'in kurucusu ve yakın zamanda kamu sektöründe görevlendirilen Alain Gomez sözünü sakınmıyordu: 'Benim işim artık-değer sağlamaktır' " (*Next Left*, 136).

Sorun, kuşkusuz şudur: Eğer kapitalistlere kendi varlıkları için o günkü tam fiyatlarla faiz üzerinden bir değer ödeniyorsa ve eğer ulusallaştırılmış teşkilatlar özel girişimlerden farksız biçimde yönetilecekse, değişecek olan tek şey, çalışanlar ve vergi mükelleflerinin kime kızacağıdır. Onlar açgözlü kapitalistlere öfkelenecek yerde, sosyalist hükümete, sosyalist bakanlara ve yeni sosyalist patronlarına öfkeleneceklerdir. Harrington gibi, bunu bütçe ve yönetim baskıları olmadan, dışarıdan görmenin daha kolay olduğunu anlayabiliyorum, ama gene de bu doğrudur. Ayrıca hükümetin devlet girişiminde yerinden yönetimi ve işçi katılımını geliştirme çabaları özel sektördekinden daha başarılı değildi. Harrington bize şöyle der: "*Auroux* yasaları tartışmasız biçimde ilerici olsa da, özyönetimli sosyalizm idealinin çok ama çok gerisinde kalıyordu. Esasen işçilere kendi işkollarını etkileyen konularda konuşma hakkı verildi, ki bu bir kazanımdı, ancak onların karar alma yetkileri yoktu. Sahici işçi denetiminin sonuçlarından biri üretkenliğin artmasıdır. İşçilerin yeni haklarının olağanüstü biçimde sınırlanmış doğası (ve Mayıs 1981'in coşkusu üzerinden çok geçmeden topluma yerleşen kasvetli ruh hali) düşünüldüğünde, bir ideale uygun yaşamanın pratikteki artıları asla elde edilemedi." (*Next Left*, 137). Yukarıda alıntı yapılan mektubu alan, yakın zamanda ulusallaştırılmış girişimler n yöneticileri, "artık-değer" sağlamakla meşgul oldukları çalışanlarına karar alma yetkisi vermeye ne yazık ki özel sektördeki meslektaşlarından daha eğilimli değildiler.

Nihayet hükümet mallara ve hizmetlere olan talebin artmasını sağlamak için *güçlü bir genişletici maliye* ve para politikası uyguladı. Böylece özel sektör ekonominin tam potansiyelini kullanacak şekilde üretecek ve bütün işgücünü istihdam edecekti. Gene buna da bulunacak kusur yoktur. Herkes toplumsal olarak faydalı bir iş yapma fırsatını ve bu işin karşılığını adil biçimde almayı hak eder. Ne var ki, istihdam fırsatlarının çoğu hâlâ özel işverenlerin elinde olduğu sürece ile-

rici bir hükümetin yapabilecekleri sınırlıdır. Mitterrand hâlâ kapitalist olan bir ekonomide herhangi bir hükümetin bu konuda yapabileceği en etkin şeyi yaptı; mali "sorumluluk" ve eski bir para siyaseti vazeden, iş çevrelerinden ve mali çevrelerden ve onların ana akım iktisatçısı uşaklarından gelen kaçınılmaz uyarılara ve tehditlere kulak asmadığı ve güçlü bir genişletici maliye ve para politikası uyguladığı için övgüyü hak eder.[4]

Ne yazık ki, bu noktada Mitterrand hükümetinin şansı hiç yaver gitmedi ve küresel mali piyasaların ne kadar muktedir olabileceğini keşfetti. OECD'nin, bir küresel canlanmaya ilişkin Haziran 1981'de yaptığı tahminlerin tamamen yanlış çıkması talihsizlikti. Fransız ticaretinin son on yıl içinde küresel krizin çok daha şiddetli olduğu Üçüncü Dünya'ya yönelmiş olması talihsizlikti. "Sosyalist tetikleme, Batı Almanya, Japonya ve ABD'de Fransa'daki kadar ya da daha fazla yeni iş yarattı" (*Next Left*, 133) ise, bu da talihsizlikti. Dahası, Reagan, Thatcher ve Kohl'un önderliğindeki Washington, Londra ve Bonn'daki muhafazakâr hükümetlerin kritik siyasi anlarda el çabukluğuyla birbirinin büyümesine yardımcı olurken, sermaye kaçışı ve artan ticaret ve bütçe açıklarının Fransız sosyalist programını durma noktasına getirdiğinde hoşnut olmaları daha da büyük bir talihsizlikti. Harrington bize, genellikle onların "Fransa görece büyük bir iç (hükümet) açığını ve dış (ticaret dengesi) açığını aynı anda yönetemediği için" (*Next Left*, 117) talihsiz olduklarını söyler. Harrington, bunu yapabilecek kadar şanslı olan yegâne hükümetin ABD hükümeti olduğuna işaret etti. Uluslararası mali piyasaların, Fransa'nın çok daha küçük bir bütçeyi ve ticaret açığını kendi GSYH'siyle orantılı olarak yönetmesini engellediği aynı yıllarda, Reagan yönetimi zenginler için vergi indirimlerinin eşlik ettiği bir askeri Keynesçilik uyguladı.[5] Ne var ki geriye doğru bakmanın sağladığı avantajla Mitterrand hükümetinin itiraf edildiği

4. Ana akım iktisatçılarının hem sağcı hem de solcu hükümetlere mali sorumluluğu telkin ettikleri günlerin üzerinden, en azından iktisadi yerleşik düzenin bütçe dengesini sadece Demokratlara övdüğü ABD'de, çok zaman geçti. Jimmy Carter ve Bill Clinton muhtaçlar için hazırlanan programları genişletmeye ya da korumaya çalıştıklarında, ana akım iktisatçıları birbirlerine mali sorumluluk tavsiye ediyorlardı. Ancak Ronald Reagan ve George W. Bush zenginler için vicdansız vergi indirimleri ve askeri harcamalarda sorumsuz artışlarla birlikte barış zamanında görülmemiş açıklar yarattıkları zaman, ana akım iktisatçılarının çoğu eleştirilerini kestiler ve hep birlikte sessizliğe gömüldüler.

5. Uluslararası mali piyasalar XXI. yüzyılın başında 1980'lere kıyasla mütehakkim durumda oldukları için, muhtemelen ABD istisnası dışında, ilerici bir hükümetin iktidara gelebildiği ve bu sorunla hemen yüz yüze gelmediği hiçbir ülke yoktur. On birinci kısımda, kaçınılmaz biçimde ortaya çıktığında, bu konuda bir mucize beklenmemeliyse de, bu hayati sorunu çözmenin daha iyi yöntemlerini ele alacağız.

kadar zor bir durumu yeterince iyi yönetemediği açıktır.

Harrington frankın değerini düşürmekten kaçınmaya çalışmanın bir hata olduğuna işaret eder. Paranın değerini düşürme tavsiyesinin Mitterrand'ın "parti içindeki en önemli rakibi Michel Rocard"dan mı geldiği, yoksa sahte bir gururdan mı ("Size henüz güvenoyu vermiş bir ülkenin parasının değerini düşüremezsiniz") kaynaklandığı fark etmez (*Next Left*, 132). Kuşkusuz geçmişe bakıldığında özellikle paranın değerini düşürme konusu tartışmaya açıktır. Bununla birlikte, paranın değerini düşürme ödemeler dengesi açığını azaltıp, böylece hükümetin kendi programı için daha fazla zaman satın almasını sağlayabilirdi. Ancak en önemli ders Harrington'ın çıkarmaktan kaçındığı derstir. Güney Afrika'daki Afrika Ulusal Kongresi (AUK) hükümeti de daha yakın bir zamanda bu dersten kaçınmıştır. Sadece üç seçenek vardır: (1) mutfağınızda kaçınılmaz bir hararet istemiyorsanız, iç ekonomiyi ilk planda uyarmayınız; (2) ekonominizi uyarınız, ancak yeni uluslararası yatırım boykotlarından, iç servetin kaçmasından, mali piyasaların hükümet borçlarının faiz oranlarını tavan yapacak şekilde artırmasından ve paranızın değerinin sıcak bir patates gibi elinizden kayıp gitmesinden sakınınız; ya da (3) uyarınız, ancak sıcak uluslararası sermaye piyasalarının, ithalatı ve sermaye kaçışını sınırlamak için getireceği güçlü önlemlerle yüzleşip, uluslararası ve özel yatırım krizlerini hükümet yatırımıyla telafi ederek ve kreditörlere daha uzun vadeleri ve tavizleri kabul etmedikleri sürece borcunuzu ödemeyeceğinizi söyleyerek karşılamaya hazır olunuz. Üçüncü seçenek, neoliberal çağda sadece uluslararası kreditörlerle sert oynamanın değil, gerektiğinde mali savaşa girmenin de iktisadi eşdeğeridir. Üçüncü seçenek ne kadar yıldırıcı olursa olsun, Fransa'daki Mitterrand hükümetinin ikinci seçeneğin işlemediğini kanıtladığını unutmamak gerekir. Harrington'ın kabul ettiği gibi, "iki yıldan kısa bir süre içinde sosyalistler, başka durumlarda kapitalist kemer sıkma olarak bilinen 'sıkı' bir rejimi yönetmeye giriştiler" (*Socialism*, 20). Ayrıca, ikinci seçenek hemen her zaman birinci seçenekten daha da kötü kemer sıkma önlemlerine yol açar, çünkü küresel mali piyasaların güvenini kazanmak genellikle ilk planda bu güveni kaybetmekten daha zordur. İkinci seçenek, daha fazla siyasi hasara da yol açar, çünkü oy verenler reformcuların iktidar dönemindeki kemer sıkma programının neden olduğu acıdan, kolayca anlaşılabilecek nedenlerle reformcuları sorumlu tutarlar. Öte yandan, Güney Afrika'daki AUK hükümetinin ortaya koyduğu gibi, birinci seçenek ilerici hükümetleri ilk planda iktidara getiren toplumsal kesimlerden gelen desteği kaçınılmaz biçimde zayıflatır. Kampanya vaatlerini gerçekleş-

tirmek için elinizden geleni yapmazsanız size oy verenleri kaçınılmaz biçimde yabancılaştırmış olursunuz. Ne yazık ki, Brezilya'daki İşçi Partisi'nin bu hatayı tekrarlamak niyetinde olduğu görülmektedir. Kampanya vaatlerinden caymaya devam ettikleri takdirde "yoldaş" Lula'nın siyasi tabanının, insanları iktisadi boyunduruk ve yoksulluktan değilse de ırk ayrımcılığından kurtarması sayesinde AUK'ye sahip çıkan Güney Afrika'daki AUK tabanından daha az bağışlayıcı olmasından korkarım.

Çıkarılacak dersler

O halde alınması gereken dersler nelerdir? Bazı sol eleştirmenlerin aksine, sosyal demokrasinin kapitalizmi ehlileştirme başarısının XX. yüzyılda kapitalizmi yerinden etmeyi başaramamasının sorumlusu olduğuna inanmıyorum. Sosyal demokrat partiler kapitalist akıldışılığı ve adaletsizliği azaltmakta daha az başarılı olsalardı, inanıyorum ki, XX. yüzyıl kapitalizmi şimdikinden daha fazla kriz içinde ve insanlıkdışı olurdu. Büyük Buhran'a Franklin Delano Roosevelt yerine Herbert Hoover nezaret etmiş olsaydı, inanıyorum ki, buhran sadece daha derin olmakla kalmaz, daha fazla gereksiz acıya neden olurdu. *New Deal* reformları yapılmasaydı, inanıyorum ki, II. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda sosyalistlerin ABD'deki kapitalizmi yerinden etme şansları daha da az olurdu. Sosyal güvenlik, işsizlik sigortası ve asgari ücret olmasaydı ve 1960'lar ile 1970'lerde İsveç'te gerçekleştirilen daha sağlıklı sosyal demokrat reformlar örneği yaşanmasaydı, inanıyorum ki, günümüzde çok daha az sayıda insan adil işbirliğinin mümkün olduğuna inanacaktı. Genel anlamda konuşmak gerekirse, adil işbirliğine giden yolun daha az başarılı değil, daha başarılı adil işbirliğinden geçtiğine inanıyorum. Zaman zaman ayrıcalıklı yapıların yıkılmasını tetikleyen krizler, meşruiyet krizleri kamuoyunun yönetici elitlere duyduğu güven krizidir ya da insanları kendilerine baskı yapanların istemeden suçortağı haline getiren mitlerden onları özgürleştiren ideolojik krizlerdir. Statükoyu destekleyen ideolojik hegemonyadaki çatlaklar tam da toplumsal değişimin katalizörleridir, çünkü insanların daha iyi bir dünyanın mümkün *olduğunu* görmelerini sağlar. Daha fazla acı tek başına insanları isyana yöneltmez. Acıların önlenebileceği kanaatine varmak, insanları risk almaya ve değişimi desteklemeye yöneltir. Beklemekten ve kötüleşen koşulları suçlamaktansa, reformları gerçekleştirmek insanları çekilen acıların gereksiz olduğuna ikna ettiği için, sosyal demokrat reformların sorunu bence çok başarılı olmaları değil, ye-

terince başarılı olmamalarıydı.

Daha fazla rekabet ve hırsın insanlara nasıl daha adil biçimde işbirliği yapacaklarını öğrettiğine de inanmıyorum. Tam aksine, insanlar rekabet ve hırsa kapıldıkça, adil işbirliği için gerekli olan güven ve toplumsal yetileri geliştirmeleri zorlaşır. Rekabet ve hırs hoşgörüyle karşılandıkça, insanların daha iyisini yapamayacaklarına dair kapitalist mit daha da güçlenir. Ne yazık ki sosyal demokratlar rekabet ve hırsı temel alan bir sistemin gerekli olduğunu sonunda kabul ettiler. Michael Harrington, "büyük sosyal demokrat taviz"i yeterince doğru biçimde formüllendirir: sosyal demokratlar, "kapitalizmi kurallara bağlayacakları ve vergilendirecekleri, ancak ona doğrudan karşı çıkmayacakları bir konuma razı oldular" (*Socialism*, 105). Ancak Harrington'ın tavizin sonuçlarını tam olarak değerlendirdiğini de düşünmüyorum. Şunu söylemenin bir anlamı vardır: Demokrasiye her şeyden çok bağlıyız; bu nedenle, nüfusun çoğunluğu kapitalizmi yerinden etmek istemediği sürece bunu denemeye kalkışmamayı vaat ediyoruz. Şunu söylemenin ise bambaşka bir anlamı vardır: Elimizden geleni yapmamıza rağmen, nüfusun çoğunluğunu kapitalizmin iktisadi adalet ve demokrasiyle temelde bağdaşmadığına ikna etmeyi başaramadık; bu nedenle kapitalist sistemin meşruluğuna karşı çıkmaya son vereceğiz ve çabalarımızı onu reformdan geçirmekle sınırlı tutacağız. Birinci tutumun önümüzdeki yüzyılda adil işbirliği hareketine rehberlik etmesi gerektiğine inanıyorum. Ne yazık ki ikinci önerme sosyal demokrat partilerin liderliği tarafından ve sonunda bu partilere üye olmaya devam eden herkes tarafından verilen tavizdi.

Birinci önerme, çoğunluk hazır olduğu zaman kapitalizmi oy vererek devirmekten geri durmayı vaat etmez. Çoğunluk yeni bir adil işbirliği sistemi lehine kapitalizmden vazgeçmeye karar verdiğinde kapitalistler ve destekçileri çoğunluğun iradesini hiçe saymaya çalışırlarsa, onlara karşı etkin eylemlere girişmekten geri durmayı da vaat etmez. Birinci önerme, aksine inananlar ne kadar çok olursa olsun, özel girişimin ve piyasaların iktisadi adaleti ve demokrasiyi nasıl tahrip ettiğini açıklamaktan geri durmayı da vaat etmez. Oy sandıkları çoğunluğun hâlâ kapitalizmden yana olduğunu gösterse de, kapitalizmin yerine farklı bir şeyin *geçirilmesi için kampanya* yürütmekten geri durmayı da vaat etmez. Bu daima çoğunluğun iradesine saygılı olan ve riayet eden basit ve sarsılmaz bir vaattir. Öte yanda, ikinci önerme, sosyal demokratların özel girişim ve piyasaların iktisadi adalet ve demokrasiyle bağdaşmadığını öne sürmeye devam etmelerini engeller. Sosyal demokratların, kapitalizmin yerine iktisadi adalet ve demokrasiyle daha

bağdaşır bir sistemin geçirilmesi için kampanya yürütmelerini engeller. İkinci önerme, kapitalizmin belirli sonuçları imkânsızlaştırması halinde, sosyal demokratların bu türden sonuçlar adına lobi yapmaya son vermeleri gerektiği anlamına gelir. Bu nedenle ikinci önerme ya (1) sosyal demokratların tarihsel olarak hatalı olduklarını, iktisadi adalet ve demokrasinin kapitalizmle tamamen bağdaştığını, ya da (2) sosyal demokratlar iktisadi adalet ve demokrasinin bazı yönleri için savaşmaya devam edebilseler de tam iktisadi adalet ve demokrasiyi artık destekleyemeyeceklerini gösterir. Aslında ikinci önerme, rekabet ve hırsı temel alan bir sistemin meşruluğunu kabul etme bedeli karşılığında sosyal demokrat partilerin kapitalizm içindeki siyasi meşruluğunu satın alır. Bu nedenle sorun bence sosyal demokratların rekabet ve hırsın etkilerini azaltacak reformlar için genellikle başarılı biçimde savaşmaları değildi. Sorun, sistem, uğruna savaşmaya söz verdikleri iktisadi adalet ve demokrasiyi engellese de, başlangıçta yaptıkları reformlar iktisadi adalet ve demokrasiyi sunamayınca bir rekabet ve hırs sistemini benimsemeyi kabul ettikleri için reformları sürdürme mücadelesinden geri adım atmalarıydı.

Ancak sonunda hasar daha da derinleşti. Kendi payına Harrington yüzyılın ortasında "şaşkına dönmüş ve neredeyse tükenmiş" sözleriyle betimlediği sosyal demokratların artık "sosyalizmin ne anlama geldiğine dair kesin bir düşünce"ye sahip olmadıklarını ve artık "kapitalizme doğrudan karşı çıkmadıkları"nı kabul eder. "Sosyal demokrat taviz" rekabet ve hırs ekonomisini kabul eden sosyal demokratların iktisadi demokrasinin ve adaletin ne olduğunu unutmalarına yol açtı.

XX. yüzyılın sonunda sosyal demokratlar iktisadi demokrasinin ne anlama geldiği konusunda kendi aralarında artık anlaşamıyorlardı. Üstelik bu anlaşmazlıkları kendi aralarında ciddi biçimde tartışmıyorlar, önlerindeki acil görevlerle ilgisiz olduğuna kendilerini ikna ettikleri hizipçi tartışmalara girmemeyi tercih ediyorlardı. Sonuç olarak pek çok sosyal demokrat, iktisadi kararları piyasa rekabetinin zorluklarına rağmen ayakta kalan işverenlerin eline bırakmanın neden kabul edilebilir bir uzmanlaşma yöntemi olmadığını artık anlamıyordu. Pek çoğu piyasaların sağladığı "tüketici ve üretici egemenliği"nin neden genellikle iktisadi demokrasiyi güvence altına almaya yeterli araçlar olmadığını artık anlamıyordu. Pek çok sosyal demokrat, kapitalist firmalarda ortak işçi-yönetici danışma komitelerinin anlamlı özyönetim araçlarından çok genellikle dış kapının mandalı görevi gördüğünü anlamıyordu. Yüzyılın sonunda planlamaya karşı piyasa konusunda aralarında süren tartışma, sadece piyasaların göreli olarak hangi yönlerden da-

ha verimli olduğuna ve verimliliğin hangi koşullarda piyasa sisteminde şu ya da bu tarzda siyasi müdahaleler biçiminde daha fazla "planlama" gerektirdiği hakkında bir tartışmaydı. Piyasaların iktisadi demokrasiyi neden ihlal ettiği, bürokratların ve şirketlerin yaptıkları planlamanın işçilerin iktisadi özyönetimini nasıl engelleyebildiği 1980'lerde artık sosyal demokrat partilerin ele aldıkları sorunlar değildi.

Aynı şekilde, yüzyılın sonunda sosyal demokratlar iktisadi adaletin ne olduğunu artık bilmiyorlardı. İşçiler sadece kendilerine marjinal gelir hasılasından daha az ödendiği zaman mı sömürülüyorlardı? Kimin neyi hak ettiği katkıların değerine göre kararlaştırılacaksa, üretilmesi mümkün olan miktarı artıran makine ve toprağın sahipleri bu katkılarla orantılı bir bedeli neden hak etmesinler? Bu soruları yanıtlayamayan sosyal demokratlar giderek onlardan kaçındılar. Sosyal demokrat sendika liderleri, emek üretkenliği temelinde ücret taleplerini meşrulaştırma tuzağına düştüler. Bunu yaparken, kâr dediğin, kendi üretim araçlarına sahip olan ancak bizzat çalışmayanların, bütün işi yapanlardan çekip aldıkları haraçtır, diyen temel Marksist doğrunun yolundan saptılar. Üstelik katkının değerine göre ödüllendirme ahlâkı kabul edildikten sonra, daha fazla insani sermayeye sahip çalışanlara ücret artışı sağlanmasına ve daha az insani sermayeye sahip işçilerin yüzüstü bırakılmasına geçmeye sadece tek bir adım kalmıştı. Katkıyı temel alan iktisadi adalet kuramına göre, kimin en çok sömürüldüğü, kimin ücretinin marjinal gelir hasılalarının en altında olduğuyla belirlenir. Bazı işçilerin ücretleri diğer işçilerin ücretlerinden ne kadar düşük olursa olsun, marjinal gelir hasılası ile yüksek ücretli işçilerin aldıkları ücretler arasındaki *farklılık*, marjinal gelir hasılası ile düşük ücretli işçilerin aldıkları ücretler arasındaki *farklılıktan* daha büyükse, daha fazla sömürülenler *daha düşük ücret alan işçiler* değil daha yüksek ücret alan işçiler olacaktır. Dolayısıyla sosyal demokrat liderler işçi sınıfının daha kötü durumdaki kesimlerini kendi haline bırakmayı ve yüksek ücretli kesimlerin çıkarlarına öncelik vermeyi, yüksek ücretli işçilerin genellikle "daha fazla sömürüldükleri" gibi (yanlış) gerekçelerle haklı görebiliyorlardı. İktisadi adaletin gerçekte ne anlama (çabaya ya da fedakârlığa göre ödüllendirme anlamına) geldiği konusunda açık olsalardı, düşük ücretli *işçilerin sadece daha kötü* durumda olmadıkları, aynı zamanda daha çok sömürüldükleri de açıkça ortaya çıkacaktı. Ancak daha az insani sermayeye sahip olanların örgütlenmesi, ücret artışı sağlaması, seçim kampanyaları için yeterince para toplaması, yardım kampanyaları düzenlemesi ve oy vermesi genellikle daha zor olduğu için, kendi ahlâki pusulalarını kaybetmeleri sosyal demokrat sendika lider-

kerine ve siyasetçilere ikna edici bir bahane sağladı. Özetle, katkıya göre ödüllendirmeyi kabul etmek, sosyal demokrat siyasi iktidarı kapitalizmde daha kolay yükseltebilecek bir seçmen kitlesine öncelik vermek için hazır bir bahane sağladı.

Kapitalizmi stratejik bir tavizle kabul etmek kapitalizmi haklı çıkaran ideolojiyi de kabul etmeye dönüştü. Seçim sonuçları konusunda stratejik tavizlerin etkisi her zaman daha büyük bir hararetle tartışılsa da, kuramsal ve ahlâki tavizlerin etkileri sosyal demokrat çevrelerde daha az tartışıldı. Ancak bana kalırsa, sosyal demokrat reform hamlesinin yavaşlamasının ve nihayet yüzyılın sonunda sosyal demokrasinin reformları dikkate değer bir hızla ve kolayca geri alan sağcı kampanyalara karşı savaşamayacak kadar güç kaybetmesinin asıl sorumlusu bu kuramsal ve ahlâki tavizlerdi.

Emperyalizm ve Avrupamerkezcilik

Ne var ki XX. yüzyıl sosyal demokrasisinin en büyük başarısızlığı Batı emperyalizmine etkin biçimde karşı çıkmayı ve Üçüncü Dünya'daki ulusal kurtuluş hareketlerini kararlı biçimde desteklemeyi başaramamasıydı. Sosyal demokratik kültürdeki Avrupamerkezcilik ve kapitalizme hak ettiğinden çok daha fazla itibar kazandırma eğilimi bunun beraberinde gelen bir zayıflık oldu. Bu bakımdan sosyal demokratlar Marx'ın daha ortodoks müritleri kadar isabetsiz bir "ekonomizm"e düşme eğilimindeydiler; toplumsal hayatın iktisadi olmayan alanlarının önemini hafife alıyor ve Batı uygarlığının gurur duymak için her türlü hakka sahip olduğu, ancak kapitalizmin eğer varsa da pek az itibarı hak ettiği kazanımlar için kapitalizme itibar kazandırıyorlardı. Harrington, Batı uygarlığının hatalı biçimde kapitalizmle özdeşleştirilmesinden sosyal demokrat ortakları kadar suçludur. "Kapitalizm radikal bir yeni icat, insanlık tarihinde görülmüş en büyük kazanım, bir ekonomi olmanın yanı sıra bir kültür ve bir uygarlıktır" (*Socialism*, 4). Harrington kapitalizme, modern bilimi yaratma, roman ve Flaman Rönesansı'nın resmiyle ve bizatihi Akıl ile aşk evliliği yapma payesi vererek devam eder (*Socialism*, 4, 5). Avrupa toplumunun her türlü övgüye değer yeniliğinin kapitalizmin doğuşuyla gerçekleştiği varsayımı sosyal demokratların özellikle savundukları bir görüştür. Ancak bu hatalı ekonomizmin ve Avrupamerkezciliğin pratik sonuçlarından biri, özellikle XX. yüzyıl sosyal demokrasisinin dönüştürücü güçlerinin temelini yıktı: Sosyal demokrasi Batı emperyalizminin meydan okumasına tepki göstermeyi başaramadı.

Bazı örneklerde sosyal demokrat liderler, partiler ve hükümetler utanmadan sömürgeciliği desteklediler. Fransız film, *Black and White in Color*'ın son repliği bu türden ihanetlerle dolu bir yüzyıldan söz eder. Film Batı Afrika'da bitişik kolonilerde yaşayan Fransız ve Alman yerleşimcilerin I. Dünya Savaşı'nın patladığına dair gecikmiş haberler almasıyla başlar; iki taraf da Avrupa'dan gecikerek gelen gazetelerde okudukları siper savaşı taktiklerini aynen uygulayarak, yerlileri beyazların komutası altında birbiriyle savaştırmak üzere kaçırır. Duyarlı, eğitimli iki genç adam, Fransız ve Alman saflarının liderliğine gelirler. Ateşkesten aylar sonra Avrupa'daki barış haberleri nihayet geldiğinde ve iki genç adam yerli birliklerle verdikleri taklit savaşa son vermek için ilk kez bir araya geldiklerinde, Fransız, Alman meslektaşına bir itirafta bulunur: "Belki güleceksin ama, ben bir sosyalistim." Genç Alman yanıt verir: "Ben de." Franco Solinas'ın asistanlığını yaptığı, Gillo Pontecorvo'nun yönettiği *The Battle of Algiers*, halk isyanının meydan okuduğu emperyal yönetimi sürdürme girişimlerinin kaçınılmaz biçimde yol açtığı dehşet konusunda ABD'deki Vietnam kuşağından gelen benim gibi pek çok kişinin gözlerini açmasını sağladı. Fransız sosyal demokratlar sadece Cezayir'deki sömürge yönetimini desteklemekle kalmadılar. Cezayirlilerin ayaklanmaya başladıkları 1954'ten 1958'e kadar savaşı giderek artan bir vahşetle sürdüren Cezayir'deki Fransa Cumhuriyeti yüksek komiseri, Max Lejune adında bir sosyalist idi.

Başka örneklerde sosyal demokratlar sözde emperyalizm karşıtı olmakla birlikte, gerçekte pek öyle değildiler. Michael Harrington'ın da aralarında bulunduğu *en iyileri bile*, Batı emperyalizmine karşı çıkma konusunda ciddi kusurlar sergilediler. Harrington bahane bulma çabasında çok başarılıdır. Emperyal siyasetlere karşı çıktıklarında sosyal demokrat partilerin zaman zaman oy kaybettiklerinden şikâyet eder: "Alman sosyalistleri, 1906'da Güneybatı Afrika halkına karşı düzenlenen askeri bir sefere destek oyu vermeyi reddettikleri için 1907 seçimlerinde, 1884'ten beri ilk kez belirli bir oy seviyesinin altına düştüler" (*Socialism*, 26). Bu durum, Alman sosyal demokratlarının Alman emperyal maceralarına karşı çıkma konusunda daha sonra sergiledikleri başarısızlıkları haklı çıkarır mı? Harrington, sosyal demokrat partilerin zaman zaman "kendilerine bağımlı halkları sömüren emperyal ülkelerin kapitalist parlamentolarında sadece kısmi bir güce" sahip olduklarını işaret eder (*Socialism*, 26). Bu yaklaşım, katıldıkları hükümetlerin emperyal siyasetleriyle aynı çizgide olmalarını mazur gösterir mi? Harrington, "kralın kişisel mülkü olan bir Kongo ile ulusun emperyal

yönetimi altında bir Kongo arasında" seçim yapmak zorunda kaldıkları gerekçesiyle Belçikalı sosyalistleri mazur görür. "Yukarıdakilerin hiçbiri"ne oy vermemek ne zamandan beri imkânsızdır? Harrington'ın İşçi Partisi ve Hindistan'daki emperyal yönetim hakkında söyleyebileceği tek şey şuydu: "1945'in İngiliz İşçi partisi hükümeti Winston Churchill'in karşı çıktığı bir siyasette, Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşmasında önemli bir rol oynadı" (*Socialism*, 26). Hiç kuşkusuz Mahatma Gandi, İşçi Partisi ve İngiliz emperyal yönetimi hakkında söylenmeye değer başka şeyler bulabilirdi! Üstelik, İşçi Partisi'nin Hindistan'ın bağımsızlığı konusunda görece ılımlı bir tutumu benimsemesi, daha sonra Mısır, Kenya, Malezya ve İran'da gerçekleştirilen İngiliz emperyal maceralarını desteklemesine engel olmadı. İşçi Partisi, İran'da CIA'in örgütlediği bir darbeyle devrilip yerine şahın geçirildiği Musaddık'ın petrolü ulusallaştırma girişiminin durdurulması için İngiliz askeri müdahalesine destek verdi. Harrington, İngiliz İşçi Partisi'nin gerek bu alçaltıcı ahlâki başarısızlıklarından, gerekse İngiltere'de İngiliz hükümetinin Washington'ın Soğuk Savaş siyasetlerine verdiği desteğe meydan okuyan bir kitle hareketinin önderlik ettiği Nükleer Silahsızlanma Kampanyası'na yönelik açık düşmanlığından söz etmeyi ihmal eder. Ne yazık ki, II. Dünya Savaşı'ndan beri İşçi Partisi tarihinde, Clinton'ın Yugoslavya'ya ve Bush'un Irak'a karşı verdiği savaşın en önde giden amigosu olarak Tony Blair'in benimsediği tutumla gayet tutarlı pek çok örnek vardır.

Harrington 1970'lerin sonunda "hem gelişmiş hem de azgelişmiş ekonomilerde büyüme ve istihdam sağlayan" (*Socialism*, 26) siyasetleri desteklemesi için Sosyalist Enternasyonal'e önderlik eden Willy Brandt ve Olof Palme'ye övgüler yağdırır. Ancak Harrington'ın dile getirmeyi unuttuğu nokta, aynı dönem içinde Sosyalist Enternasyonal ile ulusal kurtuluş hareketlerinin çoğu arasındaki düşmanca ilişkidir. ABD'nin baskısı altındaki Üçüncü Dünya hükümetlerinin başında, Jamaika'daki Michael Manley gibi sosyal demokratların bulunduğu sadece birkaç örnekte, Sosyalist Enternasyonal sosyal demokrat kardeşlerine diplomatik destek ve iktisadi yardım sağlamakla yetinebildi. Bütün diğer örneklerde sosyal demokratlar, saldırı altındaki ulusal kurtuluş hareketlerine etkin diplomatik ya da askeri destek sağlamak şöyle dursun, başarılı ulusal kurtuluş hareketlerinin liderliğine ve siyasetlerine kusur bulmayı, ABD'nin emperyal hırslarını ve müdahalelerini kınamaktan bile daha önemli gördüler. XX. yüzyılın ikinci yarısında bütün Üçüncü Dünya'da ABD emperyalizmine direnişe ağırlıklı olarak sosyal demokrat olmayan partiler önderlik ettiği için, sosyal demokra-

si çağın *bu* tanımlayıcı sorununda kendini sadece olayları izler durumda ya da daha kötü bir durumda buldu. Sosyal demokrasinin ve Batı emperyalizminin üzücü tarihini gerektiği gibi anlatmak bütün bir kitabı gerektirir. Sosyal demokrasinin geçen yüzyılda emperyalizmin meydan okumasına nasıl karşılık verdiğini inceleyerek, önümüzdeki yüzyılda emperyalizm ile nasıl baş edilmesi gerektiğine dair olumlu dersler çıkarılabileceğine inanmadığımı belirtmek yeterli olacaktır. Michael Harrington gibi içe bakan ve özeleştirel bir sosyal demokrat ölüm döşeğinde yazdığı bir kitapta Üçüncü Dünya sosyalizmi hakkında, "Sorun, Üçüncü Dünya 'sosyalizmi'nin ya naif bir ütopyacılığa ya da daha kötüsü, otoriter, sömürücü ve verimsiz yeni rejimlerin paravanına dönüşmesiydi" gibi bir yorumdan başka söyleyecek bir şey bulamıyorsa, Birinci Dünya yurttaşlarının adil işbirliği savaşını Üçüncü Dünya ulusal kurtuluş hareketleriyle nasıl ilişkilendirmek gerektiğine dair rehberliği başka yerde aramamız gerekir. Ulusal siyasi ve iktisadi kurtuluş için savaşanların dürüst bir tutumla eleştirilmesi bir şeydir. Batı emperyalizmini sona erdirme hareketinin "iş eyleme gelince ortadan kaybolması"na mazeret bulmak için eleştiri yapmak tamamen başka bir şeydir.

C. "İSVEÇ MODELİ"NİN ÇÖKÜŞÜ

Magnus Ryner İsveç sosyal demokrasisinin krizine dair içgörülü bir tartışmaya şöyle başlar:

> Tezimin ana teması, ne sosyal demokrasinin krizini sosyal demokrat faillerin denetiminin tamamen dışında kalan bir dış kısıtlamalar kümesine indirgemek ne de yapısal çevrede hiçbir temel değişiklik olmadığını ve krizin elitlerin sosyal demokrat fikirlere ihanetinin bir sonucu olduğunu savunmaktır. Birinci yaklaşım faillerin taktik ve stratejik başarısızlıklarını göz ardı eder, izlenebilecek ve gelecek için dersler çıkarılabilecek alternatif seçenekleri ve stratejileri değerlendirmeyi başaramaz. İkinci yaklaşımsa, meydana gelen ve sosyal demokrat siyasetlerin şartlarını yeniden tanımlayan derin yapısal değişimi göz ardı eder (*Crisis of Swedish Social Democracy*, 40).[6]

Sorunu ele almak için bu gerçekçi ve yararlı yöntemle yetinmeyen Ryner manzarayı somutlaştırmak için içgörülü ayrıntılara girer. "Ulus-

6. Bu ve sonraki alıntılar için bkz. Magnus Ryner, "Neoliberal Globalization and the Crisis of Swedish Social Democracy", *Economic and Industrial Democracy* 20 içinde (Şubat 1999): s. 39-79.

lararası para kurumlarının ve küresel mali piyasaların dönüşümü, Avrodolar ve diğer ülke dışı (döviz) piyasalarının oluşması, esnek döviz oranı sistemi, artan hükümet borçları ve borçlu uluslar ile alacaklı uluslar arasında artan asimetriler uluslararası finansı iktisadi kaynakların tahsisinde çok önemli bir fail haline getirmiştir" (*Crisis*, 42). Ve Bretton Woods'un devletlere toplam talebi yönetme ve piyasa kaynaklı sosyal bozulmaları azaltma yeteneği sağlayan "çifte denetim" yöntemi ile; devletleri uluslararası sermaye piyasalarına azami ölçüde açma ve piyasa kısıtlamalarına ve ölçütlerine uymaları için toplumsal faillere disiplin kazandırma amacıyla devlet-piyasa sınırlarını kasıtlı olarak yeniden biçimlendiren" neoliberal dönüşümler arasındaki hayati farklılığa işaret eder (*Crisis*, 43, 44).

Bana kalırsa Ryner İsveç sosyal demokrasisinin neden XX. yüzyılın sonunda ortasındakinden daha zor koşullarla yüz yüze geldiğini açıklarken başkalarının uzun uzadıya bahsettiği "sosyoteknolojik sınırlara ulaşan Taylorist üretim normları," "Fordizm'in sonu" ve "büyük ölçekli ekonomilerin yerine esnek uzmanlaşma" gibi tartışmalı kuramları eleyebilirdi. Uluslararası iktisadi kuralları kendileri ve özellikle mali sermaye lehine yeni baştan yazdıran çokuluslu şirketlerin kaydettikleri başarı, İsveç sendikalarının ve İsveç hükümetinin toplumsal fazlaların bir bölümünü onu fiilen üretenler adına İsveç şirketlerinden ve çokuluslu şirketlerden çekip almalarını neden daha da zorlaştırdığını açıklamaya yeterlidir. Ancak bütün sosyal demokratlar uluslararası ekonomi kurallarının kendi geleneksel seçmenlerinin çıkarlarına ters bir tarzda yeniden yazılmasına izin vermenin suçunu taşımakla kalmadılar, İsveçli sosyal demokratlar İsveç ekonomisindeki başat konumlarını yeniden kazanmalarına izin veren kapitalistlerin de ekmeğine yağ sürdüler.

Ücretli sınıfı savaşının fiyaskosu

Ryner bize İsveç sermayesinin "kârların azalması, toplumsal tüketim finansmanındaki artan işveren katkısı, iş yasalarının çıkması ve üretim araçlarının özel mülk sahipliğine doğrudan karşı çıkılması"yla yüz yüze geldiği 1970'te "iş çevrimlerinde meydana gelen durgunluğun hafife alınmaması gerektiği"ni söyler (58). Meidner planının gerektirdiği gibi çalışanların daha fazla katılımını sağlayan yeni bir toplumsal uzlaşmayı zorlayıp, ve devletin birikim ve yatırımdaki rolünü artıracak yerde, İsveç sosyal demokratları, kötüleşen bir uluslararası iktisadi durum karşısında statükonun ve kendi dağıtım kazançlarının korunması

üzerinde yoğunlaştılar. Başka deyişle, İsveç sosyal demokratları XX. yüzyılda hiçbir sosyal demokratın cesaret edemediği, İsveç kapitalistlerinin gücünü sürekli olarak zayıflatacak bir sonraki reformist adımı, fırsat düştüğünde atmakta duraksadılar.

O sırada pek az dikkati çeken nokta, sosyal demokratların İsveçli kapitalistleri korkutarak, ama onlara nefes alabilecekleri bir alan da bırakarak, sosyal demokrat tavizi ilk planda ancak duraksayarak kabul etmiş olan Skandinaviska Enskilda Ganken/Wallenberg grubunun, İsveç İşverenler Birliği'ni (SAF), "İsveç modeli"ni destek emiş olan Handelsbank grubundan devralmasına izin vermeleri oldu. "Asea'dan Curt Nicolin 1978'de SAF'ın yürütme kurulu başkanlığına atandı"ğı zaman herkes iktidar değişiminin gerçekleştiğini anladı. Bu olay "örgütün kıdemli görevlileri tarafından bir 'kültür şoku' olarak betimlendi" (*Crisis*, 59). Ryner bize, yeni "aşırı liberal liderlik"in yönetimi altında SAF'ın "ücretli fonları üzerinde bir uzlaşmanın pürüzlerini gidermekten sorumlu kamu komisyonunda uzlaşmaz bir tutum aldı(ğını), ücret düzeyleri ve kolektif tasarruflar konusunda İsveç Emek Federasyonu'yla (LO) olan anlaşmazlıkları giderme girişimleri(nin) terk edildi(ğini) ve 1992 Ocak'ında SAF'ın bütün korporatist pazarlık formlarından tek taraflı olarak çıkarıldı"(ğını) söyler. Özetle, korkuya kapılan İsveçli kapitalistler kendi içlerinde, sadece sosyal demokrat programlara karşı değil, sosyal demokrat ideolojiye karşı da savaşmaya istekli yeni liderliği bağırlarına bastılar. Kendi davalarını güçlendiren neoliberal uluslararası koşullardan ve İsveç Sosyal Demokrat Partisi içindeki ılımlı "üçüncü yol" taraftarlarının önerdiği geri adımlardan yararlanan SAF, 1990'ların sonunda, "İsveç modeli"ni geriletmeye devam etti.

Üçüncü yol: Bir Truva Atı

Ryner, aşırı derecede uzmanlaşmış ve kırılgan İsveç ihracat sektörünün uğradığı dış şoklara ve giderek düşmanca bir tutum alan neoliberal uluslararası ortama rağmen, İsveç sosyal demokratlarının sonucu değiştirebilecek şekilde uygulamayı başaramadıkları seçeneklere sahip olduklarını ikna edici biçimde öne sürer. Ilımlı "üçüncü yol" sosyal demokratları daha da zorlaşan iktisadi ve siyasi koşullar karşısında geri adım atma çağrısında bulunurlarken, İsveç sosyal demokrat partisinin (SAP) daha ilerici kanadı iktisadi demokrasinin genişletilmesi çağrısında bulundu. Ryner, üçüncü yol siyasetlerinin, bu siyasetlere bağlı olan herkesin dikkate alacağı bir iktisadi başarısızlığa ve siyasi yenil-

giye giden yolu nasıl açtığını paha biçilmez biçimde betimler. Bu ders öylesine önemlidir ki, burada Ryner'den uzun bir alıntı yapacağım:

> SAP'ın 1982-90'da benimsediği (Thatchercılık ile Keynesçilik arasında) "üçüncü yol" denilen iktisat siyaseti, "arz yanlı" emek piyasası siyaseti önlemlerinin ve toplu pazarlıkta eşgüdümlü bir kısıtlamanın işsizliği ve enflasyonu denetim altına almak için yeterli olacağını varsaydı. Bu siyaset, sonunda gücünü kaybetti, çünkü uzun vadeli GSYH ve üretkenlik artışı gerçekleşmedi ve örtük gelir siyaseti başarısızlığa uğradı. Bu siyasetin temel bir yanlışı, artan özel kârların ve yatırımların GSYH ve üretkenlik artışını yeniden sağlayacağı öncülüydü. İlaç sektörünün başarısı hariç, yeni dinamik sektörlerde ve girişimlerde pek az büyüme oldu. Bunun yerine stratejiden, İsveç ekonomisinin sönük performansına rağmen bir "altın çağ" yaşayan mevcut firmalar yararlandı. (*Crisis*, 60).
>
> Hükümet 1985'te sermaye ve para piyasaları denetimini kaldırdı ve bunu, 1989'da döviz piyasaları denetiminin resmen kaldırılması izledi. Üstelik kamu borçlarını yönetme stratejisi değişti. Paranın değerini tekrar düşürmeyeceğine ant içen hükümet borçlanmayı finanse etmek ya da ödemeler dengesi açığını kapatmak için artık uluslararası borç almayacağını, sadece iç piyasadan borçlanacağını ilan etti. Bu, ödemeler dengesini korumak için İsveç faiz oranlarının belli bir noktaya kadar artırılacağı anlamına geliyordu; böylece özel kuruluşlar paranın değer kaybetmesi riskine rağmen tahvilleri ya da diğer borçları İsveç *Kronu*'yla elde tutacaklardı. Başka deyişle, Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası, sendikaları ve sosyal hizmet kurumlarını ücret ve bütçe pazarlıklarında disiplin altına almak amacıyla küresel mali piyasaları bilinçli olarak kullanmaya çalıştı. LO ve TCO marjinalleşmeye razı olmadılar, dayanışmacı ücret siyasetininin desteklenmesi talebini sürdürdüler ve artık tutarlı bir ortak ahlâki çerçeve olmadığı için gelir siyasetinin "ahlâki ikna gücü"ne boyun eğmediler. Bu durum, bir yanda Maliye Bakanlığı, öte yanda sendikalar ve sosyal hizmet kadroları arasında "Güller Savaşı" olarak bilinen çatışmaya yol açtı (*Crisis*, 62).
>
> Bu siyaset değişikliklerinin herhangi bir parti kongresinde ya da seçim arenasında tartışmaya açılmadığını ve onaylanmadığını belirtmek gerekir. Sadece Merkez Bankası ve Maliye Bakanlığı fiilen müdahale etti. Aynı zamanda, bu siyasetler uygulanırken, "üçüncü yol" uygulaması da parti saflarına ve seçim arenasına hâlâ, neoliberalizme muhalefet nedeniyle yaşanan krize reformist sosyalist bir tepki olarak sunuldu (*Crisis*, 63).

Ryner'in gayet iyi betimlediği üçüncü yolun bu iktisadi başarısızlıkları seçim yenilgisine de yol açtı. " Ücretlerin dondurulması ve grevlerin geçici olarak yasaklanması gibi 'olağanüstü önlemler' bağlamında, SAP'ın seçmen desteği, tarihindeki en düşük seviyeye inerek, nihayet 1991'de utanç verici bir seçim yenilgisine yol açtı" (*Crisis*, 63). Ancak daha önemlisi Ryner üçüncü yol siyasetlerinin bütün İsveç siyasi yelpazesi içinde nasıl sağa doğru bir yön değişikliğine yol açtığını açıklar.

SAP düşünsel ve popülist söylemi ve sivil toplum içindeki mücadele alanını piyasa dostu bir yönde biçimlendirmeye çalışarak sevilen bir hegemonik parti rolü oynamaya başladı. Bu strateji Thatchercı bir ulusal-popülist hegemonyayı İsveç'te gerçekleştirememiş olsa da, hayli başarı kazanmıştır. Ücretli fonlarının seçim arenasında yenilgiye uğramasını sağladı. Daha geniş çapta neoliberal fikirleri orta sınıf tabakası içinde popüler hale getirdi. Bu durum Moderaterna'nın (yeni muhafazakâr partinin) başarılarına ve liberal Folkpariet'in iktisadi konularda sağa kayışına yansıdı. İktisat alanında akademik söylemin özünde daha sonra meydana gelen değişiklik de iktisadi araştırmalar için kullanılan stratejik şirket fonları bağlamında gerçekleşti (*Crisis*, 59).

Artçı önlemler İsveç modelini kurtaramadı ve artık üçüncü yol siyasetleri, rekabet ve hırs ekonomisinin İsveç Sosyal Demokrat Partisi'nin duvarları arasında bir Truva atı olarak işlev gördüğünü herkes anlamış olmalıydı. Peki daha iyi sonuçlar verecek geçerli bir alternatif var mıydı? Ryner koşulların elverişsiz olduğunu ve bilinen bir yol olmadığını kabul eder. Ancak reform gündemini ilerletme, yani piyasa güçlerini serbest bırakmaktansa İsveç sosyal demokratlarının "iktisadi demokrasi" dediği şeyi geliştirmenin daha başarılı olabileceğini uzun uzadıya anlatır.

Ryner, İsveç modelinin en parlak döneminde alameti farikası olan sosyal refah programlarının sürekli bir gelişme kaydetmesinin nihayetinde üretkenlik artışlarını gerektirdiğini öne sürer. Ancak SAP içindeki solun bu hedeflere yönelik tutarlı önerilerde bulunduğuna da işaret eder. Ülke dışındaki neoliberallerden, İsveç muhafazakârlarından ve SAP içindeki üçüncü yolculardan gelen, İsveç solunun sadece yeniden dağıtma konusuyla ilgilendiğine dair şikâyetlerin aksine, LO, sosyal hizmetler kurumu kadrosu ve onların SAP içindeki ilerici entelektüel müttefikleri, üretkenliği, yatırımları ve büyümeyi uyaracak tutarlı bir programa sahiptiler. Başka deyişle onlar *ne* dar görüşlüydüler *ne de* sadece yeniden dağıtımla ilgileniyorlarcı.

1970'lerin başında LO, Endüstriyel Demokrasi Sözleşmesi, İş Ortamı Sözleşmesi ve İstihdamı Koruma Yasaları'nı doğuran "endüstriyel demokrasi" için bir saldırı başlattı. Ancak bu başlangıcın devamını getirme girişimleri hiçbir sonuç vermedi. 1976'da LO işçi katılımını artırmak ve işçilere çalışmakta oldukları firmaların kısmi mülkiyetini evreler halinde vermek için "Meidner Planı"nı onayladı. LO hemen her fırsatta, aşırı kâr vergisi ve ücretli fonları (Dördüncü AP fonu,

Waldennstrom Raporu ve LO'nun 1981 tarihli ücretli fonu önerisi) aracılığıyla "kolektif tasarruf ve yatırımları" artırma yöntemleri önerdi. Ne yazık ki, "LO sosyal demokrat hareketin geri kalan kısmını, bu sorunlar için seferber olmanın seçim riskine değeceği konusunda ikna etmeyi asla başaramadı" (57). Charles Sackrey ve Geoffrey Schneider, İsveç "Orta Yolu" adlı mükemmel bir bölümde reformcuların umutlarını ücretli fonlarının etkisine bağladıklarını betimlerler: "Fonların şirket hisselerinin satın alınması için kullanılması düşünüldü, böylece işçiler evreler halinde işle ilgili bütün kararlarda söz söyleyebileceklerdi. İşçi liderleri bir kez mülk sahibi haline geldiklerinde, şirket yönetim kurullarında oturacaklar ve şirket kararlarını doğrudan etkileyeceklerdi. Böylece işçiler şirketlerin denizaşırı ülkelere taşınmasını ya da işçilerin gereksiz biçimde işten atılmalarını da önleyebilirlerdi. Fonlar İsveç firmalarına yatırım için yeni sermaye de sağlayacaktı."[7] Ama kuşkusuz bu, İsveç kapitalistlerinin ilgilenebilecekleri bir yatırım ve büyüme programı değildi. Üstelik SAP'ın içindeki "üçüncü yol" savunucuları da bunu kabul etmedi. Gördüğümüz gibi, bunun yerine yatırımları artırmak ve büyümeyi sağlamak için özel tasarruf ve yatırımlara, piyasa disiplinine ve mali liberalleşmeye olan inançlarını korumayı tercih ettiler. Katılım arttıkça işçi üretkenliğinin de arttığı yaygın kabul görür. Ne yazık ki asla denenmediği için İsveç'te bunun ne ölçüde etkili olabileceğini söylemek imkânsız.

İsveç sosyal demokrasisinin krizine alternatif bir karşılığın ikinci ana başlığı, krediler üzerindeki hükümet denetimini gevşetmektense güçlendirmek olacaktı. Gregg Olsen, Keynes'in ve SAP'ın eski muhafız liderliğinin *uyarılarına* kulak verecek yerde, neoliberal mali reformcuların söylenmelerine direnemeyen üçüncü yol sosyal demokratlarının yol açtıkları felakete ilişkin akıllara durgunluk veren bir betimleme yapar.

> İsveç kredi piyasası üzerindeki denetim 1980'lerde hızla kaldırıldı. On yılın sonunda İsveç'in yatırımlar, döviz ve mali sektör üzerinde uzun süredir devam eden denetim sistemi etkin biçimde tasfiye edildi. Bu dönemde finans kurumları mantar gibi çoğaldı; inşaat ve gayri menkul alanlarına para aktı. Ne var ki bu spekülatif canlanma kısa süre içinde sona erdi. İsveç kredi sistemi, 1991'in sonunda çökerek, hükümeti, *GSYH'nin %3'ü pahasına* vergi gelirlerini belli başlı bankaların kurtarılmasına harcamak zorunda bıraktı.[8]

7. Charles Sackrey ve Geoffrey Schneider, *Introduction to Political Economy*, 3. bs., (Economic Affairs Bureau, 2002), s. 199.
8. Gregg Olsen, "Half Empty or Half Full?" *Canadian Review of Sociology and Anthropology* (Mayıs 1999): s. 241.

İsveçli sosyal demokratlar, iç kredi piyasası üzerinde sıkı denetimin sürdürülmesinin yanı sıra sermaye kaçışını ve uluslararası mali kurumların İsveç sosyal demokrat siyasetleri üzerinde *de facto* bir veto gücü kullanmalarını önlemek için de güçlü önlemler almak zorunda kalmışlardı. Ancak dışarıdan gelen yatırımların daha önemli olduğu azgelişmiş ekonomilerin aksine, oldukça gelişmiş bir ekonomi olarak İsveç, ülke dışına net sermaye çıkışını önlemek gibi fazla zor olmayan bir görevle yüz yüze geldi. İsveç sermayesinin ülke dışına kaçışı üzerinde yeterli denetimin sağlanması halinde, İsveç sosyal demokratları, uluslararası yatırımcıların fiili boykotuna dayanabilirlerdi. Bunlar yapılınca da, uluslararası yatırımcıların sosyal demokrat hükümetlerin kabul edebilecekleri koşullarla kârlı İsveç piyasalarına sonunda yeniden gireceklerine inanmak mantıksız değildir.

İsveçli sosyal demokratların bu çizgide alternatif bir programı sürdürmeleri için yeterli halk desteğini seferber edip edemeyeceklerini söylemek imkânsızdır. Ryner, işçiler ve İsveç'in sosyal programlarından yararlananlar arasında bu türden siyasetlere güçlü bir destek olduğuna dair ikna edici bulgular sağlar. Yapılan araştırmalardan alıntı yapan Ryner, bize şöyle der: "İsveçli elitlerin giderek neoliberalleşen paradigmaları ile İsveç halkının süregiden refahçı 'sağduyu'su arasında derin bir bölünme vardır" (39). Dolayısıyla, Ryner'e göre, "iktisadi demokrasi"yi yaygınlaştıracak bir programa destek, SAP'ın tabanından çok, SAP liderliği ve onun ekonomi danışmanları arasında yetersizdi. Uluslararası koşullar İsveç'in sol Keynesçi bir refah devletinden daha yaygın ve daha üretken "iktisadi demokrasi"ye geçmesine izin verseydi bile, SAP'ın böyle bir programa yeterince destek verip vermeyeceğini bilmek mümkün değildir. Şimdilik bilinen, üçüncü yolun rekabet ve hırs ekonomisine doğru devasa bir geri adım attığı ve İsveç halkının büyük çoğunluğunun bu yüzden yoksullaştığıdır.

VI
Liberter Sosyalizm : Yanlış giden neydi?

XX. yüzyıl kapitalizm karşıtları arasında başarı derecesi en düşük olanlar liberter sosyalistlerdi.[1] Bununla birlikte, kendimi de liberter

1. Liberter sosyalizm terimini çoğu kişiden daha geniş anlamda kullanıyorum. İşçilerin ve tüketicilerin kendi iktisadi faaliyetleri üzerinde doğrudan denetimini savunan ve adil işbirliği ekonomisini kurmak için kapitalizmin yerinden edilmesi gerektiğine inanan herkes benim kullanımıma göre liberter sosyalisttir. XIX. ve erken XX. yüzyıldan itibaren ütopyacı sosyalistleri, lonca sosyalistlerini, anarko-sendikalistleri, anarko-komünistleri ve konsey komünistlerini kapsıyorum. Daha yakın zamanda, yeni solu, sosyalist feministleri, toplumsal ekolojistleri, çeşitli yeni anarşist grupları ve yeni toplumsal hareketlerin daha radikal kanatlarında yer alan pek çok kişiyi kapsıyorum. Ve kuşkusuz dayanışmacı iktisadı, liberter belediyeciliği ve katılımcı ekonomileri savunanları da kapsıyorum.

sosyalist sayıyor ve "bizler"in önümüzdeki yüzyılda rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliği ekonomisini geçirmek için savaşanlara sunacak çok şeyimiz olduğuna inanıyorum. Gerçekten de başkalarından daha fazla içgörüye sahip idiysek, liberter sosyalistler son yüzyılda neden bu kadar başarısız oldular? Bunu açıklama gereğinin farkındayım. Aşağıdaki açıklamaları benim bile tatmin edici bulmadığımı itiraf ederek başlamalıyım. Pek çok okurun daha da az tatmin olacaklarına da kuşku yok.[2] Bununla birlikte, geçmişte başarısızlığa yol açan sebeplerin üstesinden gelebilirsek, liberter sosyalistlerin gelecek yıllarda daha çok şey sunabileceklerine neden inandığımı açıklamaya çalışacağım.

Son bölümde gördüğümüz gibi, sosyal demokratlar özel girişim ve piyasaların yerine kökten farklı iktisadi kurumları geçirme gereğinden vazgeçtiler ve bunun yerine rekabet ve hırsı temel alan bir sistemi insanileştirecek reformlar üzerinde yoğunlaştılar. Sonuç olarak sosyal demokratlar iki ikilem ile boğuşmaya mahkûm oldular: (1) Sistemi olduğu gibi bırakmak çevre açısından sürdürülebilirlik bir yana, iktisadi adalet ve demokrasiyi biraz daha geliştirmeyi bile imkânsız kıldığı zaman ne yapmak gerekir? Ve (2) sistem büyük zorluklarla elde edilen kazanımları sürekli biçimde tehdit ederken, başka reformlar yerleşik bir sistemi istikrarsızlaştırdığı zaman ne yapmak gerekir? Sosyal demokratlar bu ikilemlerle mücadelede başarısızlığa uğradılar. Genellikle iktisadi adalet ve demokrasinin önemli bileşenlerinden vazgeçtiler ve programlarının siyasi ve iktisadi olarak istikrarı bozucu olduğunu düşündükleri kendi sollarındaki siyasi eğilimlere karşı çıktılar. Liberter sosyalistler bu ikilemlerden kaçındılarsa da farklı bir tuzağa düştü-

2. Yirminci yüzyıl liberter sosyalizminin eksiksiz bir tarihini okumak için sabırsızlanıyorum, ancak bildiğim kadarıyla henüz böyle bir kitap yok. Noam Chomsky "Objectivity and Liberal Schoolship"te (*American Power and the New Mandarins*, Vintage Books, 1967) liberter sosyalistlerin tartışmasız biçimde önemli bir rol oynadıkları İspanyol İç Savaşı gibi olaylara ilişkin yazılanlarda, Gabriel Jackson (*The Spanish Republic and the Civil War in Spain*, Princeton University Press, 1965), Gerald Brenan (*The Spanish Labyrinth: An Account of the Social and Political Background of the Civil War*, Cambridge University Press, 1960, ilk bs. 1943) ve Hugh Thomas (*The Spanish Civil War*, Harper & Row, 1961) gibi tanınmış kişiler tarafından yapılan değerlendirmelerde bile liberter sosyalistlerin oynadıkları rolün ya göz ardı edildiğini ya azımsandığını *ya da çarpıtıldığını uzun uzadıya* anlatır. Chomsky'e göre, salt muhafazakâr değil, liberal bilimin de, popüler, liberter hareketlere ilişkin değerlendirmelerinde nesnellikten yoksun oluşu, yirminci yüzyıl tarihinin önemli bölümlerinin genellikle bilinmemesinden ileri gelir. Bu, mükemmel tarihsel açıklamalar olmadığı anlamına gelmez, ana akım yayıncıları tarafından göz ardı edildiği ve akademisyenler tarafından ihmal edildiği için, bunların sadece küçük solcu çevrelerin ve etkisiz bilimcilerin bildikleri bulunması zor broşürler ve baskısı tükenmiş kitaplarla yeraltına havale edildikleri anlamına gelir.

ler. XX. yüzyılda liberter sosyalistlerin esas başarısızlıklarının reformu örgütlemenin zorunluluğunu ve önemini anlayamamaları olduğuna inanıyorum. Kapitalizm karşıtı ayaklanmaların çok nadir olduğu ve liberter sosyalistler XX. yüzyılın başlarında gerçekleşen birkaç ayaklanmayı sürdüremedikleri zaman, reform kampanyalarındaki beceriksizlikleri liberter sosyalistleri, İspanyol İç Savaşı (1936-1939) sırasında uğradıkları tahrip edici yenilginin ardından yarım yüzyıldan fazla süren bir çöküşe mahkûm etti.

1939'dan sonra liberter sosyalizm yirmi beş yıl kadar solda siyasi bir güç olarak neredeyse görülmez hale geldi. O kadar gölgede kaldı ki, günümüzde ilericilerin çoğu liberter sosyalizmin solda yer alan düşünsel bir dipnotun ve komünizmin totaliter tehlikelerine karşı bir erken uyarının ötesine geçtiğinin farkında değildir. XX. yüzyılın başlarında liberter sosyalizm sosyal demokrasi ve komünizm kadar güçlüydü. 1872'de Lahey'de toplanan Sosyalist Enternasyonal Kongresi'nde Marksistler ile Liberterler arasında meydana gelen bölünmeden birkaç gün sonra Saint-Imier Kongresi'nde kurulan Liberter Enternasyonal, kapitalizm karşıtı eylemcileri, devrimcileri, işçileri, sendikacıları ve siyasi partileri kazanmak için sosyal demokratlar ve komünistlerle elli yıldan fazla bir süre başarılı biçimde rekabet etti. Liberter sosyalistler 1905 ve 1917 Rus devrimlerinde önemli bir rol oynadılar. Liberter sosyalistler 1911 Meksika Devrimi'nde başat bir rol oynadılar. Liberter sosyalistler daha sonra İngiliz İşçi Partisi olacak olan İngiliz Fabian Topluluğu'nda nüfuz kazanmak için sosyal demokratlarla rekabet edip, bir ölçüde başarı kazandılar; Almanya'da sosyal demokratlar ve komünistlerle yarıştılar ve Felemenk ülkelerinde, Fransa ve İtalya'da her ikisinden daha etkili oldular. I. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da kapitalizmi yıkmayı başaramayan ayaklanmalar sırasında yeni Komünist Enternasyonal'de Bolşevikler ile ittifak kuran devrimciler Almanya'da daha faal idiler, ancak Liberter Enternasyonal ile ittifak kuran anarşistler İtalya'da gerçekleştirilen daha uzun süreli isyanlarda daha etkili oldular. Ve I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden yirmi yıl sonra liberter sosyalistler, sanayileşmiş bir ülkede kapitalizme karşı o zamana kadar gerçekleştirilen en büyük ve en başarılı devrimin, 1936 ve 1937 yıllarında Cumhuriyetçi İspanya'yı kaplayan toplumsal devrimin mızrak başı olacak kadar güçlüydüler.

İspanya'da uğradıkları yenilginin ardından liberter sosyalistler çeyrek yüzyıl kadar bütün niyetleri ve amaçlarıyla kayıplara karıştılar. Liberter sosyalist temalar 1960'larda yeni sol içinde yeniden belirdiğindeyse, farklı biçimlere büründü ve yüzyılın ilk üçte birinde önemli bir

rol oynayan harekete bir daha asla benzemedi. Daha yakın zamanlarda, 1990'larda, komünizmin yok oluşunun ve sosyal demokrasinin çöküşünün yarattığı boşluk solda liberter sosyalist düşünceye yeniden ilgi duyulmasına neden olmuştur. Ancak bu "yeniden düşünme" siyasi yelpazenin en solunda zayıf anarşist grupların zayıf komünist hizipleri yerini almasından ibaret kalırsa, sadece küçük bir başarı kazanılmış olacaktır.[3] Öte yanda, eğer kapitalizm karşıtı solun geniş kesimleri, ne kapitalizmin ne de komünizmin iktisadi sorunlarımızın yanıtı olduğunu liberter sosyalizmden ders çıkararak öğrenebilirlerse; eğer yeni liberter sosyalistler bizim bugünün baskıcı toplumlarını dönüştürmek için gerekli toplumsal hareketlerden sadece *biri* olduğumuzu hatırlayabilirlerse; eğer yeni liberter sosyalistler reformları örgütleme sanatını öğrenirlerken, kapitalizm karşıtı kanaatlerimize bağlı kalabilirlerse; eğer yeni liberter sosyalistler, mahrum ve muhtaç olanlara ulaşan kusurlu adil işbirliği deneyimleri gerçekleştirmenin önemini geçmişimizden hareketle yeniden öğrenebilirlerse; eğer yeni liberter sosyalistler tabandan iktisadi özyönetimi etkin biçimde uygulayan kalkınma yordamlarının düşünsel zorluğunu cesaretle göğüsleyebilirlerse, biz liberter sosyalistler, potansiyelimizi gerçekleştirebileceğimizi ve daha iyi bir dünya inşa etmek için geçen yüzyıl içinde başaramadığımız önemli katkıları bu kez gerçekleştirebileceğimizi keşfedebiliriz.

Michael Harrington liberter sosyalizme yeri geldiğinde hayranlık duyabilen nadir sosyal demokratlardan biriydi. Henri de Saint-Simon, Charles Fourier ve Robert Owen gibi XIX. yüzyıl ütopyacı sosyalistlerinden söz ederken şunları yazdı: "Ütopyacı sosyalizm araştırmacıların çalışmaları içinde kısılıp kalmadı. O, topluluğu temel alan, ahlâki, feminist, emeğin dönüştürülmesini savunan ve derinlemesine demokrat bir düşünce olarak sosyalizmin ilk ciddi tanımını yapan hareket oldu. *Adını hak eden bir XXI. yüzyıl sosyalizmi olacaksa, bu sosyalizm, diğer şeylerin yanı sıra, ütopyaların pratik ve kuramsal ideallerini tek-*

3. Bu değişimin bile hoş olduğunu söylemeliyim. Küreselleşme ve savaş karşıtı hareketlerde, toplantılarımıza, derslerimize ve gösterilerimize katılan komünist hizipler yerine anarşist gruplarla çalışmayı tercih eden tek kişi olmadığımı biliyorum. Anarşist hizipler komünist hizipler kadar cesur ve adanmış değildirler, ancak demokrasiye ilkeli bağlılıkları ve manipülasyondan içgüdüse olarak kaçınmaları onları geniş örgütlerde ve koalisyonlarda daha az yıkıcı katılımcılar haline getirir. Anarşistlerin ABD emperyalizminin saldırdığı rejimlerin totaliter suiistimallerini asla inkâr etmeyeceklerine ya da bunlara mazeret bulamayacaklarına güvenilebilir. Komünist hiziplerin, asla mazur görülmemesi gereken siyasetleri içlerinden birinin ittifak kurduğu hükümetler tarafından gerçekleştirilmesi halinde savunma eğilimi, Amerikalıları ABD emperyalizmine karşı harekete katılmaya ikna etmeyi gereğinden fazla zorlaştırmıştır.

rar keşfetmek için iki yüz yıl kadar geriye gitmek zorunda kalacaktır."[4] Harrington'ın haklı olduğunu düşünüyorum. Gelecekte adil işbirliğini gerçekleştirmek için mücadele eden insanların ütopyacı sosyalistlerin ve onları izleyen liberter sosyalist hareketlerin tarihini ciddi biçimde yeniden gözden geçirmeye zaman ayırdıklarında, üzerine inşa edecekleri büyük bir temel bulmuş olacaklarına inanıyorum. Her halükârda, buradaki hedefim liberter sosyalizm üzerine bu "yeniden düşünme"ye küçük bir katkıda bulunmaktır. Önce liberter sosyalistlerin, kapitalizm, komünizm ve bize gereken ve sahip olabileceğimiz alternatif ekonomi tarzına ilişkin "doğru kavradıkları"na inandığım noktaları kısaca özetliyorum. Daha sonra, Rus ve İspanyol devrimleri üzerinde odaklanarak liberter sosyalistlerin XX. yüzyılın başlarında son elli yıla kıyasla daha başarılı olmalarının nedenlerini ele alıyorum. Nihayet, özellikle yüzyılın son yarısında liberter sosyalistlerin uğradıkları temel başarısızlıkların neler olduğuna dair kendi düşüncelerimi ele alıyorum.

A. LİBERTER SOSYALİST BAŞARILAR

XX. yüzyıl liberter sosyalistleri kapitalizm konusunda haklıydılar. Kapitalizmi tüketicileri manipüle ederken üreticilerin haklarını gasp eden ve onları sömüren, rekabet ve hırs temelinde bir sistem olarak gördüler. Kapitalizme öncelikle ahlâki gerekçelerle itiraz ettiler ve kapitalizmin kendi yıkımının tohumlarını taşıyıp taşımadığına aldırmaksızın, onu devirmek için insanları örgütlemek gerektiğine inandılar. Liberter sosyalistler, komünizm ya da daha doğrusu Marksizm-Leninizm ve merkezi planlama konusunda da haklıydılar. Merkezi planlamalı, kamu girişimi ekonomileri ile özel girişimi temel alan piyasa ekonomileri arasındaki farklılıklar ne olursa olsun, komünizmin sadece kapitalistlerin yönetiminin yerine planlamacıların yönetimini geçirdiğine inandılar. Dördüncü bölümde XX. yüzyıl kapitalizm ve komünizm tarihinin bu bakımlardan liberter sosyalizmi haklı çıkardığını neden düşündüğümü açıkladım. Ne var ki bütün liberter sosyalist düşüncenin temel taşı, işçilerin ve tüketicilerin kendilerini ve kendi işbölümlerini etkin ve adil biçimde yönetme yeteneğine sahip oldukları kanaatidir. Kuşkusuz, liberter sosyalistler bu yüzden insanların sadece kendilerine patronluk edecek kapitalist işverenler ve onları yönlendirecek piyasa rekabeti olmaksızın değil, onlara ne üreteceklerini söyleyen merkezi planlama bakanlığından komünist denetmenler ve bürokratlar da ol-

4. Michael Harrington, *Socialism: Past and Future* (Little, Brown & Co., 1989), 37.

maksızın kendi başlarının çaresine bakabileceklerine inandılar. Liberter sosyalistlerin bu inançlarının doğru olduğuna inanıyorum. Ancak bunun nasıl yapılabileceğine dair düşünsel savunmanın, XX. yüzyıl liberter sosyalistlerinin iddia ettikleri kadar aşikâr olabileceğini ya da yapılması gerekenlerin liberter sosyalistlerin zannettiği kadar basit ve sorunsuz olduğunu düşünmüyorum. Tam aksine, adaletsizliğin ve elit yönetiminin yeniden ortaya çıkmaması ve insanların zamanlarının ve enerjilerinin israf edildiğini düşünüp umutsuzluğa kapılmamaları için adil işbirliğinin tam olarak nasıl örgütleneceğine ilişkin yapılması gerekenleri daha dikkatli düşünmek gerektiğini sanıyorum.[5] Her durumda, eğer tarih sıradan işçilerin ve tüketicilerin iktisadi özyönetiminin uygulanabilirliği konusunda liberter sosyalizmi haklı çıkaracaksa, XX. yüzyıl tarihi bunu yapmadığı için, bunu yapması gereken XXI. yüzyıl tarihi olacaktır.

Liberter sosyalistlerin XX. yüzyıl başında sergiledikleri örgütlenme başarılarının ve yüzyılın ikinci yarısında tek bir başarı kazanamamalarının sorumlusu neydi? Geleceğin tarihçilerinin dikkatli araştırmalarının her başarının ardında ajitasyon ve örgütsel inşayla geçen yılların yattığını açığa çıkaracağını düşünüyorum. Bu süre içinde liberter sosyalizmin verdiği mesaj, insanların ne yapabilecekleri ve ne yapmaları gerektiğine dair rakip mesajlardan şu ya da bu nedenle fazla etkilenmeyen geniş nüfus katmanlarında güçlü bir karşılık buldu. Özyönetimi pekiştirmek için gerçek imkânlara sahip olan halk ayaklanmalarının kendiliğinden gerçekleştiği anlayışının dikkatli tarihsel incelemeyle çürütüleceğine inanıyorum. Aynı zamanda araştırmanın, reformların anlamlı sayıda insana ulaşmanın yegâne yolu olduğu bir çağda yüzyılın ikinci yarısında liberter sosyalistlerin uğradıkları başarısızlığın genellikle bu reformların örgütlenmesine etkin biçimde katılamamalarından kaynaklandığını doğrulayacağını sanıyorum. Yüzyılın başlarında Rusya ve İspanya'da kitle hareketi inşa etme konusunda kazanılan liberter sosyalist başarılara ilişkin aşağıdaki kısa çözümlemeler sadece bu hipotez için *prima facie* (dışarıdan bakıldığında ilk anda görülen) bir örnek tasarlama amacını taşıyor. Başkalarını daha kapsamlı araştırmalara teşvik edebilirsem yetersiz çabalarımı başarılı sayacağım.

5. Bu sorunlar 3. kısımda uzun uzadıya ele alınıyor.

Rus liberter sosyalistlerinin siyasi olarak 1905 ve 1917 Rus devrimleri'nde önemli bir rol oynayacak kadar güçlenmelerinden önce, Narodnikler, sol sosyal devrimciler ve çeşitli anarşist gruplar yarım yüzyıldan fazla bir süre toprak reformu için ajitasyon yapmışlar ve Rusya'daki çarlık zulmüne muhalefetin başını çekmişlerdi.[6] Çar ve toprak sahibi Rus aristokrasisinin ideolojik hegemonyası zayıflamıştı ve Başbakan Stolipin gibi güçlü devlet görevlilerinin Rus kırsalında kapitalizmi geliştirmek için gösterdikleri büyük çabalar genellikle başarısızlığa uğramıştı, çünkü burjuva ideolojisi Rus toprak sahipleri ve köylüleri arasında kendine pek az yer bulabilmişti. Bunun yerine Narodnikler ve anarşist entelektüeller elli yıldan fazla bir süre sayısız gizli ve yasal örgütler kurarak Rus köylülerinin öğretmenleri haline geldiler. Daha sonra Rusya'da devrimin ve toprak reformunun mızrak başını oluşturan kırsal "sovyetler," Rus kırsalında 1917 öncesinde neredeyse hiç bilinmeyen Menşeviklerin ya da Bolşeviklerin başarıları değil, farklı kırsal Rus liberter sosyalist grupların on yıllardır süren örgütleme faaliyetlerinin ürünleriydi. Kırsal sovyetler, kendiliğinden, öncesinde hiçbir örgütsel yapı olmaksızın, sömürülen köylü "kitleleri"nin bilincinden doğmuş da değildi. Kırsal sovyetler, ansızın ortaya çıktılar ve kararlı bir tutumla eyleme geçtiler. Çünkü radikal toprak reformu fikri Rus köylerinin çoğunda yıllarca Narodnikler, anarşistler, Sol Sosyal Devrimci Parti'nin kadroları tarafından beslenmişti ve sınanmış bir liderliğe sahip köy komiteleri kırsal sovyetlerin belkemiğini oluşturacak şekilde zaten vardı. Kırsal liberter sosyalistlerin mesajı, toprak açlığı çeken Rus köylüleri arasında büyük yankı uyandırdı. Bu mesaj, üretimi gerçekleştirmenin yanı sıra onun örgütlenmesinden de sorumlu olan köylü ortakçılardan aşırı bir rant sağlamaktan başka bir şey yapmayan toprak sahibi aristokrasinin tasfiyesini öngörüyordu. Bu tasfiyenin gerçekleşmesi halinde köy meclisleri toprağı çalışanlara dağıtabilecek ve geleneksel *mir*in ortak toprak olarak bir kez daha köy tarafından kolektif olarak yönetilmesini sağlayabilecekti. Başka deyişle, liberter sosyalistler Rus kırsalına kuşaklar boyunca kök salmışlardı. Köylüleri, ne istiyorlarsa onu yapmaları için örgütlüyorlar ve kendi kaderlerinin efendisi olmalarını engelleyen parazitleri bir kez tasfiye edebildiklerinde bunu yapabileceklerine inanmalarını sağlıyorlardı.[7]

6. Paul Avrich, *The Russian Anarchists* (Princeton University Press, 1967) Rus anarşizminin tarihine ilişkin çok az bilinen gerçekleri açığa çıkaran bir hazinedir.
7. Sol Sosyal Devrimcilerin ve anarşistlerin bu kapsamlı halkçı programı Rus kırsa-

Rus kentlerinde anarşistler öteki kapitalizm karşıtı gruplardan gelen işçilerin bağlılığını kazanmak için giriştikleri sert rekabette büyük başarı kazandılar. İlk olarak, Rus sanayiinin büyük bölümününe yabancıların sahip olması, yabancı işverenlerin kendi Rus çalışanlarıyla ilişkilerini azalttı. İkinci olarak, Rus proletaryasının büyük bir bölümünün kırsal kesimden henüz gelmiş olmaları ve köyleriyle bağlarının sürüyor olması, anarşistlere Menşevikler ve Bolşevikler karşısında bir avantaj sağlıyordu, çünkü pek çok işçi başından beri anarşistleri daha iyi tanıyor ve onlara daha çok güveniyordu. Nihayet, anarşistlerin gizli, devrimci fabrika komitelerini reformist sendikalara tercih etmeleri, Çarlık Rusyası'nda taraftar toplama bakımından artık bir dezavantaj oluşturmuyordu. Çarlık hükümeti sendikaları ve fabrika komitelerini aşağı yukarı aynı anda yasakladı ve yakalanmaları halinde her iki örgütün eylemcilerine de, ölüm, hapis ya da Sibirya'ya sürgün gibi cezalar verdi. Menşeviklerin ve Bolşeviklerin fırsat bulduklarında işverenlerle toplu görüşme yapmak için ortaya çıkmak zorunda kalıp sendikalar gibi daha reformist örgütler aracılığıyla örgütlenmeye istekli olmaları, daha kapalı anarşistlerle rekabetlerinde kendilerine dezavantaj, anarşistlere ise avantaj sağlıyordu. Rus işçileri arasında anarşistlerin öylesine başat bir etkisi vardı ki, Bolşevik kadrolar fabrikalarda boy gösterdiklerinde göz ardı edilmemek için oralarda zaten hazır bulunan anarşist kadrolarla aynı mesajı vermek zorunda kaldılar: Mülk sahipleri gitsin! Fabrika komitesi yönetimi devralmaya hazırdı.[8] Rus anar-

linda uygulamalarına izin verilmiş olsaydı Rus devriminin ne kadar farklı gelişebileceğini asla bilemeyeceğiz. *Bunun yerine:* (1) Ekim Devrimi'nin, Bolşevikler, sol sosyal devrimciler ve anarşistlerden oluşan bir koalisyon tarafından gerçekleştirilmesinin üzerinden daha bir yıl geçmeden, Bolşevikler sol, sosyal devrimci ve anarşist partileri yasadışı ilan ettiler ve yasaklanan liberter sosyalist partilere sadık köylülerin yiyeceğine el koymak için Bolşevik komünistlerin komutası altında köylere silahlı müfrezeler gönderdiler. (2) Rus İç Savaşı sona erdikten ve zoralımlar askıya alındıktan sonra, Bolşevik kadrolar köy komitelerinin başarılı biçimde yönetmekte olduklarını, yeniden kurulan *mir*leri zorla dağıttılar, çünkü Bolşevik ideologlar burjuva devriminin tarımda kolektifleştirmeden önce gelmesi gerektiğine karar vermişlerdi. (3) 1929'da Stalin neredeyse bir gecede zorunlu özelleştirmenin yerine zorunlu kolektifleştirmeyi geçirdi ve çok küçük bir toprak parçasını bile "sermaye" ve bu toprak parçasının elde tutulmasını kapitalist bir suç haline getirdi. Rus köylülerinin çoğunluğu yabancı bir kentli rejimin dayattığı bu yabancı programı reddettiği zaman, Stalin, köylüleri esir alan kolektif çiftlikler ve devlet çiftlikleriyle karşılık verdi. Direnenler başka bölgelere sevk edildi ve daha kötüsü kitlesel tutuklamalar yapıldı; inat edenler Gulag hapishane sistemine sürüldüler ve kitle halinde idam edildiler. Sonuç olarak 10 ile 20 milyon arasında köylünün ölmesi, sadece dünya tarihinde insanlığa karşı işlenen en büyük cinayetlerden biri olmakla kalmadı, Rus Devrimi'nin demokratikleşmesine ilişkin geriye kalan her türlü umudun tabutuna da son çiviyi çaktı.

8. Anarşizmin Bolşevik kadrolar üzerinde yarattığı etki öylesine güçlüydü ki, Lenin Bolşevik Partisi'nin içindeki sol komünist muhalefeti kendi siyasetlerine ikna etmek-

şistlerinin ve sol sosyal devrimcilerin, hem Şubat hem de Ekim devrimlerinde anlamlı bir taraftar kitlesi edindikten ve hayati bir rol oynadıktan sonra nasıl yasaklandıkları, katledildikleri, Sibirya'ya sürüldükleri ve siyasi bakımdan tam bir yenilgiye uğradıkları ele alınması gereken önemli bir sorudur. Ancak benim, sadece 1919'dan önce Rusya'daki liberter sosyalistlerin önemli örgütsel başarılarının temelini araştırmaktan ibaret olan buradaki amacım bakımından bu sorun farklıdır ve konuyla ilgisi yoktur.[9]

İspanyol Devrimi'nde liberter sosyalizm

Aynı nedenle, İspanyol anarşistlerinin 1936 ve 1937 İspanyol Devrimi'nde hiç olmadığı kadar büyük bir taraftar kitlesi edinip büyük bir rol oynadıktan sonra kendilerini neden devrim tarihinin kaybeden tarafında bulduklarını araştırmamız da gerekmez. Sorumuz, İspanyol anarşistlerinin ilk planda nasıl ve neden bir taraftar kitlesi oluşturabildikleri ve kendilerini büyük bir siyasi güç olarak inşa edebildikleridir. Tıpkı Rus köylerinde anarşist ajitatörlerin gelişinden çok önce, *mir* gibi tabandan iktisadi özyönetim geleneklerinin bulunması gibi, İspanya'nın çeşitli kesimlerinde de geçmişi XV. yüzyıla ya da daha gerilere giden güçlü iktisadi özyönetim gelenekleri vardı. T. F. Glick (*Irrigation and Society in Medieval Valencia*, 1970) ve A. Maas ile R. L. Anderson'ın (*And the Desert Shall Rejoice: Conflict, Growth and Justice in Arid Environments*, 1986) araştırmalarından hareket eden Elnor Ostrom, Valencia (Turia Irmağı), Alicante (Monnegre Irmağı) ve Murcia ile Orihuela'da (Segura Irmağı) yüzyıllardır sulama sistemlerinde süren kolektif özyönetimi, *Governing the Commons*'ta (1990) mülkiyeti ortak kaynakların demokratik özyönetimini inceleyen modern bilginlerin ilgisine sundular. İspanyol İç Savaşı'na ilişkin tarihsel değerlendirme-

---

te zorluklarla karşılaştı. Bu siyaset, (1) ulusallaştırma faaliyetinin yavaşlatılmasını ve (2) yönetim yetkisinin fabrika komitelerinden merkezi planlama kuruluna aktarılmasını öngörüyordu. *The Bolsheviks and Workers Control: 1917-1921*'de (Solidarity, 1970) Maurice Brinton, anarşistlerin önderliğindeki fabrika komiteleri ile Bolşevik hükümet arasında ulusallaştırma faaliyetinin hızı ve ulusallaştırılan fabrikaları kimin yöneteceği konusunda yaşanan mücadeleye ilişkin aydınlatıcı ve belgelenmiş bir tarih sunar. Brinton anarşistlere sempati duyarken, Lenin'e ve Bolşeviklere sempati duyan ve onların anarşist muhaliflerine düşmanca duygular besleyen Maurice-Dobb, *Soviet Economic Development Since 1917* (International Publishers, 1968) başlıklı kendi tarih değerlendirmesinde Briton'ın işaret ettiği olguları doğrular.

9. Rus tarihinde bu döneme ilişkin daha kapsamlı, ama gene de kısa bir değerlendirme için bkz. Michael Albert ve Robin Hahnel, *Socialism Today and Tomorrow* (South End Press, 1981), bl. 2.

leri okuduğumuzda, İspanya'nın Levant denilen bu bölgesinin kırsal anarşist kolekti erin verimli topraklarından biri olduğunu keşfederiz. Sam Dolgoff, *The Anarchist Collectives: Workers Self-Management in the Spanish Revolution 1936-1938*'de (1974), kolekti er üzerine birinci elden araştırma yapan Gaston Leval'den şu alıntıyı yapar:

> CNT'li yoldaşlarımız tarafından örgütlenen Levant yerel federasyonu, İç Savaş patlak verdiğinde toplam nüfusu 1.650 000 olan ve İspanya'daki en verimli toprakların %78'ini kapsayan 5 eyaletten oluşmuş bir tarım federasyonuydu. Yoldaşlarımızın yaratıcı ruhu sayesinde, en çok ve en iyi örgütlenmiş kolektifler Levant'tadır. (Kolektiflerin sayısı 1937'de 340'tan 1938'in sonunda 900'e çıktı ve bu eyaletlerde yaşayan toplam nüfusun %40'ı kolektiflerde yaşıyordu.) Bu kazanımlar bölgenin toplumsal tarihine aşina olanlara şaşırtıcı gelmeyecektir. 1870'ten itibaren liberter köylüler en kararlı ve inatçı militanlar arasında yer aldılar. Kentlerdeki (özellikle Valencia'daki) hareket zaman zaman bütünüyle bastırıldığında, kırsal kesimdeki hareket canlılığını korudu. Köylüler mücadeleyi sürdürdüler. Onlar için devrim sadece barikatlarda çarpışmakla sınırlı değildi. Onlar için devrim toprağa sahip olmak ve liberter komünizmi inşa etmek anlamına geliyordu. Levant'ta kolektifler hemen her zaman tabandan, köylü sendikaları tarafından örgütlendi, ama özerk örgütler olarak kaldılar. Sendikalar "bireyciler" ile kolektifler arasındaki zorunlu bağlantıyı sağladılar. Karma komisyonlar tekil çiftçilerin yanı sıra kolektifler için de malzeme (makineler, gübre, böcek ilacı, tohumluk vb) satın alıyorlardı. Aynı kamyonları ve arabaları kullanıyorlardı. Pratikte dayanışmanın böylesine sergilenmesi, pek çok inatçı "bireyci"nin kolektiflere katılmasını sağladı. Bu örgütlenme yönteminin ikili bir işlevi vardı: yararlı biçimde eşgüdümlü hale getirilebilecek her şeyi kapsıyordu ve sendikalar sayesinde, nüfusun etkimize açık hale getirilen yeni katmanları arasında kolektif ruhun yayılmasını sağlıyordu.[10]

Leval'in betimlediği durum olağanüstüdür. Hareket yaygın ve muazzamdı, ancak kendiliğinden oluşmuş sayılamazdı, çünkü altmış yıldır süren anarşist ajitasyon ve örgütlenmeyle hazırlanmıştı. Üstelik Ostrom sayesinde elli yıldan fazla bir süredir oluşmakta olan bu liberter sosyalist hareketin bizatihi bölgedeki ırmak sulama sistemlerinin demokratik yönetiminin yüzlerce yıllık toplumsal kazanımlarını temel aldığını biliyoruz. Anarşist kolektifler gönüllüydü, ancak nüfusun %40'ını bir araya getiriyordu. Kolektifler ile daha reformist, her şeyi kapsayan sendikalar arasındaki özerkliğe rağmen dayanışma ilişkileri "bireyselci" ve "kolektivist" köylüler arasında hem etkin iktisadi eşgüdüme hem de dostane siyasi ilişkilere izin veriyordu. Değerlendirme-

10. Sam Dolgoff, *The Anarchist Collectives: Workers Self-Management in the Spanish Revolution 1936-1938* (Free Life, 1974), s. 143-144.

sinin diğer bölümlerinde Leval bize kolektifler federasyonunun sulama sistemlerinde yapılan büyük ölçekli iyileştirme ve hayvan besiciliği ile melez bitki yetiştirme programlarının maliyetini karşıladığını anlatır. Kolektifler her köyde okul açarak iki yıldan kısa bir süre içinde okur yazar olmayanların %70 olan oranını %10'a indirdi. Kolektifler federasyonu Valencia'da bir muhasebe ve defter tutma okulunun yanı sıra Levant bölge federasyonunun İspanyol Ulusu Köylüler Federasyonu'nun emrine verdiği Moncada Üniversitesi'ni yönetiyordu. Özetle iç savaştan kaynaklanan bozulmalara ve Valencia'da üstlenen düşman bir sosyal demokrat ve komünist hükümetten gelen baskılara rağmen burada enerjik ve verimli iktisadi ve kültürel özyönetime ilişkin olağanüstü bir örnek buluyoruz. Ancak "olağanüstü"yü "kendiliğinden" ile karıştırmamak gerekir.

Devrimci başarılarıyla daha da ünlü olan, Aragon, Catalonia ve Barcelona gibi başka bölgelere baktığımızda da benzer bir örüntü buluruz: Bazı örneklerde yüzyıllar öncesinden kalma demokratik, kolektivist deneyimleri ve pratikleri temel alan altmış yıllık bir liberter sosyalist ajitasyon ve inşa.[11] *The Spanish Labyrinth*'te Gerald Brenan (hiçbir zaman anarşist sempatizanı olmadı) J. Longdon Davies ve Joaquin Costa'nın araştırmaları temelinde, İç Savaş'tan *önce* Katalonya'daki Port de la Selva'yı şu sözlerle betimler:

> Köy bir balıkçılar kooperatifi tarafından yönetiliyordu. Ağları, tekneleri, su ürünleri işleme fabrikası, depoları, soğutma tesisleri, satış mağazaları, nakliye kamyonları, zeytinlikleri ve zeytinyağı rafinerileri, *cafe*, tiyatro ve toplantı salonları vardı. İspanya'da her köyün sahip olduğu bir *posito*yu yani belediye kredi fonunu ölüm, kaza ve tekne kayıpları için bir sigorta sistemi haline getirmişlerdi. Kendi paralarını basıyorlardı. İlginç olan, bu kooperatiflerin İspanyol ortamına doğal biçimde uyum sağlamasıdır. Zira Port de la Selva çok eski çağlardan beri var olan eski Katalonya balıkçı komünlerinden biridir. Burada, kadim bir komünal örgüte aşılanan ve mükemmel biçimde işleyen modern bir üretim kooperatifi görüyoruz.[12]

Kitlelerin kendi özyönetimlerini kendiliğinden örgütlenecekleri varsayımından uzak duran İspanyol liberter sosyalistleri yeni toplumun nasıl örgütlenmesi gerektiği, farklı kararların nasıl ve kimler tarafından alınması gerektiği tartışmalarına büyük bir zaman ve enerji ayırdılar. Dolgoff bize, "İspanyol anarşistler toplumun yeniden liberter inşasıy-

11. En büyük ve en önemli anarşist örgüte ilişkin kapsamlı bir tarih için bkz. Jose Peirat, *La CNT en la Revolución España*, 3 c (Toulouse, 1951, 1952 ve 1953).

12. Gerald Brenan, *The Spanish Labyrinth: An Account of the Social and Political Background of the Spanish Civil War* (Cambridge University Press, 1950): s. 227-338.

la 'saplantı' denebilecek ölçüde yoğun biçimde ilgilendiler ve bu sebepsiz değildi" der. "Mayıs 1936'da Saragossa Kongresi'nde, 'Komünlerin Kurulması, İşlevleri ve Yapısı,' 'İktisadi Örgütlenme Planı,' 'Eşgüdüm ve Mübadele,' 'İktisadi Devrim Anlayışı,' 'Endüstri ve Tarım Dernekleri Federasyonu,' 'Sanat, Kültür ve Eğitim' konularında uzun karar metinleri hazırlandı ve liberter olmayan bireyler ve gruplar ile ilişkiler, suç, çocuk suçluları, cinslerin eşitliği ve bireysel haklar konulu oturumlar yapıldı."[13] Saragossa Kongresi'nde ele alınan konulara ilişkin daha da manidar olan, 1870'ten itibaren Liberter Enternasyonal'in İspanyol masasının her kongresinin, tartışılan, düzeltilen ve onaylanan karar metinleri üzerinde çalışmış olmasıdır. Başka deyişle, İspanyol Devrimi sırasında tarım kolektifleri ve sosyalist endüstriler tarafından uygulanan siyasetler geçmişi otuz yıl öncesine uzanan onlarca büyük kongrede on binlerce delege tarafından tartışılmıştır.

Dolgoff bize şunları söyler: "Yukarıda sözü edilen karar metinleri gösteri niteliğinde değildi; geniş çapta tartışıldı. Büyük ölçüde okuma yazma bilmeyen bir ülkede, toplumsal devrim üzerine muazzam miktarda yayın dağıtıldı ve defalarca okundu. Bütün İspanya'da neredeyse her köy ve mezraya ulaşan on binlerce kitap, broşür ve kitapçık, muazzam miktarda ve cesur kültürel ve halk eğitimi deneyimleri (Ferrer okulları) vardı."[14] Brenan'a göre, "1918'de sadece Endülüs'te elliden fazla şehrin kendi liberter gazetesi vardı."[15] Gaston Leval'in *Espagne Libertaire*'inden türetilmiş istatistik bilgileri temel alan Dolgoff, Barcelona'da CNT'nin günlük gazete *Solidaridad Obrera*'yı otuz bin adet bastığını bildirir. Barcelona'da (yayımlanan bir dergi) *Tierra y Libertad* yirmi bin satıyordu; Giron'da, *Vida Obrera*, Seville'de *El Productor* ve Saragossa'da *Acción y Cultura* büyük satış sayılarına ulaşıyordu. *La Revista Blanca*, *Tiempos Nuevos* ve *Estudios* adlı dergiler, sırasıyla beş bin, on beş bin ve yetmiş beş bin satıyordu. Dolgoff'un sözleriyle, "1934'te bütün İspanya'nın üzerini kaplayan bir anarşist basın vardı."[16]

George Orwell'in *Homage to Catalonia* (1955) [Katalonya'ya Selam]* adlı kitabının ilk bölümünde tanıklık ederek ün kazandırdığı devrimci Barcelona'nın kendiliğinden ortaya çıkmadığı açıktı. Ancak İspanyol Devrimi'nin düşünsel ve örgütsel ön çalışması sadece altmış

13. Dolgoff, *The Anarchist Collectives*, s. 27.
14. İbid, s. 27.
15. Brenan, *The Spanish Labyrinth*, s. 179.
16. Dolgoff, *The Anarchist Collectives*, s. 28.

* *Katalonya'ya Selam*, çev.: Jülide Ergüder, Alan Yayıncılık, 1985. (ç.n.)

yılı aşan zahmetli bir çabanın ürünü olmakla kalmıyordu, anarşistlerin önderliğindeki işçi konfederasyonu CNT 1934'te bir buçuk milyon üyesiyle İspanya'nın en eski ve en büyük işçi örgütünü oluşturuyordu. Devrimci İspanya'nın verimsiz ve disiplinsiz olduğuna, anarşistlerin hizipçi, bölücü ve Franco'nun faşist destekli ordusu tarafından İspanyol Cumhuriyeti'nin yenilgisinin asıl sorumlusu olduğuna dair yaygın izlenim de neredeyse tamamen temelsizdir. "Objectivity and Liberal Scholarship"te Chomsky anarşistlere dost olanlar ve olmayanlar arasında ayırım yapmaksızın çeşitli kaynaklardan alıntı yaparak, endüstriyel ve tarımsal üretim ve dağıtımın en güçlü olduğu yerin anarşist bölgeler olduğunu ve anarşist birliklerin askeri cesaret ve disiplin bakımından eşsiz olduklarını kanıtlar. Chomsky birbiri ardına örnekler vererek, sosyal demokrat ve komünist rakiplerinin o sırada anarşistlere yönelttikleri hizipçi siyaset suçlamalarını çürütür ve eldeki bulguların tam tersini ortaya koyduğunu gösterir. Chomsky, birbiri ardına örnekler vererek, liberal bilginlerin İspanya'nın büyük bir bölümünü kaplayan liberter devrimin işlevsiz olduğuna dair varsayımlarının neredeyse hiçbir güvenilir bilgiye dayanmadığını kanıtlar.

B. LİBERTER SOSYALİZMİN ÖLÜMÜ

Liberter sosyalizm İspanya'da uğradığı yenilgiden sonra kendini asla toparlayamadı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal demokratlar ve komünistler kırk yıldan fazla bir süre Batı ve Üçüncü Dünya toplumlarında sol siyasetlere hâkim oldular. Elimizde kapsamlı bir liberter sosyalizm tarihi olmadığı için yüzyılın ortalarında onun ölümüne neyin katkıda bulunduğunu öğrenme çabasında dezavantajlıyız. Pek çok etkenin katkıda bulunduğu kuşku götürmez. En azından, gerek sosyal demokratların gerekse komünistlerin çeşitli ülkelerde iktidarı ele geçirmeleri, başka yerlerdeki müttefik partilere ideolojik, maddi, siyasi, diplomatik, hatta askeri yardımda bulunmalarını sağlarken, hiçbir liberter sosyalist grup herhangi bir dış kaynaktan yardım görmedi. Ancak benim için çarpıcı olan, yüzyılın başında liberter sosyalist başarılar açısından büyük önem taşıyan tüm unsurların yüzyılın daha sonraki dönemlerinde ortadan kaybolmasıdır: (1) Hiçbir yerde önemli bir etki yaratamadılar ya da emek hareketi içinde kalıcı bir taraftar kitlesi oluşturamadılar; sendika ve kendi federasyonlarına da sosyal demokratlar, komünistler ya da ticari sendikacılar hâkim oldu. (2) Reformların yenilgiye mahkûm olduğuna ve işçilerin yönetime gelmeleri gere-

ğinin yegâne yanıt olduğuna dair mesajları sağır kulaklara ulaşmadı. "Kapitalizmin altın çağı"nda reformist sendikalar önemli ücret artışları sağlıyorlardı ve tekil işçi gruplarının devlet iktidarının tam desteğini arkalarına alan işverenlerden yönetimi devralmaları özellikle gerçek dışı ve intihar niteliğinde görülüyordu. (3) Taylorizm sıradan işçilerin kalifiye olmalarını önledikçe ve üretim bilgisi denetçi personelin elinde toplandıkça, işçi özyönetimi üretimi denetleyen zanaat ve loncaların canlı anısını hâlâ taşıyan öncellerine kıyasla, sanayi işçilerine daha az cazip gelmeye, sadece küçük entelektüel ve öğrenci grupları için ezoterik bir cazibe taşımaya başladı. (4) Sadece Üçüncü Dünya ulusal kurtuluş hareketlerinin iktidara geldikleri yerlerde kapitalist olmayan ekonomileri örgütleme olasılığı gerçekçi duruyordu; ancak bu olasılık da değişmez biçimde komünist etkisinin ve Sovyet modelinin egemen olduğu yerlerde ortaya çıktı. İşçilerin "üretim noktası"nda örgütlenmesine kafayı takmış, ancak onları kapitalizmi topyekûn reddetmeye ikna etmek için tek bir adım bile atamayan ve seçim siyasetlerine girme konusunda isteksiz davranan liberter sosyalistlerin, siyasi yapının önem taşıyan herhangi bir kesimiyle hiçbir bağlantıları kalmadı. 1960'ların sonunda yeni solun doğuşuna kadar liberter sosyalistler, totaliter sosyalizmin soldan eleştirisini yapmanın ötesine geçemediler, ki bu eleştiri de, Batılı düzen entelektüellerinin var güçleriyle destekledikleri muhafazakâr eleştiri tarafından bastırıldı ve kapitalizm karşıtı çevrelerde tahakküm kuran daha incelikli bir Marksist yorumlama tarzına ters düştü.

Yeni sol

1960'larda yeni solun doğuşu bizatihi liberter sosyalizmin değilse de liberter sosyalist temaların yeniden canlanmasına yol açtı. Yeni sol eylemciler geçen otuz yıl içinde tamamen görünmez hale gelen kendi atalarının genellikle farkında değildiler. Yeni solun pek çok lideri entelektüel öncellerinin farkında olmaksızın liberter sosyalist mekanizmaları yeniden icat etti. Taban demokrasisi, kişinin kendi topluluğu ya da iş hayatı üzerinde bizzat denetim kurması, özerklikle birleşen dayanışma, materyalizm reddiyesi, yeni solun güçlü temaları haline geldi. İfade edilişlerindeki belirsizlik ve düşünsel kesinlikten yoksun oluşları bu temaların cazibesini artırmış bile olabilir.

Parçası olmaktan gurur duyduğum yeni solun popülerliği içi boş bir herkes için adalet ve demokrasi retoriği ile ayrımcılık ve oligarşik yönetimin katı gerçekliği arasındaki gediğin giderek daha görünür hale

geldiği modern kapitalist toplumlarda öteden beri liberal sosyalist ana başlıkları oluşturan temaların gücünden türedi. Yeni solun popülerliği aynı zamanda Batı demokrasilerinde gerek sosyal demokrat gerekse komünist partilerin düşünsel ve ahlâki iflaslarından türedi. Komünizm korkusuyla körleşen ve Batılı toplumların siyasi ana akımı içindeki kırılgan statülerini riske sokmak istemeyen sosyal demokratlar, emperyalizme karşı güvenilmez müttefiklerdi ve Batı kapitalizminin sistematik başarısızlıklarını eleştirmektense onun başarılarını abartmaya daha yatkındılar. Öte yanda, batı toplumlarındaki komünistler, demokrasiye ihanetleri yüzünden siyasi bakımdan unutulmaya mahkûmdular. Bu ihanet, kendi totaliter rejimleri için öne sürdükleri mazeretlerde ve demokratik olmayan kendi pratiklerinde ifadesini buldu. Ancak yeni sol hiç bir yerde tutarlı bir düşünsel çözümleme ve program oluşturmayı başaramadı. Yeni sol hiçbir yerde seçim siyasetlerine başarılı biçimde katılmasını sağlayacak örgütsel araçlar yaratmadı. Yeni sol hiçbir yerde 1960'lardaki oluşumuna eşlik eden liberter, materyalizm karşıtı kültürel devrimi sürdürmeyi başaramadı. Ve yeni sol hiçbir yerde siyasi yapının önemli bir kesiminde sağlam ve kalıcı bir üs kurmadı. Bunun yerine, yeni sol içindeki görece ayrıcalıklı katılımcıların çoğu ana akım toplumu içindeki özgün hayat yörüngelerine gerisin geri sürüklenirken, azınlığı oluşturan bir kesim, ana akım işçi hareketi içinde ya da 1970'lerde ve 1980'lerde gelişen, feminist ve eşcinsel kurtuluş hareketleri, çevre hareketi ve özellikle Üçüncü Dünya kurtuluş mücadeleleriyle dayanışma hareketleri gibi yeni toplumsal hareketlerden birinde kendi radikalliğini sürdürmeye devam etti.

Yeni toplumsal hareketler

Yeni toplumsal hareketlerin her biri paha biçilmez katkılarda bulunsa da, yeni sol içinde kapsamlı bir liberter sosyalist kuram ve pratik geliştirmekten uzaklaşma eğilimini hızlandırdı. İlerici eylemcilik daha parçalı, daha pratiğe yönelik ve daha reform yönelimli hale geldi. Kuramsal tartışma genellikle açıkça dile getirilmeyen "ana değerler"e ilişkin tartışmaların içine biraz daha çekildi. Bu durum, iktisadi adalet, iktisadi demokrasi ve sürdürülebilir kalkınma gibi sözler farklı yorumcular için tamamen farklı anlamlar taşıdığında bile, insanların bu konularda hemfikir olduklarını sanmalarına yol açtı. 1970'lerde ve 1980'lerde liberter sosyalist değerlere sahip eylemciler kapitalizme ilişkin kuramsal eleştirilerini daha fazla geliştirmediler. Bunun yerine kapitalizmin neden kabul edilemez olduğuna ve kapitalizmin gerek

ana akım gerekse Marksist çözümlemelerinde neyin yanlış olduğuna ilişkin kafa karışıklığı arttı. Piyasalar ya da merkezi planlamadan çok demokratik planlamanın rehberlik ettiği adil işbirliği ekonomisinin nasıl işleyeceğine ilişkin anlayışlarını derinleştirmediler. Bunun yerine, "Kapitalizmin yerine ne istiyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtlardaki iç çelişkiler ve kafa karışıklığı arttı. Nihayet, kapitalizm karşıtı olmaktan ve iktisadi özyönetime bağlılıktan vazgeçmeden reform kampanyalarına nasıl girişeceklerini öğrene*me*diler. Bunun yerine pek çok yeni solcu "idealist gençlik" dönemlerinde küçümsedikleri pragmatizm bayrağını sallamak için bir zamanlar geri kafalı ve aşırı ihtiyatlı buldukları sosyal demokratların sağına sıçradılar. İçlerinden pek azı liberter sosyalist "ana fikir"e bağlılığını korudu. İşçi hareketi, kadın hareketi, eşcinsel hakları hareketi, çevre hareketi ya da Üçüncü Dünya dayanışma hareketleri içinde çalışmayı tercih edenlerin çoğu "ana fikir siyasetleri"ni tamamen reddettiler ve onun yerine para toplamaya, basın kampanyaları düzenlemeye, vakıflardan fon sağlamaya, yerel, federal ve ulusal yönetim içinde lobi faaliyetleri yapmaya, sığınma evleri kurup imza kampanyası açmaya, sözleşme görüşmelerine girmeye, kampanyaları yaygınlaştırmak ve alternatif medya imkânları yaratmak için interneti daha etkin biçimde kullanmaya çalıştılar. Belirli bir kampanyanın gerektirdiği bilgi her ne idiyse, belirli bir örgütlenme ve toplumsal hareket hangi becerileri gerektiriyor idiyse, düşünsel araştırma faaliyeti hemen hemen sadece o noktada odaklanıyordu. Sadece, genellikle toplumsal hareketler içindeki örgütlerin yönetim kurullarında inatlarını olduğu gibi koruyan eski solcuların yanında gizlenen çok az sayıda eskiden kalma yeni solcu, liberter sosyalist siyasetlere olan bağlılıklarını korudu. Anarşizme ve liberter sosyalizme olan ilginin son beş altı yıl içinde yeniden canlanması genellikle yeni bir genç eylemciler kuşağı sayesinde gerçekleşti. Bu kuşak, eski solun yanı sıra yeni sola da aşina değildi; neoliberal, küresel kapitalizme demokratik, adil ve sürdürülebilir alternatifler arıyorlardı.

Yeni toplumsal hareket eylemciliği, gerilemeleri asgariye indirmek için kazanılan başarılar ve başarıl reform çabalarından daha fazlasını başardı, ki bu kadarı bile yeterince önemlidir. Onlar, düşünsel söylemle olduğu kadar kaba *güçle de, yani emek* hareketine eşdeğer, geniş, kalıcı hareketler inşa ederek, XX. yüzyılın büyük bir bölümünde ilerici eylemcileri engelleyen ekonomist kuramların ve onları temel alan iflas etmiş siyasi stratejilerin dayanak noktasını dağıttılar. Kadın ve eşcinsel hakları hareketleri toplumsal cinsiyet ilişkilerine ilişkin düşünceyi devrimcileştirmişler, toplumsal cinsiyet üzerindeki baskının kök-

lerini iktisadi dinamiklerde araştırmakta ısrar eden açıklamaları kadın ve eşcinsel eylemcilerin çoğunluğu için kabul edilemez hale getiren bir zihniyet yaratmışlardır. Toplumsal cinsiyetin baskı altına alınmasını ve patriyarkiyi insanlığın kurtuluşu projesinin merkezi olarak görememek, başarı için gerekli olan geniş bir seçmen kesimi tarafından bir daha asla hoşgörüyle karşılanmayacaktır. Aynı şekilde ırkçılık karşıtı hareket artık ırkçılığın işçi sınıfını bölmek için başvurulan bir hâkim sınıf hilesinden başka bir şey olmadığını kabul etmeyecektir ve kendi hedeflerini asla *sadece* asgari yurttaşlık hakları talebiyle sınırlamayacaktır. Bir zamanlar fethedilen ya da köleleştirilen bütün toplulukların başka topluluklar tarafından ezilmeye devam edilmesini sağlayan çeşitli yöntemlerin ikincil ya da türevsel sorunlar olmaktan çok toplumsal yeniden inşanın merkezi bir bölümü olarak ele alınması gerekecektir. Emperyalizm karşıtı hareket, ulusal şovenizmin, savaş çığırtkanlığının, ırkçılığın, cinsiyetçiliğin, otoriterciliğin ve militarizmin emperyalist siyasetlerde oynadıkları önemli rolleri göz ardı eden, saf iktisadi açıdan yapılan açıklamalara artık katlanmayacaktır. Çevre hareketi, herhangi bir kuramsal çerçevenin insanların biyosfere olan bağımlılığının bütün içerimlerini tam olarak kapsayıp kapsamadığını daima sormaya akıllıca bir hareketle kendi taraftarlarını koşullamış ve onların herhangi bir iktisadi sistemin doğal çevreyi koruyacağına ve düzelteceğine ilişkin iddialarını gözü kapalı kabul etmemelerini sağlamıştır. Kadın hakları, eşcinsel hakları, yurttaşlık hakları, barış ve çevre hareketleri hesaba katılması gereken güçlerdir ve öyle de kalacaklardır. İşçi hareketi sınıfsal sömürünün hâlâ geçerli ve öneminin artmakta olduğunu haklı olarak belirtse de, işçi liderleri ya da solcu liderler bundan sonra asla sınıf mücadelesinin *daima* bütün diğer mücadelelerden önce gelmesi gerektiğini ya da sınıfların ilerici toplumsal değişimin yegâne önemli failleri olduğunu savunmayı başaramayacaklardır.

Yeni toplumsal hareketler XXI. yüzyılda toplumsal değişim eylemciliği için umut vaat eden yeni bir başlangıç noktası yaratmıştır. Artık sınıfların yanı sıra ezilen topluluklar ve toplumsal cinsiyetler tarihsel dönüşümün önemli failleri olarak kabul edilmektedir. İnsani ilerlemenin anlamını çevresel kısıtlamaların ışığında sil baştan düşünme ihtiyacı artık ilerici zihniyete sahip insanların çoğunluğu tarafından tartışmasız benimsenmektedir. Geleneksel liberter sosyalist kuramın büyük bir bölümünün kusurları ekonomizm ve çevre bilincinden yoksunluk olduğu için, yeni toplumsal hareketler içinde faal olanların kuramsal çözümlemeleri uygun bir kuramsal düzeltme sağlamaktadır. Liberter sosyalist pratik neredeyse sadece sınıf meseleleri üzerinde odaklandı-

ğı için çoklu toplumsal hareketlerin varlığı toplumsal çevre için de bir düzeltme sağlamaktadır.

Kısmen reformist örgütlere olan düşmanlıklarından ötürü liberter sosyalistlerin XX. yüzyılın ortalarında baskıcı düşmanlarına karşı savaşan büyük hareketlerden tecrit olduklarını belirttim. Ayrıca, aklı başında insanlar kapitalizmin bir süre daha bizimle birlikte olacağını anlamış olsalar da, kapitalizm devrilene kadar pek az şey yapılabileceğinde ısrar etmeleri sadece onların tecrit durumunda kalmalarına yaradı. Yeni toplumsal hareketler toplumsal hayatın farklı alanlarında daima yapılması gereken bir şeyler olduğuna ve toplumu yeniden inşa etmek için çalışanların gereken her şeyi bir hamlede yapmalarını sağlayacak tek bir devrimci kopuşun olmadığına dair bir farkındalık yaratmışlardır. Yeni toplumsal hareketlerin taşıdıkları gücün, liberter sosyalistlerin bu gerçeği görmelerini, tarihi biçimlendiren güçlerin uzun süredir inandıklarının aksine pek çok bakımdan önemli farklılıklar taşıdığını öğrenmelerini sağlayacağını, liberter sosyalistlerin kendi strateji ve pratiklerini buna uyumlu hale getireceklerini umut edelim. Aksi halde, liberter sosyalistlerin yeni toplumsal hareketlerin öğrettiği dersleri kendi varlıklarını tehlikeye atacak şekilde göz ardı edeceklerini sanıyorum.

Liberter sosyalistler ve kapitalist reform

XX. yüzyıl liberter sosyalistlerinin reform kampanyalarına katılma konusunda daima çok "pürist" ve müstereddit olduklarını sanıyorum. Reformist sendikaların ve kooperatiflerin genellikle etkisiz kaldıklarını farz etmekte aceleci davrandıklarını düşünüyorum. Kapitalistlerin hükümet siyasetleri üzerindeki denetimlerine müdahale edilmesini asla hoşgörüyle karşılamayacaklarına inandıkları için seçim siyasetlerinin anlamsız olduğu sonucuna varmakta da aceleci davrandılar. Hükümetin işçilerden yana siyasetler oluşturması için lobi çalışması yapmanın faydasız olduğuna, çünkü devletin kapitalist sınıfın yürütme kurulu olduğuna inanma eğilimi gösterdiler. Ve kapitalizm yıkılmadıkça yapılabilecek tek şeyin işlerin daha iyi gidebileceği konusunda işçileri aldatmaktan ibaret kalacağından korktular. Ancak kapitalizmin içinde önemli bir manevra alanının var olduğu ve reformların çoğunluk açısından önemli bir farklılık yaratabileceği, XX. yüzyılın büyük derslerinden birini oluşturmaktadır. Bütün bunlardan, XX. yüzyıl liberter sosyalistlerinin reformlar yoluyla iyileşme sağlama olasılığını çok hafife aldıkları sonucu çıkar. Ayrıca, reform kampanyalarına katılan li-

berter sosyalistlerin genellikle çok gönülsüz davrandıklarını, çünkü reformlarla pek az şey sağlanabileceği kanaatinde olduklarını düşünüyorum. Elinin altında reformların başarısızlığına ilişkin hazır kuramsal açıklamalar olan liberter sosyalistlerin çok kolay vazgeçmeye programlandıklarını ve başlattıkları kampanyaları genellikle erkenden terk ettiklerini düşünüyorum. Reform faaliyetlerine ilişkin olumsuz tutumlarının onları; reform örgütleri içinde verilen liderlik savaşlarında, anlamlı reformların mümkün olduğuna inanan ve içten içe reform dışında her şeyin boş bir hayal olduğundan kuşkulanan sosyal demokrat rakipleri karşısında dezavantajlı bir duruma soktuğunu düşünüyorum.

Her zaman bir engel olmakla birlikte, yüzyılın başlarında liberter sosyalistlerin özel tarihsel nedenlerden ötürü kapitalizmin içinde reformlar konusunda hatalı siyasetlere kapıldıklarına inanıyorum. Zaman zaman halkın seçebileceği başka hiçbir alternatif reform örgütü olmadığı için kendilerine ait büyük kitle örgütleri kurabildiklerini düşünüyorum. Bu gerçekleştiğinde, liberter sosyalistler, devrim öncesi Rusya ve İspanya'da gördüğümüz gibi, büyük örgütler içinde başat ideolojik güç haline gelebiliyorlardı. Liberter sosyalistler bunları reformist örgütler olarak görmüyorlardı, çünkü bu örgütlere inançlı devrimciler, yani kendileri önderlik ediyordu ve çünkü onlar kararlı kapitalizm karşıtlarıydı, üyeleri liberter sosyalist liderliğin sunduğu kapitalizm karşıtı çözümleri rutin olarak onaylıyorlardı. Ancak bu örgütlerin kapitalizm içinde başka örgütlerin ele almadığı hayati ihtiyaçları karşıladıkları için çok sayıda üyeyi cezbettiklerine inanıyorum. Bu bakımdan örgütler reform örgütleri*ydi*; ancak bunu kabul etmeleri kolay değildi, çünkü devrimci bildirgelere rutin olarak damgalarını basıyorlardı. Başka deyişle benim hipotezim şudur: Liberter sosyalistler yüzyılın başında kazandıkları başarıları genellikle reform kampanyalarına ve örgütlerine yürekten katılmalarına borçluydular. Etkin reform çalışması konusunda kendilerini aldatabiliyorlardı, çünkü bu kampanyalar ve örgütlenmeler cezbettikleri katılımcıların çoğunluğunu genellikle ilgilendirmeyen devrimci süsleri andırıyordu ve liberter sosyalistlerin reform siyasetlerinden sakınmak için verdikleri ideolojik sözü bozmadan katılmalarını sağlıyordu. Sonuç olarak yüzyılın başlarında liberter sosyalistler, sadece kapitalizm içinde reform yapmakla uğraşan örgütleri boykot etmeyi amaçlayan resmi siyasetlerine rağmen, çok sayıda insana ulaşmayı, katılımları kalıcı hale getiren kitle örgütleri kurmayı genellikle başarabildiler. Ancak yüzyılın ortalarında en azından en ileri demokratik kapitalist ülkelerde ve çok sayıda insanın öteden beri kolektif eylem yoluyla kendi hayat koşullarını iyileştirmek için mücade-

le etmekte oldukları yerlerde bu boşluğu bol miktarda reform örgütü ve reform kampanyası doldurmuştu. Sonuç olarak, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana liberter sosyalistlerin izlemekte oldukları reform çalışmasına burun kıvırma siyaseti onları tecrite mahkûm etmiştir.

Kapitalizm içinde kalarak anlamlı reformlar yapmanın imkânsız olduğuna dair hatalı inancın yanı sıra liberter sosyalistleri reform örgütlemekten kaçınmaya yönelten başka etkenler de vardı. Pek çoğu yanlış kapitalist kriz kuramlarının kurbanı oldu. Kapitalist kalkınma, canlı emeğin yerine sermayeyi (ölü emeği) geçirerek altın yumurtlayan tavuğu eninde sonunda öldürecekti. Dolayısıyla, uzun vadede kârlar sadece canlı emeğin sömürülmesinden kaynaklandığına göre, kapitalizmin kendi mezarını kazmakta olduğuna güvenilebilirdi. Kapitalistler akılsızca bir tutumla ücretleri baskı altında tutarak daha ağır krizlere yol açan aşırı üretim krizleri yaratıyorlardı. Bu durumda, daha yüksek ücretler için savaşmanın, hükümetlerin genişletici mali ve para politikaları aracılığıyla talebi uyarmaları için lobi çalışmaları yapmanın ne anlamı vardı? Bu tip yanıltıcı kapitalist kriz kuramlarına inanmak, bazı liberter sosyalistleri kâr gelirinin ahlâkdışılığını eleştirmekte yoğunlaşmanın ve bir sonraki kriz geldiğinde kapitalizmin yerini liberter bir sosyalist ekonominin alacağı bir ayaklanma için ajitasyon yapmanın daha iyi olacağı sonucuna götürdü. Ancak yanlış kapitalist kriz kuramlarına olan inancın iki nedenden ötürü zayıflatıcı olduğu görüldü. En bariz neden şudur: Gerçekleşmeyen krizlere dayalı strateji, tıpkı Godot'yu beklemek gibidir; etkili olduğunu kanıtlama ihtimali yoktur. İkincisi, insanlar kendilerini ölüme terk edenlere ve yardım eli uzatmayanlara itibar etmezler. Yaşamakta olduğum sefalet biraz olsun azaltılabiliyorsa, çevremde bulunan insanları bu uğurda ne kadar ve ne ölçüde etkili çalıştıklarına *göre yargılarım*. Öylece dikilenlerin benim biraz daha istismar edilmemi bekledikleri düşüncesi, bu durumun *beni* isyana yönelteceği umuduyla da olsa, bana pek hoş gelmez.

Liberter sosyalistlerin reform kampanyalarıyla, sendikalara ve yasama kurumlarına katılarak ellerini kirletmek istemediklerini, çünkü buraları kapitalist karşıtlarının sonunda davaya ihanet ettikleri üreme zeminleri olarak gördüklerini düşünüyorum. Bu konuda hatalı değildiler. Kapitalizm karşıtı hareket, çeşitli reform kurumlarında oynadıkları rollerle azar azar yıpranan, yozlaşan ve sonunda davaya ihanet eden eski üyelerinin yarattığı sürekli kan kaybından çok çekmiştir. Ancak soru, liberter sosyalistlerin bu gerçek tehlikeye nasıl karşılık vermeleri gerektiğidir. Ne yazık ki onlar genellikle reform kampanyalarına ve örgütlerine katılmayarak yozlaşmaktan kaçınmaya karar verdiler. Sen-

dika görevlisi ya da seçilmiş siyasetçi olarak sosyal demokratlar gibi yozlaşma riskine neden girsinlerdi ki? Kapitalizmin çöküşünü beklerken tamamen yeni bir liberter sosyalist ekonomi görüşüne bağlı ve düşünsel olarak saf kalmak daha iyiydi. Bu durumda liberter sosyalistlerin başlıca görevi, otoriter sosyalist grupların, kapitalizm ve kapitalist sınıf hâkimiyetinin çöküşüyle açılan boşluğu doldurmak üzere devleti ele geçirmelerini ve güçlendirmelerini engellemeye dönüşecektir. Pek çok liberter kendi kendini atayan sosyalist bir öncünün iktidarı gasp etme tehlikesinin savuşturulabilmesi halinde, asgari düzeyde teşvikle işçilerin ve yurttaşların sonunda her türlü otoriter güçten azade biçimde kendi iktisadi ve siyasi işlerinin nasıl yönetileceğini hızla öğreneceklerine ikna olmuşlardı. Ama kuşkusuz bunların hiçbiri doğru çıkmadı.

Reformist olmayan reformlar miti

Demokratik ve adil bir ekonomiye her geçişi ne kadar lekeli ve yozlaşmış olursa olsun reform kampanyaları, örgütler ve kurumlar aracılığıyla gerçekleştirmekten başka hiçbir seçeneğin olmadığını pek çok liberter sosyalist anlamamıştı. Yeni sol, reform çalışmasının gerekli ancak yozlaştırıcı olduğu ikilemini, *reformist olmayan reformlar* kavramıyla defetmeye çalıştı. Bu kurama göre, sosyal demokratlar reformist reformları benimseyerek hata yaparlarken, erken liberal sosyalistler de reformları bütünüyle redderek hata yapıyorlardı. Yeni sol kuramlara göre çözüm, eylemcilerin reformist olmayan reformlar, yani insanların hayatlarını iyileştirirken kapitalist sistemin maddi, toplumsal ya da ideolojik dayanaklarını zayıflatan reformlar üzerinde çalışmasıydı. Kapitalizmi zayıflatırken reformları gerçekleştirme anlayışında hiçbir yanlış yoktur. Aslında bu tam da olmamız gereken şeye ilişkin özlü bir betimlemedir. Yanıltıcı olan, bizatihi bu reformların doğasına ilişkin özel bir şey sayesinde, gümüş kurşunları andıran ve sorunun üstesinden gelen özel reformların var olduğu anlayışıydı.

Reformist olmayan reform diye bir şey yoktur. Sosyal demokratlar ve liberter sosyalistler, bu mucizevi reform türünü bulup bu yönde kampanya yapamadıkları için hatalı değildiler. Ne de yeni solcular, sosyal demokratların benimsediklerinden ve liberter sosyalistlerin reddettiklerinden farklı bir özel reform türü buldukları için, ötekilerin başarısız oldukları yerde başarı göstereceklerdi. Bazı reformlar insanların hayatlarını daha çok, bazıları daha az iyileştirir. Bazı reformları gerçekleştirmek daha kolay, bazılarını gerçekleştirmek daha zordur. Bazı reformları savunmak daha kolay, bazılarını savunmak daha az ko-

laydır. Ve kuşkusuz, farklı reformlardan farklı insan grupları yararlanır. Reformlar kendi içinde bu kadar farklıdır. Öte yanda, reformlar için nasıl savaşılaşacağı konusunda önemli farklılıklar vardır. Kapitalizmin erdemlerini öven reformcular reformlar için savaşabilirler. Ya da kapitalist karşıtları da, reformcuların isteklerinin ancak kapitalizmin devrilmesiyle mümkün olacağını belirterek reformlar için savaşabilirler. Baskı kurumlarına dokunmadan da reformlar için savaşılabilir. Ya da bir reform mücadelesi, baskı kurumlarını yok etmese bile onları hiç olmazsa zayıflatabilir. Otoriter, ırkçı ve cinsiyetçi dinamikleri güçlendiren ve böylelikle ilerici değişim hareketinin tamamını zayıflatan hiyerarşik örgütler de reformlar için savaşabilirler. Ya da demokratik örgütler yıkıcı davranış örüntülerini kökünden söken ve insanları kendi kaderlerinin efendileri olmaları için yetkilendiren reformlar için savaşabilirler. Reformlar için geride hiçbir yeni örgüt ya da kurum bırakmayacak şekilde de savaşılabilir. Ya da reformlar için, ilerici güçleri bir sonraki savaşta takviye eden yeni örgütler ve kurumlar oluşturacak şekilde de savaşılabilir. Daha ileri kazanım imkânlarını engelleyen ittifaklar aracılığıyla da reformlar için savaşılabilir. Ya da bir reformu gerçekleştirmek için oluşturulan ittifaklar daha fazla reform yapmanın temeli olabilir. Reformlar için, katılımcılara, özellikle liderlere *grup* başarısından haksız kişisel avantaj sağlayacak şekilde ayartıcı imkânlar sunarak savaşılabilir. Ya da reformlar için yozlaştırıcı etkilerin oluşması ihtimalini en aza indirecek şekilde savaşılabilir. Nihayet, örgütlerin ve hareketlerin tüm programı reform örgütlemek olabilir. Ya da kapitalizm içinde reform örgütlemenin tam bir adil işbirliği sistemini izleyecek katılımcıların kişisel ve siyasi kararlılığını zayıflatma eğiliminde olduğunun kabulü halinde, reform çalışması savaşa canlılık kazandıran, tükenmeyi ve ihaneti önleyen başka etkinlik, program ve kurum türleriyle de birleştirilebilir.

Herhangi bir *reform için savaşma şeklimiz*, daha ileri kazanım şansını azaltıp başka a anlarda ilerici değişimi sınırlayabileceği gibi, daha fazla ilerlemeyi daha muhtemel hale getirip başka ilerici değişimleri de kolaylaştırabilir. Ancak başarılı olmaları halinde reformlar kapitalizmi bir ölçüde daha az zararlı hale getirirler. Bundan kurtuluş yoktur ve reformist olmayan reformlar gibi bir şey var olsaydı bile, bu olgu değişmezdi. Ne var ki, her reform başarısının kapitalizmi daha az zararlı hale getirmesi, başarılı reformların ister istemez kapitalizmin hayatını uzatması anlamına gelmez. Böyle olsa bile bu kapitalizm karşıtlarının kabullenmeyi öğrenmek zorunda oldukları bir şeydir. Ancak bir reformun gerçekleştirilmesi reformcuları daha fazla yetkilendirirse ve onla-

rın kapitalizmin sağlayabileceğinden daha fazla demokrasi, iktisadi adalet ve çevre koruması arzularını beslerse, bu durum kapitalizmin devrilişini hızlandırabilir.

Her durumda bizim XX. yüzyılın liberter sosyalistlerinin düşündüğünden daha ihtiyatlı ve toplumsal türler olduğumuz anlaşılmaktadır. Ve kapitalizm de liberter sosyalistlerin beklediklerinden çok daha esnek çıktı. Liberter sosyalistlerin yarım yüzyılı aşan başarısızlıkları demokrasiye bağlı toplumsal devrimcilerin toplumsal tecrite uğramaksızın reform çalışmasından kaçınmalarının mümkün olduğu mitini yalanlıyor. Reform çalışmasına katılmaktan kaçınmak kesinlikle geçerli bir seçenek değildir; sadece bunu tercih edenin yenilgisini garanti eder. Üstelik hiçbir mucizevi reformist olmayan reform bize bir çıkış yolu sağlamayacaktır. Çoğu anlayamamış olsa da XX. yüzyıl liberter sosyalistinin yegâne umudu, sonuç olarak kaçınılmaz biçimde kendi üyelerine uygulanan yozlaştırıcı baskıları asgariye indirecek yöntemler ararken, kendilerini gönülden reform mücadelelerine vermekti. Yüzyılın son bölümünde kendilerini doğrudan kapitalizm karşıtı devrime yazdırmak için sadece işçi sınıfı yabancılarının kapılarını çalarak "lekeli" reform örgütlerinden ve kampanyalarından uzak duran liberter sosyalistler imgesi, bir karikatür olarak görülse de, bu önemli konuda bence neyi yanlış yaptıklarına dair bir fikir vermektedir.

Kendiliğinden isyan miti

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, bazı liberter sosyalistler, kendiliğinden gerçekleşecek kapitalist isyanlara duyulan naif bir inanca ve bir kez ayaklandıklarında işçilerin hemen düzgün işleyen adil işbirliği sistemlerine sıçrayacaklarına dair yersiz bir kanaate kapıldılar. Yanılmıyorsam bu durum, yüzyılın başlarında yaşadıkları, kitlesel ölçekte başarılı ajitasyon ve örgütlenmeyle geçen yılların kaçınılmaz zorunluluğunu kanıtlayan kendi tarihsel deneyimlerine ters düşmekteydi. Bununla birlikte, yüzyılın ortalarında tecrit edilmiş liberter sosyalistler zaman zaman örnek niteliğindeki eylemlerinin kitleleri reformist örgütlerdeki yozlaşmış görevlilerin ihtiyatlı olma tavsiyesini reddetmeye yöneltebileceğine, kapitalizmin yerine liberter sosyalizmi geçirecek kendiliğinden bir işçi ayaklanmasını tutuşturabileceğine inandılar. Ne var ki, kapitalizmin işlevsiz olduğu ve sıradan insanların bunu anlayabilecekleri inancı ile sadece ajitasyon ve örnekle harekete geçen insanların kapitalizmi yerinden etmeye kendiliğinden karar vereceklerine inanmak arasında dünyalar kadar fark vardır. Bir çoğunluk hareketinin kapita-

lizmi yıkabileceği inancı ile bu türden bir hareketin, milyonlarca insanın daha iyi bir hayat için on yıllar boyunca sayesinde mücadele ettikleri kusurlu toplumsal kurumların yardımı olmaksızın bir anka kuşu gibi ansızın doğacağı inancı arasında da dünyalar kadar fark vardır. Ve işçiler ile tüketicilerin kendi iktisadi girişimlerini adil ve verimli biçimde eşgüdümlü hale getirebileceklerine inanmak ile kapitalizmde rekabet ve hırs iktisadına katılmanın onları bunu yapmaya hazırlayacağı inancı arasında dünyalar kadar fark vardır. Nihayet işçilerin ve tüketicilerin katılımcı planlama ve özyönetime katılabileceklerini düşünmek bir şeydir; onların uygun yöntemlerin müzakeresine öncelik vermeksizin ve iktisadi özyönetimde büyük bir pratik deneyim kazanmaksızın bunu yapabileceklerine inanmak tama en başka bir şeydir. XX. yüzyılın son bölümündeki liberter sosyalistler genellikle bu farklı düşünceleri birbirine karıştırdılar.

Nihayet, liberter sosyalistler, kapitalizmin çarklarını çevirmenin işçi sınıfında devrimci bilinç yaratacağı mitiyle yanıltıldılar. Kapitalizmin insanlara rekabet ve hırs iktisadının cazibesini ve kaçınılmazlığını kabul ettirme gücünü hafife aldılar. Ne yazık ki kapitalizm, XX. yüzyıl sosyalistlerinin umutlarının aksine, kendi çöküşünün tohumlarını beslemez. Bunun yerine kapitalizm ticari değerleri güçlendirir, insanlara hırs ya da korku dışında bir güdüyle davranmaktan aciz olduklarını öğre ir ve yalnızca piyasa rekabetinin insan bencilliğini toplumsal olarak yararlı amaçlara yöneltebileceğini öğretir. Kapitalizm insanlara kapitalizmle uyumlu olmayı, onunla barış yapmayı, çünkü bunun kaçınılmaz olduğunu öğretir. XX. yüzyılın son bölümünde liberter sosyalistler kapitalizmin kendileri için zararlı olan bu özelliğini göz ardı ettiler. XX. yüzyılın başlarındaki ardıllarının aksine, kusurlu ve geçici de olsa adil işbirliğine ilişkin pratik örnekler yaratmanın önemini küçümsediler. Adil işbirliği âdetlerini öğretmek için "okul" olarak hizmet gören işçi kurumları oluşturmanın zorunlu olduğunu unuttular ve kapitalizm ne kadar sürerse bu görevin o kadar zorlaşacağını anlayamadılar. Kapitalizmin varsayılan erdemlerine ilişkin mitleri çürütmenin ve onun ticari değerlerini eleştirmenin yanı sıra insanlara insani değerlerle uyumlu, verimli, demo ratik ve işbirliğine dayalı davranış örüntülerini, tam da bu tür davranış ve değerler piyasa rekabeti tarafından ödüllendirilmediği için öğretmek amacıyla fırsatlar oluşturmak gerektiğini anlamadılar. Rus *miri* ve ortak mülkiyete dayalı İspanyol sulama sistemleri gibi kapitalizm öncesi işbirliği kültürleri kolektif bellekten silinirken, kapitalist akıntıya karşı yüzen yeni kooperatif kültürlerin yaratılması daha önemsiz değil daha önemli hale geldi. Başarılı bir stra-

tejinin bu bileşenini XXI. yüzyılda adil işbirliği davasını ilerletmek için ele alma yöntemleri 13. kısımda inceleniyor.

... /

Ek:
LİBERTER SOSYALİZMİ SAVUNURKEN

Noam Chomsky

Liberter sosyalizme ilişkin ilginç gözlemleriniz üzerine birkaç yorum yaptım.

Genel olarak size katılıyorum, ancak kuşku götüren bir bölüm olduğunu düşünüyorum. Yüzyılın ortasında liberter sosyalistlerin sahneden çekildiklerini, yeni sol içinde kısmen yeniden (ancak yeterince tarihsel bellek taşımadan) canlandıklarını vurguluyorsunuz. Bu başarısızlığı bazı liberter sosyalistlerin (isim vermeyişinizin uygun nedenleri olduğunu düşünüyorum) özlemle bekledikleri daha radikal değişikliklere doğru atılmış bir adım olarak reformist önlemlere ihtiyaç olduğunu kabul etme konusunda sergiledikleri isteksizliğe, onların "naif inançlar"ına bağlıyorsunuz.

Bana öyle geliyor ki, burada pek çok sorun var. Birincisi, belirttiğiniz gibi, daha erken başarılar özellikle "reform örgütleme"yi temel almıyordu, daha çok bu, Bakuninci (vb.) programa uygun olarak "geleceğin olgularını mevcut toplum içinde yaratma" meselesiydi. Ve belirttiğiniz gibi, fabrika konseylerini, sovyetleri, Kurucu Meclis'i (sosyal devrimciler etkili oldukları için), Ukrayna köylü örgütlerini, aslında Bolşevik öncesi toplumda popüler ve sosyalist olan her unsuru yok etmeye başlayan Bolşevikler tarafından, 1917'den itibaren şiddet yoluyla yıkılana kadar bu uygulama gayet başarılı oldu. Ve aynı uygulama İspanya'da da, şiddet yoluyla Stalinistler, liberal demokrasiler ve faşistlerden oluşan bir koalisyon tarafından yıkılana dek, kısa dönemli olmasına rağmen, dikkat çekici biçimde başarılı oldu. Bu noktadan bakıldığında, diktatörlüklerin içinde reformist programları gerçekleştirme konusunda hiçbir seçenek yoktu. Dolayısıyla yaptığınız eleştiri burada geçerli değildir. Almanya'da en liberter unsurlar 1918 ya da 1919'da, bu kez sosyal demokratların önderliğinde, gene şiddet yoluyla yok edildi.

Peki Batı'da ne oldu? II. Dünya Savaşı sona erdiğinde, ABD de dahil olmak üzere dünyanın büyük bir bölümünde güçlü bir

radikal demokrasi ruhu ve geleneksel düzeni yıkarak daha özgür ve adil bir toplumun temel unsurlarını oluşturma arzusu vardı. Bu çabalara bazen komünistler önderlik ediyorlar, bazen de etmiyorlardı. Aslında buradaki "komünist" nosyonu da hayli karmaşıktır. Zaman zaman, esas olarak partizanların Nazileri sürüp çıkardıkları kuzey İtalya'da olduğu gibi somut kazanımlar oldu. Burada, işçi mülkiyetine ve özyönetimine (bu fikirler herkesin ağzındaydı ve bazı ilk adımlar atılmıştı) varan güçlü bir işçi nüfuzu sayesinde halkçı/kooperatif bir sosyo-ekonomik yapıya dönüşebilecek bir oluşumun başlangıcı gerçekleştirildi. Kuzey İtalya'yı neredeyse kendi halkından geri alarak fetheden, (İşçi Partisi dahil) dehşete düşmüş ABD'li liberaller ve İngilizler nefret ettikleri, daha Leninist tarzdaki halk örgütlerini parçaladılar ve geleneksel düzenin bir benzerini yeniden kurdular (1943'ten itibaren güneyde yaptıkları gibi). Bunun sebepleri açıktı: yeni yapılar mülkiyet ve yönetim ayrıcalıklarını (ve potansiyel olarak yabancı yatırımları) tehdit ediyordu. Bu durum devam etti: Yeni kurulan NSC'nin [Ulusal Kurtuluş Komitesi'nin] ilk bildirisi, 1948 seçimlerini solun (komünist, ancak Soğuk Savaş henüz pek gündemde olmadığı için daha da karmaşık bir yapıdaki solun) kazanması halinde, İtalyan hükümetinin devrilmesi için ulusal seferberlik ve paramiliter faaliyetlerin desteklenmesi için çağrı yapıyordu. ABD'nin sol/işçi etkisini önlemek için İtalyan demokrasisini çökertme faaliyeti neredeyse 1970'lere, iç kaynaklar kurutulana kadar devam etti. Bu, CIA'nın o yıllarda gerçekleştirdiği en önemli girişimlerden biriydi. Avrupa'nın başka yerlerinde benzer gelişmeler, farklı koşullarda gerçekleşse de, daima geleneksel düzenden çok farklı bir şeye izin verilmesi gibi bir tehdidin oluşması halinde, demokrasiyi saptırma hedefi güttü. 1947'de Washington liberallerinin oluşturduğu "ters çizgi"nin işçi özyönetimini, bağımsız sendikaları ve diğer katlanılmaz demokrasi biçimlerini tasfiye ettiği ve genellikle hâlâ olduğu gibi duran geleneksel toplumu aşağı yukarı aynen kurduğu Japonya'da da aynı şey oldu. Latin Amerika'da ve başka nüfuz alanlarında da benzer gelişmeler oldu. Daha liberter unsurların pek az seçenekleri vardı, çünkü çoğunlukla yok edilmişlerdi.

Radikal demokrat güçlerin ezildiği yerlerde bile bazı sonuçlar alındı. Vurulan darbe Batılı sanayileşmiş demokrasilerde uygulanan sosyal demokrat "refah devletleri" siyasetinde ifadesini buldu ve aynı zamanda uluslararası ekonomide Bretton Woods

sisteminin kurulmasında esas etken oldu. Ancak liberter sosyalist unsurlar savaş sonrası baskının ardından varlıklarını sürdüremediler. Belki varlıklarını sürdürseler daha naif olurlardı, ama sürdüremediler.

Yüzyılın ortalarında liberter sosyalist başarısızlıklardan söz ederken bazı noktalarda (isimler, örgütlerde) bu yüzden açık olamadığınızı sanıyorum. Pek azı kaldı. Seçenekler çok sınırlıydı.

Eleştirinizin geri kalan bazı unsurlar için doğru olduğunu, ama her açıdan doğru olmadığını düşünüyorum. Ve bu durum günümüze kadar sürer. Örneğin Znet forumlarında örnekler bulabilirsiniz. Nitekim birkaç yıl önce kendisiyle mülakat yaptığım David Barsamyan, "kafesin zeminini genişletmek" gibi bir şey söyledi. Bu gerçekten vahşi bir baskı karşısında sendika kurmaya çalışan Brezilyalı kırsal emekçilerin çok başarılı çabalarından ödünç alınmış bir metafordu. Mülakat sırasında onların haklı olduklarını öne sürdüm: Gizlemedikleri uzun vadeli radikal hedefleri vardı ve bir kafesin içinde olduklarını biliyorlar, ancak zemini genişletmek istiyorlardı. Ve "kafes"i (yani devleti) de korumak istiyorlardı, çünkü kafes ne kadar berbat olursa olsun, üzerinde nüfuz sahibi olmaları mümkündü ve kafes onları dışarıdaki daha tehlikeli yırtıcılardan koruyordu: belli ellerde toplanmış Brezilya sermayesi, yabancı yatırımcılardan, IMF'den vb.

Bu yorumlar kısmen, devleti yıkamadıkları takdirde her şeyi lanetleyen genç anarşistlere verilmiş bir yanıttı. Onlar bir protesto seline yol açtılar ve anarşistlerin işyerlerindeki güvenlik kurumlarını (OSHA, vb) ve işçi hakları, sağlık hizmeti, emeklilik vd için var olan her türlü yapıyı dağıtmaları için işçilere çağrıda bulunmaları halinde çalışan halka hitap edebileceklerine ve onları örgütleyebileceklerine inanıp inanmadıkları konusunda tartışmalar yapıldı. O halde, evet, belirttiğiniz sorun gayet canlıdır ve kendisine "anarşist" (her zamanki gibi çok geniş anlamda) diyen kesimleri bölmektedir.

Ayrıca bu sorun liberter sosyalizmin ötesine de geçer. Üstlenilen eylemlerin sonuçlarını, ulaşmayı umdukları insanlar üzerinde bu eylemlerin yaratacağı etkiyi de kapsayacak şekilde değerlendirme konusunda çoğunlukla bir isteksizlik olduğunu düşünüyorum. Başka örnekler vererek devam etmeyeceğim, ancak çok geniş bir yelpaze içinde onları saptamakta fazla zorlanmayız.

Ve temel hedefler konusunda anlaşan ve genellikle karşılıklı destek ve işbirliği içinde birlikte çalışan, ancak muhtemel sonuçların değerlendirilmesi konusunda ya da (benim için biraz şaşırtıcı biçimde) kişinin vicdanının sesini dinlediği sürece muhtemel sonuçlara ilişkin dikkatli bir değerlendirme yapmasının önemi üzerinde anlaşamayan insanlar arasında bu meselelere ilişkin kuşkusuz canlı tartışmalar olmaktadır.

Konuyla ilgili olduğunu düşündüğüm bir başka gözlem, anarşizmin geride Marksizm-Leninizm'inki gibi bir "düşünsel gelenek" bırakmamasıdır. Bunun nedeni de açık. Ciddi liberter sosyalistler, "halkı halkın sopasıyla dövmek" için (gene Bakunin'den alınmış bir söz) kendilerine bir mantık sağlayan Marksizm-Leninizm'i doğal olarak daha cazip bulan radikal entelijansiya da dahil olmak üzere şeflere yer bırakmazlar. Dolayısıyla bu kişiler yönetici olarak değil sadece katılımcı olarak yer alırlar. Ve sonuç düşünsel mirasın zayıf olması ve var olduğu yerde de fiilen bastırılmasıdır. Bu, tarih ve öğreti muhafızlarının bakış açısından yanlış mesaj verir.

Tarih konusunda, 1850'lerin ortalarından itibaren çok ilginç olan ABD'yi de kapsayan işçi hareketlerindeki gelişmelerden söz etmek fena fikir olmayabilir. Bazıları Norman Ware'in Lowell-Lawrence işçi basını üzerine kitabında elden geçirilmiştir. Başka örnekler, demokrasinin gerçek biçimiyle var olması halinde, zaman zaman "endüstriyel feodalizm"in "endüstriyel demokrasi"yle (temelde işçi demokrasisiyle) yer değiştirmesi için çağrıda bulunan John Dewey gibi, ABD entelektüel hayatının önemli simaları arasında bile düşünsel karşılık bulan *Knights of Labor*'da bulunabilir.

Temelde eleştirinize katılıyorum, ancak bu eleştirinin pek çok etkeni atladığını düşünüyorum.

Noam

(Kişisel yazışma, 2004)

Üçüncü Bölüm

Ne istiyoruz?

VII
Postkapitalist vizyonlar

XXI. yüzyıl başlarken bazı ilerici iktisatçılar kapitalizme uygun bir alternatif aramaktan vazgeçtiler. Kapitalizmin başarısızlıklarına kapitalizm karşıtı olarak tepki gösterenlerin, bundan daha iyi bir ekonomi türü olduğunu düşünerek sadece kendilerini aldattıklarını söylemektedirler. Bu uslanmış ilericiler için "vizyonlu" ve uğraşmaya değer yegâne iktisadi düşünce türü, kapitalizmi daha adil ve insani hale getirme yöntemlerini düşünmektir. Kapitalizm karşıtlarını abartmakla ve hasar kontrol siyasetlerini övmekle suçlarlar. Diğerleri kapitalizme daha iyi bir alternatifin var olduğuna inanmaya devam etmekte, ancak bu alternatifin ne olduğuna ve nasıl işleyebileceğine dair düşünerek zaman harcamanın şu an önemi olmadığını öne sürmektedirler. Bu kapitalizm karşıtlarına göre kapitalizmin aşırılıklarına karşı örgütlenmemiz ve ka-

pitalizmi sorunların çoğunun ana kaynağı olarak açıkça kınamamız gerekmektedir. Ancak kapitalizm karşıtlarının ne tür bir ekonomi istedikleri sorulduğunda, kasten belirsiz ve genel laflarla yanıt verdiğimizi öne sürmektedirler: "Adil ve demokratik bir ekonomi istiyoruz" ya da "israf etmeyen ve çevreyi tahrip etmeyen bir ekonomi istiyoruz" gibi. Vizyonlu tuzakları konusunda kaygılanmamız için anlaşılabilir nedenler vardır. Ancak iktisadi adaleti, iktisadi demokrasiyi ve sürdürülebilirliği sağlamak için iktisadi faaliyetlerimizi daha iyi nasıl örgütleyebileceğimiz konusunda konuşmayı ve tartışmayı reddetmek, asla bugünkünden daha bozguncu olmamıştır.

A. İKTİSADİ VİZYONUN ÖNEMİ

Bazıları insanları soğutmamak için ekonominin nasıl yürütülmesi gerektiğine ilişkin düşüncelerimizi açıkça ifade etmekte duraksamaktadırlar. Ancak kapitalizm karşıtı olduğumuzu söylemek reform kampanyalarında ve hareketlerinde birlikte çalıştığımız insanları yabancılaştırma riski taşır, çünkü bu insanların çoğu kapitalist sistemin sağlam olduğunu, sadece uygulamada kusurlu olduğunu varsaymaktadır. Kapitalizmin yerine neyi geçireğimizi somut terimlerle açıklamaya çalışmaksızın kapitalist sistemi reddettiğimizi söyleyerek bu insanları soğutma riskini göze almak anlamsızdır. Diğerleri bizi gereksiz biçimde bölen ve daha acil görevler üzerinde odaklanmamıza engel olan hizipçiliğe yol açacağı korkusuyla iktisadi vizyon konusunu tartışmaktan kaçınırlar. Solda hizipçiliğin tarihi dikkate alındığında bu dinamikten korkmak için her türlü neden vardır. Ancak pek çok konuda hizipçiliğe karşı kendimizi savunmalıyız ve iktisadi vizyonu erteleme tavsiyesi ancak bu konuda karar vermek gereksiz olsaydı mantıklı olurdu. Diğerleri, daha iyi iktisadi kararların nasıl alınacağını betimlemenin totaliter bir yaklaşım olduğunu, kapitalizm sonrası ülkelerde yaşayacak olanların zamanı geldiğinde kendi ekonomilerini diledikleri gibi yönetmelerine ilişkin demokratik haklarını ellerinden almak olduğunu iddia ederler. Bu görüş saçmadır. İlerideki zor ve çok önemli konuları tartışmak ne zamandan beri demokratik karar almayı geliştirecek yerde engelledi? Bu, ancak bu türden meseleleri tartışanların kendi formüllerini gelecek kuşaklara dayatmaya çalışmaları halinde bir sorun olur. Kapitalizm sonrası *demokratik* olasılıklar üzerine tartışanların böyle yaparmış gibi davrandıklarını hiç görmedim.

Kuşkusuz her şeyin bir zamanı ve zemini vardır. Kapitalist sistemin yapısından gelen kötülükler üzerine ahkâm kesmenin yersiz ve yıkıcı olduğu durumlar da vardır. Aynı şekilde işçi konseylerinde yer alanların kendilerini nasıl yönetebileceklerine ya da farklı işçi ve tüketici gruplarının birbiriyle bağlantılı faaliyetlerini nasıl adil ve verimli hale getirebileceklerine dair düzenlemeleri tartışmanın yersiz olduğu durumlar da vardır. Asıl soru şu değildir: Her yorum, her konuşma, her konferans dokümanı, her makale ya da her kitap günümüzde yaşanan bir sorunun kapitalizmle nasıl bağlantılı olduğunu ya da söz konusu sorunun alternatif bir ekonomide nasıl çözülebileceğini açıklamak zorunda mıdır? Asıl soru şudur: İktisadi vizyonu ilişkin kuramlaştırma ve mümkün olduğunda kanaatlerimizi hayata geçirme, rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliği ekonomisini geçirme hareketinde önemli bir rol oynar mı?

Vizyonlu düşünmenin değerine ilişkin en basit görüş şu soruda yatar: Nereye gitmek istediğimizi bilemedikçe hangi adımları atacağımızı nasıl bilebiliriz? Rekabet ve hırs ekonomisinden adil işbirliği ekonomisine bir köprü inşa etmekte olduğumuza inanlarımız için, köprünün nerede başlayıp nerede bitmesini istediğimize dair bir fikre de sahip olmamız gerekir. Ancak kapitalizm sendelediğinde ne yapacağımız konusundan kaçınmamanın en güçlü sebebi başarısızlık sicilimizdir. İnsanlar daha iyi bir alternatif için kapitalizmden kurtulmayı ilk kez dilemiyorlar. Dördüncü kısımda komünist ekonomilerin genel olarak inanılan sebeplerden ötürü başarısız olmadıklarını, ama bunların gene de muazzam ölçüde başarısız olduğunu öne sürdüm. Ve bunlar kesinlikle kapitalizme vaat edildiği kadar cazip alternatifler *değil*di. Dolayısıyla insanların kapitalizme cazip bir alternatifin var olduğunu iddia edenlerden kuşkulanmaları için her türlü neden vardır. İnsanların basmakalıp sözlerden ve genellemelerden daha fazlasını talep etmeye de hakları vardır. Sadece kuşkucu Thomas'lar değil makul insanlar da kapitalizme getirdiğimiz alternatifin son alternatiften nasıl farklılaştırılacağını ve bu alternatifin somut olarak nasıl işleyeceğini bilmek isterler. Kapitalizm karşıtı öncellerimiz tam tamına milyarlarca insanı yanlış yöne sevk ederek feci sonuçlara yol açtılar. Günümüzde pek çok insanın bu kez doğrusunu yapmakta olduğumuz inancını benimsemeye istekli oldukları konusunda kendimizi aldatmamalıyız. Kapitalizme alternatif getirme konusunda tartışmadan kaçınmakla ancak kendimize zarar veririz. Tanrı XXI. yüzyıl kapitalizmine bir gökkuşağı özelliği vermiş olabilir, ancak kıyamet gününden kurtuluş, salt iman gücüyle gelmeyecektir. Kapitalizm kurbanlarının ezici bir çoğunluğuna siste-

min daha iyi nasıl işleyebileceğini gösteremezsek, getireceğimiz yordamların neden çökmeyeceğine ya da yeni elitler tarafından ele geçirilmeyeceğine ilişkin zor sorulara ikna edici yanıtlar veremezsek, adil işbirliği ekonomisi rekabet ve hırs kurbanlarının dudaklarında bir duadan başka bir şey olmayacaktır.

O halde kapitalizmin içinde reformlar uğruna savaşırken, kapitalizmde neyin yanlış olduğunu da açıklamamız gerekir. Ve tavizler elde ettiğimiz zaman, kapitalizmin temel kurumları yerli yerinde durdukça bu zaferlerin geri alınması gibi bir tehlikenin neden sürekli olarak var olduğunu da açıklamamız gerekir. Nihayet, çevreyi korumanın, iktisadi adalet ve iktisadi demokrasi sunmanın verimlilik feda edilmeksizin gerçekleştirilebileceğine inanıyorsak, iktisadi faaliyetlerimizi farklı yollarla örgütleyerek bu yüce hedeflere nasıl ulaşabileceğimizi de somut olarak açıklamamız gerekir. Umut verici bir söylem ve belirsiz genellemeler bir zamanlar işe yaradıysa bile, artık yeterli değildir.

B. KAPİTALİZME ALTERNATİFLER

XX. yüzyılda yaşadığımız hayal kırıcı deneyimlerden iktisadi işlerimizi nasıl yöneteceğimiz konusunda ne ders çıkarttık? Yeniden başlama fırsatına sahip olsaydık ne yapardık? Kimin hangi üretim kaynaklarına sahip olduğuna karar vermek için piyango çekebilirdik ya da belki meydan kavgasına girerdik. Kaybeden talihsizler daha talihli olan kazananlar için para karşılığı çalışmak zorunda kalırlardı ve kaybedenlerin ürettikleri mallar o malların sahipleri, yani onları üretmeyen insanlar tarafından "serbestçe" mübadele edilebilirdi. Kuşkusuz bu, 4. kısımda eleştirdiğimiz iktisadi soruna, üç yüz yıldan fazla bir süredir hükümranlığını yaygınlaştırmakta olan *kapitalist* "çözüm"dür.

Ya da, içimizde en iyi eğitim görmüş ya da belki en acımasız olanları toplumun kıt üretim kaynaklarının nasıl kullanılacağını planlamak ve diğerlerimizin ne yapacağını saptamakla sorumlu kılabilirdik. Ancak bu denendi ve tatmin edici olmayan sonuçlar doğurdu. Sıkıntılı bir yarım yüzyılın ardından, *komutaya dayalı planlama*, ait olduğu yerde, tarihin çöplüğündedir. *Kamu girişiminin*, merkezi plan ekonomilerinin, hiç de huzur içinde olmasa da diğer sistemlerle bir arada yaşadığı yarım yüzyıl içinde kapitalist rakiplerinden daha az yabancılaşmaya, duyumsuzluğa, verimsizliğe ve çevresel tahribata yol açıp açmadığı, pratiğe bakacak olursak, tartışmalı bir meseledir. Her durumda, otoriter planlamanın iktisadi demokrasi, adalet ve verimlilik getirmediğini

biliyoruz. Bu durumda 4. kısımda açıkladığımız nedenlerden ötürü ne kapitalizmin ne de komünizmin iktisadi sorunlarımızın yanıtı olduğuna ikna olanlarımızın elinde nasıl bir seçenek kalmaktadır?

Bir alternatif, bütün fiziksel üretim araçlarının ve doğal kaynakların kamusal mülkiyetin parçası olduğunu ve dolayısıyla kamu girişimlerinde çalışan herkesin ürettikleri malları az çok serbest piyasalarda birbirleriyle ve tüketicilerle mübadele edeceklerini ilan etmektir. Devlet kamu mülkiyetindeki girişimlerin yöneticilerini seçebilir, eğitebilir, atayabilir, gözleyebilir, ödüllendirebilir ve cezalandırabilirdi. Ya da, çalışanlar kendi yöneticilerini parayla tutabilir ve ödüllendirebilirlerdi. Teşkilatlara yapılan yeni yatırımlar kendi gelirleriyle finanse edilebilirdi. Ya da yeni yatırımlar devlet bütçesinden finanse edilebilirdi. Pek çok kapitalizm karşıtı iktisatçı artık kamu iktisadi teşkilatının bir türünü, daha genel olarak *piyasa sosyalizmi* olarak bilinen piyasa ekonomilerini desteklemektedir.

Diğerleri büyük ekonomileri özerk topluluklara parçalayarak piyasalar ve otoriter planlama sorunlarından kaçınmayı önerirler. Genel olarak iktisadi bakımdan kendine yeterli, ekosistemle tutarlı topluluklar kendi ekonomilerini demokratik biçimde yöneteceklerdir. Küçük olan güzeldir. İletişim ve demokrasi, insanların birbirini tanıyamadığı daha geniş gruplarda çökse bile, yüz yüze işlemektedir. *Topluluğu temel alan ekonomiler* için öne sürülen çeşitli yeni öneriler komünizmin ölümünden bu yana ortaya çıkmıştır ve geçmişten gelen bazı toplulukçu anarşist vizyonlar yeniden canlandırılmıştır.

Nihayet, kapitalizmi, otoriter planlamayı ve piyasa sosyalizmini reddeden, ancak topluluğu temel alan ekonomilerin hayati iktisadi sorunları ele alamadıklarına ve bir işbölümünün faydalarını keyfi biçimde savurduğuna inananlarımız, kendilerine şunu sorarlar: Farklı girişimlerde ve endüstrilerde çalışan işçiler ve farklı mahallelerde ve ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan tüketiciler, ortak girişimleri arasında neden *bizzat* eşgüdüm sağlayamasınlar? Tüketici ve işçi konseyleri bir ulusal planlama süreci içinde yapmak istediklerini neden bizzat öneremesin ve kendi kararlarının başkaları üzerinde yarattığı etki hakkında daha çok şey keşfettiklerinde kendi önerilerini neden gözden geçiremesin? "Ortak üreticiler"in (ve tüketicilerin) birbiriyle ilintili faaliyetlerini bizzat planlamaları neden imkânsız olsun? İktisadi faaliyetlerimizi bu şekilde örgütleyememiz için hiçbir sebebin olmadığına inananlar bir *demokratik* ya da *katılımcı planlama* vizyonunu savunurlar.

Komünizmin çöküşünden sonra kapitalizmin alternatifi tartışması üç kampa ayrılmıştır: Piyasa sosyalizmini savunanlar, topluluğu temel

alan ekonomileri destekleyenler ve ulusal demokratik planlamayı savunanlar. Bu kampların her birinde pek az kişi, ileri ekonomilerin herhangi birinde bu dönemde kapitalizmi yerinden etmeye hazır belli bir azınlığın var olduğuna inandığı için ve bu üç grubun içindeki herkes demokrasiye tam bir bağlılık duyduğu için, herkes kapitalizmi yerinden etme mücadelesinin görülebilir bir gelecekte ister istemez kapitalizm içinde reformlar savaşı biçimini alması gerektiğini bilir. Bütün kamplardaki partizanlar geleceğe ilişkin farklılıklarının şimdi izlememiz gereken iktisadi siyasetler ve reformlar konusunda genellikle anlaşamayacakları anlamına gelmediğini de anlamak durumundadırlar. Piyasa sosyalizminin, topluluğu temel alan ekonomilerin ve demokratik planlamanın savunucuları 11. kısımda tartışılan adil işbirliği davasını ilerletmek için reformlar konusunda anlaşabilmelidirler.[1] Dolayısıyla insanları kapitalizme en iyi alternatif konusunda açık, doğrudan ve sözünü sakınmadan tartışmayı sürdürmeye çağırıyor olmam, günümüzün iktisadi programının çoğu bölümleri üzerinde anlaşamayacağımıza inandığım anlamına gelmez.

Bu kısımda piyasa sosyalizmini betimliyorum, neyi başarabileceğini ve kaçınılmaz biçimde ele alamayacağına inandığım soruların neler olduğunu açıklıyorum. Daha sonra, ne kadar cazip gelirse gelsin, topluluğu temel alan ekonomiler için geliştirilen önerilerin hayati soruları neden yanıtsız bıraktığını açıklıyorum. Sonraki bölümde, "katılımcı ekonomi" denilen, benim savunduğum demokratik planlama modelini sunuyorum ve katılımcı bir ekonominin iktisadi adaleti ve demokrasiyi sağlayıp, dayanışmayı ve çeşitliliği geliştirirken verimliliği feda etmeyeceğine neden inandığımı açıklıyorum. Katılımcı ekonomi ve çevre ile katılımcı ekonomi ve küresel ekonomiye ilişkin önemli sorular da ilk kez 8. kısımda ele alınmaktadır. Katılımcı ekonominin uygulanabilirliğine ve cazibesine ilişkin eleştirmenlerin öne sürdükleri belli başlı kaygılar 9. kısımda dikkatle ele alınmaktadır.

Piyasa sosyalizmi

Kamu girişimi, piyasa ekonomileri ya da genellikle piyasa sosyalist modelleri denilen *şey hem yönetim biçim*lerini hem de işçi yönetimi biçimlerini kapsar. Oscar Lange, Abba Lerner ve Frederick Taylor'un 1930'larda geliştirdikleri en erken piyasa sosyalizmi modelinde, giri-

1. Bu, programlarda belli farklılıklar olmayacağı anlamına gelmez. Farklı postkapitalist vizyonları olan insanlar zaman zaman farklı reformlara öncelik verecekler, belirli bir reformu bir ölçüde farklı yollarla savunacaklardır

şimler devlet tarafından finanse ediliyor ve yöneticiler devlet tarafından atanıyorlardı. Aşağıda, John Roemer'in girişimlerin kendi kendilerini finanse ettiği, daha yeni işletmeci piyasa sosyalizmi çeşitlemesini tartışıyorum. Nihayet, savunucularının işçi özyönetimli piyasa sosyalizmi dedikleri şeyi tartışıyorum. Yapısal kusurları olmakla birlikte bu modelin devlet yönetimli modellerden çok daha üstün olduğuna inanıyorum

A Future for Socialism'de (1994) John Roemer kapitalizmin iki bakımdan değiştirilmesini tavsiye eder:

> (1)Şirketlerin şimdiki mülk sahipliğini geçersiz kılmak ve başlangıçta herkese ekonomideki her şirkette eşit mülkiyet payı vererek herkes için aynı hisse ya da "kupon" portföyleri çıkarmak. Bu durumda insanlar bir şirketteki kendi hisselerini bir başka şirketteki hisselerle değiştirmekte özgür olacaklar, ancak hisselerini para ya da mal karşılığında satmalarına izin verilmeyecektir. 197
> (2) (a) kendi vesayeti altında şirketlerde büyük hisse bloklarına sahip olacak, (b) kendi şirket müşterilerine ödünç yatırım fonları verecek ve (c) şirket yönetiminin performansını izleyecek büyük bir yatırım bankasının önderliğinde Japon tarzı holdingler, yani *Keiretsu* içinde mevcut şirketleri örgütlemek.

Birinci değişimin mantığı emek dışı gelir ayırımlarını küçültmektir. İkincisinin mantığı yatırımı finanse edecek ve kârları azamileştiremeyen yöneticileri bunu başaran yöneticilerden ayıklayacak bir mekanizma yaratmaktır. Roemer bu ekonominin kapitalizmden daha eşitlikçi ve gene de verimli olacağını iddia etti ve ilericileri kendi hedeflerini kapitalizmin yerine bir "kupon ekonomisi"ni geçirmek olarak tanımlamaya çağırdı. Servet ve gelir eşitsizliğini zayıflatan herhangi bir reform kapitalizmle kıyaslandığında hoş bir ilerleme olsa da, Roemer'in kupon ekonomisini benimsemenin iktisadi hedefimiz bakımından trajik bir geri adım olacağına inanıyorum.

Roemer'in ilerici iktisadi vizyonu daraltmasının ilk sorunu, kapitalizmden bir kupon ekonomisine geçişin insani maliyetleri yüksek kalırken, geçişin sağladığı yararların yetersiz kalmasıdır. Roemer'in yaptığı hesaplamalara göre, kupon sistemi ABD'deki Afrika kökenli Amerikalıların ortalama gelirini 1989'da sadece %2 oranında artıracaktı. Gene de Roemer kupon ekonomisinin başlıca faydasının daha eşitlikçi bir gelir dağıtımı olduğunu iddia etmektedir! Roemer, bir kupon ekonomisinde yaşayanların kendi iş hayatları üzerinde kapitalizmdekinden daha fazla denetim sağlayamayacağını, çünkü çalışanla-

rın neyi ve nasıl üreteceklerine yatırım bankaları ve yatırım fonları tarafından denetlenen firma yöneticilerinin karar vereceklerini teslim eder. Ne de Roemer 4. kısımda tartışılan piyasa başarısızlıklarının bir kupon ekonomisinde kapitalizmdekinden önemli ölçüde daha az olacağına inanmak için ikna edici bir neden sunar. O halde bir kupon ekonomisi kapitalizmden daha az yabancılaştırıcı olmayacak ve kapitalizmden sadece biraz daha adil ve verimli olacaktır. Üstelik kesinlikle, şirket, banka ve yatırım fonu yöneticilerinin iktisadi karar alımına hâkim oldukları ve nihayetinde önemli maddi ödüller sağladıkları bir ekonomi olacaktır.

Gene de kapitalizmden bir kupon ekonomisine geçiş mevcut üretim araçları sahiplerinin mülksüzleştirilmesini gerektirecekti. Aynısı kapitalizmden işçilerin kendilerini yönetme hakkına sahip oldukları bir tür piyasa sosyalizmine geçiş için ya da sonraki kısımda betimlenen demokratik işçi ve tüketici konseylerinin, yetki ve arzuya göre dengelenen işlerin, çabayı ve katılımcı planlamayı temel alan tüketimin olduğu katılımcı ekonomiye geçiş için de geçerlidir. Dolayısıyla, tahminen, kapitalist hâkim sınıfın bu üç değişiklikten birine teslim olmadan önce zorla koparacağı insani bedel kabaca benzer olacaktır. Açıkça söylersek, bugünün kapitalist hâkim sınıfından makul biçimde beklenebilecek muhalefetin gücü ve saldırganlığı dikkate alındığında, kupon ekonomisini körlemesine uygulamak için insan hayatını tehlikeye atmaya pek değmez.

Kupon sistemi neyi başaracaktır? Roemer para ve mal karşılığında hisse satışını yasaklamak istemektedir. Bu durumda mal, insani sermaye ya da her ikisi bakımından da yoksul olanlar kendi hisselerini satıp şu an birkaç yıl içinde kazanabilecekleri kadar küçük bir gelire geri dönmeyeceklerdir. Ancak Roemer bir şirketteki hisselerin bir başka şirketteki hisselerle değiştirilmesine izin vermek istemekte ve bunu hangi şirketlerin verimli çalıştıklarını hangilerinin verimli çalışmadıklarını gösteren kupon piyasası fiyatlarının oluşması için yapmaktadır. Sorun kuponlar alınıp satıldıkça kâr payı zenginlerinin ve yoksullarının yeniden ortaya çıkacak olması ve kupon fiyatı göstergelerinin her durumda genellikle faydasız bir ölçüt oluşturacak olmasıdır. Daha şanslı, daha yetenekli ya da "içeriden bilgi" alabilecek durumda olanlar kupon borsasında çok daha başarılı ticari işlemler yapabileceklerdir. Dolayısıyla aslanlar kuzuları soyup soğana çevirdiklerinde, sadece emek geliri kapitalizmdeki kadar eşitsiz olmakla kalmayacak, kupon ticaretinde yenilenler elden düşme şirketlerin hisselerine sahip olunca Roemer'in kupon ekonomisi içindeki kâr payı ya da kâr geliri de, ge-

ne hayli eşitsiz hale gelecektir.[2] Üstelik Roemer'in neden kupon sahiplerinin fikirlerini firma performansı için değerli göstergeler olarak gördüğü de belli değildir, çünkü şirketlerin gerçek kâr kayıtları bir kamu muhasebesi meselesi olacaktır ve bu nedenle işletmecileri ödüllendirme ve cezalandırma ve yatırım tahsislerinin ölçütü olarak hizmet edebilecektir. Yanı sıra Roemer, bahsettiği büyük bankaların yatırım bölümlerine, vesayetleri altındaki şirketlerin performans ve beklentilerine ilişkin bilgili olduklarını düşündüğü denetçi işletmeciler almayı önerir. Roemer'in yeni güç elitinin zirvesini oluşturan bu bankacılar bilgiye dayalı kendi değerlendirmeleri yerine neden kısa vadeli hisse sahiplerinin bilgi içermeyen spekülasyonlarına kulak vereceklerdir?

Roemer, yatırım fonlarının hisselerin çoğunluğuna sahip olacağını (böylelikle şirket performansını denetlemek için az sayıda iri bekçi köpeği yaratılacağını) ve yurttaşların yatırım fonlarındaki hisseler karşılığında şirketlerdeki hisselerin ticaretini yapabileceklerini (böylelikle daha eşitlikçi bir gelir dağıtımının korunabileceğini) öne sürer. Ancak yatırım fonlarına yatırım yapma seçeneği günümüz ekonomilerinde hisse gelirindeki büyük eşitsizlikleri ortadan kaldırmamıştır. O halde bu seçenek bir kupon ekonomisindeki eşitsizlikleri neden önlesin? Sonuç olarak bütün yatırım fonları başından beri eşit değildir; dolayısıyla, at yarışlarının yerini alan yatırım fonu kuponu at yarışlarında kaybedenlere neler olacağı sorunu ortadan kalkmaz. Ve Roemer'in büyük bankacıları kimin yargılayacağı ve denetleyeceği sorusuna verebileceği bir yanıt olmadığı gibi, yatırım fonları yöneticilerini kimin yargılayacağı ve denetleyeceği sorusuna verebileceği bir yanıt da yoktur. Roemer devletin kamu iktisadi teşkilatlarının (yatırım fonları dahil) yönetiminde siyasi değil iktisadi ölçütler kullanacağına güvenmez ve yatırım fonlarındaki önemsiz kupon sahiplerinin bol iştahlı fon yöneticilerini gözlemesi ve denetlemesi beklenemez.

Roemer'in bir kamu girişimi piyasa ekonomisine ilişkin işletme çeşitlemesi yabancılaştırıcı ve otoriter ise, piyasa sosyalizminin çalışan yönetimli modellerine ne demeli? İşçilerin kendilerini yönetmelerine ya da bunu yapacak olanları ücretle tutmalarının ya da işlerine son vermelerine izin verilmesi, devlet, büyük kamu yatırım bankaları ya da yatırım fonları tarafından atanan ve denetlenen yöneticilerin olmasından daha iyi bir yaklaşımdır. 1950'lerin başında Yugoslavya'da işçi özyönetimli piyasa sosyalizmini savunanlar işçileri merkezi planın dikta-

2. Çeşitli Avrupa ülkelerinde ve Rusya'da 1990'ların başında yurttaşları kuponlarla ödüllendirme deneyimi, kuramın kehanetini doğrular: kupon ticareti gerçekleştiğinde eşitsizlikler hızla ortaya çıkar.

törlüğünden *ve* merkezi plancılar tarafından atanan yöneticilerden özgürleştirerek, onlara kendi emekleri üzerinde denetim yetkisi vermeye çalıştılar. Merkezi planlama dağıtıldığında ve yönetimi devletin atamasından vazgeçildiğinde, bu reformcular, merkezi yönlendirme olmaksızın işçilerin yönettikleri farklı girişimlerin faaliyetlerine eşgüdüm sağlamak için bilinen yegâne yol olarak piyasaları benimsediler.[3]

İşletmeci piyasa sosyalizminin, emek dışı gelir eşitsizliğini bir ölçüde azalttığı için kapitalizme kıyasla bir iyileşme sağlaması gibi, çalışan yönetimli piyasa sosyalizmi de, işçi gruplarına kendilerini yönetme yetkisi verdiği için daha teknokratik kuzeni karşısında önemli bir ilerlemedir. Ancak çalışan yönetimli piyasa ekonomilerinde, kaçınılmaz olduğuna inandığım üç sorun vardır: (1) Mülkiyet gelir ayrımları tasfiye edildiğinde bile, emek piyasaları emek gelirini adil olmayan biçimde dağıtır; (2) eğer işçilerin kendi faaliyetlerine piyasalar aracılığıyla eşgüdüm sağlamaları gerekiyorsa, önemli verimsizlikler ve toplumdışı dinamikler kaçınılmazdır; ve nihayet, (3) hiçbir merkezi plancı çalışan yönetimli piyasa ekonomilerinde işçilere dayatmada bulunmasa da, işçiler ile onların yöneticileri arasındaki sınıfsal bölünmelerin artacağını ve işçi özyönetiminin köreleceğini beklemek için her türlü sebep vardır.

EMEK PİYASALARI ADALETSİZDİR: Özel üretim malı mülkiyetinden kaynaklanan haksızlıkları ortadan kaldırırsak, kamu iktisadi teşkilatları olan piyasa ekonomileri adil olur mu?[4] Ne yazık ki, yanıt "hayır"dır.

3. Yugoslavya 1952'den 1980'lerin ortasında çökene kadar kamu iktisadi teşkilatları, çalışan yönetimli bir piyasa ekonomisinin canlı bir örneği oldu. Benjamin Ward, Branko Horvat ve Jaroslav Vanek, 1960'larda ve 1970'lerde, işçilerin kendi kendini yönettiği piyasa sosyalizminin mükemmel kuramsal çeşitlemelerini geliştirdiler. Michael Howard (*Self-Management and the Crisis of Socialism*, Rowan Littlefied, 2000) ve David Schweickart (*Against Capitalism*, Westview, 1996 ve *After Capitalism*, Rowman & Littlefield, 2002) çalışan yönetimli piyasa sosyalizmine ilişkin kuramsal modelleri konu alan en yeni sunumları ve savunmaları yapmışlardır.

4. Piyasa sosyalizmini savunanlar bu sistemin eşitsiz üretim malı sahipliğinden kaynaklanan adaletsizlikleri tamamen tasfiye ettiğini varsayarlar. Ne yazık ki durum genellikle böyle değildir. Devlet yönetimli piyasa sosyalizmine ilişkin özgün Lange/Lerner/Taylor modelinde herkes aldıkları emek gelirine ek olarak "toplumsal kâr payı" alıyordu. Ancak gördüğümüz gibi, Roemer'in kupon ekonomisinde herkes aynı portföyle başlarken, kupon ticareti bazı insanlara diğerlerinin aldığından daha büyük kâr payı ödeyen portföyler sağlar. Bütün çalışan yönetimli sosyalist piyasa modellerinde her çalışana yüksek kâr oranlarıyla istihdam edilecek kadar şanslı olan işçiler, çalışan başına düşük kâr oranları olan firmalarda çalışan işçilerden daha yüksek paylar alacaklardır. Daha yüksek kârlar daha fazla ya da daha iyi sermaye ile çalışmanın sonucu olduğu ölçüde bu durum bu girişimlerdeki işçileri, daha az gelir sağlayan teşkilatlardaki işçilerden daha fazla emek dışı gelirle ödüllendirir. Dolayısıyla emek dışı gelirin sosyalist piyasa modellerinde ille de eşitlendiği doğru değildir.

Kamu girişimi piyasa ekonomileri özel girişimden daha adil olsa da, serbest emek piyasaları adil ücret oranları sağlamadığı için gene de adaletsizdir. Ücretler emek piyasalarında arz ve talep yasalarıyla belirleniyorsa, beklenebilecek en iyi durum kural 2'ye göre dağıtımdır: herkese kendi emeğinin katkı değerine göre. Birinci kısımda bunun neden adaletsiz olduğu açıklandı. Üretkenlik sadece kişinin gösterdiği çabanın ya da yaptığı fedakârlığın sonucu değildir. Bu aynı zamanda yeteneğin (genetik piyangonun), öğrenim ve eğitimin (tamamen olmasa da, büyük ölçüde kamu parasıyla sağlanan eğitimin), kişinin birlikte çalıştığı diğer üretim girdilerinin niceliğinin ve niteliğinin ve nihayet talihin sonucudur. Bu nedenle üretkenliğe göre ödeme insani sermayesi yetersiz olanlar ya da kendi hataları olmaksızın talihi yaver gitmeyenler için adaletsizdir. İnsanların üretkenliğindeki önemli farklılıklar çaba ya da fedakârlıktan başka faktörlerdeki farklılıklardan kaynaklanacaktır. Ayrıca hiçbir ekonominin insanları eşit derecede üretken hale getirmesi beklenemez. Bu nedenle, çalışan yönetimli piyasa ekonomileri Rockefeller torunu sorunu yaşamasalar bile, tıpkı devlet yönetimli piyasa ekonomileri gibi, doktor/çöpçü sorunu yaşarlar.

Ancak sosyalist piyasa ekonomileri insanları kendi katkılarının gerçek toplumsal faydalarına göre bile ödüllendiremez. Onlar, bunun yerine insanları katkılarının piyasa değerine göre ödüllendireceklerdir. Katkıların gerçek piyasa değeri de katkıların gerçek toplumsal faydalarından iki sebepten ötürü farklılaşır. Birincisi, piyasa insanların arzularını bu arzuların ardındaki gelirle tartar ve katkıların piyasadaki değeri sadece müşterilerin ihtiyaç ve arzularıyla değil, gelir dağılımıyla da belirlenir. Dördüncü kısımda gördüğümüz gibi, piyasaya göre, Hollywood'da faaliyet gösteren bir plastik cerrahın katkısının değeri yoksul bir kırsal bölgede yaşayan bir aile hekiminin katkısının piyasa değerinden daha büyüktür. Biz yoksul bir kırsal bölgede yaşayan doktorun katkısının sağladığı toplumsal faydanın Hollywood'daki plastik cerrahınkinden daha büyük olduğunu belki düşünüyor olabiliriz, ancak piyasa böyle düşünmez. Ve ikincisi, piyasanın "özel isteklere hassas fakat kamusal ihtiyaçlara sağır bir kulağı" vardır; piyasa özel mallara olduğundan fazla, kamusal mallara ise az değer biçer. Bu da sınırlı sayıda kişinin yararlandığı mal ve hizmetleri üretenlerin katkılarına piyasa tarafından aşırı değer biçileceği, pek çok kişinin yararlandığı mal ve hizmetleri üretenlerin katkılarına ise piyasa tarafından olduğundan az değer biçileceği anlamına gelir.

Nihayet, bazı insanların daha büyük kişisel fedakârlık yapan başka insanlardan daha yüksek ücret ve maaş almalarının yarattığı adaletsiz-

lik, kamu girişimine dayalı piyasa ekonomilerinde büyük bir verimsizliğe neden olmaksızın düzeltilemez. Verimlilik, başka yerde istihdam edilmesi halinde toplumsal fayda ara katkıda bulunabilecek belirli bir emek türünün bedelini o emeği kullanan firmaya ödetmeyi gerektirir. Aksi halde firmalar bir başka yerde istihdam edilmeleri halinde sağlayacakları toplumsal faydalardan daha az katkıda bulunan işçileri istihdam edeceklerdir. Öte yandan, adalet işçilere kendi çabalarına ve fedakârlıklarına göre ödeme yapmayı gerektirir. Görmüş olduğumuz gibi, bunlar hiç de aynı şey değildirler ve şu ikileme yol açarlar: Emek piyasasının ücret oranlarını belirlemesine izin verirsek, bu oranlar marjinal gelir hasılasına yaklaşık olacaktır. Piyasanın belirlediği marjinal gelir hasılası yukarıda açıklanan sebeplerden ötürü farklı emek türlerinden kaynaklanan gerçek marjinal toplumsal faydalardan sapsa da, farklı emek türlerinin fırsat maliyetlerini önemli ölçüde yansıtırlar. Bu nedenle, farklı emek kategorilerini kullananlar onların marjinal gelir hasılalarını öderlerse, farklı emek türlerini pek çok durumda en üretken işlere tahsis ederiz. Ne var ki, eğer insanlara marjinal gelir hasılalarına göre ödenirse, işçilerin aldıkları karşılık çok adaletsiz olacaktır. Öte yandan, piyasanın belirlediği ücretlerin yerine çabaya ya da fedakârlığa göre belirlenen ücretleri getirerek bu adaletsizliğin üstesinden gelmeye çalışırsak, piyasa sosyalizmindeki firmalar, toplumsal faydalara en büyük katkıları yapan işçileri istihdam etmek için artık hiçbir özendiriciye sahip olmazlar. Bir sosyalist piyasa topluluğundaki sağlık kliniği yüksek eğitimli bir beyin cerrahına sadece "çaba ücreti" ödemek zorunda kalırsa, büyük bir hastanenin cerrahi merkezinde çok daha üretken biçimde çalışacak bir beyin cerrahını istihdam etmeyi maliyet açısından daha verimli bulabilir.

Piyasanın belirlediği ücret oranlarının adil ücret oranları yönünde değiştirilmesi halinde emek yanlış tahsis edileceğinden sosyalist piyasa ekonomilerinde verimlilik kayıpları olması ikileminden hiçbir çıkış yolu yoktur. Ayrıca, emek maliyetleri modern ekonomilerdeki pek çok mal ve hizmetin toplam üretim maliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturur. O halde eğer ücretler daha adil hale getirilirse, sadece ücret oranları değil, ekonominin bütün maliyet yapısı gerçek toplumsal fırsat maliyetlerinden *sistematik biçimde* ve önemli ölçüde sapacaktır. Çaba ücretleri marjinal gelir hasılası ücretlerinden daha yüksek olan emeğin doğrudan ya da dolaylı olarak imal ettiği mallar gerçek toplumsal fırsat maliyetlerinden daha yüksek fiyatlara satılacaktır. Çaba ücretleri marjinal gelir hasılası ücretlerinden daha düşük olan emek tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak imal edilen mallarsa gerçek

toplumsal fırsat maliyetlerinden daha düşük fiyatlarla satılacaktır. Bu da ücretleri daha adil hale getirmek için yapılacak her girişimin bir piyasa ekonomisinde büyük tahsis verimsizlikleri yaratacağı anlamına gelir.

Kamu girişimi piyasa ekonomilerinin bütün türleri toplumsal emeğin külfetlerini ve faydalarını adil olmayan biçimde dağıtır, çünkü işçiler çabalarından ya da kişisel fedakârlıklarından ziyade katkılarının piyasa değerine göre ödüllendirileceklerdir. Ne var ki ücretleri daha adil hale getirmek ister istemez sosyalist piyasa ekonomileri dahil bütün piyasa ekonomilerinde sistematik verimsizlikler üretir. Thomas Weisskopf gibi bazı piyasa sosyalizmi savunucuları insanların adil biçimde ödüllendirilmeyeceklerini kabul eder ve adaletsizliğin insanları verimli olmaya güdülemek için gerekli olmadığını teslim eder:

> Daha adil bir iktisadi ücretlendirme, ödemeyi, genetik şansla değil, makul olarak sadece farklı kişisel çaba ve kişisel fedakârlıkla ilişkilendirecektir
>
> Sosyalist piyasa ekonomilerinde insanlar öncelikle kendi emekleriyle yaptıkları üretken katkılar için ödüllendirilirler ... ama bu türden ödüller bu yeteneklerin üretimde kullanılması için şart bile değildir.[5]

David Schweickart gibi diğerleri, piyasa sosyalizmi teşkilatlarında ücretlendirmenin bir tür demokratik yordamla ortak çalışan işçiler tarafından kararlaştırılabileceğini öne sürerler: "Asgari ücret kuralları ve sermaye stok değerinin muhafaza edilmesi gereğinin dışında, firma içindeki gelir dağılımının bizatihi teşkilata bırakılması gerekir."[6] Bir gişimde yer alan işçilerin, ekonominin içinde bir emek piyasası olmasına rağmen, kendi ücretlerini diledikleri biçimde ve birbirine göre belirleyebileceklerini öne sürmek ya saflık ya da samimiyetsizliktir. Schweickart'ın *özyönetimli girişimlerindeki* işçilerin kendi ücretlerini diledikleri gibi belirleyebilecekleri biçimsel olarak doğru olsa da, bir başkası çıkıp, kapitalist işverenlerin de kendi çalışanlarının ücretlerini diledikleri gibi belirlemekte özgür olduklarını öne sürebilir. Bu akıl yürütmenin emek piyasalarının olduğu bir ekonomide (ister kapitalist ister piyasa sosyalisti olsun) yaratacağı sorun, bir başka yerde çalışmakta özgür olan çalışanları cezbetme zorunluluğunu göz-ardı etmesidir. Schweickart'ın özyönetimli piyasa sosyalizmi modelinde bir grup işçi, kalifiye bir mühendise, fabrikada yerleri silen bir işçi arkadaşları-

5. Thomas E. Weisskopf, "Toward a Socialism for the Future, in the Wake of the Demise of the Socialism of the Past," *Review of Radical Political Economics* 24, 3 ve 4 (Güz ve Kış 1992): s. 8.

6. David Schweickart, "Socialism, Democracy, Market, Planning: Putting the Pieces Together," *Review of Radical Political Economics* 24, 3 ve 4 (Güz ve Kış 1992): s. 31.

na (çabalarının ve fedakârlıklarının eşit olması şartıyla) ödediklerinden daha fazla ödemeyi artık istemediklerine demokratik biçimde karar verirse, kısa süre içinde kendilerini kalifiye mühendislerden yoksun durumda bulacaklardır! Çalışanların özyönetiminin geçerli olduğu piyasa ekonomilerinde emek piyasalarının var olması, ücret oranlarının marjinal ürün değerlerindeki farklılıklardan hayli etkileneceği anlamına gelir.

Weisskopf gibi, Michael Howard da piyasanın belirlediği ücretlerin adaletsiz olduğunu kabul eder. Howard ister çalışıyor olsun ister çalışmamayı tercih etsin, herkese, genel vergi gelirlerinden karşılanmak üzere, hayatını sürdürmesini güvence altına alacak bir gelir sağlamak için bir şeyler yapılmasını önerir.[7] Howard'ın önerisi üretkenliği çok düşük insanların ağır iktisadi zorluklar içinde yaşamalarını önlese de, insanların fedakârlık farklılıklarının sonucu olmayan marjinal gelir hasılaları farklılıklarından ötürü yaşanan adaletsizlikleri ortadan kaldırmaz. Üstelik Schweickart'ın haklı olarak Howard'ı uyardığı motivasyon sorunlarına yol açar. İhtiyacı temel alan tüketimin hoşnutsuzluğa ve motivasyon düşüklüğüne yol açmasının daha çok koşullara bağlı olup olmadığını aşağıda tartışıyorum. Fedakârlığı temel alan ücretlendirmenin, yeterince sürdürüldüğü takdirde insanların sonunda birbirlerinin ihtiyaca göre tüketmelerini (hoşnutsuzluğa ve verimsizliğe yer bırakmadan) sağlayacak bir dayanışma geleneği inşa edebileceğine inanmak için uygun sebepler görüyorum, ancak piyasayı temel alan ücretlerle fedakârlıklarının karşılığını tam olarak alamayan ve ağır çalışan insanların Howard'ın önerisindeki gibi hiçbir şey yapmadan rahat bir hayat süren insanlara içerlemeleri için her türlü sebebin var olduğu konusunda da Schweickart'a katılıyorum. Refah programlarını çevreleyen siyasetlerin tarihinden benim anladığım kadarıyla, çalışan *çok sayıda kişi* hak ettiklerinden daha az kazandıkları sürece, çalışmayan sağlıklı insanlara para ödemek hoşnutsuzluğu besleyecektir. Kapitalizm herkese toplumsal olarak yararlı iş güvencesi ve adil bir ücret sağlamadıkça, insanlık dışı (yetersiz ya da hiçbir refah programının olmadığı) bir durum ile adaletsizlik (kapitalizm altında sağlıklı birilerinin refahını sağlamak için çalışma) arasında seçim yapmak zorunlu olacaktır. Ancak bu ikilem cazip bir ekonomide ortaya çıkmamalıdır ya da çıkması gerekmez. Howard'ın insanlık dışı durumlardan kaçınmak için piyasa sosyalizmine bir refah programı eklemenin zorunlu olduğu görüşünün, piyasa sosyalizminde ilk planda temelden hatalı bir şeyler

7. Michael Howard, *Self-Management and the Crisis of Socialism* (Rowman and Littlefield, 2000)

olduğunu gösteren yeni bir bulgu olduğuna inanıyorum.

Kuşkusuz piyasa sosyalizminin bütün savunucuları kapitalizmin daha da adaletsiz olduğuna işaret ederler ve artan oranlı gelir vergilerinin ücret eşitsizliklerini azaltmak için kullanılabileceğini öne sürerler. Ancak bunu yaparken, tavsiye ettikleri vergi düzenlemelerinin aleyhine işlemesi muhtemel siyasi ve psikolojik engelleri göz ardı ederler. Sosyalist piyasa ekonomileri içinde iktisadi bakımdan avantajlı olanlar kaynak ve boş zaman avantajlarını neden orantısız siyasi iktidara çeviremesinler? Ve bu orantısız siyasi iktidarlarını ücret ve maaş adaletsizliklerini düzeltme girişimlerini engellemek için neden kullanmasınlar? Üstelik insanlar kendi davranışlarını kaçınılmaz biçimde akla uydurma eğilimi taşırlar. Emek piyasasının mantığı şudur: "Daha fazla katkıda bulunan daha çok alır." Böylece insanlar emek piyasasına katıldıklarında yaptıkları katkı temelinde bir ücret alma hakkını savunmak zorunda kalırlar. Artan oranlı vergilendirme yoluyla yeniden dağıtımın mantığı bu mantığa ters düşer. Bu nedenle sosyalist piyasa ekonomisindeki emek piyasalarına katılım, insanları sadece artan oranlı vergilendirmenin ahlâki mantığını görmeye yöneltmemekle kalmaz, muhaliflerin şu tezine karşı onları cevapsız bırakır: "Herkes zaten katkıda bulunduğu kadar alıyor, dolayısıyla haksız olan, refahı *yeniden* dağıtmaktır."

Son olarak piyasa sosyalizmi içinde bir başka etik ikilem daha vardır. Piyasa sosyalizminin hemen bütün savunucuları eğitimi temel bir insan hakkı olarak görürler ve genel kamusal eğitimin fırsat eşitliği ve siyasi demokrasi davalarını ilerleteceğini savunurlar. Ancak eğitim ve öğretim maliyetinin kamu kaynaklarından karşılanması halinde, bireylerin bu eğitim ve öğretimin sağladığı daha fazla üretkenliğin faydalarını kendilerine mal etmelerine izin verilmesinin nesi adaletlidir? Mantık *ya* bireylerin kendilerine piyasa sosyalizmi içinde daha yüksek ücretler ve maaşlar biçiminde fayda sağlayan eğitimin masraflarını üstlenmelerini *ya da* masrafı kamu kaynaklarından karşılanan eğitimin özel faydalar sağlamamasını emreder. İkincisi piyasa sosyalizminde imkânsız olduğu için, onu savunanların ciddi bir tutarsızlık olmaksızın kamusal genel eğitimi nasıl benimseyebileceklerini anlayamıyorum.[8]

8. Bu, zorunlu eğitimin dışında liyakatla öğrenci kabul eden bölümleri olan, bütünüyle parasız genel bir kamusal eğitimi tam olarak desteklemediğim anlamına gelmez. Bu eğitim sistemini bütün kalbimle destekliyorum. Aslına bakılırsa, 8. kısımda betimlenen katılımcı ekonominin avantajlarından biri, siyasi demokrasi, fırsat eşitliği ve etkin eğitim davalarını ilerletmek için gerekli eğitim sisteminin iktisadi adaletle tamamen tutarlı olmasıdır, çünkü katılımcı bir ekonomide kamusal kaynaklarla fonlanan bir eğitim sistemi aracılığıyla daha fazla eğitim görenler (ve böylece daha fazla insa-

PİYASALAR KAYNAKLARI VERİMSİZ BİÇİMDE TAHSİS EDER: Üçüncü kısımda bedavacı sorununun piyasaları eksik kamu malı üretimine nasıl yönelttiği açıklandı. Dördüncü kısımda piyasa dışı etkilerin, piyasalara, kaynakların verimsiz kullanımına yol açan görünmez bir elin yanı sıra görünmez bir ayak tarafından rehberlik edildiği anlamına geldiği açıklandı. Üstelik ana akım mikro iktisat kuramı rekabetçi olmayan piyasa yapılarının tahsisatta verimsizlikler yarattığını teslim eder ve Keynesçi makro iktisat kuramı da piyasalarda önemli verimsizliklere yol açan dengesiz dinamiklerin çoklu kaynaklarını saptar. Ne yazık ki piyasa sosyalizminin savunucuları için piyasaların verimsiz olmasına yol açan her sebep *hem* özel *hem de* kamu iktisadi teşkilatına dayalı piyasa sistemleri için geçerlidir. Ayrıca vergiler ve mali yardımlar piyasa dışı öğeleri yeterince içselleştirmezse, istikrar siyasetleri dengesiz dinamikleri yeterince karşılamazsa ve kartelleri engelleyen siyasetler özel girişim piyasa ekonomilerinde piyasaları mükemmel biçimde rekabetçi hale getirmeyi başaramazsa, bunları kamu girişimi piyasa ekonomilerinde de başaramayacaktır. Başka deyişle, piyasaların sosyalist piyasa ekonomilerinde kapitalist ekonomilerde olduğundan daha verimli olacağına inanmak için pek az neden vardır.

PİYASALAR BİZİ BİR ARADA TUTAN TOPLUMSAL BAĞLARI TAHRİP EDER: Piyasalar bireysel seçimi toplumsal seçime kıyasla kolaylaştırarak sadece üretim kaynaklarını verimsiz biçimde tahsis etmekle kalmaz, çarpık, toplum dışı bir insani kalkınma örüntüsü de geliştirir. Sam Bowles (ki kendisi piyasa sosyalizmini savunur) piyasa sistemlerindeki toplum dışı eğilimlere ilişkin etkileyici bir açıklama yapar:

> Eğer piyasa tahsisleri *gerçekten de* Pareto optimali [yani verimlilik] sonuçları *doğursaydı* ve eğer sonuç olarak ortaya çıkan gelir dağılımının *gerçekten de* adil olduğu düşünülseydi (iki büyük "eğer"), piyasa demokratik olmayan bir iktidar yapısını ya da hırsı, fırsatçılığı, siyasi edilgenliği ve başkalarına kayıtsızlığı desteklemesi halinde gene başarısız olurdu. Buradaki esas fikir, piyasalara ilişkin değerlendirmemizin (ve piyasa başarısızlığı kavramımızın) piyasanın gerek iktidar yapısı, gerekse insani kalkınma süreci üzerindeki etkilerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğidir. Antropologların uzun süredir vurguladıkları gibi, mübadelelerimizi nasıl düzenlediğimiz ve farklı iktisadi faaliyetlerimize nasıl eşgüdüm sağladığımız ne tür insanlar haline geleceğimizi etkiler. Piyasalar belli kişisel gelişim tiplerini güçlendiren ve diğerlerini cezalandıran toplumsal ortamlar olarak düşünülebilir.... Piyasanın güzelliği, bazılarının diyeceği gi-

ni sermaye biriktirenler) daha kısa süreli eğitim görenlerden daha büyük iktisadi ödül sağlamayacaklardır.

bi, kesinlikle şudur: O, insanlar birbirlerine karşı kayıtsız olsalar *bile* gayet iyi işler. Ve karmaşık iletişimi, hatta katılımcılar arasında güven duygusunu bile gerektirmez. Ama bu aynı zamanda bir sorundur. Ekonomi, piyasaları, işyerleri ve diğer mekânlarıyla birlikte devasa bir okuldur. Bazı yetenek ve tutumların geliştirilmesini teşvik edip ödüllendirirken, bazılarını nadasa bırakır ya da köreltir. Bu ortamlarda faaliyet göstermeyi öğreniriz ve bunu yaparken başka ortamlarda olabileceğimizden farklı birileri haline geliriz .... Piyasaların, başkalarıyla dayanışma duyguları, duygudaşlık yetisi, karmaşık iletişim kurma ve kolektif karar alma yetisi gibi değerli özellikleri iktisadileştirerek bu özelliklerin kıtlığıyla başa çıktığı söylenir. Ancak uzun vadede piyasalar bu değerlerin erozyona uğramasına, hatta ortadan kalkmasına katkıda bulunur. İnsan doğasının zayıflığına makul bir uyum sağlama gibi görünen şey, aslında sorunun bir parçası olabilir.[9]

Piyasa ekonomileri insanlara her gün düşmanca alıcı ve satıcı rolleri verir. Burada kişinin kendi rakibiyle duygudaşlık kurması kendi refahı için yıkıcıdır. Piyasa fiyatları bireysel faaliyetlerin lehine olan toplumsal etkinliklerin aleyhine sistematik eğilimler taşır. Piyasalar, bireysel etkinliklerin işlem maliyetlerini düşürüp toplumsal olanlarınkini artırarak toplumsal etkinlikten çok, bireysel etkinlik aracılığıyla refahı sürdürmeyi kolaylaştırır. Ortak ya da toplumsal tüketim bedavacı ya da işlem maliyeti sorunlarıyla kapışırken, özel tüketim piyasa ekonomilerinde hiçbir engelle yüz yüze gelmez. Tek kelimeyle, piyasaların alamet-i farikası toplum dışı eğilimleridir.

Piyasalar ya da hiyerarşik karar oluşturma, "başkalarıyla dayanışma duyguları, duygudaşlık yetisi, karmaşık iletişim ve kolektif karar alma yetisi" gibi değerli ancak kıt insani özelliklerin kullanımından tasarruf eder. Ancak daha da önemlisi, piyasalar ve hiyerarşik ilişkiler demokratik ve toplumsal kaygıları göz ardı edenleri ödüllendirerek ve bunları hesaba katanları cezalandırarak bu değerli özelliklerin erozyonuna ya da yok olmasına katkıda bulunur. Eğitim düzeylerindeki muazzam artışa rağmen, işgücünün XX. yüzyılın sonunda, başına kıyasla kendi kendini yönetme potansiyelini kullanma konusunda daha başarısız olması ya da insanların kendilerini daha yalnız, yabancılaşmış, birbirinden şüphe eder ve her zamankinden daha köksüz hissetmeleri rastlantı değildir. Robert Bellah, Jean Bethke Elshtain ve Robert Putnam, diğerlerinin yanı sıra sivil hayatın genel çöküşünü ve bütün gelir ve eğitim düzeylerinde güven ve katılımda görülen zayıflamayı belgelemişlerdir. Artık hiç kuşku yoktur ki, Putnam'ın sözleriyle, "toplumsal doku gözle görülür biçimde daha da incelmektedir; birbirimize faz-

9. Sam Bowles, "What Markets Can and Cannot Do," s. 15-16.

la güvenmemekteyiz ve birbirimizi fazla tanımamaktayız."[10] Büyük bir iktisadi kurum yerine televizyonun yaygınlaşmasını suçlamak daha kolaydır, ancak piyasaların hayatlarımızın daha fazla alanına nüfuz ettikçe insanları birbirinden koparan etkileri bu eğilimden daha fazla sorumludur.

PİYASALAR SINIFSAL BÖLÜNMELER YARATIR: Piyasalar bir toplumsal ortam yaratırlar. Bu ortamda bir yöneticiler, meslek sahipleri, entelektüeller ve teknisyenler sınıfı (bunlara "koordinatörler" diyorum) giderek hâkimiyet kurabilir ve nihayet sıradan işçileri sömürebilir. Tom Weisskopf şu sözleri sarf ettiğinde bu gerçeği teslim eder:

> Piyasa sosyalizminde bazı insanların karar alma sorumluluğu gerektiren kilit noktalarda yer almaları gerektiği ve bu insanların büyük olasılıkla nüfusun geri kalan kısmının çoğundan daha büyük bir iktidarın yanı sıra daha yüksek gelir sağlayacakları kesinlikle doğrudur .... Farklı beceriler, yetenekler ve sorumluluklarla birlikte gelen geniş bir eşitsizlikler alanı olacaktır.[11]

Sam Bowles piyasaların iktisadi demokrasiyi besleyecek yerde neden zayıflattığını açıklar.

> Demokratik yönetişim bir değer ise, demokratik kurumları desteklemesi ve demokratik bir ortamda etkin biçimde işlev görebilmesi muhtemel olan insanların gelişmesini sağlayan kurumları tercih etmek makul görünür. Gördüğümüz gibi, piyasalar bu gerekli özelliklerin oluşturulmasına düşman bir ortam sağlayabilir. Modern demokratik yurttaş için gerekli olan karmaşık karar alma ve bilgi analiz etme yeteneklerinin piyasalarda destek bulma ihtimali yoktur.[12]

Bowles'ın belirtmeyi unuttuğu nokta, piyasa ekonomilerinde "karmaşık karar alma ve bilgi analiz etme yetenekleri"nin aşınmasının bütün katılımcılar için aynı ölçüde geçerli olmadığıdır. Ortaya çıkan sonuçlar gayet eşitsizdir; az sayıda kişi karar alma ve iletişim kurma rolleri için seçilirken, çoğunluğa emirleri yerine getirme görevi düşer. Bütün bunlar, piyasaları koordinatör sınıf dinamikleri ve ayırımları için üre-

10. Putnam bu sözleri Amerikan Siyasi Bilimciler Derneği'nin 1995'te Chicago'da yapılan yıllık toplantısında söyledi. *Washington Post* (3 Eylül 1995, A:5) bu sözleri alıntıladı.

11. Thomas Weisskopf, "Toward a Socialism for the Future in the Wake of the Socialism of the Past," *Review of Radical Political Economics* 24, 3 ve 4 (Güz & Kış 1992): s. 9.

12. Sam Bowles, "What Markets Can and Cannot Do," s. 15-16.

me zemini haline getirir. Çalışan yönetimli piyasa ekonomilerinde işçiler her türlü kararı alma hakkına resmen sahip olsalar da, sosyalist piyasa girişimlerinde görevlerin belirlenmesi ve yerine getirilmesi için oluşturulan örgütlenme sadece çok az kişiyi yetkilendirir ve işçilerin çoğuna yetki vermez. Yöneticiler ve profesyonel çalışanlar şirket kararlarına giderek hâkim olacaklardır, çünkü çoğu çalışan kendi görüşlerini etkili biçimde ifade etmek için ne bilgiye ne de özgüvene sahip olacaktır. Ayrıca, rekabetçi bir piyasada ayakta kalma gereği çalışma hayatının niteliğini geliştirebilecek pek çok seçeneği geçersiz bıraktığı için, yetkisiz işçiler bilanço hesaplarını parayla tutulan profesyonellere bırakmaya giderek istekli olacaklardır. Yugoslav deneyimi bize bir şeyler öğretmişse, o da, sıradan işçilerin iktisadi özyönetime katılma dürtüsünün, rekabetçi piyasa dinamikleri ve onları yetkisizleştirirken yöneticileri yetkilendiren iş yapıları bağlamında azaldığıdır.

Piyasa sosyalizmini savunanların sorusu kendi vizyonlarının kendi içinde çelişip çelişmediğidir. Başlıca güdülenme araçları olarak hırs ve korku temel alınırken, insanları iktisadi güvensizlik korkusunun yanı sıra toplumsal bakımdan sorumsuz bir hırsın olumsuz etkilerinden özgürleştirmek nasıl mümkün olabilir? Bir piyasa sosyalizmi içinde eşitsizlikleri ve güvensizlikleri azaltmak için atılacak her adım aynı zamanda onun güdüleme sistemini zayıflatmaz mı?

Topluluğu temel alan ekonomiler

Kapitalizmi, otoriter planlamayı ve piyasa sosyalizmini reddeden bazıları, New England şehir toplantılarında bir zamanlar kullanılan türde bir doğrudan demokrasiyle yönetilen, kendi kendine yeten bir yerel ekonomi vizyonu sunarlar. Artan sayıda radikal çevreci ve genç anarşist, sadece iktisadi kurumların ölçeğini küçülterek ve kendine yeterli yerel toplulukları artırarak liberter hedeflere ulaşılabileceğini, yabancılaşmanın azaltılabileceğini ve ekolojik dengenin kurulabileceğini öne sürerler.[13] Coğrafi olarak ayrı gruplar arasında bir işbölümüne eşgüdüm sağlayıp piyasa ve planlamanın ele aldığı sorunu çözmek için bu tahsis mekanizmalarının yıkıcı misillemelerinden kaçınmaya çalışırlar. Büyük ulusal ekonomileri küçük ve özerk iktisadi topluluklar halinde yerinden yönetimli hale getirerek yüz yüze demokratik karar alma imkânını geliştirmeyi ve yerel toplulukların kendi faaliyetlerinin

13. Ekolojik temelde topluluğa dayanan ekonomiye ilişkin mükemmel bir araştırma ve savunu olarak bkz. Fred Curtis, "Eco-localism and Sustainability," *Ecological Economics* 46 (2003): s. 83-102.

çevreye etkilerini dikkate almalarını sağlayacak özendiriciler yaratmayı umarlar. Katılımcı demokrasinin insanların birbirini tanımadığı ve sorunları kişisel olarak tartışamadığı geniş gruplar içinde işlemeyeceğini, ancak küçük topluluklar içinde işleyebileceğini öne sürerler. Aynı zamanda bütün seçeneklerin sonuçları "arka bahçemde" ortaya çıkacağı için, bu arka bahçe ilkesi yerel toplulukları çevreyi korumaya da zorlayacaktır. Kuşkusuz, farklı piyasa sosyalizmi ve demokratik planlama modellerinin var olması gibi, topluluğu temel alan ekonomiler de farklı çeşitlemeler sunar. Toplumsal ekoloji ve liberter belediyecilik,[14] demokratik çoğulculuk yoluyla ekolojik toplum,[15] Budist ekonomiler,[16] biyobölgecilik,[17] ekolojik ekonomiler[18] ve ekososyalizm[19] bu çeşitlemelerden bazılarıdır ve hepsi önemli bakımlarından birbirinden ayrılır. Küçük ölçek ve demokratik otarşi öneren radikallerin katılımcı ve ekolojik hedeflerine sempati duymakla birlikte, topluluğu temel alan ekonomilerin bütün çeşitlemelerinin büyük sorunlar taşıdığını düşünüyorum.

İYİ TANIMLANMAMIŞ MODELLER: Piyasa sosyalizminin ve demokratik planlamanın pek çok çeşitlemesinin aksine, topluluğu temel alan hiçbir iktisadi "model" gerçek bir model değildir, yani bir ekonomi içinde alınması gereken bütün kararların nasıl oluşturulacağına ilişkin kural ve yordamları belirlemez. Bu nedenle topluluğu temel alan ekonomilerin bütün çeşitlemeleri tutarlı modeller değil, gerçekten de vizyonlardır. Savunucular, zaman zaman mutlu bir kayıtsızlıkla, kaçınılmaz biçimde ortaya çıkacak önemli sorunları ele almayı başaramadıklarını fark etmezler. Savunucuları, zaman zaman bir şeye *nasıl* karar verileceği konusunda özgül, somut yanıtlardan yoksunluğu, belirlenimci piyasa sosyalizmi ve demokratik planlama modelleri diye eleştirdikleri şeye kıyasla bir erdem olarak görürler. Ancak bu tepki soru-

14. Bkz. Murray Bookchin, *Post Scarcity Anarchism* (Black Rose Books, 1986, ilk bs. 1970); Murray Bookchin ve Janet Biehl, *The Politics of Social Ecology* (Black Rose Books, 1998); ve Howard Hawkins, "Community Control, Worker's Control, and the Cooperative Commonwealth," *Society and Nature* 1, 3 (1993).
15. Bkz. David Korten, *The Post-Corporate World: Life after Capitalism* (Kumarian Press, 1999); ve Paul Hawken, *The Ecology of Commerce* (HarperCollins, 1993).
16. E. F. Schumacher, *Small is Beatiful* (Harper and Row, 1973).
17. Kirkpatrick Sale, "Principles of Bioregionalism", J. Mander ve E. Goldsmith, der., *The Case against the Global Economy* içinde (Sierra Club Books, 1996).
18. Herman Daly ve Joshua Ferley, *Ecological Economics* (Island Press, 2004).
19 Joel Kovel, *The Enemy of Nature: The End of Nature: The End of Capitalism or the End of the World?* (Zed Books, 2002) ve Roy Morrison, *Ecological Democracy* (South End Press, 1995).

nun esasını gözden kaçırır. Ekonominin nasıl yönetileceğine ilişkin bir öneriyi bu öneri kapsamlı ve tam bir öneri olana kadar değerlendirmek imkânsızdır. Bu başarısızlık bugünün kapitalist sisteminden topluluğu temel alan bir ekonomiye nasıl geçileceğini açıklama sorunuyla karıştırılmamalıdır. Topluluğu temel alan ekonomilerin savunucuları, topluluğu temel alan bir ekonomiye bir kez ulaştığımızda belirli konularda nasıl karar alınacağı sorusunu tam olarak yanıtlayacak yerde, bu geçiş sorununu çoğu kez daha kapsamlı biçimde ele alırlar. Bu başarısızlık insanların topluluğu temel alan bir ekonomide almayı tasarladıkları karar türlerine ilişkin spekülasyon eksikliğiyle karıştırılmamalıdır. Topluluğu temel alan ekonomilerin savunucuları, insanların kökten farklı teknolojileri ve ürünleri seçmeleri gerektiğine, boş zamanı çalışmanın karşısına koymakla ilgili önceliklerini değiştirmeleri gerektiğine ve "maddi malzeme akışı"nda sıfır büyüme zorunluluğunu kabul etmeleri gerektiğine dair güçlü kanaatlerle güdülendikleri için, düşünürler genellikle kendi topluluğu temel alan ekonomilerinde alınacağına *inandıkları* kararlar ile bugünün kapitalist ekonomilerinde alınan kararlar arasındaki farklılıklara ilişkin uzun uzadıya yazarlar. Sorun şudur ki, her meslekten iktisatçı her ekonomide alınması gereken belirli karar kategorileri olduğunu bilir ve bir öneri, onu savunan kişinin bu zorunlu kararların nasıl alınacağına dair kendi önerilerini belirtebileceği kadar kapsayıcı olana kadar (iktisatçıların formel model dedikleri şeye sahip olana kadar) ekonominin savunucuların iddia ettikleri şeyi yapıp yapamayacağını değerlendirmek tam anlamıyla imkânsızdır.

YARI ÖZERK CEMAATLAR NASIL BÜTÜNLEŞTİRİLİR?: Bu ilk sorunun bir dışavurumu, çok gerekli olduğunda topluluğu temel alan hiçbir ekonomi çeşitlemesinin topluluğun tamamen kendine yeterli olmasını anlaşılabilir sebeplerden ötürü önermemesidir. Başka deyişle, özerk toplulukların sadece yarı özerk oldukları anlaşılmaktadır. Ve sıra bu "yarı" bölümün tam olarak nasıl ele alınacağına geldiğinde, değişmez biçimde geçiştirmenin ve demokratik toplulukların kendi aralarında tatminkâr biçimde işleyeceğine dair inanç beyanatlarının ötesinde hiçbir yanıt bulamayız.[20] Kuşkusuz, topluluklar tamamen kendilerine yeterli olsalardı, çabaların ve adaletsizliklerin verimsiz tekrarı olurlardı.

20. Örnek vermek gerekirse, Joel Kovel, Kirkpatrick Sale'in, ilişkilerinin sadece "bağımlı olmaması, mali olmaması ve zararlı olmaması gerektiği"ni söyleyerek biyobölgeler arasındaki bağlantılara ilişkin ciddi sorunlara yanıt verdiğini düşünür. (Kovel, *Enemy of Nature,* 175; Sale, "Principles," s. 483)

Ancak muhtemelen toplulukların işbölümünün avantajlarını yeniden keşfetmeleri halinde, bu yazında yer alan hiçbir öneri, artık bütünüyle özerk olmayan toplulukların kendi işbölümlerini nasıl düzenlemeleri gerektiği sorusuna yanıt vermez, ki bunun nedeni de bu önerilerin hiçbirinin gerçek modeller olmamasıdır.

Topluluklar ne kadar işbölümüne girmek istedikleri konusunda nasıl karar verirler? Bir topluluk diğer bir topluluktan daha fazla işbölümü isterse ne olur? Bookchin'in liberter belediyecilik anlayışı dikkatle okunduğunda hiçbir topluluğun istediğinden daha büyük bir işbölümünü kabullenmemesi gerektiği açığa çıkar. Bu açık olmakla birlikte sorunlu bir kuraldır. Bu kural topluluklar arasında en az işbölümü isteyen topluluğun kendi tercihini bütün diğer toplulukların tercihlerine dayatabileceği anlamına gelir. Doğal, insani ve/veya fiziksel sermaye sağlama bakımından daha iyi olan bir topluluğun, bu veto hakkı sayesinde bilinçsizce de olsa neden haksız avantaj sağlamayacağı belirsizdir. Topluluklar başka topluluklarla bir işbölümü üzerinde anlaşabilseler bile, bu işbölümünün külfetlerinin ve faydalarının nasıl dağıtılacağına karar verme konusunu nasıl ele alacaklardır? İş bölümünü ortaklaşa nasıl yöneteceklerdir? Her topluluğun üretmediği mal ve hizmetlerin ticareti serbest piyasalarda yapılmayacak mıdır? Eğer yapılacaksa, topluluğu temel alan ekonomileri savunanlar kapitalizmde ve piyasa sosyalizminde (haklı olarak) eleştirdikleri olağan adaletsizliklere, istikrarsızlıklara ve verimsizliklere kendileri de düşmeyecekler midir? Topluluklar karşılıklı olarak faydalı iktisadi ilişkileri planlamaya çalışmalı mıdırlar? Eğer çalışırlarsa, bunu nasıl yapacaklardır ve merkezi planlamanın otoriter dinamiklerinden nasıl kaçınacaklardır? Toplulukların bütün bunlara "demokratik biçimde" karar vereceklerini öne sürmek yeterince iyi bir yanıt değildir.

Joel Kovel'in yaygın bir "ekolojik meclisler" ağı olarak tanımlanan ekososyalizm modeli pek çok bakımdan bu yazında yer alan diğer modellerden daha belirsizdir. Aslında bu, hareket stratejisi bakımından, tutarlı bir kapitalizm sonrası iktisadi modelden daha ilginç ve içgörülü bir öneridir. Ancak Kovel aşırı yerelciliğin dezavantajlarına ilişkin mükemmel bir eleştiri sunar:

> Saf bir topluluk ya da "biyobölgesel" ekonomi bir fantezidir. Katı yerelcilik toplumun çok eski evrelerine aittir: Günümüzde yeniden üretilemez ve üretilseydi de mevcut nüfus düzeyinde ekolojik bir kâbus olurdu. Dağınık yerleşim yeri çokluğundan kaynaklanan ısı kayıplarını, kıt kaynakların israfını ve çabanın yeniden üretiminin gereksizliğini hayal edin .... Bu, hiçbir şekilde, küçük ölçeğin ya da yerel girişimlerin taşıdığı büyük değerin

bir inkârı olarak yorumlanmamalıdır .... Bu daha çok, yerelin ve özelin küresel bütün içinde ve boyunca var olması, herhangi bir ekonomide duvarları herhangi bir şehir ya da biyobölgeyle sınırlanabilir olmayan bir karşılıklı dayanışma olması gerektiği ve sorunun, temelde parçaların bütünle ilişkisi olduğu yönünde bir diretmedir.[21]

Topluluğu temel alan ekonomiler için geliştirilen öneriler bu temel sorunu ele almayı başaramaz. Sonunda topluluklar arasındaki işbölümüne eşgüdüm sağlamak için gerekli tahsis mekanizmalarını tasarlama sorunu ortadan kalkmaz ve özerk iktisadi toplulukları savunanlar, sadece "yarı özerk" olan topluluklar arasındaki işbirliğine nasıl eşgüdüm sağlayacaklarına, tutarlı ya da doyurucu hiçbir yanıt vermezler.

TEK BÜYÜK TOPLANTI İŞE YARAMAZ: Topluluğu temel alan ekonomileri savunanlar toplulukların kendi içlerinde farklı kararları nasıl alacaklarına ilişkin hayati sorulara da somut yanıtlar veremezler. Binlerce insanın bulunduğu bir toplulukta bile farklı işçi ve tüketici grupları olacaktır. Alınması gereken farklı türden iktisadi kararlar olacaktır. Bütün topluluğun gündeme gelen her iktisadi sorun için oy vermesi pratik değildir. Böyle bir toplantının gündemi neye benzeyecektir? Bu gündemi hazırlama sorumluluğu kime ait olacaktır? Ayrıca, bir topluluğun demokratik bir oylama yapması, belirli bir iktisadi tercihten topluluğun bütün üyelerinin eşit derecede etkilenmediği durumlarda o topluluğun yurttaşlarına *etkilenme dereceleriyle orantılı* karar alma yetkisi sağlamaz. Ne de bütün kararlar bu topluluklar içinde oluşan çalışma gruplarına bırakılabilir. İşçilerin aldığı pek çok tür karar diğer işçi gruplarını etkiler ve topluluk içindeki tüketicilerle de eşgüdümlü olmak gerekir. Topluluğu temel alan ekonomileri savunanların bu iç karar alma sorunlarının nasıl çözülmesi gerektiğine ilişkin söyleyebilecekleri fazla bir şey yoktur. Bütün iktisadi kararlarda nihai yetkinin herkesin fikrini söylediği ve bir oya sahip olduğu topluluk meclisine düştüğünü söylemek yeterince iyi bir yanıt değildir.

Topluluğu temel alan ekonomilerin bütün savunucuları özel girişimi ve piyasaları tamamen reddetmezler. Vizyonları üretici kooperatiflerinin yanı sıra özel firmalara ve "uygun biçimde toplumsallaştırıldığı"nda piyasalara da yer veren bazılarının bunu yaptıkları görülmektedir, çünkü rekabet ve hırstan, bizatihi adil işbirliğiyle gerçekten tutarlı olan iktisadi ilişkilere geçiş sırasında neyi hoşgörüyle karşılamak zo-

21. Joel Kovel, *Enemy of Nature*, s. 156.

runda olduğumuz konusunda kafaları karışıktır. Diğerleri hatalı biçimde bazı özel girişimlerin ve bazı piyasaların adil işbirliğiyle bağdaştığına inanırlar. Onlar, Joel Kovel'in sözleriyle, özel girişimi ve piyasa güçlerini adil işbirliği arayışında olan insanlarla bir araya getirmenin, çakallarla tavukları aynı kümeste yetiştirmeye çalışmaktan farksız olduğunu anlayamazlar. Topluluğu temel alan ekonomilere ilişkin daha radikal vizyonlar özel girişimi ve piyasaları tamamen reddederler. Katılımcı ekonomileri destekleyenlerimiz gibi, liberter belediyeciliği, ekososyalizmi ve toplulukçu anarşizmi savunanlar da gerçekten istenen bir ekonomide ne özel girişime ne de piyasalara yer olduğunu öne sürerler.

Ne var ki, topluluğu temel alan ekonomileri destekleyenlerin hepsi (piyasaları ve özel girişimi bir ölçüde ortadan kaldırmaya ya da muhafaza etmeye eğilimli olsalar da) kararlı biçimde demokratik, eşitlikçi ve çevrecidirler. Topluluğu temel alan ekonomileri savunanlar ve katılımcı ekonomileri destekleyenler aynı değerleri paylaştıkları için, tartışma devam ettikçe, çoğumuzun şimdikinden daha yakın müttefikler haline geleceğimize inanıyorum. Katılımcı bir ekonomide topluluğu temel alan bir ekonomiyi savunanların hoşuna gitmeyecek herhangi bir şey olduğuna inanmıyorum. Aslında, topluluk temelinde ekonomileri cazip bulanların, katılımcı bir ekonominin bazı özelliklerinin, çözüm bulamadıkları pek çok sorunu çözebileceğini göreceklerini düşünüyorum. Bu, katılımcı ekonomiye ilişkin eleştirilerin anarşist yayın organlarında yer almadığı anlamına gelmez.[22] Ancak bana kalırsa, değerler konusunda bir anlaşmazlık varsa da çok azdır ve anarşist eleştirmenlerimiz tarafından k rumlar ve yordamlar konusunda dile getirilen anlaşmazlıkların çoğu katılımcı ekonomi taraftarlarının fiilen önerdikleri şeyin yanlış okunmasına ve yorumlanmasına dayanmaktadır. Başka deyişle, en modern, liberter vizyonları savunanları, konsey komünistlerimiz, *sendikalistlerimiz*, *anarşistlerimiz* ve lonca sosyalizmini savunanlarımız gibi müttefik olarak görüyorum ve yarı özerk topluluklar arasındaki iktisadi ilişkilere nasıl eşgüdüm sağlayacakları ve farklı işçi ve tüketici gruplarından oluşan topluluklara karar alma yetkisinin topluluk içinde bölüştürülmesine dair nasıl önerilerde bulunacakları konusunda düşünürlerken *katılımcı planlama* uygulamalarını göz önüne almalarını rica ediyorum.

22. Anarşistlerden gelen eleştirel tepkiler için bkz. Odessa Steps, "The Sad Conceit of Participatory Economics," *Mortheast Anarchist* 8; Jeff Stein, "Review: Looking Forward," *Libertarian Labor Review* (Kış 1992); Jeff Stein, "Review: After Capitalism," *Anarcho Syndicalist Review 37* (Bahar 2003); ve Jon Bekken ve editoryal kolektif, "Anarchist Economics," *Anarcho Syndicalist Review* 39 (Bahar 2004).

Piyasa sosyalizmi ve topluluğu temel alan ekonomilerde olduğu gibi, demokratik planlamanın farklı çeşitlemeleri de geçmiş yıllar boyunca önerilmiştir ve aralarında önemli farklılıklar vardır. *Science & Society*'nin Bahar 2002 sayısı bütünüyle farklı demokratik planlama modellerine ayrıldı. Dokuz iktisatçı demokratik planlamanın en iyi şekilde nasıl örgütlenebileceğine ilişkin fikirlerini sundular ve birbirlerinin önerilerini yorumladılar. Bu sayının özel editörü Pat Devine, yazdığı girişbölümünde, "müzakere edilmiş eşgüdüm"[23] dediği kendi demokratik planlama modelini şu sözlerle açıkladı:

> Michael Albert, Al Campbell, Paul Cockshott, Alin Cottrell, Robin Hahnel, David Kotz, David Laibman, John O'Neill ve ben, demokratik, katılımcı planlamanın sonunda piyasa güçlerinin yerini alması gerektiği görüşünü paylaşmaktayız. Ancak hepimiz ya da bazılarımız arasında pek çok başka anlaşma noktası olsa da, ayrıntıların yanı sıra temel ilkeler ve değerler konusunda anlaşmazlıklar da vardır.

Sonraki üç bölümde demokratik planlamanın genellikle katılımcı ekonomi olarak bilinen çeşitlemesi sunuluyor ve savunuluyor. Bu, adil işbirliği ekonomisi için savaşanların, kapitalist şirketler ve piyasalar ya da planlamacılar ve otoriter planlar olmaksızın; çevreyi korurken, dayanışma ve çeşitliliği teşvik ederken; iktisadi adaletin, demokrasinin ve verimliliğin nasıl sağlanacağına ilişkin önerilerimizi somut olarak bilmek isteyenlere açıklayabilecekleri iktisadi bir vizyondur. Bu aynı zamanda, herhangi bir ekonomide alınması gereken bütün farklı karar türlerinin tam olarak nasıl alınacağı sorusunu yanıtlayan ve farklı demokratik işçi ve tüketici konseylerinin iktisadi faaliyetlerinin katılımcı bir demokratik planlama yordamı aracılığıyla verimli ve adil biçimde nasıl eşgüdümlü hale getirilebileceğini somut olarak açıklayan kapsamlı bir öneri, formel bir modeldir. Başka deyişle bu, adil bir işbirliği vizyonu olmanın yanı sıra, formel analiz ve eleştiriye tabi tutulabilecek özenli bir modeldir.

23. Bkz. Pat Devine, *Democracy and Economic Planning* (Westview Press, 1988).

VIII
Katılımcı ekonomiler

1970'lerde Michael Albert ve ben şu sonuca vardık: pek çok konsey komünisti, sendikalist, anarşist ve lonca sosyalistinin paylaştığı, özyönetimli bir ekonomi vizyonu, özünde sağlamdı, ama ne yazık ki bunları savunanlar, kapitalizme getirdikleri alternatifin tam olarak nasıl işleyebileceğini açıklayan tutarlı bir model oluşturmayı başaramamışlardı. Liberter sosyalist öncellerimiz kapitalizm ve otoriter planlama karşısında işçi ve *topluluk özyönetiminin* taşıdığı avantajlara ilişkin etkileyici kıyaslamalar yaptılar. Ancak tam da zorunlu kararların nasıl alınacağı, hararetle savundukları demokratik yordamların nasıl tutarlı bir plan oluşturacağı, planın etkili olacağına inanmak için ne gibi bir sebebin olduğu ya da insanların çalışmaya ve yeniliklere nasıl güdülenecekleri gibi zor soruları genellikle yanıtsız bıraktılar. Ancak bütün bun-

lardan hareketle, onların görüşlerinin gerçekleştirilmesi imkânsız bir hayal olduğuna inanmadık. Bu, vizyonu ete kemiğe büründürmek ve uygulanabilirliğini kanıtlamak için daha fazla kuramsal çalışmanın gerekli olduğu anlamına geliyordu.

1980'lerde pek çok ilerici iktisatçı, piyasaların ya da otoriter planlamanın aracılığı dışında ayrı üretici ve tüketici gruplarının faaliyetlerine eşgüdüm sağlamanın imkânsız olduğunu uzun süredir iddia eden muhafazakâr eleştirmenlere katıldı. George Scialabba'nın açıkladığı gibi: "Çoğu iktisatçı, modern bir ekonominin ancak iki mekanizma aracılığıyla işlev görebileceğine inanır: Belki biraz düzenlemeyle, piyasa mübadelesi; ya da bir devlet bürokrasisinin merkezi planlaması. Sovyet imparatorluğunun çöküşünden ve çok önceden beri, merkezi planlamanın yetersizliği aşikâr olmuştur. Sınırları ne olursa olsun piyasaların cazibesi siyaset ve iktisat yazarları arasında artık bir inanç ifadesi, *Dissent*'in yeni yazarları dahil demokratik sosyalistlerin bile benimsedikleri bir öncül olmuştur."[1] Demokratik planlamanın uygulanabilirliğine ilişkin kuşkuculuk pek çok demokratik sosyalistin piyasa sosyalizminin ya da karma ekonomilerin değişik çeşitlemelerini desteklemesine neden oldu. Üçüncü bir yolun olmadığını ilan ettiler ve planlamayı bizzat üreticilerin ve tüketicilerin yapmasını isteyen bizleri, kendilerini ve başkalarını aldatmakla suçladılar. Şu açık sözlerle son noktayı koyan kişi Alec Nove'ydi: "Karmaşık bir sanayi ekonomisinde, o ekonominin parçaları arasındaki ilişki, ilke olarak, ya serbest müzakereyle oluşturulan sözleşmeleri [yani piyasaları] ya da planlama dairelerinden gelen bağlayıcı bir talimatlar sistemini [yani merkezi planlamayı] temel alabilir. *Üçüncü bir yol yoktur.*"[2]

1991'de yayımlanan iki kitapta, Michael Albert ve ben, tam da işçi ve tüketici konseylerinin ortak çabalarını bilinçli, demokratik, adil ve verimli biçimde bizzat nasıl eşgüdümlü hale *getirebileceklerini* ayrıntılı biçimde açıklayarak katılımcı planlama örneğindeki düşünsel zayıflıkları gidermeye çalıştık. *The Political Economy of Participatory Economics*'te (Princeton University Press) kuramsal bir katılımcı planlama modeli oluşturduk ve onun özelliklerine ilişkin özenli bir çözümleme yaptık. *Geleceğe Bakmak: 21. Yüzyıl İçin Katılımcı Ekonomi*'*de gerçekçi ortamlarda katılımcı karar almanın karmaşıklığını inceledik ve kuramsal modellerin rahatça göz ardı ettikleri pratik sorunları ele

1. George Scialabba, "A Participatory Economy," *Dissent* (Bahar 1992): s. 280-281.
2. Alec Nove, *The Economics of Feasible Socialism* (George Allen and Unwin, 1983), s. 44.

* *Geleceğe Bakmak*, çev.: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 1994.

aldık. Bu yayından sonra eleştirmenler ansızın katılımcı planlamanın teknik olarak imkânsız olduğu itirazından vazgeçtiler ve yeni itirazlarda bulundular. Bazıları, katılımcı bir ekonominin her halükârda cazip olmadığını öne sürdü. Diğerleri, insan doğasıyla bağdaşmadığını öne sürdüler. Ve gene bazıları, ne kadar cazip ve uygulanabilir olursa olsun, tuzağına düştüğümüz rekabet ve hırs ekonomisinden bir katılımcı ekonomiye geçmenin hiçbir yolu olmadığını öne sürdüler.

Bu kısım, katılımcı ekonominin başlıca özelliklerini betimliyor ve daha erken sunumlarda ele alınmayan iki önemli sorunu inceliyor: Katılımcı bir ekonomi çevreyi nasıl korur ve bir katılımcı ekonomi esas ilkelerini zayıflatmadan uluslararası ticaret ve yatırımdan nasıl yararlanabilir? Katılımcı ekonomilerin cazipliği ve uygulanabilirliği hakkında son on yıl içinde eleştirmenlerin öne sürdükleri meşru kaygılar izleyen kısımda dikkatle inceleniyor. Rekabet ve hırstan katılımcı bir ekonomi içinde ifadesini bulan adil işbirliği türüne nasıl geçileceği bu kitabın 4. bölümünü oluşturan dört kısmın konusudur.

A. KATILIMCI BİR EKONOMİ

Bir katılımcı ekonomi modeli, iktisadi hayat tarzlarının *çeşitliliğ*ini geliştirirken iktisadi verimlilikten fedakârlık yapmaksızın, (a) çaba ya da fedakârlıkla orantılı iktisadi ödül olarak tanımlanan iktisadi hakkaniyet ya da *adaleti*; (b) kişinin bir karardan etkilenme ölçüsüyle orantılı karar alma yetkisi olarak tanımlanan iktisadi demokrasiyi ya da *özyönetimi*; ve (c) başkalarının refahını gözetme olarak tanımlanan *dayanışmayı* geliştirmek için tasarlandı. Bu hedeflere ulaşmak için kullanılan belli başlı kurumlar şunlardır: (1) İşçilerin ve tüketicilerin *demokratik konseyleri*, (2) yetkilendirme ve istenebilirlik bakımından *dengeli işler*, (3) iş arkadaşları tarafından saptanan *çabaya göre ücretlendirme*, ve (4) konseyler ile işçi ve tüketici federasyonlarının hem verimli hem de adil sonuçlar vermesi için tasarlanan kurallara göre kendi faaliyetlerini gözden geçirdikleri ve önerilerde bulundukları *katılımcı bir planlama* yordamı.

İşçi konseyleri

Katılımcı bir ekonomide üretim her üyesinin bir oya sahip olduğu işçi konseyleri tarafından gerçekleştirilir. Herkes kendi seçtiği konseye üye olmak için başvurmakta ya da kimi istiyorsa onunla yeni bir işçi kon-

seyi kurmakta özgürdür. Çalışan yönetiminin avantajlarını belgeleyen geniş bir yazın vardır. Nasıl çalışacakları konusunda söz hakkı ve çıkarı olan insanların yaptıkları işi sadece daha keyifli bulmakla kalmadıklarını, aynı zamanda daha üretken ve verimli olduklarını gösteren pek çok bulgu da vardır.[3] Dolayısıyla özyönetimin avantajları (tartışmasız kabul edilmelidir) üzerinde durmaktansa, daha alışılmadık ve tartışmalı olan, iş atamalarını istenebilirlik ve yetki açısından dengeleyerek özyönetimi yaygınlaştırma önerisi üzerinde odaklanıyorum.

Her ekonomi çalışmayı, tekil bir bireyin yerine getireceği görevin ne olduğunu tanımlayan "işler" halinde örgütler. Hiyerarşik ekonomilerde çoğu iş çok sayıda benzer, görece arzulanmayan ve görece yetki vermeyen görevler içerirken, az sayıda iş görece arzulanabilen ve yetki veren birçok görev içerir. Peki neden bazı insanların yaptıkları işlerin diğerlerinin yaptıkları işlerden daha az arzulanabilir olması gereksin? Adaleti ciddiye almak yapılan işleri arzulanabilirlik açısından dengelemeyi gerektirmez mi? Ve iş neden az sayıda kişiyi yetkilendirirken çoğunluğu yetkisizleştirsin? Eğer herkesin iktisadi karar almaya katılma konusunda fırsat eşitliğine sahip olmasını istiyorsak (*formel* bir katılma hakkını *etkin* bir katılma hakkına dönüştürmek istiyorsak), bu, işin yetkilendirmeye göre dengelenmesini gerektirmez mi? Bazıları bütün bir hafta ve yıllar boyunca yeri süpürürken, diğerleri yeni teknolojik seçenekleri değerlendiriyor ve yıllar boyunca her hafta planlama toplantılarına katılıyorlarsa, işçi konseyindeki her bir işçinin bir oyu olduğu için eşit katılım fırsatına sahip olduğuna inanmak gerçekçi midir? Katılımı ciddiye almak işi yetkilendirmeye göre dengelemeyi gerektirmez mi?

Burada önerilen, herkesin her görevi yerine getirmesi değildir. Zaten bu imkânsızdır. Her bir kişi kendi "dengeli iş bileşimi" (DİB) içindeki az sayıda görevi, şimdi yapmakta olduğu gibi yerine getirir. Bu nedenle DİB'ler uzmanlaşmanın sona ermesi anlamına gelmez. Ancak her DİB içindeki bazı görevler daha keyifli, bazıları daha az keyifli; bazıları daha fazla, bazıları daha az yetkilendirici olacaktır. Ayrıca dengeleme makul bir süre için de sağlanabilir. Yerine getirdiğim görevlerin her saat, her gün, her hafta ya da her ay arzulanabilirlik ve yetkilendirme için dengelenmesi gerekmez. İktisatçıların DİB'e gösterdikleri tepki özellikle şiddetli olmuştur. Ancak katılımcı ekonomiyi savu-

3. Katılımın işçi üretkenliği üzerindeki etkilerine ilişkin yazın hakkında mükemmel bir değerlendirme için bkz. David I. Levine ve Laura D'Andrea Tyson, "Participation, Productivity, and the Firm's Environment", *Paying for Productivity: A Look at the Evidence* içinde, Alan S. Blinder, der. (Brooking Institution, 1990).

nanlar arzulanabilirlik ve yetkilendirme konusundaki *sürekli* farklılıkları ortadan kaldırırken, yapılan işi uygulama sorunlarına göre örgütlemeyi sağlayacak çok geniş bir manevra alanı olduğuna inanmaktadırlar. DİB'lerin kıt yetenek ve uzmanlığı her durumda israf ettiklerine dair eleştiriler 9. kısımda dikkatle ele alınmaktadır.

Nihayet her işçi konseyi her üyesine bir "çaba notu" vermek durumundadır. Amaç, herkesin her zaman iş sırasında eşit fedakârlık yapmadığını ve daha büyük fedakârlık yapanların ekstra tüketim hakları biçiminde bir karşılığa hak kazandığını kabul etmektir. İşçi konseylerindeki çaba notlama komiteleri insanların çalışmasına ilişkin bilgi ve tanıklık toplayacaklar ve bir tür şikâyet yordamı kuracaklardır. Ve muhtemelen bütün işçiler dönüşümlü olarak çaba notlama komitesinde hizmet vereceklerdir. Ancak farklı işçi konseylerinin kendilerini aynı tarzda notlamaları gerekmez. Kendi işlerini aynı tarzda örgütlemek zorunda da değildirler. Gene pek çok kişi çabanın ödüllendirilmesine ve çabaların iş arkadaşı tarafından değerlendirilmesi halinde ortaya çıkabilecek sorunlara ilişkin kaygılarını ifade etmişlerdir. Bu kaygılar 9. kısımda dikkatle ele alınacaktır. Ne var ki burada "çaba notlama enflasyonu" ihtimalini ortadan kaldırmak için, bir konseyin kendi üyelerine verdiği ortalama çaba notunun, aşağıda açıklandığı gibi, işçi konseyinin toplumsal girdi maliyetlerine bölünen toplumsal çıktı fayda oranını aşamayacağını belirtmem gerekir.

M.S.G.S.Ü. FEN FAK. KİTAPLIĞI

Tüketici konseyleri

Her birey, aile ya da yaşama birimi bir mahalle tüketim konseyine mensuptur. Her mahalle konseyi mahalle konseylerinden oluşan, bölge büyüklüğündeki bir federasyona mensuptur. Her bölge federasyonu bir kent bölgesi ya da kırsal ilçe federasyonuna mensuptur. Her kent bölgesi bir kent tüketim konseyine, her kent ve ilçe konseyi bir eyalet konseyine ve her eyalet konseyi ulusal tüketim konseyine mensuptur. Tüketici konseylerinin daha büyük federasyonlar içine "yerleştirilmesi"nin başlıca amacı, farklı tüketim türlerinin farklı sayılarda insanları etkilediği olgusunu hesaba katmaktır. Bazı kararlar sadece yöre sakinlerini etkilerken, diğerleri bir kentte, ilçede, eyalette ya da bütün ülkede yaşayan herkesi etkiler. Tüketim etkinliklerinden etkilenen herkesin bu etkinliklerin seçimine katılmalarını düzenleyememek sadece bir özyönetim kaybı anlamına gelmez; bir seçimden etkilenen bazılarının tercihleri önemsenmez ya da yanlış yorumlanırsa, bu aynı zamanda bir verimlilik kaybı anlamına da gelir. Gördüğümüz gibi piyasa sistemle-

rinin vahim eğilimlerinden biri toplumsal tüketim arzularının ifadesini özel tüketim arzularıyla eşit düzeyde hesaba katma konusundaki sistematik başarısızlıklarıdır. Farklı düzeylerde tüketici federasyonlarının aşağıda betimlenen planlama yordamına tekil işçi ve mahalle konseyleri ile eşit zeminde katılmaları halinde bu eğilimin katılımcı bir ekonomide ortaya çıkması önlenir.

Mahalle konseylerinin tekil üyeleri iş arkadaşlarından aldıkları çaba notlarının eşlik ettiği kendi tüketim isteklerini ortaya koyarlar. Aşağıda betimlenen katılımcı planlama sürecinde oluşan yol gösterici fiyatlar kullanılarak, her önerinin toplumsal maliyeti hesaplanır. Bir çaba notuyla sağlanan hiçbir tüketim isteği bir mahalle tüketim konseyi tarafından reddedilmese de, mahalleliler bir isteğin akıllıca olmadığına dair kendi fikirlerini ifade edebilirler ve mahalle konseyleri istekleri liyakat kadar ihtiyaç temelinde de onaylayabilirler. Bazıları yıl boyunca kendi çaba düzeylerinin gerektirdiğinden daha az ya da daha çok tüketerek borçlanabilir ya da tasarruf edebilirler ve kendi mahremiyetini korumak için anonim bir istekte bulunmak isteyen herkes bunu yapabilir. Önemli bir soru, çabaya göre dağıtımın verimlilikle tutarlı olup olmadığıdır. Çabaya (yani eğitim ve işte kişisel fedakârlık olarak yorumlanan çabaya) göre ödüllendirmenin kişinin emeğini piyasa katkı değerine göre ödülendirmeden daha adil olmasının sebebi daha önceden tartışılmıştır. Geriye, üretkenlikten çok, çabaya göre ödeme yapmanın tahsis etkinliğiyle neden çatışmadığını ve verimliliği güdülemekle tutarlı olduğunu açıklamak kalmaktadır.

Katılımcı bir ekonomide, bireyler kendi iş çabalarına göre tüketirlerken, kıt emek kaynaklarını kullananlara (işçi konseylerine) aşağıda betimlendiği gibi, farklı türden işçileri istihdam etmenin fırsat maliyetlerine göre *bedel ödetilir*. Bu uygulama, piyasa ekonomilerini adalet (fedakârlık temelinde ücretler) ile tahsis etkinliği (kullanıcıların toplumsal fırsat maliyetlerini yansıtan emek maliyetleri) arasında bırakan çelişkiden kaçınmayı sağlar. Peki kişisel katkı değerine göre ödüllendirmenin etkin motivasyon özendiricileri sağladığına, çabaya göre ödüllendirmenin ise bunu yapmadığına dair ortak görüşe ne demeli?

İnsanların yaptıkları katkıların değerindeki farklılıklar, yetenek, eğitim, tayin, talih ve çaba farklılıklarından ötürüdür. "Çaba"nın eğitim sırasında yapılan kişisel fedakârlıkları içerdiğini bir kez açıklığa kavuşturduğumuzda, bir bireyin çalışmasını etkileyen faktörler arasında herhangi bir takdir yetkisine sahip olduğu yegâne faktör çabadır. Tanımı gereği ne yetenek ne de talih ödülle teşvik edilebilir. Bir işi yapan kişiyi o işin gerektirdiği katkı nedeniyle ödüllendirmek o kişinin

çalışmasını artırmaz. Ve eğitim masraflarının özel değil de kamusal kaynaklardan karşılanması şartıyla, insanları başka görevlere tercih edecekleri görevler için eğitim aramaya teşvik etmek için büyük maddi ödüller şart değildir. Bir kişinin eğitim sırasında yaptığı ortalamanın üzerindeki fedakârlıkları, ödüllendirilen çaba tanımımıza katmamız halinde de, performansı etkileyen yegâne ihtiyari faktör gene çabadır ve bu nedenle performansı artırmamız için ödüllendirmemiz gereken yegâne faktör, çabadır. Başka deyişle, çabayı ödüllendirmek verimlilikle tutarlı olmakla kalmaz; yetenek, masrafı özel olarak değil de kamusal kaynaklardan karşılanan eğitim, işe yerleştirme, talih ve çabanın ortak etkilerini, yani üretkenliği ödüllendirmek verimliliği güdülemekle tutarlı *değil*dir.

On kilometrelik bir yarışta koşuculardan azami çaba göstermelerini istediğimizi farz edelim. Ödüllendirme bitiş noktasına göre mi yoksa kişisel en iyi zamanda kaydedilen ilerlemelere göre mi belirlenmelidir? Sonucu ödüllendirmek, yarışı önde bitirip "ödül kazanma" şansı olmayan yetersiz koşuculara hiçbir özendirici sağlamaz ve bariz biçimde daha üstün olan koşucuya kazanmak için gerekenden daha hızlı koşmak için hiçbir özendirici sağlamaz. Kişisel en iyi zamanda kaydedilen ilerlemelere göre ödeme ise herkese çabasını azamileştirmesi için bir özendirici sağlar. Çabayı ödüllendirmenin katkıyı ödüllendirmekten sadece daha adil olmakla kalmadığı, verimliliği güdülemekle de daha tutarlı olduğu iddiası ortak aklı altüst ettiğinden beri, bu konunun katılımcı ekonominin en şiddetle yönlerinden biri olması şaşırtıcı değildir. Yöneltilen itirazlar 9. kısımda uzun uzadıya ele alınmaktadır.

Katılımcı planlama

Planlama yordamına katılanlar şunlardır: işçi konseyleri ve federasyonlar, tüketici konseyleri ve federasyonlar ve bir İrdeleme Kolaylaştırma Kurulu (İKK). Anlayış olarak planlama yordamı gayet basittir. (1) İKK bütün nihai mallar ve hizmetler, sermaye malları, doğal kaynaklar ve emek kategorileri için "yol gösterici fiyatlar" diyebileceğimiz şeyi açıklar. (2) Tüketici konseyleri ve federasyonları tüketim önerileriyle bunu cevaplandırır. İşçi konseyleri ve federasyonları imal *edilmesini önerdikleri çıktıları ve bunların* imalatı için gerekli olan girdileri listeleyerek üretim önerilerini yanıtlarlar. (3) Daha sonra İKK her nihai mal ve hizmet, sermaye malı, doğal kaynak ve emek kategorisi için talep ve arz fazlalarını hesaplar ve bunların ışığında malın yol gösterici fiyatını yukarıya ya da aşağıya çekerek ayarlar. (4) Tüketici

ve işçi konseyleri ve federasyonları yeni yol gösterici fiyatları kullanarak kendi önerilerini gözden geçirirler ve yeniden sunarlar. Tekil işçi ve tüketici konseylerinin, diğer konseyler tarafından kabul edilen bir öneri oluşturulana kadar kendi önerilerini gözden geçirmeye devam etmeleri gerekir. Planlama süreci her türlü mal, emek kategorisi, temel girdi ya da sermaye stoku için talep fazlası kalmayıncaya kadar, başka deyişle uygulanabilir bir plana ulaşılıncaya kadar devam eder.

İKK işçilerin ya da tüketicilerin ne yapabileceklerini belirlemek şöyle dursun, fiyatları belirleyecek herhangi bir takdir yetkisine de sahip değildir. İKK eski Sovyetler Birliği'ndeki GOSPLAN ile hiçbir benzerlik taşımaz. İkincisinde, kimin ne üreteceği ve onu nasıl üreteceği konusunda muazzam bir yetkiye sahip merkezi bir planlama bürokrasisi vardı. Ancak katılımcı planlamada işçiler ve tüketiciler *kendi* faaliyetlerini, kendileri ve başkaları için hesaba kattıkları toplumsal maliyet ve faydaları açığa vuran bir süreç içinde önerirler ve gözden geçirirler. Her bir işçi ve tüketici konseyi ilk başta öneriyi yapmakla kalmaz, kendi önerilerini gözden geçirmekten de sorumludur. Planlama yordamı, öneriler verimsiz ya da haksız olduğu zaman bu durumu açıklığa kavuşturmak için tasarlanmıştır. Ve diğer işçi ve tüketici konseyleri haksız ve verimsiz oldukları zaman önerileri onaylamayabilirler, ancak gözden geçirme hakkı tamamen tekil işçi ve tüketici konseylerine düşer. Katılımcı planlama yönteminin bu yönü onu bildiğim bütün diğer planlama modellerinden ayırır ve işçiler ile tüketicilere özyönetim fırsatı için önemli bir araç sağlar. Katılımcı planlama bireysel işçi ve tüketici gruplarına kendi faaliyetleri üzerinde büyük bir yetki verir. Bu gruplar ancak bu faaliyetlerden etkilenen başkalarının meşru çıkarlarıyla kısıtlanır. Bir grubun önerisi başkaları için haksız olmadığı ve kıt üretim kaynaklarını yanlış kullanmadığı sürece öteki işçi ve tüketici konseyleri tarafından onaylanacaktır, çünkü ya faydalıdır ya da en azından onların çıkarlarına ters değildir.

Planlama yordamı, kaygıların ele alındığı 9. kısımda daha kapsamlı biçimde tartışılıyor. Planlama süreci aşırı derecede iyimser, uygulanabilir olmayan önerileri esas olarak iki farklı biçimde uygulanabilir bir plan haline getirir: Kendi çaba notlarının sağladığından daha fazla isteyen tüketiciler, eğer toplumsal maliyetleri onları gerçekleştirenlerin fedakârlıklarıyla meşrulaştırılmamış tüketim isteklerini onaylamak için hiçbir sebep görmeyen başka tüketici konseylerinin onayını almayı umuyorlarsa, kendi isteklerini azaltmak ya da kendi isteklerini toplumsal maliyeti daha düşük kalemlerle değiştirmek zorunda kalırlar. Aynı şekilde işçi konseyleri ya çabalarını artırmak, daha arzulanabilir

bir çıktı karışımı üretmeye geçmek ya da önerilerinin onaylanmasını sağlamak için daha az maliyetli bir girdi bileşimine geçmek zorunda kalırlar. Çıktıları, bu çıktıların yol gösterici fiyatlarıyla çarparak ve kendi yol gösterici fiyatlarıyla çarpılan girdilere bölerek herhangi bir işçi konseyinden gelen önerinin *toplumsal faydalarının toplumsal maliyetlere oranını* hesaplamak mümkündür. Önerileri ortalama toplumsal fayda-toplumsal maliyet oranlarının altına düşen işçi konseyleri, öteki işçi konseylerinin onayını almak için ya çabalarını ya da verimliliklerini artırmak zorunda kalacaklardır. Tüketiciler ve işçiler kendi önerilerini değiştirmeye çalışıp, tüketimde indirimlerden ya da iş çabasında artışlardan kaçındıkça verimlilik artar. Daha fazla değişiklik artık üretken olmadığı ve diğer tüketiciler ile üreticilerin onayı ancak tüketimin azaltılması ya da daha büyük iş çabasıyla kazanılabileceği zaman adalet sağlanmış olur. Önerilerin gözden geçirildiği her yeni oturum, planın tamamını uygulanabilirliğe ve yol gösterici fiyatları da gerçek toplumsal fırsat maliyetlerine biraz daha yaklaştırır.

Planlama yordamına ilişkin 9. kısımda yapılan daha ileri tartışma temel konular üzerinde odaklandığı için, daha teknik konularla ilgilenen okurların başka metinlere başvurmaları gerekir. *The Political Economy of Participatory Economics*'in 4. bölümünde planlama yordamının uygulanabilir ve etkin bir plan oluşturduğu koşullara ve katılımcı planlamanın ürettiği yol gösterici fiyatların gerçek toplumsal fırsat maliyetlerine eşit olduğu koşullara ilişkin ayrıntılı bir inceleme yer alıyor. Katılımcı planlamanın ve toplumsal fırsat maliyeti hesaplamalarının piyasa tahsisleri ve piyasa fiyatları karşısında taşıdığı verimlilik avantajlarına ilişkin bir kıyaslama da burada bulunabilir.

Katılımcı bir ekonomide çevrenin korunması

Üçüncü ve 4. kısımlarda gördüğümüz gibi, kapitalizmin tanımlayıcı özellikleri olan özel girişim ve piyasa doğal çevrenin kötüye kullanılmasına yol açar. Ve çoğu komünist ekonomide komuta eden insanlar çevresel sürdürülebilirliği bir hedef olarak göz ardı ettikleri için ve halkın çevrenin mahvedilmesi konusunda duyduğu hoşnutsuzluktan bazı kapitalist ekonomilerdeki siyasi yöneticilerden daha fazla yalıtılmış oldukları için, komuta ekonomilerinin çevre sicili kapitalist rakiplerininkinden genellikle farksızdı. Katılımcı ekonomi yeşil solcular arasında hemen ilgi uyandırdı, çünkü kâr güdüsünü, piyasa rekabetini, tüketimciliği ve hiyerarşik karar alımını reddediyor ve piyasa ekonomilerinde ihmal edilen piyasa dışı etkileri hesaba katmayı vaat ediyordu. Ne var

ki ne *Geleceğe Bakmak*'ta ne de *The Political Economy of Participatory Economics*'te katılımcı bir ekonominin çevreyi *nasıl* koruyacağını yeterli biçimde açıkladık. Kirlenme ve kamu malları gibi, çevrenin korunması gibi piyasa dışı öğelerin katılımcı planlamada piyasalardan daha etkin biçimde dikkate alınacağını ifade ettik, ancak katılımcı bir ekonominin özgül yordam ve özelliklerinin çevreyi nasıl daha akıllıca kullanabileceğini ayrıntılı biçimde açıklamadık. Bu durumda ciddi çevrecilerin belirsiz kalan iddiaları kuşkuyla karşılamalarına şaşmamak gerekir. Carl Boggs şunları yazdı: "Albert ve Hahnel'in katılımcı ekonomilerinin bütün ekolojik etkileri belirlemek, zararlı malların üretimini sınırlamak ya da ne kadar endüstriyel büyümenin arzulanabilir olduğunu saptamak için nasıl mekanizmalar kuracakları kesinlikle belli değildir."[4] Ve Howard Hawkins şunu bildirdi: "*Geleceğe Bakmak*'ı okuyan bir Yeşil Solcu onunla 'güler yüzlü sanayicilik' diye dalga geçiyordu." Ozon tabakasının inceldiği, sera etkisinin, radyoaktif ve toksik zehirlenmenin ve genel bir ekolojik çöküşün yaşandığı bugünün dünyasında ekolojik sorunlarda ayrıntıya girmeksizin iktisadi bir vizyon nasıl oluşturulabilir?"[5] Boggs ve Hawkins, katılımcı bir ekonomide hangi "mekanizmalar"ın ekolojik etkileri belirleyeceğini ve zararlı üretim ve büyümeye sınırlar getireceğini bilme isteklerinde gayet haklıydılar.

Çevrecilerin insan faaliyetlerinin nasıl yönetileceğine ilişkin her önerinin çevreyi yeterince koruyacağı görüşüyle tatmin olmaları gerektiğine inanmıyorum. Öteki türlerin aksine, biz insanlar, avcılıktan diğer faaliyetlere geçme yeteneğimizi kanıtladık. Daha tarımın icadından önce, avlanma ve otlama bakımından normal ekolojik kısıtlamaların genellikle bulunmadığı ekolojik bir züccaciye dükkânına girmiş bir boğayı andırıyorduk. Önce tarım, daha sonra sanayi devrimi verdiğimiz hasara büyük ölçüde katkıda bulundu. Üçüncü bin yıla girdiğimiz şu sırada yeryüzünde yaşayan 6 milyar insanın biyosfere pek çok bakımdan onarılamayacak biçimde zarar vermekte olduğundan ve yarattığımız hasar ile yüz yüze geldiğimiz tehlikeyi ancak son zamanlarda anlamaya başladığımızdan hiç kimsenin kuşku duymaması gerekir.

Ancak çevrecilerin sıfır kirlenme ve yenilenemeyen kaynakların hiçbir şekilde tüketilmemesinden daha azıyla yetinmeleri gerekir. Sıfır kirlenme genellikle faydaları, üretirken ve tüketirken meydana gelen kirlenmenin çevreye verdiği zarar da dahil olmak üzere maliyetlerini

4. Carl Boggs, "A New Economy," *The Progressive* (Mayıs 1992): s. 40.
5. Howard Hawkins, "Review of *Looking Forward* and *The Political Economy of Participatory Economics*", *Left Green Notes* (Ağustos-Eylül 1991): s. 14.

karşılamayan mal ve hizmetleri üretmemek ve tüketmemek anlamına gelir. Yenilenebilir olmayan kaynakları asla kullanmamak, bu kaynaklar tükenmeden önce yerlerini alacak başka kaynaklar geliştirmenin mümkün olduğu kanıtlandığı zaman yersiz bir kısıtlamadır. Dünya gezegenini boşaltmayı planlamadığımız sürece, sıfır kirlenme ve hiç kaynak tüketmemek imkânsızdır. Ancak bu kısıtlamalar da neyse ki gereksizdir. Sürdürülebilir bir ekonomi büyük memeli türlerin çoğunu yayıldıkları her yerde derhal soylarını tüketinceye kadar avlayan dağınık avcı-toplayıcı klanlarına geri dönmek anlamına gelmez. İnsanlar çevreyi *etkileyeceklerdir*; ancak bunu felakete yol açan iklim değişiklikleri yaratmadan yapmayı öğrenmeliyiz. İnsan faaliyeti bazı türlerin yok olmasına *yol açacaktır*; ancak bu faaliyeti türlerin soyunun tükenmesini asgariye indirecek, hayati ekosistemleri tahrip etmeyecek yöntemlerle sürdürmeyi öğrenmeliyiz. İnsan faaliyeti fauna ve florayı *etkileyecektir*; ancak canlı ortamı, şu anda yararlanmakta olduğumuz insani ve insani olmayan hayatı aynı nitelikte sürdürebilecek zengin ve çeşitli bir biyosferi koruyacak şekilde etkilemeyi öğrenmemiz gerekir. Biyosfer üzerinde hiçbir etki yaratmamaya çalışmak imkânsız olmanın yanı sıra aptalca olacaktır.

Ancak hem verimliliği hem de kuşaklararası adaleti akılda tutarak çevreyle sürdürülebilir bir etkileşime geçişi planlamamız gerekir. Eğer bu geçiş çok yavaş olursa çevre yıkımı riskiyle karşılaşır ve gelecek kuşakları kendi haline terk etmiş oluruz. Yıkımı önlesek bile geçiş çok yavaş olduğu müddetçe, şimdiki kuşak gelecek kuşaklar karşısında haksız bir avantaj sağlayacak ve şimdiki toplumsal maliyetleri aşan çevrenin sunduğu faydaları gelecek kuşaklar için kazanma fırsatları verimsiz biçimde reddedilmiş olacaktır. Açıktır ki çok yavaş geçiş şu anda yapmakta olduğumuz ve kapitalizmin fiilen güvence altına aldığı bir hatadır. Ancak acil bir geçiş girişiminde bulunmak pratik olmamasının yanı sıra şimdiki kuşağa gereksiz biçimde yüksek maliyetler de dayatır. Bu nedenle, kapitalizm bir kez yerinden edildiğinde, kirlilik düzeyini azaltmayı ve kaynak tüketimini ayarlamayı zamana yaymamız gerekecektir. Bu, çevrecilerin, katılımcı bir ekonomide kurbanlar kirliliğe maruz kalmama hakkına sahip olsa da, "akıllıca" olduğu sürece bir miktar kirliliğe izin vermeleri gerektiğini okuduklarında endişeyle sinmemeleri gerektiği anlamına gelir. *Kirlilik ve kaynak tüketimi, zamanla adil ve verimli olan, çevresel olarak sürdürülebilir bir yörüngenin parçası olması halinde akla uygundur.*

Çevrecilerin çok önemli buldukları bazı sorunlara yanıt veremeyeceğimi de bir uyarı olarak belirtmem gerekir. Katılımcı bir ekonomide

hangi özgül teknolojilerin seçileceğini ya da yasaklanacağını, üretim artışı oranının ne olacağını ya da farklı topluluklar ve bölgeler arasında işbölümünün ne büyüklükte olacağını bilmek isteyen çevrecileri tatmin edemem. Büyük XIX. yüzyıl ütopya romanları, *Looking Backward* ve *News from Nowhere*'de, Edward Bellamy ve William Morris sadece yeni iktisadi kurumları ve davranış örüntülerini betimleyerek değil, kendi kapitalizm sonrası ekonomilerinde önemli bir rol oynayacağını umdukları yeni ürünleri ve teknolojileri betimleyerek de kapitalizme arzulanabilir bir alternatif oluşturmaya çalıştılar. Enerji, ulaşım, tarım ve sanayi sektörlerinde daha çevre dostu yeni ürünler ve teknolojiler için araştırma yapan ve bu konularda yazan yeşillerin hayati bir düşünsel çalışma yapmakta olduklarını düşünüyorum. Çevre dostu üretim ve tüketim tarzlarını deneyimleyen ve kendi çabalarına düşman bir ekonominin içinde yaşayan eylemcilerin, 13. kısımda açıkça görüleceği gibi, geleceğe ilişkin umutların önemli bir parçası olduğunu düşünüyorum. Ama ben ne bir yeşil teknolojiler uzmanıyım ne de çevre dostu teknolojilere ve ürünlere ilişkin hangi fikirlerin daha verimli, hangilerinin daha az verimli olduğunu yargılayacak bir uzmanım. Belirli teknolojilerin ve ürünlerin avantajlarını ortaya koyma işini bilimcilere ve mühendislere, ekotopyadaki hayatın nasıl olabileceğini aktarma görevini de benden daha yetenekli romancılara ve bilimkurgu yazarlarına bırakmam gerekir. Ben temel iktisadi kurumların doğal çevremizle adil ve dostça bir ilişkiyi nasıl kuracağımıza dair yaratıcı fikirlerin ve önerilerin oluşmasına katkıda bulunup bulunmayacağı üzerinde odaklanıyorum.

Kâr güdüsü ticari ağ içinde ölçülmeyen pek çok çevresel etkiyi göz ardı eder. Piyasalar kirlilik yaratan iktisadi faaliyetlere yatkın ve değerli ekolojik sistemleri koruyan ve onaran faaliyetlere karşıt eğilimler taşır. Ve kapitalizm toplumsal tüketime ve boş zamana karşı özel tüketimi teşvik ederek çevreye zarar verir. Başka deyişle, kapitalizm doğal çevreye nasıl daha adil bir şekilde kulak vereceğimize dair fikir oluşturabilecek yeteneğe sahip değildir. Bu kısımdaki soru, temel katılımcı ekonomi kurumlarının (demokratik işçi ve tüketici konseyleri ve federasyonları, çabaya göre ödüllendirme ve katılımcı planlamanın) doğal çevremizle akıllı ilişkiler geliştiren bir kurumsal ortam ve özendiriciler yaratıp yaratmadığıdır. Başka deyişle, (çevrecilerin ve benim) umut verici bulduğumuz, organik çiftçilik, yerel olarak geliştirilen ürün, akıllı büyüme, otomobilsizleşme, güneş ve rüzgâr enerjisi, geridönüşüm ve daha fazla boş zaman gibi fikirler katılımcı bir ekonomide önerildiği zaman, bunların kapitalist ekonomilerdeki gibi akıntıya

karşı yüzmek durumunda olduklarını mı, yoksa akıntının onlarla aynı yönde olduğunu mu keşfedeceğiz?

YILLIK PLANLARLA ÇEVREYİ KORUMAK: Üreticiler ve tüketiciler kendi kararlarından kaynaklanan kirliliğin maliyetlerini karşılamak zorunda kalmadıkları sürece daha fazla kirletmeye devam edeceğiz. Katılımcı planlama kirliliğin piyasa dışı olumsuz etkilerini nasıl içselleştirir? Her yıl hazırlanan planlama yordamında, her ilgili bölgedeki her kirlilik unsuru için, o anki zararın tahminini ya da bu unsurun bir biriminin bölgeye getirdiği toplumsal maliyeti temsil eden bir yol gösterici bedel yer alır. Bölgede yaşayan, o bölgedeki federasyon tarafından yönetilen araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde istihdam edilen bilimcilerin tavsiyelerini dikkate alan kişileri temsil eden federasyonlar, neyin kirlilik unsuru olup olmadığına karar verir. Örnek vermek gerekirse, Washington D. C.'nin 2. bölgesinin sakinleri 2. bölgede çevreye bırakılan kirlilik unsurundan olumsuz biçimde etkilendiklerini hissederlerse, 2. bölge konuyu ele alır. Ancak Washington D. C.'deki bütün bölgelerin sakinlerini temsil eden federasyon, 2. bölgedeki kirlilik unsurunun bütün bölgelerin sakinlerini etkilediğine karar verirse, ele alınacak bölge Washington kentinin tamamıdır. Halbuki, Chesapeake Körfezi'nde yaşayan herkesi temsil eden federasyon o havzada yaşayan herkesin 2. bölgedeki bir kirlilik unsurundan olumsuz biçimde etkilendiklerini hissederse, bu durumda ele alınacak bölge Columbia Mıntıkası'nı, Virginia, Delaware, Pennsylvania ve New York eyalet bölgelerini kapsar.

Eğer etkilenen bir bölgede yer alan bir işçi konseyi çevreye belirli bir kirlilik unsurundan x birim yaymayı önerirse, o bölgedeki kirlilik unsuru için x kere yol gösterici bir bedel "takdir eder." Aynı şekilde üretim süreci içinde girdi olarak y ton çelik kullanmayı önermeleri halinde, bir ton çelik için y kere yol gösterici "bir fiyat takdir ederler" ve gene kaynak işçilerinin z saat çalışmalarını önermeleri halinde, kaynak emeğinin bir saatlik yol gösterici fiyatını z kere takdir ederler. Başka deyişle, işçi konseyinin, yayılımına ilişkin öneride bulunduğu her kirlilik unsuru, yapılan önerinin toplumsal maliyetinin parçası olarak hesaba katılır. Tıpkı kullanılmasını önerdikleri çelik girdisi imalat maliyetinin ve kaynak emeğinin fırsat maliyetinin de yaptıkları önerinin toplumsal maliyetinin parçası olarak hesaba katılması gibi. Bütün bunların hepsi imal edilmesini önerdikleri çıktıların toplumsal faydalarını dengelemelidir. İlgili bölgenin tüketici federasyonu bölgeyi etkileyen

her kirletici birimi için yol gösterici fiyatı dikkate alır ve ne kadar birimin çevreye yayılmasına izin vermek istediğine karar verir. *Federasyon bir kirlilik unsurunun hiçbir biriminin yayılmasına izin vermek istemeyebilir: bu durumda o bölgede faaliyet gösteren hiçbir işçi konseyinin o kirlilik unsurundan herhangi birim yaymasına izin verilmeyecektir. Ancak, federasyonun bir kirlilik unsurundan o bölge içinde x birim yayılmasına izin vermesi halinde, bölge federasyonu bu kirlilik unsuru için x kere yol gösterici "kredi alır."* Bir tüketici federasyonu için "kredi almak" ne anlama gelir? Bu, federasyona, kendi üyelerinin tüketmesi için, onların çaba notlarına göre sağlayacaklarından daha fazla kamu malı satın almasına izin verileceği anlamına gelir. Ya da federasyon üyelerinin, tekil olarak, çaba notlarına göre sağlayacaklarından daha fazla tüketebilecekleri anlamına gelir. Başka deyişle, bölge sakinlerinin tercih etmeleri halinde kirliliğe maruz kalmama hakları vardır. Öte yandan, kent bölgelerinde belirli bir miktar kirliliğin olmasına izin vermeyi tercih ederlerse, katlanmayı tercih ettikleri zararın karşılığını kredi olarak alırlar.

Bu yöntem farklı bölgelerdeki insanların daha az kirlilik ile daha çok tüketim arasında farklı bileşimleri tercih etmelerine izin verir. Neden? Farklı topluluklardaki yurttaşlar ne kadar kirliliğin zararlı ya da ne kadar tüketimin yararlı olduğuna ilişkin farklı fikirlere sahip olabilirler. Ya da bütün sonuçlar kesinlikle hesaplanabilse bile, bütün insanlar çevrenin korunmasına ya da tüketime ne kadar değer verdikleri konusunda aynı düşüncede olmak zorunda değildirler ve farklı bölgelerdeki yurttaşlar ortalama konusunda bile farklı düşüncelere sahip olabilirler. Bu, çevrecilerin iddia ettiği gibi, ulusal standartların aksine yerel "standartları düşürme yarışı" yaratır mı?[6] Yöre sakinlerine kendi bölgelerinde yaşamayan insanları etkileyen kirlilik etkileri, yani yayılım etkileri hakkında karar alma izni verilmesinden söz etmediğimize dikkat ediniz. Sorun, federasyonların etkilenen *herkesi* kapsayan planlama yöntemi sırasında kirlilik yayılımını yönetme kuralıyla ele alınır. Buradaki sorun, gerçek yerel kirlilik unsurları için standart belirleme işinin daha yüksek yetkililerden çok, yöre sakinlerine bırakılması halinde standartları düşürme yarışından korkmak için herhangi bir sebep olup olmadığıdır. Katılımcı bir ekonomide topluluklar arasında önem-

6. Kapitalizmde yerel standartların talihsiz bir "standartları düşürme yarışı" yarattığı konusunda ikna edici görüşlerden biri için bkz. Kristen H. Engel, "State Environmental Standard Setting: Is There a 'Race to the Bottom'?" *Hasting Law Journal* 48 içinde, 2 (1997); ve Barry G. Rabe, "Power to the States: The Promise and Pitfalls of Decentralization", *Environmental Policy in the 1990's: Reform or Reaction*, 2. bs., Norman Vig ve Michael Kraft, der. (Congressional Quarterly Press, 1997).

li gelir ve servet farklılıklarının olmadığını unutmamak gerekir. Yoksul toplulukları iş ve gelir sağlamak üzere daha büyük bir çevre yıkımına izin vermeleri için baştan çıkartılarak adaletsizliğe uğrarken, sadece zengin toplulukların katı bir kirlilik denetimi lüksünü karşılayabilmesi kesinlikle doğru olsa da, toplulukların kendi çevre standartlarını belirlemelerine izin vermenin, katılımcı bir ekonomide, bir "standartları düşürme yarışı" yaratma tehlikesi taşıdığına inanmıyorum.

Ne var ki, yıllık planlama süreci içindeki bu yordamın çevreyi yeterli biçimde korumasının tek şartı, kirlilikten etkilenenlerin sadece yöre sakinleri olmasıdır. Bu durum bazı kirlilik unsurları için geçerliyken, gelecek kuşakların bugünkü kirliliğin maliyetinin büyük bir bölümünü yüklenmeleri sık rastlanan bir durumdur. Gelecek kuşakların çıkarları, aşağıda açıklanacağı gibi, uzun vadeli katılımcı planlama süreci içinde ve faal bir çevre hareketi tarafından korunmalıdır. Ne var ki, uzun vadeli planlama sürecine ve katılımcı bir ekonominin çevrenin korunmasını sağlayan diğer özelliklerine geçmeden önce, yıllık katılımcı planlama sürecinin piyasa sistemleri karşısında ne kadar ilerleme sağladığına hemen işaret edeceğim. Geleneksel varsayımlara göre, yukarıdaki yordam, (1) kirliliği "etkin" düzeylere indirgeyecek, (2) "kirleten öder ilkesi"ni uygulayacak, (3) kirlilik mağdurlarının uğradıkları zararı tazmin edecek ve (4) işçi konseylerinin ve tüketici federasyonlarının kirliliğin fayda ve maliyetlerini doğru biçimde açıklamalarını sağlayacaktır. Başka deyişle, bu, iktisatçıların "özendirici uyumlu" dedikleri şeydir.

Katılımcı bir ekonominin kirlilik ve çevrenin korunmasına "özendirici uyumlu" bir yolla yaklaşabilmesi büyük önem taşır. Üreticiler ya da tüketiciler, neyi nasıl üretecekleri ve tüketecekleri konusunda yaptıkları tercihlerin çevre üzerindeki tahrip edici etkilerini göz ardı etmelerini sağlayan özendiricilere sahip oldukları zaman, iktisadi sistem özendirici uyumlu değildir. Ancak katılımcı bir ekonomide üreticilere zararlı yayılımların cezası ödetildiği için, kirlilikten kaynaklanan zarar, işçi konseyi önerisinin maliyetine dahil edildiğinde, üreticilere herhangi bir başka üretim maliyeti kadar kirliliğin azaltılması için de özendirici sağlayarak, bu karar bir işçi konseyi önerisinin maliyetine içerilir. Ve *katılımcı planlamada, mallar* için tüketicilere ödetilen yol gösterici fiyatlar o malların tüketiminden kaynaklanan kirliliğin maliyetlerini kapsadığı için, tüketicilerin kıt üretim kaynaklarını ya da üretimi ağır çalışma gerektiren malların tüketimini azaltmaları için olduğu gibi, kirliliğe neden olan malların tüketimini azaltmaları için de özendiriciler vardır.

Peki bu yöntem kirlilik unsurları için etkin bir yol gösterici fiyat sağlar mı? Pek çok durumda yayılım düzeyleri arttıkça *ek* kirliliğin o kirlilikten etkilenenlere getirdiği maliyetlerin arttığını ve *ek* kirliliğe izin vermenin üreticilere ve tüketicilere sağladığı faydaların azaldığını farz etmek akla uygundur. Bu durumda, verimli kirlilik düzeyi çevreye yayılan son birimin maliyetinin sağlanan faydaya eşitlendiği düzeydir. İKK (İrdeleme Kolaylaştırma Kurulu) "etkin" fiyattan daha az bir kirlilik fiyatı, yani sorun birim yayılımın aynı birimin saptadığı faydalara eşit zarara yol açtığı noktadaki fiyattan daha azını belirlerse ne olacaktır? Bu durumda, kendi federasyonları tarafından temsil edilen kirlilik mağdurları kirletenlerin diledikleri kadar kirletmelerine izin vermeyi kendi çıkarlarına uygun bulmayacaklar; bu durumda kirlilik izni için talep fazlası olacak ve İKK bir sonraki planlamada kirlilik unsurları için belirlenecek olan yol gösterici fiyatı artıracaktır. Eğer İKK etkin fiyattan daha yüksek bir fiyat verirse, kirlilik mağdurlarını temsil eden federasyon yayılmasını isteyeceklerinden daha fazla kirliliğe izin vermeyi teklif edecek ve İKK bir sonraki planlamada yol gösterici fiyatı azaltacaktır. Kirlilik mağdurları uğradıkları zararı olduğundan fazla ya da az göstermeleri ya da kirletenlerin kendilerine izin verilen kirlilik düzeyinden sağladıkları faydayı olduğundan daha fazla ya da daha az göstermeleri için hiçbir özendirici yoktur, çünkü her iki taraf da İKK'nin belirlediği kotalara doğru olmayan bir tepki göstermesi halinde daha zararlı, doğru bir tepki göstermesi halinde ise daha kârlı çıkacaktır. Sonuç olarak İKK kirlilik unsurları için yol gösterici fiyatları, kirlilik istekleri kirlilik iznine eşitlenene kadar ayarladığı zaman, etkin kirlilik düzeyine ulaşılır.

Kuralsız piyasalar yukarıdaki dört hedefin hiçbirini benimsemezler. Kirlilik vergileriyle düzenlenen piyasaların kirliliği verimli düzeylere indirmesinin tek yolu, vergilerin olumsuz piyasa dışı etkinin büyüklüğüne eşit olmasıdır. *Ancak piyasalar kirlilik unsurları ve kirlilik mağdurları için özendirici uyumlu değillerse, kirletenlere getirilecek etkin vergilerin büyüklüğünü belirlemek için hiçbir güvenilir yöntem sağlamazlar.* Kimin, kirletenin mi yoksa kirlilik mağdurunun mu mülkiyet hakkına sahip olduğu konusundaki belirsizlik, çoklu mağdurlar arasında beliren bedavacı sorunları ve kirlilik mağdurlarının (her biri az fakat eşitsiz ölçüde etkilenir) etkin koalisyonunu oluşturmanın ve sürdürmenin işlem giderleri; bütün bunlar, piyasa sistemlerinin kirlilik mağdurlarının uğradıkları zararlara ilişkin doğru bilgi sağlamalarını, hatta sağladıkları bilgiye göre hareket etmelerini imkânsız hale getirecek şekilde bir araya gelir. Öte yandan, katılımcı bir ekonomi, mağdur-

ları, tartışma götürmeyen bir *kirletilmeme* hakkıyla ödüllendirir ve onları her mağdurun kendi çıkarlarını ifade ve temsil etmesini sağlayan bir federasyonla silahlandırır. Ayrıca, katılımcı planlama bağlamı, kirliliğin bütün mağdurlara verdiği zararın büyüklüğünü federasyon üyelerinin doğru olarak ifade etmesini onların çıkarlarına en uygun hale getirir.

Piyasa sistemleri kirliliğin yol açtığı zararın doğru hesaplanması için hiçbir mekanizma içermediklerine göre, bir piyasa ekonomisinde kirlilik vergisi düzeyleri nasıl belirlenir? Gitgide güçlenen şirket iktidarının çok düşük kirlilik vergilerine ve çok fazla kirliliğe yol açtığı bir çağda, kirlilik vergilerinin düzeyini kirletenlerin ve mağdurların politikacıları göreli olarak etkileme gücüyle belirlenmeye terk etmenin hiçbir verimlilik talebi taşımadığı açıktır. Mağdurlardan seçilen bir örneklem grubunu sorgulayarak kirliliğin yol açtığı zararların büyüklüğünü hesaplamaya çalışan "koşullu değerlendirme araştırmaları"nın taşıdığı sorunlar gayet iyi belgelenmiştir. Hipotetik önyargılar, yerleşik önyargılar, cehalet eğilimleri ve "ödemeye razı olma" ile "zarara razı olma" araştırmalarının, benzer sonuçlara ulaşmaları gerekirken, giderek çarpıcı biçimde birbirinden kopması, koşullu değerlendirme araştırmalarından sağlanan sonuçların güvenilirliğini önemli ölçüde azaltacak şekilde bir araya gelir. Nihayet, "hazcı (hedonik) regresyon" araştırmaları, başka nedenlerin yanı sıra varoluş ve seçenek değeri gibi çevresel fayda kategorilerini sistematik olarak tamamen dışladığı için de güvenilmezdir. Her durumda, piyasa ekonomilerinde iktidar siyasetleri, güvenilmez araştırmalar ya da kusurlu araştırmalar çok düşük yayılım vergilerine yol açtığı zaman, kuşkusuz çok fazla kirlilik ve neden oldukları zarardan daha az ödeyen kirleticiler olur. Bir verginin çok yüksek olduğu nadir durumlarda kirletenlerin çok fazla ödemesi nedeniyle çok az kirlilik olacaktır.

Katılımcı planlama ile piyasa ekonomileri arasında bu konudaki önemli farklılık, *katılımcı planlama yordamı kirliliğin maliyetlerine ve faydalarına ilişkin güvenilir niceliksel değerlendirmeler oluştururken, piyasaların hiçbir şekilde niceliksel değerlendirme oluşturmamasıdır.* Son üç olarak, piyasa ekonomilerinde vergiler aracılığıyla kirliliğin maliyetini içselleştirmek *için gösterilen* "iyi niyetli" çabalar "körlemesine atış"lardır ve "kötü niyetli" müdahale fırsatları ise her zaman geçerli durumdur. Araştırma ve incelemelerden kaynaklanan değerlendirmeler, katılımcı planlama yordamının kirletenler için otomatik olarak oluşturacağı yol gösterici fiyatlardan daha az doğrudur. Ayrıca, herkes araştırma ve incelemeleri temel alan değerlendirmelerin güvenilir ol-

madığını bildiği için, ilgili tarafların rahatsız oldukları değerlendirmelere karşı çıkmaları mümkündür. İlgili taraflar kirlilikten kaynaklanan zarar ve çevrenin korunmasından kaynaklanan faydalar konusunda tahmin edileceği gibi farklı sonuçlara varan alternatif inceleme ve araştırmaları sık sık finanse ederler. Katılımcı planlamanın aksine piyasa sistemleri fiyat belirleyici olarak hizmet edebilecek hiçbir "nesnel" değerlendirme üretmediği için piyasa ekonomilerinde kirlilik vergilerinin büyüklüğüne ilişkin tartışmalar, değişmez biçimde, bir *o bunu dedi bu şunu dedi* kakafonisine terk edilir.

Piyasaları alınıp satılabilir kirlilik kotaları programlarına yönelterek düzeltme çabası da benzer sorunlarla yüz yüze gelir. Kota programları ancak etkin sayıda kota açılırsa ve kota piyasası mükemmel biçimde dengelenirse kirliliği etkin düzeylere indirebilir. Ancak piyasalar mağdurların ne kadar zarar gördüklerini hesap edecek hiçbir yöntem sağlamadığı için, etkin kota sayısını verecek hiçbir değerlendirme yöntemi de yoktur. Açıktır ki, çok fazla kota açıldığında, etkin miktardan daha fazla kirletiriz. Aynı şekilde çok az kota açıldığındaysa çok az kirletiriz. Başka deyişle, piyasaların kirliliğin verdiği zararların büyüklüğüne ilişkin hiçbir bilgi sağlamamaları aynı körlemesine atış sorunlarına ve vergi programlarında olduğu gibi bu programlara da izin verilmesi için kötü niyetli lobi yapma fırsatlarına yol açar. Üstelik hiçbir piyasa, kota piyasası da dahil olmak üzere mükemmel biçimde dengede olmamıştır. Bu da alınıp satılabilir kota programlarının benzer kirlilik vergilerinden daha az etkili olacağı anlamına gelir. Nihayet, bütün kotaların devlet ihalesiyle verilmesi halinde kota programları kirletenin ödemesi ilkesini karşılayacaktır. Bugüne kadar bütün alınıp satılabilir kota programları babadan kalma sistemlerle işletildiği, bu nedenle kotalar bunların ticaretini kendi aralarında yapmakta özgür olan kirletenlere genellikle para cezası getirmediği için, hiçbir alınıp satılabilir kota programı "kirleten öder" ilkesini karşılamamıştır. Aslında, alınıp satılabilir kota programlarının serbestçe dağıtılması kirletenlerin kirletmesini sağlayan mülkiyet hakkını ödüllendirirken, kirlilik vergileri mağdurların kirliliğe maruz kalmasını sağlayan mülkiyet hakkını üstü kapalı biçimde ödüllendirir. Bütün kirletenler için eşit oranlı indirimler biçimindeki düzenleme vergiler konusunda hiçbir ilerleme sağlamaz ya da etkin kirlilik düzeylerine ulaşılmasına, mağdurların zararının karşılanmasına ya da kirletenlerin ödemesine yol açmazken, ek bir verimsizlik yaratır: Marjinal indirim maliyetleri kirletenler arasında farklılaştığı zaman, belirlenen kirlilik düzeyini azaltmanın maliyetini en aza indirmek mümkün olmaz. Kirlilik vergileri, alınıp satılabi-

lir kirlilik kotaları ve düzenlemelerle piyasa ekonomilerinde *daha iyi* sonuç *alınabilir ve alınmaktayken*, bunların katılımcı planlama uygulaması içinde kirlilik mağdurlarını temsil eden mahalle konseylerini ve federasyonlarını yetkilendirmekten kaynaklanan şu dört kazanımdan birini bile sağlamasını beklemek için hiçbir neden yoktur: etkin kirlilik düzeyleri sağlamak; kirletenlerin ödemesini sağlamak; mağdurların uğradıkları zararı karşılamak; ve kirlilik maliyetleri ve faydalarına ilişkin doğru bilgi sağlamak.

UZUN VADELİ PLANLARLA ÇEVRENİN KORUNMASI: Katılımcı bir ekonominin kirliliğe ve çevrenin korunmasına "özendirici uyumlu" bir şekilde yaklaşabilmesi, piyasa ekonomileri karşısında büyük bir başarı ve önemli bir ilerlemedir. Ancak katılımcı planlama çeşitli konseylere ve federasyonlara katılan herkes için çevreye ilişkin verimli ve adil bir "hesaplaşma" sağlayabilirken, kendi adlarına konuşamayan gelecek kuşakların çıkarlarını koruyan nedir? Çevreye verilen zarar çoğunlukla, bugünkü demokratik karar alma süreçlerinin parçası olamayan henüz doğmamış kişileri olumsuz etkilediğinde, iktisadi demokrasiyi korurken kuşaklararası adaletsizliklerden ve verimsizliklerden nasıl sakınabiliriz?

Gelecek kuşakların, doğal çevrenin gelecek durumunu da kapsayan çıkarlarının daima şimdiki kuşaklar tarafından korunması (ya da ihmal edilmesi) gerekir. Şimdiki kuşağın çıkarlarını gelecek kuşağın çıkarlarına karşı dikkate alanlar, ister şimdiki kuşak içindeki bir siyasi ve iktisadi elit olsun, isterse farklı kuşakların rakip çıkarlarını dikkate alan, şimdiki kuşağın bütün üyelerini kapsayan demokratik bir karar alma süreci olsun, bu doğrudur. Katılımcı bir ekonomide çevre konusunda kuşaklararası verimlilik ve adaletin, bütün diğer konulardaki kazanımlar gibi, uzun vadeli plana ilişkin demokratik müzakerelerle şimdiki kuşağın kendisine getireceği kısıtlamalar aracılığıyla kazanılması gerekir. Katılımcı bir ekonomide yıllık plan için geçerli olan kurallar ve işlemler uzun vadeli planı belirlemek için de kullanılır. Tekil işçi ve tüketici konseylerinden çok, federasyonlar, tıpkı federasyonlara verilen araştırma ve geliştirme imkânlarında olduğu gibi, uzun vadeli planlamada daha büyük bir rol oynarlar. Ancak işçi federasyonları kendi sanayi kollarında yapmak isteyecekleri yatırımları, belirli yatırım önceliklerinin ve zaman çizelgelerinin oluşturulduğu bir süreç içinde gelecekte daha az ya da daha çok tüketmek isteyecekleri kalemleri öneren ve gözden geçiren tüketici federasyonlarıyla birlikte önerirler ve göz-

den geçirirler. Daha sonra her yıllık plan, uzun vadeli planlama süreci içinde kararlaştırılmış olan seçeneklerin dayattığı kısıtlamalar içinde biçimlendirilir.[7]

Uzun vadeli planın daha kapsamlı bir yatırımı gerektirmesi halinde, bu durum o yıl için hazırlanan plandaki tüketim miktarını azaltır. Eğer uzun vadeli plan otomobil sayısını azaltmayı ve gelecekte demiryolu ve otobüs servisini yaygınlaştırmayı gerektiriyorsa, o zaman o yıl için hazırlanan planın işçi konseylerine otomobil imalatı için tahsis ettiği yatırım ve üretim kaynağı miktarını azaltır ve işçi konseylerine tren imalatı için tahsis edilen yatırım ve kaynak miktarını artırır. Ve eğer uzun vadeli plan beş yıl içinde karbon yayılımını %25 oranında azaltmayı gerektiriyorsa, ulusal tüketici federasyonunun gelecek beş yıllık planlarda izin verilecek karbon yayılımları miktarını buna göre azaltması gerekir. Enerji, ulaşım ve konut sektörleri değişiklikleri kadar kirletici teknoloji ve ürünlerden "yeşil" olanlara dönüşüm için yapılan belli başlı değişiklikler de uzun vadeli planlama süreci tarafından belirlenir. Burada, federasyonların çevrenin korunması ve onarılması için yaptıkları tercihleri ifade etmek, özel tüketimde artışa izin veren yatırımlar için yaptıkları tercihleri ifade etmek kadar kolaydır. Tüketici federasyonları bu süreç sırasında gelecek için daha fazla yeşil alan, hava ve su kalitesinde iyileştirme talep ettikleri zaman, enerji, ulaşım ve konut sektöründeki yatırım öncelikleri bundan etkilenir ve "yeşil" teknolojiler ile ürünlere geçiş için zaman çizelgeleri hazırlanır.

Şimdiki kuşak uzun vadeli plan hazırlarken bazen *sadece* gelecek kuşağı etkileyen tercihlerde bulunmaktadır. İnsanlar gelecekte ulaşımlarını arabalarla mı yoksa trenlerle mi yapacaklardır? Ancak genellikle şimdiki kuşak uzun vadeli plan üzerinde anlaştığı zaman, bir kuşağa karşı diğer bir kuşak lehine tercihlerde bulunur. Şimdiki kuşak daha az tüketecek, dolayısıyla daha fazla yatırım yapabilecek ve gelecek kuşaklar daha fazla tüketebilecekler midir? Şimdiki kuşak daha az tüketecek, dolayısıyla karbon yayılımları daha az olabilecek ve gelecek kuşaklar iklim değişikliklerinden daha az etkilenebilecekler midir? Şimdiki kuşak daha az tüketecek, dolayısıyla yeşil teknolojiler ve ürünler daha hızlı biçimde uygulanabilecek ve gelecek kuşaklar giderek artan çevre düzenlemelerine daha çabuk kavuşabilecekler midir? Şimdiki kuşağa mensup olanların gelecek kuşakların çıkarlarını yürekten destekleyeceklerine ya da kuşaklar arası hiçbir çıkar çatışması ol-

7. Uzun vadeli planlamaya ilişkin daha kapsamlı bir tartışma, aşırı vergi koyan demokrasi ve karar alma önceliklerine ilişkin kaygıların ele alındığı sonraki bölümde yer almaktadır.

madığında bile onlar için akıllıca tercihlerde bulunacaklarına dair güvence sağlayabilecek hiçbir yöntem düşünemiyorum. Şimdiki kuşak uzun vadeli bir plan konusunda ister demokratik ister otokratik olarak karar versin, gelecek kuşaklara zarar veren hatalar yapmayağına dair güvence vermenin hiçbir yolu yoktur: Torunlarımız için araba yerine trenlere ağırlık vermemiz bir hata olabilir, çünkü güneş enerjisiyle çalışan arabalar trenler kadar, hatta daha fazla çevre dostu olacaktır. Ne de şimdiki kuşağın XV. Louis gibi davranmayacağı ve "*après moi le déluge*" ["Benden sonra tufan"] gibi basit bir karar almayacağını kesinleştirecek bir yol vardır. Kendi aralarında, katılımcı bir ekonominin gerektirdiği gibi gayretle iktisadi adaleti uygulayan insanların bunu

kendi çocukları, torunları ve torunlarının torunları için de yapacaklarını umut edebiliyorum. Sadece faydası maliyetini aştığı zaman kirliliğe izin veren insanların uzun vadeli planlamada da aynı ilkeyi uygulayacaklarını ve kendilerinden sonra gelecek olanlara düşen maliyeti de hesaba katacaklarını umut edebiliyorum. Ve insanlar göz göre göre kendi torunlarının aleyhine çıkar sağladığında, bunu yaptıkları için utanç duyabileceklerini umut edebiliyorum. Uzun vadeli katılımcı planlama kuşaklararası adalet ve verimlilik sorunlarını mümkün olduğu kadar açıklığa kavuşturmak için tasarlanır. Bu planlama aynı zamanda çevreyle ilgili iktisadi seçeneklerin zararlı ve yararlı etkilerini doğru biçimde değerlendirmek ve onları dengelenmesi gereken toplam maliyetler ve faydalara eklemek için tasarlanır. Ancak bu durumda bile, gelecek kuşakların ve çevrenin önemsenmeyebileceği konusunda hiçbir güvence yoktur. Bazıları, uzun vadeli planlama sırasında kendi kuşakları içinde yer alan başkalarının gelecek kuşakları umursamadıklarını düşündükleri zaman seslerini yükseltmek zorunda kalacaklardır. Ve bazıları da uzun vadeli planlama sırasında başkalarının çevrenin geleceğini ihmal ettiklerini düşündükleri zaman seslerini yükseltmek zorunda kalacaklardır.

ÇEVREYİ KORUYAN BAŞKA ÖZELLİKLER: Yıllık ve uzun vadeli planlama süreçlerinin yukarıda tartışılan özgül özelliklerinin yanı sıra, katılımcı ekonominin insanların doğal çevreye akıllıca davranmalarını *daha muhtemel kılan başka özellikleri* de vardır. (1) Eşitlikçi bir servet ve gelir dağılımı, hiç kimsenin çevrenin korunmasına maddi tüketim karşısında öncelik veremeyecek kadar yoksul ve umutsuz olmayacağı anlamına gelir. Hayatta kalmalarını sağlayacak başka hiçbir yol olmadığı için değerli yağmur ormanlarını kesen ve yakan umutsuz kolonist-

ler olmayacaktır. Ek gelire fena halde ihtiyaçları olduğu için zararlı atıkların birikmesine razı olacak aşırı yoksul yerel topluluklar olmayacaktır. Eşitlikçi bir gelir ve servet dağıtımı aynı zamanda hiç kimsenin kamusal çevreyi kendi kaderine terk ederken, özel çevre imkânları sağlayabilecek kadar zengin olmayacağı anlamına gelir. (2) Maddi özendiricilerin kullanımını en aza indiren ve toplumsal hizmetlerin ödüllendirilmesini vurgulayan bir sistem, gösterişçi tüketimin çevre üzerindeki yıkıcı etkilerini büyük ölçüde azaltır. (3) Yaptıkları işin (çevresel maliyetler ve kayıp boş zaman maliyeti dahil) toplumsal faydaları toplumsal maliyetleri aştığı sürece işçilere üretim kaynakları sağlayan tahsisçi bir sistem, çevre üzerindeki sonuçlara rağmen ve belirli bir noktadan sonra ek tüketimimizin feda ettiğimiz boş zamana değmemesine rağmen, üreticilerin biriktirmek ve büyümek için yaptıkları rekabetçi fare yarışını azaltır. Başka deyişle, kapitalist ekonomilerin ve iktisadi büyüme yarışı içinde onlarla rekabet etmeyi tercih eden liderler tarafından yönetilen komünist ekonomilerin aksine, katılımcı bir ekonomide hiçbir şeyi umursamadan büyüme yönünde hiçbir eğilim yoktur.

Ne var ki, demokratik bir ekonomide, insanların akılsızca ya da bencilce tercihlerde bulunmaları halinde çevrenin kötüye kullanımını engelleyebilecek hiçbir şey yoktur. Bu, insanlar yaptıkları tercihlerin çevre üzerindeki zararlı sonuçlarının farkında olmadıkları ya da bunların ağırlığını hafife aldıkları için olabilir. Bu, şimdiki kuşak bencil olduğu ve kendisini gelecek kuşaklardan daha fazla umursadığı için de gerçekleşebilir. Ya da, birileri öteki türlerin hesaba katılması gereken haklara ya da çıkarlara sahip olduklarına inanırken, diğerleri bu hakları reddettikleri için olabilir. Kendi davası için insanları eğiten ve hareket eden aktif bir çevre hareketi katılımcı bir ekonomide de gerekli olacaktır ve biyosferin sağlığı bu hareketin bilgeliğine, gücüne ve ikna yeteneğine bağlı olacaktır. Aradaki fark, katılımcı bir ekonomide de çevre hareketinin kendi davasını savunabileceği uygun bir ortam bulabilmesi, kapitalizmde ise bu hareketlerin önünün kesilmiş olmasıdır.

SONUÇ: Herhangi bir iktisadi sistemde çevrenin ne durumda olacağı şu soruya bağlıdır: Sistem çevrenin kötüye kullanımı için karar alanlara mı, yoksa çevrenin korunması ve onun akıllıca kullanılması için karar alanlara mı özendirici sağlamaktadır? İkisi de çevre üzerindeki olumsuz etkileri göz ardı eden kararlar almak için güçlü özendiriciler içeren kapitalizmin ve komünizmin aksine (ve gösterişçi tüketimden, tedbirsiz büyümeden kaçınarak çevre üzerindeki piyasa dışı etkileri hesaba

katmaya biraz daha uygun olan piyasa sosyalizminin aksine) katılımcı bir ekonomide çevreye akıllıca davranmak karar alanların bireysel çıkarlarına uygundur. Boş zaman artışı aleyhine ve çıktı artışı lehine hiçbir eğilim yoktur. Gösteriş tüketimiyle hiçbir statü kazanılamaz. İhmal edilen piyasa dışı öğeler nedeniyle üreticilerin ya da tüketicilerin aşırı kirlilikten çıkarlarının olmasını sağlayan hiçbir ters özendirici yoktur. Bunun yerine, çevrenin korunmasından yararlananlar kendi çıkarlarını korumak için gerekli yetkiye sahiptirler. Uzun vadeli planlar şimdiki ve gelecek kuşakların çıkarlarını dengeleyecek tarzda yıllık planlamalara kısıtlamalar getirir. Ve gelecek kuşakların (çevrenin korunmasına bağlı) çıkarlarının uzun vadeli, katılımcı planlama süreci içinde dikkate alınması için her türlü fırsat sağlanır. Katılımcı bir ekonomi insanların çevreye akıllıca davranacakları konusunda hiçbir güvence sağlamaz. Bunu söylemek çevre hareketini gündemden düşürmez. Katılımcı bir ekonomi çevrenin korunmasına ve onarılmasına karşı eğilimler yaratan ters özendiricileri, insanların rakip hedeflerine demokratik ve adil biçimde ağırlık veren bir oyun alanında tasfiye eder.

Küresel ekonomiye katılmak

Michael Albert ve ben 1991'de *İleriye Bakmak* ve *The Political Economy of Participatory Economics*'i yayımladığımız zaman, katılımcı bir ekonominin küresel ekonomiyle nasıl ilişki kurabileceğine dair hiçbir şey yazmamıştık. Uluslararası iktisadi sorunları ele almadığımız için, bazılarının katılımcı ekonominin küresel bir ölçekte kapitalizmden katılımcı ekonomiye geçişe bağlı olup olmadığını sormaları şaşırtıcı değildir. XX. yüzyıl solcuları başka ülkelerde, Avrupa'daki ileri ekonomilerde kısa süre içinde sosyalist devrimler gerçekleşmedikçe tek bir ülkedeki (Rusya'daki) devrimin başarısızlığa mahkûm olup olmadığını tartıştılar. Dolayısıyla kuşkucuların, katılımcı ekonomilerin belki de Trotskist ya-hep-ya-hiç anlayışının yeni ve uygulanamaz bir versiyonu olup olmadığını merak etmeleri pek şaşırtıcı değildir. Uluslararası ticaret ve yatırımdan önemli faydalar sağlandığına inanan başkaları, katılımcı bir ekonominin, küresel ekonomi hâlâ ticari ilkelerle yönetildiği için uluslararası ekonomiden çekilmek zorunda kalması halinde, bu faydalardan vazgeçmek zorunda kalacaklarından korktular. Uluslararası ticaret ve yatırımın yerel iktisadi demokrasiyi zayıflattığına ve küresel eşitsizlikleri artırdığına inanan başkaları ise, katılımcı bir ekonominin kapitalist küresel ekonomiye katılarak yozlaşacağından korktular. Katılımcı ekonomi uygulayan bir ülkenin hâlâ kapitalist

olan bir küresel ekonomide işlev görmesi mümkün müdür? Katılımcı ekonomi uygulamaya çalışan bir ülkenin kendi temel ilkelerine ihanet etmeden uluslararası iktisadi ilişkilerden yararlanması mümkün müdür?

ÖZET YANIT: Katılımcı bir ekonomi daha zengin bir ekonomiyle etkileştiği sürece, o ekonominin adalet ilkeleri onu yapabileceği en iyi pazarlığı yapmaya çalışmaktan alıkoymaz. Ancak katılımcı bir ekonomi daha yoksul bir ekonomiyle etkileştiği zaman ahlâki bir sorun çıkar. Ancak katılımcı bir ekonomi daha yoksul bir ticari ortağa uzmanlaşma ve ticaretten sağlanan verimlilik kazancının %50'sinden fazlasını verecek ticaret şartlarını her zaman kabul edebilir. Aynı şekilde katılımcı bir ekonomi yoksul bir ülkeye uluslararası mali yatırımdan sağlanan verimlilik kazanımının %50'sinden daha fazlasını verecek faiz oranlarını da daima kabul edebilir. Uluslararası iktisadi ilişkilerden sağlanan verimlilik kazançları bu "%50'den fazlası kuralı"na göre paylaşıldığı sürece, gerek katılımcı ekonomi gerekse onun daha yoksul uluslararası ortakları yarar sağlayacaklardır ve bu yararlar daha zengin katılımcı ekonomi ile onun daha yoksul uluslararası ortakları arasındaki açığın, aralarındaki etkileşme sayesinde küçülmesini sağlayacak şekilde paylaşılacaktır.

SORUN: Katılımcı bir ekonomi, adaletin çaba ya da fedakârlıkla orantılı ödüllendirme anlamına geldiğini kabul eder. Sorun şudur ki, daha yoksul ulusal ekonomilerin yurttaşları daha zengin ekonomilerin yurttaşlarına kıyasla kendi çabalarından ortalama olarak daha az iktisadi ödül sağlarlar. Bu farklılıkların sebepleri, tazminatlar, uluslararası patent ve telif yasaları, teknoloji paylaşımı ve dış yardım gibi bazı konular dikkate alındığında önemli olabilir. Ancak bunların nasıl ortaya çıktıkları bir yana, katılımcı ekonomilerdeki iktisadi adalet ilkesi, eşit fedakârlıklar karşılığında insanların sağladıkları ödül miktarındaki farklılıkları ortadan kaldırmak için etkin önlemler gerektirir. Daha yoksul kapitalist ekonomilerin yurttaşlarının, bu dağıtımcı adalet ilkesini benimsemediklerini söyleyip böylece katılımcı ekonomideki yurttaşların diğer ülkeye bu ilkeyi uygulamayacağını ummanın hiçbir faydası yoktur. Bunu söylemek, savaşta ele geçirdiğim bir tutsak ele geçirilen ben olsaydım bana işkence etmekten kendini alıkoyamayacağı için ona işkence etmekte özgür olduğumu söylemeye benzer. Önemli olan, *benim*

ilkelerimin *benim* başkalarına işkence etmemi engellemesidir. Aynı şekilde, önemli olan, katılımcı ekonomi ilkelerinin, bu ekonomiyi kendi üyelerinin haksız olduğuna inandıkları şartlar altında diğer ekonomilerle etkileşmekten alıkoymasıdır. Neyse ki, katılımcı bir ekonominin yurttaşlarının başkalarıyla kurdukları uluslararası iktisadi ilişkilerde, öteki ulusların bu ilkelere bağlı olup olmadıklarına bakmaksızın kendi adalet ilkelerini uygulamaları mümkündür. Ve katılımcı bir ekonomi %50'den fazlası kuralını uyguladığı sürece, kendi iktisadi adalet ilkelerini ihlal etmeksizin uluslararası ticaret ve yatırımdan yararlanabilir.

ZORLUKLAR: Uluslararası iktisadi adaletsizliğin acilen ve bütünüyle d zeltilmesinden (ülkeler arasında fedakârlık karşılığında sağlanan ortalama ödüllerdeki bütün farklılıkların ortadan kaldırılmasından) daha azının kabul edilemez olduğu öne sürülebilir. Öte yandan, birileri uluslararası iktisadi adaletsizliği *zaman içinde* ortadan kaldıran *etkin* siyasetler oluşturmaya istekliyseler, bu durumda, faydaları paylaşmak için belirlenen %50'den fazlası kuralı işler. Bununla birlikte uluslararası iktisadi adaletin şimdiki düzeyleri, talih farklılıklarının yanı sıra farklı uluslararası sömürü biçimleri tarafından bin yıllardır oluşturulmuştur. Bu farklı sömürü biçimleri, kendilerini ancak son zamanlarda adil bir işbirliği sistemini gerçekleştirmek için mücadele eden tek bir insan topluluğunun parçası olarak görmeye başlayan topluluklar arasında gerçekleşmektedir Tıpkı Roma gibi, uluslararası iktisadi adaletin de bir gün içinde kurulamayacağı kabul edilirse, uluslararası iktisadi ortaklar arasında demokratik müzakereler yoluyla %60'a, %70'e vb. genişletilebilecek bir %50'den fazlası kuralı yeterince tatminkâr görülebilir.

Kuşkusuz esas içgörü, uluslararası piyasalarda mal, hizmet, kredi ve sermaye için arz ve talep yasaları tarafından oluşturulan ticaret anlaşmalarının, faiz oranlarının ve kâr oranlarının %50'den fazlası kuralını uygulayacağına inanmak için hiçbir sebep olmadığını kabul etmektir! Tam aksine, uluslararası piyasalar rekabetçi old kları zaman bile, dengedeki ticaret şartları ve faiz oranlarının uluslararası ticaret ve yatırımdan sağlanan her verimlilik kazanımının %50'sinden daha fazlasını hemen her zaman yoksul ülkelere değil daha zengin ülkelere dağıtacağına ve böylelikle küresel eşitsizliği ve adaletsizliği azaltacak yerde artıracağına inanmak için uygun sebepler vardır.[8] Başka deyişle,

8. Serbest piyasa güçleri tarafından yönlendirildiği zaman uluslararası ticaret ve yatırımın kestirilebilir etkilerine ilişkin özet bir açıklama için bkz. *Siyasi İktisadın ABC'si: Modern Bir Yaklaşım*, Ayrıntı Yayınları, çev.: Yavuz Alogan, 2004 İstanbul, bl. 8.

uluslararası piyasa güçleri genellikle %50'den fazlası kuralının tam aksini uygulamakta ve böylelikle uluslararası iktisadi adaletsizliği sistematik biçimde artırmaktadır. Ancak katılımcı bir ekonominin daha yoksul ülkelerle uluslararası iktisadi ilişkilerinde ortak adalet kuralı olarak "%50'den fazlası"nı uygulamasına engel olacak hiçbir pratik engel yoktur. Ve katılımcı bir ekonomi daha yoksul bir uluslararası ortağa verimlilik kazancının %100'ünden daha azını verdiği sürece katılımcı ekonomi de daha iyi durumda olacaktır. Uygulamada daima her şeyin daha karmaşık olduğu görülür. Ancak zorlukları ele almadan önce, zorluklar ortaya çıktığı zaman bize yol göstermesi gereken adil işbirliğine ilişkin bazı genel ilkeleri açıklığa kavuşturma umuduyla uluslararası ekonomi sorununu daha geniş bir bağlamda ele almama izin veriniz. 241 F16

İktisat doktorası sözlü sınavına ilk girişimde başarısız oldum, çünkü sınavı yapan kişinin sorusuna verilmesi "beklenen yanıt"ın ne olduğunu bilmiyordum. Soru şuydu: "Neden ev işleri için bir hizmetçi tutuyorum da kendim üniversite dekanı olarak çalışıyorum?" Sorunun yanıtı, "karşılaştırmalı avantajın yararları," olacaktı. Bu yanıtı verecek yerde, toplumsal koşullanma, ayrımcılık, sömürü ve ırkçılık gibi kavramları biraz (tutarsız biçimde) kullanarak yanıt verdim ve (biraz beceriksizce) şu sonuca vardım: iyi bir toplumda en iyi yaptığımız işlerde çalışırız, ancak kendi pisliğimizi de kendimiz temizleriz. Otuz yıl sonra, sorunu en azından daha açık biçimde ortaya koyabiliyorum: "Toplumsal işbirliğinin faydalarından ne zaman yararlanmamız gerekir ve faydalandığımızda, külfetleri ve faydaları nasıl dağıtmamız gerekir?"

Hayatın pek çok alanında insanlar toplumsal işbirliğinin önemli faydalarını keşfetmişlerdir. Bazılarımız ilköğretim okulunda ders verirken, diğerleri liselerde ders verdiğinde ve çoğunluk resmi bir öğretim görevi üstlenmediğinde çocuklarımızı daha iyi eğitebiliriz. Bazılarımız gıda maddesi ürettiğinde diğerleri elbise diktiğinde hepimiz daha iyi beslenebilir ve giyinebiliriz. Başka deyişle, iktisadi ihtiyaçlarımızı kendi kendimize yeterek karşılamaya çalışabilsek de, bunu nadiren yaparız, çünkü sorumlulukların ve ödüllerin bölünmesine aracılık eden yerleşik toplumsal ilişkilerin genellikle daha verimli olduğu görülmüştür. Gene de toplam külfetleri azaltan ve toplam faydaları artıran işbölümlerini düzenlemekte ustalaşırken, demokratik bir işbirliği sürecini başarmak şöyle dursun, külfetleri ve faydaları adil biçimde dağıtmakta yeterince akıllı davranamadığımızı gördük.

Uluslararası iktisadi işbirliği özellikle ele alınması gereken hassas

bir konudur. Uluslararası işbirliğinin avantajları sık sık abartılır ve gerçek karşılaştırmalı avantajlar ve daha fazla uluslararası uzmanlaşmayı yanlış tanımlayan ticari fiyatlar bazen verimlilik kazanımlarına değil kayıplarına yol açar. Örnek vermek gerekirse, uluslararası piyasalar artan uluslararası uzmanlaşma ve ulaşımın yarattığı önemli çevre ve insanlık sorunlarını sistematik biçimde göz ardı eder. Piyasa fiyatları büyük ölçekli kimyasal tarımın çevreye ve insan sağlığına verdiği zararı ve aynı zamanda, küçük ölçekli, organik yerel tarımın çevresel ve insani faydalarının çoğunu hafife alır. Daha fazla uluslararası uzmanlaşma genellikle birincisinin ikincisi pahasına büyümesi anlamına geldiği için, net faydalar sistematik biçimde abartılır ve bazı durumlarda karşılaştırmalı avantajlar yıkıcı yeni uzmanlaşma örüntülerine ve verimlilik kazançlarına değil kayıplarına yol açacak şekilde yanlış tanımlanır. Uluslararası işbölümünde meydana gelen değişikliklerden ötürü iş örüntülerinin yer değiştirmesiyle ortaya çıkan insani ve kamusal maliyetler piyasa fiyatları sistemi tarafından tipik biçimde göz ardı edilir, çünkü uluslararası uzmanlaşmanın faydalarını devşirenler genellikle uyum maliyetlerini başkalarına dışsallaştırabilmektedirler. Bu, daha büyük uluslararası uzmanlaşmadan sağlanan faydaların abartılmasının ve bazı durumlarda piyasa bağlantıları içinde ölçülmeyen uyum maliyetlerini aşmayabilmesinin ek bir nedenidir. Nihayet "sermaye liberalizasyonu"na övgü düzenler, daha kaldıraçlı ve güvenilmez uluslararası mali sistem, son on yıl içinde tekrar tekrar görüldüğü gibi, bulaşıcı krizlere girdiği zaman, gelişmekte olan ekonomilerin girdikleri duraklamanın yol açtığı verimlilik kayıplarını hesaba katmayı unuturlar. Uluslararası ticaret ve yatırımdan verimlilik kazançları sağlandığında bile, piyasa güçleri değişmez biçimde bu kazançları ülkeler arasında adaletsiz biçimde dağıtır. Sermaye küresel ölçekte kıt olduğu sürece, ticaret şartları ve uluslararası faiz oranları piyasa güçleri tarafından belirlendiği ve böylece küresel eşitsizlikleri ağırlaştığı zaman, daha fazla sermayesi olan ülkeler genellikle uluslararası ticaret ve yatırımdan sağlanan verimlilik kazançlarının %50'sinden fazlasını kendilerine mal edebileceklerdir. Küreselleşme karşıtı harekette yer alan bazılarının, en iyisinin uluslararası ticaret ve yatırımdan tamamen vazgeçmek olduğunu öne sürmelerine hiç şaşmamalı!

Ne var ki, uluslararası ekonomiden çekilmek ağır neoliberal koşullanmalardan sakınamayan ülkeler için akıllıca bir seçim olabilse de her zaman en iyi eylem yolu değildir. Gerçek karşılaştırmalı avantajlar doğru biçimde saptanabildiği ve verimlilik kazançları adil biçimde paylaşıldığı zaman, uluslararası iktisadi işbirliği avantajlı *olabilir*. Her

durumda, katılımcı bir ekonominin doğasında onu uluslararası işbirliğinin faydalarından avantaj sağlamaktan alıkoyacak hiçbir şey yoktur. Daha zengin uluslararası iktisadi ortaklarla ilişki kurduğunuzda alabileceğiniz her şeyi alın. Daha yoksul ortaklarınsa her verimlilik kazancının en az %50'sini almasını sağlayın.

SONUÇ: Ülkeler arasında farklı mal ve hizmet üretmenin *gerçek* fırsat maliyetlerinde önemli farklılıklar olduğunda, uzmanlaşma ve ticaretten kaynaklanan potansiyel verimlilik kazançları *gerçekten* vardır. Ayrıca, ticaret ortakları arasında verimlilik kazançlarını dilediğimiz herhangi bir yöntemle dağıtabilen ticaret anlaşmaları da *gerçekten* vardır.
Uzmanlaşma ve ticaretten kaynaklanan bütün verimlilik kazancını A ülkesine verecek ve B ülkesine hiçbir şey vermeyecek ticaret anlaşmaları da her zaman vardır. Aynı şekilde bütün verimlilik kazancını B ülkesine veren ve A ülkesine hiçbir şey vermeyen (farklı) ticaret anlaşmaları da vardır. Genel olarak ele alırsak, sıfır ile yüz arasında herhangi bir x için verimlilik kazancının %x'ini A ülkesine ve 100 eksi %x'ini B ülkesine veren ticaret anlaşmaları vardır. Aynı şekilde, bir ülkede çalışan birilerinin üretkenliğini bir başka ülkede çalışan birilerine kıyasla artırabilecek kredi miktarı konusunda farklılıklar olduğu zaman, uluslararası borçlanmadan kaynaklanan potansiyel verimlilik kazançları *gerçekten* vardır ve verimlilik kazancını borç veren ülkeler ile alan ülkeler arasında dilediğimiz herhangi bir yöntemle dağıtabileceğimiz faiz oranları vardır. Başka deyişle, uluslararası ticaret ve yatırımın verimlilik kazançları sağlay*abildiği* durumlar vardır ve verimlilik kazancını gene karşılıklı faydalar (her iki ortağın da iyi durumda olmasını) sağlarken eşitsizliği ve adaletsizliği azaltacak şekilde bölme yöntemleri *gerçekten* vardır. Küresel bir kapitalist ekonomide katılımcı bir ekonominin bütün yapması gereken, hangi ülkelerin olduğundan daha düşük bir ortalama çaba ödüllendirme düzeyine ve hangi ülkelerin daha yüksek bir çaba ödüllendirme düzeyine sahip olduğunu saptamaktır. Farklı ülkelerin mevcut kişi başına GSYH rakamları, daha doğru ortalama iktisadi refah ölçüleri geliştirilene kadar yeterli olacaktır. Katılımcı bir ekonomi kişi başına GSYH'si kendisininkinden daha yüksek ülkelerle ticari ilişkiye girdiği zaman, "hiçbir kurala bağlı olmadan" müzakere yapmakta özgürdür. Bu durumda, katılımcı ekonomi ne kadar iyi anlaşma koşulları sağlarsa, kendi çıkarlarının yanı sıra uluslararası adalet davasına da o kadar hizmet eder. Ne var ki, katılımcı bir ekonomi GSYH'si kendisininkinden daha düşük ülkelerle ticari ilişki-

ye girdiği zaman, daha yoksul uluslararası ortağıyla verimlilik kazancının %50'sinden fazlasını paylaşmalıdır. Bunu yapmazsa kendi iktisadi adalet ilkelerini ihlal etmiş ve kendi işbirliği sisteminin temelini oluşturan ahlâki mantığı çökertme riski almış olur.

B. NE İSTİYORUZ?

Yeni binyıl başlarken iktisadi vizyon sorusu şu şekilde özetlenebilir: Her bireyin toplumsal üretime katkısının değerini ölçmeye çalışmak ve bireylerin toplumsal üretimden kendilerine düşeni buna göre almalarına izin vermek istiyor muyuz? Yoksa tüketimdeki farklılıkları iktisadi işbirliği sisteminde kişilerin iş arkadaşları tarafından saptanacak fedakârlık farklılıklarına dayandırmak mı istiyoruz? Başka deyişle, "herkese katkı değerine göre" kuralına uyan bir ekonomi mi, yoksa "herkese çaba ve fedakârlığa göre" kuralına uyan bir ekonomi mi istiyoruz?

Az sayıda kişinin çok sayıda kişinin yaptığı işi planlamasını ve bu işlere eşgüdüm sağlamasını mı istiyoruz? Yoksa herkesin iktisadi kararların alınmasına sonuçtan etkilendikleri ölçüde katılma fırsatına sahip olmasını mı istiyoruz? Başka deyişle az sayıda kişinin tekelinde olan düşünsel görevlerin dışında işi hiyerarşik biçimde örgütlemeye devam etmek mi istiyoruz, yoksa işyeri demokrasisi ve yetkiye göre dengelenmiş iş bileşimleri mi istiyoruz?

Toplumsal tüketime karşı bireysel tüketimi kayıran tercihleri ifade eden bir yapı mı istiyoruz? Yoksa insanların toplumsal tüketim tercihlerini bireysel tüketim tercihleri kadar kolayca kayıt altına alacak bir yapı mı istiyoruz? Başka deyişle, piyasaları mı istiyoruz, yoksa iç içe geçmiş tüketici konseyleri federasyonları mı istiyoruz?

İktisadi kararların kendi refahlarını ve varlıklarını sürdürebilmek için birbiriyle kapıştırılan gruplar arasında rekabetle belirlenmesini mi istiyoruz? Yoksa işçilerin ve tüketicilerin kendi ortak girişimlerini demokratik, verimli ve adil biçimde planlayabilmelerini mi istiyoruz? Başka deyişle, iktisadi kararların oluşturulmasını piyasaya bırakmak mı istiyoruz, yoksa katılımcı planlama imkânını benimsemek mi istiyoruz?

Sorun bir ekonomi elitinin kendi çıkarlarından çok, kamunun çıkarlarına uygun biçimde nasıl karar alacağı şeklinde değerlendirildiği sürece, gerçekten arzulanabilir bir ekonomi düşünme konusunda fazla ileriye gidemeyiz. İster kapitalist, ister merkezi plancı, ister kamu girişimi yöneticisi olsunlar, ekonomi elitleri, sonunda kamu çıkarına ters

düşecek şekilde kendi çıkarlarını gözetmeye başlamasalar bile, en iyi durumda kamu çıkarına yetersiz biçimde hizmet edeceklerdir. Ayrıca, *birbiriyle bağlantılı iktisadi faaliyetlerimize bilinçli, demokratik ve adil biçimde eşgüdüm sağlayan toplumsal süreç, malların ve hizmetlerin mübadele edildiği piyasada insanların birbiriyle rekabet ettikleri toplumsal süreçten temelde farklıdır.* İktisadi soruna getirilen her iki "çözüm" uygulanabilir olmakla birlikte, sadece birincisi, dayanışma (başkalarının refahını gözetme) ve çevre açısından sürdürülebilirliğin yanı sıra, özyönetimle (kişinin sonuçtan etkilenme ölçüsüyle orantılı olarak karar oluşturma girdisi), adaletle (herkese kişisel fedakârlığa göre) ve verimlilikle (kıt üretim kaynaklarının kullanımından sağlanan faydayı azamileştirmek) bağdaşabilir.

Sorun bu bölümde betimlenen arzulanabilir ekonomi türünü yakın gelecekte gerçekleştirmenin mümkün olup olmadığı değildir. Bu soruya verilecek yanıt, kuşkusuz *hayır*dır. Bunun yerine, sorun, bir ekonominin adil ve demokratik olmasının ne anlama geldiği ve hangi iktisadi kurumların, iktisadi verimlilikten fedakârlık yapılmaksızın iktisadi demokrasi ve adaleti sağlayabileceğidir. Ancak adil işbirliği ekonomisinden söz ettiğimizde aslında neyi kastettiğimizi açıklığa kavuşturduktan sonra, bugün bulunduğumuz yerden oraya nasıl gideceğimizi sorabiliriz. Katılımcı ekonomiye ilişkin önemli kaygıları 9. kısımda ele aldıktan sonra, ikinci sorunun nasıl yanıtlanabileceğine dair fikirleri, iktisadi reform kampanyalarını ve hareketlerini ve adil işbirliğine doğru uzun yolculuğa başlayabileceğimiz "öntasarı" niteliğindeki deneyimleri ele aldığımız 4. bölümde incelemeye geçiyoruz.

IX
Meşru kaygılar

Kapitalizmin XX. yüzyıl eleştirmenleri üretim araçlarında özel mülkiyeti kaldırmanın ve piyasaların yerine acılcı iktisadi planlamayı geçirmenin insanlara kendi iktisadi hayatları üzerinde denetim sağlayacağını, iktisadi adaletsizliği tasfiye edeceğini ve iktisadi verimliliği artıracağını vaat ettiler. Kapitalizm eleştirmenlerinin verdiğimiz sözleri hayata geçiremediklerini söylemek çok hafif kalacaktır. Günümüzde kapitalizmi eleştirenler *adil bir işbirliği* ekonomisini nasıl örgütleyeceklerini bildiklerini iddia ettikleri zaman, insanlar kuşkulanmakta haklıdırlar. Bu kısımda, son kısımda betimlenen katılımcı ekonomi türüne geçen yıllar içinde yöneltilen eleştirileri elimden geldiği kadar yanıtlayacağım. Bazı örneklerde eleştirmenlerin endişelenmeleri için pek az neden olduğu ve onların muhafazakâr dogmadan aşırı etkilendikleri

kanaatindeyim. Başka örneklerde, makul bir başarı şansı olduğunu düşünmekle birlikte, benim de endişelerim var. Her durumda, kapitalizmin ya da aynı şekilde piyasa sosyalizminin olduğundan ya da olabileceğinden daha iyi olduğu fikrine dönmemek şartıyla, kuşkucu bir tavrın gayet meşru olduğunu düşünüyorum. Her durumda, "adil işbirliği" sistemi denilmeyi hak eden bir ekonomi örgütlemeyi sonunda başarırsak, bu kısmen geçmiştekinden çok daha açık ve somut bir biçimde ne yapılacağını düşündüğümüz için olacak ve eleştirmenler katılımcı ekonomi gibi önerilere kuvvetle meydan okumadığı sürece gerçekleşmeyecektir.

A. ÇOK FAZLA TOPLANTI? SİBERNETİK AŞIRI YÜKLENME? YANLIŞ BİLGİLENME?

> Karmaşık bir ekonomide kaynakların katılımcı karar alma kurumlarıyla tahsis edilmesi bilgi işlem konusunda imkânsız taleplere ve insanların zamanı konusunda aşırı taleplere yol açmayacak mıdır?... Katılımcı bir ekonomide karar almak için gerekenlerin listelenmesi bile bunları karşılamanın mümkün olup olmadığı ve nasıl mümkün olabileceği konusunda kuşku uyandırmaya yeterlidir. Zorunlu görevleri yerine getirmek için kurumlar ve süreçler, ilke olarak geliştirilebilse bile ... insan bütün sistemin pratikte gerçekten işleyip işlemeyeceğini merak ediyor. Sistemin çalışması için gerekli muazzam miktarda bilgiyi işlemesi ve yayacağına güvenilebileceği varsayılsa da, insanlar gerekli bilgiyi tarafsız ve çıkarsız bir tarzda sağlamaya nasıl ikna edileceklerdir? Ve gerekli bütün bilgi doğru biçimde toplanabilse dahi, katılımcı planlama, bilgiyi değerlendirmek ve çoğu insanın bıkacağı ve yorulacağı karar alma toplantılarına katılmak için her bireyin pek çok zaman, ilgi ve enerji ayırmasını gerektirmeyecek midir?[1]
>
> Thomas Weisskopf

> Kaç tane lanet toplantıya gitmemiz gerekecek?[2]
>
> George Scialabba

İktisadi kararları demokratik biçimde almanın bitmek bilmez tartışmalara saplanıp saplanmayacağını sormak için uygun nedenler vardır. İnsanların gereğinden fazla zamanını alan toplantılara hiç katılmamışsanız, daha fazla toplantıya ya da daha idealist ve radikal örgütlerin top-

1. Thomas Weisskopf, "Toward a Socialism for the Future, in the Wake of the Demise of the Socialism of the Past," *Review of Radical Political Economics* 24, 3 ve 4 (Güz ve kış 1992): s. 14-17.
2. George Scialabba, "A Participatory Economy," *Dissent* (Mayıs 1992): s. 282.

lantılarına katılın da görün! Pek çok şeyin bir plan yürürlüğe konulmadan önce eşgüdümlü hale getirilmesini gerektiren ulusal ölçekte demokratik iktisadi planlama konusunda da pek az deneyimimiz var. Komünizmin ulusal planlamayı uygulayabilmesinin belki de tek *nedeni* otokratik ve antidemokratik oluşuydu. Nihayet kararların iktisadi kararlardan çok daha az olduğu ulusal demokrasiye ilişkin sınırlı deneyimimiz, karar alma görevimizin değişmez biçimde seçilmiş temsilcilere havale edilmesiyle sonuçlanmıştır. Hayatı boyunca Sovyet ekonomisi ve planlama sistemini inceleyen Alec Nove, modern bir ekonomide eşgüdümlü hale getirilmesi gereken sonsuz bir kararlar listesiyle insanların karşısına çıktığında, pek çok kişinin otoriter planlamanın uy-

gulanabilir yegâne alternatifi olarak piyasayı benimsemekten başka hiçbir seçenek olmadığı konusunda onunla aynı fikirde olma eğilimi taşımasına şaşmamalı. Fakat katılımcı bir ekonomide karar almak, gerçekten de Nove, Weisskopf ve diğerlerinin düşündükleri kadar yıldırıcı mıdır?

Her şeyden önce, bilgi işlem ve toplantı süresi kapitalist ekonomilerde de sıfırdan çok uzaktır. Demokratik planlama fikrini eleştirenler bu noktayı rahatça göz ardı ederler. Pat Devine'in belirttiği gibi:

> Modern toplumlarda bütün toplumsal zamanın büyük ve muhtemelen artan bir oranı, yönetmek, müzakere etmek, sistemleri işletip insanları örgütlemek için harcanır. Mevcut toplumlarda bu faaliyetlerin büyük kısmı toplumsal çatışmanın çözümü ve ticari rekabetle; sömürü, baskı, eşitsizlik ve nadunluktan kaynaklanan yabancılaşmanın sonuçlarıyla ilgilidir. Yakınlarda yapılan bir değerlendirme, ileri batılı ülkelerin GSYH'sinin yarıdan fazlasının, artan işbölümünden ve bunun yol açtığı yabancılaşma artışından kaynaklanan işlem giderlerine gittiğini ortaya koymuştur.[3]

David Levy, katılımcı planlamanın "milyonlarca insanın tüketim ve üretim planlarına eşgüdüm ve bütünlük" sağlayabileceğinden kuşkulananlara şunu hatırlatır:

> Kapitalist imalat firmalarında görevi arz ve talebi önceden kestirmeye çalışmak olan yüzlerce yönetici ve çalışan buluruz. Aslında işçilerin sadece küçük bir bölümü doğrudan mal ve hizmet üretir. Ayrıca, mevcut sistem milyonlarca *devlet* çalışanı gerektirir. Bunların pek çoğu tam da piyasa sistemi, dolandırıcılığa, hırsızlığa, *çevresel* yıkıma, işçilerin sağlık ve güvenliğinin kötüye kullanımına muazzam özendiriciler sağladığı için yaratılan işlerde çalışırlar. Ve kendi "boş zaman"ımızda bile vergi beyannameleri ve fatura doldurmamız gerekir.[4]

3. Pat Devine, *Democracy and Economic Planning* (Westview, 1988), s. 265.
4. David Levy, "Seeking a Third Way," *Dollars & Sense* (Kasım 1991): s. 19.

Peki katılımcı bir ekonomi karar alırken daha fazla zaman harcamamıza yol açar mı? Konuyu, işçi konseyleri içindeki toplantı zamanına, tüketici konseyleri içindeki toplantı zamanına, federasyonlar içindeki toplantı zamanına ve bizatihi katılımcı planlama süreci içindeki toplantı zamanına bölebiliriz.

Düşünme ve eşgüdüm herhangi bir iktisadi sistemde üretimin örgütlenmesinin parçasıdır. Hiyerarşik üretim örgütlenmelerinde görece az sayıda çalışan, zamanlarının tamamını değilse de büyük bir bölümünü, düşünerek, toplantı yaparak, eşgüdüm sağlayarak ve başkalarını denetleyerek harcarken, çalışanların çoğu sadece kendilerine söyleneni yaparlar. Dolayısıyla, doğrudur, katılımcı bir ekonomide hiyerarşik bir ekonomiye kıyasla çoğu insan işyeri toplantılarında daha fazla zaman harcar. Ancak bunun nedeni çoğu insanın kapitalizm ve otoriter planlamada, piyasa sosyalizminde de genellikle görüldüğü gibi, işyerinde karar alma sürecinden dışlanmış olmasıdır. Bu, zorunlu olarak, üretimden çok düşünmeye ve toplantıya harcanan zamanın katılımcı bir işyerinde daha fazla olacağı anlamına gelmez. Üstelik, otokratik toplantılar ve işlemler de hem zaman tüketebilir hem de demokratik toplantılar ve işlemler kadar etkisiz olabilir. Üretimle ilgili karar alma sürecinin etkin ve sıkıntısız olup olmamasının, demokratik olup olmamasıyla ilişkili olması gerekmez. Nihayet, üretime ilişkin demokratik karar alma sürecinin otokratik karar almaktan daha fazla "toplantı zamanı" gerektirdiği ortaya çıkacak olursa, iş konusunda demokratik kararları denetlemenin ve uygulamanın otokratik kararlardan daha az zaman gerektirdiğinin de açık olması gerekir. Bir kararın alınmasına katılan işçilerin, muhtemelen, o kararı uygulamaları için daha az denetlenmeleri gerekecektir. Her durumda, işçi konseylerinde toplantı zamanı insanların dengeli iş bileşimlerinin bir parçasıdır: Katılımcı bir ekonomide bu, tıpkı mevcut ekonomilerdeki yöneticiler ve denetleyiciler için olduğu gibi, normal iş gününün bir parçasıdır. İşçilerin boş zamanlarına yönelik bir tecavüz değildir.

Tüketim kararları almak için piyasa ekonomilerinde olduğundan daha fazla toplumsal etkileşim gerektiğini göstererek suçumuzu kabul ettik. Piyasa sistemlerinin büyük başarısızlıklarından biri, insanların kendi tüketim arzularını ifade edebilecekleri ve onlara eşgüdüm sağlayabilecekleri uygun bir araç sağlamamalarıdır. Tam da toplumsal tercihi kolaylaştıracak ve etkin hale getirecek uygun kurumsal araçlar eksik olduğu için, piyasa ekonomilerinde toplumsal tüketim bireysel tüketime kıyasla dezavantajlıdır. Katmanlı bir tüketici federasyonları ağıyla piyasa ekonomilerinin alameti farikası olan kamu tercihindeki

yabancılaşmanın ve bireysel tercihin yalıtılmış ifadesinin üstesinden gelmeyi öneriyoruz. Bunun şimdiki tüketim örgütlenmesinden daha fazla zaman alıp almayacağı bunun karşılığında elde edileceklere bağlıdır.

Şimdiki durumda siyasi ve iktisadi elitler, yerel, eyalet ve ulusal kamu tercihlerini tahakküm altına alır. Onlar genellikle, etkilenen çoğunluğun getireceği kısıtlamalardan görece özgür faaliyet gösterirler, ancak işler kontrolden çıkınca işleri düzeltmek için halk örgütlerince düzenli aralıklarla, zaman kaybı yaratan kampanyalar düzenlenir. Katılımcı bir ekonomide halk kamusal tercih sorunlarında doğrudan oy verecektir. Ancak bu ne fazla zaman alır ne de bir toplantıya katılmayı gerektirir. Uzman tanıklığı ve farklı fikirler kamusal hizmet veren bir medya aracılığıyla yayımlanacaktır. Belirli konuları çok önemseyen bireyler ve çıkar grupları bu forumlara katılacaklardır, ancak diğerleri bu tartışmalara diledikleri ölçüde, az ya da çok katılmakta serbest olacaklardır. Burada önemli olan şudur: Katılımcı bir ekonomideki bireyler için, kişinin yerel ve ulusal kamu malı konusundaki tercihlerini ifade etmesi, kişinin bifteğe karşı tavuk ya da balığa karşı soya fasulyesi tercihlerini ifade etmesi kadar kolaydır. Kamu malı tüketiminin her düzeyinde seçenekler demokratik olarak seçilen delegeler tarafından formüllendirilir ve daha sonra sadece delegeler tarafından değil iktisadi kararlardan etkilenen tüketici federasyonlarındaki herkes tarafından oylanır. Tüketicilerin katılımcı bir ekonomide piyasa sistemlerindekinden daha fazla oy verecekleri doğrudur. Ancak bu, tüketicilerin toplantılarda daha fazla zaman harcayacakları anlamına gelmez.

Ne var ki büyük sorun, "toplumsal, interaktif bir yordam" olarak *gururla reklamını yaptığımız katılımcı* planlamanın ne kadar toplantı süresi gerektirdiğidir. Eleştirmenlerin önvarsayımlarının aksine, farklı işçi ve tüketici *gruplarının ya da onların* seçilmiş temsilcilerinin kendi faaliyetlerini nasıl eşgüdümlü hale getireceklerini tartışmak ve müzakere etmek için yüz yüze geldikleri demokratik bir planlama modeli öneriyor *değiliz*. Bunun yerine konseylerin ve federasyonların sadece kendi faaliyetleri için öneriler sundukları, gözden geçirilmiş toplumsal maliyetleri kapsayan yeni bilgileri edindikleri ve gene sadece kendi faaliyetleri için getirdikleri önerileri tekrar gözden geçirdikleri bir yordam önerdik.[5] Toplantı yoktur. Konseyler ve federasyonlar kendi öne-

5. Önerileri formüllendirmek ve gözden geçirmek konseylerin ve federasyonların düşünsel işlerinin bir parçasıdır. Kişinin kendi faaliyetleriyle ilgili öneriler ve gözden geçirmeler konusunda karar vermek için yapılan toplantılar konseyler ve federasyonlar arasında değil, bunların içinde yapılan toplantılardır.

rilerini sunar ve başkalarının önerilerine el kaldırıp indirerek oy verirler. Oylanması gereken farklı uygulanabilir ve kapsayıcı planları belirleyecek delege toplantıları da önermedik. Belirli federasyonların delegeleri kamu malı tüketim seçeneklerini kendi federasyonlarındaki kişilerin oylamaları için formüllendireceklerdir, ancak farklı konsey ve federasyonlardan gelen önerilerdeki değişiklikler karşılıklı olarak uygulanmadığı sürece *farklı* konsey ve federasyonlardan gelen delegelerin bunları müzakere etmeleri için yapılacak hiçbir toplantı yoktur. Önerdiğimiz katılımcı planlama yordamı, tam olarak ulusal bir ekonominin demokratik olarak nasıl planlanacağına ilişkin "büyük toplantı" nosyonuna bir alternatiftir. Ulusal, demokratik, iktisadi planlamanın büyük toplantı çeşitlemesinin uygulanamaz olduğunu ve bir düşten çok bir kâbus haline geleceğini düşünen eleştirmenlere *katılıyoruz. Bunun yerine* katılımcı planlama işlemini önermemizin nedeni budur.

Katılımcı bir ekonomide insanların isterlerse *kullanabilecekleri* zamandan tasarruf sağlayan bir yol önerdik. Bir dizi oturum planın (farklı konseylerden gelen delegeler arasında toplantılar olmaksızın) ana hatlarını oluşturduktan sonra İrdeleme Kolaylaştırma Kurulu'nun (İKK) profesyonel çalışanları, bu ana hatlar içinde herhangi bir toplantı ve tartışma olmaksızın herkesin oy vereceği birkaç uygulanabilir planı tanımlayabilirler. Zaten kararlaştırılacak konu kalmadığında önerileri uygulanabilir bir plana dönüştürmek üzere düzenlenecek başka oturumlara ayrılacak zamandan tasarruf etmek, asıl amaçtır. Örnek vermek gerekirse, planın %97'si ilk yedi oturumda oluşturulmuşsa, insanlar geri kalan %3'ü çözümlemek için yedi oturum daha yapmaya gerek olup olmadığına karar verebilirler. Eğer isterlerse, İKK çalışanlarından planın geri kalan %3'ünün oluşturulması için, söz gelimi, beş farklı yol oluşturmalarını ve bunları referanduma sunmalarını isteyebilirler. Her durumda bu seçenek, planlama süresini artıracak yerde *azaltır*. Bu yol, kaç oturumun üretkenliği azalttığına ilişkin katılımcıların düşüncelerine ve insanların farklı "son aşama" seçeneklerini formüllendirmesi için İKK'ye ne kadar güvenebildiklerine bağlı olarak kullanılabilir ya da kullanılmaz. Nihayet, farklı konseylerden ve federasyonlardan gelen insanlar olağan olmayan tüketim ya da üretim önerileri sunduklarında bile yüz yüze toplantılar önermediğimizi belirtmek gerekir. Bunun yerine konseylerin kendi önerilerinin parçasını oluşturan niceliksel bilgi sunmalarını, böylelikle, üst federasyonların alışılmamış durumlarda tercih etmeleri halinde istisnalara razı olabilmelerini önerdik. Ayrıca, alışılmamış önerileri onaylamak ya da onaylamamak için önerdiğimiz yordam, garezli bir toplantıdan çok el kaldırıp

indirerek yapılan basit bir oylamadır.

Ancak toplantı sürelerinin bunaltıcı olmadığı gösterilse de Weisskopf şunu sormaktan geri kalmadı: "*İnsanlar gerekli bilgiyi tarafsız ve çıkarsız bir tarzda sağlamaya nasıl ikna edilecekler?*" Sovyet deneyiminin ışığında bu makul bir kaygıdır. Solcu iktisatçılar 1950'lerde ve 1960'larda kapsamlı planlamanın avantajları hakkında yazdıklarında, matematiksel programlama kuramı ve bilgisayar teknolojisinde kaydedilen ilerlemelerin merkezi plancıların etkin bir planı hesaplamalarını nihayet mümkün kıldığına işaret ettiler. Plancıların tek yapmaları gerekenin, eldeki farklı türden emek ve başlıca girdilerle devlet mülkiyetindeki teşkilatlara sağlanan teknolojiler hakkında bilgi toplamak olduğunu öne sürdüler. Bu durumda, farklı nihai mallar ve hizmetlerin toplum için taşıdığı göreli değerlere ilişkin doğru bilginin plancılara sunulması şartıyla, piyasa ekonomilerinin anarşik verimsizliğine bir alternatif olarak tanıtılan "akılcı iktisadi plan"ı hesaplamak için artık hiçbir kuramsal ya da pratik engel olmayacaktı. Ne var ki, merkezi plancıların devlet mülkiyetindeki girişimlerin üretim kapasitelerini keşfedebileceklerini varsaymanın tam bir saflık olduğu görüldü. Dördüncü kısımda açıklandığı gibi, bir fabrika yöneticisinin merkezi planlama kurulundaki üstlerine kendi fabrikasının gerçek kapasitesi hakkında yalan söylemesi için her türlü neden vardır, çünkü bu yönetici bilir ki, kendisine nihai olarak uygulaması emredilen plan, merkezi plancıların fabrikanın kapasitesi hakkındaki düşüncelerine göre biçimlenecektir. Eğer fabrika yöneticileri (en kesin biçimde Sovyet sisteminde görüldüğü gibi) *plan hedeflerine* ulaştıkları için ödüllendirilir ve bunu yapamadıkları için cezalandırılırlarsa kendi fabrikalarının kapasitesini olduğundan az göstermeleri için her türlü sebep vardır. Kuşkusuz merkezi plancılar fabrika yöneticilerinin tam da bunu yapmalarını beklerler. Dolayısıyla merkezi plancılara, fabrika kapasitelerine ilişkin alternatif hesaplamalar sağlamak için endüstri uzmanları istihdam etmekten başka hiçbir alternatif kalmaz. Dolayısıyla Weisskopf bu durumun muazzam ve verimsiz bir yanlış bilgilendirme sistemi haline geldiğine işaret etmekte haklıdır. Fabrika yöneticileri yalan söylerler. Merkezi plancılar onlara inanmazlar. Bakanlık ve fabrikalarda yanlış bilgilendirmenin büyüklüğünü *değerlendirmek* için harcanan fuzuli gayretler, zaten kıt olan uzmanlığı israf eder. Özetle, ulusun kıt üretim kaynaklarını insan ihtiyaçlarının azami ölçüde karşılanması için kullanacak akılcı bir planlama hayali, merkezi planlamanın bilgi sistemi "özendirici uyumlu" olmadığı için bir bürokratik verimsizlik kâbusuna dönüşür.

Ancak katılımcı planlama merkezi planlama *değildir*. Yordamlar tamamen farklıdır ve özendiriciler tamamen farklıdır. Ve onu merkezi planlamadan ayıran önemli yönlerden biri, "özendirici uyumlu" *olması*, yani faillerin kendi yetilerini ya da tercihlerini yanlış sunmaları için değil, doğru sunmaları için bir özendiriciye sahip olmalarıdır. Katılımcı bir ekonomide bunu yapmamaları için bir özendirici olsa bile, herkesin doğru biçimde davranacakları gibi saf bir varsayımda bulunmuyoruz. Bunun yerine, bireylerin, işçi konseylerinin, tüketici konseylerinin ve federasyonların kendi çıkarlarına uygun biçimde davranacaklarını varsayıyoruz. Başka deyişle, ancak kendi çıkarlarına uygun olması halinde doğru bilgi vereceklerini ve bunu yapmanın kendi çıkarlarına uygun olduğu bir planlama mekanizması tasarladığımızı varsayıyoruz.

Piyasa ekonomilerinde en ciddi özendirici uyumsuzluğu, bedavacı sorunu olarak bilinir ve tüketicinin kamu malları tercihlerini ifade etmesiyle ilgilidir. Tüketiciler kamu mallarına ilişkin gerçek tercihlerini olduğundan az göstermek için bir özendiriciye sahiptirler. Merkezi planlamada en ciddi özendirici uyumsuzluğu, yukarıda açıklandığı gibi, teşkilat yönetiminin üretim kapasitelerine ilişkin merkezi plancıları aldatmasıyla ilgilidir. Ancak XX. yüzyıl ekonomilerini etkileyen başlıca özendirici uyumsuzluklarının ikisi de katılımcı bir ekonomide bulunmaz. Katılımcı bir ekonomide tüketiciler, akılcı olarak, kamu malları tercihlerini yanlış sunduklarında refah kaybına uğramayı bekleyeceklerdir. Bir kamu malı alan bir konseyin ya da federasyonun üyeleri, bireysel olarak nasıl oy verdiklerine bakılmaksızın, o malın katılımcı planlama içindeki toplumsal maliyetinden kendilerine düşen payı öderler. Bu nedenle kendi tercihi için oy kullanırken bir kamu malından gerçekte olduğundan daha az fayda sağlıyormuş gibi davranan her tüketici, gerçekten istediği kamu malı miktarını edinme ihtimalini azaltırken, ödeyeceği miktarı hiç de azaltmamış olur. Gerçekte olduğundan daha fazla yararlanıyormuş gibi davranmak da kişisel olarak yıkıcıdır. Ve katılımcı bir ekonomide işçiler gerçek üretim yetilerini düşük gösterdiklerinde, akılcı olarak, istedikleri üretim kaynaklarının tahsis edilme ihtimalinin düşmesini bekleyeceklerdir. Eğer işçiler bir girdi kümesiyle, gerçekte üretebilecekleri miktarı üretemeyecekmiş gibi yaparlarsa, sadece istedikleri girdilerin tahsis edilmemesi riskini almış olacaklardır, çünkü bu girdiler onları daha iyi kullanabileceğini rapor eden bir başka işçi konseyine verilecektir. Eğer eleştirmenler merkezi planlama deneyimini temel alan önyargılardan kaçınırlar ve özendirici uyumluluğu konusunda katılımcı planlamayı yeniden incelerlerse, inanıyorum ki,

kaygılarının en azından bu konuda geçersiz olduğunu keşfedeceklerdir.

Bitmek bilmeyen toplantılara ilişkin pek çok kaygının bizim önerimiz için geçerli olmadığını düşünsem de, yanıltıcı olmak istemem. Bilgiye dayanan demokratik karar alma, otokratik karar almadan *gerçekten* farklıdır. Ve toplumsal işbölümünün bilinçli ve adil eşgüdümü de, iktisadi tercihleri kişisel olmayan arz ve talep yasalarına terk etmekten *gerçekten* farklıdır. Katılımcı planlama taraftarları, açıktır ki, kendi kendini yönetmenin ve adil işbirliğinin sağladığı avantajların ek bir zahmete değdiğini düşünmektedirler. Ancak bunu söylemek, tanımı gereği bunun daha anlamlı bir toplumsal ilişkiyi gerektirdiğini anlamadığımızı göstermez. Zira kolektif iktisadi özyönetime geçtimiz zaman, insanların sorunlarını azaltmak için her türlü çabanın gösterilmesi gerekir. Tavsiye ettiğimiz yordamların pek çoğu tam da "halk"ın kendisini etkileyen bütün iktisadi kararları "tek bir büyük toplantı" demek olan bir yordamla alabileceğine dair saf yanılsamanın tuzaklarından kaçınmak amacı taşır. Hiç kuşkusuz katılımcı ekonomiler içinde zengin ve faal bir hayat süren insanlar kendi iktisadi sorunlarını yönetmeleri için gerekli olan zamanı ve enerjiyi azaltacak başka yollar bulacaklardır.

B. GİRİŞKENLERİN DİKTATÖRLÜĞÜ? AŞIRI VERGİLENDİRİLEN DEMOKRASİ?

> Katılımcı demokrasi uygulaması pratikte görece küçük bir kararlar dizisiyle sınırlı olmasını gerektirecek kadar güç, zaman tüketici ve duygusal olarak yıpratıcı değil midir? Böyle bir sistem, uygulamada, bazı insanların kararları diğerlerinden çok daha etkilemesini pekâlâ sağlayabilecektir. Orantısız etki orantısız servet ya da gelirden kaynaklanmayacak, ancak çıkar ve uygun karar alma süreçlerinde beceride orantısızlıktan kaynaklanacaktır.[6]
>
> Thomas Weisskopf

> Ters bir özendirici, "Girişkenlerin Diktatörlüğü" olarak etiketlenebilir. Bazı insanlar gerçekten de toplantılardan hoşlanırlar. Konuşmayı, müzakere etmeyi, tartışmayı severler. Sonuç olarak, bu insanlar toplantılara coşkuyla katılırlar ve *genellikle de duruma hâkim* olurlar.[7]
>
> Nancy Folbre

6. Weisskopf, "Toward a Socialism," s. 15.
7. Nancy Folbre, "Looking Forward: A Roundtable on Participatory Economics," *Z Magazine* (Ağustos 1991): s. 69.

İktisadi sistemimizin insanların katılımcı enerjilerini daha önemli konulardan daha az önemlilere saptırmasını istemeyiz. Ancak insanların, kendilerini en çok etkileyen iktisadi kararların alınmasına katılabilmelerini isteriz. İnsanlar yaptıkları iş sırasında gerçekleştirdikleri görevlerden kesinlikle etkilenirler. Bu yüzden, konseylerdeki işçilerin, kendi görevlerine ve bu görevleri iş bileşimleri içinde nasıl birleştireceklerine kendilerinin karar vermesini sağlarız ve insanların tercih ettikleri iş bileşimi her ne olursa olsun o bileşimin içerdiği bütün görevleri yerine getirecek nitelikte oldukları sürece onları o işe başvurma konusunda serbest bırakırız. İnsanlar kişisel olarak tükettikleri şeyden de etkilenirler. Bu yüzden tüketiciler kendi çaba notlarıyla tutarlı olarak istediklerini tüketmekte özgürdür. Ancak bir konseyde çalışan herkes imal edilen ürünlerden ve orada kullanılan teknolojilerden etkilenir. Bu yüzden, getirdikleri öneriler kıt toplumsal kaynakları verimli biçimde kullanmalarını sağladığı sürece işçi konseylerini kendi girdi ve çıktılarına karar vermekte serbest bırakırız Kamu mallarının sunulduğu bir bölgede yaşayan herkes eldeki kamu mallarının ve bölgedeki doğal çevrenin niteliğinin oluşturduğu karışımdan etkilenir. Bu yüzden, mahalle tüketici konseylerini istedikleri yerel çevre düzenlemeleri ve yerel kamu malları konusunda karar vermekte serbest bırakırız ve daha geniş tüketici ve yöre sakini gruplarını temsil eden federasyonları bölgesel ve ulusal çevre meselelerine ilişkin kararlar almakta ve hangi bölgesel ve ulusal kamu malları istediklerine karar vermekte serbest bırakırız. Nihayet, belli başlı yatırım kararları hangi mal ve hizmetlere öncelik verileceğini, hangi iş süreçlerinin öncelikle dönüştürüleceğini ve hangi yeni ürünlerin geliştirileceğini belirlediği için bu seçenekler çalışan ve tüketen herkesi etkiler. Bu yüzden, işçi ve tüketici federasyonlarını kendi araştırma ve geliştirme işlemlerinde serbest bırakır ve bu federasyonlara ekonomi için uzun vadeli planı belirleme izni veririz.

Uzun vadeli ulusal planlama konusunda şu seçenekler vardır: (1) Uzun vadeli planlamayı piyasanın kaprislerine bırakmak, (2) uzun vadeli planlamayı siyasi ya da teknik bir elite emanet etmek, (3) uzun vadeli plan herkesin katıldığı "tek bir büyük toplantı" içinde etkin bir biçimde kotarılabilirmiş gibi yapmak, ya da (4) işçi ve tüketici federasyonlarının uzun vadeli planın farklı bileşenlerini önermelerine, gözden geçirmelerine ve bağdaştırmalarına izin vermek. Uzun vadeli planlamayı piyasaya bırakmak halen izlemekte olduğumuz verimsiz ve sürdürülemez gidişattan sorumludur. Planlama elitinin demokratik biçimde seçilmemesi halinde ortaya çıkacak tehlikeler ve dezavantajlar ko-

münist planlama tarihinin ışığında açığa çıkmış olmalı. Ancak uzun vadeli planı tasarlama ve ona eşgüdüm sağlama işinin emanet edildiği kişiler demokratik olarak seçilseler bile, katılımcı planlama yordamlar ndakine kıyasla kitlesel katılıma daha az yer kalır. Nihayet, kapsamlı, uzun vadeli bir plan oluşturmak için herkesi tek bir büyük toplantıya davet etmenin imkânsızlığı, birileri toplantı gündemini oluşturmaya çalıştığı anda açıkça ortaya çıkacaktır.

Ekonomide bütün istenen değişiklikler bir anda gerçekleştirilemez. Gelecek beş yıl içinde bir yandan karayolu ulaşımının yerine hızlı demiryolu ulaşımını geçirip bir yandan da, tarımı ekolojik normlara uygun biçimde dönüştüremeyiz, fosil yakıtların yerine yenilenebilir enerji kaynaklarını geçiremeyiz ve kentlerin yayılmasını durduramayız. Dolayısıyla gerçekleştirmek istediğimiz uzun vadeli değişimleri saptamanın yanı sıra, bu değişimlerin önceliklerini de belirlemeliyiz. Bu konularda oluşturulan seçenekler insanların hayatları üzerinde çok önemli etkiler yarattığı için, uzun vadeli planlamaya kitlesel katılımı azamileştirmek önemlidir. Federasyonların ve onların *kendi* araştırma geliştirme birimlerinin uzun vadeli planın geliştirilmesi için başat rol oynadığı katılımcı planlama yordamlarını kullanmanın, bunu yapmanın en iyi yolu olduğunu düşünüyorum. O halde yıllık planlar (önceden kabul edilen uzun vadeli plana uygun olmalıdır) tekil konseylerin daha önemli bir rol oynadıkları katılımcı planlama yordamları kullanılarak geliştirilebilir.

Sorun, sıradan insanların belirli bir karar alımına nasıl katılabilecekleri sorununa indirgenebilir mi? Bizim görüşümüze göre, otomobil işçileri, demiryolu işçileri, tarım işçileri, kömür madencileri, petrol, kimya ve atom enerjisi işçileri federasyonları kadar, ulusal tüketici federasyonlarının ulaşım, gıda, enerji, konut ve çevre bölümleri de yukarıda listelenen alternatiflerin formülleridirilmesinde, değerlendirilmesinde ve önceliklendirilmesinde önemli bir rol oynamak durumundadırlar. Belli başlı, uzun vadeli seçenekler konusunda bile, insanların en çok kişisel kaygılarına en yakın alanlara katıldıklarını ve katılımcı planlamanın bundan yararlanacak şekilde tasarlandığını düşünüyoruz. Dolayısıyla uzun vadeli alternatifler arasında tercih yaptığımız zaman, herkes tek bir oya sahip olsa bile, farklı federasyonlarda çalışan uzmanlar kadar, bizzat bu federasyonlar da bu alternatiflerin geliştirilmesinde kilit rol oynayacaklardır. İKK'nin katılımcı planlama sürecine yol gösteren profesyonel çalışanlarının yanı sıra, doğrudan farklı federasyonlar için çalışan araştırma ve geliştirme birimlerindeki profesyoneller de kendi üyelerinin uzun vadeli seçeneklerinin tanımlanmasında

faal bir rol oynayacaklardır. Toplumsal maliyetlere ve faydalara ilişkin, katılımcı planlama tarafından sağlanan mümkün olan en doğru değerlendirmelerin yardımıyla, işçilerin ve tüketicilerin, kendi konseyleri ve federasyonları aracılığıyla, uzun vadeli planlama sürecine yol gösterebileceklerine, yıllık planlama sürecini işletebileceklerine ve değerli zamanı israf etmeksizin kendi iş ve tüketimlerini yönetebileceklerine güvenmeye devam ediyorum.

C. FAZLA VERİMSİZ?

İşçiler eğitim ya da iş için yeterince güdülenmeyebilirler. Kıt üretim kaynakları en üretken oldukları yerde kullanılamayabilir. İnsanlar icatlar için araştırma yapmayabilirler ya da işyerleri, keşfedilmelerinden sonra bile üretken icatları uygulamayabilir. Başka deyişle, ekonomiler güdülenme eksikliğinden kaynaklanan verimsizlikler, tahsisat verimsizlikleri ya da dinamik verimsizlikler yaşayabilir. 257 F17

İş özendiricileri

> Albert ve Hahnel'in önerileri elbette emeğin ödüllendirilmesi bakımından piyasayı temel alan alternatiften daha fazla adalet sağlayacaktır, ancak daha fazla verimlilik iddiaları yanlıştır. Birincisi, bireysel fedakârlık ya da iş çabalarını gözlemlemek ve ölçmek çok zordur. Ayrıca, insanların kendi doğal yetenek ve yetilerini olduğundan az göstermeleri kendi çıkarlarına olacaktır. İkincisi, bu öneri, daha büyük iş çabası ve fedakârlığı gerektirse de, bu çaba ve fedakârlığın istenen yönde artırılmasını sağlamak için hiçbir şey yapmaz.[8]
>
> Thomas Weisskopf

> Albert ve Hahnel, şu hayati noktayı gözden kaçırırlar: optimal üretim arayan bir toplum, israftan kaçınmak için hantal çabaların cesaretini kırmalı ve yetkin çabaları cesaretlendirmelidir. Yoksa başarısızlık beceriksiz yöntemi değiştirmek için hiçbir maddi özendirici sağlamaz.[9]
>
> Mark Hagar

> Azamileştiriciler, insanların sonraki çaba puanlarını azamileştirmek için erken aşamalarda ellerinden gelenin daha azını yapmalarını sağlayan özendiricilere sahip olacaklardır. Albert ve Hahnel'in yarışçıları çabaya göre ödüllendirme benzetmesine başvurmaları konuya ilişkin görüşlerini

8. Weisskopf, "Toward a Socialism," s. 16.
9. Mark Hagar, "Loking Forward: A Roundtable on Participatory Economics," *Z Magazine* (Ağustos 1991): s. 71.

yanlış yansıtır. Bir dizi engelli yarışta kazanımları azamileştirmek için yapılan standart bir stratejik hamle, sonraki yarışlarda daha iyi bir engelle karşılaşmak için erken yarışlarda bilerek kötü performans göstermektir.[10]

John O'Neill

İki ya da üçten fazla işçinin çalıştığı bir işyerine katılan herhangi biri, ortaya çıkma eğilimi gösteren klikler ve rekabetler sorununu bilir. Kliklerin ve rekabetlerin çaba değerlendirme sürecini etkilemesinin nasıl önlenebileceği ya da bu türden etkenlerin çaba değerlendirmelerini etkilemiş olduğu kuşkusunun nasıl giderileceği açık değildir.[11]

David Kotz

258 Bu önemli kaygıları ele almadan önce, katılımcı ekonomi ve maddi ödüllere ilişkin ortak bir yanlış anlamayı ele almak istiyorum. Pek çok eleştirmen aceleyle, katılımcı bir ekonomide hiçbir maddi özendirici olmadığı sonucuna varmıştır. Bu doğru değildir. İnsanlar katılımcı bir ekonomide eşitsiz çabalar karşılığında adil tüketim sağlamazlar. İnsanların çabaları birlikte çalıştıkları kişiler tarafından notlanır ve insanlar bu çaba notlarına göre mahallelerindeki tüketim konseylerinde tüketim hakları edinirler. Herkese çabasına göre kuralı (katılımcı ekonomide dağıtım kuralı) ortalamanın üstündeki çabalar için maddi ödüllerin yanı sıra ortalamanın altındaki çabalar için de maddi cezalar olduğu anlamına gelir.

Ne var ki, insanların çabalarındaki farklılıklar ne günümüz ekonomilerinin belirleyici özelliği olan aşırı gelir farklılıklarına ne de sosyalist piyasa ekonomilerinden beklenecek bir gelir eşitsizliğine yol açacaktır. Dolayısıyla katılımcı bir ekonomide maddi ödüller var *olsa* da şu soruyu sormak meşrudur: Uzanacakları hiçbir gökyüzü yoksa, insanlar kollarını kaldırırlar mı? Korkulacak hiçbir şey yoksa, insanlar kıçlarını kımıldatırlar mı? Katılımcı ekonomileri savunanlar, maddi özendiricilerin katılımcı ekonomilerde günümüz ekonomilerine kıyasla daha küçük bir rol oynayacaklarına inandığımızı da söylemişlerdir. Ayrıca, katılımcı bir ekonominin refahı *nihai olarak* gitgide ihtiyaç temelinde dağıtacağını, yani maddi özendiricilerin evreler halinde azaltılacağını öne sürdük. Bunun olacağını umak için ne sebep var?

İnsanlara genellikle gösterişçi tüketim temelinde saygı gösterilen bir *toplumda*, *büyük gelir farklılıklarının* çabayı teşvik etmek için gerekli görülmesi şaşırtıcı değildir. Ancak insanları sadece gösterişçi tü-

10. John O'Neill, "Comment on Participatory Economics," *Science & Society* 66, 1 (Bahar 2002): s. 25-26.

11. David Kotz, "Comment on Participatory Economics," *Science & Society* 66, 1 (Bahar 2002): s. 22.

ketimin güdüleyebileceğini, çünkü kapitalizmde buna zorlandığımızı farz etmek temelsizdir. İnsanların kişisel servet arzusundan başka sebeplerle büyük fedakârlıklara yöneltilebileceklerine dair pek çok bulgu vardır. Aile üyeleri en ufak bir maddi kazanç düşüncesi olmaksızın birbirleri için fedakârlık yaparlar. Yurtseverler hiçbir karşılık beklemeksizin ya da çok az bir karşılıkla ülkelerinin egemenliğini savunmak için ölürler. Ve patalojik olmayan insanların servete, genellikle sadece iktisadi güvenlik, konfor, saygı, statü ya da iktidar gibi diğer amaçlara ulaşmak için bir *araç* olarak göz diktiklerine inanmak için uygun nedenler vardır. Eğer orantısız tüketim fırsatları biriktirmek çoğu kez daha temel ödüller sağlamanın bir aracı ise, temel ihtiyaçlar güvence altına alındığında ve temel arzular dolaylı değil de doğrudan karşılandığında, geniş çapta farklı tüketim fırsatlarını temel alması gerekmeyen güçlü bir özendiriciler sistemine inanmak için uygun nedenler vardır.

Eğer uzmanlık ve yetkinlik, katılımcı ekonomilerde olduğu gibi doğrudan toplumsal onay sağlıyorsa, gösterişçi tüketimin aracılığına başvurmaya daha az ihtiyaç duyulması gerekir. Eğer katılımcı bir ekonomide olduğu gibi, iktisadi güvenlik güvence altına alınırsa, gelecek korkusu yüzünden para biriktirme ihtiyacının da olmaması gerekir. Eğer kişinin çocuklarının maddi, tıbbi ve eğitsel ihtiyaçları, katılımcı bir ekonomide olduğu gibi kamu kaynaklarından karşılanırsa, çocuklara hak ettikleri fırsatları sağlamak için para biriktirme ihtiyacının duyulmaması gerekir. Ayrıca, insanlar katılımcı bir ekonomide olduğu gibi kendi işlerini tasarlar ve iktisadi kararların alımına katılırlarsa, sorumluluklarını herhangi bir dış güdüye daha az ihtiyaç duyarak yerine getirmeleri gerekir. Ve eğer külfetlerin ve faydaların dağıtımı, katılımcı bir ekonomide olduğu gibi adil olursa, insanların toplumsal görev duygularının bugüne kıyasla daha güçlü bir özendirici olması gerekir.

Başka deyişle, katılımcı bir ekonomide maddi özendiriciler olsa da, bu ekonomi maddi olmayan bazı özendirici türlerinin güdüleyici potansiyelini azamileştirmek için de tasarlanır ve katılımcı ekonomiyi destekleyenler maddi olmayan bu özendiricilerin katılımcı bir ekonomide bugüne kıyasla daha önemli bir rol oynayabileceğine inanmak için uygun sebepler olduğunu düşünürler. Maddi ödüllerin farklı toplumsal koşullarda gösterilecek çabaları güdülemek için alışık olduğumuzdan daha az gerekli olabileceğini "kanıtlama"nın hiçbir yolu yoktur. Kuşkucuları birkaç paragrafla ikna etmeyi de ummuyorum. Ancak kuşkucuların haklı olarak ortaya attıkları şu soruyu ele almak gerekir: Eğer sağlık, emeklilik ve çocuk masrafları toplum kaynaklarından kar-

şılanırsa, değer katkıları toplumsal onayla ödüllendirilirse, insanlar kendi görevlerini planlarlar ve onaylarlarsa, adil bir çaba ve kişisel fedakârlık payı, gelişigüzel belirlenecek yerde iş arkadaşları tarafından talep edilirse *ve* eğer çaba tüketim fırsatlarında orantılı artışlarla ödüllendirilirse; katılımcı bir ekonomide izin verilenden daha büyük gelir farklılıkları olmadığı sürece insanlar gene de, yetersiz biçimde güdülenmiş olmayacaklar mıdır? Her durumda, *bu* isabetli bir sorudur.[12] Şimdi eleştirmenlerin özgül kaygılarını ele alalım.

Weisskopf ortak varsayımı dile getirir. Buna göre, çabanın ölçülmesi imkânsız olmasa da zordur; oysa bir işçinin katkısının değeri kolayca ölçülebilir. Ancak bu önermenin her iki yarısı da sanıldığı kadar ikna edici değildir. Grup girişimlerinde sorumluluğun sonuçtan hareketle saptanması genellikle kesin bir netice vermez. Spor takımları bu türden derecelemeye üretim ekiplerinden daha uygundur. Ve futbol ile basketbola kıyasla, beysbolda, grup başarısına bireysel katkının değerini derecelendirmek çok daha kolaydır. Ancak beysbolda bile, saldırı katkısına (ortalama sopa vuruşu, koşarak kapışma, ortalama kuvvetli vuruş) ilişkin farklı ölçüler üzerinde tartışılmakta, "elle tutulamazlar" ve "takım kimyası" denilen şey üzerine geliştirilen görüşler kadar, fırlatmanın, vurmanın, alan tutmanın göreli önemi üzerine çıkan anlaşmazlıklar da grup sonuçlarında bireysel sorumluluğu belirlemenin güçlüğünü göstermektedir. Dahası, farklı işçilerin bireysel sorumluluğunu saptamak, kendi "takımlar"ının başarılarında farklı atletlerin bireysel sorumluluğunu saptamaktan daha kolay değil, genellikle daha zordur.

Ölçme çabaları da o kadar imkânsız değildir. Uzun süre öğrenci yetiştirmiş ve değerlendirmiş herhangi biri, izlenecek iki yol olduğunu

12. Katılımcı bir ekonominin ancak, adil işbirliği normlarının insanların tutum ve beklentilerini bir ölçüde değiştirecek şekilde güçlendireceği uzun bir geçiş döneminin ardından gerçekleşeceğini unutmamak gerekir. Ancak gerek maddi gerekse maddi olmayan özendiricilerin bugün bile güçlü güdüleyiciler olabileceğini gösteren bulgular vardır. Halifax, Nova Scotia'da çıkan *The Chronicle Herald*'ın 20 Temmuz 2004 tarihli sayısında yer alan başmakalede bölgedeki özendiriciler ve doktorlara ilişkin bir rapordan söz edilmektedir: "Araştırma fırsatları bilgi ekonomisini ateşleyen türde zihinlerin elde tutulmasını ve işe alınmasını sağlayan bir mıknatıstır. Bunun mükemmel bir örneği, 1990'ların sonunda, Halifax'taki sinir cerrahı sayısının sekiz kişiden, hepsi elli beş yaşın üzerinde olan üç kişiye inmesiydi. Cazip olmayan hizmete göre ücret tarifesi beyin göçüne katkıda bulunmuştu. Ancak yerel yönetimin desteği sayesinde, araştırma yapma yeteneğine sahip sinir cerrahlarına cazip bir akademik ortam sunmayı başardık. Şimdi Kanada'da ilk üç arasında yer alan akademik bir sinir cerrahisi bölümü geliştirdik. Halifax bir kez daha eksiksiz bir sinir cerrahları kadrosuna sahip oldu. Bu gelişmeler paranın her şey olmadığını ve yapılan işten duyulan tatminin yetenekleri cezbetme denkleminin büyük bir parçası olduğunu kanıtlamaktadır" (A6).

bilir. Öğretmenler öğrencilerin çalışmasını kendi kafalarındaki soyut bir standarda göre ya da, daha gerçekçi olursak birbirlerine göre, belirledikleri testler ve ödevlerle karşılaştırabilirler. Yahut, öğretmenler bir öğrencinin çalışmasını bir ödevi nasıl yapabileceğine dair beklentimize göre karşılaştırabilirler. Şunu sorabiliriz: Öğrencinin sınıfa girdiği zamanki hazırlık düzeyi ve doğal yeteneği dikkate alındığında, öğrencinin ödevi için bu orta, iyi, yoksa pekiyilik bir çaba mıdır? Bu soru türü, bir öğretmenin yanıtlaması imkânsız bir soru türü değildir.[13]

Ayrıca, öğrencilerin birbirinin çabalarını değerlendirmelerinin, onların çabalarını öğretmenlerin değerlendirmesinden daha kolay olması gerekir. Sınıfa kimin geldiğine, sınıf tartışmalarına kimin katıldığına ve çalışma saatleri içinde ödevlere yardımcı olmak için kimin geldiğine ve kimin gelmediğine dikkat edebiliriz. Ancak öğrencilerimin haftada kaç saat çalıştıklarına ya da çalışırken ne kadar yoğunlaşma zorluğu çektiklerine dair hiçbir fikrim yoktur. Öğrencimin çabalarını genellikle gözlemleyemem ve ödevler üzerinde ne kadar çalıştıklarına dair öğrencilerin kendi izlenimlerine her zaman güvenemeyeceğimi de uzun süredir öğrenmiş bulunuyorum. Öte yandan, katılımcı bir ekonomide bir işçinin çabası onun iş arkadaşlarından oluşan bir komite tarafından değerlendirilir. Başka deyişle, bir işçinin çabası genellikle aynı türden işi yapan insanlar, onun karşısında ve onunla işbirliği halinde çalışan insanlar ve onun geçmişte nasıl çalıştığını az çok bilen insanlar tarafından değerlendirilir. Bütün bu nedenlerden ötürü, öğrencilerin birbirinin çabalarını değerlendirmelerinin, bu çabaların öğretmenler tarafından değerlendirilmesinden daha kolay olması gerekir.

Bütün işçi konseylerinin çaba notlama görevini, her birinin ne kadar tüketime hak kazandığını etkilediği için dikkate alacaklarına inansam da, farklı işçi konseylerinin çaba ölçme görevine aynı tarzda yaklaşmalarını bekleyemem. Sanırım, bazı işçi grupları insanların çabaları arasında, söz gelimi, sadece "ortalamanın altında," "ortalama" ve "ortalamanın üstünde" gibi kaba ayrımlar yapmak isteyeceklerdir. Bu arada başka gruplar elli ortalama puanla (belki herkese sıfır ile yüz arasında bir puan vererek) çok daha ince ayırımlar yapabilirler. Farklı işçi konseylerinin birbirlerinin çabalarını değerlendirmek için farklı

13. Son on yıl içinde çalıştığım üniversitenin sınıflarında her bir öğrenci için iki not hazırladım. Bir not öğrencinin çalışmasını, diğeri öğrencinin çabasını temel almaktadır. Her iki durumda da notun, çalışmanın kaliteli olup olmadığına ya da ne kadar çaba gösterildiğine ilişkin benim öznel değerlendirmem olduğunu belirtmeme gerek yok. Daha sonra öğrencilerden her notla hemfikir olup olmadıklarını belirtmelerini isterim. Ortalamaya bakıldığında, öğrenciler kendi çalışma notlarını çaba notlarından daha fazla onaylamamışlardır.

yöntemler kullanacaklarını da düşünüyorum. Çaba ölçümü komitesinde yer alan insan sayısı, bu insanların çalışma süresi, iş dönüşümü kuralları, şikâyet yöntemleri ve başkalarını gözlemek için harcadıkları süre, buna karşı iş arkadaşlarından tanıklık toplamak, gene buna karşı işçinin kendi tanıklığı hiç kuşkusuz bir işçi konseyinden diğerine değişecektir. Muhtemelen insanların nerede çalışmak istediklerine karar verecekleri zaman dikkate alacakları noktalardan biri, bir işçi konseyinin tarzına ilişkin kendilerini rahat hissedip hissetmedikleri olacaktır. Puan verme ölçüsünden hoşnut muyum? Sisteme güveniyor muyum? Birbirinin çabalarını değerlendirirlerken çok fazla ya da çok az zaman harcadıklarını mı düşünüyorum? İş başvurularında alternatif çalışma yerlerine ilişkin sorulacak bütün sorular bence bunlardır ve çaba notlama sürecinden duyulan hoşnutsuzluğun insanların bir işçi konseyinden ayrılma ve başka bir işçi konseyi arama sebepleri arasında yer almasından da kuşkulanıyorum. Nihai olarak sorun insanların çabalarının ya da işte yapılan kişisel fedakârlıkların mükemmel biçimde değerlendirilip değerlendirilmeyeceği değildir, çünkü bunların mükemmel biçimde değerlendirilemeyeceği kuşku götürmez. Bunun yerine sorun insanların genel olarak adil muamele gördüklerini hissedip hissetmeyecekleri ve hissetmedikleri takdirde yeniden denemek için makul fırsatlara sahip olduklarını hissedip hissetmeyecekleridir.

Weisskopf, Hagar ve O'Neill, insanların toplumsal olarak yararlı yöntemlerle çaba göstermelerini sağlamak için katılımcı bir ekonomide yeterli özendiriciler olup olmadığını sorarlarken, insanların yaptıkları katkıların değerini ödüllendiren ekonomilerin bu sorunu otomatik olarak çözdüğüne işaret ederler. İşçi konseylerinin, çıktıların toplumsal faydasının en azından kullanılmasını önerdikleri girdilerin toplumsal maliyeti kadar büyük olduğunu kanıtlayarak yaptıkları öneriler için tüketici konseylerinden *onay almaları* gerekir. Bu nedenle, katılımcı planlama, işçi konseylerinin toplumsal olarak yararlı olacak şekilde gayret göstermeleri için güçlü özendiriciler sağlar. Ancak eleştirmenler şunu sorarlar: Aynısı, çabaları iş arkadaşları tarafından değerlendirilen tekil işçiler için de geçerli midir? Bir kişinin birlikte çalıştığı işçilerin yetkin çabaları yerine beceriksiz, hatalı ya da yanlış yönlendirilmiş çabalarını ödüllendireceğini düşünemiyorum. İşçiler neden kendi iş arkadaşlarının verimsiz çabalarını önlemek ve verimli çabaları teşvik etmek için kapitalist işverenlerden daha az özendirici sağlasınlar? Her çaba notlama komitesinin kendi konseyindeki bütün işçilere verebileceği not, konseyin toplumsal fayda-toplumsal maliyet oranına eşit bir sabit ortalama çaba notundan yüksek olamaz. Bu nedenle, ve-

rimsiz çabanın ortak bir işçi tarafından ödüllendirilmesi konseydeki diğer işçilerin çıkarları için, bir işçinin çabasına kasten aşırı not verilmesi kadar zararlıdır. Çaba notlama komitelerinde hizmet verenler kuşkusuz iş arkadaşlarının katkılarını onların verimli olmak için ne kadar çalıştığına ilişkin değerlendirmede sağlanan *bulguların bir parçası* olarak düşüneceklerdir. Ancak farklılık, katılımcı bir ekonomide sadece kişinin katkısının değerini ödüllendirmek adil olmadığı için, onların başka etkenleri de hesaba katacak olmalarıdır. Gösterdiği çabaların etkin biçimde yönlendirilmesi halinde bir işçinin belirlenen iş temposuna uygun biçimde çalışıp çalışmadığını, denetimin olmadığı koşullarda kendi iş arkadaşından daha iyi kim bilecektir? Birinin "yetersiz çaba" göstermeyi alışkanlık haline getirip getirmediğini değerlendirmek için daha iyi konumda olan biri var mıdır? Birinin sadece çaba gösteriyormuş gibi yapıp yapmadığını kim daha iyi söyleyebilir? Ortak işçiler bu değerlendirmeleri yapmak için en iyi konumda olmakla kalmazlar, katılımcı bir ekonomide faaliyet gösteren bir işçi konseyindeki işçiler de bu türden davranışları önlemek için, kapitalist işverenler ya da sosyalist piyasa girişimlerindeki yöneticiler kadar özendiriciye sahiptirler.

Weisskopf ve O'Neill insanların kendilerine hak ettiklerinden daha yüksek çaba notu verilmesi için çalışma arkadaşlarını aldatarak gerçek yeteneklerini göstermemeye çalışacaklarından da endişelidirler. Yarışmacıların engelleneceklerini bildikleri bir dizi yarışta ilk başta yavaşlamak için bir özendiriciye sahip olabilecekleri doğrudur. Böylece sonraki yarışlarda karşılaştıkları daha büyük engellerin avantajını artırırlar. Ama gene katılımcı bir ekonomide çabayı kimin değerlendirmekte olduğunu hatırlayınız. Başlangıçta birilerinin kasıtlı olarak kendi performanslarını düşük gösterip göstermediklerini aynı görevde onlarla birlikte çalışan insanlardan daha iyi kim bilebilir? Birileri bu taktiği uygulayarak birlikte çalıştığı insanların gözünü boyuyorsa bu davranışın ne kadar zararlı olduğunu sormamız gerekmez mi? "İlk yarışlar"da kasten düşük performans göstermenin yol açtığı bir verimlilik kaybı ve bir adaletsizlik vardır, çünkü sonraki çabalar aşırı değerlendirilecek ve gereğinden fazla ödüllendirilecektir. Ancak bitiş noktasına göre ödüllendirmek daha da adaletsiz ve verimsizdir, çünkü hiçbir ilerleme yarışı kazanmanızı sağlamıyorsa, performansı artıracak hiçbir özendirici yoktur. Katılımcı ekonomide, şeytani fikirli bazı işçiler daha sonra kendilerine fazla ödenmesi için erken aşamada düşük performans göstermeye çalışırlarsa bu gerçekten de ölümcül bir kusur olur mu?

Nihayet, Kotz kliklerin ve rekabetlerin katılımcı işyerlerinde ada-

letsizl klere ve güvensizliğe yol açacağından endişelenir. Kuşkusuz kliklerle birlikte gelen yıkıcı dinamikler pek çok farklı toplumsal durumda ortaya çıkabilir, ancak Kotz'un işaret ettiği nokta, muhtemelen kliklerden kaynaklanan sorunların katılımcı ekonomilerin ödüllendirme sistemiyle artacak olmasıdır. Bu doğru olabilir mi? Klikler ödüllendirmenin temeli olan yargıları saptırmaya çalışırlar. Eğer ödüllendirme etkiye göre belirleniyorsa ve bütün işçiler aynı ölçüde etkide bulunuyorlarsa, kamusal değerlendirmeye göre, kliklerin ortaya çıkması için hiçbir sebep olmayacaktır, çünkü yargılara itiraz etmek imkânsız olacaktır. Ya da ödüllendirme kişisel kaprislere göre belirleniyorsa, ancak bir kliğin kimin kaprisini etkilemesi gerektiğini saptamasının hiçbir yolu yoksa, kliklerin varlığı için bir zemin de olmayacaktır. Dolayısıyla kişiyi çalışma arkadaşları tarafından değerlendirilecek çabaya göre ödüllendirmenin sorunu kişilerin çabalarının sorgulamaya maruz kal*masıdır* ve herkes kimin fikrinin önemli olduğunu bilir. Ayrıca, çaba notlama komitesinde insanların dönüşümlü çalışması halinde, değerlendirme yapacak kişiler değerlendirecekleri kişilerin ileride kendilerini değerlendireceklerini bilirler. "Acısını çıkartmak" ve "misilleme" akla gelen sözcüklerdir. Klikler sorunundan kaçınılabilir mi?

Çaba ve fedakârlık konularında farklı fikirleri ortadan kaldırmanın mümkün olduğunu sanmıyorum. Ve ne yazık ki, iktisadi adalet nüfuz farklılıklarının değil, çaba ve fedakârlık farklılıklarının karşılanmasını gerektirir. Dolayısıyla, insanları adil biçimde ödüllendirme çabalarına tövbe etmediğimiz sürece, bu konuda yapılabilecek en iyi şey, fikir farklılıklarından ötürü ortaya çıkan sorunları azaltacak yollar araştırmaktır. Pek çok kişi işçilerin göreli çabalarına ilişkin anlaşmazlıkları azaltmanın yegâne yolunun doğru notlar vermek olduğunu farz eder. Ve bu bir stratejidir: (1) Daha fazla ve daha iyi bulgu toplayınız ve onları *daha mantıklı biçimde* değerlendiriniz. Ne var ki, bunu izleyebilecek iki ek strateji daha vardır: (2) İnsanların yapılan değerlendirmelere katılmadıklarında bile daha az hoşnutsuz olmalarını sağlayan "hakkaniyet yordamı" geliştiriniz. Anlaşmazlıklar ancak hoşnutsuzluğu beslediği ölçüde sorunludur. Ve (3) bütün sorunun diğer sorunlara göre taşıdığı önemi azaltınız. Değerlendirmeler konusunda anlaşmazlıklar olsa da, sürece ilişkin hoşnutsuzluk olsa da, çaba notlama sorunu insanların öncelikler listesinin daha alt sıralarında yer aldığı sürece, sonuçlar daha az sorunlu olacaktır. Gayet iyi farkındayım ki, bunlar kesin tedavi olmaktan çok hafifletici önlemlerdir. Mükemmel notlar vermenin imkânsız olduğunu teslim ederek başladım. Ayrıca, ikinci önerim, insanların adaletsiz olduğuna inandıkları şeyi daha fazla kabul et-

melerini sağlayan yöntemlerin araştırılması demektir ve üçüncü önerim, insanların genelde iktisadi adaletsizliği daha az umursamaya çalışmaları demektir; bunların farkındayım. Ne var ki, ikinci ve üçüncü stratejilerin katılımcı ekonomileri savunanların hiç de yersiz olmayan ortak duygularını dile getirdiğine inanıyorum.

Sistematik biçimde adaletsiz ekonomiler ile iktisadi faaliyetin külfetlerini ve faydalarını mümkün olduğunda adil biçimde dağıtmak için örgütlenen bir ekonomi arasında önemli bir fark vardır. Ayrıca, insanların adil dağıtıma ilişkin tutumlarının bu farklı bağlamlarda bir ölçüde farklı olacağına inanmak için her türlü sebep vardır. Eğer insanlar iktisadi sistemin adil olduğuna inanırlarsa, genelde dağıtım sorunları üzerinde çıkan anlaşmazlıklara daha az önem verme eğiliminde olmazlar mı? Eğer işçiler kendi konseylerinin hakkaniyetli bir süreç sunduğuna inanıyorlarsa, kendi çaba notlama komiteleriyle anlaşmazlığa düştükleri zaman daha hoşgörülü olmazlar mı? Daha somut olarak, bütün sistem adil olduğu zaman ve her konseydeki işçiler, mükemmel adalet değilse de en azından "hakkaniyetli süreç" sunulduğu konusunda tatmin olana kadar yordamları değiştirme yetkisine sahip oldukları zaman, insanların klikler oluşturmaya ve rakip taktikler uygulamaya daha az eğilimli olabileceklerine inanmak için hiçbir neden yok mudur? Genelde, insanların daha fazla iktisadi adaletten yararlanmaları ve adaletin adaletsizliğe üstün gelmesi halinde, daha az insanın zamanını ve enerjisini kıskanç kıyaslamalar yapmaya ayıracağını, en azından maddi malların tüketim hakkı dağıtımı konusunda kıyaslamaların azalacağını ummak mantıksız mıdır?

Değerlendirmeleri değerlendirilenlerden gelen baskılara bağışık kılmak mümkündür, ancak bu bağlamda bunu yapmanın getireceği dezavantajların avantajlara ağır basmasından korkarım. Dışarıdan birilerinin çabaları değerlendirmek üzere getirilmesi gerekebilir: Aynı sanayi federasyonu içindeki başka işçi konseylerinden gelen işçiler hemen akla gelen adaylardır. Ancak dışarıdan gelen değerlendirme konseylerdeki işçilerin özyönetim güçlerini azaltır. Başka deyişle, dışarıdan yapılan değerlendirmelerin esas sorunu tam da onların dışarıdan yapılmasıdır. İş arkadaşı değerlendirmesi istiyor muyuz, istemiyor muyuz? Alternatif olarak, çaba notlama komitelerinde hizmet veren ortak işçilerin kimlikleri gizli tutulabilir. Gizlilik cazip görünebilse de, bunun klikler sorununu artıracak yerde azaltacağından ciddi biçimde kuşkuluyum. Bilgiye kamusal ulaşım müthiş önemli bir ilkedir. Komşuların katılımcı bir ekonomide hangi kalemleri tükettiğimizi bilmelerini önlemek amacıyla, bir çaba notunun eşlik ettiği anonim tüketim istekle-

rini bildirmeleri için tüketicilere fırsat sağlamak bir şeydir. Benim çaba notuma kimin karar verdiğini bilmemin tamamen engellenmesi ise başka bir şeydir. Hatta tüketim kalemleri konusunda mahremiyet ile kişinin çaba notu konusundaki mahremiyet tamamen farklıdır. Birinci durumda benim tüketimimden kaynaklanan olumsuz piyasa dışı etkilerin göz ardı edilmesi önerilebilir. Benim neyi (örnek olarak, sigara, alkol ve uyuşturucu) tükettiğim bir başkasını ilgilendirmez. Bana verilen çaba notu ise ortak bir işçi için pekâlâ meşru bir kaygı olabilir, çünkü kendi notunun benimkiyle nasıl kıyaslandığını bilmedikçe kendisine verilen notu kabul edip edemeyeceğini bilemez. Herkesin bilgiye açık ve kolay biçimde ulaşabilmesinin iyi bir siyaset olduğunu gösteren pek çok kuramsal sebebin yanı sıra gizliliğin kötü bir siyaset olduğunu gösteren önemli bir pratik neden de vardır: bu siyaset işlemez. En ufak bir kaygı duyulmadan gizli tutulduğu sanılan bir şeyin aslında hiçbir gizlilik taşımadığı çok sık rastlanan bir durumdur. Dolayısıyla aralarında seçim yapmamız gereken şeyler, açıklık ile gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğimize bakılmaksızın gizlilik taslamak arasında olmalıdır. Bu durumda, açıklığın gizlilik taslama karşısındaki avantajları klikler ve rekabetlerle kıyaslandığında gayet açıktır.

David Kotz ve ben kapitalist olmayan ortamlardaki rekabetlere ve kliklere gayet aşinayız. Her ikimiz de, tam da "puanlar" tartışmaya açık olduğu için ve değerlendirenler ile değerlendirmelere itiraz edenler birbirini tanımakla kalmayıp düzenli aralıklarla rolleri değiştikleri için fakülte kliklerinin sorun oluşturduğu üniversite bölümlerinde onlarca yıllık bir deneyime sahibiz! Ancak şunu belirtmeliyim ki, bölümlerimizin her ikisinde de ödüllendirmenin çabalarımız üzerinden değil, profesörün katkı değeri üzerinden verildiği farz edilir. Ya da en azından yönetimin zorunlu kıldığı ve çoğu fakültenin ölçüt olarak kabul ettiği şeyi kullanmamız gerekir. Katkılar çaba ve fedakârlıktan farklıysa, katkıların değerini temel alan ücret artışlarında hiçbir adalet olmadığı gibi, diğer sorun, kuşkusuz, fakültede neyin az ya da çok katkı oluşturduğuna ilişkin fikirlerin çok farklı olmasıdır. Öğretim, araştırma ve hizmetin göreli önemi üzerinde tartışırız. Öğretim performansının öğrenci değerlendirmelerini mi, bölüm başkanlarının sınıf gözlemlerini mi yoksa ders konu ve müfredatı değerlendirmelerini mi temel alması gerektiği üzerine tartışırız. Kitapların mı yoksa makale yayımlamanın mı daha değerli olduğunu, yanı sıra hangi yayınevlerinin ve hangi makaleleri yayımlamanın daha önemli olduğunu tartışırız. Ve nihayet araştırma programlarının ne kadar umut vaat ettiği konusunda anlaşmazlıklara düşeriz. Evet, farklılıkları hoş görmenin yerine farklı başa-

rı alanlarındaki kişisel güçlerine ve zaaflarına bakarak başkalarının edindiği kazanımları değerlendirmek mümkündür. Evet, Profesör Kotz'un ve benim gayet iyi farkında olduğumuz gibi, karşılıklı saygının saldırı ve savunma amaçlı rekabet taktikleri ve klik oluşumuyla aşındırılması mümkündür. Ancak bütün bunlar, henüz uygulanmayan çabaya göre notlamayı uyguladığımızda değil, iş arkadaşları katkıya göre birbirini değerlendirme girişiminde bulundukları zaman mümkündür. Ve yukarıda tartıştığım bütün etkenler işleri daha iyi ya da daha kötü hale getirecek şekilde katkıda bulunur. Bu bakımdan bazı bölümler daha iyi ve bazıları daha kötüdür ve bölümlerin daha çok ya da daha az kamplara ayrıldığı zamanlar vardır.

Kotz hafife almayacağım meşru bir kaygıyı ifade eder. Sonunda ancak şunu söyleyebilirim: (1) İşbirliğinin sonuçlarına farklı insanların yaptıkları katkıların değerini kestirmek de soruya açıktır; (2) katılımcı ekonomi taraftarları çabayı ödüllendirmeyi verimlilikle bağdaşan adil bir toplumsal norm olarak *tavsiye eder*lerken, sonunda tekil işçi konseylerinin kendilerini uygun gördükleri biçimde değerlendirmelerini *öneririz* ve bunu farklı yollarla yapmayı tercih etmelerini bekleriz; (3) eleştirmenlerimiz haklıdırlar; kişinin birlikte çalıştığı insanlar tarafından değerlendirilecek şekilde çabaya ya da fedakârlığa göre ödüllendirilmesi düşünülebilecek en kötü ücretlendirme sistemidir, tabii ancak alternatifiyle kıyaslamazsak!

Kendini eğitme ya da yetiştirme özendiricileri

> Toplumun, insanları katkı bakımından karşılaştırmalı avantajlarının daha büyük olduğu yerde çalışmaya teşvik etmesi gerekir. Verimlilik için, başarısını artırmak üzere çabalar ödüllendirmelidir ve katkıyı ödüllendirmek bunu yapmanın yegâne uygulanabilir yolu olabilir.[14]
>
> **Mark Hagar**

Mark Hagar, verimliliğin insanların kendilerini toplumsal bakımdan en yararlı olabilecek tarzda eğitmelerini ve yetiştirmelerini gerektirdiği konusunda kesinlikle haklıdır. Bu mantığı en ileri noktaya götürürsek, hem her insanın edinmesi gereken eğitim ve öğretime ilişkin verimli bir *miktar*ın, hem de belirli araştırma programları üzerinde verimli bir eğitim ve öğretim *dağılımı*nın olduğunu da söyleyebiliriz. Kuşkusuz, sorun bu şekilde konulduğunda, eğitim ve öğretimin verimlilik içerimleri biraz korkutucu görünebilir, çünkü çoğu insan istediğimiz öğrenimi *seçebilmemiz* gerektiği fikrinden hoşlanır. Eğitim ve öğretim konu-

14. Hagar, "Looking Forward," s. 71.

sunda kişisel seçim ile verimlilik katılımcı bir ekonomide nasıl bağdaştırılır?

Bütün eğitim ve öğretimin karşılığı, öğrenciler için uygun bir bursu da kapsayacak şekilde kamu kaynaklarından ödenir. Herkes arzuladığı eğitim ve öğretim programlarına başvurmakta özgürdür. Ne var ki tarihsel ayrımcılıktan ötürü ırksal ve toplumsal cinsiyet önyargılarını ortadan kaldırmak zorunlu olduğunda, okullara öğrenci kabulü olumlu eylem kotaları tarafından ayarlanan liyakat temelinde (bir bölümün başarısı için elde bulunan en iyi göstergeler kullanılarak) yapılır. Kilit sorular farklı üniversite bölümlerine kaç kişinin alınacağının nasıl belirlendiği ve bölüme kabul edilmenin ya da reddedilmenin kişisel sonuçlarının ne olduğudur.

Eğitim hem bir tüketim hem de bir yatırım malıdır. Bu nedenle bölüm kotaları insanların farklı eğitim türlerinden ne kadar keyif aldığına *ve* farklı eğitim türlerinin insanların toplumsal üretkenliğini ne kadar geliştirdiğine göre belirlenmelidir. Peki eğitim programlarına kabul ya da reddedilme insanları nasıl etkiler? Katılımcı bir ekonomide eğitim özel değil kamu kaynaklarından karşılandığı için eğitime daha fazla zaman harcayanların (fazla zaman harcamayan diğerleri işi kabul ederken) ek insan sermayelerinden kaynaklanan daha yüksek üretkenlikten ötürü daha yüksek ücretler biçiminde faydalar sağlamaları adil değildir.[15] Ancak katılımcı bir ekonomide her türlü ücretlendirme, üretkenlikten çok çabayı temel aldığı için, eğitime daha fazla zaman harcayanların beklenen geliri daha az zaman harcayanların beklenen gelirinden daha yüksek olmayacaktır. Başka deyişle, katılımcı bir ekonomide eğitim ve öğretim bölümlerine kabul ya da reddedilmenin, kabul ya da reddedilen kişiler dışındaki insanların gelir beklentileri üzerinde kayda değer hiçbir etki yaratmaması gerekir. Ne var ki bu kabul ya da reddedilmenin insanların hayatlarını etkilemediği anlamına gelmez. Eğer istediğim bir bölüme kabul edilirsem, muhtemelen hayat kalitem artar. Tercih ettiğim bir iş bileşimi için bana nitelik kazandıracak bir eğitim bölümüne kabul edilirsem, iş hayatımın niteliğinde bir artış olur. Nihayet, yaptığım katkıyı daha değerli kılan bir eğitim bölümüne kabul edilirsem, iş arkadaşlarımdan ve hizmet ettiğim tüketicilerden

15. Eğitim ve öğretim bölümlerine harcanan zaman işte harcanan zamandan daha büyük kişisel fedakârlıklar gerektiriyorsa, böyle bir bölümde okuyanlar ek fedakârlık için katılımcı bir ekonomide daha büyük ödüllere hak kazanacaklardır. Ancak 1. kısımda belirtildiği gibi, uygun soru, ders çalışmanın boş zamandan daha az cazip olup olmadığı değil, ders çalışmanın bir işte çalışmaktan daha az cazip olup olmadığıdır, çünkü ek öğretim ve eğitim hakkı kazanmayanlar işte çalışırlarken, bu hakkı kazananlar ders çalışırlar.

daha büyük bir toplumsal onay ve takdir kazanırım. Katılımcı bir ekonomi insanların sahip olduklarına göre değerlendirildikleri "açgözlü" bir toplum olmadığı, daha ziyade "topluma hizmet edebilme"yle itibar ve saygı kazanılan bir toplum olduğu için, kişinin eğitim ve öğretim aracılığıyla toplumsal bakımdan en yararlı potansiyelleri geliştirmesi için güçlü toplumsal özendiriciler olmalıdır. Toplumsal olarak yararlı eğitim ve öğretimden kazanılacak ek tüketim ayrıcalıkları biçiminde hiçbir maddi özendirici bulunmasa da, maddi *ters* özendir*iciler* de yoktur ve önemli kişisel faydalar vardır.

Hiç kuşkusuz bazıları bu koşullar altında bile katılımcı bir ekonomide insani sermaye için maddi özendirici olmamasının insanların yeterince eğitim ve öğretim görmemelerine yol açacağından endişeleneceklerdir. Öte yanda başkaları, katılımcı bir ekonomide eğitim bölümlerine alınmayanların, kendi hataları olmaksızın maddi olmayan kayıplarla haksız biçimde cezalandırılacakları itirazında bulunabilirler. Katılımcı ekonomilerde, üniversitelere, eğitim bölümlerine ya da tıp fakültelerine yeterince başvuru olmayacağından ciddi biçimde kuşkuluyum. Eğitimin alternatifi, boş zaman değil de iş olduğu zaman, eğitim pek sıkıcı görülmez. Ve ek eğitim ve öğretime hak kazanmayanlar istedikleri bir eğitim bölümüne giremedikleri ya da tercih ettikleri bir işte çalışmadıkları için haksız yere sıkıntı çekebilseler de, bu adaletsizlik ücretlendirmenin kişinin yaptığı fedakârlıktan çok katkısının değerinin temel aldığı ekonomilerde çok daha büyüktür. Ayrıca, bu adaletsizlikten kaçınmanın yolu olmadığını biliyorum ve Hagar'ın bize hatırlattığı gibi insanların toplumsal olarak yararlı tarzda kendilerini eğitmeye çalışmalarını sağlamak gerekebilir.

Tahsis Etkinliği

> Uzmanlaşmadan kaçınmak için tasarlanan dengeli iş bileşimleri kişisel özgürlüğü engellediği gibi, ancak orantısız zaman ve çaba harcayan insanlar tarafından en iyi şekilde yerine getirilen faaliyetlerin sağladığı faydalardan da toplumu yoksun bırakabilir.[16]
>
> Thomas Weisskopf

> Kişisel yeteneklerin yanı sıra tercihler de büyük çapta farklılaşır. Bir noktaya kadar, uzmanlaşma önemli verimlilik kazanımları sağlar. Bana belirli bir uzmanlaşma ve hiyerarşi düzeyi zorunlu ve işlevli gibi geliyor.[17]
>
> Nancy Folbre

16. Weisskopf, "Toward a Socialism," s. 20.
17. Folbre, "Looking Forward," s. 69.

Tahsis etkinliği, kıt üretim kaynaklarını toplumsal olarak en yararlı oldukları yerde tahsis etmeyi gerektirir. Katılımcı planlamada kıt üretim kaynaklarını kullanan işçi konseyleri girdilerin karşılığını kendi yol gösterici fiyatlarıyla öderler ve nihai mallar ile hizmetlerin tüketicileri de kendi yol gösterici fiyatlarına göre ödeme yaparlar. Planlama sürecinin oluşturduğu yol gösterici fiyatlar gerçek toplumsal fırsat maliyetlerini piyasa fiyatlarından daha doğru biçimde yansıtır, çünkü katılımcı ekonomi piyasa sistemlerini olumsuz etkileyen bedavacı ve işlem maliyeti sorunlarını ortadan kaldırır ve piyasaların dışsallaştırdığı etkileri içselleştirmekte daha başarılıdır. Tüketici federasyonları planlama sürecine tekil işçi ve tüketici konseylerleriyle eşit düzeyde katıldıkları için, bedavacı sorunu olmaz ve kamu malları için duyulan arzular özel mallara duyulan arzular kadar kolayca ifade edilir. Belirli bir bölge sakinlerinin kurdukları federasyonların katılımcı planlamada kirlilik izni vermeleri gerektiği ve bunun tazminatını aldıkları için, üçüncü tarafların piyasa ekonomilerinde öğeler olarak hesaba katılmayan olumsuz üretim ve tüketim etkileri, katılımcı planlamadan kaynaklanan yol gösterici fiyatlar içinde hesaba katılır. Bütün bu nedenlerden ötürü katılımcı ekonomilerde piyasa sistemlerinde hüküm süren verimsiz tahsislerden kaçınılmış olur.

Katılımcı ekonomiler piyasa ekonomilerinde adil ücretlendirme ile tahsis etkinliği arasında görülen çelişkiden de kaçınır. Katılımcı bir ekonomide bireyler kendi iş çabalarına göre tüketirler. Ancak işçi konseyleri farklı emek türlerini istihdam etmenin toplumsal fırsat maliyetlerine göre ödeme yapar. Bu uygulamayla adalet (fedakârlık ya da çabaya göre ücret) ile tahsis etkinliği, yani toplumsal fırsat maliyetlerini yansıtan emek maliyetleri arasındaki çelişkiden kaçınılmış olur. Ancak katılımcı planlama kıt insani ve insani olmayan kaynakları farklı iktisadi teşkilatlara etkin biçimde tahsis etse bile (geçmiş yıllarda hiçbir eleştirmen bunu sorgulamamıştır) dengeli iş bileşimleri kıt yetenekleri ve pahalı eğitimi dengelemeyi başaramayarak ve uzmanlıktan yararlanmayı beceremeyerek, tıpkı Weisskopf ve Folbre'nin uyardıkları gibi, tahsis verimsizliklerine yol açmayacak mıdır?

DİB'ler (Dengeli İş Bileşimleri) orantısız yetkilendirmeden kaçınmak ve böylece, iktisadi kararların oluşumuna eşit katılım fırsatına sahip olmayacak kişilerin özgürlüğünü korumak için tasarlanır. DİB'ler baskı ve sınıf ayrımlarını önlemek için tasarlanır. Ancak DİB'ler uzmanlaşmayı ortadan *kaldırmazlar*. Önerilen, herkesin her görevi yerine getirmesi değildir. Her bir kişi kendi özel DİB'inde gene çok az sayıda görevi yerine getirecektir. Gene bazıları beyin cerrahisinde, bazı-

ları elektrik mühendisliğinde ve diğerleri yüksek voltaj kaynakçılığında uzmanlaşacaktır. Ancak bir DİB içindeki uzmanlaşmış görevler ortalama görevlerden daha fazla yetkilendirici ise, bu görevleri yerine getiren kişiler daha az yetkilendirici başka görevleri de yerine getireceklerdir. Ve eğer bir DİB içindeki uzmanlaşma gerektiren görevler ortalama görevlerden daha cazip ise, bunları yerine getirenler daha fazla saat çalışmak istemedikleri ya da düşük bir çaba notunu kabul etmedikleri sürece, daha az arzulanabilir bazı görevleri de yerine getireceklerdir. Ayrıca, yerine getirilen her görevin makul bir süre için yetkilendirme ile arzulanabilirliği dengelemesi yeterlidir ve dengeleme, işi kolaylaştırmak için gereken şekillerde yapılır. Nihayet, dengeleme her işyerindeki işçilerden oluşan komiteler tarafından ve bu komitelerin uygun gördükleri şekilde yapılır. DİB'ler dış bir bürokrasi tarafından tasarlanıp işçilere dayatılmaz. Dolayısıyla bir işyerinde işçilerden oluşan ve iş dengesi sağlayan komitelerin işyerindeki teknolojik ve psikolojik gerekleri yerine getirecek şekilde, işin örgütlenmesinde geniş bir hareket alanı sağladıklarına, yetkilendirme ve arzulanabilirlikteki büyük, inatçı farklılıkların böylece ortadan kaldırıldığına inanmak için her türlü sebep vardır. Bununla birlikte, eleştirmenler ilgiyi hak eden iki itirazı tekrar tekrar öne sürerler:

- Yetenek kıttır ve eğitim toplumsal olarak pahalıdır, dolayısıyla yetenekli insanların ya da eğitimli insanların sıradan işlerle uğraşmaları verimsizdir.
- İktisadi kararlara herkesin eşit olarak katılması uzmanlığın önemini gözardı eder.

DİB'lere karşı öne sürülen "kıt yetenek" görüşü kabul etmek istediğim geçerli bir husustur. Ne var ki bu itirazın genellikle abartıldığını düşünüyorum. Herkesin bir beyin cerrahı olabilecek kadar yetenekli olmadığı ve beyin cerrahisi eğitiminin toplumsal maliyetleri olduğu doğrudur. Bu nedenle, yetenekli bir beyin cerrahı beyin cerrahisi dışında bir şeyler yaptığında bir verimlilik kaybı olur. Kabaca belirtmek gerekirse, beyin cerrahları kendi zamanlarının %x'ini beyin cerrahisinden başka bir şey için harcarlarsa, beyin cerrahı eğitmenin %x daha fazla ek bir toplumsal maliyeti olur. Ancak son kısımda belirtildiği gibi, neredeyse her araştırma katılımın işçi üretkenliğini artırdığını doğrulamaktadır. Dolayısıyla DİK'ler etkin katılımı sağlarlarsa, ki amaçları da budur, "kıt yetenek"ten tam bir tasarruf sağlamayı başaramadıkları için ortaya çıkan verimlilik kaybının bütün işçilerin daha fazla katılımından kaynaklanan üretkenlik kazanımıyla dengelenmesi

gerekir. O zaman, net bir verimlilik kaybı olsa bile, insanların işte özyönetim uygulanarak eşit fırsatlarla yetkilendirilmelerini sağlayacak dengeli işlerin önem kazanmasıyla bu kaybın telafi edilmesi gerekecektir.

Yetkilendirme amacıyla işleri dengeleme görüşünün karşısına konulan "uzmanlık" görüşü, uzmanlığın meşru rolü ile uzmanların karar alma yetkisini haksız biçimde gasp etmeleri arasında ayırım yapamaz. Kararların sonuçlarının karmaşık olduğu ve açıkça ortada olmadığı koşullarda bariz bir uzman ihtiyacı vardır. Ancak iktisadi tercih, sonuçları *hem* belirlemeyi *hem de* değerlendirmeyi gerektirir. Muhtemelen bir konuda uzman olanlar bir kararın sonuçlarını uzman olmayanlardan daha doğru biçimde kestirebilirler. Ancak bir tercihten etkilenenler, tercih ettikleri şeyin sonuçlarını en iyi bilen kişilerdir. Dolayısıyla verimlilik, karmaşık durumlarda yapılan tercihlerin sonuçlarının kestirilmesinde uzmanların önemli bir rol oynamalarını gerektirse de, hangi sonucun tercih edileceğini, ondan etkilenenlerin belirlemelerini de gerektirir. Bu sadece uzmanların karmaşık seçeneklerin sonuçlarını ondan etkilenecek olanlara açıklamalarını engellemenin verimsiz olduğu anlamına gelmez, kararlardan etkilenenlerin uzman fikrini aldıktan sonra bu kararları almalarını engellemenin de verimsiz olduğu anlamına gelir. Kişinin sonuçtan etkilenme derecesiyle orantılı karar alma girdisi olarak tanımlanan özyönetim, uzmanların hiçbir rolü olmadığı anlamına gelmez. Bunun yerine, uzmanları uygun bir rolle sınırlamak ve onların ne adil, ne demokratik ne de verimli olan bir rolü gasp etmelerini önlemek anlamına gelir.

Dinamik verimlilik

İktisadi planlamayı karar oluşumuna geniş çapta katılımla birleştirmeye çalışan yeni sosyalist ekonomi modellerini savunanlar, insani ihtiyaçların karşılanması bakımından kendi sistemlerinin diğer sistemler karşısında potansiyel üstünlüğünü vurgularlar. Ne var ki, üstünlük iddiası tipik olarak iktisadi hayatın en önemli dinamik yönünde katılımcı planlama performansını genellikle gözden kaçıran statik bir çerçeve içinde sunulur: Teknik değişim ve onu meydana getiren süreç, yani yenilik. Sistem icatlar için güçlü özendiriciler sağlar mı? Sistem yenilikler yapmak için güçlü özendiriciler sağlar mı? Sistem insan refahının etkin biçimde iyileştirilmesine katkıda bulunan yenilikçi bir çaba sağlar mı?[18]

18. David Kotz, "Socialism and Innovation," *Science & Society* 66, 1 (Bahar 1992): s. 94-96.

Etkin ve sıkı çalışma için özendiriciler var olduğunda, kişinin toplumsal bakımdan daha yararlı olacak şekilde eğitim ve öğretim görmesi için özendiriciler var olduğunda ve özendiriciler kıt üretim kaynaklarının etkin tahsisiyle daima bağdaştığında bile, dinamik verimlilik güvence altına alınmış olmaz. Bireyler yenilikleri araştırmak için bir özendiriciye sahip midirler ve işçi konseyleri bir kez keşfedildiğinde üretici yenilikleri uygulayacak bir özendiriciye ve araca sahip midirler? Bunlar önemli sorulardır, çünkü insanlar çevresel ve toplumsal olarak yıkıcı büyümenin artık kendi çıkarlarına olmadığını anladıklarında, bugünün dezavantajlı gruplarının hayat standartlarını yükseltmek, herkesin çalışma zamanını azaltmak, herkesin çalışma hayatının kalitesini artırmak ve doğal çevreyi onarmak pek çok yeniliği gerektirecektir.

Katılımcı ekonomiyi savunanlar, üretimde yenilik yapmayı başaranların, iş hayatında eşdeğer kişisel fedakârlıklarda bulunan başkalarından çok daha geniş tüketim haklarıyla ödüllendirilmelerini desteklemezler. Bunun yerine, çeşitli nedenlerden dolayı önce çıkan başarıların toplumsal kabulüne önem verilmesini tavsiye ederiz. Birincisi, başarılı yenilik genellikle tekil bir bireyin nadiren sorumlu olduğu birikimli insan yaratıcılığının sonucudur. İkincisi, bir bireyin katkısı genellikle çabadan çok dehanın ve talihin ürünüdür, ki bu da yapılan yeniliğin maddi ödülünden ziyade kazandırdığı toplumsal saygınlığın etik nedenlerle daha üstün olduğunu gösterir. Üçüncüsü, toplumsal özendiricilerin, denediğimizde, maddi özendiricilerden daha güçsüz olacakları konusunda ikna olmuş değiliz. Kabul edilmelidir ki, hiçbir ekonomi mucitlere yaptıkları yeniliklerin tam toplumsal değerini asla ödememiştir ve ödeyemez. Ödeseydi, onları uygulayanlara hiçbir fayda kalmazdı! Bu da ödül sadece maddi karşılık olduğu sürece, yeniliğin her durumda eksik teşvik edileceği anlamına gelir. Üstelik, maddi ödüller genellikle gerçekten arzulanan şeyin, yani toplumsal itibarın tam karşılığı değildir. Şimdiki halde kendi çocuklarının, hatta torunlarının bile tüketemeyeceği bir servete sahip olanların daha fazla biriktirme uğraşını sürdürmeleri başka türlü nasıl açıklanabilir? Her durumda, bunlar kapitalizmin yerine katılımcı ekonomiyi geçirmeyi savunanların fikirleridir. Katılımcı bir ekonomide gerçek siyaset, sonuçların ışığında kendi üyeleri tarafından demokratik biçimde oluşturulacaktır.

Ne de eleştirmenlerin katılımcı bir ekonomiyi efsanevi ve yanıltıcı bir kapitalizm imgesinin karşısına koymadıkça, yenilikleri araştırmak ve uygulamak için şirketlere yetersiz özendiriciler sağlanacağına ne-

den inandıklarını anlayabiliriz. Kapitalizm taraftarları zaman zaman hem yenilik yaratan kapitalist girişimlerin kendi başarılarının sağladığı bütün faydaları elde ettiklerini, hem de yeniliklerin bir endüstrideki bütün girişimlere anında yayıldığı farz edilir. Biraz yakından incelediğimizde bu varsayımların çelişkili olduğunu görürüz. Kapitalizmin yenilik için azami maddi uyaran sağladığı *ve* bütün ekonomide teknolojik verimlilik sağlandığı sonucuna varmanın tek yolu, her iki varsayımın da geçerli olmasıdır. Aslında yenilikçi kapitalist girişimler "süper kârlar"ı geçici olarak elde ederler. Bu kârların rekabetle ne kadar çabuk azalacağı, şu ya da bu ölçüde, sanayi yapısını, giriş engellerini, patent yasalarını ve düşünsel mülkiyet haklarının sağlanmasını kapsayan pek çok koşula bağlıdır. Bu da, kapitalist ekonomilerde yenilik uyaranı ile yeniliklerin hızla yayılması ve dinamik verimlilik ile statik verimlilik arasında kaçınılmaz bir ters orantı anlamına gelir.

Katılımcı bir ekonomide bütün yenilikler bütün teşkilatlara anında sağlanacak ve dolayısıyla asla statik verimlilik kaybı olmayacaktır. Ve yenilikçi firmalara sağlanan maddi olmayan özendiricilere ağırlık verilirken, maddi özendiriciler, ancak gerekliyse, statik verimlilik feda edilmeden sağlanabilir.[19] İşçi konseylerinin kendi çıktılarının toplumsal faydalarını artıran ya da kendi girdilerinin toplumsal maliyetlerini azaltan yenilikleri kendi toplumsal fayda-toplumsal maliyet oranını artıracağı için araştırmalarını sağlayan güçlü özendiriciler vardır. Toplumsal fayda–toplumsal maliyet oranını yükseltmek, konseyin katılımcı planlama süreci içinde önerilerini kabul ettirmesini kolaylaştırır, işçilerin çabalarını azaltmalarını sağlayabilir ya da konseyin kendi üyelerine verdiği ortalama çaba notunu yükseltebilir. Ne var ki katılımcı bir ekonomide yeniliklerin hızla yayılmasının bu avantajları geçici hale getireceği doğrudur. Yenilik başka teşkilatlara yayıldıkça, toplumsal fırsat maliyetlerine ilişkin hesaplar değişecek, iş bileşimleri teşkilat ve endüstrilerde yeniden dengelenecek ve yenilikler gerçekleştirildikçe onların toplumsal faydaları bütün işçilere ve tüketicilere yayılacaktır. Peki yenilikçi girişimlere sağlanan maddi faydalar katılımcı bir ekonomide böylesine hızla kaybolursa, başkalarının yenilikleri üzerinden yapılan "bedavacılık" nasıl önlenecektir?

Birincisi, "*toplumsal hizmet*"*in takdir* edilmesi, kişisel servet edin-

19. Kapitalist ekonomilerde mucitlerin kendi yeniliklerinden daha büyük bir pay almalarına izin vermenin yegâne yolu, onlara geçici de olsa başkalarının bu yeniliklere ulaşmalarını engelleme izni verilmesidir. Bu durum ister istemez bir statik verimlilik kaybına yol açar. Katılımcı bir ekonomi, ne şekilde olursa olsun hiçbir statik verimlilik kaybına yol açmadan, zorunlu görülmesi halinde dinamik verimliliği artırmak için maddi özendiriciler sağlayabilir.

menin hem daha az zorunlu olduğu hem de daha az toplumsal itibar sağladığı katılımcı bir ekonomide daha güçlü bir yenilik özendiricisidir. İkincisi, katılımcı bir ekonomi araştırma ve geliştirmeye yeterli kaynak tahsis edilmesine daha uygundur, çünkü araştırma ve geliştirme piyasa ekonomilerinde genellikle eksik arz edilen, ancak katılımcı planlamada olumsuz ayrımcılık yapılmayan bir kamu malıdır. Üçüncüsü, sadece bir son çare olarak tavsiye etmemize karşın, katılımcı bir ekonominin üyeleri yenilikçi girişimlere daha büyük maddi ödüller sağlamanın cazip teknik ilerleme oranlarına ulaşmak için zorunlu olduğuna karar verirlerse, iş bileşimlerinin yenilikçi işyerlerine göre hemen yeniden düzenlenememesi ya da yenilikçi girişimlerdeki işçilere ek tüketim tahsisatlarının belirli bir süre sağlanmaması için hiçbir sebep yoktur.

D. ÖZGÜRLÜĞÜ FAZLA KISITLAYICI?

> Sorun, tercih özgürlüğü, mahremiyet ve kişinin kendi özel yeteneklerini ve yetkilerini geliştirmesi gibi liberter haklara, daha geleneksel toplumsal adalet, demokrasi ve dayanışma hedeflerine kıyasla ne kadar değer vermemiz gerektiğidir. Piyasaların yerini katılımcı bir iktisadi sistemin alması daha eşitlikçi, demokratik ve dayanışmacı bir topluma makul bir katkıda bulunur, ancak liberter hedefler bakımından bir bedel ödeyerek. Kişisel tercih özgürlüğünün beraberinde gelen bazı liberter hedeflere en iyi şekilde ancak, bireyler bir piyasa sisteminin tek başına sağlayabileceği türden tercih ve çıkış fırsatlarına sahipseler ulaşılabilir[20]
>
> Thomas Weisskopf

> Albert ve Hahnel, bireycilik, bireyin kendi ayakları üzerinde durup kendi işine bakması gibi geleneksel Amerikan değerlerinin kapsamını ve kalıcılığını azımsamaktadırlar. Bununla birlikte, her bireycilik asla bir sahiplik bireyciliği değildir. Zaman zaman (çoğu kez) insanlar rahat bırakılmak isterler.[21]
>
> George Scialabba

Katılımcı ekonomiler, insanların başkalarıyla adil bir işbirliği sistemi içinde kendi iktisadi hayatlarını kendilerinin denetlemelerine izin veren bir ekonomi tasarlamak için yapılan bilinçli bir girişimin sonucuydu. Belli başlı iktisadi kararları bir elite bırakmaktansa yurttaşlara bırakmanın yanı sıra, tüketim, istihdam ve kariyer tercihi gibi kişisel

20. Weisskopf, "Toward a Socialism," s. 21-22.
21. Scialabba, "A Participatory Economy," s. 283.

mahremiyet özgürlüğü de katılımcı bir ekonomide bütünüyle güvence altına alınır.

- Katılımcı bir ekonomide insanlar istedikleri her türlü mal ve hizmetleri tüketmekte özgürdürler ve neyin üretileceğini tüketici tercihleri belirler.

Katılımcı bir ekonomide bir bireyin bütün tüketimi onun çaba ya da fedakârlığıyla kısıtlanır. Bir piyasa ekonomisinde ise bir bireyin bütün tüketimi, o kişinin çabası ya da fedakârlığıyla doğal olarak aynı şey *olmayan* geliriyle kısıtlanır. Ancak katılımcı bir ekonomide kişinin *ne* tüketmek istediği konusunda tam bir tercih özgürlüğü vardır. Üstelik, katılımcı bir ekonomide neyin üretileceğini tüketici tercihleri belirler. Oysa bu uygulama bir piyasa ekonomisinde çok kusurlu biçimde işler. Piyasalar, üretimi ve tüketimi olumlu dış etkiler doğuran mallara yüksek fiyat vererek ve olumsuz dışsal etkileri olan mallara düşük fiyat vererek ve özel malları kamusal mallara görece daha fazla arz ederek tüketici tercihini saptırır. Böylece piyasalardaki kendine özgü eğilimler tüketicilerin gerçek tercihlerine bakılmaksızın neyin üretileceğini belirler. Katılımcı planlama verimsizliklere yol açan ve "tüketici egemenliği"ni ihlal eden bu eğilimleri ortadan kaldırmak için dikkatle tasarlanır. Katılımcı bir ekonomideki insanlar sadece daha fazla ya da daha az saat çalışarak daha çok tüketim ve daha az boş zaman ya da tam tersini seçmekte; tasarruf ederek veya borçlanarak kendi çabalarını ve tüketimlerini kendi hayatlarına istedikleri gibi yaymakta da özgürdürler. Piyasa ekonomilerinde insanlar bankalar ve kredi kurumlarıyla uğraşırken, katılımcı ekonomilerde borçlanma ve tasarruf tüketici konseyleri ve federasyonlar aracılığıyla yapılır.

Eleştirmenler mahalle meclislerinin savundukları fikirlerin gelişigüzel ifade edileceğinden, tüketicilerin bütün bir yıl boyunca ne isteyeceklerini önceden kestiremeyeceklerinden ve değişen tüketim siparişlerinin düş kırıklığına yol açacağından endişe ederler. Ancak mahalle meclisleri sadece önerilerde bulunabilirler. Sadece toplumsal maliyetin çabayı aşması halinde içerik gerekçesiyle tüketim isteklerini reddetmelerine izin verilir. Ve eğer herhangi birisi komşusunun fikirlerini işitmek istemezse, komşusu olmayan anonim üyelerden oluşan bir tüketim konseyine iletilen anonim bir tüketim isteği sunabilir. Tüketicilerin yıl boyunca ne istediklerini, hangi değişikliklere ihtiyaç duyduklarını yanlış değerlendireceklerinin ve bazılarının daha güvenilir, bazılarının ise daha değişken olacağının gayet iyi farkındayız. Bu konuyu ele almanın en kolay yolu, yıl boyunca tükettikleri her şeyi kaydettik-

lerini ve her kalem için kendi tüketim oranlarını istedikleri miktarla kıyasladıklarını tahayyül etmektir. Eğer tüketim oranları yıllık istek oranından, söz gelimi %20 oranında bir sapma gösterirse, tüketiciler "uyarılabilir" ve bir değişiklik isteyip istemedikleri sorulabilir. Eğer yıl sonunda kişinin fiili tüketiminin toplam toplumsal maliyeti istedikleri şeyin toplumsal maliyetinden farklılaşırsa bu fark alacak veya borç olarak kaydedilecektir. Tüketici konseylerinin ve federasyonlarının bir işlevi de tüketimdeki değişiklikleri, eğer mümkünse, öteki tüketim federasyonlarıyla ve mümkün değilse işçi federasyonlarıyla eşgüdümlü hale getirmektir. Tüketicilerin kendi ihtiyaçlarına ilişkin öngörülerinin boyutu her ne olursa olsun, katılımcı bir ekonomi, piyasa dengesizlikleri karşısında planlamanın verimlilik kazanımlarını gerçekleştirecek şekilde konumlandırılır. Tüketicilerin kendi arzularını doğru biçimde ölçememeleri halinde, konseyler ve federasyonlar sürecin ortalarında yapılacak ayarlamaları müzakere etmek zorunda kalacaklardır. Hiç kuşkusuz, yol gösterici fiyatlarda piyasa fiyatlarına kıyasla daha az dalgalanma olacaktır, çünkü üretimde yapılacak ayarlamalar ulusal tüketici federasyonu ile sanayi federasyonları arasında doğrudan müzakere edilecektir. Ancak katılımcı bir ekonomi tüketici arzularındaki değişimlere karşılık veremeyecek kadar güçsüz değildir. Bir tüketicinin, kendi özgün siparişi içinde yer almaması halinde, istediği belirli bir kalemi edinememesi mümkün müdür? Evet. Ancak bunun çok sık olmaması gerekir ve hafızalarımızı yoklarsak, daha birkaç yıl önce her çocuğun Noel ağacının altında bir Cabbage Patch Doll* bulamadığını hatırlarız.

Tüketici konseyleri ve federasyonları aynı zamanda üreticiler *karşısında* tüketicilere nitelik ve kusurlar konusunda piyasa ekonomilerindeki tüketicilerden daha büyük nüfuz sağlarlar. Katılımcı ekonomileri eleştirenler hatalı biçimde Sovyet tarzı komuta planlamasından bu konuda hiçbir fark olmadığını varsayarlar. Merkezi olarak planlanan eknomilerde tüketicilerin piyasa ekonomilerindekine kıyasla daha yetkisiz oldukları doğrudur. Sovyet, Çinli, Kübalı ve Polonyalı tüketiciler sadece devasa bir devlet dağıtım sistemiyle tek başlarına yüzleşmekle kalmadılar, "ya onu al ya da hiçbir şey alma" önerisiyle de karşılaştılar. Piyasa ekonomilerinde tekil tüketiciler güçlü şirketler karşısında tek başlarınadırlar. Bu şirketlerin çoğu da bizi manipüle etmek için önemli kaynaklar ayırır. Avantaj, bir anonim canavarı bırakıp, ağzında aynı samimiyetsiz "müşteri daima haklıdır" düsturu olan bir başkasına giderek satın alma özgürlüğüne sahip olmamızdır. Ancak katılımcı bir

* Seksenli yıllarda ABD'de moda olan özel bir oyuncak bebek. (ç.n.)

ekonomide mahalle tüketici konseyleri ve federasyonları tüketicileri üreticilerle eşit şartlar altında oyun alanına çıkarırlar *ve* her bir tüketici oyundan çıkma özgürlüğüne sahiptir. Katılımcı bir ekonomideki tüketiciler kâr peşinde koşan üreticilerin reklamlarına güvenecek yerde kendi tüketici konseylerinden ve federasyonlarından bilgi alacaklardır. Bir bulaşık makinesinenin bozulma ihtimaline ilişkin General Electric'ten bilgi almak ile *Tüketici Raporları*'ndan bilgi almak arasında fark vardır. Otomobil güvenliği hakkında General Motors'un Robin Hahnel'in gözünü boyaması ya da aynı şeyi Ralph Nader ve iş arkadaşlarına* yapması farklıdır. İade edilen mallar işçi konseylerine itibar kazandırmaz. Eğer tüketici bir üründen memnun değilse, onu reddet-

mesi ve kendi tüketici konseyi tarafından da kabul edilemez olduğu gerekçesiyle iade etmesi gerekir. Bunun üzerine malın standartlara uygun olup olmadığı sorunu, tüketici konseyi ya da federasyonu ile o malı imâl eden işçi konseyi ya da işçi federasyonu arasında halledilir.

> • Katılımcı ekonomide insanlar istedikleri her türlü işe başvurmakta, kendi işyerlerinde istedikleri herhangi bir iş bileşimine katılmakta ve dilediklerini üretmek için yeni bir teşkilatı diledikleri araçlarla örgütlemekte, diledikleri kişilerle işbirliği yapmakta özgürdürler.

Kuşkusuz, işçi konseyleri başvuranlardan dilediklerini işe almakta da özgürdürler, kalifiye ortak işçiler de istedikleri iş bileşimini uygulamakta özgürdürler ve yeni iş konseyleri kendi endüstri federasyonları tarafından vaatlerini yerine getirmekten "sorumlu" olarak yetkilendirilmeli ve katılımcı planlama süreci içinde kabul edilebilir bir öneri sunmalıdırlar. Ancak herhangi bir toplumsal işbölümünde bireysel iş seçenekleri ve uzmanlık belgesine ilişkin kısıtlamalar zorunludur. Benzer kısıtlamaların piyasa ekonomilerinde de görülmesinin sebebi budur.

> • Öğrenciler istedikleri eğitim kurumuna ve öğretim bölümüne başvurmakta özgürdürler ve kabul edilmeleri halinde, geçimlerini sağlamak için kendi yaşlarına ve ihtiyaçlarına uygun bir burs alırlarken öğrenim harcı ödemezler. İşçiler kendi işyerlerinin dışında ya da içinde uygulanan herhangi bir eğitim programına katılmakta (hepsi parasızdır) özgürdürler ve eğitim süresince *normal ücretlerini alırlar.*

Katılımcı bir ekonomide eğitim fırsatları, daha umut verici ama fazla zengin olmayan bir adayın daha az kalifiye ancak daha çok ödeyebilecek biri tarafından geçilmesine şans tanımayan bir liyakat sistemiyle

* Ralph Nader'in *Public Citizens* adlı tüketiciyi koruma dernekleri kastediliyor. (ç.n.)

tahsis edilir.[22] Ancak eğitimde fırsat eşitliği herkes için eşit eğitime yol açmayacaktır. Bazılarının, masrafları kamu kaynaklarından karşılanan eğitimden diğerlerinden daha fazla yararlanmaları adaletsiz değil midir? Bir piyasa ekonomisinde bu adaletsizdir, çünkü daha fazla eğitim görenler daha fazla insani sermayeye sahip olacaklar ve bu nedenle daha yüksek ücret alacaklardır. Piyasa ekonomilerinde kamu eğitimi, aslında, zengin ailelerin çocukları yoksul ailelerin çocuklarından daha fazla eğitim görme hakkı kazandıklarında, yoksul aileleri zengin ailelerin çocuklarının ek eğitimini mali olarak desteklemeye zorlar.[23] Öte yandan, tüketim marjinal gelir hasılasından çok çabayı temel aldığı için, katılımcı bir ekonomide bazılarının diğerlerinden daha fazla eğitim görmeleri tüketim fırsatlarını haksız biçimde etkilemeyecektir. Aynı şekilde insanlar genetik piyangodan ötürü insani sermayede beliren ahlâki bakımdan keyfi farklılıklardan da haksız biçimde etkilenmeyeceklerdir.

"Kişisel tercih özgürlüğüyle birlikte anılan bazı liberter amaçlar, bireylerin *ancak* bir piyasa sisteminin sağlayabileceği seçme ve çıkıp gitme fırsatları varsa en iyi şekilde karşılanabilir" varsayımının doğru olmadığı görülmektedir. Tüketim ve iş seçimi, çıkıp gitme fırsatları, "üretici ve tüketici egemenliği" katılımcı bir ekonomide piyasa ekonomilerindeki kadar ya da daha büyüktür. Kapitalist ekonomilerde patronlarından hoşlanmayan işçiler ne yapabilirler? Sosyalist piyasa ekonomilerinde kendi iş arkadaşlarının çoğunluk kararlarından hoşlanmayan işçiler ne yapabilirler? İşyerini değiştirmek ya da yeni bir teşkilat kurmak bu ekonomilerde tek çıkış seçeneğidir. Katılımcı bir ekonomide, işçiler bir işçi konseyinden istifa etmekte ve bir başkasına çalışmak için başvurmakta özgürdürler. Katılımcı bir ekonomideki İKK'ler (İrdeleme Kolaylaştırma Kurulu) daha uygun bir iş ortamı bulmayı kapitalizme kıyasla çok daha kolaylaştırabilir, en azından yeniden eğitmeyi ve yerleştirmeyi ciddiye alan İsveç tarzı bir emek piyasası kurulun-

22. "Bir devlet araştırmasına göre, kimin üniversiteye gideceğini, beyinlerden çok, para belirler. Eğitim Bakanlığı'nın özel bir araştırması, düşük gelirli ailelerin standart bir test sınavında yüksek puan alan lise öğrencisi çocuklarının üniversiteye girme ihtimalinin yüksek gelir gruplarından bütün öğrencilere kıyasla daha az olduğunu gösterdi. *Yüksek test puanlarına* rağmen üniversiteye girmeyi düşünmeyen düşük gelirli öğrencilerin %57'sinin bu öğrenime maddi güçlerinin yetmediği belirtiliyordu." (*Washington Post*, 11 Ağustos 1998: A8) ABD eğitimindeki liyakat aristokrasisi hayali buraya kadardır!

23. Bütün çocukların eğitimi için kamu fonları oluşturmanın, bu reformdan önce sadece zengin çocukları her türlü eğitimi gördükleri için, iktisadi adalet bakımından büyük bir zafer olmadığını öne sürmüyorum. Ancak bu durumda da, emek piyasası olan bir ekonomide kamusal kaynaklardan finanse edilen liyakat aristokrasisi eğitimi net faydaları yoksuldan zengine aktaran bir program olabilir.

dan yardım gören bir sosyalist piyasa ekonomisi kadar kolaylaştırabilir. Yeni bir teşkilat kurmak söz konusu olduğunda bir sanayi federasyonunu yeni bir teşkilatın faydasına ikna etmek, tıpkı bir bankadaki kredi memurlarını ya da girişimci kapitalistleri yeni bir girişimin kârlı olacağına ikna etmeye benzer. Ve gördüğümüz gibi, katılımcı bir ekonomide "üretici ve tüketici egemenliği" efsanesinin genellikle bir yalan olduğu piyasa ekonomilerindeki durumlarına kıyasla, işçiler nasıl çalışacakları konusunda çok daha fazla denetime sahiptirler ve tüketiciler de, tüketmek için kendilerine neyin sunulacağı konusunda daha büyük bir etkiye sahiptirler.

O halde neden bazıları katılımcı ekonomilerin liberter değerleri gözden çıkardığına inanmakta diretiyor? Gerçekte ne önerdiğimize ilişkin yanlış kanılar bir yana, bu sorun farklı liberterizm kavramlarına gelip dayanır. Liberter bir ekonomi nedir? Örnek olarak, eğer insanlar bir başka insanı satın almakta özgür değillerse, ekonomi liberter değil midir? Elbette insanları kendilerini bilerek ve isteyerek köle olarak satmaya yöneltecek koşullar vardır, ancak kölelik yasadışı olduğu için böyle bir ekonomiye liberter demeyi pek az kişi reddedecektir. Eğer insanlar ücret karşılığında bir başka insanın hizmetinden yararlanmakta özgür değillerse, ekonomi liberter değil midir? İnsanları bilerek ve isteyerek geleneksel sosyalistlerin "ücretli kölelik" dedikleri şeyi kabul etmeye yönelten aşina koşullar vardır. Bu, piyasa sosyalizminin işveren-çalışan ilişkisi yasadışı olduğu için liberter olmadığı anlamına mı gelir? İkinci kısımda keşfettiğimiz gibi, "iktisadi demokrasi"yi bireylerin istedikleri her şeyi yapma özgürlükleriyle eşitlemek çelişkilerle dolu yüzeysel bir yorumdur. Aynı şekilde, liberter bir ekonomiyi her şeyi alıp satma özgürlüğüyle eşitlemek liberterizmi hak ettiği erdemden yoksun bırakır.

İnsanların istediklerini yapmakta özgür olmaları iyi bir şeydir, ama sadece yapmayı tercih ettikleri şey başkalarının daha önemli özgürlüklerini ve haklarını ihlal etmiyorsa. Sizi öldürmekte özgür olmamalıyım, çünkü bu daha temel bir hak olan yaşama hakkınızı elinizden alır. Size sahip olma özgürlüğüm olmamalı, çünkü bu daha temel bir hak olan kendi hayatınızı nasıl yaşayacağınıza karar verme hakkınızı gasp eder. Bir zamanlar, çeşitli türden sosyalistler, sizi istihdam etmekte özgür olmamam gerektiğini, çünkü sahip olduğum girişim ya da mülkiyet hakkının, sizin daha temel bir insan hakkınızı, kendi emek yetinizi kullanma hakkınızı gasp ettiğine inanırlardı. Sosyalistler ve çoğu liberal bir zamanlar çocuğuma miras bırakmakta özgür olmamam gerektiğine, çünkü bunun yoksul ana babaların çocuklarının daha temel bir

hakkı olan, hayata eşit iktisadi fırsatlarla başlama hakkını gasp ettiğine inanırlardı. Genel bir ilke formüllendirebiliriz: *Bazı bireylerin haklarına getirilen kısıtlamalar, başkalarının daha temel haklarını korumak için gerekli olduğu zaman meşrudur* ve bu türden kısıtlamalar bireysel özgürlükleri azaltmadığı, ancak *tümden* artırdığı için liberter değerlerle tamamen tutarlıdır. Ancak yaşama hakkı bir yana, kendi emeğimizi yönetme ve eşit iktisadi fırsatlara sahip olma hakkı, başkalarının dilediklerini yapmayı tercih ettikleri zaman ihlal etmekte özgür olmamaları gereken ek haklar değil midir?

Meselenin doğrudan özüne inelim. Farz edelim ki ben düşünsel bakımdan yetenekli, standart testlerden yüksek puanlar almış, tıp fakültesinde lisans eğitimini başarıyla tamamlamış, ardından beyin cerrahisi dalında uzmanlaşmış ve bütün bu eğitimler sırasında masrafları kamu kaynaklarından karşılanmış biriyim. Yeteneklerimi ve becerilerimi bizzat belirleyeceğim fiyattan satmakta özgür olmalı mıyım? Bir serbest piyasa ekonomisinde hizmetimin karşılığı olarak bana büyük paralar ödemeye istekli kişiler olacaktır. Ancak benim katkımın yüksek değeri sadece benim çabamdan kaynaklanmaz; gösterdiğim çabanın yanı sıra genetik yeteneğin ve kamu parasıyla ödenen eğitimin ortak ürünüdür. Eğer ödüllendirme benim katkımın değerine göre olursa, fedakârlığımın serbest piyasa mübadelelerinde gerektirdiğinden daha fazlasını alırım ve daha az yetenekli ve daha az eğitimli insanlar kendi fedakârlıkları temelinde hak ettiklerinden daha az alırlar. Anlaşılan, başkalarıyla iktisadi işbirliğine giren insanların adil bir sonuç bekleme hakkına, yani toplumsal işbirliğinin külfet ve faydalarının adil dağıtımı konusunda bir hakka sahip olup olmadıklarına karar vermemiz gerekmektedir. Ve bu hakkın bireylerin piyasada insani sermayelerinin karşılığını alma hakkından daha temel olup olmadığına karar vermemiz gerekmektedir. İnsanların işbölümü içinde kendilerine düşen farklı rolleri seçme özgürlüğü asıl sorun değildir. Asıl sorun, kendi iktisadi rollerini seçmekte özgür olan insanlara nasıl bir karşılık ödenmesi gerektiğidir. Birinci kısımda tartışıldığı gibi, başkalarıyla bir iktisadi işbirliği sistemine girdikleri zaman, insanların adil bir karşılık alma hakkına sahip olmaları gerektiğini düşünüyorum. Öte yandan, insanların piyasanın onlara sağlayacağı her karşılığı neden "hak" etmeleri gerektiği konusunda hiçbir sebep düşünemiyorum. Böyle bir "hak"kın temeli ne olacaktır? İnsanların istediklerini yapmakta özgür olmaları gerektiğine inanıyorum. Ancak bu, toplumsal işbirliğinden kendilerine düşen adil paydan daha fazlasını almakta özgür olmaları gerektiği anlamına gelmez. Kişinin kendi tercihlerine göre eğitim görme ve istih-

dam edilme özgürlüğü katılımcı bir ekonomide korunurken, eşit fedakârlık yapan başkalarından daha fazla tüketmek için, ahlâki bakımdan keyfi olan insani sermaye farklılıklarından haksız biçimde yararlanma özgürlüğünün korunmaması bu nedenledir.

Ya da farz edelim ki ben özellikle yetenekli ve enerjik biriyim ve bütün iş süremi bağlı olduğum işçi konseyinin farklı seçenekleri üzerine çözümlemeler ve değerlendirmeler yaparak geçirmek istiyorum. Bütün zamanımı çözümleme ve karar alma etkinlikleriyle geçirebileceğim bir iş bileşiminde çalışmakta özgür olmalı mıyım? Weisskopf'un belirttiği gibi: "Pek çok insanın dengeli bir iş bileşiminde izin verilemeyecek kadar uzmanlaşmış iş etkinliklerinde bulunmayı tercih

etmesi muhtemeldir. Bu da, iş atamalarının açık veya örtük baskıyı gerektirebileceği anlamına gelir."[24] Ancak ötekilerden önemli ölçüde daha fazla yetki sağlayan bir iş bileşiminde çalışmama izin verilirse, birlikte çalıştığım insanların bir kısmının da daha az yetki sağlayan iş bileşimlerinde çalışmaları gerekir ve çok geçmeden iş arkadaşlarımın iktisadi özyönetime katılma konusunda benimle aynı *formel* fırsata sahip olmaları gerçeği aynı *etkin* katılım fırsatına sahip oldukları anlamına gelmemeye başlar. Çok geçmeden, iktisadi kararları onlardan etkilenme derecemden daha fazla etkilerim, çünkü iş hayatım beni özel yetkiyle donatmaktadır ve ortaklaşa çalıştığım kişiler aynı kararları daha az etkilerler, çünkü iş hayatları onlara görece daha az yetki sağlamaktadır.

Katılımcı ekonomiyi savunanlar, herkesin iktisadi kararlara bu kararlardan etkilenme ölçüleriyle orantılı olarak katılma fırsatına sahip olması gerektiğini düşünürler. Özyönetimin birbiriyle iktisadi işbirliğine giren insanların temel bir hakkı olduğunu düşünüyoruz. O halde insanlar istediklerini yapmakta özgür oldukları zaman bu başkalarının özyönetim haklarını ihlal etmekte özgür olmaları gerektiği anlamına gelmez. Bu nedenle, bir grup işçi hepsinin özyönetime etkin biçimde katılması için gerekli olan bilgi ve yeteneklere sahip olduklarını kesinleştirmek için kendi işyerlerinde iş bileşimleri tasarladıkları zaman, "açık veya örtük bir baskı" kullandıklarına inanmayız. İşçiler kendi işyerlerinde iş bileşimlerini yetki açısından dengeledikleri zaman, bu işçilerden hiçbirinin iş arkadaşlarınınkinden önemli ölçüde fazla yetki veren işleri "tercih" edemeyecekleri doğrudur. Peki neden böyle olması gerekir? Daha fazla yetki veren iş bileşimlerinde çalışanlar (böyle işler varsa) neden iş arkadaşlarını zorlamakla ve onlara baskı yapmakla suçlanmayacaklardır?

24. Weisskopf, "Toward a Socialism," s. 20.

> Katılımcı bir iktisadi sistem ancak insanların bilincinde onları bireycilikten toplumculuğa yönlendiren temel bir dönüşüm olursa mümkün olmayacak mıdır?... Bireysel maddi özendiricilerin yerine geçebilen işleyebilir bir güdüleme sistemi oluşturacak bir mekanizma kurmak için insani davranış örüntülerinin *homo economicus*tan en iyi şekilde *homo socialis* olarak nitelendirilebilecek bir şeye, yani bilinci bireyciden ziyade toplumcu olan bir kişiye toptan dönüşmüş olması gerekirdi.[25]
>
> Thomas Weisskopf

> Albert ve Hahnel'in katılımcı ekonomi modeli teknik olarak uygulanabilir olsa bile, insani olarak uygulanabilir mi? Bu model, beklenmesi makul olmayan ölçüde bir dayanışma ile konfor, statü, mahremiyet ve hareketliliğe kayıtsızlık gerektirmez mi?[26]
>
> George Scialabba

Katılımcı bir ekonominin insanların özgeci olmalarını varsaydığına ya da katılımcı bir ekonominin insanların gerçekte sahip olduklarından farklı bir insani güdülenmeler setini gerektirdiğine dair kaygılar, çoğunlukla katılımcı ekonominin karşısındaki son savunma hattıdır. Bu fikirden hoşlandıklarını ve bunda insanların birbirinin boğazını kestiği kıyasıya rekabet ve hırs dünyasından hoş bir kurtuluş düşüncesi bulduklarını ilan eden pek çok kişi, gene de tereddütler taşır; çünkü katılımcı bir ekonominin, insanların çoğumuzdan daha cömert olduğunu önvarsaydığını ve bu nedenle, hoş olsa da, bu fikrin işlemeyeceğini düşünürler.

The Political Economy of Participatory Economics'in 5. bölümünde formel bir katılımcı ekonomi modeli tanımladık ve bireysel olarak akılcı davranışın ne olacağını sorduk. Bireysel olarak akılcı davranışın ***bu bağlamda*** ne olması gerektiğine (yani, *homo economicus*un ne yapacağına) dair sonuçlar çıkardıktan sonra, toplumsal olarak etkin davranışla (yani, Pareto optimalliğiyle) ve adil davranışla (yani, çabaya ya da fedakârlığa göre ödüllendirmeyle) çakışıp çakışmadığını anlamak için bu davranışı çözümledik ve çakıştığını kanıtladık. Görünüşe bakılırsa pek çok eleştirmenin varsaydığı gibi, bireyleri, her zaman toplumsal sorumluluk duygusuyla davranan "devrimci azizler" olarak görüp totolojik bir yaklaşımla, katılımcı bir ekonomide gerçekten de toplumsal çıkarlara hizmet edileceğini ilan etmek gibi yersiz bir girişimde bu-

25. Weisskopf, "Toward a Socialism," s. 17, 18.
26. Schialabba, "A Participatory Economy," s. 282.

lunmadık. Bunun yerine, insanlar çıkarlarına uygun biçimde davrandıklarında davranışlarının hem toplumsal olarak verimli hem de adil olacağını gösteren kurumlar, yöntemler ve kurallar tasarladık. Katılımcı ekonomiyi başka nedenlerle eleştiren Jason Pramus, en azından metodolojimizin bu konuda çok geleneksel ve muhafazakâr olduğunu kabul etti:

> *Geleceğe Bakmak* naif bir kitap değildir. Ütopyacı bir kitap bile değildir. Kendi tarzında gayet pratiğe dönüktür. Hipotetik ekonomisindeki insanların devrimci azizler gibi davranmalarını beklemez. İnsanların çıkarlarının, bir parçası oldukları daha geniş toplumun çıkarlarıyla çok yakın bir çakışma içinde olacağı bir sistem tasarlar. Hırsın ve sahtekârlığın ortadan kalkmasını beklemez, ancak bu türden eğilimlerin vereceği hasarı azaltacak koruyucu önlemler sunar.[27]

Özetle, bir işçi konseyini toplumsal olarak sorumlu biçimde davranmak için kendi çıkarını izlemeye mecbur bırakan temel mekanizma öteki işçi ve tüketici konseylerine, yapılan önerinin toplumsal maliyetleri kabul edilebilir ölçüde aşan toplumsal faydalar sağlayacağını kanıtlamalıdır. Tüketici konseyleri toplumsal olarak sorumlu tarzda davranmaya ikna edilirler, çünkü öteki konseylere istedikleri malların toplumsal maliyetinin kendi üyelerinin ortalama iş çabası notuyla tutarlı olduğunu kanıtlamaları gerekir. Bireysel olarak sorumlu davranışı zorunlu kılan temel mekanizma, iş arkadaşlarının verdiği çaba notları ve çaba notlarını temel alan tüketim tahsisleridir. Dolayısıyla, "insan davranışı örüntülerinin bilinci bireyciden ziyade toplumcu olan bir kişiye *toptan dönüşümü"nü kesinlikle varsaymadık.* Ne de insanların dayanışma ve bireysel konfor ve statülerine kayıtsızlıkla güdüleneceklerini varsaydık.

Ne var ki, formel analizimizde *homo economicus*u varsayıp insanları kendi çıkarları gereği toplumsal olarak sorumlu tarzlarda davranmaya yöneltecek kurumları araştırsak da, toplumsal olarak sorumlu davranışı yıllarca uygulamanın ve başkalarının da aynı şekilde davrandıklarını gözlemlemenin insanları *homo socialis*e daha da yaklaştıracağını umut etme cesareti gösterdik. İnsanların günümüzde bile bazı konularda aile üyelerine ve dostlarına ve üyelerin birbirine güvendikleri ve özen gösterdikleri çeşitli topluluklara karşı *homo socialis* olarak davrandıklarını gösteren pek çok bulgu vardır. Dolayısıyla bu, birbirimize güvensizlik duymadığımız zaman insan türüne yabancı bir dav-

27. Jason Pramus, "Looking Forward: A Roundtable on Participatory Economics," *Z Magazine* (Temmuz-Ağustos 1991): 74.

ranış değildir.[28] Ancak katılımcı bir ekonomide insanların, kendi çıkarlarına ters düşmesi halinde toplumsal çıkarlara uygun davranacaklarını varsaymama konusunda çok dikkatliydik, çünkü bu sözcüğün kötü anlamında ütopyacı olurdu.

F. SONUÇ

Katılımcı bir ekonomi vizyonuna ilişkin başkalarının dile getirdikleri kaygıları umarım ne ihmal etmiş ne de yanlış yorumlamışımdır. Bu kaygıları ciddiye alıyorum. Yanıtlarımın yeterli olduğunu düşünmüyorum ve bu bölümde ele alınan konular ve kaygılar üzerinde yapılan tartışmaların sonsuza dek süreceğini sadece beklemekle kalmıyor, aynı zamanda umut ediyorum. Her durumda, bu türden tartışmanın çoğu kez ihmal edilen adil işbirliği ekonomisini gerçekleştirme mücadelesinin önemli bir parçası olduğu kanısındayım.

28. Matt Ridley, *The Origins of Virtue*'de (Penguin Books, 1996) matematiksel oyun kuramı ve evrim biyolojisinde insan içgüdülerinin ve işbirliği evriminin genetik ve davranışsal temellerine ilişkin daha derin bir kavrayış sağlayan kolay anlaşılır bir sentez sunmaktadır.

Dördüncü Bölüm

Rekabet ve hırstan adil işbirliğine

X
Buradan oraya: Durum değerlendirmesi

Son iki kısımda betimlenen ve savunulan katılımcı ekonomi fikri ilk kez on yıldan fazla bir süre önce yayımlandı. Bu fikirden ne kadar hoşlandıklarını bana anlatan, ancak bugün bulunduğumuz noktadan oraya gitmenin yolunu tahayyül edemeyen her kişi için bir sent alsaydım, şimdiden emekliye ayrılırdım. İnsanların adil biçimde işbirliği yapma yetisine sarsılmaz bir inanç besleyenler bile değişmez biçimde gözümün içine bakıp aşağı yukarı şöyle demektedirler: "Güzel fikir, ama ciddi olamazsın!"

Her zaman onlara gayet ciddi olduğumu söylerim. Bu, katılımcı ekonomiye hemen köşeyi dönünce ulaşılacağına inandığım anlamına gelmez. Tam tersine, tek bir ülkede bile uzaktan katılımcı ekonomiyi andıran herhangi bir şey görecek kadar uzun yaşarsam kendimi şanslı

sayacağım. Bu, birbiriyle bağlantılı iktisadi etkinliklere ilişkin insanların düşüncelerini ne kadar değiştirmek zorunda kalacağımızı anlayamadığım anlamına da gelmez. Kapitalist ideolojik hegemonyanın gücünün farkındayım ve çoğumuzun insanların adil iktisadi özyönetim kapasitesi hakkında ne kadar umutsuz ve kinik olduğunu acı verecek kadar biliyorum. Öte yanda, tıpkı bugün bizlerin mali sektörün nasıl ehlileştirileceğini, maliyet, para ve sanayi siyasetlerinin nasıl uyumlu hale getirileceğini, vergi sisteminin daha artan oranlı hale nasıl getirileceğini, sosyal sigorta ağındaki deliklerin nasıl onarılacağını ve kirletenlere konulan yeşil vergilerin yerine işçilere azalan oranlı FICA* vergileri uygulamasının nasıl geçirileceğini tartıştığımız gibi; XXII. yüz-

yılda da insanların, işlerini yetki açısından daha iyi nasıl dengeleyeceklerini, fedakârlığa göre birbirlerini etkin biçimde nasıl ücretlendireceklerini, planlama yordamlarını daha katılımcı ve verimli hale nasıl getireceklerini tartışmakta olmaları beni şaşırtmayacaktır. Katılımcı ekonomi konusunda çok ciddi olduğumu ve bunun sadece hoş bir fikirden ibaret olmadığını düşünmemin nedeni budur. Eğer adil işbirliği ekonomisi bu yüzyılda geçen yüzyıla kıyasla daha fazla yol alırsa, ki böyle olacağına inanıyorum, bunun bizi katılımcı ekonomiyi andıran bir şeye doğru yönelteceğine eminim.

Ne var ki 3. kısımda açıklandığı gibi, geçişin uzun süreceğine ve kapitalist çöküşlerden çok, reform zaferleriyle belirleneceğine inanıyorum. Ticari değerlerin üstesinden gelmenin zaman alacağına, ancak rekabet ve hırsa bel bağlamanın yarattığı sonuçların ve adil işbirliğinin sağladığı avantajların giderek farkına varılmasının belirleyici olacağına inanıyorum. Küresel kapitalizmin orta yerinde kusurlu da olsa adil işbirliği vahaları oluşturmak zorunda kalacağımıza ve onları nasıl geliştireceğimizi, nasıl yaygınlaştıracağımızı ve birbirine nasıl bağlayacağımızı öğreneceğimize inanıyorum. Kapitalizmin içinde kartlar bize karşı hileli biçimde karılsa bile, kuramlarımızın uygulanabilirliğini sınamanın tek yolu bu olduğundan, adil işbirliğinin rekabet ve hırsa üstün olduğunu kanıtlamak için, kendi düşlerini yaşayarak umudu canlı tutan eylemci kuşakların hayatlarını sürdürmek ve zenginleştirmek için bunu yapmak zorunda olduğumuzu. XX. yüzyılın başında yaşayan çoğu kapitalizm karşıtının aksine, bu sürecin birkaç kuşak ya da daha fazla sürmesini bekliyorum. Ancak, gelecek yüzyıllarda rekabet ve hırsın kötü alışkanlıklarını kovmak mümkündür. Bunu başaramazsak, hayal edilmesi bile güç bir sefaletin, barbarlığın ve çevre felaketlerinin

* Federal Insurance Contributions Act (FICA): Federal Katkı Payları Sözleşmesi; ABD'de uygulanan sosyal güvenlik vergisi. (ç.n.)

derinliklerine sürükleneceğimiz kesindir.

Katılımcı bir ekonomi her durumda cazip olabilir ve gerek teknik gerekse insani bakımdan uygulanabilir olabilir, ancak oraya ulaşmanın yolu yoksa, sadece akademik bir ilgi konusu olarak kalır. Teknik ve insani olarak uygulanabilir olmanın yanı sıra, bugün bulunduğumuz yerden uygulanabilir bir *geçiş*in de olması gerekir. On birinci kısım, şu an gerçekleştirilen reform kampanyalarının rekabet ve hırs ekonomisinden adil işbirliği ekonomisine geçişi nasıl başlatabileceği üzerinde odaklanıyor. On ikinci kısımda, gelecek yıllarda kapitalizmi ehlileştirecek kitlesel iktisadi reform hareketlerinin nasıl daha iyi inşa edileceği tartışılıyor. Ancak kitlesel iktisadi reform hareketleri de yeterli olmayacaktır. On üçüncü kısımda, halen deneyimlenmekte olan adil işbirliği deneyimlerini genişletmenin ve yenilerini oluşturmanın önemi ele alınıyor. Sonuç kısmında, ilerici iktisadi hareketin toplumsal hayatın başka alanlarındaki reform hareketleriyle birlikte çalışmasına ilişkin yeni yöntemler tartışılıyor ve adil işbirliği için savaşanların, bizim tüm gündemimize ve diğer kişisel önceliklere ilişkin kuşkuları olan insanlarla daha etkin biçimde çalışabilmelerini sağlayacak farklı yöntemler araştırılıyor.

A. DURUM DEĞERLENDİRMESİ

Rekabet ve hırsın yerine adil işbirliğini geçirecek hareket halen küçük ve zayıf olduğu için ve kapitalist hâkim sınıfın Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki komünist yöneticilerin yaptıkları kadar çabuk ve kolayca iktidarı terk edeceklerini gösteren hiçbir belirti olmadığı için, adil işbirliği ekonomisi için verilen savaşın görülebilir gelecekte kapitalist ekonomilerin içinde sürdürülmesi gerekecektir. Neyse ki kapitalizmin bütün çeşitlemeleri aynı ölçüde demokrasiden uzak, adaletsiz, verimsiz ve çevreye zararlı değildir. XX. yüzyılın ortalarında gerçekleştirilen demokratik reformların kapitalizmi daha istikrarlı ve adil hale getirmesi gibi, neoliberaller tarafından yerinden edilen ve yerine konması gereken önemli reformlar ve milyarlarca insanın hayatını önemli ölçüde iyileştirebilecek ve biyosferin yok olmasını geciktirecek, kazanılması gereken yeni reformlar da vardır. Dolayısıyla rekabet ve hırs ekonomilerinin gelişmesini durdurma çabasının şimdilik kapitalizmi daha az yıkıcı hale getiren reformları savunma ve gerçekleştirme biçimini alması gerekecektir.

Şimdiki eğilimlerin pek çoğu kötüye gidişi göstermektedir: (1) Aksini işaret eden pek çok bulguya rağmen, serbest piyasaların akılsızca verimlilik ve özgürlükle eşitlenmesi, muhtaçlar ve yaşlılar için hazırlanan asgari programlarda duyarsız bir tutumla kısıntılar yapılması, şirket evlilikleri çılgınlığı, güç ve imtiyazdan rahatsızlık duyulacak yerde bunlara kitlesel olarak tapılması ve ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyet açılarından toplumsal Darwinizm'in canı gönülden benimsenmesi; bütün bunlar, erken XXI. yüzyıl ABD kapitalizmini, "merhametli ve nazik" post-New Deal kuzenine kıyasla, geç XIX. yüzyılın hırsız baron

kapitalizmine görece daha yakın hale getirmektedir. (2) Şirketlerin mali destek sağladığı küreselleşme, küresel çoğunluğun çıkarlarını çokuluslu şirketlerin ve özellikle mali sermayenin çıkarlarına tabi kılmış, neoliberal küresel ekonominin daha az gelişmiş ekonomilere verdiği hasarı, emek standartlarını, çevre standartlarını ve daha gelişmiş ekonomilerdeki nüfus çoğunluğunun hayat standartlarını aşağıya çekmesini umursamamıştır. (3) Soğuk Savaş'ın bitişinden on yıldan fazla bir süre geçtikten sonra ABD hükümetinin "iyi bir komşu" olma ve ABD'li vergi mükelleflerine "barıştan kâr payı" verme niyetinde olmadığı açıktır. Hem Demokrat hem de Cumhuriyetçi yönetimler altında, Soğuk Savaş'ın sona ermesine ABD tepkisi, her deniz ve okyanusa hâkim olmak, yerkürenin her yerindeki yedi yüz büyük askeri tesisi yenilemek, Avrupa'da 120.000, Doğu Asya ve Pasifik'te 92.000, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Güney Asya'da 30.000 ve Latin Amerika'da 15.000 asker bulundurmak, dünya sıralamasında kendisinden sonra gelen dokuz ülkenin toplamından daha fazla askeri harcama yapmak,[1] Çekoslovakya, Polonya ve Hollanda'ya Nazi işgalini haklı çıkarmak isteyen Hitler'e gayet iyi hizmet etmiş olan yeni bir "önleyici müdahale" öğretisi ilan etmek, ABD hegemonyasına direnen herkesin yanı sıra tarafsız kalmaya çalışanlara karşı da sürekli bir "terörizme karşı savaş" açmak ve nihayet uluslararası hukuku ve Birleşmiş Milletler kararlarını alenen ihlal ederek savunmasız Irak'a saldırmak ve onu işgal etmek olmuştur. Bu kısmı yazmakta olduğum sırada, mevcut Cumhuriyetçi *yönetim ve Kongre* döneminde ABD'nin dünyanın bugüne kadar gördüğü en güçlü ve savaşçı imparatorluk haline gelme tehdidi taşıdığı kör olmayanlar dışında herkes için açıktır. Üstelik, De-

1. Öteki dünya ülkelerine kıyasla ABD'nin yaptığı askeri harcamaların ne kadar ağır bastığına ilişkin bir değerlendirme için bkz. Chalmers Johnson, "America's Empire of Bases", Common Dreams Web sitesi: www.commondreams.org.

morat Parti'nin lideri John Kerry, ABD'nin emperyal siyasetinin özünü değil, sadece bu siyaseti savunmak için kullanılan retorik ve üslubu değiştireceğini gayet açık bir biçimde ortaya koymuştur.

Bunların hiçbiri kuşkusuz bizi adil işbirliğine yaklaştırmamakta. Ne de herhangi bir ülkenin ya da ülkeler ittifakının ABD'nin askeri hırslarını öngörülebilir bir gelecekte etkin biçimde dizginlemesini bekleyebiliriz. Bu ülkedeki emperyalizm karşıtı hareketler ve barış hareketleri, liderlerimizin bizi yeni bir Roma İmparatorluğu'na dönüştürmelerini durduracak büyüklüğe, inanca ve güce sahip olacak kadar gelişene kadar, ABD emperyal girişimlerine sadece, emperyal boyunduruğu ellerindeki her şey ve (dağınık savaş ve intihar bombacıları dahil) uygulayabilecekleri bütün taktiklerle reddeden, ülke dışındaki zayıf yurtsever hareketler karşı çıkacaklardır.

Nihayet, üçüncü kısımda açıklandığı gibi, rekabet ve hırs ekonomilerine karşı savaşanların iktisadi çöküşe yol açacak "kapitalist çelişkiler"e ilişkin eski sol öğretilerde teselli bulabileceklerine inanmıyor ya da kapitalizmin kendi yıkılışını kendisinin örgütlemesini beklemiyorum. Bunların yerine çabalarımızı küresel kapitalizmin gerçek suçları ve onun yerinden edilmesini onun içinde örgütlemek üzerinde odaklamalıyız. Kapitalizm Üçüncü Dünya'da yaşayanların çoğunun ve ileri ekonomilerdeki giderek büyüyen madunların temel iktisadi ihtiyaçlarını karşılamayacaktır. Özyönetimli, eğitimli bir nüfusun giderek talep ettiği anlamlı iş ihtiyacını karşılamayacaktır. İnsanların topluluk, onur ve iktisadi adalet ihtiyaçlarını karşılamayacaktır. Ve kendisini doğal çevreyi mahvetmekten, barış ve işbirliği yerine savaşı ve çatışmayı teşvik eden uluslararası bir siyasi ortama katkıda bulunmaktan alıkoyamayacaktır. Kapitalizmin ya çözmeyeceği ya da çözemeyeceği bu sorunlara tepkinin örgütlenmesi, rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliği ekonomisini geçirecek hareketin geniş çapta inşa edileceği yerdir.

Direniş kıpırtıları

XX. yüzyılın sonunda komünizmin yok oluşunun ve sosyal demokrasinin zayıflamasının kapitalizmin zaferini ilan ettiği bir çağa yol açması üzücü olmakla birlikte pek de şaşırtıcı değildir. En güçlü XX. yüzyıl muhaliflerinin yenilgisinden güç kazanan, daha hırslı ve pervasız kapitalistler eski tavizleri yırtıp atmak ve kurbanlarını kendilerini savunmaya zorlayan tam bir sınıf savaşı başlatmak için kendi kapitalist yoldaşlarını peşleri sıra sürüklediler. 1990'ların başlarında Üçüncü Dün-

ya'da on milyonlarca insan, IMF, Dünya Bankası ve GATT/DTÖ'nün (Dünya Ticaret Örgütü'nün) onları cesur, yeni, neoliberal küresel ekonomide uşakvari rollere mahkûm eden ağır silahlarını cepheye sürmesine karşı tepki göstermeye başladı. 30 Kasım 1999'da ABD, Seattle'da yapılan DTÖ toplantılarında küreselleşme karşıtı hareket, Birinci Dünya ücretleri, çalışma koşulları, çevre standartları ve kendi kendini yönetme konularında şirketlerin desteğinde gerçekleşen küreselleşmenin standartları düşürme yarışını protesto ederek Avrupalı kardeşlerine katıldılar ve gecikmiş bir üçüncü taraf olarak sahneye çıktılar. Seattle'dan beş yıl sonra Birleşik Devletler'de yaklaşık yirmi bin genç, küreselleşme karşıtı, eylemci iş kolektifleri içinde bütünleşti. Bu kolektiflerin çoğu şirketlere karşı kampanyalara, hatta kapitalizm karşıtı kampanyalara girişerek IMF, DTÖ ve Dünya Bankası'nı yoğun biçimde eleştirmeye başladılar.

Birleşik Devletler'de Vietnam Savaşı'nın sona ermesine yardımcı olan emperyalizm karşıtı hareketlerin ve barış hareketlerinin hızını sürdürüp, Mihail Gorbaçov'un Sovyet ordusunu Soğuk Savaş'ı sona erdirmek için savaş alanından çekmesinden yirmi yıl sonra "barışı kazanmayı" başaramamaları da üzücüdür. ABD hükümeti, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra dünyayı gerçekten barışçı bir işbirliği çağına yöneltecek yerde tek askeri süper güç olarak sahip olduğu statüden avantaj sağlamaya çalışmıştır. ABD emperyalizmini genişletme çabaları baba Bush'la birlikte başladı ve Clinton'un Beyaz Saray'da geçirdiği sekiz yıl içinde hızını kaybetmeden devam etti. Varşova Paktı dağıtıldığında NATO da dağıtılacak yerde daha da güçlendirildi. Askeri sanayi grubu Cumhuriyetçi Parti'nin yanı sıra Demokrat Parti içinde de devam eden barışı sağlama tartışmalarını hemen bastırdı. Clinton yönetiminde emperyal saldırganlık, uyuşturucuya karşı savaş ve insanî müdahale kılığına büründü. Ancak oğul Bush yönetiminde stratejik olarak konumlanan yeni muhafazakârlar 11 Eylül'ü bahane olarak kullanmaya başladıklarında, nihayet tam bir emperyalist gündem, terörizme karşı sürekli savaş safsatası altında gündeme hâkim oldu.

Neyse ki, Bush yönetiminin arsız emperyal kibrinin gerek uluslararası alanda, gerekse ülke içinde muhalefeti harekete geçirmesi uzun zaman almadı. Yabancıların duyduklan kitlesel tiksinti muazzam boyutlara ulaştı. İngilizler Blair'in Irak savaşına verdiği desteğe ülke tarihinin en büyük gösterisiyle tepki gösterdiler. Savaşın hemen öncesinde İngiltere'de hükümetin savaşa fiilen katılmasına karşı olanların oranı %70, İspanya'da hükümetin savaşa diplomatik destek vermesine karşı olanların oranı %80, Fransa ve Almanya'da hükümetlerin

ABD'nin Birleşmiş Milletler'de savurduğu tehditleri desteklemesine karşı çıkan ve savaşı gereksiz ve yasadışı olarak kınayanların oranı %85 kadardı. İşgal giderek pahalı ve işlevsiz hale geldikçe ve yönetimin savaşı sürdürmek için öne sürdüğü her bahanenin bir yalan olduğu anlaşıldıkça, kamuoyu anketleri 11 Eylül'den iki yıl sonra Bush yönetiminin Birleşik Devletler'in ülke dışındaki bütün itibarını tükettiğini ortaya koyuyordu. 2003 güzünde Pew Küresel Tutumlar Projesi şunu bildirdi: "Çoğu ülkede ABD'ye ilişkin kanaatler bir yıl öncesine nazaran belirgin biçimde daha olumsuzdur. Savaş Amerikalılar ile batı Avrupalıiar arasındaki çatlağı genişletmiş ve Müslüman dünyayı daha da öfkelendirmiştir." Birleşik Devletler'in içinde emperyal kibre karşı kitlesel muhalefet fazla yaygın olmasa da, mevcut koşullar dikkate alındığında oldukça etkindir. Gerek siyasi partilerden gerekse medya kuruluşlarından gelen yaygın desteğe rağmen, Amerikan halkının yarısı BM gözetimi olmaksızın Irak'taki savaşın sürdürülmesine karşı çıktı ve savaşın hemen öncesinde, Şubat ayının dondurucu bir gününde New York City'de alelacele hazırlanan bir gösteride yarım milyon kişi savaşı protesto etti. Medyanın ve Demokrat Parti teşkilatının, muhalefeti, Bush'un dış siyasetinin amacından ve ahlâkından çok etkinliğini sorgulamaya yöneltmek için elinden gelen her şeyi yapmasına rağmen, ABD halkının bir ABD imparatorluğuna karşı çıkma oranı sürekli olarak artmaktadır. Başka deyişle, yazdığım gibi, Birleşik Devletler'de elit çevreler dışında yeni bir eylemciler kuşağı küresel adaletsizliğe ve militarizme karşı muhalefete başlamıştır ve bu hareketin kaydettiği gelişme umut vericidir.[2]

Gelecek beş yıl içinde genç küreselleşme karşıtı ve emperyalizm karşıtı hareketlerin, işçi hareketi, yurttaşlık hakları hareketi, kadın hareketi, eşcinsel hareketi ve çevre hareketi gibi gündem ve programların sağın cepheden saldırısı altında olan daha eski hareketlerin yeniden canlanmasına katkıda bulunması mümkündür. Birleşik Devletler'de işçilere karşı tüm cephelerden sınıf savaşı açanlar sadece kapitalistler değildir. Yurttaş hakları, kadın, eşcinsel ve çevre hareketlerinin sağladıkları ilerlemeyi geri almayı amaçlayan kampanyalar her bakımdan ahlâk dışı ve vahşidir.[3] Sınıfsal olmayan baskıların sınıf savaşı boyunca tırmandığını bilmek ilerici iktisadi hareketin anlayıp ciddiye alması

2. Savaşa ve Irak'ın işgaline karşı muhalefetin boyutlarına ilişkin güncel bilgi için bkz. "Paying the Price: The Mounting Costs of the Iraq War," Phyllis Bennis ve IPS Iraq Task Force, 24 Haziran 2004'ten itibaren: www.ips-dcorg/iraq/costofwar/.

3. Örnek vermek gerekirse, 2004 yılında Martin Luther King Günü'nde dağıtılan bir Harward Yurttaşlık Hakları Projesi'ne göre, ülkedeki okullar bir kez daha neredeyse Dr. King'in katledildiği 1969 yılındaki kadar ırklara göre ayrılmış hale gelmiştir.

gerekecek kadar vahimdir.[4] Şimdiki duruma ilişkin cesaret kırıcı olan, kapitalist, ırkçı, cinsiyetçi, militarist ve çevre karşıtı güçlerin gayet iyi örgütlü ve eşgüdümlü olmaları ve ABD nüfusunun dörtte biri ile üçte biri arasında bir kesimini kendi davalarına kazanmalarını sağlayabilecek güçlü kurumsal bağlantılara sahip olmalarıdır. Üstelik bu çok yönlü, sağcı siyasi güç kendi gündemini etkin biçimde uygulamak için genel olarak Cumhuriyetçi Parti'ye (şimdiki halde hem Kongre'yi, Beyaz Saray'ı, hem de devletin idari ve adli kurumlarının çoğunluğunu denetlemektedir) güvenebilmekte, oysa ilerici hareketlerin hiçbiri gündemlerini uygulaması şöyle dursun, kendi çıkarlarını savunması için bile Demokrat Parti'ye güvenememektedir. Ancak örgütsüzlüğümüze, siyaset kurumunun ve ana akım medyasının içinde desteğimizin olmamasına rağmen, Birleşik Devletler'deki ilerici gündemlere ve hareketlere verilen kitlesel destek şaşırtıcı biçimde yüksektir. Son birkaç yıl içinde, kamuoyu anketleri pek çok Amerikalının toplumsal hayatın her alanında ilerici gündemleri, muhafazakâr gündemleri destekleyenlerden daha çok olmasa da, aynı oranlarda desteklediğini sürekli biçimde ortaya koymaktadır. Acil sorunumuz, muhafazakârların kendi gündemlerini geliştirebilecek konumda olmalarına karşın, biz ilericilerin, en azından şimdilik, göreli olarak kendi gündemlerimizi geliştiremeyecek kadar güçsüz oluşumuzdur. Gelecek birkaç yıl içinde esas sorun haksız toplumsal işbirliği sistemlerini sürdürmekte çıkarı olan hayli örgütlü ve ayrıcalıklı azınlıklar karşısında yenilgiye uğramaktan kaçınmak olacaktır. Önümüzdeki on yıl içinde reformları gerçekleştirebilecek kitle hareketleri *inşa ederken, eşzamanlı* olarak insanların adil işbirliği arzularını keskinleştirmeli ve zaferlerimizin uğruna savaştığımız değerlere ve davalara ihanet ederek bindiğimiz dalı kesmeyeceğinden hep emin olmalıyız.

4. XX. *yüzyılda ilerici iktisadi hareketlere* katılan pek çok kişi yurttaş haklarının, kadın, eşcinsel ve çevre hareketlerinin önemini gecikmiş olarak kavrasa da, çoğu, kapitalizme karşı sınıf mücadelesinin daima ağır bastığını varsaymalarına yol açan "ekonomist" bir eğilimden etkilendiler. Bu hata XX. yüzyılda farklı ilerici hareketler arasındaki ilişkileri olumsuz biçimde etkiledi. Gelecekte bu hatadan kaçınmanın yolları 14. kısımda tartışılıyor.

XI
İktisadi reform kampanyaları

Bu bölümde halen sürdürülmekte olan iktisadi reform kampanyaları tartışılıyor. Her bir reformun kapitalizm kurbanlarının hayatlarını önemli ölçüde neden iyileştireceğini açıklıyor, ama aynı zamanda, makul beklentilerimizi abartmanın tehlikesine işaret ediyorum. Bölüm, reform kampanyalarında en iyi şekilde nasıl çalışılabileceğine ilişkin bir tartışmayla ve neden reform çalışmasının ötesine geçmemiz gerektiğine dair bir hatırlatmayla sona eriyor.

A. KEYNESÇİ REFORMLAR

Finansı ehlileştirmek

Kendi çıkarlarına hizmet eden zengin ve mali şirketler için iyi olanın geri kalanımız için de iyi olması şart *değil*dir. Finans endüstrisinden

tavsiye alacak olursak, onların faaliyetlerini asla kısıtlamayıp kendimize zarar vermemiz gerekir. ABD Merkez Bankası Yönetim Kurulu'nun 1979'dan 1987'ye kadar başkanlığını yapan Paul Volcker 18 Mart 1999'da toplanan "Küreselleşmeyi Yoluna Koyma" konulu Denizaşırı Kalkınma Konseyi Konferansı'nda yaptığı bir konuşmada mali düzenlemeye ilişkin şunları söyledi: "Yetmiş yıllık ömrümün yaklaşık 40 yılında mali denetim ve düzenlemeyle uğraştım. Genellikle denetçi ve teftişçi tarafta yer aldım, ama düzenlemelere uyması gerekenlerin tarafında da yer aldım. Bu uzun deneyimden hareketle size şunu söylemek durumundayım ki, banka düzenlemecileri ve müfettişleri sadece krizlerin *ardından* öne çıkarılırlar. Sıkıntısız dönemlerde (yükselme ve canlanma dönemlerinde) bankacılık denetimi ve bankacılık düzenlemeleri çok az siyasi destek görmüş ve güçlü bir endüstri muhalefetiyle karşılaşmıştır." Maalesef, finans sektörünü denetim altına alan basiretli düzenlemeleri kaldırmak neoliberal çağın alameti farikası olmuştur. Ronald Reagan gibi Cumhuriyetçiler yurt içi mali düzenlemeleri kaldırmaya ne kadar uğraşmışlarsa, bu çağda da Bill Clinton gibi "yeni" Demokratlar sermaye denetimini kaldırmaya o kadar uğraşmışlardır. İlericiler gerek devlet görevlilerinin gerekse seçilmiş görevlilerin finans sektörünün güçlü biçimde düzenlenme ihtiyacı konusundaki tutumunu değiştirme kampanyalarına katılmalıdırlar.

Krizler olmadığı zaman bile, dizginsiz bir finans sektörü hemen her zaman kredi sisteminden sağlanan verimlilik kazançlarının aslan payını ilk planda hali vakti yerinde olanlara dağıtacak ve böylece servet ve gelir eşitsizliklerini genişletecektir.[1] Ancak mali piyasalar, Keynes ve Volcker kadar farklı kişilerin bizi uyardıkları gibi, özellikle tehlikeli ve krize yatkındırlar. Başka deyişle, finans sadece (ana akım finans kuramının özel ilgi odağı olan) iktisadi verimliliği artırabilecek potansiyel bir yükselme eğilimi sergilemez, mali krizler verimlilik kayıplarına neden olacak potansiyel bir düşme eğilimi de içerir.[2] Denetimsiz ya da yeterince denetimli olmayan mali sektörde bir yükselme potansiyelinin yanı sıra daima bir düşme potansiyeli varken, mali sektör daima bir kaza olmasını bekler. Bu nedenle, şu ya da bu türden mali krizlerin gerçekleşme ihtimalini ve gerçekleştiklerinde yayılmalarını önlemek ve maliyetlerini daha adil biçimde dağıtmak için finans endüstrisinin ka-

1. Kredi piyasalarının kriz olmadığı ve iktisadi verimliliği artırdıkları zaman bile eşitsizliği nasıl artırdığını kanıtlayan basit bir model için bkz. *Siyasi İktisadın ABC'si: Modern Bir Yaklaşım* (Ayrıntı Yayınları, 2004 İstanbul) 3. bölüm.

2. Bankaların ve mali piyasaların olumlu potansiyelinin yanı sıra olumsuz potansiyelini de sergileyen çeşitli basit modeller için bkz. *Siyasi İktisadın ABC'si*'nin 9. bölümü.

mu yararına denetlenmesi gerekir.

Robert Pollin, Dean Baker ve Marc Schaberg, *Eastern Economic Journal*'ın güz 2003 sayısında yer alan "ABD Mali Piyasaları için Menkul İşlem Vergileri" başlıklı yazıda doğru yönde küçük bir adımı tartışırlar. Menkul işlemler tüketim vergisinin (MİTV) hiçbir şekilde tam bir çözüm sağlamadığını ve başka düzenleyici mali reformların da gerekli olduğunu dikkatle belirterek, MİTV'ye ilişkin neoliberal eleştirileri çürütürler ve olası sıkıntıları hafifletmek için nasıl reformlar yapılması gerektiği konusunda yararlı önerilerde bulunurlar. Virginia, Philomont'daki Mali Piyasalar Merkezi (www.fmcenter.org) ABD'de mali reformlara ilişkin araştırmalar yapan, küçük, ilerici bir kurumdur. Kurumun programlar ditektörü Jane D'Arista ve icra direktörü Tom Schlesinger yıllardır yapılan mali reform önerilerini bir araya topladılar. Bazıları aleni yolsuzluğu ve hırsızlığı azaltmayı amaçlayan ılımlı reformlardır. Diğerleri, reel ekonomiyi "mali şoklar"dan korumak için tasarlanan kalıcı reformlardır ve mali sektör ortalığı karıştırdığı zaman ortalığı toplama maliyetinin daha büyük bölümünün vergi mükelleflerine değil mali yatırımcılara yüklenmesini sağlamayı amaçlar. D'Arista ve Schlesinger de mali faaliyetlerin faydalarını büyük ölçüde zenginden yoksula dağıtacak ve para politikasını hatırı sayılır biçimde demokratikleştirecek daha iddialı reformlar önerirler.

Uluslararası arenada uluslararası döviz işlemlerine getirilen bir vergi, Washington DC'de 1978'de toplanan Eastern Economic Association'ın başkanı olarak yaptığı konuşmada bu uygulamayı hararetle savunan Profesör James Tobin'in adıyla, "Tobin vergisi" olarak bilinir ve uluslararası finansı ehlileştirme yönünde atılmış küçük bir ilk adımdır. Robert Blecker, *Taming Global Finance*'da (1999) konuya ilişkin mükemmel bir değerlendirme ve uluslararası mali reforma ilişkin daha kapsamlı öneriler sunar. John Eatwell ve Lance Taylor, *Global Finance at Risk: The Case for International Regulation*'da (2000) liberalleştirilen uluslararası finans sisteminin bir kaza beklentisi içinde olduğunu ikna edici bir örnekle ortaya koyarlar. Bu kitapta yazarlar, küresel ekonomi için üst mali denetçinin nasıl yapılandırılması ve işlemesi gerektiğine dair yararlı önerilerde de bulunurlar. Walden Bello, Nicola Bullard, Kamal Malhotra ve küreselleşme karşıtı hareketin saflarından gelen diğerleri, *Global Finance: New Thinking on Regulating Speculative Capital Markets*'te (2000) daha kapsamlı reformlar için öne sürülen fikirleri tartışırlar.

Mali reformlar üzerinde çalışanlar, belirli bir reformun gerçekleştirilebilir olup olmadığını kararlaştırmanın yanı sıra bu reformun reel bir

ekonomide verimliliği ve istikrarı nasıl etkileyeceğini değerlendirmeli, reformun servet ve gelir eşitsizliğini daha fazla artıracak yerde azaltıp azaltmayacağını sormalı, sıradan insanlara kendi iktisadi kaderleri üzerinde az çok denetim sağlayıp sağlamayacağını düşünmeli ve en önemlisi, reformu gerçekleştirmenin rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliği ekonomisini geçirmek için mücadele eden hareketi genişletip genişletmeyeceğini değerlendirmelidirler. Peki mali reform kampanyalarıyla birlikte anılan özel fırsatlar ve sorunlar nelerdir?

Mali sektör son yirmi yıldır gerek Cumhuriyetçi gerekse Demokrat parti içindeki sempatizan siyasetçiler tarafından (ana akım iktisatçılarının yardımıyla) zorlanan sözde neoliberal reformlar yüzünden özellikle işlevsiz hale geldiği için, hem iç hem de uluslararası mali sektörlerin işleyişinde iyileştirilecek geniş bir alan vardır. 1999'da ABD'de Glass-Steagall düzenleyici sisteminin iptali gibi karşı reformlar ve ABD Hazine Bakanlığı ile IMF'nin düzenlediği uluslararası sermaye liberalizasyonu etiketi altında alınan çeşitli önlemler, New Deal ve Bretton Woods Konferansı kadar eski bir tarihe uzanan, uluslararası uygulamalar ve yasalarla dayatılan asgari koruma ve güvence önlemlerini tasfiye etmiştir. Gürültülü yirmilerden bu yana ulusal ekonomiler ve küresel ekonomi mali şişme ve çöküşlerin yıkıcı etkilerine bugünkü kadar maruz kalmamıştır. Sonuç olarak kapitalizmin kurbanlarının hayatlarını gerek iç gerekse uluslararası mali reform aracılığıyla iyileştirmek için yapılabilecek çok şey vardır. Ayrıca, bu reformların çoğu geçmiş siyasetlerden radikal bir kopuş değildir.

Görece kolay benimsenen reformlar kalıcı iyileştirmeler sağlayabilse de, ne yazık ki kitlesel ilerici güçlerin etkin biçimde çalışmaları özellikle zordur. "Savaş değil, barış"ın aksine, mali reform teknik olarak daha karmaşıktır ve bu nedenle sıradan yurttaşları bu reformlar için eğitmek ve harekete geçirmek daha zordur. Çoğu kez yerel düzeyde savaşılabilen kirlilik unsurlarına karşı açılan kampanyaların aksine, mali reformun büyük ölçüde ulusal ve uluslararası düzeylerde, yerel seçmenlerden uzak olan ve değişmez biçimde adil işbirliği ekonomisinin dostları olmayan insanların önderliğindeki pek çok kademeden oluşan örgütler ve koalisyonlar aracılığıyla ilerlemesi gerekir. Bu türden reform faaliyetine öncelik verilip verilmeyeceğini kararlaştıran grupların yüklendikleri sorumluluklar çok önemlidir. Bazı istisnalar da vardır. Kredi verilmesinde ayrımcılığa karşı çıkan ve topluluklara yeniden yatırım yapılması için düzenlenen kampanyalar için yerel düzeyde mücadele edilebilir. Mali Piyasalar Merkezi bile Merkez Bankası'na yerel kurullarda topluluk gruplarını temsil etme hakkı veren kararnamedeki

bazı maddelerden yararlanarak sıradan yurttaşların para politikası üzerindeki etkisini artırmayı amaçlayan bir kampanya yürütmüştür. Ama ne yazık ki, iç ve uluslararası finansı ehlileştirmek, kapitalist mali sektörün sıradan insanlara ne kadar kötü hizmet ettiğini göstermek için cazip fırsatlar yaratabilse de, genellikle çoğu yurttaş eylemciye uzak ve alışılmadık gelen bir faaliyettir.

Tam istihdam makropolitikaları

Fiili üretimi potansiyel GSYH'ye yakın ve çevrimsel işsizliği asgari düzeyde tutmak için toplam talebin maliye ve para politikaları aracılığıyla yönetilememesi için hiçbir sebep yoktur. Yani, teknik ya da düşünsel hiçbir sebep yoktur. Kuşkusuz, hükümetleri kapitalizmi olabildiğince verimli kılmaktan alıkoyan siyasi nedenler vardır. İşsizlikten çok enflasyondan korkmaları için uygun sebepler olduğundan, zenginler hükümetlere işsizlik sorunlarını göz ardı etmeleri ve önemli bir tehlike olmasa bile enflasyona karşı savaşa öncelik vermeleri için siyasi baskı yaparlar. Emek piyasalarında uzun dönemler boyunca talep fazlası olduğu zaman çalışanların pazarlık gücü arttığı için, işverenler enflasyonla savaşma adına düzenli olarak ekonominin duraklamasına izin vermeleri için hükümetlere baskı yaparlar. İhraç ürünleri talebinin çoğu ülkede toplam talebin önemli bir bileşeni olduğu ve ayrı faiz oranlarının bir ülkeden diğerine büyük servet hareketlerine yol açtığı giderek bütünleşen bir küresel ekonomide, istikrar politikalarının ve para politikalarının tek taraflı olarak yürütülmesi zordur ve uluslararası eşgüdümü gerektirir. Hiç kuşkusuz, dünyanın hegemonik süpergücü tek taraflı davranmakta direttiği zaman, uluslararası makroekonomik politikanın eşgüdümü engellenir.[3] Ne var ki bunlar ekonomiyi daha verimli hale getirmekle kalmayıp, adil işbirliği için başka yöntemlerle de mücadele eden geniş hareketi de güçlendirecek etkin istikrar siyasetlerini başarmanın önündeki siyasi engellerden sadece bazılarıdır.[4]

3. Bretton Woods sisteminin dağılmasından bu yana iktisadi performansın başına bela olan farklı küresel dengesizliklere ilişkin ikna edici pek çok şey yazıldı. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'ndan Jan Kregel, Haziran 2003'te, Kansas City'deki Missouri Üniversitesi'nde toplanan Ekonomide Çoğulculuk İçin Uluslararası Dernekler Konfederasyonu'nun İlk Üç Yıllık Konferans'ının açılış oturumunda bu konuya ilişkin etkileyici bir konuşma yaptı. Konuşmasının başlığı şuydu: "Küresel İktisadi Siyaset Eşgüdümü: Dünyanın Geri Kalan Kısmına "Sizin Uyum Sağlamanız Gerek" Diyen Reagan Siyasetlerinden İleriye Gidebildik mi?" Yanıtı kesin bir, hayır, oldu.
4. Tam istihdamın ya imkânsız ya da büyük maliyetli olduğuna dair muhafazakâr iddianın mükemmel biçimde çürütülmesi için bkz. Jared Bernstein ve Dean Baker, *The Benefits of Full Employment* (EPI, 2003).

Ücret artışları ve iş koşullarının iyileştirilmesi tam istihdam sağlamış bir ekonomide daha kolaydır. Ekonomi pastası durgunlaşacak ya da küçülecek yerde büyümekteyse, ırksal ve toplumsal cinsiyet ayrımını düzeltmek için tasarlanan olumlayıcı eylem programlarını gerçekleştirmek daha kolaydır. İşsizlik oranlarının yükseldiği zamana kıyasla, emek piyasalarında talep fazlası olduğu zaman sendika örgütleme çabalarının başarılı olma ihtimali artar. Kapitalizmdeki ayrıcalıklı sektörlerin tam istihdam makropolitikalarını (onların pazarlık gücünü azalttığı için) sürdürme çabalarını engellemesinin nedeni, tam da adil işbirliği için savaşanların bu konuda kampanya açmalarını gerektiren nedendir.[5]

Bütün bu nedenlerden ötürü bizi "tam istihdam kapitalizmi"ne İskandinavların 1960'larda ve 1970'lerde başardıklarından daha çok yakınlaştıran reformları gerçekleştirmek hayati önem taşır. Her ilerici iktisadi örgütlenme bu reformu desteklemeli ve bunu başaramayan seçilmiş görevlileri cezalandırmaya çalışmalıdır. Ancak bu reformun sağlayacaklarını abartmamak da önemlidir. Herkesin bir işi olsa bile, insanlar yaptıkları fedakârlığın karşılığının kendilerine adil biçimde ödenmesi şöyle dursun, bir aileyi geçindirebilecek bir iş bile bulamayacaklardır. McDonald's'da hamburger yapmayı gerektiren düşük ücretli işler tarım makinesi üretmeyi gerektiren daha iyi ücretli işlerin yerini tutmaz. Herkes bir işe sahip olsa bile, insanlar kişisel olarak ödüllendirici, toplumsal olarak yararlı bir işe sahip olmayacaklardır, çünkü kapitalizmde işlerin çoğu zorunlu olmaktan ziyade kişisel olarak hoşa gitmeyen işlerdir ve kapitalizmde yapılan işlerin çoğu toplumsal olarak faydasızdır. Telepazarlama ya da "geçici" hizmetlerde yapılan işler makul kalabalıkta sınıflarda öğretim yapmak ya da kirlenen ırmakları temizlemek gibi faydaları olan işlerin yerini tutmaz. Askeri Keynesçilik ya da zenginler için vergi kesintileriyle gerçekleşen bir tam istihdam ekonomisi, *Bush yönetiminin 2004* seçimlerine gidilirken başarabileceğini umduğu şeydir. Bu ilericilerin destekleyebilecekleri türden bir tam istihdam türü sayılmaz.

Dolayısıyla tam istihdamı sağlayan istikrar politikaları için savaştığımız zaman, her yurttaşın hak ettiği şeyin, adil bir karşılığı olan toplumsal olarak *faydalı bir iş olduğunu* belirtmeyi asla unutmamalıyız. Kapitalizm bunu sağlayamasa da, bunun makul olduğu kadar mümkün

5. İsveç sosyal demokrat hükümetleri I. Dünya Savaşı'ndan sonraki otuz yıl için işsizlikle yapılan savaşta önemli başarılar kazanmalarına yardımcı olan standart maliye ve para politikalarının ötesinde pek çok istikrar siyaseti geliştirdiler. İsveç Emek Piyasası Kurulu, yatırım rezerv fonu ve işçi eğitme ve yerleştirme programları kendi ülkelerimizde uğruna savaşmamız gereken reformlardır.

de olduğunu asla bıkmadan belirtmeliyiz. On üçüncü kısımda tartışıldığı gibi, gittikçe daha çok insanın kapitalistler için çalışmanın alternatifine sahip olduğu, işçiye ait ve onun yönettiği kooperatiflerde artan sayıda iş karşılığında adil bir ücret alabildiği, toplumsal olarak yararlı, özyönetimli iş fırsatlarını çoğaltmak için de çalışmalıyız.

Sanayileşme politikası

Fransızlar "yol gösterici planlama" dedikleri şeyi 1950'lerde öylesine başarılı biçimde uyguladılar ki, İngiliz hükümeti de 1960'ların başında bu politikayı (başarısız biçimde) taklit etmeye çalıştı.[6] Geçmişi XIX. yüzyıla uzanan Alman kapitalizm modeli, XX. yüzyılın ortalarındaki Japon modeli ve XX. yüzyılın sonunda "Asya kalkınma modeli" olarak bilinen uygulama; bunların hepsi, sanayileşme siyasetini büyük bir avantajla kullandı. Kısaca belirtmek gerekirse, bu politika toplam iktisadi büyüme oranlarını artırmak için öncelik verilmesi gereken kilit iktisadi sektörleri saptamaktan ibarettir. 1950'lerde Fransız Planlama Teşkilatı büyümeleri azaldığı için ekonominin diğer bölümlerini geride tutan "dar boğaz sektörleri"ni saptadı ve Maliye Bakanlığı ile devlete bağlı bir kalkınma bankasıyla anlaşarak bu sektörlere yatırım yapan firmaların işletme vergisi oranlarını ve faiz oranlarını düşürdü. II. Dünya Savaşı sonrasının parlak günlerinde, Japon iktisadi mucizesi sırasında, Uluslararası Ticaret ve Endüstri Bakanlığı (UTEB), Japonya'nın uluslararası iktisadi stratejisi bakımından hayati olması beklenen "geleceğin endüstrileri"ni saptadı ve Maliye Bakanlığı ile Japon Merkez Bankası aracılığıyla bu endüstri dallarında faaliyet gösteren firmalara uygun şartlarla vergi ödeme ve kredi bulma imkânı sağladı. Aslında UTEB, karşılaştırmalı avantaja, uysalca kabul edilen bir "ulusal kader"den çok yaratılması gereken bir şey olarak baktı. Sonuç olarak Japonya, önce düşük maliyetli hafif imalat mallarında, daha sonra yüksek kaliteli çelik ve otomobillerde, nihayet elektronik ve bilgisayarlarda bir dünya devi haline geldi.[7] Güney Kore ve Tayvan 1970'lerde ve 1980'lerde Japon sanayi politikasını öyle başarılı biçimde taklit

6. Andrew Shonfield, *Modern Capitalism*'de (Oxford University Press, 1974) gerek Fransız politikasına gerekse İngilizlerin başarısız taklit girişimlerine ilişkin mükemmel bir değerlendirme sunar.

7. Başkan Nixon 1970'lerin başında, küresel ekonomi içinde ABD'yi araştırmak için bir komisyon kurdu. Komisyona başkanlık eden Peter Gary Peterson, Japon Sanayi politikasının avantajlı konumundan öylesine etkilendi ki, GAO raporuna "Japon İktisadi Mucizesi" başlıklı özel bir bölüm ekledi ve burada ABD hükümetinin Japon sanayi politikasını taklit etmesini istedi.

ettiler ki, Singapur ve Tayland gibi öteki Asya kaplanları da onların örneğini izleyerek hayranlık uyandıran bir yeni sanayileşmiş ülkeler grubu (YSÜ'ler) yarattılar[8]

Sanayileşme politikası hakkında ilerici reformcuların akıllarında tutmaları gereken üç önemli nokta vardır: (1) Re l kapitalist ekonomilerdeki denge sık sık geçici olarak bozularak sektörler arasında verimsizlikler yaratır ve pek çok kapitalist ekonomi, uluslararası işbölümü içinde onları ücretleri ve kârları artırma fırsatlarının asgari düzeye indiği malları üretmeye mahkûm eden bir rol oynama tuzağına düşerler. Sanayi politikaları sektörler arasındaki kısa vadeli dengesizlikleri ortadan kaldırmak ya da bir ekonomiyi uzmanlaşma "kısır döngüsü"nden

çıkarıp daha "erdemli" bir uzun vadeli kalkınma stratejisine ulaştırmak için rehberlik ederler. IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazine Bakanlığı'na hâkim olan kişiler gibi serbest piyasacılar da piyasaların statik ve dinamik verimsizlikleri karşısında gamsız oldukları için bu tip politikalara gerek görmezler, onları "ahbap çavuş kapitalizmi" olarak etiketlerler ve ne kadar başarılı olabileceğini dikkate almaksızın hükümetlere bu politikaları terk etmeleri için baskı yaparlar. (2) *Yeni* karşılaştırmalı avantajların yaratılmasına yardımcı olan sanayi politikaları, daha az gelişmiş ekonomilerin yoksulluk kısır döngüsünden kurtulmaları bakımından hayatidir ve dolayısıyla, Üçüncü Dünya'da daha üretken bir ekonomiye ve daha eşitlikçi bir küresel ekonomiye giden bir yol açarlar.[9] Sanayileşme politikası aynı zamanda ileri ekonomilerdeki yatırımları, özel tüketim için kullanılan lüks mallar gibi piyasanın aşırı değer biçtiği önceliklerden, yoksullara konut, eğitim ve çevre koruma önlemleri gibi piyasanın ihmal ettiği önceliklere yöneltmek bakımından da hayatidir. (3) Ne var ki, sanayi politikasının en büyük şirketler ve yüksek düzeyli hükümet bürokratları tarafından ele geçirilmeye teş-

8. Bkz. Alice Amsden, *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization* (Oxford University Press, 1989) ve daha yakın zamanlarda *The Rise of "the Rest": Challenges to the West from Late-Industrialization Economies* (Oxford University Press, 2001) YSÜ'lerin başarılarının devlet müdahalesinin kaldırılması sayesinde gerçekleştiği iddiasının çürütüldüğü kısa, ama ikna edici bir kaynak olarak bkz. Stephen C. Smith, *Industrial Policy in Developing Countries* (EPI, 1991).

9. Neoliberal kalkınma stratejilerine alternatifler için bkz. Dean Baker, Gerald Epstein ve Robert Pollin, der., *Globalization and Progressive Economic Policy* (Cambridge University Press, 1998). Daha yakın zamanlarda, Cambridge Üniversitesi Ekonomi ve Politika Fakültesi'ndeki Kalkınma Araştırmaları Programı iktisadi kalkınmanın başarısı için devlet müdahalesinin ve sanayi politikalarının önemi savunmuştur. Bkz. Ha-Joon Chang, *Kicking away the ladder: Development Strategy in Historical Perspective* (Anthem Press, 2002) ve *Globalization, Economic Development and the Role of the State* (Zed Books, 2002) ve Chang'ın yayına hazırladığı *Rethinking Development Economics* (Anthem Press, 2003).

ne olduğunu da bilmek gerekir. Bunun gerçekleşmesi halinde, sanayi politikası, sanayileşmenin planlanması, "güç oyunu"ndan dışlanmaları halinde, işçilerin, tüketicilerin, çiftçilerin ve küçük şirketlerin gücünü daha da azaltabilir. Aslında, Fransa, Japonya, Güney Kore ve Tayvan'da uygulanan başarılı sanayi politikalarının bu ülkelerin ekonomilerini daha az demokratik hale getirdiği ve halkın iktisadi gücünü azalttığı öne sürülebilir.

Sanayi politikası, 3. kısımda tartışılan demokratik ya da katılımcı planlamayla karıştırılmaması gereken bir kapitalist planlama türüdür. İşçilerle ve tüketicilerle çıkar çatışması olan şirketler, kapitalizmde sanayi politikasının başarılı olması için ister istemez önemli bir rol oynamak durumundadırlar ve bu politikayı ele geçirebilirler. Öte yanda, sendikaların, kooperatiflerin ve tüketicilerin, çiftçilerin ve küçük işletmelerin çıkarlarını temsil eden örgütlerin planlama süreci içinde etkin biçimde temsil edildiği Norveç'te sanayi politikası iktisadi demokrasiyi azaltmaksızın etkin biçimde kullanılmıştır. Eğer ilerici reformcular planlama masasında dezavantajlı sektörlerin yer almasını sağlayabilirlerse, sanayi politikaları yatırım önceliklerini geliştirebilirler ve kapitalist ekonomilerdeki iktisadi demokrasiyi azaltacak yerde artırabilirler. Bu aynı zamanda, yatırım önceliklerinin ve iktisadi kalkınma stratejisinin serbest piyasa güçlerine terk edilmesine kıyasla ulusal iktisadi planlamanın avantajlarının fark edildiği ideal bir yerdir. Nihayet bu işçi ve tüketici örgütlerinin makro düzeyde iktisadi demokrasi uygulamaya başlamaları için önemli bir toplumsal alandır.

Genelde, ilerici iktisadi hareket ne kadar güçlenirse, işçileri ve tüketicileri temsil eden örgütler de o kadar gelişir ve daha demokratik hale gelirler ve hükümet davamıza ne kadar sıcak bakarsa, sanayi politikasına katılım da o kadar etkin hale gelebilir. Adil işbirliği hareketi küçük çaplı olduğu ve şimdiki halde ABD'de olduğu gibi şirket yanlısı hükümet görevlileri üzerinde büyük bir nüfuzu olmadığı zaman, sanayi politikası inisiyatifleri için çağrıda bulunmak ya da bu konuda işbirliği yapmak pek az kazanım sağlayabilir. Dolayısıyla Felix Royhatin gibi birileri ABD'deki çarpıcı bazı iktisadi sorunların üstesinden gelinmesi için sanayi politikasının kullanılmasını önerdiği zaman, ilericilerin bu inisiyatifi (ne kadar ikna edici olduğuna bakılmaksızın) hemen desteklememeleri gerekir, çünkü ABD'deki mevcut koşullar altında fiilen yürürlüğe konulması halinde her türlü sanayi politikasına şirket çıkarlarının hâkim olacağı açıktır. Öte yandan, adil işbirliği hareketinin daha geniş çaplı ve daha güçlü olduğu her defasında ve her yerde, sanayi politikasında ilericilerin daha güçlü temsili ve insani ihti-

yaçlara daha iyi hizmet eden öncelikler için savaş vermek ve kıt üretim kaynaklarımızı, şirket bilançolarına ve piyasanın cilvelerine terk edecek yerde demokratik olarak seçilmiş bir plana göre tahsis etmenin uygulanabilirliğine ve üstünlüğüne güven oluşturmak çok verimli olabilir. Güney Afrika, Brezilya ve Arjantin gibi yerlerde kendi hükümetlerini etkileyen ve bu hükümetleri gerici güçlerin tuzağına düşmekten korumakta nesnel bir çıkarı olan ilerici hareketlerin gücü kendi ülkelerindeki sanayi politikası inisiyatiflerini boykot etmeye yetmeyebilir ve böylelikle iş dünyasının çıkarlarının daha etkili olmasına yol açabilir.

Sanayi politikasının bir parçası olmanın kapitalizm içinde gerçekleştirilen diğer pek çok reform kampanyasına kıyasla daha büyük bir tehlike taşıdığı kabul edilmelidir. Eğer ilerici örgütlerin liderleri sanayi politikasını planlama masasında kendilerine bir yer bulma karşılığında kendi üyelerinin meşru özlemlerini ve taleplerini feda ederlerse, eğer ilerici örgütler kendi üyeleri için son derecede yetersiz siyasetleri kabul eder ve daha da kötüsü bu siyaseleri savunurlarsa ve eğer sanayi politikasına katılım 13. kısımda tartışılanlar gibi programlarla birleştirilmezse, sanayi politikası için reform çalışması yıkıcı olabilir. Ancak reformun bir parçası olmak kapitalizmde her türlü kapsayıcı reform uygulandığı zaman daima bir tehlikedir. Gene de bunun ucunda bir ödül vardır ve reformdan uzak durmanın bedeli dışlanıp ciddiye alınmamaktadır. Genelde yanıt, bizatihi reform çalışmasından kaçınacak yerde, reform çalışmasının getirdiği kestirilebilir tehlikelerle savaşmak için geliştirilen siyasetlerde yatar. Bununla birlikte, kapitalizm içinde sanayi politikası için reform çalışması ancak şimdi bile güçlü olan adil işbirliği hareketlerine tavsiye edilir.

Ücret yönelimli büyüme

Kapitalizmde ucuz yoldan büyüme stratejisi, kârlı satış fırsatları doğduğunda, kapitalistlerin bu fırsatlardan faydalanmak için üretim kapasitelerini artıracaklarına güvenip, ücretleri bastırmaktır. Bu strateji, adil olmamasının yanı sıra, zenginlerin kârlarını iç sermaye stokunu genişletmek için yatırmamaları, kendi tüketimleri için kullanmaları, bankaya yatırmaları ya da daha kötüsü yurt dışına göndermeleri riski taşır. Son iki durumda, kârlar sadece sermaye stokuna makineler eklemek için kullanılmamakla kalmaz, toplam talep fiili üretimi duraklatabilir ve potansiyel GSYH'nin çok altına indirebilir.

Kapitalizmde pahalı yoldan büyüme, toplam talebi yüksek tutmak için ücretleri artırmaktır. Bu durumda, kârlı satış fırsatlarının olması

halinde kapitalistlerin bu fırsatlardan faydalanmak için kapasite artırma yollarını bulacaklarına güvenilir. Bu strateji, daha adil olmasının yanı sıra toplam talep eksikliğinden ötürü meydana gelen çıktı kaybını da asgariye indirir ve kronik işsizliğin büyük bir toplumsal sorun olduğu ekonomilerde işsizliği azaltır. Bu stratejinin tek riski, kendi üretim kapasitelerini artırmaya çalışan şirketlere borç vermek için pek az tasarruf kaynağının kalacak olması ya da kapitalistlerin kendi yatırımlarına daha yüksek getiri talep ederek lokavta gidecek olmalarıdır. Bunun gerçekleşmesi halinde, ilerici hareketlerin hükümetten harekete geçip kapitalistlerin arz etmeyi reddettiği toplumun ihtiyaçlarını sağlamasını toplumun ihtiyaç talep etmeye hazır olmaları gerekir. Başka deyişle, hükümet sermayenin lokavta gitmesi halinde düşmekte olan özel yatırım ve istihdamı yerine koymak için kamu yatırımı ve istihdamı sağlamaya hazır olmalıdır. Ayrıca, adil işbirliği hareketini oluşturan bütün örgütler, yeni kamu yatırımı önceliklerinin ne olacağını demokratik planlama yordamları aracılığıyla belirlemesi için hükümete yardımcı olmak üzere coşkuyla gönüllü hizmet vermeye hazır olmalıdırlar.

Gelişmekte olan ekonomilerdeki ilericiler ve onların ileri ekonomilerdeki müttefikleri, ABD Hazinesi, IMF, Dünya Bankası ve DTÖ tarafından hazırlanan neoliberal, ucuz yoldan büyüme programlarını reddetme ve bir alternatifin olduğunu belirtme ihtiyacı duyarlar. Bu alternatif, ücret yönelimli büyüme ve iç temel ihtiyaçlara yönelik üretimdir. Gelişmekte olan her ekonomi, sadece son teknolojileri ithal etmek için de olsa, ihracata yönelik bazı dinamik endüstrilere ihtiyaç duyar. Ancak bütün ekonominin ihracat yönelimli olması halinde, ucuz yoldan büyüme bir felaket reçetesidir.[10] Güney Afrika'daki ANC ve Brezilya'daki İşçi Partisi gibi ilerici hareketler iktidara geldiklerinde, maliye ve para konularında kemer sıkma politikası dayatarak, kendi iktidarlarını pekiştirmek için zaman kazanma, IMF ve uluslararası yatırımcıları yatıştırma umuduyla uluslararası borç servisine öncelik vererek müthiş bir hata yaptılar. İlerici iktisadi hareketleri şu türden *Financial Times* öykülerinden daha fazla zayıf düşüren bir şey yoktur: "İkti-

10. Gelişmekte olan ekonomilerin temel ihtiyaçlara yönelik iç üretimi yapmasını vurgulayan kapsayıcı ücret yönelimli büyüme programı için bkz. Arthur MacEwan, *Neo-Liberalism or Economic Democracy* (Zed Books, 2000). MacEwan alaycı neoliberallerin HAY (Hiçbir Alternatif Yok eleştirilerini çürütmekte büyük bir yol kateder. İktidarının ilk dokuz ayında Lula'nın) makroekonomi politikalarına ilişkin bir eleştiri ve kapsamlı bir düzelme sağlayacak alternatif maliyet, para, finans ve dış ticaret siyasetleri için özgül bir tavsiye için bkz. Thomas I. Palley, "Does History Repeat? Some Worrying Parallels between Lula Da Silva and Ramsay MacDonald," 25 Eylül 2003, Meksika'da İspanyolca yayımlandı. Yazarın ulaştığı İngilizce metin: tpalley@uscc.gov.

dara gelişinden bir yıl sonra Bay Lula de Silva çoğu Brezilyalının beklentisine ters düşmüştür. İktidardaki ilk bir yılı içinde iktisadi ortodoksi soldaki pek çok kişiyi hayal kırıklığına uğratmış, ancak Brezilya'nın muhafazakâr elitine hoş bir sürpriz yapmıştır. Daslu'da zenginlerin, çaylarını içerlerken, özel tasarımcıların imal ettiği çifti 1500 dolara satılan ayakkabıları denedikleri seçkin bir mağazanın işleri gayet iyi gitmektedir. İçeride yarım düzine hizmetkârıyla tatil alışverişine gelmiş bir bayan müşteri var. Havalandırma sistemi çalışan limuzininin içinde gözden kaybolurken, 'Lula nihayet aklını başına toplamış gibi,' diyor. 'Miami'ye gitmek zorunda kalacağımı sanıyordum'."[11] ANC ve Lula tam da muhalefetteyken şiddetle karşı çıktıkları siyasetleri uygu-

layarak sadece kendi ülkelerindeki ilerici iktisadi değişimi destekleyen kitle hareketlerini zayıflatmakla kalmamışlar, sonunda görüleceği gibi, gerektiğinde kendi siyasi tabanlarını da zayıflatmışlardır. Neoliberal kapitalizme teslimiyetin bir alternatifi *vardır* ve neoliberalizm karşıtı hareketler iktidara gelme şansını yakaladıklarında bu alternatifin peşine düşmekten utanmamalıdırlar. Ancak ilerici siyasi partilerin seçildikleri zaman sadece temel ihtiyaç maddelerinin üretimini temel alan kolaycı büyüme programları uygulamamaları yetmez, arkalarındaki ilerici hareketlerin de François Mitterrand ve Fransız Sosyalist Partisi'nin acı deneyiminden ders çıkarmaları gerekir. İç ya da uluslararası sermayenin seçilmiş hükümetlerinin başlattığı ücret yönelimli büyüme programına tepki olarak lokavta gitmeleri halinde, ilerici siyasi partilerin ardındaki hareketlerin demokratik olarak planlanan bir kamu yatırım programını bizzat benimsemeleri gerekir.

Tam Keynesçi bir program ne değildir

Finansı reel ekonomiye tabi kılıp aksini yapmamak, tam istihdama yönelik maliye, para ve *akıllı sanayi politikaları* izlemek ve kâr yönelimli büyüme stratejisinden çok, ücret yönelimli bir büyüme stratejisini benimsemek tam Keynesçi bir programdan başka şey değildir. Serbest piyasanın zafer çağında bu yaklaşım radikal durabilir, ancak tam Keynesçi programı savunanların iktisat mesleğinin ana akımı içinde görüldüğü ve öne çıktığı adil işbirliği ekonomisi yönünde hayli yol katedilen bir dönem yaşandı. 1960'larda Keynesçilerin ana akım içinde başat hizip haline gelmiş oldukları öne sürülebiliyordu. Ama artık durum değişmiştir. Kapitalizmin sadece komünizmi değil sosyal demokrasiyi

11. Raymond Colitt, "Wealthy Benefit as Brazil' s left feels let down by Lula," *The Financial Times* içinde, 31 Aralık 2003, s. 12.

de yenilgiye uğratması gibi, XX. yüzyılın sonunda serbest piyasa neoliberalleri sadece radikal siyasi iktisatçıların değil Keynesçilerin de hakkından gelmişlerdi. Paul Krugman ve Joseph Stiglitz gibi eski yerleşik Keynesçi iktisatçılar, daha radikal heteredoks iktisat düşüncesi okullarına mensup olanlarla birlikte ana akımdan dışlanmışlardır. Keynesçi reformların çoğu rekabet ve hırs ekonomisinin neden olduğu hasarı hafiflettiği için, yeni yüzyılda adil işbirliği ekonomisini geliştirme stratejimizin bir parçası olarak bu reformları korumak, geri almak ve genişletmek gerekir.

Ne var ki, tam Keynesçi bir programın başarısı hakkında bile hiçbir yanılsama olmamalıdır. Yukarıda ana hatları belirtilen Keynesçi program kapitalizmdeki temel eşitsizlikleri ve güç dengesizliklerini düzeltmeye yetmez. Kapitalizmi daha adil ve demokratik hale getirmek için aşağıdaki gibi ek reformlar gereklidir. Tam Keynesçi bir program adil işbirliğine neden olan bir kurumsal çerçeve de sağlamaz. Bunu ancak 13. kısımda tartışılanlara benzer, geleceğe hazırlık mahiyetindeki adil işbirliği deneyimleri başarabilir. Bununla birlikte, kapitalizmin bugüne kadar bilinen yegâne altın çağı Keynesçi programın yükselişe geçtiği kırk yıl içinde yaşandı ve işgücünün önemli katmanlarının orta sınıf statüsüne yükseldiği yegâne kapitalist ekonomiler bu siyasetlerin rehberlik ettiği ekonomilerdi.

B. GÜVENLİ BİR SOSYAL GÜVENLİK AĞI

İskandinav ekonomileri 1960'larda ve 1970'lerin başında kapitalizmin kurbanlarına adını hak eden bir sosyal güvenlik ağı sağlayan yegâne kapitalist ekonomilerdi. ABD'de 1960'larda Yoksullukla Savaş denilen bir oluşum, bürokratik, verimsiz olması ve hizmet verdiklerini aşağılamasıyla, İskandinav, Alman, İngiliz ve Kanada refah programlarına kıyasla acınacak haliyle dikkati çeken bir refah sistemi oluşturdu. Ancak görünüşe bakılırsa, bu acınacak Yoksullukla Savaş bile ABD'de bir güvenlik ağına ihtiyaç duymayacak kadar şanslı olanların katlanma gücünün ötesindeydi. Cumhuriyetçi Parti'nin 1994'teki başlıca kozu olan "Amerika Sözleşmesi" (ya da Amerika'yı SIKIŞTIRMA Sözleşmesi) refah uygulamalarını ortadan kaldıracaktı. Newt Gingrich, Yeni Demokrat Bill Clinton'ın kişiliğinde, dört yıl sonra onu suçlamak için oy veren aynı Temsilciler Meclisi Cumhuriyetçileriyle işbirliği yapmaya istekli bir başkan buldu. Bu dört yılın sonunda, Başkan'ın o kötü şöhretli sözleriyle, Gingrich "bildiğimiz haliyle refahı

sona erdirmiş" idi. Sırf şişen bir borsa piyasaları balonunun sağladığı uzun süreli bir iktisadi hareketlilik, tek başına yaşayan anneler ve çocuklarına yapılan her türlü ekonomik desteğin kaldırılmasının doğurduğu bütün sonuçların görülebilir hale gelmesini engellediği için, Clinton kendi görev dönemi sırasında en talihsiz yurttaşlarımıza ne yapmış olduğunu görmenin utancından kurtuldu. *The End of Welfare? Consequences of the Federal Devolution for the Nation*'da (2000) Max Sawicky ve diğer yazarlar refah reformunun on milyonlarca Amerikalıyı iktisadi duraklamanın acımasız etkilerine nasıl açık hale getirdiğini ortaya koymaktadırlar. Randy Albelda ve Ann Withorn, *Lost Ground: Welfare Reform, Poverty, and Beyond*'da (2000) bir düzine bilimci ve refah hakları eylemcisiyle birlikte, refah uygulamalarına karşı girişilen saldırıların ardındaki acımasızlığı, ırkçılığı ve kadın düşmanlığını açıkça ortaya koyan bir siyasi çözümleme sunmaktadırlar. Kapitalizmin kurbanları için adını hak eden bir sosyal güvenlik ağı inşa etmek ABD kapitalizmini daha adil ve insani hale getirecek olanların yüz yüze geldikleri en zorlu iç görevdir.

Kendi yurttaşlarına saygılı ve onurlarını zedelemeden davranan adil bir refah sistemi için savaşmanın nedeni, bunu yapamamanın insanlık dışı sonuçlar doğurmasıdır. Ancak ilericiler refah programlarını gerekli kılanın kapitalizm kurbanlarının kişisel başarısızlıkları değil, kapitalizmin kendisi olduğunu belirtmekten asla vazgeçmemelidirler. Kapitalizm, ihtiyacı olan herkese yeterli iş olmayacağı *anlamına gelir*. Kapitalizm, pek çok işe, bir ailenin geçimini sağlayacak ve çocuklara kendi yeteneklerini geliştirebilecekleri ve daha zengin ana babaları olan çocuklar gibi kendi düşlerini gerçekleştirebilecekleri fırsatları sağlayacak ödeme yapılmayacağı *anlamına gelir*. Kapitalizm, tarihsel olarak ezilen azınlıkların daha az yetenekli ve talihsiz olanlarla birlikte orantısız biçimde temsil edilecekleri *anlamına gelir*. Bu insanlar, başkaları kadar ya da onlardan daha fazla fedakârlık yapmaya hazır olduklarında bile rekabet ve hırsı temel alan bir iktisadi sistemden kabul edilebilir bir hayat standardı sağlayamayacaklardır. Özetle, refah uygulamaları sadece kapitalizm yetenekli ve çalışmaya istekli olan herkesi adil biçimde *ödüllendirmeyeceği* için zorunludur.

Artan oranlı vergiler, yani daha yüksek geliri ya da serveti olanların daha yüksek *oranlı* bir vergi ödemelerini gerektiren vergiler, gelir ve servet eşitsizliğini azaltabilir. Daha fazla geliri olanlar daha az geliri olanlardan daha fazla vergi indirimi talep ederek gelirlerinin daha büyük bir bölümünü vergiden koruyabiliyorlarsa, *vergiye tabi gelir oranı* gelirle birlikte artsa bile, bu verginin göründüğü kadar artan oranlı olmayacağını, hatta fiilen azalan oranlı olabileceğini belirtmek gerekir. ABD'deki gelir vergileri görünüşte artan oranlıdır. 1998'de ABD'de vergiye tabi geliri yedi bin dolardan daha az olanlar herhangi bir gelir vergisi ödemek zorunda değildiler. Vergiye tabi gelirleri yedi ile otuz bin dolar arasında olanlar gelirlerine eklenen her doların %15'ini ödemek zorundaydılar. Vergiye tabi gelirleri 30.000 dolar ile 65.000 *dolar* arasında olanlar gelirlerine eklenen her doların %28'ini ödemek zorundaydılar ve vergiye tâbi geliri 300.000 doları aşan insanlar için marjinal vergi oranı %39.6'ya çıkmıştı. Ne var ki araştırmalar federal kişisel gelir vergisinin gelir muafiyetleri, indirimler ve alacaklar hesaba katıldığında göründüğü kadar artan oranlı olmadığını gösterir. Tam vergilendirilmeye getirilen bu istisnalar, daha yüksek gelirli kişilere orantısız gelir dağıtmaya uygun yasal boşluklar ya da muafiyetler olarak bilinir. Sebep, en büyük yasal boşlukların tasarruflarla, ev sahipliğiyle ve çeşitli tipte sermaye geliriyle ilgili olması ve daha yüksek gelirli kişilerin daha çok tasarruf edebilmesi, konuta yatıracak daha büyük servete ve daha büyük sermaye paylarına sahip olmasıdır.[12]

Ayrıca, Sosyal Güvenlik, Medicare [Amerikan Sağlık Sigortası] ya da FICA [Federal Sigorta Katkı Payları Sözleşmesi] vergileri gibi pek çok federal vergi yüksek düzeyde azalan oranlıdır, çünkü eyalet satış vergileri ve yerel mülkiyet vergilerinde olduğu gibi, geliri daha düşük olanların kendi gelir ya da servetlerinin daha yüksek bir *oranını* vergi olarak ödemelerini gerektirir. Eyalet vergileri ve yerel vergilerde adalete ilişkin ihmal edilen konuyu ele alan mükemmel ve yeni bir makalede Rodger Doyle şu sonuca varıyordu: "Eyalet ve yerel hükümetler artan oranlı vergilemeden giderek uzaklaşmaktadırlar. Gelir vergilerinden sağladıkları gelirler 2000'den 2003'e kadar %10 oranında düşmüştür. Aynı dönem içinde satış vergileri %6 ve gayrimenkul vergile-

12. Zenginlerin, külfeti bizim üzerimize yıkarak adil bir vergi payı ödemekten kaçınmalarını sağlayan çeşitli yöntemlere ilişkin okunmaya değer güncel bir değerlendirme için bkz. David Cay Johnston, *Perfectly Legal: The Secret Campaign to Rig Our Tax System to Benefit the Super Rich – and Cheat Everybody Else* (Portfolio, 2003).

ri %20 oranında artış gösterdi. Eyalet vergilerinin ve yerel vergilerin federal gelir vergisinin artan oranlı olma özelliğini giderek geçersiz kılacak kadar azalan oranlı olduğunu pek az kişi anlıyor."[13] Eyalet ve yerel hükümetlerin gelirlerinin çoğunu, daha artan oranlı olan gelir vergilerinden çok, oldukça azalan oranlı satış ve gayri menkul vergilerinden sağlamalarının sebebi budur. Ancak bir gelir vergisi uygulayan eyaletlerde bile, bu vergi, federal gelir vergisinden genellikle çok daha az artan oranlıdır. Örnek vermek gerekirse, yaşamakta ve eyalet vergilerini ödemekte olduğum Maryland'da en yüksek vergi oranı vergiye tabi gelirin sadece üç bin dolarını toplamaktadır ki, bu hem Washington Redskins futbol takımının milyarder sahibinin hem de şoförünün aynı oranda eyalet gelir vergisi ödedikleri anlamına gelir! Her durumda, artan oranlı gelir vergisi tarifelerine rağmen, bir bütün olarak federal vergilerin neredeyse hiç artan oranlı olmadığına, eyalet vergilerini ve yerel vergileri içeren kapsamlı bir vergi sisteminin azalan oranlı olduğuna genellikle inanılır. Başka deyişle, ABD'de vergiler artık geliri yoksuldan zengine yeniden dağıtmak için kullanılmaktadır.[14] Oysa adil işbirliği tam aksini gerektirir.

Pek çok örgüt, azalan oranlı vergileri daha artan oranlı vergilerle değiştirecek ve artan oranlı vergileri daha artan oranlı hale getirecek vergi reformu önerilerini desteklemektedir. Vergi Adaleti İçin Yurttaşlar Hareketi (www.ctj.org) ve Adil Ekonomi Birliği (www.faireconomy.com) sadece sağcı vergi inisiyati erine ilişkin yara lı eleştiriler sağlamakla kalmaz, vergi reformu için mükemmel artan oranlı alternatifler de sunar. Son yirmi beş yıl içinde servet eşitsizliğindeki görülmemiş artış da yeni *servet vergileri için* çağrı yapılmasına yol açmıştır. Yale hukuk profesörleri, Bruce Ackerman ve Anne Alstott servete %2 oranında bir vergi önermişler ve hukuk profesörü Leon Friedman en üstteki %12'nin sahip olduğu servete %1 oranında bir vergi önermiş ve aralarında Robert Kuttner ve Robert Reich'ın da bulunduğu çok sayıda nüfuzlu iktisat reformcusu ABD'de servet vergisinin her türlü vergi reformu programının parçası olmasını önermişlerdir. Ne yazık ki son yirmi beş yıldır ABD'de hızla ters yönde "ilerlemekteyiz." Bu süre içinde zenginler, siyasetçiler üzerinceki siyasi nüfuzlarını, vergi yükünü ait olan yerden, yani kendilerinden ait olmayan yere, yani daha

13. *Rodger Doyle, "Undercutting Fairness, "Scientific American* 291, 1 (Temmuz 2004): s. 35.

14. Mevcut vergi yapısına ilişkin güncel bir çözümleme için bkz. "Progressive and Regressive Taxation in the United States: Who's Really Paying (and Not Paying) Their Fair Share?", Brian Roach, tez, Tufts Üniversitesi Küresel Kalkınma ve Çevre Enstitüsü Web sitesinde bulunabilir:http://ase.tufts.edu/gdae.

az talihli olanlara yönlendirmek için kullanmışlardır.[15]

Vergi sistemini daha artan oranlı hale getirmenin yanı sıra, iyi davranışı değil kötü davranışı vergilendirmemiz gerekir. Alfred Pigou'dan bu yana iktisatçıların kabul ettiği gibi, kirlilik yayılımlarını kirlilik mağdurlarının uğradıkları zarara eşit miktarda vergilendirmek verimlilik gereğidir. Üstelik hükümetler bunu yaptıkları takdirde büyük bir gelir artışı sağlayacaklardır. Ancak bu vergi, kirleten firmalardan alınsa da, verginin maliyeti kirleten firmalar ile onların ürettiklerini tüketenler arasında dağıtılmış olacaktır. Firmalar kirlilik vergisini fiyatlara yansıttıkları oranda, tüketiciler de üreticilerle birlikte kirlilik vergilerinin bir kısmını öderler. Etkin özendiriciler perspektifinden burada herhangi bir yanlış yoktur. Bir piyasa ekonomisinde kirlilik vergilerinin verimliliği artırmasının sebebi, kısmen, bu ürünleri tüketiciler için daha pahalı hale getirerek üretimi kirliliğe yol açan malların tüketimini caydırmasıdır.

Ne var ki, (nihai olarak kirliliğe getirilen verginin bir kısmını yüklenen) kirlilik vergisi ödeyenlere ilişkin araştırmalar, kirliliğin külfetini ya da "yeşil vergileri"ni büyük ölçüde düşük gelirli insanların üstleneceklerini ortaya koymuştur. Başka deyişle, pek çok kirlilik vergisi hayli azalan oranlı olacak ve bu nedenle de iktisadi adaletsizliği artıracaktır. Öte yandan, ABD'deki federal, eyalet ya da yerel hükümetler şimdiki halde kirlilik vergisinden daha da azalan oranlı pek çok vergi toplamaktadırlar. 1998'de hayli azalan oranlı sosyal güvenlik vergileri bütün federal gelirlerin üçte birinden daha fazlasını sağlayarak, ABD federal vergi gelirlerinin ikinci en büyük kaynağını oluşturdu. Yeni federal kirlilik vergileri kapsamında toplanan her dolar sosyal güvenlik vergilerinde bir dolarlık indirimle eşleştirilseydi, iyi davranış (üretken iş) yerine kötü davranışı (kirletme) vergilendirmiş olur ve federal vergi sistemini daha artan oranlı hale getirmiş olurduk. Eyalet düzeyinde ve yerel düzeyde, eyalet vergilerini ve yerel vergileri şimdikinden daha az azalan oranlı hale getirerek yeşil vergileriyle değiştirmek için tercih edilebilecek daha da azalan oranlı vergiler vardır. İlerlemeyi Yeniden Tanımlamak (www.redefiningprogress.org) çevre maliyetlerini yansıtırken vergi sistemini daha adil hale getiren doğru fiyatları sağlamak için tasarlanan kapsamlı bir programın parçası olarak anlamlı çev-

15. *A Progressive Answer to the Fiscal Deficit*'te (EPI, 1989) Arne Anderson, Reagan'ın bütçe açıklarını karşılama külfetinin bu siyasetlerden en çok yararlananlara, şirketlere ve zenginlere düşmesi gerektiğini öne sürdü. Clinton yönetimi bunun yerine tam tersini yapmak için 1990'ların ortasında Cumhuriyetçi Kongre'yle işbirliği yaptı ve oğul Bush zengin kampanya katılımcılarına arsızca vergi kesintileri getirerek sürekli bir sınıf savaşı açtı.

re vergisi reform önerileri yapan bir örgüttür.[16]

Vergi karşıtı girişimleri destekleyen sağcı ideologların öne sürdükleri iddiaların aksine, sırf bazı insanlar bir kamu hizmetine dürüst biçimde ödemek isteyeceklerinden daha fazla ödemeye zorlanıyorlar diye, vergi yasal hırsızlık olmaz. Hepimizin kamu malları için aynı tercihlere sahip olmamamıza rağmen, sonunda hepimiz aynı kamu mallarıyla yaşamak durumundayız; iktisadi dille anlatırsak, hepimiz aynı kamu malları "paketi"nden "tüketmek" durumundayız. Yaşadığımız hayata ilişkin bu basit gerçek, zorunlu verginin bireysel iktisadi özgürlüğün temelsiz ihlali olduğuna ilişkin muhafazakâr tezi yalanlar. Kamu mallarının maliyetini vergilerle karşılayan her makul sistemde çoğumuz kaçınılmaz biçimde, belirli kamu mallarına, kişisel olarak katkıda bulunmak isteyeceğimizden daha fazla öderiz ve aynı zamanda gene her birimiz kişisel olarak belirli kamu mallarından ödemek zorunda kaldığımızdan daha fazla yararlanırız. Hayır işleri de vergilendirmenin yerini tutmaz. Bedavacı sorunu nedeniyle, vergiler gönüllü olsaydı, toplanan vergiler o kadar az olurdu ki! Üstelik, 4. kısımda açıklandığı gibi, piyasaların temel eksikliklerinden biri, özel mallara kıyasla kamu malları için yapılan tercihlerin aleyhinde işlemesidir. Sonuç olarak, piyasa ekonomilerinde yapılması gereken, kamu malları için daha az değil *daha fazla* harcama yapmaktır. Bu da, piyasa ekonomilerinde verimliliğin genellikle daha az değil, *daha yüksek* vergilendirme düzeyleri gerektirmesidir. Ancak etkin miktarda kamu malı sağlamak için vergileri artırmanın ve vergileri kamu mallarına harcamanın yanı sıra vergi toplama sistemi zor kazanılmış paramızı şirket refahı ve aşırı askeri harcamalarla israf edecek yerde ekonomiyi daha adil hale getirmelidir. *XX. yüzyılda ilericilerin daha büyük* başarılarından biri, kamuoyunu adil vergilendirmenin düz değil artan oranlı vergilendirme olduğuna ikna etmek ve federal gelir vergisi yasasında bu toplumsal norma somut bir ifade kazandırmaktı. Muhafazakârlar bu büyük kazanımı geri alma hedeflerine yaklaştıkça, ilericilerin vergi adaletine ilişkin görüşlerimizde net olmaları büyük önem taşımaktadır.

Muhafazakârlar vergi adaletine ilişkin tartışmayı bireylerin kamu harcamalarından ne kadar yararlandıkları ve dolayısıyla her bir kişinin bu mallar için ne kadar ödemesi gerektiğiyle sınırlamaya çalışırlar. Bu *başlangıç noktasından hareketle bazı* muhafazakârlar, aksini gösteren bilginin yokluğunda, her yurttaşın devlet harcamalarından eşit ölçüde yararlandıklarını farz etmenin makul olduğu gerekçesiyle, eşit "kelle

16. Bkz. "A Distributional Analysis of an Environmental Tax Shift" (1999), Gilbert Metcalf, Redefining Progress Web sistesinde bulunabilir.

vergisi"nin adil olduğunu öne sürerler. Başka muhafazakârlar, hükümet harcamalarından sağlanan yararların kişinin geliriyle ya da servetiyle orantılı olma ihtimalini örtük biçimde kabul ederler. Bu durumda, herkesin kendi geliri ya da servetiyle aynı *oranda* vergi ödediği düz oranlı bir vergi ya da tipik olarak denildiği gibi "düz vergi" adil sayılır. İlericiler vergi adaleti tartışmasında kullanılan bu muhafazakâr sınırlamayı reddetmelidirler. Aksi halde muhafazakârların dikkatle kurduğu tuzağa düşerler. Israrla belirtmemiz gerekir ki, vergi sistemine ilişkin esas sorun, bu sistemin *bir bütün olarak ekonomideki* sonuçları ne ölçüde adil kıldığıdır. Muhafazakârların sınırlı göndermeleri, kapitalist bir ekonomide gelir ve servet dağıtımının, vergilerin toplanmasından ve harcanmasından önce mükemmel biçimde adil olduğunu örtük biçimde varsayar. Ancak ve ancak bunun doğru olması halinde, iktisadi adalet sorunu kamu harcamalarının fayda ve külfetlerini karşılamaya ve bu harcamaları adil biçimde finanse etmeye indirgenecektir. Ama emek ve sermaye piyasalarının gelir ve serveti ilk planda adil olmayan biçimde dağıttığını biliyorsak, sorun vergi sisteminin iktisadi adaleti azaltıp azaltmadığı sorunu haline gelir. Tanımı gereği, düz oranlı vergiler gelir ve servetin vergiden önceki dağıtımını değiştirmez. Bu nedenle, kapitalist ekonomilerde gelir ve servet dağıtımı ilk planda adaletsiz ise, düz oranlı vergiler sadece ekonomiye hâkim olan eşitsizlik derecesini aynen yansıtır. Tek fark, adil olmayan vergi öncesi durumun hiç kimsenin bilinçli denetim sağlayamadığı piyasa güçlerinin sonucu, düz oranlı vergi politikasının ise bir bilinç, kamu tercihi meselesi olmasıdır. Dolayısıyla ilk örnekte adaletsizliği kabul etmekle yetinir, ancak düz oranlı vergilendirme durumunda onu bilinçli olarak dayatırız.

Öte yandan, kapitalist ekonomilerde daha büyük serveti ve daha yüksek geliri olanların daha az serveti ve daha düşük geliri olanlardan *ortalama olarak* daha azını hak ettikleri önermesini kabul ediyorsak, artan oranlı vergiler iktisadi sonuçların daha adil olmasını sağlar. Çabayı ya da fedakârlığı ödüllendirmenin adil olduğuna (kısım 1) dair değer yargısını, emek ve sermaye piyasalarının fedakârlıktan çok katkı değerini ödüllendirme eğiliminde olduğuna dair olgusal tezi (kısım 4) bir kez kabul ettiğimizde, daha fazla serveti ve daha yüksek geliri olanların kapitalist ekonomilerde hak ettiklerinden *ortalama olarak* daha fazlasını aldıkları, oysa daha az serveti ve daha düşük geliri olanların hak ettiklerinden daha azını aldıkları sonucuna varırız. Bundan da, kapitalist ekonomilerde düz oranlı vergilerin iktisadi adaletsizliği yansıttığı, azalan oranlı vergilerin adaletsizliği ağırlaştırdığı ve ancak artan

oranlı vergilerin iktisadi adaletsizliği azalttığı sonucu çıkar.

Bazıları artan oranlı vergilendirmeyi "ödeme gücü" temelinde savunurlar. Bu görüşe göre, daha fazla serveti ve geliri olanların servet ve gelirlerinin daha yüksek bir oranını zorunlu kamu hizmetleri için ödeme *güçlerinin daha fazla* olduğu düşünülür. "Herkesten gücüne göre" normuna karşı çıkmak istemiyorum, ancak bunun yukarıda ortaya konulandan farklı bir artan oranlı vergilendirme mantığı olduğunu belirtmem gerekir. "Ödeme gücü" tezi, kapitalizmin içinde hali vakti daha iyi olanların *genellikle* hak ettiklerinden daha fazla aldıkları, oysa durumu *genellikle* daha kötü olanların hak ettiklerinden daha az aldıkları konusunda hiçbir yargıda bulunmaz. Bu, hayır işlerini destekleme konusunda daha büyük bir gücü oldukları gerekçesiyle zenginlere bu konuda yasal yükümlülük getirilmesini gerekli gören, suya sabuna dokunmayan bir yargı türüdür; oysa kapitalizmde artan oranlı vergilendirmeye ilişkin alternatif tez, doğrudan şu önermeyi temel alır: kapitalizmde servet ve gelir ilk planda adaletsiz dağıtılmıştı ve bu adaletsizliği ancak artan oranlı vergiler azaltabilir. Daha düşük vergi dilimlerinde yer alanlar daha yüksek vergi dilimlerinde yer alanlara gerek mutlak, gerekse göreli olarak daha fazla katkıda bulundukları için onlara borçlu oldukları sonucunu çıkarmadıkları; bunun yerine, kötü durumda olanların kapitalizmde daha iyi durumda olanların daha fazla vergi katkısında bulunmaları için diretme konusunda her türlü ahlâki hakka sahip olduklarını (ister sahip oldukları daha büyük serveti ve geliri hak etmedikleri için olsun, ister daha büyük güce sahip olanlar daha fazla katkıda bulunmakla görevli oldukları için olsun) anladıkları sürece, artan oranlı vergilendirmenin farklı mantıklarını tartışma konusu yapmaya gerek yoktur.

D. GEÇİM ÜCRETLERİ

Ücret yönelimli büyüme kapitalist ekoromilerde en iyi büyüme stratejisi olduğu için, bir asgari ücret belirleyip onu enflasyon oranından daha hızlı artırmak verimliliğin yanı sıra iktisadi adaleti de artırır. Bu her bakımdan iyi bir ekonomidir. Aynı şekilde, pek çok Amerikan kentinde "*geçim ücreti*" *kampanyaları* ABD kapitalizmini son yıllar içinde daha adil ve verimli hale getirmeye çalışan önemli inisiyatifler olmuşlardır. Özellikle sendikaların zayıf olduğu ve emek gücünün küçük bir bölümünü temsil ettiği yerlerde asgari ve geçim ücretleri programları kapitalizmi daha kolay yoldan büyümeye yöneltecek önemli programlardır.

Muhalifler değişmez biçimde, asgari ücret yasalarının ve asgari ücretteki her artışın işsizliği artırarak yardım edeceği sanılan insanlara zarar verdiğini öne sürerler. Emek talebi hiç esnek olmadığı sürece, artan ücretler istihdamı basit arz ve talep analizinin ortaya koyduğu kadar azaltmaz. Ücret yükseltme inisiyatiflerinin muhalifleri, (1) emek talebinin kısa vadede genellikle ücretlere göre esnek olmadığını kabul etmek istemezler. (2) Kısa vadede bile artan ücret oranının, yükselen diğer fiyatların aksine, emek talep eğrisini sağa çekmesini, emek talep eğrisini de yükseltmesini bekleyebiliriz. İşçiler işverenlere kıyasla gelirlerinin daha yüksek bir oranını harcadıkları için, ücret artışları mal ve hizmetlere olan kısa dönemli toplam talebi artırır. Bu da işverenlerin işçilere istihdam sağlamasını *daha* muhtemel kılacaktır, çünkü bu işçilerin imal ettikleri malları satarlarken daha az sorunla karşılaşacaklardır. Yükselen bir emek talep eğrisi istihdamı azaltırken, emek talep eğrisinin ücret artışlarına yol açarak dışa kayması istihdamı artırır. Bu aynı zamanda basit arz ve talep analizidir, ancak asgari ücretleri eleştiren kibar muhaliflerin yapmak istedikleri türden değildir. (3) Ana akım iktisatçılarının öğrettiklerinin aksine, her kapitalist ekonomide uzun vadede ücret oranlarının ve kâr oranlarının sınırsız sayıda bileşimi teknik olarak mümkündür.[17] Ücret oranının yüksek ve kâr oranının düşük olduğu bileşimler ile kâr oranının yüksek ve ücret oranının düşük olduğu bileşimler arasındaki yegâne fark, birincisinin daha fazla, ikincisinin ise daha az adil olmasıdır! Başka deyişle, kapitalist ekonomilerde uzun vadede asgari ücreti yükseltmek bizi faydaların daha adil dağıtımına yöneltir ve kısa vadede büyüme yanlısı makroekonomik siyasetler asgari ücret artışlarının ardından tam istihdamı korumak için kullanılabilir.

Artan asgari ücretlerin istihdamı azalttığı görüşü sadece ikna edici bir kuramsal savunma olmamakla kalmaz, bunun böyle olduğuna dair ampirik veriler de oldukça zayıftır. İki seçkin emek iktisatçısı, David Card ve Alan Krueger, *Myth and Measurement*'te (1997) 1992'de New Jersey'de asgari ücretlerde yapılan önemli bir artışın aslında istihdamı azaltacak yerde artırdığını öne sürdüler. *Raising the Floor*'da (1994) William Spriggs ve Bruce Klein asgari ücretin işsizliği artırmadığını ve düşük ücretli işçilerin kazançlarını asgari düzeyin üstüne çıkardığını öne sürerler. Thomas Palley "*Challenge Magazine*'in Eylül/Ekim 1998 sayısında "Building Prosperity from the Bottom Up'da yeni asgari ücret ekonomisi"ne ilişkin mükemmel bir savunu yaparak, öne sü-

17. Bunu açıklayan Sraffacı bir ücret, fiyat ve kâr belirlenimi kuramına ilişkin kolay anlaşılır bir açıklama için bkz. *Siyasi İktisadın ABC'si*, s. 156-169.

rülen önemli işsizlik artışının muhtemel olmadığını ortaya koydu.

Muhaliflerin, tek bir kentte geçim ücreti kampanyalarının işverenler başka yerlere taşındıkça kentte iş açığı yaratacağına dair eleştirileri kuramsal gerekçeleri bakımından daha ikna edicidir. Şirketlerin desteğinde süren küreselleşmeyi tüm çalışma standartlarını düşünüp en düşük olanın sermayeyi çekmesinden hareketle eleştirenler endişelenmekte halkıdırlar. Bu tez, yerel yönetimler yerel çevre standartlarını sıkılaştırdıkları ya da yerel işletme vergilerini yükselttikleri zaman, işlerin kuralların daha gevşek ve işletme vergilerinin daha düşük olduğu yerlere taşınacakları tezinden farklı değildir. Belirli bir yörede işletme maliyetlerini artıran herhangi bir şey şirketin ya da işlerin bir başka mekâna aktarılması olasılığını artırır. Ancak geçim ücreti kampanyalarında çalışanların bundan çıkarmaları gereken ders vazgeçmek değil, geçim ücretini taşınılan bölgenin yargı alanının kapsamına sokmak ve şirketlerin toplanıp taşınma haklarının kısıtlanması için baskı yapmaktır. Ulusal bir asgari ücretin bazı eyaletlerdeki asgari ücretten daha iyi, bazılarındaki asgari ücretten daha kötü olması gibi, geçimlik ücret adli yargı kapsamına alındıkça, iş kayıpları ihtimali azalacaktır, çünkü şirketler daha uzağa taşınmak zorunda kalmayacaklardır. Günümüzde girişim özgürlüğünün şirketlerin (zehirli atıkları tehlikeli biçimde çevreye yaymak ve insan hayatını tehdit eden iş koşulları dahil) diledikleri her şeyi yapmakta özgür oldukları anlamına geldiği görüşü yaygın olsa da, şirketlerin hükümetlerden lisans aldıkları ve topluluk ihtiyaçlarından sorumlu tutulabileçekleri gerçeği değişmez. Onların toplanıp diledikleri yere gitmelerine izin vermemek zorundayız. 1980'lerde Ohio Public Interest Campaign (OPIC) [Kamu Çıkarları Kampanyası] Ohio'daki şirketlerin her ne sebeple olursa olsun kapanabilmesine ve eyaletten taşınabilmesine ciddi kısıtlamalar getirecek kanun tasarısı için yeterli imza topladı. Ne yazık ki şirketlerin on kat fazla destekçi toplamaları üzerine bu inisiyatif yenilgiye uğradı.

Kuramsal yaklaşımlar bir yana, yerel geçim ücretlerinin yasallaştırıldığı yerlerde önemli iş kayıplarına yol *açmadığına* dair güçlü ampirik bulgular da vardır. Robert Pollin ve Stephanie Luce, *The Living Wage: Building a Fair Economy*'de (1998) iş kayıplarıyla ilgili bulguları incelerler ve pek çok geçim ücreti kampanyasına ilişkin mükemmel bir çözümleme yaparlar. Bir *EPI* araştırması Baltimore'daki en kalıcı yönetmeliklerden birinin istihdam üzerinde ters etki yaratmadığı sonucuna vardı. Şubat 2002'de ABD'de yetmiş il ve ilçe geçim ücretinin bir biçimini benimsemişti. Haziran 2004'te bu sayı 121'e yükseldi ve New York, Los Angeles, Chicago, Boston, Baltimore, Detroit, Den-

ver, Minneapolis, St. Paul, Buffalo, Pittsburg, Cleveland, St. Louis ve Miami'yi kapsadı.[18] Oakland kenti 1998'de bir geçim ücreti yönetmeliği kabul etti, ancak patent yasası nedeniyle bu yönetmelik Oakland limanına uygulanmadı. Yerel bir koalisyon, liman yetkililerini havaalanı ve limanda çalışan 1500 düşük ücretli işçiye kent yönetmeliklerinin gerektirdiği geçim ücretiyle tutarlı bir ücret ödemeye zorlayan bir referandum yapmak için uğraştı. Şimdiki halde hiçbir eyalet bir geçim ücreti yasası kabul etmemiştir. Maryland eyalet meclisi 2004 döneminde bir geçim ücreti tasarısını kabul ettiyse de, çıkarılan yasa Cumhuriyetçi vali tarafından veto edilmiştir. Başarılı geçim ücreti kampanyaları genel olarak sadece kent yönetimiyle sözleşme yapan kent çalışanlarına ve işverenlerine uygulanabilse de, bir kent yönetmeliğiyle bağlı olmayan özel işverenlere kendi çalışanlarına bir geçim ücreti ödemeleri için baskı yapma fırsatları da sağlar. Cambridge kentinde geçim ücreti yönetmeliği işçilere, yerel sendikalara, öğrencilere yardımcı oldu ve Harvard Üniversitesi'ndeki ilerici fakülte, 2001 kışında, inatçı bir kurumdan ve üniversite binalarının öğrenciler tarafından işgaliyle afişe edilen neoliberal Başkanı Laurence Summers'tan önemli ücret tavizleri kazandı. Benim çalışmakta olduğum Washington D. C.'deki Amerikan Üniversitesi'nde kamuoyuna daha az yansıyan bir kampanya Şubat 2002'de "Amerikan Üniversitesi'ndeki İşçilere Geçim Ücreti: Bir Adalet ve Toplumsal Sorumluluk Sorunu" başlıklı bir rapor yayımladı. Bu raporda, Economic Policy Institute ve Wider Opportunities for Women [İktisadi Siyaset Enstitüsü ve Kadınlara Daha Geniş Fırsatlar Sağlama Derneği] tarafından DC metropolitan bölgesi için belirlenen standartlar temelinde 2001'deki dolar değerine göre 25 saatlik iş haftası için saat başına 14,95 dolarlık bir ücret tavsiye ediliyordu. United Students Against Sweatshops [Kötü Çalışma Koşullarına Karşı Birleşik Öğrenciler] kendi sitelerinde (www.usasnet.org) bizzat katıldıkları pek çok kampus geçim ücreti kampanyasına ilişkin verileri açıkladılar. Veriler, San Diego'daki California Universitesi'ni, Georgia'daki Valdosta Eyalet Üniversitesi'ni, Stanford Üniversitesi'ni, Swartmore Koleji'ni ve Knoxville'deki Tennessee Üniversitesi'ni kapsıyordu. ABD'de sendikalar güç kaybına uğradıkça, geçim ücreti kampanyaları giderek ilerici toplulukların kendi çalışan üyelerini gerileyen hayat standartlarına karşı koruyan önemli yöntemler haline gelmiştir.

18. Geçim ücreti kampanyalarının statüsü üzerine güncellenmiş bilgi için Living Wage Resource Center sitesi: www.livingwagecampaign.org.

E. KAMU SEKTÖRÜNÜ GÜÇLENDİRMEK, PİYASAYI FRENLEMEK

Kamu sektörünü korumak ve güçlendirmek ve serbest piyasaların yıkıcı etkilerini ehlileştirmek için düzenlenen kampanyalar kapitalizmin hâkimiyeti altında hayatı daha katlanılabilir kılmak için gösterilen çabaların hayati parçalarıdır. Kamu sektörlerini güçlendirip geliştirerek, piyasa sonuçlarının yol açtığı zararı kamu müdahalesiyle yatıştırarak serbest piyasa güçleri ve özel kâr amaçlı üretime kıyasla demokratik, toplumsal karar almanın üstünlüğünü de kanıtlarız.

Eğitim, sağlık hizmeti, ulaşım ve konut gibi gerekliliğini kimsenin inkâr edemeyeceği sektörlerin, telekomünikasyon ve enerji gibi teknoloji tekelinden sakınmanın güç olduğu sektörlerin ve bankacılık endüstrisi gibi yatırım modelleri üzerinde büyük etkisi olan sektörlerin özel ellerde iyi *işlemediği* doğrudur. Kapitalizmin altın çağında Avrupa'da ve pek çok gelişmekte olan ekonomide, hükümetler bir karma ekonomi, özel ve kamusal mülkiyetli firmaların bir *karışımından* oluşan bir ekonomi üreterek, bu sektörlerde çeşitli araçlarla faaliyet gösteren kamu girişimleri kurdular. Bu kamu girişimlerinin özelleştirilmesi 1980'lerde Büyük Britanya'daki Thatcher hükümetlerinin başlıca çabası ve gelişmekte olan ülkelerde son yirmi yıldır neoliberallerin ve IMF'nin kullandığı sürekli bir tema olmuştur. Siyasi yöneticilerin zengin destekçilerine ve yabancı çokuluslulara düşük fiyatların satış yapılarak gerçekleştirilen özelleştirmeden kamu girişimini korumak için sık sık mücadele çağrısı yapılmaktadır.

Adil fiyatlarla verilen kamu hizmetlerini korumak için zaman zaman özelleştirmeye karşı mücadele etmek gereklidir. Bolivya su işletmelerinin 1998'de Bechtel Şirketi'ne satılması öylesine çarpıcı fiyat yükselişlerine yol açtı ki, Bolivya hükümetini anlaşmayı feshetmeye zorlayan bir kitle hareketini tetikledi. 2003'te doğalgazla ilgili bir başka satış anlaşması Bolivya hükümetinin sonu oldu. Washington DC'de bir ilerici güçler koalisyonu, yasa gereği muhtaç durumdaki her hastayı kabul etmesi gereken kentin son kamu hastanesinin, yani DC General Hospital'ın özelleştirilmesini engellemek amacıyla kent maliyesini denetlemek için ABD Kongresi'nin dayattığı Mali Denetleme Kurulu ile savaşmaktadır. Özelleştirmeye karşı çıkmak zaman zaman endüstriyel ve iktisadi kalkınma stratejilerinde hükümetlerin en önemli müt-

tefikleri olan kamu girişimlerini muhafaza etmek için gereklidir. Kamu mülkiyetindeki bankalar 1950'lerde Fransa, 1960'larda ve 1970'lerde birçok Latin Amerika ve Afrika ülkeleri gibi farklı ortamlarda ekonomilere yol gösterme bakımından önemli roller oynamışlardır. Japonya ve Güney Kore'deki pek çok banka teknik anlamda özel olmakla birlikte, bu ülkelerin merkez bankalarının desteğine öylesine bağlıdırlar ki, Japon ve Kore iktisadi mucizelerini yaratan devlet endüstri politikalarıyla işbirliği halinde oldukları düşünülebilir. Güney Kore örneğinde, IMF'den büyük bir yardım gören ABD hükümeti son on yıl içinde Kore ve Japonya'yı kendi bankacılık sektörlerinde yabancı mülkiyetini önleyen yasaları kaldırmaya zorlamak için her fırsatı değerlendirmiştir. Bu, sadece kriz vurduğu zaman yabancı bankaların kârlı varlıkları bir hamlede yutmalarına izin vermekle kalmaz, bir zamanlar başarılı olan sanayileşme siyasetinin önemli bir parçasını oluşturan bankacılık uygulamaları üzerindeki hükümet nüfuzunu da ortadan kaldırır. 321 F21

Özelleştirmeye karşı çıkmak için halkın desteğini seferber etmek, diğer reform kampanyalarına kıyasla genellikle daha kolaydır ve zaman zaman sağlanan bir kazanım, yakın zamanlarda Bolivya'da görüldüğü gibi, rekabet ve hırs ekonomisiyle savaşan hareketleri siyasi bakımdan güçlendirebilir. Bu kampanyalar, aynı zamanda, kamu ilgisinin bu konu üzerinde odaklandığı bağlamlarda kâr için üretimin halkın iktisadi ihtiyaçlarını karşılamak için neden güvenilir bir yöntem olmadığını somut biçimde açıklamak için eylemcilere değerli fırsatlar sağlar.

Tek ödeyici sağlık hizmeti

ABD sağlık hizmetleri sistemi tıkanma durumundadır. Gerek tıbbi gerekse mali perspektiften yirmi yıldır hızla yayılan bir felaket yaşanmaktadır.[19] Sağlık hizmetleri "reform"u Clinton Yönetimi'nin ilk yasama yenilgisi oldu. Ancak Clinton'ın yasa teklifi Kongre'de yenilgiye uğramış olmasaydı, Clinton'ın önerdiği şeyin de her durumda bir felaket olduğu görülecekti. Sigorta endüstrisini, ilaç şirketlerini ve özel hastaneleri 1990'ların başında elden çıkarmak için yaptıkları başarısız girişim sırasında, Hillary ve Bill Clinton, sağlık hizmetleri reformu için 1948'den beri artan baskıları anlamlı bir eyleme dönüştürmek için ele geçen en iyi fırsatı heba ettiler. 2004'te Cumhuriyetçi Parti, Demokratlar'ın çözemedikleri bir sorunu çözerek 2004 seçimleri sırasın-

19. Sağlık hizmetleri reformuna kısa bir giriş için bkz. *Seeking Justice in Health Care: A Guide for Advocates*, Universal Health Care Action Network, UHCAN, www.uhcan.org.

da siyasi itibar kazanmaya çalıştı. Kuşkusuz Bush yönetiminin Kongre'nin gırtlağına basarak kabul ettirdiği Medicare reform yasası daha da büyük bir felakettir. 21 Kasım 2003'te, Cumhuriyetçilerin denetimindeki Temsilciler Meclisi'nin Amerikan Emekliler Derneği'nin [American Association of Retired People/AARP] sürpriz desteğiyle Medicare Reform tasarısını kıl payı farkla kabul ettiği gün, Paul Krugman *New York Times*'taki sütununda, "AARP Yoldan Çıktı," uyarısında bulundu. Krugman'a göre, tasarı "zaman içinde Medicare'i bariz biçimde zayıflatmayı amaçlayan Truva atı niteliğinde çeşitli maddeleri içermektedir; seçilmiş kentlerdeki sağlıklı müşterileri özel sigortacıların insafına teslim edecek ve geleneksel Medicare'le rekabet halindeki özel planlara ciddi bir mali destek sağlayacaktır. Tasarı, Medicare'i ilaç fiyatlarını indirmek için pazarlık yapma gücünü kullanmaktan men etmektedir; ilaç şirketi hisseleri, tasarının ayrıntıları kamuoyuna mal olduğundan bu yana hızla yükselmiştir." Krugman aynı zamanda ana akım savunma gruplarıyla koalisyon kurarak çalışan ilericilerin neden koalisyon ortakları konusunda saf olmamaları gerektiğine de işaret etti: "Yıllardır AARP yaşlı Amerikalılar için bir savunma ve hizmet örgütünden daha fazlasını ifade etmiştir. Her yıl sigorta yatırım fonları ve üyelerine sattığı reçeteli ilaçların komisyonundan 150 milyon dolardan fazlasını almaktadır. Ve bu Medicare tasarısı sigorta ve ilaç şirketlerine çok dostça davranmaktadır." Medicare'i maliyet denetimleri getirmeksizin daha fazla kamu harcaması yaptırarak özelleştirme yoluna sokmak şirketlerin sosyal sigortasıdır ve Amerikan sağlık sorunlarını sadece ağırlaştıracaktır. Bunun yerine, çözüm, yaşlılara sağlanan kamu sağlık sigortasını özelleştirmekle değil, devlet sağlık sigortasını bütün Amerikalıları kapsayacak şekilde genişletmekle ve tıbbi maliyetleri denetlemek için tek bir devlet ödeyicisinin tek alıcı piyasası yetkisini kullanmasıyla başlar.

Bütün reform kampanyalarında daha uzun vadeli, büyük değişikliklerde diretmek isteyenler ile adım adım gelişme yanlısı bir yaklaşımın pratik zorunluluğunu savunanlar arasında sürekli bir gerilim vardır. Doğal olarak, tartışma, uzun vadeli bir çözümün adım adım bir gelişmeye kıyasla ne kadar çok şey kazandıracağına indirgenir. Son yirmi yıl içinde ABD'de sağlık hizmetleri reformu için verilen mücadele *adım adım gelişme* yaklaşımının, anlamlı reform için savaşmaktan fiilen *daha az* pratik olduğu nadir bir durumdur, çünkü özel sigortayla herkesi kapsayacak ve artan maliyetleri denetleyecek bir yöntem yoktur. Sağlık sigortası herkesi kapsayıp, tek ödeyici sistemi getirilene kadar, Medicare kapsamını genişletmek (örneğin elli beş ve altmış dört

yaş arasındakileri dahil etmek) dışında işleri yoluna koymaya başlamanın bile hiçbir yolu yoktur. 2003'te Kongre üyesi John Conyers Jr. tarafından getirilen, ulusal düzeyde HR676'nın, Herkes İçin Yaygın ve İleri Sağlık Hizmeti Yasa Tasarısı'nın desteklenmesi gereken bir reform olduğu açıktır. Cumhuriyetçiler, Beyaz Saray'ı ve Kongre'nin her iki meclisini denetledikleri sürece ulusal sağlık hizmeti reformunu geçirme umudu olmasa da ve bu nedenle sağlık hizmeti savunucularının şimdilik eyalet düzeyinde reformları desteklemeleri gerekse de, eyalet düzeyindeki çabaların, eyalet hükümetlerinin maliyeti azaltıcı anlamlı işlemlerle bütün eyalet sakinlerini kapsayan genel bir sigorta sağlama konusu üzerinde yoğunlaşması gerekir. Şirketleri ve vergi mükelleflerini ödeme yapmaya zorlayarak özel sigortacılar aracılığıyla kapsamı genişletmeye çalışan eyalet düzeyindeki adım adım gelişme stratejileri faydasız olacaktır, çünkü eyalet yasama kurumları maliyet rekabetine ilişkin şirket şikâyetlerine daima duyarlıdırlar ve kendileri de ağır bütçe krizleriyle yüz yüze gelirler.

Sadece tek bir ödeyicinin olduğu devlet sigorta programı, büyük bir meblağ tutan bireysel özel sigorta yönetim masraflarını tasfiye edip maliyetleri sınırlayarak genel bir kapsam sağlayabilir. Çoklu sigorta planlarından doğan kırtasiye işlerini ve kafa karışıklığını sadece tek ödeyici programı ortadan kaldırabilir. Bu sigorta planları dünyadaki sanayileşmiş diğer ülkelerin her birinde tek ödeyici sistemi aracılığıyla yapılan işlerden daha kötü sonuçlar doğurmaktadır. Tek ödeyici sistemi ilaç fiyatlarını ve hastane ücretlerini denetlemek için alıcı tekelinin gücünü kullanmaya en uygun sistemdir. Ve kendi çalışanlarına sağlık hizmeti sağlayan bir işkolundaki bazı şirketler bunu yapmayan şirketlerle rekabet etmek zorunda kaldıkları zaman ortaya çıkan çatışmayı ancak işyeri ve işverenlerin sigorta seçeneklerinden ayrı bir sistem sona erdirebilir. Özel sigorta ve kâr amaçlı sağlık şirketleri aracılığıyla sağlık hizmeti sağlamak öylesine verimsizdir ki, bu kurumları sağlık hizmeti sisteminin denetimine bırakan, adım adım gelişmeyi amaçlayan reformlar başarılı olamaz. Bunun yerine, sağlık hizmeti alıcıları, sağlık hizmeti profesyonelleri, vergi mükellefleri ve iş topluluğunun tamamı için çok daha iyi bir uygulama vardır: tek ödeyicinin olduğu devlet sigortası. Bu uygulamada kaybedenler sadece özel sigorta şirketleri, ilaç şirketleri ve özel sağlık örgütleri, başka deyişle, bugün Amerika'da yaşanan sağlık hizmeti krizinin sorumluları olacaktır.[20]

20. Tek ödeyici sisteminin, özel sigortacılar ve kâr peşinde koşanlar dışında neden herkesin çıkarına uygun olduğuna ilişkin anlamlı bir özet için bkz. "Time for Single-Payer?", Ruth Rosen, *The San Francisco Chronicle* içinde, 29 Aralık 2003.

Bir sağlık hizmetleri sisteminin, etkin, adil, duyarlı ve verimli olması için en iyi şekilde nasıl yönetileceği konusunda tartışılması gereken pek çok şey olsa da, bir piyasa ortamında kârları azamileştirmeye çalışan sigortacıların ve özel sağlık hizmeti örgütlerinin elinde olan bir sistemin şu anki kargaşadan başka bir şeye yol açmasını sağlamanın hiçbir yolu yoktur. Bu kargaşa, 43 milyon Amerikalıyı sigortasız bırakmıştır; sürekli yükselen maliyetler ailelerin yanı sıra şirketleri de iflasa sürüklemektedir. Bu reform mücadelesinde genel, tek ödeyici sigorta kapsamından daha azına razı olmak, sadece ahlâk dışı değil, aynı zamanda uygulanamazdır. Herkes sigorta kapsamına alınınca ve tek bir ödeyici maliyetleri denetlemeye başladığında, ilericiler tamamen kamusal, hasta dostu, "iyi hizmet veren" bir sistem sonunda gerçekleştirilene kadar, ne yapmak gerektiğine yönelebilirler ve özel sigortacıların kurallara bağlanmasıyla ve devlet sigortasının demokratikleştirilmesiyle sağlık hizmetlerinin nasıl daha kullanıcı dostu ve adil hale getirilebileceğine dair önerilerde bulunabilirler.

Kamusal eğitimin yeniden yapılandırılması

İlericiler kamusal eğitime yeterli ve adil finansman sağlamak için, ana babaların, öğretmenlerin ve öğrencilerin kendi okullarının denetimini yozlaşmış ve şişirilmiş idari bürokrasilerin elinden almaları için savaşmalıdırlar. Ne var ki, zorunlu standart sınav uygulaması ve okul finansmanını ve öğretmen maaşlarını sınav sonuçlarına bağlamak ancak kurbanları suçlamaktan kurbanları cezalandırmaya geçilmesini sağlar. Ne de *charter* okulları* ve kupon sistemi** kamusal eğitim sistemini yeniden inşa edecek bir program oluşturmaktadır. Aslında bunlar sistemi daha da tahrip edecek stratejilerdir. *Charter* okullarını ve kupon sistemini savunanlar, yetersiz ve geçici öğretmenlerin görev yaptıkları aşırı kalabalık getto okullarında kısılıp kalmış dezavantajlı çocuk imgelerini kinik bir tutumla işlerine geldiği gibi kullanarak çözüm olarak "tercih" ve "rekabet"i öne sürerler. Sorun, bu imgelerin dezavantajlı çocukların gerçekten de maruz kaldıkları eğitim istismarını tam olarak

* ABD'de 1992 yılında bir okul ile başlatılan *charter* okulları mevcut kanun ve yönetmeliklerin kapsamı dışında bırakılıp özel bir statüde kurulmuş devlet okullarıdır. Deneme niteliğindeki bu okullar özel bir şirket gibi yönetilmektedirler, hatta bazılarında öğretmenlerin sertifikalı olması zorunlu değildir. Normal bir okulda ortalama öğrenci sayısı 500 iken, *charter* okullarında bu sayı 150 civarındadır. *Charter* okulları devlet fonu almakta, okul eğer başarılı bulunmazsa, devlet fon vermeyi kesip okulu kapatabilmektedir. (ç.n.)

** 1956'dan beri ABD'de uygulanan, başarı düzeyi yüksek, ancak yoksul öğrencilerin özel okullarda eğitim görmelerini sağlayan bir sistem. (ç.n.)

yansıtmayı başaramaması değildir. Sorun, rekabet ve tercihin bu sorunlara çare olmamasıdır.

Bu inisiyatiflere karşı çıkmak için yeterli bir neden, "hiçbir çocuğun geride kalmaması"nı kesinleştirecek siyasetler oluşturma yerine, kupon sisteminin ve *charter* okulların tam da "çoğu dezavantajlı çocuğun geride kalması" için tasarlanan siyasetler olmasıdır. Öyle ki eğitim kaynakları, sadece sınıf atlayacak olan ailelerden gelen görece az sayıda yoksul ve azınlık durumundaki çocuğun kişiliğinde farklılıklarla tanışacak olan, avantajlı ailelerden gelen çocuklar üzerinde yoğunlaşabilir. *Çocukların kendi kuponlarını kullanarak ayrıldıkları getto okullarına ne olur?* Okul yarışında kaybeden taraf oldukları anlaşıldığında, getto okulları kapatılmayacaklar mıdır? Yoksul semtlerde hiç okul olmayacak mıdır? Yoksul semtlerde yaşayan bütün çocuklar kentlerin ya da sayfiyelerin zengin bölgelerine otobüslerle taşınacaklar mıdır? Hiç kuşkusuz bu "çözüm" kabul edilemez, çünkü yoksul çocuklara kendi toplulukları içinde yeterli eğitim görme şansı bırakmaz ve ulaşım yükünün tamamını onların omuzlarına yükler. Ancak bu çözüme bile izin verilmesi olası değildir. Bunun yerine, getto okulları takviye edilecek ve çok daha kalabalık hale gelecektir. Getto okulları daha iyi öğrencilerden ve daha faal velilerden yoksun bırakılarak açık tutulacak ve eğitim kaynaklarından daha adil bir pay almak için yaptıkları zorunlu siyasi baskı giderek azalacaktır. En işlevsiz getto okullarının çoğu tıpkı hapishaneler gibi kâr için özel şirketlere ihale edilecek, kısa vadeli kâr fırsatları tükendiği ya da öfkeli veliler çocuklarının *charter* okullarında aldıkları kötü eğitime isyan ettikleri zaman kendi kaderine terk edilecektir. *Kendi semtlerini terk edemeyen çocuklar ne olacaklardır?* Ciddi biçimde dezavantajlı aileler ailedeki bütün çocuklar yerel okullara girdiklerinde bile neredeyse iş görmez hale gelebilirler. Ciddi biçimde dezavantajlı aileler çocuklarının otobüslerle yabancı ve uzak semtlere gitmelerini karşılayamazlar. Rekabet ve tercih taraftarları okullardan ve kaçınılmaz biçimde geride bırakılacak çocuklardan söz etmeseler de, pek çok kişinin bu durumda olacağı açıktır. Rekabet ve tercihin kamusal eğitim için neden kabul edilebilir bir strateji olmadığını anlamak için *bu* çocuklar için açılan *bu* okullardaki koşulların nasıl olacağını hayal etmek yeter.[21]

21. 1993'te Edith Rasell ve Richard Rothstein, ilk bulguları içeren ve okul tercihinin ne öğrenci başarılarını yükselttiğini ne de eşit fırsat sağladığını öne süren makalelerin yer aldığı *School Choice: Examining the Evidence*'in (EPI) editörlüğünü yaptılar. Martin Corney, *School Vouchers: Examining the Evidence*'de (EPI, 2001) kupon kullanan öğrencilerin akademik performanslarının arttığını ve kupon tehdidinin de devlet

Bunun yerine *bütün* semtlerde ve özellikle yoksul semtlerde iyi okullar için mücadele etmeliyiz, çünkü en az avantajlı öğrenciler buralarda bulunmaktadırlar. *Bütün* semtlerdeki devlet okulları yeterince fon almalı ve yönetilmelidir. Öğrenci başına düşen harcamalardaki rezalet niteliğindeki farklılıklar giderilmelidir.[22] *Bütün* okullardaki *bütün* çocuklara uygun programlar ve müfredatlar sağlanmalıdır. *Bütün* semtlerdeki okulların velileri, öğretmenleri ve öğrencileri, eğitim sürecine katılacak şekilde yetkilendirilmelidirler. Irk ve gelire göre mahalle ayrımcılığı başını alıp gittikçe, bütün ırk ve gelir düzeylerinden çocuklar ve aileler her ırk ve gelirden öğrencilerin katıldığı okulların külfetini adil bir kuraya katılarak paylaşmalıdırlar. Bu kurada kaybedenler geçici olarak yerel bir okula katılmanın avantajlarından vazgeçmeli ve daha uzak bir okula otobüslerle taşınmalıdırlar. Bizleri bu zor hedeflere ulaşmaktan saptıran sözde eğitim reformları ses getirecek şekilde eleştirilmeli ve reddedilmelidir.

Piyasayı frenlemek

Piyasa rekabetinin yarattığı verimsizlikler ve adaletsizlikler şirket iktidarının neden olduğu verimsizlikler ve adaletsizlikler kadar büyük olduğu için, adil işbirliği ekonomisine bağlı olan eylemciler kararların piyasa güçleri tarafından alınması yerine demokratik planlamayı geçirmek için düzenlenen kampanyalarda özellikle sıkı biçimde çalışmalıdırlar. Bu, yukarıda öne sürüldüğü gibi, eğitimi kupon sistemi ve *charter* okulları aracılığıyla piyasanın kaprislerine terk edecek yerde, onu demokratik karar alma alanı içinde tutmaya çalışmak anlamına gelir. Bu, bireysel emekliliği yatırım fonlarıyla komisyon şirketlerinin yönetimine ve yaşlılık sigortasını mali piyasaların cilvelerine terk etmeyip, sosyal sigortayı bir kamusal emeklilik sistemi olarak sürdürmek amacıyla savaşmak anlamına gelir. Bu, genel sigorta kapsamını asgari maliyetle sunmayı becerememiş özel sağlık sigortası endüstrisinde reform

okullarının performansını artırdığını iddia eden bazı yeni raporları çürüttü. Ve Fred Hiatt, Emily Van Dunk ve Anneliese Dickman'ın, Şubat 2004'te dağıtılan "School Choice and the Question of Accountability" başlıklı araştırmaları "10.000 kuponlu Milwaukee bölümünün (devlet okullarına yapılan kayıtların yaklaşık %10'unun) devlet okullarında büyük bir ilerleme sağladığına dair pek az bulgu var" diye bildirdi ("Limits and Lessons of Vouchers," *Washington Post*, 23 Şubat 2004.

22. Öğrenci başına harcamalardaki farklılıklar genellikle farklı yerel idari bölgelerdeki büyük gelir ve servet farklılıkları bağlamında ABD'deki kamusal eğitimin yerel yönetim tarafından sağlanmasından ötürüdür. Yeni Hampshire ve Vermont okul fonlarını daha adil hale getirmek için son zamanlarda eyalet çapında mülkiyet vergileri uygulanmaktadır.

yapmaya çalışmaktansa, genel sağlık sigortası için savaşmak anlamına gelir. Bu, kirletenlerin "eski usul" sistemi uyarınca bedava aldıkları alınıp satılabilir kirlilik kotalarına bel bağlayacak yerde, kirletenlere neden oldukları zararın bütün maliyetini yükleyen ve çevrenin kullanımını demokratik, kamusal seçenek aracılığıyla düzenleyen yeşil vergileri için savaşmak anlamına gelir. Bu, vergi ve kredi politikasını özel yatırımları kamu önceliklerine uygun hale getirecek şekilde kullanmak ve Büyük Buhran'dan bu yana her bakımdan kamuya *daha az* hesap veren özel mali çıkarların belli başlı yatırım kararlarını almalarına karşı, yurttaşların demokratik planlamadaki rollerini artırmak anlamına gelir. Ve bu, bütün bu savaşlarda düşmanın, sadece kritik kamusal ihtiyaçların ihmal edilmesinden yararlanan şirketler değil, aynı zamanda, eğer zaferler kalıcı ve kapsamlı olacaksa, engellenmesi, ehlileştirilmesi, köşeye sıkıştırılması gereken piyasa hâkimiyeti olduğunu açıklığa kavuşturmak anlamına gelir.

F. YEREL İKTİSADİ REFORM KAMPANYALARI

Yerel yurttaş grupları hükümetlerin topluluk kalkınma girişimlerine fon ayırmasını talep edebilirler ve bu girişimlerin içinde yöre sakinlerinin nüfuzlarını artırmak için çalışabilirler. Yerel gruplar yeşil alanı genişletmek ve korumak için savaşacak koalisyonlar oluşturabilirler. Topluluk kalkınma inisiyatifleri, toprak reformu kampanyaları ve yayılma karşıtı kampanyalar; yerel örgütlenme, gözle görülebilir, somut zaferler kazanma ve gerek şirketlere gerekse piyasa güçlerinin yönetimine karşı savaşma bakımından mükemmel fırsatlar sağlar.

Topluluk kalkınma inisiyatifleri

İşverenler, bankalar ve müteahhitler diğer alternatiflere kıyasla daha az kârlı buldukları alanlardan çekildikleri zaman, terk edilen topluluklar işten, yeterli konuttan ya da temel sosyal hizmetleri karşılayacak bir vergi matrahından yoksun kalırlar. Kapitalizmin mantığına göre, bu gerçekleştiğinde insanlar kötü kaderleri yüzünden sızlanarak vakit kaybetmemeli, programa uyup eylemin olduğu yere taşınmalıdırlar. Kapitalizm insanlara mahvolmadan büyüdükleri yerleri terk etmelerini ve varoşlara taşınmalarını söyler. Kapitalizm insanlara ailelerini ve topluluk köklerini "pas kuşağı"na terk etmelerini ve "güneş kuşağı"na göçmelerini söyler. Kapitalizmin mantığına göre, zamanında taşınama-

yan herkes kaybedecek ve başına gelecekleri hak etmiş olacaktır. Topluluk kalkınma inisiyatifleri ise insanların kapitalizmin tavsiyelerine uymak istemediklerine ya da uyamadıklarına tanıklık eder.

ABD'de yoksulluğun vurduğu pek çok bölge hâlâ topluluk iktisadi kalkınma projelerine sahiptir. Diğer pek çok bölge topluluk kalkınma programlarını ya azaltmış ya da terk etmiştir. Topluluk kalkınma şirketleri (TKŞ'ler), topluluk kalkınma bankaları (TKB'ler) ve topluluk arsa tröstleri (TAT) kentlerin yoksul semtlerini yeniden canlandırmak ve kent işsizliğiyle savaşmak için gösterilen reform çabalarının yararlı *parçaları olabilirler* ve canlandırılıp geliştirilmeleri gerekir.[23] Bu projeler iktisadi reformcular ile ırkçılığa karşı savaşan örgütler arasında işbirliği için ve kendi toplulukları üzerinde azınlık denetimi için de mükemmel fırsatlar sağlar. Özel ekonomi ne zaman bazı faydalı mal ve hizmetleri sağlamayı başaramazsa, devletin durumu düzeltmek üzere müdahale etmesini talep etmemiz gerekir. Dolayısıyla, mali sektör kentlerimizdeki yoksul semtleri yeniden inşa etmek için makul şartlarla kredi sağlamayı başaramadığında, hem düzenleme hem de müdahale çağrısında bulunmamız gerekir. Devletin bölgesel ayrımcılığı engellemesi için ısrar etmeli ve yoksul topluluklardan sağlanan tasarrufların özel bankalar tarafından bu topluluklara yatırım olarak geri döndürülmesini talep etmeliyiz. Ama aynı zamanda devlete, kent gettolarındaki yıpranmış konutların yenilenmesini finanse edecek ve yerel şirketlerin istihdam fırsatları sağlamasına yardımcı olacak kamusal ya da yarı kamusal mali kurumlar oluşturma çağrısında bulunmalıyız. Özellikle topluluk kalkınma şirketleri ve bankaların yönetim kurullarına güçlü topluluk örgütleri hâkim olduğunda, kent gettoları yaratan ve muhafaza eden piyasa başarısızlıklarının üstesinden gelmek, mevcut topluluk örgütlerini zayıflatırken şirketlere büyük vergilere mal olan, ancak pek az kalkınma sağlayan serbest girişim mıntıkalarına kıyasla daha iyi bir yöntemdir.

Topluluk kalkınma projeleri iktisadi terk ile yeniden imar arasında Faustvari bir tercihte bulunmayı reddederek, bunun yerine, şimdiki bölge sakinlerinin yararlanacakları yeniden kalkınma çabasını başlatmaya çalışırlar. Topluluk kalkınma projeleri bunu ya kapitalist faaliyeti yeniden cazip hale getirecek özendiriciler koyarak ya da kapitalist

23. *Topluluk kalkınma programları* üzerine bilgi toplayan ve bu bilgileri muhafaza eden bazı örgütler şunlardır: National Association of Development Organizations, www.nado.org; National Neighborhood Coalition, www.neighborhoodcoalition.org; Alliance for National Renewal, National Civic League, www.ncl.org/anr; Aspen Institute, www.aspeninstitute.org; ve Center for Community Change, www.communitychange.com.

etkinliğin yerine kapitalist olmayan istihdam ve konut araçlarını geçirerek yapar. İkinci çizgiye ağırlık veren topluluk kalkınma inisiyatifleri insanların kapitalizmin yerine getirmediği ihtiyaçları karşılamaya uğraştıkları önemli alanlardır. Topluluk arazi tröstleri (TAT) kapitalist konut piyasalarının çeşitli yıkıcı yönlerinin geçersiz kılınmasında önemli bir rol oynayabilir. ABD'de yatırım yetersizliğine ve imar yokluğuna tepki olarak topluluklar içinde yüzden fazla TAT oluşturulmuştur.[24] TAT topluluğun kullanımı için arazi alır ve bu araziyi sürekli olarak piyasanın dışında tutar. Bir TAT, mevcut binaları yeniden iskana açabilir, yeni evler ve apartmanlar inşa edebilir ya da araziyi topluluğun isteyebileceği başka amaçlarla kullanabilir. Sakinler kendi binalarına sahip olabilirler, ancak TAT arazinin mülkiyetini elde tutar. Arsa sözleşmesinde yer alan bir madde, konut piyasasındaki spekülatif artışların işçi sınıfı ailelerinin bölgenin dışına sürülmelerini önleyerek, konutların TAT tarafından cüzi bir fiyata yeniden satın alınmasını mümkün kılar. Nihayet, TAT içinde iki üyelik sınıfı (biri kendi evlerine ya da ortak mülkiyete sahip olan sakinler için biri de TAT içinde ortak mülkü olanlar için) ve mülk sahibi olmayan topluluk üyeleri için de bir başka uygulama vardır. Mülk sahibi olan ve olmayan üyeler TAT yönetim kurullarına tipik olarak aynı sayıda temsilci seçtikleri için, TAT'lardaki yeniden satış fiyatları üzerindeki kısıtlamaları kaldırmak tekil kooperatiflerdeki kısıtlamalara kıyasla daha zordur ve kurullarda kiracıların varlığı uygun koşullarda yeni konutlar sunmak için TAT'a baskı yapar. Hem kiracıları hem de topluluk gruplarını yetkisiz kılmaya daha eğilimli TKŞ'lere kıyasla TAT'lar topluluk üyelerine çeşitli yollardan daha fazla denetim imkânı sağlar.[25]

Mevcut topluluk kalkınma projelerinde ilericilerin şimdiki halde yararlanmakta olduklarından daha fazla kurumsal alan vardır. Bu projelerde çalışırken ilericilerin, kâr mantığını dikkate almayıp, insanların tercih ettikleri tarihsel topluluklarda kalma hakkını onaylamaları gerekir. Mevcut topluluklardaki gayet iyi iktisadi ve toplumsal altyapıyı,

24. 1967'de Institute for Community Economics (ICE) düşük gelirli ve yeterince fırsatı olmayan insanlara konut sağlarken, bu evleri gelecekteki sakinlerinin alabileceği fiyatlarda tutmak için bir araç olarak geliştirilen topluluk arazi tröstleri kavramının öncüsü oldu. 1979'da ICE bir Revolving Loan Fund oluşturdu. Bu kuruluş 370'ten fazla topluluğa 35 milyon dolardan fazla kredi sağladı. Topluluklara TAT aracılığıyla teknik ve mali yardım sağlamanın yanı sıra ICE, şimdiki halde ABD'ye dağılmış TAT'lardan oluşan bir koalisyonun, bir CTL Network'ünün kurulmasına yardımcı olmuştur. ICE ve programları hakkında daha fazla bilgi için bkz. www.iceclt.org

25. San Francisco Misyon Bölgesi'ndeki topluluk sakinlerinin nasıl ayaklandıklarını, Misyon İmar Şirketi çalışanlarının önceliklerini düşük gelirli konutlardan piyasa fiyatında konutlara kaydırmasını önlemek için nasıl grev yaptıklarını anlattığı için San Francisco Topluluk Arazisi Başkanı Tom Wetzel'e teşekkür ediyorum.

başka yerlerdeki yeni topluluklarda sosyal olarak pahalı ve çevreye zararlı yeni bir altyapı kurmak için terk etmenin verimsizlik ve israfa yol açacağını belirtmemiz gerekir. Spekülatif gayri menkul balonlarının toplumsal olarak yıkıcı etkisine işaret etmemiz gerekir. Özel sermayeye bel bağlamaktansa, daha fazla işçi, yerleşimci, topluluk güvenliği ve denetimi sağladığı için kapitalist olmayan istihdam ve yerleşimi temel alan stratejileri savunmamız gerekir. Ve kapitalist olmayan kurumların mümkün olmadığı ya da yetersiz olduğu yerde, ilericiler, topluluk *kalkınma inisiyatiflerinin sağladığı* özendiricilerden yararlanan işverenler ve müteahhitler üzerindeki topluluk denetimini azamileştirmek için çalışmalıdırlar.

Yayılma karşıtı inisiyatifler

Kentlerin içindeki yoksul semtlerin kapitalistlerce terk edilmesinde madalyonun öteki yüzü, çevre için yıkıcı büyüme ya da uzak bölgelere *yayılma*dır. Ancak üst orta sınıf ailelelere ayırım gözetmeksizin tarım alanları üzerinde yeni evler açmak müteahhitler için daha kârlı olsa da, halk ya da çevre için en iyi durum değildir. Bu bir çevre felaketidir, çünkü yeşil alanın gereksiz yere beton ve asfaltla kaplanmasına yol açar. Bu bir mali felakettir, çünkü yeni sakinlerden toplanan yerel vergilerin getir ceği her ek dolara karşılık, o geniş alanlarda mevcut hizmet imkânları yetersiz olduğu için, caddeler, okullar, kütüphaneler ve diğer hizmetleri sağlamak yerel yönetimlere kabaca 1.50 dolara mal olur. Ve bu uygulama uzak bölgelerdeki halkın "kırsal" hayat tarzı üzerinde felaketler doğuran bir etki yaratır ve dışarıda çalışıp sadece yatmaya geldikleri semtlere taşınanlar, zamanlarının büyük bir bölümünü evlerinden oldukça uzakta bulunan işyerlerine, okullara ve alışveriş merkezlerine ulaşmak için harcarlar.[26] Bu yayılma ulusun en büyük konut sorununu çözmez ve makul fiyatlı konutlar utanılanacak kadar yetersiz kalır.

Bunun yerine gereken "iç büyüme" ya da "akıllı büyüme"dir. Yeni konutlar, altyapısı yenilenen eski terk edilmiş semtlerde inşa edilmeli ve çevre bakımından daha az duyarlı yeni bölgelerde yoğunlaşmalıdır. Piyasa güçleri ve müteahhitlerin kâr zarar hesaplarının dayattığı inşaat modelleri yerine gereken şey, inşaata ayrılan bölgede, maliyetleri adil biçimde dağıtan bir fiyatlandırma uygulamasıyla uygun değişik-

26. Yayılmanın zararlı sonuçları ve bu konuda neler yapılabileceğine dair mükemmel bir belgesel film için bkz. "Save Our Land Save Our Towns," yapımcı Thomas Hylton, Bullfrog Film.

likler yapılarak hazırlanacak bir kalkınma planlamasıdır. Müteahhitlere sadece en kârlı buldukları konut türlerini inşa etme izni verilecek yerde, onların yüksek maliyetli evler kurma izni karşılığında belirli oranda düşük maliyetli evler inşa etmeleri sağlanmalıdır. Çiftlikleri ve yeşil alanları piyasa güçlerinin açgözlülüğüne terk etmek yerine, yapılması gereken, çiftçilere masraf çıkarmadan yeşil alanları koruyacak koruma tröstleri, irtifak ve kalkınma haklarını aktaran programlar oluşturmaktır.

Yayılmanın yerine akıllı büyümeyi geçirme savaşı, yerel topluluklar için felaketler doğuran piyasa güçlerinin yerine bizatihi bu toplulukların içinde yaşayanların demokratik planlama faaliyetlerini geçirmek için verilecek bir savaştır. Bu, topluluk önceliklerinin demokratik biçimde saptanmasını gerektirir. Bu, topluluk çıkarlarına ne kadar zarar vereceğine bakılmaksızın bireysel mülkiyet haklarına ilişkin muhafazakâr görüşlere karşı çıkmayı gerektirir. Bu, çiftçilere inşaat haklarını devretme yetkisi verilerek ve müteahhitlerin bunları yoğun inşaat için tasarlanan alanlarda konut inşa etmek için satın almaları sağlanarak, tarım alanının inşaat yapılamayacak kadar küçültülmesi için çiftçinin onayını almayı amaçlayan akıllı stratejileri gerektirir. Yeterli sayıda uygun fiyatlı evlerle birlikte olmadıkça yüksek gelir sağlayan konutlara inşaat izni vermemeyi gerektirir. Çevrecilerin, uzun süredir bölgede yaşan sakinlerin, çiftçilerin ve uygun fiyatlı konutlara ihtiyaç duyanların koalisyonlar kurup, onları içerde büyümenin ve akıllı büyümenin maliyetlerini orantısız biçimde yüklenmekten koruyacak ve ihtiyaçlarına hizmet edecek bir siyaset paketi oluşturmalarını gerektirir. Kendi çıkarlarına hizmet ettiği için imar ve yayılmadan yana olan müteahhitleri, bankaları ve yeni gelen zenginleri siyasi olarak tecrit etmeyi ve bozguna uğratmayı gerektirir. Kendi seçim kampanyaları için müteahhitlerden katkı sağlamayı reddeden ve topluluk çıkarlarının korunmasında ısrarcı olan yerel yönetimleri boykot etme blöfü yapan müteahhitlere gülüp geçen yerel yönetim adaylarının içeriden büyümeyi ve akıllı büyümeyi yönetmelerini gerektirir.

Kuşkusuz, tıpkı çevreyi yıkıcı büyüme hedeflerini başka bir kılığa büründürmeye çalışan akıllı şirketlerin "sürdürülebilir kalkınma" sloganına yaptıkları gibi, "akıllı büyüme" sloganı da kötüye kullanılabilir. Sorun pazarlama amacıyla yapıştırılan etiketler değil, siyasetlerdir. Ve sorun bu siyasetlerin kimin çıkarına hizmet ettiği ve hangi grupların ve örgütlerin akıllı büyüme koalisyonuna hâkim olduklarıdır. Ancak yayılma karşıtı kampanyalar, yavaş büyüme, iç büyüme ve akıllı

büyüme kampanyaları ve kaybolmakta olan yeşil alanı koruma kampanyaları, şimdiki halde her büyük metropolitan bölgede sürmektedir ve bu bölgelerde yaşayan topluluklar ilericilere önemli örgütlenme fırsatları sağlamaktadır.

G. REFORMLAR İÇİN NASIL ÇALIŞMALI?

Şirket iktidarının artmakta olduğu bir çağda, enerjimizin büyük kısmını bu kısımda kısaca betimlenen türde reform kampanyalarına ayırmalıyız. Bunlar ve diğer reform kampanyaları ilerici eylemcilerin şimdilik emek verdikleri belli başlı alanlar olmalıdır. Ancak şunu açıklığa kavuşturmamız gerekir ki, reform kampanyalarında çalışmamızın nedeni *herkesin* kendi iktisadi kaderini denetlemesi ve *herkesin* kendi çabası ve fedakârlığıyla orantılı iktisadi faydalar sağlaması gerektiğine inanıyor olmamızdır. Şunu da açıklığa kavuşturmamız gerekir ki, sadece kapitalistlerin diktatörlüğü kabul edilemez değildir, eğitimli elitin ve uzmanların diktatörlüğü de kabul edilemezdir. Katıldığımız reform kampanyalarının pek çok lideri bu noktaları öne çıkarmayı başaramayacak olsa da, rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliğini geçirmek için savaşanlar bu konuda asla başarısızlığa uğramamalıdırlar.

Reform kampanyalarında çalışmakta olan eylemcilerin, iktisadi güç eşitsiz biçimde dağıtıldığı ve iktisadi kararlar özel kazancı ve piyasa rekabetini temel aldığı sürece zaferlerin ancak kısmi ve geçici olabileceğini açıkça ortaya koymaları da önemlidir. Aksi halde, reform çabaları reformlar kısmi olduğunda ve zamanla aşındığında düşkırıklığına yol açacak, ilerici iktisadi değişim hareketi güçlenecek yerde zayıflayacaktır. Reformlar için çalışan eylemciler kapitalizm ayakta kaldıkça, bu reformların neden geçici olacağını açıklamakla kalmamalı, reform çalışması sırasında, kapitalizmin yerine ilk planda adil iktisadi işbirliğini geliştirmek için tasarlanan bir sistem geçerse, zaferlerin nasıl tam ve daha kalıcı olabileceğini somut olarak açıklamaya da zaman ayırmalıdırlar.

Zorunlu bir ilk adım olmakla birlikte, XXI. yüzyıl eylemcileri iktisadi adaletin ve demokrasinin ne anlama geldiğini asla bıkmadan açıklamadıkları takdirde, özel girişimin ve piyasaların adil işbirliğiyle temelde neden bağdaşmadığını açıklamak için her fırsatı değerlendirmediğimiz takdirde ve reformlara aşağıdaki kısımlarda ilerici ekonomi hareketleri içinde adil işbirliği ve yeni koruma önlemleri deneyimlerinin genişletilmesi eşlik etmedikçe, bu kısımda ana hatlarıyla ortaya ko-

nulan reformlar XX. yüzyıl reformcularının en iyi çabalarıyla aynı kaderi paylaşacaklardır.

H. REFORMLAR NEDEN YETERSİZDİR?

En verimli ve adil kapitalist ekonomiler bile çevreyi onaramaz, insanların iktisadi açıdan kendi kendini yönetmesini sağlayamaz, iktisadi faaliyetin külfetlerini ve faydalarını adil biçimde dağıtamaz ve israftan sakınırken dayanışma ve çeşitliliği geliştiremez. Adil işbirliği ekonomileri inşa etmek için kapitalizmi reformdan geçirmenin ötesine geçmek zorunda oluşumuzun bir nedeni budur. Ancak bir diğer neden, kapitalizmi insanileştirecek reformların daima ters sonuçlar verme riski taşımasıdır. Devasa şirketler üretim güçlerimizin büyük bölümünü denetledikleri sürece, iktisadi olarak ayakta kalma şansı piyasa güçleri tarafından belirlendiği sürece, rekabet ve hırs ekonomisi reformları tehdit edecek, reformların şirketlerin manevra özgürlüğüne getireceği kısıtlamaları zayıflatma girişimlerinin yenilenmesine yol açacaktır. 333

ABD'nde Humphrey-Hawkins Tam İstihdam Yasası örgütlü emeğin ve yurttaşlık haklarını savunan grupların yıllarca sürdürdükleri lobi faaliyetlerinden sonra, 1978'de imzalandı, ancak Demokrat bir Başkan'ın, Jimmy Carter'ın ve Demokratların hâkim oldukları bir Kongre'nin yönetimi altında, daha mürekkebi bile kurumadan geçersiz kaldı. 1980'lerin başında, mali endüstri içinde yer alanları uzun süredir öfkelendiren ama bizleri koruyan kuralları yeniden yazması için bu endüstriyi masaya davet eden Reagan yönetimi 1929 çöküşünün ve Büyük Buhran'ın zorladığı mali düzenlemeleri çöpe attı. 1960'larda Yoksullukla Savaş uygulamalarından bu yana gerçekleştirilen refah reformları 1990'ların ortasında Demokrat bir Başkan, Bill Clinton, Newt Gingrich ve Cumhuriyetçilerin hâkim oldukları bir kongreyle işbirliği yaptığı zaman geri alındı. Sosyal Güvenlik'in özelleştirilmesi ilk kez Clinton'ın Beyaz Saray'ı tarafından ortaya atıldı ve borsanın yükselebileceği kadar düşebileceği kamuoyu tarafından bir kez daha unutulduğunda, Beyaz Saray'ı kim işgal ederse onun tarafından sürdürülecektir.[27]

27. Görünüşe bakılırsa Karl Rove Amerikan dikkat aralığının sanıldığından daha kısa olduğuna karar verdi. Mike Allen, "Bid to Change Social Security is Black: Bush Aides Resurrect Plan for Personal Retirement Accounts" da (*Washington Post*, 21 Kasım 2003) şunu bildirdi: "Beyaz Saray danışmanı Karl Rove, Başkan Bush'a, piyasa düşüşlerinin seçmenleri soğutmayacağı gibi riskli bir siyasi fikirle kumar oynayarak, Başkan'ın uzun süredir rafa kaldırdığı, işçilerin bazı Sosyal Güvenlik vergilerini hesaplarına aktarmalarına izin verme planını, bir yeniden seçilme meselesi olarak yeniden gözden geçirmesini tavsiye etmektedir."

1980'lerde İngiltere'de Margaret Thatcher'ın sağ kanat hükümeti İngiliz kapitalizmini daha istikrarlı ve adil hale getiren, II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra İşçi Partisi hükümetleri tarafından uygulanan reformları sistematik biçimde ortadan kaldırdı. Yakın zamanlarda Tony Blair'in Yeni İşçi Partisi hükümeti Eski İşçi Partisi ve onun ilerici müttefiklerinin gerçekleştirmek için yıllarca uğraştıkları reformları tersine çevirme sürecini sürdürmektedir.

Zorluklarla kazanılan reformları eleştirenler bu reformların taşıdığı kusurlara daima işaret edebilmişlerdir. Reformlar, özellikle ilk planda muhalif hükümetler tarafından başlatıldığında asla mümkün olduğu kadar verimli ve demokratik biçimde yönetilmemiştir. Düzenleyici sis-

temler daima düzenlemelere uyması gerekenler tarafından ele geçirilmiştir. Reformlar ister istemez tavizleri gerektirmiştir ve bu nedenle asla insanların istediklerini ve ilericilerin uğrunda kampanya yürüttükleri şeyi tam olarak yansıtmamıştır. Ve ilericilerin reform talepleri tam olarak karşılandığında ve mükemmel biçimde yönetildiğinde bile sonuçlar tatminkâr olmayacaktır, çünkü adil işbirliği, rekabet ve hırs mantığını temel alan bir sistem içinde kazanılamayacaktır. Bütün bu nedenlerden ötürü reformlar kaçınılmaz biçimde kusurlu olacak, pek çok eleştiriye ve düşkırıklığına yol açacaktır. Humphrey-Hawkins Tasarısı maliye ve para piyasalarını yönlendirip kısıtlayacak etkin ve esnek bir sistem olmaktan çok uzaktı. New Deal mali reformlarına mali sektör hâkim oldu. ABD refah sistemi başından itibaren ciddi biçimde kusurluydu. Ve İngiliz kamusal sağlık hizmeti asla en iyi refah sistemi değildi. Bununla birlikte, Reagan ve Thatcher gibi muhafazakârlar ya da daha yakın zamanlarda Clinton ve Blair gibi "üçüncü yol" siyasetçileri, reformları iyileştirecek ya da genişletecek yerde kusurlu reformları ortadan kaldırmak için başarısızlıkları ön plana çıkardıklarında, rekabet ve hırs güçlerini takviye ettiler ve adil işbirliği davasını zayıflattılar.

Reform yoluyla kapitalizmi insanileştirmek için gerçekleştirilen en başarılı girişimler 1960'larda ve 1970'lerin başında İskandinav ekonomilerinde gerçekleştirildi. Norveç ve İsveç tam bir Keynesçi programa sahipti. Bu ülkelerdeki en cömert refah sistemi kapitalizmi daima hoşgörüyle karşıladı. İsveç'teki *Meidner* Komisyonu firma düzeyinde mülk sahipliği ve yönetişime anlamlı bir işçi katılımı için baskı yapmaya başlamıştı. Beşinci kısımda gördüğümüz gibi, 1970'lerin ortasından itibaren bütün bu reformlar saldırıya uğradı ve hepsi ortadan kaldırıldı ya da önemli ölçüde geriletildi. İskandinav modeli, *Wall Street Journal*'da yer alan ölüm ilanlarının aksine henüz ölmüş değil-

dir. Ancak Magnus Ryner'ın açıkladığı gibi, genellikle üçüncü yol liderliği sayesinde İskandinav sosyal demokrasisi yirmi yıldır gerileme halindedir. ABD ve İngiltere'de serbest piyasanın Keynesçi kapitalizm karşısında kazandığı zafer gibi, İskandinavya'daki sosyal demokrasinin geriye dönen yörüngesi de, adil işbirliği ekonomisine doğru ilerlemeyi sürdürmek istiyorsak, neden kapitalizmi reformdan geçirmenin ötesine geçmek zorunda olduğumuzu bize güçlü bir biçimde hatırlatmaktadır.

XII
İktisadi reform hareketleri

Son kısımda rekabet ve hırs ekonomisinin zararlı etkileriyle savaşan çeşitli iktisadi reform kampanyaları incelendi. Bu bölümde adil işbirliğini geliştirmeye çalışanlarımızın inşa etmek ve güçlendirmek için çalışmaları gereken ilerici iktisadi reform hareketleri eleştirel bir gözle inceleniyor. Bu hareketlerin küreselleşme karşıtı hareket gibi bazıları görece yenidir. Emek hareketi gibi diğerleri de çok daha uzun süre bizlerle birlikte olmuşlardır. İnsanların, sadece önemli reformları gerçekleştirmek bakımından etkin olmakla kalmayıp, aynı zamanda tam bir adil işbirliği programı için ilk adım atacak şekilde bu hareketlere nasıl katılabileceklerini tartışıyorum.

Hiçbir şey güçlü bir emek hareketinin yerini tutmaz. AFL-CIO'da 1998'de John Sweeney'in başını çektiği yeni bir liderlik Lane Kirkland ve George Meany'nin Soğuk Savaş dönemi liderliğinin yerini aldı. Soğuk Savaş dönemi liderliği Sweeney'e toplam işgücünün sadece %15'ini ve özel sektörde istihdam edilenlerin %11 gibi yetersiz bir oranını temsil eden, on beş yıllık dönem içinde gerek büyüklük gerekse güç bakımından önemli ölçüde küçülmüş bir işçi hareketi bırakmıştı.[1] Yeni liderlik önemli değişiklikler yaptıysa da gene bir kemikleşme görülmektedir ve örgütlü emeğin zayıflamasını tersine çevirmek için çok daha uzun vadeli inisiyatiflerin gerekli olacağı açıktır. "Sendikalar Neden Önemlidir?"de Harvard Sendika Programı'nın yöneticisi Amerikan Emek Hareketi'ni yeniden canlandırmak için mükemmel bir stratejinin ana hatlarını tasarladı.[2]

Ekmek ve tereyağı sendikacılığının ötesi

Bernard şuna işaret etti: "ABD emek hukukunun köşetaşı olan Ulusal Emek İlişkileri Yasası 1935'te Kongre tarafından kabul edildiğinde, amacı sadece işyerinde sanayi çatışmasına son verecek bir mekanizma sağlamak değildi. New Deal yasalarının bu anıtsal bölümü aslında çok daha iddialı bir misyona sahipti: Sanayi demokrasisini geliştirmek." Bernard devamla, sanayi demokrasisini geliştirmek için sendikaların Soğuk Savaş döneminde genellikle terk edilen iki önceliği benimsemesi gerektiğini öne sürer: (1) Sendikalar konuşma özgürlüğü gibi anayasal hakları kendi kendini yöneten işyerlerine uygulayarak ve kendi üyelerine sendika siyasetlerine ilişkin söz söyleme hakkı kazandırarak işyerine demokrasi getirmelidirler ve (2) sendikalar siyasi arenada çalışan insanların tamamını koruyan reformları kazanarak kendi üyelerinin yanı sıra örgütlü olmayan işçilerin de ihtiyaçlarına hizmet etmelidirler. Bernard, sendikaların "toplumsal hareket mirası" dedikle-

1. Nelson Leichtenstein, *State of the Union: A Century of American Labor* (Princeton University Press, 2003) başlıklı kitabında Amerikan emek hareketine ilişkin mükemmel bir tarihsel değerlendirme sunar. ABD emek hareketinin gerçek gücünün AFL-CIO'da değil, tekil sendikalar ya da yerel örgütlenmelerde yattığını baştan kabul etmek de önemlidir. Sendikalar görevlerinin büyük çoğunluğunu, kredi kartı işleri ve fonların çoğunu onaylamak gibi çeşitli işleri AFL-CIO'ya bırakarak yerel ya da bölgesel konseylere geçmektedirler.
2. Elaine Bernard'ın Web sitesinde bulunabilir: www.htup.harvard.edu/eb/whyunion.pdf.

ri şeye dönmeyi başaramamalarının yaşadıkları zayıflamanın sürmesine yol açacağını öne sürer. Şöyle der: "Amerikalı işçiler işyerinde her gün demokrasinin fabrika ya da işyeri kapısında sona erdiğine inanacak şekilde eğitildiler. Ama demokrasi, akşam ve hafta sonlarına ertelenecek müfredat dışı bir faaliyet değildir." Şunu önerir: "Bugünün emek örgütleri işyeri demokrasisini uzun vadeli soyut bir hedef olarak görecek yerde, demokrasiyi öncelikle işyerine getirerek sendikaların bu geniş cazibe kaynağının tapasını açmalıdırlar." Bernard şunu kabul eder: "Sendikalar içinde üyelere hizmet etmek ile örgütlü olsunlar ya da olmasınlar bütün çalışan insanların ihtiyaçlarına hizmet etmek gibi daha geniş bir toplumsal emek misyonunu yerine getirmek arasında daima bir gerilim olmuştur." Fakat şunu da öne sürer: "Bugünün siyasi ortamında sendikaların her ikisine de ihtiyaç duydukları giderek açıklığa kavuşmaktadır. Herhangi bir örgütlenme gibi sendikalar da, kendi üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamadıkları takdirde ayakta kalamazlar. Ancak sendikalar sadece üyelerinin ihtiyaçlarını karşılarlarsa da ayakta kalamaz ve gelişemezler. ABD'de örgütlü emek deneyimi, sendikaların sadece kendi üyeleriyle ilgilenmelerinin uzun vadede yeterli olmadığını kanıtlamaktadır."

Jobs with Justice [İş Adaleti] bu dersi gayet iyi öğrenmiş bir örgüttür. 1987'de kurulan Jobs with Justice 2003'te kırktan fazla kentte koalisyonlar kurmuş, çeşitli emek sorunları için aktif destek sağlama konusunda etkileyici bir sicile sahip olmuştu. İş Adaleti kendi misyonunu "çalışan halkın hayat standardını yükseltmek, iş güvenliği için savaşmak ve işçilerin örgütlenme hakkını korumak" olarak belirtmiştir. Buna göre, "Jobs with Justice'nin temel inancı, işçi hakları mücadelelerinin başarılı olması için daha geniş bir iktisadi ve toplumsal adalet kampanyasının parçası olmaları gerektiğidir. Bu amaca ulaşmak için Jobs with Justice, emek, inanç, topluluk ve öğrenci örgütlerinin işyerlerinde ve toplumsal adalet kampanyalarında birlikte çalışmalarını sağlayacak bir yerel koalisyonlar ağı yaratmıştır." Çalıştıkları yerde bir sendika tarafından temsil edilecek kadar talihli olmayanlar için de Jobs with Justice, emek hareketi inşa etmeye çalışan insanlara mükemmel bir fırsat sağlayan, örgütlü üyeliğin yanı sıra bireysel üyeliğe de açık bir örgüttür (www.jwj.org).

Bernard "ekmek ve tereyağı sendikacılığı, aynı endüstri içindeki örgütsüz işçilere kıyasla 'ücret primi' sendikalarının üyelerini kazanmakta ne kadar başarılı olursa, işverenlerin sendikalaşmaya direnci de o kadar artar" diye belirtir. Bernard şuna da işaret eder: "ABD emek gücü için üzücü ders, sendikaların sağladıkları kazanımları çalışan hal-

kın geri kalan bölümüne yayma başarısızlığının, bu kazanımların tehdit altında kalmasına yol açmasıdır. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, sendikaların önceleri toplu pazarlıkla gerçekleştirdikleri, sağlık hizmetlerinden ücretli tatil hakkına kadar kazanımların toplumsallaştırılmasında daha başarılı oldukları Kanada'da, örgütlenme oranları ABD'dekinin iki katıdır." Bernard devamla şuna da işaret eder: "Kanada'da yönetimin sendikalaşmaya direnişi ABD'deki kadar güçlü değildir. Kanada'da yönetim bir sendikayı dağıttığı zaman, Kanadalı işçilerin sağlık hizmeti görme haklarını ellerinden alamaz, çünkü bu fayda toplumsallaştırılmış ve Kanada'da yaşayan herkes için bir hak haline gelmiştir. Kanada'daki emek hareketi, önce toplu anlaşmalarla faydalar kazanarak, daha sonra bu faydaları siyasi eylem yoluyla bütün çalışanlara yayarak, sadece bütün çalışanlara destek olmakla kalmamış, kendi zaferini de daha güvenli hale getirmiştir."

Bernard'ın kendi sendikalarını ekmek ve tereyağı ya da "şirket" sendikacılığının ötesine geçirmek isteyen sendika üyelerinin yanı sıra eylemciler ve seçilmiş görevliler için de önemli olan önerileri, ABD emek hareketini ancak Soğuk Savaş öncesi gündemine döndürmekle kalacaktır. Bu, zorunlu bir ilk adım olan önerilere yönelik bir eleştiri değildir. Ancak Amerikan sendikaları adil işbirliği ekonomisini XXI. yüzyılda XX. yüzyıldakinden daha başarılı biçimde geliştireceklerse, başka yönlerden de değişmek zorunda kalacaklardır.[3]

Adaletin çekici

Sendikalar kapitalizmde iktisadi adaletin çekici olma misyonlarına geri dönmelidirler. Sendikaların kendi üyelerini iktisadi adalet konusunda eğitmekte daha başarılı olmamaları için hiçbir sebep yoktur. Sendikaların bugün kendi üyelerine öğrettikleri şey, diğerlerinden daha çok çalışmadıkça ve daha büyük fedakârlık yapmadıkça kimsenin daha fazla ücret almayı hak etmediği değil midir? Sendika kendi üyelerine, ücretler piyasada arz ve talep yasasıyla belirlendiği sürece sendikala-

3. Bizzat Bernard, "Creating Democratic Communities in the Workplace"te [*The New Labor Movement for the New Century* içinde, Gregory Mentsios, der. (Monthly Review Press, 1998)] ve Sid Shniad'la birlikte yazdığı "Social Unionism and Restructuring"de (*New Labor Forum*, Güz 1997) daha kapsamlı değişiklikler önerir. Sendikalar ile şirket sendikacılığının ötesine geçmeye çalışan ilerici topluluk grupları arasında kurulan yeni ittifak örneklerine ilişkin içgörülü çözümlemeler için bkz. *Partnering for Change: Unions and Community Groups Build Coalitions for Economic Justice*, David Reynolds, der. (M. E. Sharpe, 2004) ve *Central Labor Councils and the Revival of American Unionism: Organizing for Justice in Our Communities*, Immanuel Ness ve Stuart Eimer, der. (M. E. Sharpe, 2001).

rın iktisadi adaletsizliği ancak yetersiz ve geçici biçimde azaltabileceklerini öğretmezler mi? Sendikalar bu dersleri de *öğretebilirler* ve bunu yaptıkça daha fazla büyüyebilir ve güçlenebilirler.

Ne yazık ki çoğu sendika ücret taleplerini kendi üye katkılarının piyasa değeri, yani onların marjinal gelir hasılası temelinde haklı çıkarmanın ideolojik tuzağına düşmüşlerdir. Bu yaklaşım kapitalist kârların ve süper CEO maaşlarının meşruluğuna karşı çıkamaz ve farklı endüstri ve mesleklerdeki işçiler arasında dayanışmaya engel olur. Eğer işçilere marjinal gelir hasılasına göre ödeme yapılması gerekiyorsa, işverenler neden üretim sürecine getirdikleri makinelerin marjinal gelir hasılasına eşit kâr sağlamasınlar ve CEO'lara neden kendi marjinal gelir hasılalarına göre ödeme yapılmasın? Bir montaj hattı işçisi firmanın gelirlerini sadece otuz bin dolar artırırken, bir CEO gelirleri yılda 3 milyon dolar artıran bir siyaset değişikliği gerçekleştiriyorsa, neden CEO işçiden yüz kat daha fazlasını hak etmesin? Sendikalar bu sorulara tutarlı bir yanıt vermedikleri zaman, iktisadi adaletin çekici olarak hizmet edemezler.

Sweeney'in göreve geldikten sonra yaptığı ilk işlerden biri belli başlı ABD şirketlerindeki aşırı CEO maaşlarını eleştiren bir kampanya açmak oldu. Kampanya sırasında CEO maaşlarının çalışanların ortalama maaşlarına oranının ABD şirketlerinde kaydettiği artıştan şikâyet edildi ve işçilere AFL-CIO web sitesinde (www.aflicio.org) yer alan "Executive Pay Watch" programı aracılığıyla kendi şirketlerinin rakamlarına ulaşma imkânı sağlandı. Bu kampanyanın temel tezi, popüler olsa da, dayanaksızdı. CEO üretkenliği ortalama çalışanların üretkenliğine göre yükselmekteyse ne olacak? AFL-CIO, CEO maaşının ortalama çalışan ücretine oranının ABD şirketlerinde Japon şirketlerindekinden önemli ölçüde daha yüksek olduğundan da şikâyet etti. Peki ABD CEO'larının çalışanlara göre üretkenliği Japon CEO'larının çalışanlara göre üretkenliğinden daha fazlaysa ne olacak? Katkı değerine göre ödüllendirme öğretisini esas alırsak, CEO maaş eğilimleri onların marjinal ürün değerlerindeki eğilimleri yansıttığı müddetçe şikâyeti gerektiren hiçbir şey olmayacaktır. Kuşkusuz ABD CEO üretkenliğinin çalışan üretkenliğine oranının artmakta olduğuna inanmak için hiçbir neden yoktur. Aynı şekilde bu oranın ABD şirketlerinde Japon şirketlerindekinden daha yüksek olduğunu düşünmek için de bir neden yoktur. Bütün bulgular Amerikan CEO'larının pazarlık gücünde sıradan ABD çalışanlarına göre çarpıcı bir artış olduğunu göstermektedir. Bunun sebebi olarak bütün bulgular, ABD'deki CEO maaşlarında hızlı artışlar sağlarken, çalışanların ücretlerinin özellikle kötü bir yıl olan

1999'da düşmesine yol açan eğilimi işaret etmektedir. CEO üretkenliği sıradan çalışanların üretkenliğine göre yükselmekte olsaydı da CEO maaşlarındaki artış aşırı olacaktı. Lüks çalışma koşullarından yararlanan ve bir montaj hattında ter döken bir işçinin ücretini zaten yüzlerce kat aşacak şekilde maaş artışı sağlayan CEO'lara daha fazla maaş zammı yapılması her durumda haksız ve utanç vericidir. Bu, iktisadi adaletin utanç verici bir ihlalidir, çünkü daha az kişisel fedakârlık yapan ve daha büyük kişisel fedakârlık yapanlardan zaten birkaç kat daha fazla ödüllendirilen birilerine verilen ödülü artırmaktadır. Ancak bundan bir ders çıkarmak için AFL-CIO'nun ücret ve maaşların insanların katkılarından çok fedakârlıklarıyla belirlenmesi gerektiğini açıklaması gerekecektir.

Sendikaların işverenleri çalışanlara daha fazla ödemeye ikna etmeleri gerektiği için, sendikaların işverenleri kendi üyelerinin daha fazlasına layık olduklarına, yani sendika üyelerinin yüksek marjinal gelir hasılasının daha yüksek ücreti hak ettiğine ikna etmeye çalışmalarının gayet doğal olduğu zaman zaman öne sürülür. Ancak incelendiğinde bu görüşün zayıf olduğu görülür. Bana çalışanlarımın ne kadar üretken olduklarını kanıtlasanız da, onların çabalarıyla ilgili hiçbir sorun çıkmaz; onlara daha az ödeyerek daima daha çok kâr edebilirim. Dolayısıyla onlara daha çok ödeyeceksem, bunun tek nedeni, onlara daha az ödediğimde yeterince kazanamayacağımdan ya da daha az ödersem onların sağladıkları çıktının azalmasından korkmam olabilir. Mesele *işverenin,* çalışanların daha fazlasını hak ettiklerini düşünüp düşünmemesi değildir, çünkü bunun işveren açısından hiçbir yaptırımı yoktur. Mesele, *bizzat* çalışanların daha fazlasını hak ettiklerini düşünüp düşünmedikleri ve bu durumda onların taleplerini kabul etmeyen bir işvereni rahatsız etmeye kararlı olup olmadıklarıdır. Bir sendika kendi üyelerine azami ücret artışı sağlamaya gerçekten çalışıyorsa, işverenleri değil temsil ettiği *çalışanları* daha fazla ücret almayı hak ettiklerine ikna etmeye çalışması gerekir. Bu durumda sorun bir sendikanın kendi üyelerini haksız biçimde ücretlendirilmekte olduklarına ikna etmesi için en uygun yöntemin ne olduğuna indirgenir: Daha fazla üretkenliğin, gösterdikleri daha fazla çaba ve yaptıkları daha fazla fedakârlık kadar daha iyi ekipman ve makinelerin de sonucu olduğunu bildikleri zaman, onlara ortaya koydukları marjinal gelir hasılasının değerinden daha az kazandıklarını mı söyleyeceksiniz? Yoksa onlara yaptıkları fedakârlığın karşılığından daha az ödenmekte olduğunu mu söyleyeceksiniz? Çalışanlara, yaptıkları fedakârlığın toplumun servet ve gelir hiyerarşisinde kendi üstlerinde yer alanlardan daha az ücretlendirildi-

ğini göstermenin sadece mantıki olarak daha sağlam bir etik görüş olmakla kalmadığını, daha güçlü bir güdüleyici strateji de olduğunu düşünüyorum.

Sendikaların temsil ettikleri üyelere iktisadi adaletin ne olup ne olmadığını öğretmeleri için yeni örgütlenme başarılarını beklememeleri gerekir. Bu yeniden ele geçirilmesi zor bir alan değildir. İlk adım kafa karışıklığından kurtulmak ve derdimizi nasıl anlatabileceğimizi yeniden öğrenmektir. Karmaşık emek değer kuramı üzerine üst lisans diploması sahibi olmak da gerekmez. Birinci kısımda savunulan fedakârlıkla orantılı ödüllendirmenin basit mantığı, sadece resmi sendika görevlilerinin nasıl anlatacaklarını hatırlamaları halinde, sıradan işçiler tarafından mükemmel biçimde anlaşılabilir.

Doğru yönde bir adım bizatihi sendikaların adil ücret ödemesi olacaktır. Wobbly'lerin çok uzun zaman önce öne sürdükleri gibi, sendika liderlerinin temsil ettikleri üyelerle aynı ücreti almaları gerekir. Seçilmiş sendika liderlerinin ve yönetici üyelerin ortalama ücretleri, temsil ettikleri işçilerin ortalama ücretleri kadar olmalıdır. Ve sendika içinde ücret farklılıkları kişinin sendika hiyerarşisi içinde ne kadar yüksek bir mevkide olduğuna göre değil, çaba ve farklılıklarına göre belirlenmeli ya da kişinin ücreti emek piyasasındaki yetenek ve tecrübesine uygun olmalıdır. Oysa gerçekte olan, seçilmiş sendika görevlilerine sıkı fıkı oldukları diğer güçlü liderlerin maaşlarıyla orantılı, giderek yükselen maaşlar ödenmesi ve profesyonel sendika görevlisi maaşlarının gitgide "piyasa tarafından belirlenmesi"dir. Sendika üyeleri, temsil ettiklerinden daha fazla ödeme sağlayan ve genellikle daha iyi çalışma koşullarından yararlanan liderlere içerlemekte ve bu türden liderlerin iktisadi adaletsizlik ve sömürü hakkında söylediklerine inanmamakta yerden göğe kadar haklıdırlar.

Sendikaları demokratikleştirmek

Sendikalar genellikle ana akım siyasi kurumları kadar bile demokratik değildir. Bu durum, daha fazla siyasi ve iktisadi demokrasiden yana iddialar taşıyan bir hareket için utanç vericidir. Şirketlerin rüşvet verdiği siyasetçilerin atadıkları savcılar sendikalardaki sahtekârlık ve rüşvetle mücadele için güvenilir olamazlar. İlericilerin kendi sendikalarını temizlemeleri için üyelerin reform hareketlerine önderlik etmeleri ve devlet savcı ve yargıçlarına işlerine karışmamalarını söylemeleri bu yüzden gereklidir. Ancak bu, sendikaları demokratik hale getirmek için gerekli olanların sadece başlangıcıdır. Kartları iş başındaki sendika gö-

revlilerinin lehine karacak yerde, görevli ABD Kongre üyelerinin lehine karan seçim sistemleri büyük bir ayıptır. Gene de buna sanayi demokrasisini etkin biçimde geliştirmesini beklediklerimizin çare bulması gerekir. İktisadi adalet konusunda sendikaların demokrasi konusunda söyledikleri şeyin lafta kalmaması gerekir. Elbette bu, hilesiz ve tehditsiz, temiz seçimler anlamına gelir. Elbette seçim kampanyalarını finanse etmek için sendika fonlarının kullanılamayacağı anlamına da gelir. Ama bu aynı zamanda sendika yayınları ve sendikaların desteklediklerı faaliyetlerde, adaylara, kendi kampanyaları için görevde bulunanlarla aynı fırsatları sağlamak gerektiği anlamına gelir. Aynı zamanda sendika görevlerinin süreyle sınırlandırılması anlamına gelir. Ve bu sendika görevlilerinin kendi görev süreleri sona erdiği zaman işyerine dönmelerinin, standart bir uygulama olmasını gerektirir. Sendika strateji ve siyasetlerinin belirlenmesinde sıradan üyelerin daha faal katılımı gibi daha kapsamlı bir konuyu da ihmal etmemek gerekir. Geçim derdiyle uğraşan ve edilgen kalmayı, susmayı ve itaat etmeyi öğreten sosyal kurumlarda hayatlarını harcayan üyelerin sendika faaliyetlerine daha çok katılmalarını sağlamak kolay değildir. Bu konuda her derde deva basit bir çözüm önermiyorum. Sendikalar, katılımcı bir demokrasi kültürünün inşa edilmesinde genellikle toplumun gerisinde kalacak yerde, kendi şirket düşmanlarının hiyerarşik, otoriter uygulamalarını taklit edecek yerde, kendi üyelerinin katılımını sağlamanın yollarını bulmalıdırlar. Koltuklarını bırakmak istemeyen sendika liderleri siyasetleri dayattıkları ve *kendi* kampanyalarını desteklemek için üyeleri harekete geçirme kararı aldıkları sürece, üye katılımı körelmeye ve sendikalar kendi üyeleri olan ABD işçilerinin gittikçe küçülen azınlığının hayatlarında daha önemsiz bir rol oynamaya devam edeceklerdir.

Matem tutma, örgütlen!

Kuşkusuz örgütlü olmayanı örgütlemek emek hareketi için önemli bir önceliktir. Sendikalar ABD'de temsil ettikleri emek gücü oranını büyük ölçüde genişletene kadar, başarı umutları ciddi biçimde kısıtlanmış olarak kalacaktır. Elaine Bernard'ın yukarıda açıkladığı gibi, sendikalar sadece işgücünün kazanımlarını devlet programları ve kararlarıyla genişleterek sendikalaşma çabalarına işveren muhalefetini azaltamazlar. Sendikalarda çalışan ilericilerin sendika kaynaklarını ve gücünü işçileri örgütleme yönünde önemli ölçüde yeniden tahsis etmek için baskı yapmaları gerekir. Federal hükümetin askeri harcamalardan iç

harcamalara büyük bir aktarım olana kadar sosyal programlar alanında pek az şey başarabilmeleri gibi, sendikaların gücü de kaynaklar yasama ve siyasi işlerden ve sözleşme müzakerelerinin desteklenmesinden örgütlü olmayanların örgütlenmesine çarpıcı biçimde yeniden tahsis edilene kadar artmayacaktır. Bunlar sendikalar için zor seçeneklerdir. ABD yurttaşlarının daha güvenli ve güvende olmalarını *sağlamayan* ABD askeri harcamalarının taşıdığı ağırlığın aksine, genellikle yasama organlarında lobi faaliyetleri yapmak, ehvenişer adaylara oy verme kampanyaları yürütmek ve sözleşme müzakerelerini desteklemek işçilerin çıkarlarına hizmet *eder*. Ancak bu faaliyetlere harcanan sendika dolarları, ortalama olarak, örgütlenme amacıyla harcanan sendika dolarlarından çok daha az üretkendir. Dürüst hataların yanı sıra şu iki yapısal sorun sendika bütçelerindeki önceliklerin etkin biçimde yeniden tahsis edilmesini önler: (1) Lobi faaliyetleri, kampanya desteği ve sözleşme müzakerelerine kıyasla, örgütlü olmayanları örgütlemek zor bir iştir. Bizler gibi, sendikalar da "yapılacaklar listesindeki" en nahoş ve zor görevleri sona bırakma eğilimindedirler. (2) Başarılı bir örgütlenme faaliyetine önderlik etmek bir sendika hiyerarşisine girme yöntemi olabilse de, sözleşme müzakereleri kadar yasama işleri ve siyasi işlerle uğraşmak da resmi sendika kurumunun üyeleri olan kişilerin kariyerlerine hizmet eder. Başka deyişle örgütlenmeden çok şirket sendikacılığının vurgulanması çoğu sendika görevlisinin kişisel çıkarına uygundur. Sendikalarda çalışan ilericiler sendika kaynaklarının bu yapısal engeller nedeniyle kötü tahsis edilmesini önleme çabalarına öncelik vermeyi başaramadıkça, emek hareketini yeniden canlandırmayı başaramayacaklardır.

Sendikaların örgütleme atılımlarının başarılı olabilmesi için, işçileri ücretli sınıf savaşına sokmayı sağlayacak daha fazla kaynak ve eski zamanlara ait sendika dininden büyük bir dozun yanı sıra en muhtemel üyelerin kimler olacağını yeniden düşünmek ve onlara nasıl ulaşılacağına dair yeni bir düşünce gereklidir. Bu alanda AFL-CIO Örgütlenme Enstitüsü 1930'ların sonlarından itibaren yeni bir sayfa açmıştır ve yeni bir sendika örgütleme nesline, pratiğe dönük paha biçilmez bir eğitim vermekle meşguldür. Emek eylemcisi olmak isteyen gençler için burası mükemmel *bir başlangıç noktasıdır*: www.aflcio.org/aboutunions/oi. Ulusal sendikalar arasında, Hizmet Çalışanları Uluslararası Sendikaları (Service Employees International Union/SEIU) örgütlenme çabaları bakımından en iyi örneği oluşturmaktadır ve sendika hareketinin bir numaralı önceliği olan Wal-Mart'ı* örgütleme konusunda

* Perakende satış yerleri zinciri. (ç.n.)

AFL-CIO'ya son zamanlarda meydan okumaktadır. Örgütlenme Enstitüsü'nün yaptıklarının çok daha fazlasına ihtiyacımız var. Bu kuruluşun bütçesini üçe katlaması iyi bir başlangıç olacaktır. Ve öteki sendikaların SEIU'nun 2004 kongresinde yayımladığı uyarıya yanıt vermelerini de sağlamamız ve SEIU'nun şu sıralarda çağrı yaptığı, örgütlenmede çarpıcı öncelik ve yöntem değişikliklerini de desteklememiz gerekir.

Ne sendika bürokratı ne de devrimci kadro

Solcuların emek hareketinde çalışmaları için iki geleneksel model vardır: Sendika kurumuna katılmak ya da unvansız bir eylemci olarak kalmak. Birinci durumda, sendikanın karşısında olmaktansa onun içinde çalışarak daha fazla şeyin başarılabileceği düşünülür. Böyle düşünen kişi yerel sendika bürosu için çalışır ve daha etkin bulduğu siyasetleri daha ileri götürmek için sendika basamaklarını tırmanmaya çalışır. Bu stratejideki tehlike sendikanın izlediği çizgiyi yanlış da olsa sürdürmek için yapılan baskıya boyun eğmekte yatar. Günümüzün modern sendikalarının iki yapısal özelliği bu tehlikeyi çarpıcı biçimde artırır: (1) Çoğu sendikada seçim sistemleri genellikle uzun bir memuriyet süresi için yapılır, dolayısıyla sendika hiyerarşisinde yükselen herhangi biri ister istemez bu antidemokratik eğilimden yararlanır. Sonuç, nihai olarak uzun süre baskı altında tutulanlar tarafından yıkılan otoriter sendika rejimleri olmuştur. Yıkanlar da iktidara geldiklerinde hızla yeni otoriter rejimlere dönüşürler. (2) Sendika hiyerarşisi içinde yükselenler önemli imkânlardan yararlandıklarından, işyerine geri döndüklerinde diğerlerininkinden çok daha yüksek bir maaş almak için, iyi mi kötü mü düşünmeden sendika çizgisini sürdürme ayartısına kapılmaları muhtemeldir.

Bir sendika eylemcisinin ünvansız bir işçi olarak kaldığı durumda, kişi sendika göreviyle birlikte anılan yozlaştırıcı ayartılardan kaçınır ve kapitalist işverenlerin yanı sıra sendika siyasetini ve sendika görevlilerini eleştirmesini sağlayan bağımsızlığını korur. Ama kuşkusuz unvansız diğer işçilerin çoğundan farklı bir konumdadır, çünkü onlardan çok daha siyasidir. XX. yüzyılda, bu modeli benimseyenlerin çoğu devrimci bir gruba katılmayı gerekli gördüler. Bu gruplar, kapitalist sömürücülere ve aynı şekilde sendika görevlilerinin ihanetine karşı kadir kıymet bilmeyen sıradan işçiler adına savaşan bir sol eylemci hayatı sürdürmek için gerekli olan psikolojik ve toplumsal desteği sağlıyordu. Bu yaklaşımın bir tehlikesi, emek hareketi için önemli konularda

karar alma yetkisinin sendika hiyerarşisi içindeki mevkilere göz dikmiş daha az ilkeli ve yetenekli rakiplere bırakılmasında yatar. Öteki tehlike, bir devrimci komünist yayın organının son baskısında yer alan tartışma makaleleri karşısında eylemcinin duyduğu coşkuyu paylaşmayan diğer işçilerden tecrit olmaktır.

Reformist bir örgütün içinde ya da dışında çalışmaya ve reformist örgüt müzakerelerinin yol açtığı bir uzlaşmayı kabul ya da reddetmeye karar vermenin yarattığı kaçınılmaz ikilemler vardır. Sendikaların içinde çalışıp çalışmamak veya sözleşmeleri destekleyip desteklememek kuralın istisnası değil, sadece dikkate alınması gereken noktalardır. Ne yazık ki, emek hareketi içinde solcu çalışmalarının geleneksel modelleri bu ikilemleri gereksiz yere daha da güçleştirir. Bir sonraki kısımda insanlara uğrunda savaşmakta olduğumuz ilkelere uygun kişisel hayatlar yaşamalarının çeşitli yollarını sunan adil işbirliği deneyimleri ele alınıyor. Emek eylemcileri kafadar insanlardan oluşan bir grubun içinde "herkese çabaya ya da fedakârlığa göre" ilkesini uygulayarak, kapitalizm insanları bu fırsattan mahrum bırakmasa bile, adil işbirliği ekonomisinin meyvelerinden yararlanmaya başlayabilirler. Sendika görevlileri olarak daha etkin çalışabileceklerine inanan eylemciler bu ilkeye uygun biçimde yönetilen adil hayat topluluklarına[4] bağlanırlarsa, sendika bürosunda çalışmanın cazip tuzaklarına daha az duyarlı olacaklar, koltuklarını kaybedip tekrar işbaşı yapmaktan daha az korkacaklar ve gerektiğinde sendika çizgisine karşı çıkmaya daha yatkın olacaklardır. Ayrıca, başlıca arkadaş grubu (adil hayat topluluklarında yaşayan başkaları) maddi statüden ziyade ilkeli davranışa göre saygı gösterip takdir eden insanlardan oluşacaktır. Adil hayat toplulukları bir kez var olduğunda ve bazı sendika görevlileri bu topluluklara bağlandıklarında, bunu yapmayan herhangi biri tutumunu temsil ettiği kişilere açıklamak zorunda kalacaktır.

Unvansız emek eylemcileri adil işbirliği toplulukları içinde yaşıyorlarsa, onları ayakta tutacak toplumsal desteğe sahip olacaklar ve iktisadi adalet ilkesine kişisel bağlılıklarını günlük temelde sergileyeceklerdir. Aynı zamanda onların işçi arkadaşlarının küçük bir çevrenin çıkardığı devrimci bir yayın organının son sayısında yer alan kuramsal makaleleri tartışmaktansa adil topluluklarda yaşayan insanların, kendi ailelerinin konut, sağlık hizmetleri ve eğitim ihtiyaçlarıyla ilgili sorunları nasıl çözeceklerine dair söylenenlerle daha çok ilgileneceklerini sanıyorum.

4. Adli hayat "toplulukları"nın coğrafi olarak tanımlanması ya da bir kişinin hayatının bütün yönlerini kapsaması gerekmez. On üçüncü kısımda gözden geçirilen pek çok deneyim bu biçimi alsa da, daha esnek alternatifler de tartışılmaktadır.

En önemlisi, emek eylemcileri arasında dürüst fikir farklılıkları çıktığı zaman, maddi ödülleri ve toplumsal tutumları emek hareketinin en iyi şekilde nasıl inşa edileceğine dair tutumlarından bağımsız biçimde belirlenen kişilerin samimiyetinden ya da niyetinden kuşkulanmak için daha az neden olacaktır. Her durumda bazı insanlar çok kolay razı olmaya yatkın olacaklar, diğerleri ise kazanılabileceğinden daha fazlası için ayak direyerek hata yapacaklardır. İnsanları bu hataları yapmaktan alıkoymanın yolu yoktur. Ancak diğerlerinin, çok kolay razı olma hatasının çıkar gözeten bir ihanet ya da başkalarını satmak olduğundan kuşkulanmaları için artık sebep olmayacaktır. Ve retçi bir çizgi izlemek artık sadece kişinin emek davasına bütün kalbiyle bağlı olduğunu kanıtlamanın yegâne yolu olmayacaktır. Adil işbirliği ilkelerine göre yaşamanın kişinin emek davasına bağlılığını kanıtlamak için yeterli olması gerekir, öyle ki emek davasını ilerletecek en iyi siyasi stratejiye ilişkin fikir farklılıkları dürüst anlaşmazlıklar olarak görülecektir.

B. ŞİRKET KARŞITI HAREKET

Ralph Nader'in 2000 Başkanlık seçimi kampanyasındaki en iyi şey bugünün dünyasındaki en büyük sorun hakkında asla yorulmadan konuşmasıydı. Bu sorun denetimsiz şirket gücünün çılgın koşusuydu. Nader, şirketlerin müşterileri nasıl aldattıklarını ve siyasi sistemi nasıl manipüle ettiklerini açıklama konusunda bir ustaydı. Şirket sorumluluğu hareketine ilişkin en iyi şey, kampanyaların fevkalade korkunç şirket suistimallerini açıklaması ve öfkeli insanlara bu konuda yapabilecekleri somut bir şeyler sağlamasıdır. Şirket iktidarı ve ideolojik tahakküm ABD'de asla bugünkünden daha büyük olmamış, bir yüzyıl önceki hırsız baronlar çağındaki büyük tröstlerin gücünü bile aşmıştır. Üstelik, genelde çok uluslu şirketler ve özelde ABD şirketleri küresel ekonomi üzerinde asla bugünkünden daha büyük bir hakimiyet kurmamışlardı.[5] Şirket istismarını açığa çıkarmak ve şirket iktidarıyla savaşmak rekabet ve hırsın yerine adil işbirliğini geçirmek için savaşanların görülebilir gelecekte yapmaları gerekenleri büyük ölçüde betimler.

5. Mark Achbar, Jennifer Abbott ve Joel Bakan'ın *The Corporation*'ı modern şirket konusunda gerçekten istisnai, görülmesi gereken bir belgesel filmdir. David Korten, *When Corporations Rule the World* (Kumarian Press, 1995); Joshua Karliner, *Corporate Planet: Ecology and Politics in the Age of Globalization* (Sierra Club Books, 1997); Naomi Klein, *No Logo: Taking Aim at the Brand Bullies* (Picador, 1999); ve Charles Derber, *Corporation Nation* (St. Martins Press, 2000) şirket iktidarının artışına ilişkin olumsuz etkileri belgelere döken bazı yeni kitaplardır.

Emek hareketi ve sendikalar esas olarak çalışanlar üzerinde olumsuz etkiler yaratan şirket iktidarıyla savaşırken ve tüketici hareketi (aşağıda tartışılıyor) tüketicileri şirket istismarından korumava çalışırken, şirket karşıtı hareket de esas olarak yurttaşların perspektifinden şirket istismarına karşı çıkar. Şirket iktidarını köşeye sıkıştırmak için bu üç hareketi bir araya getirmemiz gerekir.

Solcular, sorumlu davranmaları için şirketlere çağrı yapmanın kaplanların vejeteryan olmalarını istemekten farksız olduğunu öne sürerler. Modern şirketlerin kendilerine sağlanan her türlü yasal araçla kârları azamileştirmek için tasarlandıklarını ve şirket görevlilerinin aksini yapmaları halinde ortakların yasal yaptırımlarına maruz kaldıklarını belirtiriz. Adam Smith'in öğretilerinin aksine, şirket kârlarını artırmanın en etkin yollarının kamu çıkarı ve çevrenin yanı sıra çalışanlar ve tüketiciler pahasına gerçekleştiğini, dolayısıyla şirketlerin toplumsal bakımdan sorumlu davranmalarını beklemenin saflık ve aptallık olduğunu vurgularız. Kuşkusuz bütün bunları işaret etmemiz yerindedir. Öte yandan, bütün şirketler aynı ölçüde kötü davranmazlar. Aksini düşünenler, Bill Quinn'in *How Wal-Mart Is Destroying America: And W at You Can Do about It?*'de (1998) [Wal-Mart Amerikayı Nasıl tahrip Ediyor: Ve Bu Konuda Ne Yapabilirsiniz?] betimlediği Wal-Mart davranışını, bir yangı fabrikayı yok ettikten sonra, fırsattan istifade fabrikayı tıpkı New England'da yapıldığı gibi güneyde ya da denizaşırı ülkelerde yeniden kuracak yerde, çalışanlara ücretlerini tam olarak ödeyen, hatta Noel ikramiyelerini bile ihmal etmeyen şirket CEO'su Malden Mills'in davranışıyla karşılaştırmalıdırlar.[6] Ayrıca, toplumsal bakımdan en sorumsuz şirketler bile zaman zaman zararlı uygulamalardan vazgeçmek zorunda kalabilirler. Kevin Danaher ve Jason Mark, *Insurrection: Citizen Challenges to Corporate Power* (2003) başlıklı kitaplarının ilk bölümünde XIX. ve erken XX. yüzyılda ABD'deki şirketler ve bu şirketlerin yol açtıkları muhalefet hareketlerine ilişkin yararlı bir tarih çalışması sunarlar.[7] Yazarlar, izleyen beş bölümde, en büyük ve en kötü şirket suçlularından bazılarına karşı yürütülen yeni ve başarılı kampanyaları betimlerler. Ne var ki şirket sorumluluğu için

6. Peter Jennings, Malden Mills'in sahibi ve CEO'su Aaron Feurerstein'ı "haftanın kişisi" ilan etti ve başkan Clinton Ocak 1996'da yaptığı Birliğin Durumu Konuşması'nda ondan söz etti. Bkz. Josh Simon, "The Mensch of Malden Mills," *Life* (5 Mayıs 1997) ve Susan Vaughn, "Firms Find Long-term Rewards in Doing Good: a New Breed of Corporation Is Emerging Whose Leaders Place Principles Before Profits," *Los Angeles Times* (3 Kasım 1997).

7. Amerika'daki şirketlerin tarihine ilişkin bir başka mükemmel giriş için bkz. William Grieder'in *The Soul of Capitalism: Opening Paths to a Moral Economy*'sinin (Simon and Schuster, 2003) "Command and Control" başlıklı 6. bölümü.

başlatılan hareketin en büyük zaferlerinden biri kitabın yayımlanmasından sonra gerçekleşti. Associated Press'in ekonomi yazarlarından Aileen Alt Powell, 22 Ocak 2004'te AP için Citigroup ve Rainforest Action Network'ün düzenlediği tarihsel bir ortak basın konferansına ilişkin aşağıdaki değerlendirmeyi yaptı:

> Ülkenin en büyük mali kurumu perşembe günü yaptığı bir açıklamada, çevreyi olumsuz biçimde etkileyebilecek projelerin finansmanın ve yasadışı tomruk kesme uygulamalarına fon sağlamanın yasaklanması için yapılan teklifleri dikkatle değerlendiren bir şirket politikası benimsemekte olduğunu ilan etti. Aynı zamanda Citigroup "ormanların korunması ve yenilenebilir enerji için yatırım yapmak" üzere taahhütte bulundu. Bu inisiyatiflerin benimsenmesi Rainforest Action Network'ün iki yıldır süren ve bankanın dikkatini çevre sorunlarına yöneltmeyi amaçlayan Citi bankaları karşıtı gösterilerinin ardından geldi. Merkezi San Francisco'da olan çevre eylemcisi grubun küresel finans kampanyası yöneticisi Ilyse Hogue, Citi'nin böylesine kapsamlı bir politikayı benimseyen ilk Amerikan bankası olduğunu söyledi. "Bunun mali hizmetler sektöründe ... ve belki de şirket sektöründe, potansiyel dalga etkileri nedeniyle şimdiye kadar görülen en anlamlı çevre taahhüdü olduğunu düşünüyoruz," diyordu Hogue. Hogue, Citigroup'un küresel topluluk ilişkileri ve çevre sorunları başkanı Pam Flaherty'yle birlikte ortak politikanın duyurulması için yapılan bir toplantıda konuştu. Flaherty, bu yeni inisiyatifin geçen Haziran'dan bu yana 18 küresel mali kurumun imzaladığı, Ekvator İlkeleri olarak bilinen gönüllü teamüller temelinde inşa edildiğini belirtti. Bu ilkeler, bankaların finansman sağladıkları altyapı projelerinin toplum ve çevre üzerindeki etkilerini değerlendirmek için gerekli kuralları benimsemelerini gerektirmektedir. Flaherty, "Yaptığımız şey daha ileri gidip, bu girişimi inşa etmek ve daha kapsamlı hale getirmektir" diyordu. Banka da yeni politikanın başlıca maddelerini şu şekilde ifade etti: (1) "Citigroup'un kritik doğal ortam üzerinde olumsuz etki yaratabileceğini saptadığı" projeler için finansman talebine ek denetim uygulanması. Bu uygulama öncelikle tomruk ticaretine kredi sağlanmasının yasaklanmasını ve tropikal nem ormanlarını kapsayacaktır. (2) İllegal tomrukçuluğa karşı yerel ya da ulusal yasaları ihlal ettiği bilinen şirketlerin kredi taleplerinin reddedilmesi. (3) "Sürdürülebilir ormancılık ve yenilenebilir enerji için bir yatırım programı"nın geliştirilmesi. Bu, güneş panelleri, rüzgâr türbinleri, yakıt hücreleri ve diğer temiz enerji formları için tüketici finansmanını kapsayacaktır. (4) Portföydeki enerji projelerinden kaynaklanan "sera etkili" gaz yayılımlarının rapor edilmesi. Citigroup kamusal protestoların ardından ilk kez politikalarını değiştirmiş değildir. Banka yüksek riskli borçlulara kredi verme konusunda uzmanlaşan Associates First Capital Corp'un 2000 alımlarını topluluk gruplarının şiddetle protesto etmelerinden sonra, düşük gelirli borçlulardan avantaj sağlayan uygulamaları tasfiye eden reformları benimsedi. Associates daha sonra Citifinancila ile birleşti.

Açıktır ki, şirket karşıtı kampanyalar toplumsal bakımdan sorumsuz davranışlarda ısrar eden şirketler için maliyeti yeterince yükseltmeyi başardıkları zaman, zaferler kazanılabilir. Ayrıca, şirket karşıtı hareket, şirket iktidarının siyasi ve iktisadi demokrasiyi nasıl zayıflattığını henüz görmeye başlayanlara ulaşmak için mükemmel fırsatlar sağlar. Şirket karşıtı hareket kâr için üretimin kamu çıkarı için üretimden nasıl farklılaştığını tek tek örnekler temelinde, sıradan insanları ikna edecek şekilde kanıtlayabilir. Şirket karşıtı hareket kapitalizm karşıtı mesajımıza somut bir boyut kazandırabilir. Ve belki de en önemlisi, şirket karşıtı hareket, çalışan olmayan kişilerin yaratıcı taktikler ve doğrudan eylem aracılığıyla şirket istismarına karşı savaşlara katılmalarına izin verir. Bütün bunlar, adil işbirliği hareketinin inşası için önemlidir. Kitaplarının son bölümünde, Danaher ve Mark şirket karşıtı eylemcilere bilgece bir tavsiyede bulunurlar: Şirket *sorumluluğu* hareketinin bir şirket *hesap verebilirliği* hareketi haline gelmesi gerektiğini öne sürerler. Başka deyişle, tekil şirketlerden sorumluluk talep etmeye devam etmenin yanı sıra hareket devletin de işini yapmasını, yani kamu çıkarı uyarınca şirket hesap verebilirliğini *yürürlüğe sokmasını* talep etmelidirler.

Ne var ki, şirket sorumluluğu kampanyalarının liderleri CEO'ların bilincini değiştirmek ya da şirketlerin daha sorumlu davranmalarını sağlamak amacıyla onları utandırma konusunda yoğunlaştıkları zaman, hareket saf beklentilere kurban gider ve hareket liderlerinin kapitalizme uyum sağlama ve taraftarlarının düşkırıklığına uğrama ihtimali artar. Genellikle, şirket görevlilerinin kişisel görüşleri ve değerleri şirket politikasında önem taşımaz. Hissedarlar ve irak p mali piyasalar genellikle tercihleri dayatırlar ve şirket sorumluluğu kampanyalarında yer alanlar anlamasa bile, şirket görevlileri bu gerçeği anlarlar. Şirket karşıtı kamusal bir kampanya şirketin bilançosu üzerinde, eleştirenlerin karşı çıktıkları politikanın olumlu etkisinden daha büyük olumsuz bir etki yarattığı zaman, şirket görevlileri de pekâlâ yumuşayabilirler. Kampanyayı yürütenler seçilmiş görevlileri ve onların atadıkları kişileri şirketleri topluluğa hesap vermeye ve şirket kârları üzerindeki etkisine bakmadan çevre sorunlarına önem vermeye zorlayabilirlerse, daha iyi olur. *Ancak acil hedef daima* şirket iktidarını azaltmak ve yurttaş iktidarını artırmak olmalıdır. Şirket iktidarı asla meşru ya da kaçınılmaz görülmemelidir. Ve piyasa rekabeti tarafından yönlendirilen özel şirketler kamu çıkarına ters düşen davranıştan paçayı kurtarma çabasını şirket sorumluluğu hareketinin kazanabileceği savaşlara aldırmadan sürdürecekleri için, nihai hedef hayatlarımıza bütünüyle hük-

meden şirket iktidarından kendimizi kurtarmak olmalıdır. Bu nedenle, şirket hesap verebilirliği hareketinin liderleri, taktik ya da stratejik nedenlerden ötürü, bizatihi şirketlerin tamamen ortadan kaldırılması çağrısında bulunamasalar da, bunu yapanları ya da kapitalizmin nihai olarak ortadan kaldırılması gerektiğini öne sürenleri asla eleştirmemelidirler.

C. ÇEVRE HAREKETİ

Emek hareketi ve çevre hareketi tarihsel olarak iki farklı hareket olarak gelişti. Birbirini müttefikten çok düşman olarak görmeleri için başka nedenler de vardır. Gördüğümüz gibi, emek hareketinin bir dayanağı makroekonomik tam istihdam siyasetleri olmuştur. Ancak tam istihdam barış hareketini yabancılaştırarak "askeri Keynesçilik" aracılığıyla sürdürülebildiği gibi, çevre için yıkıcı, çevre hareketini yabancılaştıran yöntemlerle de sürdürülebilir. Kuşkusuz tam istihdam makro politikaları askeri sanayi sektörünü geliştirmeyen ya da çevre yıkımını ağırlaştırmayan yöntemlerle sürdürülebilir. Ama ne yazık ki, örgütlü emeğin tam istihdam hedefini izlemesi her zaman böyle olmamıştır. Aynı şekilde, çevre hareketi içindeki öncü örgütler iktisadi refah artışı ile maddi çıktı artışı arasında ayırım yapamayan büyüme karşıtı tutumları benimsediği zaman ve çevre örgütleri çevre dostu uygulamalara geçişin maliyet külfetini işçilere ve yoksullara adil olmayan biçimde dayatan siyasetler önerdikleri zaman, iktisadi adalet için savaşan hareketleri yabancılaştırırlar ve çevre hareketinin bir orta sınıf beyaz hareket olduğu suçlamasını, kendi kendini doğrulayan bir kehanet haline getirirler. Gene, çevrenin korunması ve onarılması için işten fedakârlık yapmayan ve yoksulluğu artırmayan yöntemlerle savaşılabilir,[8] ama ne yazık ki bu her zaman bu şekilde gerçekleştirilmemiştir.

8. Kaynakları bir endüstriden diğerine aktarmak daima ayarlama maliyetlerine yol açar, ancak yeni üretim örüntüsü toplumsal olarak daha faydalı olacaksa ve ayarlama külfetinin adil biçimde paylaşılmasını sağlayacak bir "dönüştürme" planı varsa, bu maliyete değer. Seymour Melman askeri dönüşme alanında erken bir öncü oldu. Bkz. Seymour Melman, *Demilitarized Society: Disarmament and Conversion* (Harvest House, 1988). Ann Markusen ve Catherine Hill, *Converting the Cold War Economy: Investing in Industries, Workers, and Communities*'de (EPI, 1992) insani ve fiziksel sermayeyi askeri sektörden ulaşım ve konut sektörlerine kaydırmak için özet bir plan geliştirdiler. Aynı şekilde. istihdam yaratırken çevreyi gözden çıkarmamak bir iyi dönüştürme planı uygulama meselesidir. Barışçı üretime ya da çevre dostu ürünlere ve teknolojilere dönüşümün zorunlu olarak iş kaybına yol açacağı görüşü, dönüşümün maliyetlerini azaltmak ve onları adil biçimde paylaşmak için bir dönüştürme planı ihtiyacı kabul edilerek son verilebilecek bir siyasi kandırmacadır.

Sadece emek ve çevre hareketleri arasında daha iyi ilişkilerin nasıl geliştirileceği değil, bütün ilerici toplumsal hareketler arasında dayanışmanın nasıl artırılacağı da 14. kısımda araştırılacaktır. Ancak bu yönde atılan bir ilk adım, her toplumsal hareketin diğerini, hedefleri ve amaçları kendi hedef ve amaçlarından daha önemsiz olmayan meşru, bağımsız hareketler olarak kabul etmesidir. Hiçbir ilerici toplumsal hareket bir diğerinin hedeflerini kendi gündeminin şemsiyesi altına aldığı iddiasında bulunmamalı, öteki toplumsal hareketlerin önceliklerini belirlemeye kalkışmamalıdır. Dolayısıyla serbest piyasaların ve kâr için üretimin çevre üzerindeki yıkıcı etkilerini önleyecek iktisadi reform programlarını tartıştığım zaman, bu reformlar için yapılacak kampanyaların çevre hareketleri ve örgütlerinden çok, ilerici iktisadi hareket ve örgütler tarafından denetlenmesi gerektiğini önermiş olmuyorum. Ne de iktisadi reformların çevre hareketinin bütün gündemini kapsaması gerektiğini önermiş oluyorum. Bununla birlikte, aşağıda tartışılan iktisadi reformlar çevre için yıkıcı rekabet ve hırs ekonomilerinin yerine sürdürülebilir bir adil işbirliği ekonomisini geçirmek için verilen mücadelenin önemli bir parçasıdır. Bu siyasetler çevreyi korumayacak ve muhafaza etmeyecektir, ancak kapitalizm sürdükçe çevresel tahribatın hızını azaltabilir.

Düzenleme

ABD'de çevrenin korunmasındaki hâkim yaklaşım, onu kötüleyenlerin "komuta ve denetim" (KVD) düzenlemesi demekten hoşlandıkları uygulama olmuştur. Bu, otomobillerde katalitik konvertörler gibi belirli bir teknolojinin zorunlu kullanımı ya da açık ocak yöntemiyle maden çıkarma gibi belirli bir teknolojinin yasaklanması ya da DDT gibi belirli ürünlerin kullanımını yasadışı hale getirme biçimini alabilir. Başka örneklerde, çevre yetkilileri belirli bir kirlilik unsurunun çevreye yayılımını önemli ölçüde azaltmanın gerekli olduğuna karar verdikleri zaman, düzenleyici yaklaşım istenilen azaltma oranı ne olursa olsun, kirlilik yaratan herkesin yayılımları o oranda azaltmasını gerektirmektedir.

Bu türden düzenlemeye karşı öne sürülen başlıca görüşler şunlardır: (1) *Bunlar tüm kirliliği belli* düzeyde azaltmak için gerekli olan toplumsal maliyeti en aza indiremeyebilirler ve (2) firmalara yayılımları kararlaştırılan miktardan daha fazla azaltabilecek yeni teknolojiler geliştirmeleri için hiçbir özendirici sağlamazlar. Kararlaştırılandan daha temiz yeni teknolojiler geliştirmek mümkün olduğunda ve kirliliği

azaltma maliyeti farklı kirlilik unsurlarında farklı maliyetler getirdiğinde en zor örneklerle karşılaşırız. Örnek vermek gerekirse, iki kirlilik unsurundan birinin yayılımları diğerinin yarı maliyetine azaltabiliyorsa, maliyetleri daha yüksek olan kirleticinin, yayılımları, daha düşük maliyetleri olan kirleticiyle aynı oranda azaltması verimsiz olur. Bu durumda eşit oranlı indirimler daha yüksek bir toplam maliyetle sağlanır. Yayılımları daha ucuza azaltabilen kirleticinin yayılımı daha fazla azaltmasının maliyeti öteki kirleticinin ödediği maliyetten düşük olmadığı müddetçe bu durum geçerlidir.

Kirliliği azaltma maliyeti kirleticiler arasında farklılaştığı zaman, bütün kirleticiler için eşit oranda azaltma gerektiren düzenlemelerin toplam maliyetleri en aza indiremediği olgusu inkâr edilemez. Ancak bu türden düzenlemelerin ne kadar verimsiz olacağı, farklı kirleticilerin ne kadar farklı maliyetlerle karşılaştığına bağlıdır. Kirliliği azaltma maliyetlerinin yakın olması halinde, eşit oranlı azaltmalar aşağı yukarı kirleticilerin yayılımları farklı oranlarda azaltmalarına izin veren kirlilik vergileri ve alınıp satılabilir kirlilik kotaları gibi alternatifler kadar verimlidir ve düzenlemeler onları en cazip siyaset haline getiren önemli ideolojik ve siyasi avantajlara sahip olabilir.

Kirlilik vergileri ve alınıp satılabilir kirlilik kotaları

İktisatçıların çoğu, piyasa yanlısı iktisatçıların "piyasa temelinde çözümler" ya da "mali özendiriciler" demekten hoşlandıkları şeyden yanadırlar. Mali özendiricilerin yeni versiyonu alınıp satılabilen kirlilik kotalarıdır. Bunun eski versiyonu kirlilik vergileridir. Kirlilik vergilerinin mantığı tıpkı kat emek ve hammadde kullanmanın maliyetini hesaba katmak zorunda oldukları gibi, üreticileri yarattıkları kirlenmenin topluma maliyetini dikkate almaya zorlamaktır. Piyasa onların kullandıkları emeğin ve hammaddenin bedelini ödemelerini sağlar, ancak hükümet zorunlu bir kirlilik vergisi koymadıkça, üreticiler yol açtıkları kirliliğin neden olduğu zararın bedelini ödemezler. Sonuç olarak, serbest piyasada üreticiler kârlarını azamileştirmek için kirliliğin toplumsal maliyetini göz ardı ederler. Bir kirlilik vergisi aksi halde ihmal edilen piyasa dışı etkiyi üreticilerin hesaba katacakları şekilde içselleştirmeye çalışır.

Kirletenlerin hepsi her yayılım birimi için aynı vergiyi ödedikleri zaman, kirliliği azaltma maliyetleri daha düşük olanlar, yayılımları azaltmayı, daha yüksek maliyetleri olanlara kıyasla kendi çıkarlarına uygun bulacaklardır. Bu, kirlilik vergilerinin, kirliliğin azaltılmasını

kirletenler arasında uygun biçimde dağıtarak, toplam azalmanın maliyetini asgariye indireceği anlamına gelir. Kirliliği ne kadar azaltmış olurlarsa olsunlar kirletenlerin yeni, daha az kirlilik yaratan teknolojiler geliştirmeleri için özendiricilerin olduğu anlamına da gelir. Kirlilik vergileri aynı zamanda kirletenin ödemesini sağlar ve kirletenin, başkalarına verdiği zararın bedelini ödemedikçe kirletme hakkına sahip olmadığı anlamına gelir. Ne yazık ki, 8. kısımda açıklandığı gibi, bir piyasa ekonomisinde kirletmenin ne kadar zarara yol açtığını belirleyen hiçbir doğal mekanizma yoktur. Piyasa kirlilikten kaynaklanan zarara ilişkin hiçbir niceliksel değerlendirme sağlamaz. Bu nedenle, kirlilik vergisinin ne kadar yüksek olduğunu bilmenin hiçbir yolu yoktur.

Hiçbir nesnel kıstası olmayan güçlü şirketler vergi oranını belirlemesi gereken siyasetçilere seslerini duyurmak için kendileri kadar güçlü olmayan çevreci gruplarla rekabet halindedirler. Sonuç önceden kestirilebilir: Kirlilik vergisi daima çok düşük tutulur, çok daha fazla kirliliğe yol açar.

Alınıp satılabilir kirlilik kotası fikri bile sadece kısa bir süre öncesine kadar çevreci eylemcilerin çoğu için büyük bir haksızlıktı. Gene de Environmental Defense Fund/EDF [Çevre Savunma Fonu] gibi ana akım çevre grupları pek çok durumda bu yaklaşımı benimsemişlerdir. Geniş çapta incelenen, Environmental Protection Agency/EPA [Çevre Koruma Ajansı] alınıp satılabilir sülfür dioksit kota programı da bu durumlardan biridir. Daha şaşırtıcısı, bazı militan çevre eylemcileri de kotaları vergilere tercih ettiklerini dile getirmişlerdir. Siyaset basittir. Eğer biri x birim kirlilik unsuru yayıyorsa, bu kirlilik unsuru için x kadar kotaya sahip olmalıdır. Kotayı aşan yayılımlar, tıpkı sürücü belgesi olmadan araba kullanmak gibi yasanın ihlalidir ve cezaya tabidir.

Alınıp satılabilir kirlilik kotaları kirleticileri kirlilik vergisinin yaptığı tarzda davranmaya yöneltir. Daha fazla kirletmek istersem daha fazla kotaya sahip olmam gerekir. Yeterince kotaya sahip değilsem, "kirlilik kotaları piyasası"ndan daha fazlasını satın almam gerekir ki bu da masraflıdır. Ancak istediğim kadar kirletebilmem için yeteri kadar kirlilik kotam olsa bile kirletmek benim için masraflıdır, çünkü ne kadar kirletirsem kâr sağlamak için izin piyasasındaki başkalarına o kadar az kota satabilirim. Her iki durumda da daha fazla kirletmenin bir fırsat maliyeti vardır. Ve eğer bir ton kirlilik kotasının fiyatı bir ton kirlilik vergisiyle aynı olursa, daha fazla kirletmenin fırsat maliyeti her iki durumda da aynıdır. Bu bir kez kabul edildiğinde, taraftarların kirlilik kotasının kirlilik vergileriyle aynı verimlilik avantajına yol açtığını neden öne sürdüklerini anlamak kolaydır. Daha temiz teknolojiler

geliştirmek için daima bir özendirici vardır, çünkü iş dünyası daha az kirlilik kotası satın almak (ya da daha çok satabilmek) zorunda kalacaktır. Ve kirliliği azaltma maliyeti düşük olan firmalar, maliyeti yüksek olan firmalardan daha fazla kirliliği azaltacaklardır, çünkü birincisi yayılımları azaltmayı daha ucuz bulacak ve o kadar çok kota satın almaktan kaçınacaktır (ya da daha fazla kota satabilecektir); ikincisi ise kirliliği sürdürmeyi daha ucuz bulacak ve ekstra kotaların bedelini ödeyecektir (ya da daha az ek izin satacaktır).

Aslına bakılırsa, alınıp satılabilir kotaların bir çeşitlemesi kirlilik vergisiyle tam olarak aynı sonuçları verir. EPA'nın belirli bir kirlilik unsurunun yayılımında %20 oranında bir azalma istediğini düşünelim. Böylece ton başına x dolar kirlilik vergisi ödeyebilirler ve toplam kirliliğin %20'den daha çok mu yoksa daha az mı düştüğüne bakabilirler. Eğer daha az düşüyorsa, vergiyi %20'lik bir azalmaya ulaşılana dek yükseltebilirler. Eğer x dolarlık bir vergi kirliliği %20'den daha fazla düşürüyorsa, vergiyi %20'ye ulaşılana kadar düşürebilirler. Yetkililer deneme yanılma yoluyla kirliliği %20 oranında azaltabilirler. Diyelim ki, y dolar kadar vergi %20 azalma sağlıyor. Alternatif olarak yetkililer, şimdiki halde kaç ton kirlilik çevreye yayılıyorsa onun %80'i için kirlilik kotası açıp bu kotaları halka açık ihaleye çıkarabilirler. Piyasa "küçüklüğünün" ya da daha büyük piyasa gücüne sahip olanların stratejik davranışlarının neden olduğu hiçbir sorun yoksa, kotalar ihalede y dolara satılacaktır; kamu yetkilileri ton başına y dolara eşit bir kirlilik vergisinden sağlayacakları kadar gelir toplayacaklardır; her kirletici kirlilik vergisine ödeyeceği kadar kirlilik bedeli ödeyecektir; kirliliği azaltma maliyeti düşük olanlar, yayılımları tam olarak ton başına y dolar kirlilik vergisi uyarınca yapacakları miktarda azaltacaklardır. Kuşkusuz, sadece önceki düzeylerin %80'i kadar kirlilik kotası satın aldığımız için, aynı düzeyde, %20 oranında toplam kirlilik azalması sağlamış oluruz. O halde kirliliğe yol açan şirketler neden kirlilik kotalarını kirlilik vergilerine değişmez biçimde tercih ederler? Çevre eylemcilerinin çoğu neden kirlilik vergilerine kıyasla kirlilik kotalarından nefret ederler? Ve neden yakın zamanlarda pek az çevreci kota programlarını onaylamaya karar vermiştir?

Çevrecilerin çoğunun kota programlarına karşı çıkmalarının bir nedeni, satılabilir kotalar ihaleye çıkarılabilecekken, bunun yapılmamasıdır. Bunun yerine onlara genel olarak geçmişte kirletmiş olanların hiçbir şey ödemeyecekleri söylenecektir. Aslına bakılırsa, kirlilik kotalarının dağıtılmasında *eski usul* olarak bilinen en yaygın yöntem bir şirketi geçmişte ne kadar kirlettiğine göre belirlenecek kotalarla ödül-

lendirmektir. Örnek vermek gerekirse, düzenleyici yetkililer yayılımın %20 oranında azaltılmasını isterlerse her kirletici için geçen yıl yaydıkları kirliliğin %80'i kadar kota açarlar. Eski usul formüller uyarınca, sadece tüm kirletenler hiçbir şey ödememekle kalmazlar, en büyük suçlular en büyük kotayı alırlar ve kullanmadıkları kısmı herhangi birine kârlı biçimde yeniden satabilirler! Başka deyişle, izin piyasası hükümet tarafından kirletenlere bedava teslim edilen kotaların yeniden satıldığı bir piyasadır ve eski usul temelinde işletilen alınıp satılabilir kota programları, kirleten öder ilkesine tamamen ters düşer.

Çevrecilerin kota programlarından hoşlanmamalarının bir diğer nedeni, açılan kotaların sayısı kirlilikte önemli bir azalma sağlayacak ölçüde düşük olabilecekken (kirliliği daha fazla azaltmanın marjinal toplumsal maliyetini daha fazla azaltmanın marjinal toplumsal faydasına eşit olduğu noktaya kadar ideal biçimde azaltacakken) böyle olmamasıdır. Kotalar bedava açılsa bile, kirletenlerin kota satın alması zorunluluğu üretim maliyetlerini kota öncesi düzeylere çıkaracaktır. Bu nedenle, iş topluluğu kirlilik vergilerinden çok, bedava kotalar için lobi yapacaktır, ama aynı zamanda daha büyük miktarda kirliliği yasal hale getirmek üzere daha büyük kotalar için de lobi yapacaklardır. Dolayısıyla, toplumsal olarak etkili azaltma düzeylerinin alınıp satılabilir kirlilik kotası programları aracılığıyla sağlanacağına inanmak için hiçbir sebep yoktur.

Nihayet, piyasa küçüklüğü ve piyasa gücü gerçek dünyadaki kota piyasalarında yaşanan sorunlardır. İktisat terörisyenlerinin bu sorunlar yokmuş gibi davranmaları ve mükemmel biçimde çalışmaları halinde kota piyasalarının kirlilik vergileriyle aynı sonuçları verebileceği çıkarsamasında bulunmaları gayet kolaydır. Ancak kota piyasaları hemen denge durumuna gelmezse ya da büyük oyuncular stratejik olarak satın alır ve satarlarsa (örneğin, yeni firmaların kendi endüstrilerine girişlerini sınırlandırmak için kota alırlarsa) kota programı eşit bir kirlilik vergisinden daha az etkili olacaktır. Dolayısıyla, kota piyasasına ilişkin elverişli varsayımlar doğrulanmadığında, alınıp satılabilir kirlilik kotası, kirlilik vergilerine kıyasla ciddi teknik dezavantajlara sahiptir. Kirlilik vergilerindeyse, işlerin kötü gidebileceği kota piyasası yoktur.

EDF'nin [Çevre Savunma Fonu] alınıp satılabilir kirlilik kotası programlarını desteklemek için harekete geçtiğine, çünkü bunun iş dünyası için kirlilik vergileri ya da düzenlemeden daha uygun olduğuna inanıyorum. EDF bunun kirliliğin azalmasına şirket muhalefetini azaltacağını umdu. Aslında EDF "bükemediğin eli öp," kararına vardı.

EDF kirliliği azaltmanın külfetini iş dünyasından alarak vergi mükellefine aktaran bir siyaseti tercih etti ve böylece kirliliği azaltma miktarını azamileştireceğini, iş topluluğunun da buna uyacağını umdu. Bu siyasi stratejinin ilerici iktisadi değişim hareketinde yer alan pek çok kişinin yanı sıra diğer çevre örgütleri ve eylemcilerden de pek çok kişinin ateşini düşürmesine şaşmamalı. Daha militan çevre gruplarından bazıları da alınıp satılabilir kota programlarına duydukları sempatiyi dile getirmişlerdir, ancak farklı bir sebeple. Kota (yeniden satış) piyasasında kotaları satın almak isteyen herhangi biri, cüzdanı dolu çevre örgütleri dahil olmak üzere bunu yapmakta serbesttir. Kirlilik yaratmayı düşünmeyen birinin bir kirlilik kotasını neden satın alacağı sorulabilir, ancak kotalar, tıpkı taslak kartları gibi yakılabilir ve böylelikle kirlilik miktarı, programın öngördüğü düzeyin altına indirilecek şekilde azaltılabilir. Bir vergi programında, çevrecilerin vergiyi mümkün olduğu kadar yükseltmek için bütün siyasi nüfuzlarını kullandıktan sonra yapabilecekleri bir şey yoktur. Ancak çevreci örgütler bir kota programında kota sayısının mümkün olduğu kadar düşük düzeyde tutulması için siyasi nüfuzlarını kullandıktan sonra, kendi mali kaynaklarını yayılımları daha da azaltmak amacıyla kotaları satın alıp yok etmek için kullanabilirler. Kirliliği azaltmak için size iki ayrı şans verdiğini düşündüğünüz bir programı onaylamak ayartıcı olsa da, çoğu çevreciyle birlikte ben de bu stratejinin naif olduğunu düşünüyorum. Devlet Green Peace veya Nature Conservancy örgütlerinin açılan kotaların %z'sini satın alıp yok etmekte olduklarını anladığı zaman, sadece %z kadar daha fazla kota açar ve çevre hareketinin parası ücretten muaf izinleri hiçbir fayda sağlamayacak şekilde piyasaya süren kirletici şirketlerin ceplerine gider. Limitleri korumak için yağışlı bölgeleri ve yağmur ormanlarını satın almak, hükümetin daha fazlasını çıkarabildiği kirlilik kotalarını yok etmek için satın almaktan daha iyidir.

Siyasi strateji

Çevre yıkımını çevre onarımına dönüştürmek için iki şey gereklidir: (1) Çevrenin kötüye kullanımına yol açan mevcut özendiriciler onu korumak ve onarmak için etkin özendiricilerle değiştirilmelidir; ve (2) bu değişiklikleri gerçekleştirmek için yeterince kararlı ve yeterince güçlü bir siyasi koalisyon oluşturulmalıdır. Sekizinci kısımda açıklandığı gibi, ancak katılımcı ekonomiye benzer bir şey birinci görevi tam olarak yerine getirilebilir. Ne var ki, marjinal zararlara eşit kirlilik vergileri, özellikle tahrip edici ürün ve teknolojileri yasaklayan düzenle-

meler ve kritik ekosistemlere serbest girişin yerine kamu gözetimini geçirmek, kâr için üretim ve piyasa sistemi sürerken de özendiricileri ve sonuçları önemli ölçüde değiştirebilir. Kısaca ifade etmek gerekirse, çevre yıkımını onarıma dönüştürmeye başlamak, varlıkları olmazsa olmaz görülen şirketlere karşı çıkmayı ve piyasa güçlerinin hâkimiyetini dizginleyen siyasetler uygulamayı gerektirir. Bu bir kez kabul edildiğinde, şirketlere cazip gelecek oluşumlarla ikinci görevin üstesinden gelmenin ve piyasa yanlısı bir ideolojiyi benimsemenin nihai olarak bindiğimiz dalı kesmek olduğu anlaşılmış olur. Piyasa karşıtı retorik bazı kulaklara ulaşabilse de, şirketlere verilen tavizler onların muhalefetini bir ölçüde azaltabilse de, bu yaklaşım asla çevreyi koruyacak bir koalisyon üretmeyecek, bunun yerine, ilk planda çevre yıkımını yönlendiren güçlerin iktidarını artıracaktır.

Çevreyi koruma hareketi piyasa güçlerinin yerine kamu gözetiminde demokratik planlamayı geçirmeye çalışmalıdır. Ve çevrenin korunması için yapılan koalisyon çevre yıkımından en fazla zarar görenlerden, yani sıradan insanların oluşturduğu geniş çoğunluktan ve özellikle de bu çoğunluk içindeki en yoksullardan kurulmalıdır. Yoksul topluluklar daha güçsüz olduklarından, "arka bahçemde olmaz" (ABO) denilen siyasi oyunda genellikle pek başarılı olamazlar. Bu nedenle yoksul topluluklar genellikle çevre yıkımının en büyük kurbanlarıdırlar.[9] Ancak yoksul ve sıradan insanların, çevrenin korunup onarılması kadar, işe, konuta, ulaşım araçlarına ve ucuz enerji kaynağına da ihtiyaçları vardır. Çevre hareketi sıradan insanların diğer hayati çıkarlarını tehdit eden taleplerde bulunursa, çevreyi korumak ve onarmak için yeterince güçlü bir koalisyonu asla kuramayacaktır. Ve çevre hareketi insanların başka ihtiyaçlarını karşılamak için savaşan ilerici hareketleri desteklemedikçe, bu hareketlerin onların davalarını savunacaklarını ve çevre gündemini harekete geçirecek bir güç katacaklarını beklemek pek mümkün olamaz.

Faydaların yanı sıra önemli maliyetlerin de sürdürülemez iş ve tüketim örüntülerinden sürdürülebilir olanlara geçişle ilişkili olduğunu kabul etmek, çevre koalisyonu içinde ihtiyaç duyduğumuz sıradan insanların maliyetleri yüklenmek zorunda kalmaktan korunmalarını sağlamak esastır. Eğer kömür madencileri ve otomobil işçileri çevre için yıkıcı olmayan yeni işler bulunarak zararları karşılanıp yeniden eğitilirlerse, karbon vergilerine karşı çıkma ihtimalleri azalacaktır. Eski

9. Yoksul toplulukların çevre yıkımına karşı verdikleri mücadelelere ilişkin mükemmel bir inceleme için bkz. Joan Martinez-Alier, *The Environmentalism of the Poor* (Edward Elgar, 2002), özellikle 5, 6, 7 ve 8. bölümler.

semtlerde makul fiyatlı yeni konutlar mali destekle sağlanabilirse, iyi konutlara ihtiyaç duyan genç aileler yayılmanın metropol alanları kuşatan çiftlikleri ve yeşil alanları yok etmesini engelleyen yerleşim önlemlerine karşı çıkmayacaklardır. Eğer çiftçilere kendi topraklarında imar hakkı karşılığında devretme hakları tanınırsa, akıllı büyümenin gerektirdiği çiftlik topraklarının küçültülmesi için yapılacak uygulamalara karşı çıkma ihtimalleri azalacaktır, çünkü kendilerinden mali bir külfete girmeleri istenmeyecektir. Eğer kamu ulaşım sistemi yeterli ve ucuz ise insanların trafik sıkışıklığına çözüm olarak geniş otoyollar talep etme ihtimalleri azalacaktır. Eğer FICA vergileri azaltılırsa, yerel hava ve su kalitesinin yanı sıra iklim değişikliği üzerindeki olumsuz etkileri içselleştirmek için otomobil ve akaryakıt vergilerinin yükseltilmesine insanların karşı çıkma ihtimalleri azalacaktır. Çevrenin korunması hiçbir maliyeti olmadığı için değil, faydaları maliyetlerine ağır bastığı için verimlidir. Ancak bu, faydalı değişikliklerden olumsuz biçimde etkilenecek olan *herkesin* uğradığı zararların tamamen tazmin *edilebileceği* ve başkaları için bazı olumlu faydaların gene de var olacağı anlamına gelir. Çevre hareketi içindeki stratejistlerin aksi halde zarar görebilecek olan farklı sıradan insan kategorilerine tam tazminat *ödeyecek* siyasetler oluşturmaları, çevre yıkımını durduran siyasetler oluşturmaları kadar önemlidir. Aksi halde, çevrenin istismarını fiilen durduran siyasetleri dayatacak güçlü bir koalisyon asla olmayacaktır.

D. TÜKETİCİ HAREKETİ

İlk kapitalizm karşıtı reform hareketi emek hareketidir. Sendikalar, işçileri işverenlerin sömürüsüne karşı korumak için gelişti. Şirket karşıtı reform hareketi (iş statülerine bakılmaksızın) bütün yurttaşları denetimsiz şirket gücünün istismarından korumak için gelişti. Çevre hareketi, insanlar nihayet kârın azamileştirilmesinin ve piyasa güçlerinin hayatın sürmesini sağlayan biyosferi tahrip etmekte olduğunu anladıkları zaman gelişti. Tüketici hareketi ise alıcıları şirket üreticilerinin sağladıkları avantajdan korumak için gelişti. ABD'deki pek çok örgüt tüketici çıkarlarını savunmakta ve Food and Drug Administration (Gıda ve İlaç İdaresi) gibi devlet kurumlarını tüketicileri şirket istismarından korumak için güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Bu kurumların en önemli ikisi, Consumer Federation of America, CFA [Amerika Tüketici Federasyonu] ve Public Interest Research Groups, PIRGs [Kamu Çıkarı Araştırma Grubu] ağıdır.

1968'de örgütlenen CFA 285'ten fazla tüketici danışmanlık ve eğitim örgütünü, kredi kuruluşlarını, kırsal elektrik kooperatiflerini ve emlak kooperatiflerini kapsamakta ve toplam üye sayısı 50 milyonu aşmaktadır. CFA, araştırmaları derleyen, konferanslar örgütleyen, raporları ve broşürleri yayımlayan, basın duyurularını yayan, Kongre'de, Beyaz Saray'da, federal ve eyalet düzenleme kurumlarında tüketiciler adına lobi faaliyetlerini yürüten profesyonel insanların çalıştığı ve örgütlerin harç ödeyen üyelerinin oyuyla seçilen bir yönetim kurulu tarafından yönetilmektedir. Bırakın kapitalizm karşıtlığını, şirket karşıtı bile olmadan tüketicilerin çıkarlarını şirketlere karşı korumak için çalışan, eğitim ve danışmanlık sağlayan temkinli bir örgüttür. CFA, bankalar, sigorta şirketleri ve gayri menkul komisyoncuları tarafından pazarlanan mali hizmetlerden tüketicileri korumayı amaçlayan danışmanlık kampanyaları yürütmektedir. CFA, telefon, elektrik ve doğalgaz piyasalarında daha fazla rekabet için kampanyalar düzenler. CFA ev ürünlerinin güvenliğini artırmak için Consumer Product Safety Commission [Tüketici Ürünleri Güvenlik Komisyonu] nezdinde lobi faaliyetleri yürütür. CFA, yeni ve kullanılmış araba satışlarında daha fazla açıklığı ve hava taşıma şirketleri arasında daha fazla rekabeti savunur. Ve CFA, "ABD Gıda ve İlaç Yönetimi'nin dürüstlüğünü ve etkinliğini korumak" ve özellikle gıda maddelerini özellikle bakteri bulaşımından korumak için kampanyalar yürütür.[10]

1971'in başlarında ABD otomobil şirketlerini daha güvenli arabalar imal etmeye zorlamak için Ralph Nader ve kampanyasıyla işbirliği yapan tüketici danışmanları, Public Citizen'i kurdular ve farklı eyaletlerde PIRG'leri kurmaya başladılar. 1983'te eyalet PIRG'leri, "eyalet başkentlerinde kamu çıkarını korumak için çalıştığı kadar, ülkemizin başkentinde kamu sermayesinin bekçisi olarak hareket edecek" bir US-PIRG kurdular.[11] Public Citizen ve PIRG'ler kendilerini, daha eski ve daha yerleşik işçi hareketini tamamlayan, şirket istismarına karşı açılan ikinci bir cephe olarak gördüler. Public Citizen ve PIRG'ler çevre ve seçim reformunu ve sağlık hizmeti sorunlarını da kapsayacak şekilde ilgi odaklarını genişlettiler. Bununla birlikte, Public Citizen ve PIRG'ler kendilerini "kâr gözetmeyen, tüketici danışmanlığı örgütleri" olarak tanımlarlar ve kredi kartı faiz oranlarının, ATM hizmetlerinin düzenlenmesi ve tüketicilerin kredi hilelerinden korunması, genetik

10. CFA, yayınları ve programları hakkında daha fazla bilgi için bkz. www.consumerfed.org.

11. PIRG, yayınları ve programları hakkında daha fazla bilgi için bkz. www.pirg.org Public Citizen ve kampanyaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. www.publiccitizen.org.

olarak dönüştürülmüş gıda maddelerine uyarı etiketi konulması, etkili ve etkisiz ilaçlar ve özümleme kapasitesi yüksek tamponların yol açtığı toksik şok sendromu tehlikesi için tüketicilere tavsiyelerde bulunulması, silikon göğüs naklinin sınırlandırılması, hava yolları yolcularının fazla rezervasyondan korunması, araba ve kamyonlarda hava yastıklarının kullanılması ve başı koruyan önlemlerin alınması, bu araçların kadınlar ve çocuklar için güvenli hale getirilmesi, oyuncak güvenliğinin artırılması ve oyun malzemeleri için hazırlanan güvenlik yönergelerinin güçlendirilmesi, tüketici mahremiyetinin korunması ve kimlik bilgileri hırsızlığına karşı savaşılması için açtıkları kampanyalarla tüketiciyi koruma çabasını sürdürmektedirler. CFA esas olarak kendi üye örgütleri tarafından ödenen harçlarla finanse edilen bir üyelik örgütüyken, PIRG şubeleri kapı kapı dolaşıp anket yaparak ve bağış toplayarak kendi fonlarını toplar ve üye kaydederler. PIRG stratejisi ve kampanyaları ücretli profesyonel görevlilerce planlanır, ama genellikle bir ya da iki yıl kadar "asgari ücret" ve sigorta karşılığında PIRG örgütçüleri olarak çalışan yeni üniversite mezunları tarafından yürütülür.

CFA, Public Citizen ve PIRG'ler gibi örgütler genellikle tüketicilere yardımcı olma konusunda iyi bir şansa sahip oldukları yerlerde kampanya düzenlemek için profesyonel, uzman çalışması yürütürlerken, genelde tüketimcilik sorununa ilişkin pek az şey söylerler. Reformist tüketici örgütlerinin bile, sadece reklamcılık endüstrisinin tüketimciliği artırma yollarına itiraz etmek için değil, bizatihi piyasa sistemi içinde insanların kendilerini tatmin etme çabalarını gerçek çıkarlarına ters düşecek şekilde bireyci tüketime yönlendiren temel eğilimleri de eleştirmek amacıyla seslerini yükseltememeleri için hiçbir sebep yoktur. Juliet Schor'un kitapları, *The Overspent American* ve *Do American Shop Too Much?* insanları kendi çıkarlarına ters düşen tüketici hayat tarzlarına yönelten bütün güçlere karşı sürekli bir kampanyanın en önemli parçası olarak görülmelidir ve CFA, Public Citizen ve PIRG'ler gibi tüketici danışmanlığı yapan daha eski örgütler, tüketimciliğe karşı yürüttükleri kampanyalarda, kâr gayesi gütmeyen görece yeni bir tüketici danışmanlığı örgütü olan, "Amerikalıların hayat kalitesini artırmak, çevreyi korumak ve toplumsal adaleti sağlamak için tüketim tarzlarını değiştirmelerine yardımcı olmaya adanmış"[12] Center for a New American Dream, CNAD [Yeni Bir Amerikan Rüyası Merkezi] ile eşgüdüm sağlamalıdırlar. Tüketicileri fazla ödemekten ya da defolu ürünler satın almaktan korumak ile onları Amerikan kapitaliz-

12. Center for the New American Dream'in programlarına ve yayınlarına ilişkin daha fazla bilgi için bkz. www.newdream.org.

mindeki çıkarlarına ters düşen sistematik bir tüketici eğiliminden kurtarmak arasında hiçbir çelişki yoktur. Radikaller tüketici hareketi içinde çalıştıkları zaman bu daima vurgulamamız gereken önemli bir temadır.

Genellikle CFA'dan daha eylemci olsa da, PIRG'ler kesinlikle kapitalizm karşıtı olmayan örgütlerdir ve sapına kadar hiyerarşik olabilirler. Düşünsel bakımdan daha iddialı ve uzak görüşlü olmakla birlikte CNAD tipik bir kâr gayesi gütmeyen, küçük eğitim örgütüdür; sıkı çalışan iyiliksever profesyoneller tarafından yönetilir ve STK topluluğunun gayet iyi bağlantıları olan, iyiliksever kıdemli üyeleri tarafından denetlenir. Her üç örgütte direktörler ve profesyonel kadrolar örgütlerinin hizmet ettikleri tüketicileri pek az kattıkları stratejik karar alma sürecine tek başlarına hâkimdirler. Öte yandan PIRG'ler'deki kapı kapı dolaşan genç örgütçüler ve bağış toplayanlar çok az ücret alan piyadelerden pek farklı değildirler. Bu durumda kapitalizm karşıtı eylemcilerin CFA, Public Citizen, PIRG'ler ve CNAD gibi reformist tüketici hareketleriyle ne işi olsun ki? Yanıt, aynı sebeplerden ötürü her ilerici iktisadi reform hareketinin inşasına yardımcı olmamız gerektiğidir. Tıpkı emek hareketi, şirket sorumluluğu hareketi ve çevre hareketi gibi, tüketici hareketi de, reformist bir liderliği olan reform örgütlerinin hâkim oldukları bir reform hareketidir. Bütün bu hareketlerin içinde çalışmamız gerekir, çünkü kapitalizmin korunması gereken mağdurlarının bulundukları ve kapitalist sömürü ve baskıya karşı çıkma iddiasında olanların etkin biçimde çalışmakta olduklarını haklı olarak görmek istedikleri yer buralardır. Bu hareketlerin içinde çalışmamız gerekir, çünkü açtıkları kampanyalar sıradan insanların kapitalizmin kendi sorunlarına nasıl sebep olduğunu öğrenebilecekleri yerlerdir. Bu hareketlerin içinde çalışmamız gerekir, çünkü bu hareketlere faal biçimde katılan insanlar, eğer zaferler pekiştirilip yaygınlaştırılacaksa, rekabet ve hırs sisteminin yerine bir adil işbirliği sisteminin neden geçirilmesi gerektiğini buralarda keşfedebilirler. Ve nihayet, yöre, eyalet ve ulus düzeylerinde tüketicilerin kendi çıkarlarını koruyacak örgütler kurmaları için çalışmalıyız, çünkü yetkin bir adil işbirliği sistemi içinde tüketici konseyleri ve federasyonları kurmak için gerekli olan insani ve kurumsal deneyimin buralardan sağlanması gerekir. Güçlü bir emek hareketi olmaksızın kendi iş hayatlarını gerçekten denetleyen işçi konseylerinin asla var olamaması gibi, öncelikle başarılı bir tüketici hareketi olmaksızın adil bir işbirliği sistemine fiilen katılacak tüketici konseyleri ve federasyonları da asla var olamayacaktır.

Kuşkusuz CFA, Public Citizen, PIRG'ler ve CNAD kendi kampan-

yalarını kapitalizm karşıtı derslere dikkati çekmek için yönetmezler. Ne de tüketicilere tükettiklerini gerçekten denetleyebilmelerinin tek yolunun, kendi araştırma ve geliştirme faaliyetlerini sürdüren ve katılımcı planlama sürecinde güçlü bir rol oynayan tüketici konseylerine ve federasyonlarına sahip olmak olduğunu anlatırlar. Ancak kapitalizm karşıtı eylemciler tüketici hareketi içinde tam bir adil işbirliği sistemini benimsedikleri zaman bu dersleri çıkarabiliriz. Kapitalizm karşıtı eylemcilerin tüketici hareketi içindeki reform örgütlerinin içinde ve dışında çalıştıkları zaman yüz yüze geldikleri açmazlar, emek hareketi, şirket karşıtı hareket ve çevre hareketi içinde yer alan reform örgütlerinin içinde ve dışında çalışan eylemcilerin yüz yüze geldikleri açmazlarla aynıdır. Ve bu açmazlarla başa çıkmanın en iyi yöntemleri de birbirine benzemektedir.

Kendi mesajımızı asla sansür etmemeliyiz. Bir tüketici sorunu ile kapitalizm arasındaki bağlantıya işaret etmenin önemli ve faydalı olduğuna inandığımız her defasında, asla tereddüt etmeden bunu yapmalıyız. Tüketici iktidarını pekiştirmek ve geliştirmek için tam bir adil işbirliği sisteminin neden gerekli olduğunu etkin biçimde açıklayabileceğimize inandığımız her defasında, bunu yapmalıyız. Tüketici hareketi içindeki belirli örgütler aklımızdan geçenleri söylediğimiz zaman bizi işe almıyorlarsa, bırakın öyle olsun. Biz de aklımızdan geçenleri söyleyebileceğimiz yerlerde çalışabileceğimiz tüketici danışmanlık örgütleri buluruz ya da kurarız. Bu örgütlerin kuruluşuna yardımcı olsak ve bu örgütlerin içinde aklımızdan geçenleri serbestçe söylesek bile, bunlar gene de kapitalizm karşıtı örgütler değil reform örgütleri olmaya devam edeceklerdir. Ve pek çok durumda faal olabilmek için, kuruluşuna yardımcı olduğumuz örgütler bile CFA'ya üye örgüt olarak katılmaya ya da özel bir kampanya açmak için PIRG'in örgütlediği bir koalisyona katılmaya ya da CNAD'la ortak bir eğitim projesi içinde yer almaya çalışabilirler. Bu durumlarda kendimizi, liderlikleri kapitalizm karşıtı mesajımıza karşı ayrımcılık yapsalar bile reform örgütleriyle birlikte çalışır durumda bulacağız.

Tüketici hareketi içinde çalışanlara üç ilkenin yol göstermesi gerekir. Bu ilkeler herhangi bir reform hareketi içinde nasıl çalışacağımız konusunda rehberlik etmesi gereken ilkelerden farklı değildir. Bu ilkeler şunlardır: (1) Kapitalizm karşıtı mesajımızın etkili olmasına ya da olmamasına başkalarının karar vermesine asla izin vermeyin. Bir sorunun bizatihi kapitalizmden köklendiğine işaret edebileceğimiz zamanı ve adil işbirliğini güçlendirmek için tasarlanan bir sistemin o sorunu nasıl daha iyi çözdüğünü etkin biçimde açıklayabileceğimiz zamanı

daima kendimiz belirlemeliyiz. Kuşkusuz reformcu tüketici örgütleri içinde birlikte çalıştığımız kişiler, bizim ortaya koyduğumuz çözümlemelere de katılmayacaklardır ve biz de bazen onlarınkine katılmayacağız. Ancak nasıl ki onların mesajlarını sansürlememize izin vermiyorlarsa, onların da bizim mesajlarımızı sansürlemelerine izin veremeyiz. Reform hareketleri içinde hangi mesajların daha çok, hangilerinin daha az önemli olduğu konusunda daima anlaşmazlıklar olacağı için, örgütlerin, koalisyonların, kampanyaların ve olayların içinde "mesaj zamanı"nın belirlenmesinde daima demokratik yordamlara uygun biçimde savaşmalıyız. Bu, kim daha büyük mali kaynakları denetliyorsa onun temsil edilmesi yerine, farklı mesajların taraftarlarının göreli sa-

yılarıyla orantılı temsil için savaşmaya varır. (2) Daima bir reformu gerçekleştirmenin en etkili yolunu sunacak, işe yarayan ittifaklar arayın. Kuşkusuz bizim bütün rekabet ve hırs sistemini bir adil işbirliği sistemiyle değiştirmek gibi başka hedeflerimiz ve önceliklerimiz vardır. Reform kampanyalarından başka faaliyetlere katılmamızın nedeni budur. Ancak reform örgütlerinden ve kampanyalarından uğruna savaşılan reformu kazanmanın yararından başka herhangi bir ölçüte bağlı olmalarını beklememeliyiz. Başka bir ölçüte göre davranmak dürüst olmayacaktır. (3) Nihayet, bazılarımız bu örgütlerde liderlik konumu kazanabildiğimiz ve bunu yaparken adil işbirliği davasına hizmet edebildiğimiz zaman, reformist tüketici örgütleri içindeki ayrıcalıklı mevkinin yozlaştırıcı etkisine karşı koymak için etkin önlemler almamız gerekir. Rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliği ekonomisini geçirme davasına bağlı olanlarımız tüketici hareketi içinde yıllarca çalışacakları için, daha etkin olabilecekleri zaman yetenekli bireylerin bu hareket içinde daha nüfuzlu konumlara yükselmelerini engellemek yersizdir. Bunun yerine, tıpkı sendika hareketinde yükselen emek eylemcilerine ihanetten ve yıpranmaktan kaçınmaları ve belirli durumlarda ihtiyatlı olmanın cesaretten daha akıllıca olduğunu savundukları zaman tutumlarından kuşku duymaları için baskı yapmak gerektiği gibi, tüketici hareketi içindeki reformist örgütlerde liderlik konumuna yükselen kapitalizm karşıtlarına da sonraki bölümde tartışılana benzer adil işbirliği kurumlarına kişisel olarak bağlı olmaları için baskı yapılmalıdır.

E. YOKSUL HAREKETİ

Ne yazık ki, XX. yüzyılın sonunda yukarıda tartışılan ilerici iktisadi reform hareketlerinin hepsi bir ölçüde orta sınıf hareketleri haline gel-

mişlerdir.[13] Bunu, onları kınamak için değil, bunun içerdiği sorunlarla başa çıkmak için eylemcilerin bu olguyu kabul etmelerinin önemli olduğuna inandığım için söylüyorum. Emek hareketi başlangıçta özgün AFL'nin belkemiğini oluşturan yetenek gerektiren zanaatlarda en güçlüydü. CIO madencilik ve imalat alanındaki kalifiye olmayan işçileri örgütlemek için kurulduğunda, yoksulları ve ailelerini örgütledi. Ancak Amerikan emek hareketinin bugüne kadar sağladığı en büyük kazanım tam da madencilik, çelik, otomobil, imalat ve ulaşım endüstrilerinde on milyonlarca kalifiye olmayan işçiyi yoksulluktan kurtarması ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra onları alt orta sınıfa yükseltmesiydi. Vietnam sonrası dönemde, en büyük sendika örgütleme başarıları kamu çalışanları ve beyaz yakalı çalışanlar arasında gerçekleştirildi. SEIU, AFSCEME ve CWA'nın eski zanaat ve endüstri sendikalarına göre büyümesinin sebebi budur. Bu sendikaların temsil ettiği herhangi bir kişinin kendi sendikalarının onlar için kazandıklarını hak etmediklerini söylemiyorum. Tam aksine, daha da fazlasını hak ediyorlar. Ben sadece sendikaların başarılı bir hamleyle Amerikan toplumunun en yoksul kesimlerini artık temsil etmediklerini söylüyorum. Diğer ilerici reform hareketleri içinde orta sınıfa mensup olanların oranı daha da büyüktür. Şirket karşıtı hareket daima yoksul ailelerden çok öğrencileri ve ilerici entelektüelleri cezbetmiştir ve şirket sorumluluğu hareketi bugün de aynı şekilde hareket etmeye devam etmektedir. Çevre hareketinin (çevre adaleti için ve çevre ırkçılığına karşı önemli kampanyalara rağmen) genellikle beyaz bir orta sınıf hareketi olarak kalması sıradan hale gelecek kadar çok tartışılmıştır. Ve CFA, Public Citizen, PIRG'ler ve CNAD gibi örgütler daha yoksul tüketicileri etkileyen konulara ne kadar öncelik verirse versin, bu hareketler esas olarak orta sınıfa hitap etmeyi sürdürmektedir. Özetle, sadece emek, şirket karşıtı, çevreci ve tüketici hareketlerinin liderlikleri orta sınıf olmakla kalmamaktadır; bu hareketlerin temsil ettikleri kişilerin de çoğu öyledir.

Bu yüzden, yoksul Amerikalıların çıkarlarını temsil eden bir hareket mutlak bir zorunluluktur ve iktisadi adalete bağlı eylemcilerin en yüksek önceliğini oluşturması gerekir. Ayrıca, bu hareketin liderliğinin kendi tabanını yansıtmasını sağlamak için gerekli olan her türlü önlemi almak büyük bir önem taşır.

1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında, National Welfare Right

13. Sadece bu hareketlerin liderliğinin genellikle orta sınıf kökenlerinin ya da statülerinin onların bu hareketlerin liderleri olarak istihdam edilme koşullarını kişisel olarak güvence altına aldığından söz etmiyorum. Bu hareketlerin hizmet ettikleri kişilerin önemli bir oranının da orta sınıf statüsünde olduklarını kastediyorum.

Organization, NWRO [Ulusal Refah Hakkı Örgütü] yoksul hareketinin örnek örgütüydü. Mark Tomey geçmişe bakarak bize NWRO'nun ne kadar önemli bir örgüt olduğunu hatırlatmaktadır.[14]

> 1966'dan 1970'lere kadar, National Welfare Rights Organization, on binlerce refah alıcısını kendi aileleri için gelir, giyim eşyası, yiyecek maddesi ve adalet talep etmeleri için örgütleyerek tarih yazdı. İlk kez, ABD refah alıcıları refah yardımı almaktan utanmayı reddettiler ve onları iktisadi sistemin en alt basamağında tutan sisteme meydan okumak için sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet hatları boyunca örgütlendiler. 1969'da zirve noktasına ulaşan NWRO üyeliğinin neredeyse her eyalette ve büyük kentte yerel şubeleriyle, ulus çapında çoğu siyah olan 22.000 aileyi kapsadığı tah-
>
> min ediliyordu. NWRO'nun etkisi para ve yasal hakların çok ötesindeydi. Refah yardımı hakkının yurttaşlık hakkını andırdığını ve kadınlar ile yoksullara onur ve saygıyla davranılmak gerektiğini ilan eden NWRO, örgüt üyelerinin %90'ını oluşturan yoksul siyah kadınlar arasında ayrı bir siyasi kimlik yaratan ilk hareket oldu. Binlerce kişiye refahın bir lütuf değil bir hak olduğu fikrini aşıladı. Onun liderlik eğitim programları kadınlara, toplumun çocuklara bakmakla sorumlu olduğu ve refah yardımıyla çocuk büyüten kadınların kendi yardım çeklerini çocuklarının yararına nasıl harcayacaklarını belirleme hakkına sahip olduklarını ısrarla belirterek kendilerine onurlu ve saygılı davranılmasını talep etmeyi öğretti.

Cadillac süren siyah "refah kraliçeleri"ne karşı gerçekleştirilen amansız sağcı saldırıların ve "ilerici" toplum bilimcilerin bizlere refahın insanların iktidarını elinden aldığı ve bağımlılığı beslediğini anlatan (bizlere insanların iktidarını asıl elinden alan ve bağımlılığı besleyenin *yoksulluk* olduğunu anlatacak yerde) yüz binlerce sayfa yazmalarının ardından yıllar geçtikten sonra, Newt Gingrich'in önderlik ettiği Cumhuriyetçi Kongre ile Demokrat Beyaz Saray, William Jefferson Clinton'ın kişiliğinde, 1996'da altmış yıllık ulusal refah programını sona erdirmek için birleştiler. Aid to Families with Dependent Children, AFDC [Bakıma Muhtaç Çocukları Olan Ailelere Yardım] 1930'larda çocuklu dulları işe gitme zorunluluğundan ve çocuklarını bakımsız bırakmaktan kurtarmak için yaratılmıştı. Program önceleri basit maliyet fayda analizi temelinde kabul ettirildi: Yeterince bakım görmeyen çocukların hayatları boyunca topluma verecekleri zarardan kaçınmanın faydası, çocukları büyüyene kadar annelere yapılacak mütevazı bir gelir desteğinin maliyetinden daha büyük sayılıyordu. Kuşkusuz 1930'larda herkes beyaz çocukları olan beyaz annelere yapılacak öde-

14. Mark Tomey, "Revisiting the National Welfare Organization," Color Lines 3, 3 (Güz 2000).

melerden söz edildiğini düşünüyordu, çünkü insanlar bunun siyahlara da uygulanacağını hayal bile etmiyorlardı. 1996'da federal hükümet federal olarak fonlanan ve yönetilen (ve yaygın izlenimlerin aksine gene yoksul siyah ve Latin ailelerden çok yoksul beyaz ailelere daha fazla hizmet eden) AFDC programını feshetti ve yerine Temporary Assistance to Needy Families'i, TANF'ı [Muhtaç Ailelere Geçici Yardım] geçirdi. Bu, eyaletler ve yerel yönetimler tarafından uygulanan bir programdı. TANF üç önemli noktada AFDC'den ayrılıyordu: (1) Geliri olmayan ve yalnız yaşayan annelere yardım artık bir "hak" değildi. Geliri olmayan bir annenin hak kazanması için kendisine iş bulacak bir programa katılması gerekiyordu. İş bulunduğu zaman da yardım kesiliyordu. Başka deyişle, AFDC bir refah programıyken, TANF bir iş bulma programıdır. TANF yalnız yaşayan yoksul aileleri işe yerleştirmek için oluşturulan bir programdır ve iş bulunana kadar geçici yardımı öngörür. (2) Yardımın ne kadar süreceği konusunda katı zaman sınırlamaları, iş bulma programına katılma konusunda da, ihlal edilmesi halinde yardımın hemen sona erdirilmesine yol açan katı kurallar vardır. (3) Muhtaç ailelere geçici yardım sağlama sorumluluğu artık eyaletlere ve yerel yönetimlere düşmektedir; federal hükümet ise federal fonların ortadan kaldırıldığı kısa bir geçiş döneminin ardından bu sorundan ellerini yıkamıştır.

Sonuçlar kestirilebilir ve felaket niteliğinde olmuştur. Gary Delgado kamuoyuna yayılan, refah reformunun büyük bir başarı kazandığı iddialarını önce betimlemekte, daha sonra çürütmektedir:

> Bütün raporlara göre refah reformu büyük bir başarıdır. Bu kadar çabuk bir başarının nasıl kazanıldığına bakın! Kapsam yarıya indirilmiş, bazı eyaletlerde daha da aşağıya çekilmiştir. Herkes mutlu ve sorumsuz biçimde refah uygulamalarından çalışmaya geçmektedir. Özgüven yükselmekte ve refah ödemeleri muhteşem biçimde düşmektedir. Bu öykü öylesine yaygındır ki, sözde "ilerici" bazı dostlarımız bile buna inanmaktadırlar.
>
> Bu öykünün sorunu doğru olmamasıdır. Birincisi, refahtan işe geçmeleri için teşvik edilenlerin, baskı ve zorlamaya maruz kalanların pek çoğu her ikisinden de yoksun kaldı. Sağlık ve İnsani Hizmetler Şubesi'nin verileri TANF katılımcılarının sadece %21.7'sinin bir iş buldukları için refah uygulamasından ayrıldıklarını göstermektedir. Ayrılanların önemli bir bölümü (%15) eyalet siyasetindeki değişiklikler nedeniyle ayrılırlarken, büyük bir bölümün (%56) ayrılma nedenleri "bilinmemekte"dir. İnsanlar iş görüşmelerini kaçırmaları yüzünden "cezalandırıldıkları" için, ya da çocuk bakımı sağlayamadıkları için ya da ilk planda uygulamadan "çıkarıldıkları" için uygulamayı terk etmektedirler.
>
> Demek ki bir biçimde iş *bulsa da,* koşulları düzelmeyen, hatta daha da kö-

tüye gidenler vardır. "Refah yardımından çıkan" beyazların çoğu bile ücretli iş nirvanasına ulaşmalarına rağmen yoksulluk çizgisinin altında kalmaktadırlar. Renkli olanlar için, kuşkusuz, emek piyasası her zaman olduğu kadar ayrımcıdır.

Refahtan düşük ücretli iş piyasasına geçmek zorunda bırakılan kadınlara ne olduğu konusunda yapılan araştırmalar da yeni yeni ortaya çıkmaya başlamaktadır. Bu araştırmaların TANF'tan çıkanların çoğunun, sanayileşmiş kuzey eyaletlerinde bile asgari ücretin biraz altında kazanmakta oldukları, hizmet, satış ve sekreterlik gibi işlerin toplumsal cinsiyet gettolarına yollanmaları şaşırtıcı değildir. New Jersey'de eski TNF alıcılarının ortalama saat ücretleri, üçte birinden fazlasının ücretleri 6 doların altında olmak üzere, 7. 31 dolardır. Illinois'daki ortalama saat başına 7. 17 dolardır; %37, 6.50 doların altında kazanmaktadır. Dörtte birden daha azı sağlık sigortası sağlayan işlerde çalışmaktaydı.

Bir genel Muhasebe Bürosu yeni eyaletteki eski TANF alıcılarıyla ilgili bir raporda, beş eyalette ortalama kazançların yoksulluk düzeyinin altında olduğunu saptadı. Ayrıca, refah yardımından çıkıp işe geçenlerin dörtte biri kısa süre içinde istikrarsızlarıyla meşhur düşük ücretli işleri kısa süre içinde kaybettiler ve refah uygulamasına geri döndüler. Bu, tarihsel olarak refah uygulamasının "güvenlik ağı" işlevi olmuştur, ancak süre kısıtlamaları nedeniyle, bu kadınlar ağın kaybolduğunu ve ailelerinin ortada kaldığını kısa süre içinde göreceklerdir.[15]

TANF yardımından çıkanların dörte birinden daha azı iş buldu ve sadece dörtte üçü işlerini muhafaza etti. İş bulan ve buldukları işi sürdüren "talihli" %20'sinin çoğu bütün sağlık hizmeti imkânlarını kaybettiler ve kendilerine yoksulluk düzeyinin altında kalan çok az bir miktar ödendi. Bu durum eskiden AFDC kapsamında olan anne ve çocukların %80'inden fazlasını şimdiki halde bu kapsamın dışında bırakmıştır ya da kısa süre içinde bırakacaktır. Refah reformu, kapitalizm kurbanlarının Charles Dickens'ın anlattıklarını hatırlatan koşullara düşmelerini önleyen mali külfetleri çöpe atmak bakımından dikkate değer ölçüde başarılı bir program olmuşken, insanlar iyi hissetsin diye kamu vicdanı mükemmel zafer öyküleriyle yatıştırılmaktadır. Bu uygulama, Amerikalı kadınları ve çocukları Büyük Buhran'dan bu yana yaşanan herhangi bir olaydan daha fazla yoksullaşma "riski"yle karşı karşıya bırakmıştır.

Yerel *görevliler refah sistemini* tanımladıkları ve fonları dağıttıkları için, Community Voices Heard (New York City), Contact Center (Cincinnati), Oregon Action, Kensington Welfare Rights Union (KWRU, Philadelphia) ve Georgia Citizens Hunger Coalition gibi yerel taban örgütleri, 1996'dan beri sürdürülen kesintilere karşı verilen

15. Gary Delgado, "The Truth about Welfare Reform," *Color Lines* 3, 3 (Güz 2000).

savaş çabalarının merkezinde yer almışlardır. Son iki grup bir ulusal İktisadi İnsan Hakları Kampanyası'nın başlıca savunucuları olmuş ve Birleşmiş Milletler'in ABD'yi BM İnsan Hakları Beyannamesi'nin 23, 25 ve 26. maddelerini ihlal etmekten suçlu bulmasını istemiştir. KWRU'nun Yönetici Direktörü Cheri Honkala şu açıklamada bulunmuştur: "BM uygulamalarına büyük bir güven duymasak da, Beyanname Amerika'da yoksulluğun gerçekten var olduğu gerçeğini aydınlatmaya başlamıştır. İnsan hakları ihlallerini tıpkı Latin Amerika, Afrika ya da Çin'de yaptıkları gibi gözlemleyebiliriz."[16] Madde 23, yaşanabilir bir ücretle herkesin bir işe sahip olma hakkını güvence altına alır; Madde 25, kişinin sağlığını ve refahını sağlayan bir hayat standardı hakkını korur ve Madde 26, parasız eğitim hakkı sağlar. Yerel örgütler AFDC'nin yerine TANF'ın geçirilmesinin, üç BM maddesinin ABD tarafından açık ihlali olduğuna işaret ederek, açtıkları kampanyayı kamunun yoksulluk karşısındaki kayıtsızlığına karşı çıkmak için kullanmaktadırlar.

2001'de TANF'ın yeniden yürürlüğe konulması konusunda yapılan Kongre tartışmaları, tabanda örgütlenen refah hakları örgütlerinin, yanıltıcı TANF başarı öykülerine karşı çıkmak ve "reformda reform" için lobi yapmak amacıyla ulusal düzeyde yeniden bir araya gelme çabalarına yeni bir hız kazandırdı. Ulusal İş ve Gelir Desteği Kampanyası ve Refah Liderliği için Taban Örgütlenmesi (GROWL), refah tartışmaları sırasında önceleri bu haklardan yoksun bırakılan insanların seslerini yükseltmelerini sağlamak için farklı yaklaşımları olan yerel grupları temsil ediyorlardı. Ulusal Kampanya içinde yer alan gruplar refah reformuna iş temelinde yaklaşımları vurgularlarken, GROWL içindeki örgütler gelir temelinde bir strateji izlemekte direttiler. Sonunda Ulusal Kampanya ve GROWL Kongre'yi telaşa düşürerek, TANF'ı geçerli kılmak ve yeniden uygulamak için birleşik bir cepheyi temsil etmek üzere birbirinin taleplerini karşılıklı olarak desteklemeyi kabul ettiler.

NWRO'nun yok oluşu ve TANF'a katılanların farklı eyalet ve yerel yönetim programlarıyla savaşmak zorunda kaldıkları 1996'dan sonra refah hakları hareketinin parçalanması Association of Community Organizations for Reform Now'ı [Hemen Reform için Topluluk Örgütleri Birliği], daha iyi bilinen adıyla ACORN'u bugün çok zor durumda kalan yoksul hareketi içinde en büyük örgüt haline getirdi.[17] ACORN bir doğrudan eylem örgütüdür; gecekondu mahallesi ağaları-

16. Alıntı, Nicole Davis, "Welfare Organizing at the Grassroots" içinde, *Color Line* 3, 3 (Güz 2000).
17. ACORN ve programları hakkında daha fazla bilgi için bkz. www.acorn.org.

na karşı kampanyalar, geçimlik ücret kampanyaları, bankaların ve hükümetin yoksul topluluklara daha fazla yatırım yapmaları için düzenlenen kampanyalar gibi, yoksulların doğrudan yararlandıkları hareketlerin içinde çalışmayı tercih ederler. ACORN aynı zamanda "alın teri adaleti" için düşük faizle kredi veren bir konut şirketi aracılığıyla terk edilen binaları satın alıp onarmaktadır. 1970'de kurulan ACORN, ülke çapında 68'den fazla kentte 750 semtte örgütlenen 160.000'den fazla aileyle düşük (ve mütevazı) gelirli ailelerin ulusal düzeyde en büyük topluluk örgütüdür. ACORN kendi internet sitesinde açıkladığı gibi, "bunlar sadece katkıda bulunanlar ya da bülten okurları değil, faal üyelerdir. Her biri yerel, kent çapında ve ulusal düzeyde açılan kampanya-

larda çalışan 750'den fazla semt şubesine mensuptur." Yoksullar kendi örgütlerini denetleyeceklerse bunu kendi fonlarıyla yapmaları gerektiğini kabul eden ACORN bütçesinin %80'inden fazlasını üye aidatları, piyangolar, yemekler vb. etkinliklerden sağlamaktadır. ACORN üyeleri kendilerini nasıl gördüklerini internet sitelerinde açıklamaya devam etmektedirler:

> Yeni binyıla başlarken, düşük ve mütevazı gelirli insanların kaygıları ulusun gündeminde değildir. Sağdan gelen saldırılar sürerken, merkez ve pek çok ilericinin ihmali devam ederken, yoksulların sayısı günbegün artmaktadır. Şimdiki halde ACORN yoksulları ve güçsüzleri örgütleme kararlılığında fiilen yalnızdır. Bu kararlılık günümüzde Arkansaslı bir grup refah annesinin ACORN'un ilk üyelerini oluşturduğu 1970'deki kadar güçlüdür. ACORN'un ilk önceliği düşük gelirli topluluklar içinde örgütler kurmaktır. ACORN toplumsal değişimin tabandan geldiğine inandığı için, örgütçüler her gün sokaktadırlar; evlerin kapılarını çalarlar ve yeni üye kaydederler. Başlıca kampanyalar düşük ve mütevazı gelirli insanların oluşturdukları örgütsüz çoğunluğa ulaşmak için tasarlanır. ACORN mümkün olduğu kadar geniş bir taktikler yelpazesi kullanır. Lobi çalışmaları yapar, dilekçeler gönderir ve davalar açar. Ancak ACORN'un uzun tarihi, kararları alanlarla yüz yüze görüşmenin en iyi sonuçları verdiğini kanıtlamaktadır. ACORN üyeleri, gerektiğinde yürüyüş, grev gözcülüğü, oturma ve işgal eylemleri yapacak ve bazen de cezaevine gireceklerdir.

Toplumsal adalet eylemcilerinin, gelecek on yıllar içinde yoksul halk hareketini genişletmek ve yeniden inşa etmek için ACORN, GROWL ve KWRU gibi örgütlerde çalışmaya öncelik vermeleri gerekir. Onların kampanyalarını desteklememiz gerekir, çünkü şimdiki halde onlar Amerika'nın en umutsuz ailelerinin durumunu iyileştirmek için en etkin yöntemi uygulamaktadırlar. Onların bütün çalışanlara sadece geçimlik ücret değil, yaptıkları fedakârlıkla orantılı bir ücret ödenmesi

gerektiğine ve çocuk bakımının maddi karşılığı hak eden toplumsal olarak değerli bir iş olduğuna ilişkin iddialarını desteklememiz gerekir. Özellikle yoksul örgütleri içindeki yerel liderliği geliştirme ve muhafaza etme ve eylemcileri adil hayat tarzlarını destekleyen topluluklar içinde bütünleştirme çabalarını desteklememiz gerekir. Öteki ilerici ekonomi hareketlerinin "fazla orta sınıf" olduklarından şikâyet edecek yerde, yoksul hareketini en dinamik ilerici ekonomi hareketi haline getirmek için ve diğer ilerici ekonomi hareketlerinin yoksul hareketinin kampanyalarını tam olarak destekleyip bunu daha tutarlı biçimde yapmasını sağlamak için çalışmamız gerekir.

F. KÜRESELLEŞME KARŞITI HAREKET

Şirket sponsorluğunda, neoliberal küreselleşmeye karşı çıkanlar hareketlerine sempati duymayan ana akım medya tarafından "küreselleşme karşıtı hareket" olarak adlandırıldılar. Ana konumuz sürmekte olan küreselleşme türüne muhalefet olduğu için, bu isimlendirmeye başlangıçta pek azımız itiraz etti. Ne var ki en genç ilerici iktisadi hareket asla kendi içinde küreselleşmeye karşı çıkmamıştır ve bizi suçlayanların aksine, neye karşı olduğumuz kadar neye *taraftar olduğumuzu* da giderek açığa kavuşturduk. Jeremy Brecher'in sözleriyle, bizler çevrenin yıkımını hızlandıran, en diptekiler pahasına en tepedekilerin yararlandıkları yukarıdan küreselleşmeden çok, çevreyi koruyan, büyük çoğunluğun yararına olan "aşağıdan küreselleşme"den yanayız. Bu hareketin içinde yer alan çoğumuz artık kendimize küresel adalet hareketi demeyi tercih ediyoruz. "Küreselleşme karşıtı" terimini kullanmayı sürdürmemin nedeni şu an en çok duyduğumuz sözün bu olmasıdır.

1980'lerde Margaret Thatcher, Ronald Reagan ve Helmut Kohl'un muhafazakâr hükümetleri, uluslararası ticaret ve yatırımı yöneten kuralları kendi istedikleri gibi yeniden yazma çabası gösteren şirketlere yardımcı oldu. 1990'larda Bill Clinton, Tony Blair ve Gerhard Schroeder'in "liberal" hükümetleri, şirketlerin "oluşum halindeki piyasa ekonomileri"ne sermayenin ve ticaretin liberalleştirilmesinin dayatılması için IMF, Dünya Bankası ve GATT/WTO gibi kuruluşlara yaptıkları baskıya yardımcı oldular. Bu ekonomilerin küresel mal piyasalarında rekabet ya da denetimsiz küresel sermaye piyasalarında kendilerini savunma konusunda ne kadar hazırlıksız oldukları dikkate alınmadı. Neoliberal küreselleşmenin felaketler doğuran sonuçlarına muhalefet yeni bin yıl içinde artmaya devam etse de, IMF'nin yönetici direk-

törleri, Hazine Bakanlığı'nın başındakiler ve Beyaz Saray'ı işgal edenler değişmiş olsalar da, çokuluslu şirketlerin dayattıkları neoliberal küresel gündem tam gaz ilerlemeye devam ediyordu. Piyasa sistemini genişletmeyi amaçlayan, şirket hâkimiyetindeki önceki atılımlarda görüldüğü gibi, şirket sponsorluğundaki küreselleşmenin bu en yeni süreci de herkes için verimlilik kazançları ve akmasa da damlayan faydalar vaat etmekte, ancak aslında üretim potansiyellerini yanlış yönlendirmekte, çoğunluk pahasına azınlığa yarar sağlamakta ve çevrenin giderek kötüleşmesini hızlandırmaktadır.

Neyse ki, kapitalizmin daha önceki her yayılışında olduğu gibi, neoliberal canavar, kurbanlar kendi durumlarını anlamaya başladıkça,

eleştirmenler ve muhalifler üretmektedir. Şirket sponsorluğunda küreselleşmeye karşı çıkan tam tekmil bir hareket nihayet ABD'de de oluştu. ABD'li eylemciler, küreselleşme yüzünden acı çeken Üçüncü Dünya ülkelerinde ve Avrupa'da daha önce seslerini yükseltmiş olan uluslararası harekete katıldılar ve Kasım 1999'da Seattle'da DTÖ'ye karşı gerçekleştirilen gösterilerde yer aldılar. Şirket sponsorluğunda küreselleşme kurbanlarının oluşturdukları koalisyonun farklı endüstrilerden ve mesleklerden işçileri, farklı ekonomi türlerinde faaliyet gösteren çiftçileri, farklı çözümlemeleri ve öncelikleri olan çevre örgütlerini, insani ve siyasi hakları farklı biçimlerde yok edilen yurttaşları kapsadığı dikkate alındığında, küreselleşme karşıtı koalisyonu parçalanmaktan korurken derinleştirmeye ve genişletmeye çalışmanın kolay bir görev olmaması kimseyi şaşırtmamalıdır. Bu hareketin bir katılımcısı olarak, en iyi ilerlemenin nasıl sağlanacağına ilişkin önerilerim şu kanaatlere dayanmaktadır:

(1) "Gerçek" küresel ekonomi (*üretim, tüketim ve yeni fabrika ve ekipmana yapılan yatırım*) *giderek daha istikrarsız ve krize yatkın olan küresel bir servet yönetim sistemi tarafından giderek rehin alınmaktadır.* 1990'ların başında IMF ve Dünya Bankası, ABD Hazine Bakanlığı'nın ısrarıyla, pusuda bekleyen felaketi yaratmak için elinden geleni yaptı. Birbirini izleyen çeşitli ülkelerde IMF heyetleri sadece uluslararası yatırımlara değil, spekülatif, kısa vadeli akışkan sermayenin giriş çıkışına da getirilen kısıtlamaları ortadan kaldırmak için uysal hükümetleri yönlendirmek ve duraksayan hükümetleri zorlamak amacıyla bir havuç ve sopa yöntemi kullandı. Ücretlerin durgunlaşması, şirket küçülmeleri ve birleşmeleri kadar 1980'lerde ve 1990'larda teknolojik yeniliklerde meydana gelen hızlı artış sayesinde oluşan rekor kârların yarattığı ve hızla büyüyen akışkan küresel servet havuzu, ansızın bir

bilgisayar ekranındaki tek tıklamayla istediği yere istediği zaman gidebileceği bir serbestlik kazandı. Ayrıca, ileri ekonomilerde mali liberalleşme ve kuralsızlaşma, yatırım yaptıkları oluşum halindeki piyasa ekonomileri hakkında pek az şey bilen otuz yaşındaki yeni işletme yöneticileri tarafından yönetilen bu likit küresel servetin büyük bir bölümünün yüksek komisyonlu ve bu nedenle panik ve bulaşmaya daha yatkın olduğu anlamına geliyordu.

Herhangi bir kredi sisteminde iki davranış kuralı vardır: Kural 1 bütün katılımcıların *öteki* katılımcıların izlemesini istedikleri kuraldır: PANİĞE KAPILMA! Kural 2 her katılımcının dikkatle izlemesi gereken kuraldır: İLK PANİĞE KAPILAN SEN OL! XX. yüzyıl sona erer-
ken neoliberal küresel yöneticiler yüz tonluk bir gorilin mali dengini yarattılar. Soru: Yüz tonluk bir goril (küresel akışkan servet) nereye oturur? Yanıt: Nereye isterse! Ve bir türev hareketlendiğinde, yatırımcılar Panik Kuralı 2'ye (İlk paniğe kapılan sen ol!) itaat ettiklerinde, döviz, borsalar, bankacılık sistemleri ve geri kalanlarımız için en önemlisi önceki üretken ekonomiler birbiri ardı sıra çökerler. 1986'da döviz piyasalarında günde 0.2 trilyon dolar el değiştiriyordu. 1998'de bu sayı 1.5 trilyon dolardı. Uluslararası ticareti ve üretken yatırımları finanse etmek için bu miktarın sadece %2'si gerekiyordu ki bu da döviz piyasalarında bir gün içinde el değiştiren 1.5 trilyon doların %98'inin tamamen spekülatif nedenlerle gerçekleştirildiği anlamına geliyordu!

Son yirmi yıl içinde neoliberal sermayenin liberalleşmesi, dünya finans tarihinde yer alan her kredi sisteminin kaydettiği belki de en pervasız, en sorumsuz büyümeyi yansıtmaktadır. XX. yüzyıl iktisat tarihçilerinin yazılarında tehlikeli eski günlerin kalıntısı olarak bahsetme alışkanlığına sahip oldukları XIX. yüzyıl mali krizleri, eşi görülmemiş büyüklükte bir küresel akışkan servet havuzuyla, hiçbir kuralı, üst denetçi niteliğinde hiçbir borçlanma kaynağı, hiçbir denetimi olmayan yüksek komisyonlu küresel fonların hâkim olduğu yeni mali ürünlerle, hükümetlerin balonları ve panikleri yatıştırmak için kullanabilecekleri her türlü sermaye denetim aracının kaldırılmasıyla ve zamanında acil müdahaleleri önleyen ciddi bölgesel rekabetlerle tetiklenen son on yılın mali krizlerinin eline su dökemez. Tek kelimeyle, Keynes'in bundan altmış yıl önce Bretton Woods konferansında uyardığı hayalet bugün küresel ekonomiye musallat olmuştur: denetimsiz uluslararası finans.

(2)*Uluslararası ticaret ve yatırımın liberalleşmesi ülkeler arasındaki eşitsizlikleri artırır.* Sermaye ya da ticaretin liberalleşmesinin küresel verimlilik kazanımları yarattığına inanmak için herhangi bir sebep olup olmadığı gayet tartışmalıdır. Taraftarların iktisat mesleğinin ana akımı ve ana akım medyası tarafından neredeyse hiç sorgulanmayan iddialarının aksine, ampirik bulgular, neoliberal siyasetlerin dünya kişi başına GSYH'sinin büyüme oranını artırmaktan çok pekâlâ da düşürüyor olabileceğini göstermektedir.[18] Ayrıca, sermayenin ve ticaretin liberalleştirilmesinin ister istemez küresel verimliliği de artırması gerektiğine dair kanaatlerin aksine, bu siyasetlerin tam tersine yol açabileceğine inanmak için pek çok sağlam kuramsal neden vardır.[19] Ancak sermayenin ve ticaretin liberalleşmesi verimlilik kazançlarına yol açsa da açmasa da, az ve çok gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizliği artırmış olduğu kesinlikle kuşku götürmez. Küresel eşitsizliğin artmakta olduğuna dair ampirik bulgular öylesine ortadadır ki, tartışmaya bile gerek yoktur. Ve sermaye küresel olarak kıt olduğu sürece serbest piyasa faiz oranlarıyla alınan uluslararası borçların, sermayenin liberalleşmesinden kaynaklanan her verimlilik kazancının daha fazlasını yoksul borçlulardan çok zengin alacaklılara dağıtacağını kestirmek ve aynı zamanda serbest piyasa fiyatlarıyla yapılan uluslararası ticaretin verimlilik kazançlarının daha fazlasını yoksul ülkelerden çok zengin ülkelere dağıtacağını kestirmek mümkündür.[20]

18. Angus Maddison'ın İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) için hazırladığı ve 1995'te yayımlanan *Monitoring the World Economy 1820-1992* başlıklı rapor neoliberal siyasetlerin dünya iktisadi büyüme oranlarını artırdığına dair yaygın izlenimin yanlış olduğuna ilişkin erken bir uyarıda bulundu. Maddison, Bretton Woods döneminde, 1950'den 1973'e kadar dünyanın belli başlı yedi bölgesindeki büyüme oranlarını, 1974'ten 1992'ye kadarki neoliberal dönemin büyüme oranlarıyla karşılaştırdı ve yedi bölgenin altısında kişi başına ortalama GSYH'nin yıllık büyüme oranında önemli azalmalar olduğunu, sadece bir bölgede, Asya'da küçük bir artış görüldüğünü saptadı. Maddison, neoliberal dönemde dünyada yıllık kişi başına GSYH artışının Bretton Woods dönemindeki artışın sadece *yarısı* kadar olduğunu gösterdi. Center for Economic Policy Research, kendi internet sitesi www.cepr.net 'te yer alan *Scorecard on Globalization 1980-2000: Twenty Years of Diminished Progress* başlıklı çalışmada Maddison'ın çalışmasını doğruladı ve onun neoliberal siyasetlerin dünya kişi başına GSYH'sinin büyüme oranında önemli bir azalmayı getirdiği yönündeki sonucunu doğruladı. Sermayenin ve ticaretin libereralleşmesini geliştirmek ve Bretton Woods sisteminin makroekonomik yapısal uyum siyasetleriyle birlikte ortadan kaldırılması gerçekten verimlilik kazançlarına yol açtıysa, dünya büyüme oranlarının nasıl olup da yarıya indiğini anlamak zordur!

19. Bkz. *Siyasi İktisadın ABC'si*'nin 8. ve 9. bölümleri.

20. Bu sonucun neden muhtemel olduğunu gösteren basit modeller için bkz. "Basit Bir Tahıl Modelinde Uluslararası Yatırım," *Siyasi İktisadın ABC'si*, s. 277-281; ve *Panic Rules! Everything You Need to Know about Globalization* içinde Ek B (South End Press, 1999).

(3) *"Dibe vurma yarışı etkisi" gerçektir.* Şirketlerin ücretlerin, emek standartlarının ve çevre standartlarının düşük olduğu yerlere yerleşmeleri ya da kaynak tedarik etmeleri kolaylaştıkça, uluslararası yatırımın liberalleşmesi birinci dünya ücretleri, emek standartları ve çevre standartlarının düşmesi için güçlü bir baskı yaratır. Ticaretin liberalleşmesi, ana akım Heckscher-Ohlin ticaret kuramının da gösterdiği gibi, özellikle Birinci Dünya ekonomilerindeki kalifiye olmayan işçilerin ücretleri üzerinde aşağıya doğru baskı yaratır. Üstelik, tarım ticaretindeki liberalleşme Üçüncü Dünya ülkelerinde kent işsizlerinin saflarını dolduran milyarlarca köylünün geçim kaynaklarını tahrip ettikçe, Üçüncü Dünya işçileri kendi ülkelerindeki yoğun emek gerektiren imalatta, artan uluslararası yatırım ve uzmanlaşmanın sağlaması beklenen faydalı etkiden yararlanamazlar. Bunun yerine, NAFTA'nın yoğun emek gerektiren imalat işleri yaratmaktansa daha fazla köylüyü yerinden ettiği Meksika gibi ülkelerde reel ücretlerin düşmekte olduğuna tanık olmaktayız. Özetle, yatırımın ve ticaretin liberalleştirilmesi, küresel sermayenin onunla müzakerede bulunan herkes karşısında pazarlık gücünü artırarak, hem Birinci Dünya hem de Üçüncü Dünya ülkelerindeki ücretler, emek standartları ve çevre standartlarını düşünecek bir baskıya yol açmıştır.

(4) *IMF makroekonomi siyasetleri sorunlu ekonomilerin yurttaşları pahasına zengin uluslararası kreditörlerin çıkarlarına öncelik verir ve akıl almaz küresel varlık dolandırıcılıklarına neden olur.* Aksi halde yükümlülüğünü yerine getiremeyecek bir ülkenin uluslararası borçlarını ödemesini sağlayan bir koşulla kredi karşılığında IMF koşullu anlaşmaları, tipik biçimde, alıcı hükümetlerin harcamaları azaltıp vergileri artırmalarını, merkez bankalarının para arzını kısmalarını ve yasama organlarının uluslararası ticaret ve yatırım ve yabancı mülkiyet üzerindeki kısıtlamaları kaldırmalarını talep eder.

Bir IMF ekibi geldiğinde ekonomi değişmez biçimde resesyondadır. Klasik makro iktisat kuramının öngördüğü gibi, mali ve parasal kemer sıkma resesyonu daha da ağırlaştırır. Hükümet harcamalarını azaltmak ve vergileri artırmak toplam talebi azaltır ve böylece istihdam ve üretimi de azaltır. Para arzını azaltmak faiz oranlarını yükseltir, bu da mali sıkıntılar çeken yerli şirketleri iflasa sürükler ve iç yatırım talebini azaltır ve böylece toplam talebi, istihdamı ve üretimi daha da azaltır. Bu yüzden, IMF yapısal uyum programları (YUP'ler) ve koşullu anlaşmaları kaçınılmaz biçimde, ekonomileri zaten kısıtlı kapasitelerinin altında üretim yapan ülkelerin yurttaşlarının güçlü muhalefe-

tine yol açar. Ancak IMF iktisatçılarının standart makro iktisat kuramını bilmediklerini ya da IMF'nin gereksiz yere sadistçe davrandığını düşünmek yanlış olacaktır. IMF siyasetleri ülkenin uluslararası kredititörlere daha iyi geri ödeme yapabilmesi için tasarlanır ve hedefi gerçekleştirdikleri sürece anlamlı siyasetlerdir. "Egemen bir devletin" borcu ödeyememe ihtimali olduğunda, devleti bütçe açıklarını fazlalara dönüştürmeye zorlamak, ona uluslararası kreditörlerine geri ödeme yapabileceği fonları sağlar. Eğer özel sektör ödeyememe tehlikesiyle karşılaşırsa ithalatı azaltıp ihracatı artıran ya da ülkeye uluslararası yatırımın gelişini artıran her şey borcun geri ödenmesi için gerekli olan dövizi sağlayacaktır. Deflasyoner ve parasal siyasetler, çıktıyı ve dolayısıyla geliri azaltarak ithal ürünleri talebini düşürür. Sıkı para siyaseti iç faiz oranlarını yükseltir; böylece iç mali yatırımın dışa akışını azaltır ve yeni dış mali yatırımın ülke içine akışını artırır, dolayısıyla ödeme tarihi geldiğinde uluslararası kreditörlere ödeme yapmak için daha fazla döviz sağlar. Nihayet, ülkedeki dış kreditörlere borçlu olan herkes kendi gelirini ülke parasıyla aldığı için, parayı değer kaybından koruyan her şey borçluların kendi paralarıyla daha fazla dolar satın almalarını sağlayacaktır. Uluslararası kreditörlere ödeme yapmak için ihtiyaç duyulan da zaten dolar cinsinden paradır. Gerek ithalatı azaltmak gerekse iç faiz oranlarını artırmak yerel paranın değerini artıracaktır.

IMF kemer sıkma siyasetleri, sıkıntıya düşmüş ekonomileri mümkün olduğu kadar çabuk biçimde daha etkin borç ödeme makinelerine dönüştürmek için tasarlanmıştır. Maliye ve para arzında kemer sıkma siyasetlerinin kısa vadeli etkilerinin ne olacağına dair iktisatçılar arasında fazla anlaşmazlık yoktur. Bunun yerine biz basit bir öncelikler çatışması görürüz: Eğer uluslararası kreditörlerin çıkarlarına öncelik verilirse, IMF programları *gayet anlamlıdır*. Ancak dünyanın en yoksul dört milyar insanının yaşamakta ve acı çekmekte olduğu ekonomilerde, istihdam, çıktı, sermaye birikimi ve iktisadi kalkınma beklentilerine dikkat edilirse bu programlar *ters etkilidir*.

IMF programları, muazzam küresel verimlilik kayıplarına ve milyonlarca Üçüncü Dünya vatandaşının çektiği bağışlanmaz insani acılara neden olmalarının *yanı sıra*, Asya mali krizinin ertesinde *Z Magazine*'de yazarken söylediğim gibi, "Büyük Küresel Menkul Dolandırıcılığı" dediğim şeyin koşullarını da yaratır. Süreç şöyle işler: Uluslararası yatırımcılar bir Üçüncü Dünya ekonomisine olan güvenlerini kaybederler ve sermayenin liberalleşmesi sayesinde o ülkenin dövizini, tahvillerini ve senetlerini diledikleri kadar satmakta özgür olurlar.

IMF'nin ısrarıyla, Üçüncü Dünya ülkesindeki merkez bankası ülke parasını korumak için başarısız bir girişimde bulunarak ülke dışına daha fazla sermaye çıkışını önlemek için iç faiz oranlarını yükselterek para arzını kısar. Artık ülke içindeki sağlıklı şirketlerin bile gücü borçlanmaya yetmeyebilir; dolayısıyla bu şirketler satın alınabilecek iflas etmiş yerli şirketlerin saflarına katılırlar. IMF nezdinde tercihli olmanın bir önkoşulu olarak hükümet, şirketler, bankalar ve toprak konusunda yabancı mülkiyete getirilen kısıtlamaların geri kalanını da kaldırır. Yerel paranın değerinin düşmesi ve iflas eden şirketler listesinin uzaması üzerine ekonomi, Batılı çokuluslu şirket ve bankaların, ceplerinde her şeye gücü yeten kalın dolar tomarlarıyla gelen uzmanlarının emrine amade olur.

Ancak okurlar benim sözüme inanmak zorunda değiller. Yapmaları gereken, geri dönüp Nicholas Kristof'un 1998 ve 1999'da *New York Times* için hazırladığı raporları yeniden okumaktır. Asya iktisadi sorunlarının ele alındığı bu raporlarda Kristof, Pasifik Sahili'ndeki yabancı menkul alımlarının tarihini bütün kanlı ayrıntılarıyla ele aldı. Ya da daha iyisi Federal Reserve Bank'ın eski başkanı ve muhafazakâr kurumun onurlu üyesi Paul Volcker'i dinlemek:

> Bankacılık sektöründe olanlar çarpıcıdır. Bugünkü Arjantin'de büyük bir yabancı bankanın sahip olmadığı ya da önemli ölçüde denetlemediği, özel mülkiyet altında olan sadece tek bir banka kalmıştır. Meksika'da çalışırken de aynı olguya tanık olduk: En büyük beş Meksika bankasının dördüne yabancı bankalar sahiptir ya da bu bankaların önemli hisse ortaklarıdır. Hatırlayacaksınız, daha birkaç yıl önce Meksika NAFTA müzakerelerinde, istediğimiz tek şey Meksika bankalarının mükiyetinin Meksikalılarda kalmasıdır, tutumunu benimsemiş bir ülkedir. Bu egemenliğimizin, vazgeçmememiz gereken temel unsurudur. Şimdiye kadar tamamen ulusal mülkiyetle bir bankacılık sistemine sahip olan Kore'deki en büyük bankaların ikisi yabancılar tarafından satın alınma sürecindedir. Tayland'ın mali sistemine yabancı mülkiyeti nüfuz etmektedir. Oluşum halindeki küçük bir ekonomi sayılmayan Japonya'nın bile zorluklar karşısında yabancı bankaların ve mali kuruluşların mülkiyetini kabul etmeye istekli görünmesi oldukça şaşırtıcıdır.[21]

ABD mali şirketleri mali krizlerin ertesinde daha az gelişmiş ekonomilerdeki cazip varlıkları pazarlık fiyatlarıyla satın alma hamlesine önderlik ederlerken, başka sektörlerdeki ve başka ülkelerden çokuluslular da emperyal ziyafetin son modasını oluşturan iflas ihalelerine ve

21. Paul Volcker, "Making Globalization Work" konulu OECD konferansı sırasında verilen yemekte yaptığı konuşma, 18 Mart 1999.

özelleştirme satışlarına katılmışlardır. Bu dört yargı temelinde, küreselleşme karşıtı hareket içindeki eylemci arkadaşlarıma aşağıdaki tavsiyeleri sunuyorum.[22]

Hareket her şeydir

Küreselleşme karşıtı hareketi doğru biçimde inşa etmek "doğru" çözümlemelere ya da "doğru" talepler kümesine sahip olmaktan daha önemlidir. Şirket sponsorluğunda küreselleşmeye tabandan muhalefet örgütlemek doğru yaklaşımdır. Olumsuz etkilenen herkesi kendi çıkarları için savaşmak üzere örgütlerken, kendi başarılarının küresel şirketlerin sürekli kapıştırmaya çalıştığı, kendileriyle aynı durumda olan başkalarının başarısına ister istemez bağlı olduğunu öğrenmeleri doğru yaklaşımdır. Küresel standartları düşürme yarışına karşı yürütülen kampanyalarda Üçüncü Dünya örgütleriyle bir arada çalışmak doğru yaklaşımdır. Hareketi temelde siyasetçiler ve hükümetlerden çok taban örgütlerine, sendikalara, bağımsız kurumlara ve koalisyonlara dayandırmak doğru yaklaşımdır. Her bir kişinin kendi ipinin on binlerce başka ipin ek gücü olmaksızın ne kadar zayıf ve kırılgan olduğunu (doğru biçimde) bilerek küresel sermaye Gulliver'ini zaptetmek için kendi ipini germe mücadelesi verdiği bir Lilliput stratejisini benimsemek doğru yaklaşımdır. En büyük avantajımız şirket sponsorluğunda küreselleşmeye karşı uluslararası hareketin binyılın sonunda genellikle bu biçimi almış olmasıdır. Bu, 1970'lerde, Küresel Güney'in devlet başkanlarının birinci dünya güçleri tarafından göz ardı edilen konferanslarda sadece görkemli konuşmalar yapmakla yetindiği bir yeni Uluslararası İktisadi Düzen kampanyasından dikkat çekici biçimde farklıdır. Şu anki en büyük avantajımızı değerlendirmek ve beslemek önemlidir.[23]

Emek ve çevresel standartlar tuzağından sakının

Küreselleşme karşıtı hareketi kuzey-güney hattında bölme konusunda emek ve çevre standartlarından daha büyük bir tehdit yoktur. Birinci dünya işçileri ve çevreciler anlaşılır biçimde, sermayenin ve ticaretin

22. Neoliberal efsanelerin anlaşılır bir dille çürütülmesi ve kalkınmakta olan ülkeler için aklıselim bir alternatif için bkz. Ha-Joon Chang ve Ilene Grabel, *Reclaiming Development: An Alternative Economic Policy Manuel* (Zed Books, 2004)

23. Bkz. *We Are Everywhere: The Irresistable Rise of the Global Anti-Capitalism*, editoryal kolektif "Notes From Nowhere," (Verso, 2003).

liberalleşmesinin yol açtığı standartları düşürme yarışı etkisinden kaçınmak için küresel ekonominin bir parçası olarak anlamlı ve zorunlu evrensel emek ve çevre standartları oluşturmak istemektedirler. Öte yandan, umutsuzca daha yüksek Üçüncü Dünya emek ve çevre standartları isteyen pek çok Üçüncü Dünya seçmeni daha yüksek standartlara nasıl ulaşmaları gerektiği konusunda daha zengin ülkelerin hükümetleri tarafından dayatmalarda bulunulmasına içerlemektedirler. Ayrıca Üçüncü Dünya seçmenlerinin, dış ticaret vergilerini yükseltme dışında, uluslararası emek ve çevre standartlarını ihlal etmenin her türlü gerekçesinin ticaret anlaşmasıyla yasadışı hale getirileceği bir küresel ekonomide, sadece daha az gelişmiş ekonomilerin geleceğin olası ticaret savaşlarında silahsız bırakılacağından korkmaları için yeterli sebepleri vardır. Üçüncü Dünya ithal ürünlerinin rekabet baskısıyla karşılaştıkları zaman birinci dünya endüstrilerinin kendi hükümetlerini korumacı önlemlere başvurmaya ikna etmeyi genellikle başardıklarını uzun tecrübelerle öğrenmişlerdir. Onlar, emek ve çevre standartlarının ihlali suçlamalarının birinci dünya için yeni bir korumacılık bahanesi haline gelebileceğinden, evrensel emek ve çevre standartları şimdiki halde birinci dünyada uygulanmakta olduğu için ellerinde hiçbir misilleme aracı kalmayacağından ve misilleme amacıyla dış ticaret vergilerini yükseltmek için kullanılan bütün önlemlerin uluslararası anlaşmalar tarafından yasadışı hale getirileceğinden korkmaktadırlar. Uluslararası iktisadi oyun alanının kendileri için pürüzlü olduğunu bilen, küresel hareket içindeki güneyli erkek ve kız kardeşlerimiz, kuzeyliler karşısında kendilerini daha dezavantajlı duruma sokacak her türlü değişiklik konusunda anlaşılabilir biçimde endişelidirler.

Seattle'dan önce AFL-CIO, şirket sponsorluğunda küreselleşmenin güneyli muhaliflerinin bu meşru kaygılarına duyarsızdı. Ancak Seattle'dan sonra ABD emek hareketi bir Küresel Adalet Kampanyası açtı ve şirket sponsorluğunda küreselleşmeye karşı çıkan güneyli gruplarla bağlarını güçlendirdi. AFL-CIO artık standartları düşürme yarışını önlemek için Üçüncü Dünya standartlarını yükseltme hedefine ulaşmanın pek çok yolunu araştırırken, Üçüncü Dünya işçilerini gelecekteki adaletsiz korumacılıktan korumaktadır. Bu müzakerelerde ABD'deki küreselleşme karşıtı eylemciler AFL-CIO'ya ancak iki şeyin birinci dünya işçileri üzerinde standartları düşürme yarışını azaltabileceğini asla bıkmadan hatırlatmalıdır: (1) Ticaretin ve sermayenin liberalleşmesini durdurun; ve (2) Üçüncü Dünya işçilerinin kendi işverenleriyle pazarlık gücünü artırın. Eğer ABD hükümeti ve DTÖ ticaretin ve sermayenin daha da liberalleşmesi karşılığında emek standartlarının sadece bir

kısmına rıza gösterirse, bu muhtemelen standartları düşürme yarışını durdurmaktan çok hızlandıracaktır. Öte yandan, eğer AFL-CIO Üçüncü Dünya işçilerinin kendi işverenleriyle pazarlık güçlerini artırmalarına yardımcı olacak yollar üzerinde odaklanırsa, uluslararası bir antlaşma aracılığıyla bunu emek standartlarını dayatmaktan daha etkili yapabilecek pek çok siyaset vardır.

DTÖ'nün ABD'ye emek standartları ABD'dekinden daha düşük olan herhangi bir ülkeden ithalatı yasaklama hakkı verdiğini ve bu kuralın kolayca uygulandığını farz edelim. Bu AFL-CIO liderliğinin en çılgın düşlerinin bile çok ötesine geçer, ancak korktukları standartları düşürme yarışını ne kadar yavaşlatır? Eğer ABD dışındaki çalışanların pazarlık gücü her zamanki gibi kalsaydı ABD ücretleri üzerindeki standartları düşürme yarışı etkisi tam da önceki kadar büyük olurdu. Diyelim ki, ABD emek standartlarının uluslararasılaştırılması ABD emek standartlarını (şimdilik) koruyacaktır ve başka yerlerdeki işçilere buradaki işçilerle aynı emek standartlarını sağlayacaktır (standartlara uymanın fiilen zorunlu olduğunu farz edersek). Ancak yeni yasa başka yerdeki çalışanların pazarlık gücünü değiştirmediyse, onların işverenleri daha yüksek standartların maliyetini daha düşük ücretler biçiminde kendi çalışanlarına aktaracaklardır. Pazarlık gücünün değişmemesi halinde bu aktarma muhtemelen %100 olacaktır, çünkü işverenlerin ve çalışanların üzerinde pazarlık ettikleri şey, ücret/standartlar paketidir. Çalışanlar daha yüksek ücret ve daha yüksek standartlar isterler. İşverenler ise daha düşük ücreler ve daha düşük standartlar isterler, çünkü her ikisinin de onlara getireceği maliyetler vardır. Dolayısıyla başka yerlerdeki daha düşük emek standartları ABD'deki standartları düşürme yarışına artık katkıda bulunmazken, *daha büyük* bir ücret açığı uluslararası emek standartlarının dayatılmasından öncekiyle aynı baskıyı üretecektir!

ABD emek standartlarının evrenselleştirilmesi sadece başka yerlerdeki işçilerin pazarlık gücünü artırdığı müddetçe ABD işçileri için dibe vurma yarışı etkisini hafifletecektir. Ancak yabancı işçilerin pazarlık gücünü evrensel emek standartlarına uygun bir ticaret anlaşmasından daha fazla artıran herhangi bir şey Birinci Dünya işçilerinin dibe vurma yarışını daha etkin biçimde artıracaktır. Üçüncü Dünya'daki toprak reformu, hayatta kalma ücretini evrensel emek standartlarından daha fazla artırarak ve kentlere göçü daha fazla azaltarak imalat endüstrilerindeki Üçüncü Dünya işçilerinin pazarlık gücünü artırırsa ne olur? Bu durumda, Üçüncü Dünya'daki toprak reformu, birinci dünyadaki işçiler için evrensel emek standartlarından daha faydalı olacaktır.

Üçüncü Dünya'daki totaliter rejimlere ABD askeri yardımının durdurulması Üçüncü Dünya işçilerinin pazarlık gücünü evrensel emek standartlarından daha fazla artırırsa ne olur? Bu durumda ABD askeri yardımını durdurmak, dibe vurma yarışını ABD işçileri için evrensel emek standartlarından daha fazla engeller. Her belirli emek standardının, toprak reformunun ya da askeri yardımdaki azalmanın Üçüncü Dünya işçilerinin pazarlık gücünü ne kadar etkileyeceği elbette gerçekleştirilecek reforma bağlıdır. Ancak önemli nokta, dibe vurma yarışının *sadece* emeğin başka yerlerde ne kadar zayıf olduğuna ve şirketlerin operasyonlarında ne kadar özgür olduklarına bağlı olmasıdır.

Özellikle emek standartları ticaretin ve sermayenin daha fazla liberalleşmesi karşılığında kazanılıyorsa, belli bir evrensel emek standartları düzeyinden başka birinci dünya işçilerinin hayat standartlarını koruyacak başka reformlar olduğundan ciddi biçimde kuşkuluyum. Ve eğer ticaret anlaşmalarında emek standartları için baskı yapmak, küreselleşme karşıtı hareket içindeki birinci ve Üçüncü Dünya işçilerini temsil eden örgütleri diğer reformlardan daha fazla bölme tehdidi yaratırsa, bu dibe vurma yarışını yavaşlatma konusunda neredeyse kesinlikle yıkıcı bir strateji olur. Özetle, AFL-CIO Üçüncü Dünya işçilerini temsil eden örgütlerin pazarlık gücünü artırmak için en iyi şekilde nasıl yardımcı olabileceği konusunda bizzat onlardan ipucu alabilecektir, çünkü AFL-CIO'nun üyelerine yardım etmenin en iyi yolu Üçüncü Dünya işçilerine en çok yardımda bulunmaktır. Üçüncü Dünya işçilerinin bunun yerine başka kampanyalarda yardımcı olunmasını istemesi halinde, AFL-CIO'nun emek standartları üzerinde ısrar etmesi için hiçbir sebep yoktur ve her durumda büyük ölçüde uygulanmayacak emek standartları konusunda tavizler karşılığında ticaretin ve sermayenin daha fazla liberalleşmesini kabul etmesi için de hiçbir sebep yoktur.

Tecrit olmayın

Küreselleşme karşıtı hareketin radikal kanadı için önemli olan, reform kanadından tecrit olmamaktır. 1999'da Seattle'da gerçekleştirilen gösterilerde şirket küreselleştiricilerini en çok korkutan, gösterilerin büyüklüğü değil bileşimidir. İzin verilen yürüyüşlere katılanların sayısı elli binden azdı ve sivil itaatsizliğe katılan eylemcilerin sayısı da on binden fazla değildi. Son otuz yıl içinde daha az etkili, ama daha kalabalık pek çok gösteriye tanık oldum. Ancak ana akım çevre örgütlerinden gelen insanların deniz kaplumbağası giysileri içinde United Steel-

workers, Teamsters ve Longshoremen sendikalarından orta yaşlı beyaz adamlarla, yanı sıra küçük kent ve kasabalardan seçilerek gelmiş görevlilerle (hepsi lezbiyen ve anarşist amigoların önderliğinde söylenen çarpıcı marşlara ve şarkılara eşlik ederek) birlikte yürümelerinin oluşturduğu görüntü, küreselleşme yanlısı yerleşik kurum için korku vericiydi. Bu aynı zamanda ülkemizde bir kez daha canlı, radikal bir hareket görüp görmeyeceğinden endişe etmeye başlayan benim kuşağımdan eylemcilerin gözlerini yaşartan bir manzaraydı.

Ama ancak ana akım emek, çevre ve yurttaş örgütleri üyelerinin hareket içinde faal konumlarını sürdürmeleri ve ancak daha iyi bir dünyanın mümkün olduğuna dair radikal mesajın onlara ulaşmaya devam etmesi halinde, küreselleşme karşıtı hareket, nihai olarak siyasi değişimi zorlayacak ve kamusal tartışmanın gidişatını etkileyecek büyüklük ve derinlikte gelişebilir. Bu da hoşgörü ve sabrı gerektirir. Bu, savunduğumuz her şeyi onaylamayan başkalarına saygı göstermeyi gerektirir. Küreselleşme karşıtı hareketin radikal eylemcilerinin becerisi, kararlılığı, yaratıcılığı ve cesareti olmaksızın, reformcu örgütler küreselleşmenin müthiş hızını yavaşlatmakta şimdi oldukları kadar başarılı olmayacaklardı. Gösterilere çok sayıda kişi katılmadıkça ve reformist örgütlerden destek görmedikçe, küreselleşme karşıtı hareketin radikal kanadı tecrit edilecek ve daha şiddetli baskılara duyarlı hale gelecektir. Seattle'daki DTÖ karşıtı gösterilerden önce, hareketin radikal ve reformist kanatları birbirine güvenmiyordu ve sadece ortaya çıkan sonuçlar değil, genellikle birbirinin davranışı da her iki kesim için hoş bir sürpriz oldu.

Seattle'dan hemen sonra, Nisan 2000'de başlayan IMF/Dünya Bankası gösterileri için örgütlenme yeni bir güven temelinde inşa edildi ve radikal örgütler ile reformcu örgütler arasında ortak anlaşmalara varmak için müzakere süreci başladı. Quebec, Cancun, Winsor, Miami ve Savannah'taki küreselleşme karşıtı gösterilerin ertesinde, tehlike, hareketin reformcu ve radikal kanatlarının yıkıcı bir işbölümüne doğru sürüklenmeleri, bu işbölümü içinde radikal kanadın sadece gösteriler yapması, reformist kanadın ise sadece lobi faaliyetlerinde bulunmasıdır. Neoliberal küreselleştiricilerin bizi tam da böyle görmek istediklerini, beş yıl önce kendilerini çok korkutan o hayaleti bir daha görmek istemediklerini unutmamalıyız.

G. SONUÇ

Bu bölümde tartışılan iktisadi reform hareketleri daha fazla taraftar kazanana kadar, bütün bu reform hareketleri neyin uğruna ve nasıl savaşmakta olduklarını daha belirgin hale getirene kadar, kapitalizmin yerine adil bir işbirliği sistemini geçirme hedefi bizim uzağımızda kalacaktır. Ancak bu reform hareketleri büyük ölçüde güçlendirilene kadar hiçbir şey başarılamayacak olsa da, eylemcilerin bu göreve öncelik vermeleri gerekse de, üstesinden gelinmesi gereken tek iş bu değildir. Güçlü iktisadi reform hareketleri gereklidir ve ABD'de yukarıda anılan hareketlerin hiçbiri şu an yeterince güçlü değildir. Ancak güçlü iktisadi reform hareketleri de yeterli değildir. Eğer XX. yüzyıl sosyal demokrat öncellerimizin kaderinden kaçınmak istiyorsak, XXI. yüzyıl eylemcileri kapitalizmin içindeki canlı ve yaratıcı adil işbirliği deneyimlerinin çeşitli türlerini beslemeli, inşa etmeli ve aradaki bağlantıyı kurmaya başlamalıdırlar.

XIII
Adil işbirliği deneyimleri

Kapitalizm kültürü *ileri ekonomilerin* yurttaşları arasında sağlam köklere sahiptir. Sadece işverenlerin değil, çalışanların çoğu da ekonominin etkin biçimde işlemesi için hiyerarşi ve rekabetin gerekli olduğuna ve daha fazla katkıda bulunanların fedakârlığa bakılmaksızın daha fazlasını almaları gerektiğine inanır. Peki insanların buna neden inanmamaları gerekir? Adil bir muamele görmediğinizi hissetseniz ya da ağzında gümüş kaşıkla *doğan insanların* aldıklarını hak etmediklerini düşünseniz bile, kapitalist kültürün büyük bir kısmını kendi başına reddecek muhtemelen pek az kişi vardır. Kapitalizmin insanlara kendi zaaflarını öğrettiği ya da onlara kapitalist olmayan bir tarzda nasıl yaşanacağını gösterdiği konusunda kendimizi aldatmamalıyız. Tam tersi geçerlidir. Kapitalizmin kendi mirasçısına ebelik etmesinin yegâne an-

lamı, karşılanmadan kalan ihtiyaçları karşılamak için kapitalist olmayan bir tarzda düşünmeyi ve yaşamayı öğretmesidir. Bunun nasıl yapılacağını başkalarına göstermek ve öğretmek ise ilericilere düşer. Ve bunda hata yapmaya yer yoktur; bu anıtsal bir görevdir. Bu görevin büyüklüğüyle yüz yüze gelmeyi başaramayan, bunun yerine kestirme yollar ve bunun neden gerekli olmadığına dair mazeretler arayan XX. yüzyıl öncellerimizin hatalarını tekrarlama lüksüne katlanamayız. Peki adil işbirliği kültürü modern kapitalizmin neresinde gelişebilir? Bu bölüm adil işbirliğinin halen var olan çeşitli deneyimlerini değerlendirerek ve yeni deneyimler yaratmak ve kapitalizme giderek daha cazip bir alternatif sunmak için onları birbirine bağlama yöntemlerini düşünerek bu soruyu ele almaktadır.

A. ÖNCEDEN TASARLANAN DENEYİMLERİN ÖNEMİ

XX. yüzyılda, Asya, Latin Amerika ve Afrika'daki ulusal kurtuluş hareketlerinin en başarılı stratejilerinden biri emperyal çıkarlara hizmet eden kapitalizm yanlısı hükümetleri yıkmak için gerilla savaşı verirken, eşzamanlı olarak yeni bir toplum kurmaya başladıkları "kurtarılmış bölgeler" yaratmaktı. Asya'da, Çin Komünist Partisi 1927 ile 1949 arasında bu stratejiyi büyük bir başarıyla uyguladı, Vietminh 1945'ten 1954'e kadar bunu Fransızlara karşı başarıyla uyguladı ve Vietkong 1960'dan 1975'e kadar bunu ABD'ye karşı başarıyla uyguladı. Latin Amerika'da Fidel Castro'nun 26 Temmuz Hareketi aynı stratejiyi 1956'dan 1959'a kadar Küba'da kısa bir süre uyguladı ve Sandinistalar bunu 1970'lerde Nikaragua'da başarıyla uyguladılar. Afrika'da, Mozambik, Angola ve Zimbabve'deki ulusal kurtuluş hareketleri 1970'lerde bunu başarıyla uyguladılar. Kurtarılmış bölgeler ulusal kurtuluş hareketlerinin askeri stratejilerinde bir geri cephe ve dayanak noktası olarak önemli bir rol oynadı, ancak bunlar önemli bir siyasi işleve de hizmet ettiler. Aşırı genelleştirme riskini göze alarak şunu belirtebiliriz ki, kurtarılmış bölgelerde ne kadar çok insan yaşadıysa ve denetimleri altındaki bölgelerde ulusal kurtuluş hareketlerinin yeni toplumsal kuruluşlar ve kampanyalarla gerçekleştirdiği deneyimler ne kadar uzun sürdüyse, bu hareketlerin, iktidarı ülke çapında ele geçirdikten sonra, en azından başlangıçta, adil işbirliği davasını ilerletmekte o kadar başarılı oldukları görüldü.

Kurtarılmış bölgeler elbette her zaman savunulamıyor ve bu stratejiyi uygulayan bütün ulusal kurtuluş hareketleri de başarılı olmuyordu.

Asya'da komünist partilerin 1960'larda Endonezya ve Hindistan'da kurtarılmış bölgeler oluşturma ve bunları savunma girişimleri başarılı olmadı. Latin Amerika'da, Peru ve Bolivya'da kurtarılmış bölgeler oluşturmaya çalışan Marksist gerilla hareketleri 1960'larda yok edildi ve 1980'lerde El Salvador ve Guatemala'daki daha büyük devrimci güçler kendi kurtarılmış bölgelerini ve gerilla savaşlarını kaybettiler. Güney Afrika'da ANC kurtarılmış bölgeler kurmak ve bu bölgeleri savunmak için kırsal bölgelerdeki gerilla mücadelelerinin genellikle başarısız olmasından sonra sadece grevler, boykotlar, kitlesel seferberlik ve sivil itaatsizlik hareketleri sayesinde ırk ayrımcılığı rejimini ortadan kaldırmayı başardı.

Kurtarılmış bölgeler oluşturmanın yüzyılın ilerisinde Üçüncü Dünya antikapitalist hareketleri için başarılı bir strateji olup olmayacağı, bu ülkelerdeki hareketlerin dikkatle ele alması gereken önemli bir konudur. Askeri koşullar değişmiş olsa bile, kurtarılmış bölgelerin siyasi nedenlerden ötürü artık stratejik önem taşımadığı kesin değildir. "Taban toplulukları" kurmak, elverişli olmayan askeri koşullara rağmen EZLN'nin geleceğe yönelik deneyimlere verdiği önemi göstererek, Zapatista siyasi stratejisinin önemli bir parçası olmaya devam etmektedir. Onlar eylemciliğin genellikle eleştirel ve muhalif olduğu bir bağlam içinde kurucu toplumcu eylemcilik için önemli bir eğitim zemini sağlamaktadırlar. Gerilla savaşı öğrencilerine disiplin ve cesareti öğretirken, kurtarılmış bölgelerin yönetimi mezunlarına toplumsal değişimin etkin ebeleri olmayı öğretmektedir. Pek çok devrimcinin keşfettiği gibi, nefret edilen bir zalimi devirmek için ölmeye hazır olmak, zalimin yenilgiye uğratılmasından sonra adil işbirliği davasını ilerleten yöntemlerle yaşamayı bilmek demek değildir. Ancak benim amacım Üçüncü Dünya hareketlerine gereksiz tavsiyelerde bulunmak değil, ileri ekonomilerdeki kapitalizm karşıtlarının Üçüncü Dünya mücadelelerindeki kurtarılmış bölgelerin tarihinden almaları gereken derslere işaret etmektir. "Merkez"de yaşayan bizlerin çıkarması gereken ders, yaşayan adil işbirliği deneyimlerinin büyük bir önem taşıdığıdır. Bu deneyimler daha iyi bir dünyanın mümkün olduğuna dair elle tutulur bulgular sağlar. Onlar adil işbirliğinin nasıl başarılacağına dair fikirler için paha biçilmez bir test zeminidir. Adil işbirliğinin yaşayan deneyimleri kapitalizm karşıtı belli başlı eylemcilerin dışındaki nüfusun geniş katmanları arasında yeni normlar ve beklentiler oluşturma sürecini başlatır. Ve adil işbirliği deneyimleri kapitalizm karşıtı reform hareketleri içinde yıpranan eylemcilere, kapitalist ana akım içinde kendi kişisel hayatlarına sürüklenecek yerde kendilerini yenilemeleri için çeşitli

fırsatlar sağlar. Reform hareketlerinin liderleri kişisel çıkar uğruna ihanet ettiğinde, adil işbirliği normlarına göre (en azından bir ölçüde) yaşamak için elde edilebilir fırsatların varlığı herkes için daha belirgin hale gelir.

Gelişmiş ekonomilerdeki XXI. yüzyıl eylemcileri, XX. yüzyıl Üçüncü Dünya ulusal kurtuluş hareketlerinin zaman zaman kendi kurtarılmış bölgelerinde başardıklarını gerçekleştirmek için farklı yollar aramak zorunda kalacaklardır. Ne var ki gelişmiş kapitalist ekonomilerde sayıları giderek artan insanları adil işbirliği ekonomisine uyumlu hale getirebilecek kapitalist olmayan ağları kurma ve sürdürme yöntemleri bulamamak, davamız için başarılı iktisadi reform kampanyaları açma ve kitlesel iktisadi reform hareketleri inşa etme başarısızlığı kadar zararlı olabilir.

B. YEREL PARA SİSTEMLERİ

YMTS'ler: Yerel mübadele ve ticaret sistemleri

ABD, Kanada, İngiltere, Yeni Zelanda ve Avustralya'da çeşitli yerel para sistemleri vardır. Ithaca Saati ve Dolar Saati ABD'de hakkında çok şey yazılmış iki sistemdir. ABD dışındaki yerel para sistemlerinin çoğu Yerel Mübadele ve Ticaret Sistemleri (YMTS'ler) genel başlığı altında toplanır.[1] Bütün yerel para sistemlerinde bir kişi topluluktan bir başka kişiyi bir hizmet sağlamak ve karşılığını yerel para birimleriyle ödemek için tutabilir. Bazı sistemlerde aslında hiç para yoktur, sadece bir muhasebe ve defter tutma sistemi vardır. Her "mübadele", hizmeti veren kişi için bir alacak ve hizmeti alan kişi için bir borç olarak kaydedilir.[2] Diğer sistemlerde insanlar başkaları için çalıştıkları zaman el değiştiren bir para kullanırlar. Alternatif para zaman zaman ulusal pa-

1. Dolar Saati hakkında bilgi edinmek için bkz. www.timedollar.org. ve bu kuruluşu yaratan, Edgar Cahn'ın coşkulu değerlendirmesi: *No More Throw-Away People* (Essential Publishing, 2000). C. George Benello, Robert Swann, Shann Turnbull ve Ward Morehouse'ın *Building Sustainable Communities: Tools and Concepts for Self-Reliant Economic Change*'i (Bootstrap Press, 1997) alternatif para ve bankacılık sistemlerine ilişkin genel bir değerlendirme sunar. International Journal of Community Currency Research dünya çapında yerel para deneyimleri konusunda bilgi sağlayan başlıca yayın organıdır.

2. Örnek vermek gerekirse, bir işletme mezununun kendi inisiyatifiyle 1983'te hazırladığı Kanada, Vancouver Island'da %18'i bulan işsizlik oranıyla ilgili Yeşil Dolar LETS programında katılımcılar ne istediklerini ve ne sunabileceklerini kendi telefon numaralarıyla birlikte düzenli bir aylık haber bülteninde listelerler ve bir bilgisayar yeşil dolar ticaret işlemlerinin kaydını tutar.

raya sabitlenir. Örnek vermek gerekirse, bir Ithaca Saati döviz bürosundan on dolara alınabilir veya on dolara satılabilir. Ne var ki yerel paraların çoğunu diğer para kurlarına çevirmek mümkün değildir. Yeni üyelere genellikle bir miktar yerel para (ya da fiziksel bir para yoksa bir başlangıç "kredisi") verilir, böylece üyeler başkaları için çalışmak üzere parayla tutulana kadar beklemek zorunda kalmaksızın kendileri için çalışacak birilerini hemen tutabilirler. En fazla mübadele topluluk üyeleri arasında emek hizmetleri için olsa da, bazı sistemlerde yerel tüccarlar sattıkları mallar için kısmi bir ödeme olarak yerel parayı kabul ederler.

Dolar Saati sisteminde bir saatlik emek, bir saatlik emek karşılığında mübadele edilir. Çoğu Dolar Saati sistemleri yaşlılar arasında hizmet mübadelelerini kolaylaştırmıştır. Örnek vermek gerekirse, altmış beş yaşında biri seksen beş yaşında birine x saat kadar kitap okuyabilir. Ya da hâlâ araba kullanabilen yaşlı biri araba kullanmayı bilmeyen bir başkasını x saatte ulaşılan bir satış merkezine götürebilir. Her iki örnekte de hizmeti gerçekleştiren kişi x Dolar Saati kadar alacaklı olur ve bu alacağı genellikle kendisinden daha genç olan birinden x saat kadar dilediği hizmeti satın almak için kullanabilir. Dolayısıyla Dolar Saati genellikle daha az yaşlı olanların daha yaşlı olanlar için harcadıkları hizmet saatlerini, yaşlandıklarında kullanmak üzere biriktirdikleri bir sistemdir. Bütün diğer yerel para sistemlerinde farklı bir emek türünün bir saati için bir başka emek türünün bir saatinden daha fazla ya da daha az yerel para ödenebilir. Bütün diğer sistemlerde bir iş saati karşılığında ne kadar yerel para ödeneceği alıcı ve satıcı bireyler arasında müzakere edilir. Bazı sistemlerde, belirli bir emek türüne farklı mübadelelerde ne kadar ödeneceği konusunda önemli bir farklılık varken, başka sistemlerde her emek kategorisi için arz ve talebe bağlı olarak tek tip ödeme yapılır.

NE SİHİRLİ NE DE FAYDASIZ: Yerel para eylemcileri kapitalist para sistemine ve mali piyasalara ilişkin geçerli eleştirilerde bulunurlar. Bu eleştirmenler ulusal ekonomi zirve yaptığında bile yerel bölgelerin genellikle durgun kaldığını, *ulusal ve küresel* mali piyasaların genellikle *yoksul toplulukların tasarruflarını* başka yerlere yatırımda bulunmak için hortumladıklarını belirtmekte haklıdırlar. Yerel paraları savunanlar da kendi aramızda kapitalizmin bizim için düzenlediğinden daha adil bir işbölümü sağlayabileceğimizi düşünmekte haklıdırlar. Öte yandan, yerel para eylemcileri zaman zaman hatalı para kuramlarını

savunurlar ve yerel para sistemlerinin yapabilecekleri ve yapamayacakları hakkında aşırı coşkuya kapılırlar. Yerel paralar mütevazı bir ilerleme sağlayabilse de, başka reformlar sıklıkla daha etkili olur. Ve yerel para eylemcilerinin yarattıkları kapitalizm karşıtı bağımsızlık ruhu güç kazandırabilirken, kapitalizmin antidotu olarak yeni bir para ve piyasa mübadelesi türü üzerinde odaklanmak talihsizliktir.

Bir kapitalist ekonomi herhangi bir konuda başarısızlığa uğradığında, buna ya kapitalist ekonomiyi reformdan geçirmeye çalışarak ya da kapitalist ekonominin dışında yeni bir sistem yaratarak karşılık verilebilir. Bu kitabın başlıca öğretilerinden biri, adil işbirliği ekonomisinin rekabet ve hırs ekonomisi karşısında zaferini sağlamak için uzun vadede kapitalizmin farklı bir iktisadi sistemle yer değiştirmesi gerektiğidir. Bu bölümün esas öğretisi ise kapitalizm tamamen yerinden edilmeden önce ona mini alternatifler yaratmanın kapitalizmi nihai olarak ortadan kaldıracak başarılı bir stratejinin önemli bir parçası olduğudur. Ne var ki bu, bir sorunu kapitalist ekonominin dışında çözmeye çalışmanın, reform kampanyasıyla ele almaktan her zaman daha iyi olduğu anlamına gelmez. Ne de mini alternatiflerin adil işbirliği ekonomisini etkin biçimde geliştirdiği anlamına gelir. Yerel para sistemleri bir ek para sistemi ilavesiyle kapitalist ekonomilerin bazı başarısızlıklarını gidermek için yapılan girişimlerdir. Yerel para sistemlerini bunda başarısız kılan nedir ve alternatif para sistemleri bu sorunları ele almakta ne kadar etkindir?

(1) Yerel ekonomiler durgun olduklarında, topluluk içindeki bazı üretken insanlar kazanç sağlayabilecekleri bir iş bulamazlar ve bazı yerel şirketler müşteri yokluğu yüzünden sıkıntıya girerler. Bu durumda yapılacak anlaşma kendisini açıkça ortaya koyar: beni işe al ki ben de senden mal satın alabileyim. Benden mal satın al ki ben seni işe alabileyim. Sorun, kapitalist ekonominin bu anlaşmaları kolaylaştırmamasıdır. Alıcı sıkıntısı çeken yerel şirketler parayla adam tutacak durumda değildirler, yörede yaşayan işsizler ise yerel tüccarlardan satın alabilecek durumda değildirler. Alternatif para sistemleri kapitalist ekonomi içinde sağlanamayan karşılıklı olarak yararlı anlaşmalara bir an önce başlamak için alternatif bir mübadele sistemi yaratarak bu başarısızlığı düzeltme çabasında bulunur. Ne yazık ki, yerel paraların yerel istihdam üzerinde önemsiz bir etkiden daha fazlasını yaratmaları muhtemel değildir ve reform siyasetleri daha etkili olabilir. Keynes'in çok önceleri belirttiği gibi, devlet işsizlere iş sağlayabilir, böylece onlar da şirketlerden satın alabilirler. Devlet şirketlerden mal satın alabilir, onlar da işsizleri istihdam ederler. Ya da devlet daha fazla kredi sunabilir

veya vergi indirimi sağlayabilir; böylece birileri daha fazla satın almaya başlayacak ve böylelikle tıkanıklık aşılacaktır. Ayrıca bütün bu siyasetler, işsizlik ulusal düzeyde kontrol altındayken bile başka bölgelerde sü yorsa, orada yerel olarak uygulanabilir. İsveç'teki sosyal demokrat hükümetler yerel işsizlikle savaşmak için reform tasarıları oluşturmakta özellikle ustaydılar. İsveç'te yerel kamu yatırım projeleri, onaylandıktan sonra yerel ekonomi yüksek işsizlik yaşayana kadar *yatırım rafı*na konuldu ve zamanı geldiğinde raftan indirilip uygulandı. İsveç'te, şirketlerin kâr aktarmaya özendirildiği bir *yatırım rezerv fonu* açılmıştı: *yerel emek piyasası kurulu* yerel işsizlikle savaşmak için yatırım gerektiğini belirttiğinde, şirketler bu fondan yatırım yaparlarsa düşük bir vergi oranına tabi tutuluyordu. İsveç'teki yerel emek piyasası kurulları yüksek istihdam alanlarında yeni iş bulana kadar işsizlik sigortasından yararlanan işçiler için kapsamlı yeniden eğitim programları oluşturdular. Bu türden reformlar bölgesel işsizlikle savaşma konusunda yerel bir paranın oluşturulmasından daha etkili olabilir.

(2) Kapitalist mali sistem yoksul bölgelerin tasarrufunu düzenli biçimde hortumlar. Bir banka yoksul bir topluluk içinde şubeler açar, yörenin sakinlerinden mevduat toplar ve daha sonra, yoksul topluluğu kendi iktisadi kalkınmasını kolaylaştırmak için ihtiyaç duyduğu mali sermayeden yoksun bırakarak, topluluk, eyalet ya da ülke dışındaki şirketlere kredi açar. Yerel para sistemlerinin sermaye kaçış mekanizması olarak hizmet edemeyeceği doğru olsa da, kapitalist bir mali sistem topluluk içinde faaliyet göstermeye devam ettiği sürece yerel paralar ne yazık ki sermaye kaçışını önleyemeyecek kadar güçsüzdür. Kapitalist bankalar ve mali piyasalar topluluk içindeki faaliyetlerini durdurana kadar sermaye kaçışına karşı savaşmanın yegâne etkili yolu, yoksul bölgelere karşı kredi ayrımcılığı yapılmasına karşı kampanyalar yürüterek, bankaların topluluğa geri yatırım yapması için baskı yapmak ve sermayeyi yoksul bölgelere taşıyacak topluluk kalkınma inisiyatifleri örgütlemektir. Ne yazık ki, kapitalist bankalar ve mali kurumlar kendi toplulukları içinde işlev gördükleri sürece yerel paralar mali sermayenin içeri ve dışarı akışını etkilemek için pek az şey yapabilirler.

(3) İnsanlar emek hizmetlerini birbiriyle mübadele ettikleri zaman, *ticaret şartları adil olabilir ya da olmayabilir.* Bu kitapta savunulan iktisadi adalet kuramına göre, emek mübadeleleri insanların yaptıkları eşit fedakârlıkların mübadelesini temsil ettikleri zaman adil olacaktır. Yapılan bütün işler eşit ölçüde cazip olsaydı, bir saatlik bir tür emeğin bir saatlik başka bir tür emekle mübadelesi adil olurdu. Ancak benim

harcadığım emek, sizin harcadığınız emekten daha tehlikeli ve hoşa gitmeyen bir emek ise, bu durumda sizin bir saatte ürettiğiniz şey karşılığında benim daha az saatte ürettiğimi vermem gerekir. Kuşkusuz, kapitalist ekonomilerde mübadelelerin işleyiş tarzı genellikle böyle değildir. Alternatif para sistemlerinin kapitalizmin bu başarısızlığını ne kadar düzelteceği sistemden sisteme değişir. Farklı emek türleri eşit ölçüde hoşa gitmediği sürece. Dolar Saati mübadeleleri adil olur. Ve farklı emek türleri eşit derecede hoşa gitmediği zaman bile Dolar Saati mübadeleleri muhtemelen kapitalist ekonomideki mübadelelerden daha adil olacaktır. Aynı topluluktan gelen bireyler yüz yüze ödeme şartları üzerinde anlaşarak birbirine daha adil biçimde davrandıkları sürece, diğer yerel para sistemleri de kapitalist mübadelelere göre gelişme sağlayabilirler. Ancak yerel para sistemlerinde farklı emek hizmeti türleri için ödeme oranları arz ve talep yasaları tarafından belirlendiği müddetçe bu alternatif emek mübadeleleri sistemi sadece kapitalist ekonomi içindeki genel mübadele şartlarını yansıtırlar. Pek çok alternatif para eylemcisi bu noktada naiftir ve örnek vermek gerekirse, bir saatlik dişçilik emeği karşılığında kaç saat çim biçileceğini belirlemek için arz ve talep yasasını kullanmakta herhangi bir hata görmezler. Ne yazık ki, alternatif para sistemlerindeki emek mübadeleleri şartları arz ve talep yasaları tarafından belirlendiği müddetçe kapitalist emek piyasalarındaki göreli ücret ve maaşlardan daha adil olmayacaktır. Bu konuda, emek hareketi tarafından gerçekleştirilen toplu pazarlık ve ücret dayanışması kampanyaları muhtemelen arz talep yasalarının hâkimiyet kurmasına izin verilen alternatif para sistemlerine kıyasla iktisadi adaleti daha fazla sağlayacaktır.

Sonuç olarak, yerel para sistemleri yerel işsizliği azalttığı, insanların emeklerini kapitalist yerel piyasalardakinden daha adil biçimde ödüllendirdiği ve insanların kendi işbölümlerini adil biçimde yönetebileceklerini (ve yönetmeleri gerektiğini) anlamalarına yardımcı olduğu ölçüde yararlıdır. Katılımcılar kendi emek mübadele şartlarını belirlemek için arz ve talep yasalarını kullanmakta hiçbir hata görmedikleri ve edinilecek kazanımlar konusunda kendilerini aldattıkları zaman yerel para sistemleri ters etkilidir.

C. İŞÇİ KATILIMI VE KAPİTALİST FİRMALARDA KISMİ MÜLKİYET

Kapitalizmin özü, elbette, üretim araçlarına sahip olanların kendi çalı-

şanlarının ne üreteceklerine ve işleri nasıl sürdüreceklerine karar vermeleridir. Kapitalizm işçi ve tüketicileri nasıl çalışacaklarına ve ne tüketeceklerine *doğrudan* karar verme gücünden mahrum bırakır ve onlara bunun karşılığında ana akım iktisatçılarının "üretici ve tüketici egemenliği" dedikleri şeyi verir. İkinci kısımda açıklandığı gibi, üretici egemenliğinin emek piyasaları aracılığıyla işlediği farz edilir. Burada, çalışanlar kendi ayaklarıyla işyerine geldiklerinde oy kullanmış sayılırlar; böylece yapılması gerekenler emredilirken, onların arzularını hesaba katmaları için işverenlere özendiriciler sağlandığı farz edilir. Tüketici egemenliğinin de mal piyasaları aracılığıyla sağlandığı farz edilir. Burada, tüketicilerin cüzdanlarıyla oy verme yeteneği kapitalistlere kendi çalışanlarına ne üretecekleri konusunda emir verirken tüketici tercihlerini hesaba katmaları için özendiriciler sağlar. Ana akım iktisatçılarına göre, emek ve mal piyasalarının rekabetçi olmaları halinde, işçiler ve tüketiciler kendilerini ilgilendiren sorunlar üzerinde *dolaylı olarak* etkili olabileceklerdir. Dördüncü kısımda açıklandığı gibi, bu dolaylı etki piyasalar daha fazla rekabetçi oldukları zaman bile mükemmel olmaktan uzaktır ve piyasalar rekabetçi olmadıkları zaman daha da azdır. Ana akım iktisatçılarının öğrettiklerinin aksine, piyasalar işçilerin ve tüketicilerin tarafsız ortamlarda kendi tercihlerini ifade etmelerine ya da iktisadi hayatı anlamlı yöntemlerle denetlemelerine *izin vermez*. Buna "kapitalizm" denilmesinin sebebi, iktisadi iktidarın *kapitalistler*in elinde toplanmasıdır. Modern ya da tekelci kapitalizmde iktidar dev şirketlerin ellerinde toplanır ve bu şirketlerden bazıları daha az gelişmiş bütün ulusal ekonomilerden daha büyüktür. Modern kapitalizm işçi ve tüketici iktidarı pahasına şirket iktidarı *anlamına gelir*.

Ancak biz insanlar kendi hayatlarımız üzerinde denetim kurmak istediğimiz için ve bizi etkileyen iktisadi kararlar üzerinde daha fazla denetime sahip olduğumuzda daha iyi çalıştığımız için, kapitalizmin özü (kapitalist iktidar veya şirket iktidarı) sorunludur ve şu dinamiklerin belirmesine neden olur: Çalışanlar zaman zaman kapitalizmin onları yoksun bıraktığı doğrudan karar alma gücünün bir kısmını kazanmaya çalışırlar. İşverenler zaman zaman çalışanlarına doğrudan yetki veriyormuş gibi yaparlar, çünkü çalışanlar bir miktar yetkiye sahip olduklarını düşündükleri zaman daha iyi çalışırlar. Çalışanların hisse sahipliği planları (ESOPS), toplam kalite programları, ortak işçi-yönetici komiteleri ve Avrupa'da her şeyi içine alan "autogestion" etiketi altın-

3. Washington DC'deki ESOP Association, çalışan hisse sahipliği planları olan şirketlerin kamu bölümlerine teknik yardım, eğitim malzemesi ve eşgüdüm sağlar: www.esopassociation.org. Amerikan Sermaye Stratejileri ESOPları hem geliştirir hem

da sürdürülen pek çok program bu dinamiğin doğal bir sonucudur.[3]

Kapitalist firmalarda farklı işçi katılım kampanyalarını değerlendirmenin sırrı görüntü ile gerçeklik arasında ayırım yapmaya çalışmaktır. Çalışanların iktidarını *gerçekten* artıran herhangi bir şey bizi adil işbirliği ekonomisine doğru götürür. Oysa işverenlerin çalışanları biraz güce sahip olduklarına inandırarak aldatmak suretiyle onlardan daha fazlasını çekip almalarını sağlayan reformlar adil işbirliği ekonomisini değil, rekabet ve hırs ekonomisini geliştirir. Ne yazık ki neyin ne olduğunu ya da çalışanlar bir taviz kazandıkları zaman bunun işverenlerin Truva Atı benzeri bir ihsanı olup olmadığını bilmek her zaman kolay değildir. ESOP programlarının bir diğer sorunu, çalışanların iktidarını artırdıkları zaman bile, değişmez biçimde kapitalizm yanlısı olmalarıdır. ESOP'ları savunanlar, yüksek olasılıkla gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir "halk kapitalizmi" vaadinde bulunurlar, ancak bunu, yani halk kapitalizmini gerçekleştirmek mümkün olsa bile, bu bir adil işbirliği sistemi olmayacaktır.[4]

D. İŞÇİ MÜLKİYETİ

Çalışanlara firma kararlarının alınmasına katılma fırsatı sağladığı iddia edilen pek çok program akıllıca kapitalist sömürü araçları olsa da, çalışanlar bizzat sahip oldukları firmaların patronu oldukları zaman, bu durum adil işbirliği davasını genellikle ilerletir. Çoğu Amerikalı çalıştıkları firmaların mülkiyetine sahip değildir. Küçük bir oran, istihdam edildikleri şirkette genellikle ESOP'lar aracılığıyla bir miktar hisseye sahiptir. Ancak bu örneklerin çoğunda çalışanların sahip oldukları hisselerin oranı, orada olmayan mülk sahiplerinin sahip oldukları orana kıyasla gayet küçüktür ve bu durum çalışanlara pek az söz hakkı verir. Ne var ki, kabaca 10 milyon Amerikalı, 400 milyar dolardan fazla menkulü olan ve çalışanların sahip oldukları on binden fazla şirkette işçi-mülk sahibi durumundadır. National Cooperative Business Association (www.ncba.coop) 1916'dan beri Amerikan ekonomisinin bütün

---

de ulusal yönetimini yürütür: www.wsops.com. Ne var ki, kendi ifadesiyle Foundation for Enterprise Development "şirketlere ve yönetimlere çalışanların mülk sahipliğini ve adil ücretlendirmeyi işgücünü güdüleyen ve şirket performansını geliştiren etkin bir araç olarak kullanmaları için yardımcı olmaya adanmış"tır. Bkz.: www.fed.org.

4. Fransa'da 1968 ayaklanmaları sırasında ünlü bir sokak afişi pek çok kapitalist firmadaki işçi katılımı biçiminin sorununu özetliyordu. Afişte şu sözler yazılıydı: "Soru: 'katılmak' fiilinin çekimi nasıldır? Yanıt: Ben katılırım. Sen katılırsın. Biz katılırız. Onlar karar verirler."

sektörlerindeki üretici kooperatiflerine bir ticaret odası olarak hizmet etmiştir. Ne var ki NCBA işçi mülkiyetini kapitalizme bir alternatif olarak geliştirmez. 1988'de kurulan Grassroots Economic Organizing (GEO) kapitalizme bir alternatif olarak işçi mülkiyetini fiilen geliştirir ve kendi görevini belirlediği şu sözlerin de ortaya koyduğu gibi radikal bir perspektife sahiptir: "GEO'ların görevi, işbirliği, demokratik ve sorumlu üretim, vicdanlı tüketim ve sermayenin toplumsal ve iktisadi adalet için daha fazla kullanılmasını temel alan işbirliğine dayalı bir toplumsal ekonomi için ulus ve dünya çapında bir hareket inşa etmektir."[5]

Çalışanların sahip oldukları bazı firmalar kapitalist işverenler onları artık kârlı bulmadıkları zaman işlerini kaybetmek istemeyen çalışanlar tarafından kuruldular. 1980'lerde, United Steelworkers of America, Pennsylvania ve Ohio'daki mali sıkıntıları olan şirketleri devralabilmeleri için kendi üyelerine yardımcı olmaya başladı. Teknisyen sendikaları ve pilot sendikaları, United Airlines 1990'larda iflas tehlikesiyle yüz yüze geldiği zaman, şirketin çoğunluk hissedarları haline geldiler. İdealist mülk sahipleri mülkiyeti kendi çalışanlarına devrettikleri zaman çalışanların mülkiyetinde bazı firmalar kuruldu. Sömürülmekten bıkan çalışanlar başkalarını harekete geçirdiler. Baltimore'da Solidarity adıyla kurulan geçici bir iş bulma kurumu, çoğunluğu bir zamanlar uyuşturucu bağımlısı ya da hüküm giymiş sabıkalı olan geçici işçilere aittir. Her durumda, ABD'de çalışanların mülkiyetinde on binden fazla şirket vardır. Her işkoluna ve ülkenin her bölgesine yayılmış olan bu şirketlerin kendi aralarındaki iletişimi artırma ve bağları sıkılaştırma çabaları son zamanlarda hız kazanmıştır. Minneapolis'te 24-26 Mayıs 2004'te toplanan ve Birleşik Devletler Demokratik İşyeri Federasyonu'nun kurulduğu Birinci Ulusal İşçi Mülkiyeti Konferansı'na

5. Bkz. www.geo.coop. İşçi mülkiyetindeki ilerici firmalar hakkında güncelleştirilmiş bir rapor için bkz. GEO'ların iki aylık yayın organı *Newsletter for Democratic Workplace & Globalization from Below*. İşçi mülkiyetindeki kooperatiflere ilişkin tanıklıkları, analizleri ve kaynakları kapsayan bilgi verici bir kitap olarak bkz. *When Workers Decide: Workplace Democracy Takes Root in America*, der. Frank Lindenfeld ve Len Krimerman (New Society Publishers, 1990). San Francisco Körfezi bölgesindeki bir avuç ilerici üretici kooperatifi hakkında mükemmel bir video için bkz. *Democracy in the Workplace: Three Worker-Owned Businesses*, www.Ofcentervideo.com. Dünyanın başka yerlerindeki üretici koperatiflerine ilişkin bilgi için bkz. International Institute for Self-Management: www.iism.net. İngiltere'deki üretici kooperatiflerine ilişkin mükemmel bir video için, bkz. *The Co-op Advantage* (GEO'dan sağlanabilir). Nihayet, üretici kooperatiflerinin ABD'nin kırsal bölgelerindeki kalkınma çabalarında ne kadar önemli bir rol oynayabildiğine ilişkin fikirler için bkz. *Cooperatives and Local Development: Theory and Applications for the 21st Century*, Christopher Merrett ve Norman Walzer, der. (M. E. Sharpe, 2004).

hazırlık amacıyla çeşitli bölgesel konferanslar düzenlenmiştir.

Çalışanların mülkiyetindeki bazı firmalar başarılı olsa da, pek çoğu değildir. Şimdiye kadar Solidarity'nin işçi sahipleri kendilerine Baltimore'daki benzer kuruluşlardan daha yüksek ücret ödeyebildiler, kendilerini sağlık sigortası kapsamına alabildiler ve önemli bir kâr payı da sağlayabildiler. Ne var ki United Airlines 2002'de iflasını istedi ve 1980'lerde çelik işçileri sendikasının yardımıyla kurtulan çelik firmalarının çoğu sadece birkaç yıl yaşayabildi. Kapitalizmde işçi mülkiyetini artırmaya çalışanların yüz yüze geldikleri engelleri anlamaları ve neyi başarıp neyi başaramayacakları konusunda gerçekçi olmaları önemlidir. İşçi mülkiyeti işçi katılımını önemli ölçüde artırdığı için işçi üretkenliğini de artırır. Öte yandan, emek kapitalist ekonomilerde sermaye kiralamaya çalıştığı zaman çeşitli engellerle karşılaşır. Hukuk sistemi işçi mülkiyetindeki şirketlere karşı ayrımcılık yapar. Ve mülk sahibi işçiler kendilerini sömürmekte duraksadıkları ve sömürmek için mülk sahibi olmayan işçileri parayla tutmayı reddettikleri zaman, bu türden vicdani sorunları olmayan kapitalist şirketlere kıyasla devantajlı bir rekabet durumunda çalışırlar.[6] Ayrıca, işçi mülkiyetindeki şirketler, mal, emek ve mali piyasalarda kapitalist firmalarla rekabet etmek zorunda kaldıkları sürece kamusal faydayı kendi bilançolarına feda etmeleri için sürekli bir baskı altında kalacaklardır. Piyasalar katılımcı planlama değildir. Katılımcı planlama işçi konseylerine, insani değerleri ve toplumsal olarak sorumlu davranışı güçlendiren dostane bir ortam sunarken, piyasalar insani değerlere ve toplumsal sorumluluğa öncelik veren işçi mülkiyetini cezalandırır. Ne de kapitalist rakipler işçilerin yönetimindeki şirketlerle aynı şeydir. Dolayısıyla katılımcı bir ekonomide işçi konseylerinin toplumsal olarak sorumlu davranmalarını beklemek akla uygunken, bir piyasa ekonomisinde kapitalist şirket-

6. Kapitalist firmalar işçilerin sahipliğindeki firmalara karşı istemsiz ayrımcılık da yaparlar. İspanya'daki işçi kooperatiflerini inceleyen bir ziyaretçi not defterine şu üzücü öyküyü kaydetmiştir: "Agustin E. Gonzalez Prado ve Luis F. Alonso Ibanez (Asturias bölgesindeki bir makinist kooperatifinin, Sociedad Cooperativa Ovetense de Mecanización y Maquinaría'nın şimdiki ve eski yöneticileri) başlangıçta COVEMYM'nin hiyerarşik olmayan yapısı hiyerarşik şirketler ile işbirliğini zorlaştırdığı için iş bağlantıları kurmakta güçlüklerle karşılaştıklarını belirttiler. Ticaret işlemlerinin genellikle hiyerarşinin en üst basamağında yer alıp bütün şirket adına konuşan insanlar arasındaki kişisel ilişkiler temelinde gerçekleştirildiğini açıkladılar. COVEMYM içinde bu dış beklentilere uyum sağlamak için yavaş yavaş uzmanlaşmış bir yönetim yapısı oluşturuldu. Luis bu acılı sürecin büyük bir iç direnişle karşılaştığını, ancak ayakta kalmak için zorunlu olduğunu belirtti." İşçi kooperatiflerinin genellikle neden başarısız oldukları konusunda yararlı bir içgörü için bkz. Malcolm Harper, *Their Own Ideas: Lessons from Workers' Coperatives* (Intermediate Technology Publications, 1992).

lerle rekabet eden işçilerin sahipliğindeki şirketlerin her zaman bu şekilde davranabileceklerini beklemek akla uygun değildir.

Bu bizi çalışanların sahipliğindeki firmaların kapitalizmde yüz yüze geldikleri başlıca soruna götürür: Zorlukların üstesinden gelmeyi ve ayakta kalmayı başarsalar bile, işçi mülkiyetindeki firmalar bilanço zorunluluklarının insani ölçütlere göre karar almayı engellemesini nasıl önleyebilirler? İşçi mülkiyetindeki firmaların çoğu kendi üyeleri kapitalizmden şu ya da bu nedenle hoşnutsuz olduğu için faaliyete geçerler. Zaman zaman işçiler katı kurallarla yönlendirilmeye ve açgözlü işverenler tarafından birbirine karşı kışkırtılmaya isyan ederler. Zaman zaman işçiler kendi iş hayatları üzerinde denetim kuramadıkları için umutsuzluğa düşerler. Zaman zaman işçiler tüketicilere daha kaliteli ürünler sunabileceklerini bilirler ve sırf daha ucuz ya da daha az güvenli ürünler daha kârlı olduğu için bunu yapmalarının önlenmesini istemezler. Zaman zaman işçiler ciddi biçimde adaletsiz olan kapitalist ücret ve maaş yapılarından nefret edip kendilerini kapitalist işverenlerinden daha adil biçimde ödüllendirmek isterler. Zaman zaman da işçiler çevre için yıkıcı uygulamaların ve işverenlerin kâr amacıyla sürdürdükleri yanıltıcı reklâm kampanyalarının sessiz suç ortakları olmaktan kurtulmak isterler. Ancak işçi mülkiyetindeki firmalar, mal, emek ve maliye piyasalarında bilançoya bağlı kapitalist firmalarla rekabet etmek durumunda kaldıkları zaman, iş hayatının kalitesine ve adil ücretlendirme sistemlerine verilen önceliği terk etmeleri ve mal tedarik ettikleri firmalar, müşteriler, dış taraflar ve çevreyle sömürücü ilişkilere boyun eğmeleri için mülk sahibi işçiler üzerinde sürekli bir baskı oluşur. Otuz yıldır işçi mülkiyetinin güçlü bir savunucusu olan Gar Alperowitz geçenlerde kendi deneyimlerini temel alarak şu uyarıda bulundu:

> Birincisi, işçi mülkiyetindeki firmaların toplumun *toplam* gelir dağılımını önemli ölçüde değiştirdiğine dair pek az bulgu vardır. Örnek vermek gerekirse, yerel ya da ulusal topluluk içinde, zengin işkollarındaki ayrıcalıklı işçiler kendi avantajlarını bir bütün olarak toplulukla ya da başka işkollarındaki işçilerle, yaşlılarla, yoksullarla ya da kendi ailelerinin dışındaki kadınlar ve çocuklarla kolayca paylaşmazlar. İkincisi, işçi mülkiyetindeki firmalar kendi "çıkarlar"ını kollama eğilimindedirler. İşçi mülkiyetindeki çelik fabrikaları, örnek vermek gerekirse, genellikle özel ellerdeki fabrikalarınkine benzer mali destekler (ve ticari koruma) ararlar. Dahası işçi mülk sahipleri daha geniş topluluğun yararına olabilen ancak kendileri için mas-

7. Gar Alperowitz, "Sustainability and Systemic Isues in a New Era," *Rethinking Sustainability: Power, Knowledge and Institutions*, Jonathan Harris, der. (University of Micghigan Press, 2003), s. 19-20.

raflı olan pahalı kirlilik denetimlerine de fazla ilgi göstermemişlerdir.[7] Bütün bu nedenlerden ötürü kapitalizmde işçi mülkiyetinin gelişmesi için durmaksızın çalışanlar gösterdikleri çabanın kapitalizmi yerinden etmesini *beklememelidirler*. Modern kapitalist ekonomilerin çalışanların mülkiyetindeki kesimini yavaş yavaş genişleterek parayla tutma ilişkisini tersine çevirme (sermayenin emeği kiralaması yerine emeğin sermayeyi kiralaması) vizyonu ütopik bir hayaldir. Kartlar işçi mülkiyetindeki firmaların aleyhine karılır, böylece, çokuluslu büyük firmaların hâkim olduğu modern kapitalist ekonomilerde ayakta kalmaları çok zorlaşır. Ve bir piyasa ortamında kapitalist firmalarla rekabet etmek zorunda kaldıklarında, en idealist işçi mülkleri bile insani değerlere uygun karar alma anlayışına bağlılıklarını sürdürmekte zorlanırlar. Özetle, işçi mülkiyetindeki firmaların sayısını adım adım artırmak, rekabet ve hırs ekonomisinden adil işbirliği ekonomisine uygulanabilir bir geçiş stratejisi *değil*dir.

Ne var ki bu, çalışanların mülkiyetinde firmalar kurmanın uygulanabilir bir geçiş stratejisinin önemli bir *parçası* olamayacağını söylemek değildir. Bu bölümün öncülü şudur: önümüzdeki yüzyılda başarılı olacaksak, kapitalizmin içinde adil işbirliği deneyimlerini gerçekleştirip yaygınlaştırırken, kusurlarını düzeltirken aynı anda da kapitalizmi çeşitli reform kampanyaları aracılığıyla daha az zararlı kılmamız gerekir. İşçi mülkiyetindeki firmalar adil işbirliğinde yaşanan kısmi deneyimlerin bir türüdür. Onlar kapitalist firmalarda kendilerine sağlanmayan iktisadi kararlara katılma fırsatlarını işçilere sağlarlar. Onlar işçileri kolektif olarak kendi iş arkadaşlarıyla birlikte karar almaları için eğitirler. İşçi mülkiyetindeki firmalar kapitalist firmalarla başarılı biçimde rekabet ettikleri zaman işçilerin kendilerini etkin biçimde yönetemeyecekleri ve bu nedenle onların ne yapmaları gerektiğine karar vermek ve bunu yapmaya zorlamak için patronlara gerek olduğu efsanesine karşı çıkarlar. Dolayısıyla işçi mülkiyetindeki firmalar arttıkça

8. Kuzey California'daki Association of Arizmendi Coperatives'in kurucularından Tim Huet, "A Cooperative Manifesto," *GEO: Grassroots Economic Organizing 61* içinde (Mart-Nisan 2004: s. 10-12) işbirliğine dayalı kalkınmanın önemi konusunda ikna edici bir gerekçe sundu. Vardığı şu sonuca bütünüyle katılıyorum: "There Is No More Important Social Change Work You Can Do Than Cooperative Development'in (TINMISCWYCDTCD) [İşbirliğine Dayalı Kalkınmadan Daha Önemli Bir Toplumsal Değişim Yapamazsın] başlangıç iddiasının diğer toplumsal değişim hareketleri içindeki bazı eylemcilere biraz fazla şatafatlı ve hatta belki de saldırgan geleceğinin farkındayım. Gene de işbirliğine dayalı kalkınmanın diğer toplumsal değişim çalışması biçimlerinden daha önemli olduğunu iddia etmiyorum. Eşit ölçüde önemli ve birbiriyle bağlantılı olmasa da eşzamanlı olarak gerçekleştirilmesi gereken çeşitli toplumsal değişim çalışması biçimleri vardır. İşbirliğine dayalı kalkınmanın tek başına dünyanın

ve başarılı oldukça adil işbirliği hareketi daha da güçlenecektir.[8] Ancak işçi mülkiyetindeki firmalar gerçekten adil bir ücretlendirme sistemi kurana kadar, üretici kooperatifleri kendi faaliyetlerini *diğer* üretici ve tüketici kooperatifleriyle demokratik ve adil biçimde eşgüdümlü hale getirene kadar, işçi mülkiyetindeki firmalar üretim önceliklerini tüketicileri temsil eden örgütlerle birlikte planlayana kadar, işçi mülkiyetindeki firmalar doğal çevrenin kullanımına yurttaş örgütleri tarafından getirilen kısıtlamaları benimseyene kadar, bunlar bu bölümde tartışılan diğer kısmi deneyimlerden ne daha iyi ne de daha kötü olan, kısmi ve kusurlu adil işbirliği deneyimleri olacaklardır. Bununla birlikte Amerika'daki en iğrenç şirket istismarlarını savunan en güçlü hukuk firmalarının pek çoğunun ya tamamına ya da en azından bir kısmına kıdemli ortaklar olarak çalışanlar sahiptir. Dolayısıyla, özyönetimli bir adil işbirliği sistemine geçişte önemli bir rol oynayabilseler de, kapitalizmin içinde çalışan mülkiyetini yaygınlaştırmak her derde deva değildir.

Arjantin'de işçilerin yönetimi devralmaları

Kapitalist ekonomilerin içinde çalışanların sahip oldukları kesimi genişletmek, kartlar onlara karşı karıldığı için genellikle çok yavaş bir seyir izler. Ne var ki kapitalizm ekonomileri krizlere sürüklediği zaman, işçilerin yönetimi devralmaları yoluyla adil işbirliğini geliştirme imkânları, Arjantin'de yakın zamanda yaşanan olaylara ilişkin bir değerlendirmenin de gösterdiği gibi çoğalır. Dizginsiz neoliberal siyasetlerin kestirilebilir sonuçları 1990'ların sonunda açığa çıktıkça ve Arjantin ekonomisi kaosa sürüklendikçe, hızla üç halk hareketi gelişti: Semt meclisleri (*asambleas*), işsiz örgütleri (*piqueteros*) ve işçilerin yönetimi devralmaları (*fábricas recuperadas*). Arjantin ekonomisi Aralık 2001'de çöker çökmez, iflasa giden fabrika ve şirketlerdeki işçiler iş-

bütün sorunlarını çözeceğini düşünmüyorum. Ne de işçi kooperatiflerinin diğer toplumsal değişim hareketlerinden ayrılabileceğini ya da ayrılması gerektiğini düşünüyorum. Örnek vermek gerekirse, toplumumuzu istila eden ve "işbirliği yaparken hepimiz eşitiz" beyanatıyla uzak tutamayacağımız pek çok adaletsizlikle (ırkçılık, cinsiyetçilik vb) savaşmak zorundayız. Özellikle, işbirliği halindeki işçilerin kendilerini düşünmeleri, daha geniş işçi hareketinin parçaları olarak davranmaları gerektiğini, "biz başardık" diyerek öteki işçilerin önüne geçmemeleri gerektiğini düşünüyorum. Ve birinin kendisini bir başka toplumsal değişim çalışması tarzına adamasını ve kooperatiflerle hiçbir şey yapmamasını da anlayabilirim. Toplumsal değişimin failleri olmaya çalışanlar en iyi katkıda bulunabilecekleri ve bu katkıyı en iyi şekilde gerçekleştirebilecekleri alan(lar)ı seçmelidirler. Bana gelince, işbirliğine dayalı kalkınmayı anlamlı olduğu kadar çok da faydalı buluyorum ve pek çok kişiyi bu harekete katılmaya ikna etmeyi umuyorum."

yerleri resmen kapandıktan sonra üretimi sürdürme uygulamasına başladılar. Ekim 2003'te Buenos Aires Üniversitesi'nin yaptığı bir araştırma yaklaşık 140 fabrikanın devralınmış olduğunu ya da yeniden çalışmaya başladığını saptadı. Bunların yaklaşık yarısı madencilik endüstrisi, geri kalanı matbaacılık, gıda üretimi, temizlik hizmetleri ve otelcilik iş kolunda faaliyet gösteriyordu. Kendi şirketlerini yeniden çalıştıran bir milyon iki yüz binden fazla işçi Arjantin işgücünün %20'sini oluşturan işsiz saflarına katılacak yerde kendi işlerini sürdürmeyi başardılar. Yakın zamanlarda bu işçiler National Movement of Recovered Enterprises (MNER) adı altında kendilerini temsil eden bir örgüt kurmuşlardır. Örgütün tüzüğünde şu satırlar yer almaktadır: "Şirket yönetiminin başarısızlığı karşısında, kriz gerektirdikçe, bireysel çabanın yerine kolektif çabayı geçirmek zorunda olduğumuzu hissettik. Özyönetim bayrağını yükselterek bir toplumsal çatışma durumundan üretici bir mutabakata geçmeyi başardık."[9] Güney Arjantin'deki küçük bir kentte yer alan bir seramik fabrikasının öyküsü ülke çapında gerçekleşen uygulamalara ilişkin fikir verir. *Students Against Sweat Shops* hareketinin eski eylemcilerinden Ginger Gentile, *Labor Notes*'un Mart 2004 sayısında kendi tanıklığına dayanan şu değerlendirmeyi yaptı:

> Zanón Seramik Fabrikası'nın, yani Arjantin'in en büyük seramik çini fabrikasının hem çalışan hem de yöneten işçileri, hukuki dille söylemek gerekirse, her gün fabrikayı ve makineleri gasp etmektedirler. Yaklaşık bir yıldır bu işçilerin fabrikadan tahliye edilmesi için mahkeme kararı olsa da, hükümet, siyasi maliyeti çok yüksek olacağından bu emrin yerine getirilmesi için polisi harekete geçirmeyecektir. Öğretmen sendikalarından petrol işçileri sendikasına ve Katolik Kilisesi'ne kadar çeşitli gruplar tahliyenin gerçekleştirilmesi halinde, durum düzelene kadar bütün bölge çapında genel grev çağrısında bulunacaklarını söylemişlerdir.
>
> Eski yönetim yapısının yerine meclis denilen ve kararları alan bir grup geçirilmiştir. Her bölüm ya da iş birimi, bütün işçilerin katıldığı toplantılarda o bölümün görüşlerini aktaracak bir temsilci seçer. Burada işçiler bölümlerin önerilerini onaylamak ya da reddetmek için oy verirler. Kendi kesimleri tarafından seçilen 30 koordinatör vardır. Aynı zamanda, pek çok iş-

9. Bkz. www.mner.org.ar. Arjantin'de işçilerin yönetimi devralmaları üzerine kısa bir makale için bkz. Andres Gaudin, "Occupying, Resisting, Producing," *Dollars and Sense* (Mart/Nisan 2004). Harekete ilişkin mükemmel bir belgesel film için bkz. Naomi Klein ve Avi Lewis tarafından üretilen ve yönetilen *The Take*. Farklı Üçüncü Dünya ortamlarında uzun süredir varlığını sürdüren bir endüstri kooperatifine ilişkin mükemmel bir değerlendirme için, bkz. Isaac Thomas, Richard Franke ve Pyaralal Raghvan, *Democracy at Work in an Indian industrial Cooperative: The Story of Kerala Dinesh Beedi* (Cornell University Press, 1998). Burada incelenmese de, belirtmek gerekir ki, 1997 ve 1998'de yaşanan mali krizlerin ardından Güney Kore ve Brezilya'da da Arjantin'dekine benzer işçi yönetimleri artmıştır.

letme görevi yapan bu koordinatörleri denetleyen iki koordinatör daha vardır, ama aradaki fark onların aldığı kararların tüm işçiler tarafından gözden geçirilip geri alınabilmesidir. Toplantılar haftada bir dönüşümlü olarak yapılır ve önemli kararlar alınacağı zaman bütün işçilerin katıldığı daha geniş bir toplantı yapılır. Bu olağanüstü toplantılar sadece fab ikayı yönetme stratejisine ve taleple in karşılanmasına ilişkin olmayıp, aynı zamanda öteki topluluk gruplarıyla ortak kampanyalarda nasıl çalışılacağına ilişkindir. Zanón, tüm topluluğun hizmetinde bir fabrika ku ma amacına bağlı olduğu için Neuquén topluluğunun bütün kesimleri tarafından büyük çapta desteklenmektedir. Hedefleri hükümetin işçilerin fabrikayı kamulaştırmasına ve işletmesine izin vermesini sağlamaktır. Bu durumda işçiler devlet ve topluluk kurumları için üretime öncelik vereceklerdir. Ancak devletin harekete geçmesini bekleyecek yerde, çinileri parasız ve ip diğer grupların mücadelelerini sadece sokakta değil, kendi müttefikleriyle birlikte siyasi tartışmalara da katılarak desteklemektedirler. Zanón işçileri çinileri topluluk merkezlerine ve hastanelere bağışlarlar. Sonuç olarak, hemşire sendikası her toplantıda işçileri ücretsiz sağlık muayenesinden geçirmek için bir hemşi e gönderir. En önemlisi, Zanón'u destekleyen her grup fırsat oldukça ondan iş alır. Şimdiye dek Zanón 90 yeni iş vermiştir. İşsiz işçi gruplarının üyeleri için (toplam 30 iş için) sosyal güvenlik uygulamalarına başlamışlardır.

Zanón işçileri içlerinden birinin işverenin ihmali yüzünden öldüğü ve sendikanın krize yeterince güçlü biçimde karşılık vermediği Haziran 2000'de fabrika içindeki koşulları iyileştirmek için mücadeleye başladılar. Sendika liderliğinin hareketsizliğine rağmen, işçiler dokuz günlük bir greve gittiler ve bu grev fabrika içinde üretim ve güvenliği denetleyecek ortak bir işçi ve yönetici komisyonunun kurulmasıyla sonuçlandı. Daha sonra, Mayıs 2001'de yönetim fabrikanın kâr etmediğini iddia ede ek üc etlerin tam olarak ödenmesini durdurdu. Otuz dört gün süren bir grevin (gene sendikanın desteklemediği bir eylemin) ardından işçiler muhasebe kayıtlarını inceleme hakkını elde ettiler. Bu defterler fabrikanın kâr ettiğini açıkça gösteriyordu. Ne var ki, 5 Eylül 2001'de fabrikanın sahibi, borçlardan ötürü işçi ücretlerini ödeyecek pa a olmadığını ve devasa devlet desteği almasına rağmen, fabrikanın kâra geçemediğini iddia ederek lokavt ilan etti. İşçiler durumu protesto ederek fabrikanın dışında kamp kurdular ve ekimin 1'inde fabrika sahibinin makineleri söküp götürmesini önlemek için fabrikaya girdiler. Hemen sonra, yirmi işçiden oluşan bir g up üretimi yeniden başlatmayı önerdi. Kısa bir tartışmanın ardından işçilerin çoğunluğu geçimlerini sağlamaya devam etmenin tek yolunun bu olduğunu kabul etti.

2 Mart 2002'de fabrika sadece bir üretim bantının açılmasıyla yeniden üretmeye başladı. Ne var ki işçile in üretimin artırılması için kendi fikirlerini uygulaması sayesinde ve yerel üniversiteden gelen mühendislerin de yardımıyla, bir yıl içinde fabrika işçilerin yönetimi devralmalarından önce imal ettiği miktarın yüzde ellisinden daha fazlasını üretmeye başladı. Şimdiki halde, eskisi gibi çini ihraç etmeye çalışıyorlar ve bütün kâr üretimi geliştirmek ve topluluğa bağış yapmak için kullanıldığından, kendilerini

kâr amacı gütmeyen bir kuruluş kabul etmiş bulunuyorlar. Fabrika yönetimi devralınmadan önce bazı işçiler diğerlerinin iki katı kadar kazanıyorlardı; şimdi herkes aynı miktarda kazanıyor: 800 *pezo* ya da 270 dolar, Neuquén için iyi bir ücrettir.

Ekonominin işçilerin sahip oldukları kesimini genişletme fırsatlarının, kapitalist mülk sahiplerinin kendi mülkiyet haklarını desteklemesi için devlete her zaman güvenemeyecekleri kaotik bir siyasi durumda daha iyi sonuç verdiği açıktır. Bu koşullar altında fabrikaları devralan işçiler kendilerine adil ödeme yapmak için daha güçlü bir eğilim de gösterebilirler. Başka bir sebep yoksa bu durum gerek kalifiye olanlar gerekse olmayanlar için işsizlikten başka bir alternatifin olmamasından kaynaklanır. Bu koşullarda işçilerin siyasi destek sağlamak için güvendikleri kendi topluluklarında yer alan başkalarıyla dayanışma ilişkileri kurmaları da daha yüksek bir ihtimal olabilir. Bu ve başka nedenlerden ötürü, kapitalist ekonominin ve devlet iktidarının daha güçlü olduğu zamana kıyasla siyasi ve iktisadi kriz dönemleri sırasında adil işbirliği davası işçi denetimi kampanyaları aracılığıyla genellikle çok daha hızlı biçimde geliştirilebilir. Ancak bu, eylemcilerin işçi mülkiyetini gerçekleştirmek için bir krizi beklemeleri gerektiği anlamına gelmez. İşçi mülkiyeti için ne kadar tohum atılırsa, kendi kendini yöneten işçiler ne kadar deneyim kazanırlarsa ve işçilerin yönetmekte oldukları firmaları destekleyen kurumsal ağ ne kadar güçlü olursa, uygun fırsatlar çıktığında işçi özyönetimini yaymak da o kadar kolay olur.

401
F26

Mondragón

677 Mondragón kooperatif ağı İspanya'nın Bask bölgesindeki en büyük ve İspanya'nın tamamında ise en büyük yedinci iş grubunu oluşturur.[10] Bu ağ, altmış bin işçinin yer aldığı 150'den fazla kooperatif gi-

10. Mondragón internet sitesinden önemli miktarda bilgi sağlanabilir: www.mondragon.mcc.es. Kapsamlı bilgi ve çözümleme içeren kitaplar şunlardır: George Cheney, *Values at Work: Employee Participation Meets Market Pressure at Mondragón* (Cornell University Press, 2000); Greg MacLeod, *From Mondragón to America: Experiments in Community Economic Development* (University College of Cape Breton Press, 1998); Roy Morrison, *We Build the Road As We Travel: Mondragón, A Coperative Social System* (New Society Press, 1991); William Whyte ve Kathleen Whyte, *Making Mondragón: The Growth and Dynamics of the Worker Cooperative Complex* (ILR Press, 1988); ve Henk Thomas ve Chris Logan, *Mondragón: An Economic Analysis* (Allen ve Unwin, 1982). İşçi kooperatiflerinin savunucuları, Michael Howard, Holm-Detlev Kohler, William Waterman, Fred Freundlich ve Curtis Haybes Jr. tarafından Mondragón konusunda yapılan eleştirel bir sempozyum için bkz. *GEO*, sayı 20, Ocak/Şubat 1996.

rişimi kapsar ve işletme sermayesi 8 milyar euro'dan fazladır. Dünya çapında, işçi mülkiyetindeki sanayi komplekslerinin en büyük ve en başarılı örneğidir. 1950'lerde, baskıcı Franco rejimi sırasında ileri görüşlü bir Katolik rahip tarafından başlatılan Mondragón kooperatifleri ayakta kalmayı başarmış ve hiç de kolay olmayan, genellikle gayet zor koşullar altında gelişmiştir. Mondragón deneyiminin çözümlendiği kapsamlı yazını burada gözden geçirmeye çalışmayacağım. Sadece şunu söyleyebilirim ki, bu konuda yapılan değerlendirmeler bardağı yarısı boş ya da yarısı dolu olarak betimleme biçimini alır. Kapitalist firmalarla kıyaslandığında Mondragón kooperatifleri karar alma sürecine katılmaları ve daha adil ödeme yapılarından yararlanmaları için işçilere daha büyük fırsatlar sağlar. Başka yerlerdeki kooperatiflerle kıyaslandığında Mondragón destek ağı çok daha sağlam ve gelişmiştir. Bu ağdaki en önemli kurum etkin bir kooperatif bankası olan Caja Laboral'dır. Bu banka ağdaki kooperatiflere, kapsamlı teknoloji, ürünler ve piyasa araştırmaları için yardım ve kooperatif yönetim ilkeleri konusunda derinlemesine eğitim imkânıyla önemli miktarda mali destek sağlar.

Öte yandan, yıllar içinde karar alma sürecine yönetimin daha fazla hâkim olması yönünde şaşmaz bir eğilim oluşmuştur. Kooperatif araştırma enstitüsü "Gezki"nin direktörü Baleren Bakaikoa'ya göre, Mondragón kooperatifleri bir temsili demokrasi süreci sürdürürken, *de facto* iktidar giderek kooperatifin parasını yöneten teknokrat işletme yöneticilerinin ellerinde merkezileşmiştir. Kooperatifler arasında daha büyük ücret oransızlıkları yönünde önemli bir eğilim de vardır ve Mondragón'un yetkili üyeleri bölgesel işgücü içinde ayrıcalıklı bir sektör olarak gittikçe öne çıkmaktadırlar. Başlangıçta, bir kooperatifte en yüksek ücret alan çalışanlara en düşük ücret alan çalışanların üç katından daha fazla ücret ödenemiyordu. Ancak bu "temel ilke" özel durumlar gerekçesiyle tekrar tekrar askıya alındı ve nihayet işlevsiz hale geldi. Mondragón kooperatiflerinin üyeleri kapitalist benzerlerinden daha iyi "yurttaşlar" olsalar da, kârlar topluluk çıkarlarıyla çatıştığı zaman, bu kooperatifler giderek topluluktan çok bazı üyelerin çıkarını güder hale geldi. Bugün, Caja Laboral'in sermayesinin yarıdan fazlası kooperatifle ilgisi olmayan girişimlere yatırılmaktadır ve pek çok Mondragón kooperatifi çokuluslu şirketlerle ortaklığa girmiş ve Üçüncü Dünya ülkelerinde kooperatif olmayan fabrikalar açmıştır. Başlangıçtaki on temel ilkeden biri "daha adil bir toplumsal düzen yaratma

kararı" idi. Ne var ki bu radikal tutum yıllar geçtikçe en fazla "toplumsal olarak bilinçli yatırımlar" biçimine dönüştürülerek sulandırılmıştır. Gelişmiş bir kapitalist ekonominin orta yerinde yavaş yavaş işçilerin sahip oldukları bir endüstriyel kooperatifler ağının inşa edildiği bu önemli deneyimden çıkarılması gereken dersler nelerdir?

1. İşçi katılımının genişletilmesinden çok daraltılması için yapılan baskı, ücret farklılıklarının kapitalist emek piyasalarındakine benzemesi için yapılan baskı kadar muazzamdır. Sınıf ayırımlarının işçilerin mülkiyetindeki kooperatiflerde yeniden ortaya çıkması, sınıf hâkimiyetinin profesyoneller ve yöneticiler tarafından tekrar kurulması çok gerçek bir tehlikedir. Mondragón deneyimi kuramın bu konudaki öngörüsünü çarpıcı biçimde doğrulamaktadır. Bu durum iş bileşimlerini daha dengeli hale getirmek ve çabaya göre ödüllendirme ilkesini geliştirmek için durmaksızın uğraşmanın, kooperatif ilkelerini korumak ve üretici kooperatiflerini adil işbirliği ekonomisi için sağlam güçler olarak muhafaza etmek için esas olduğu anlamına gelir.
2. Mali yöneticiler kaynak tahsisini denetledikleri zaman kooperatifin temel ilkelerini ihlal edecek kârlı yatırımların cazibesine direnmek, imkânsız olmasa da zordur. Kooperatiflerin sadece üyelere ya da diğer kooperatiflere uyguladıkları ilkeye kararlı bir tutumla bağlılık (bunların karşılıklı olarak faydalı ama aynı zamanda dayanışma niteliğinde olması şartıyla) kooperatiflerin başkalarının sefaletini şu ya da bu biçimde sömürmesini engellemek bakımından önemlidir.
3. Piyasa ilkeleri ile kooperatif ilkeleri birbiriyle çelişir. Kooperatif ilkelerinin alt edilmesi yönünde ilk adım bu olguyu reddetmektir. Kooperatifler, içinde faaliyet gösterdikleri piyasa ortamını dönüştüremedikleri sürece sınırlı bir manevra alanına sahip olurlar. Bu durumda piyasa ortamı onları dönüştürecek ve nihayet kooperatif ilkelerine ihanet etmelerine yol açacaktır. Mondragón deneyimi kuramın bu konudaki öngörüsünü doğrular. Kooperatiflerin yüz yüze geldikleri en zor görev budur. Ancak kendi piyasa ilişkilerine ahlâki bir unsur getirmek ve nihayet kendi piyasa ilişkilerini bütünüyle değiştirmek için atılabilecek bazı pratik adımlar aşağıda tartışılmaktadır.

Mondragón kooperatif ağı pek çok bakımdan, işçilerin kendilerini yönetebilecekleri ve kapitalist girişimlerle başarılı biçimde rekabet edebilecekleri güçlü bir örnektir. Ancak Mondragón aynı zamanda üretici kooperatiflerin kapitalist bir ortamda kendi ilkelerini savunmaya çalıştıkları zaman yüz yüze geldikleri tehlikeleri de gösteren bir örnek oluşturur.

Tüketici kooperatifi hareketinin geçmişi Rochdale England'daki insanların kendi kooperatiflerini kurdukları 1844 yılına kadar uzanmaktadır. Bağımsız, yerel tüketici kooperatiflerinin kurulmasının ardından yüzyıl içinde büyüyüp gelişerek Avrupa perakende endüstrisinde hâkim bir konum edinmeleri günümüzde genellikle unutulmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra, büyük kapitalist gıda ve perakende satış zincirleri tüketici kooperatiflerine ağır bir darbe indirerek gerek Avrupa'da gerekse ABD'de hızla yayıldı. Ne var ki son yirmi yıl içinde kooperatifler geri gelmeye başladı. ABD'de ne kadar tüketici kooperatifi
404 olduğunu artık kimse bilmiyor. 1990'ların başında yapılan bir araştırma 40.000'i aşan bir sayı veriyordu. Tüketici kooperatifleri o zamandan beri hızla artmaya devam etmişlerdir.[11] ABD'deki bazı tüketici kooperatiflerinin geçmişi XX. yüzyılın başlarına kadar uzanır, bazıları 1960'ların karşı kültür isyanlarının bir parçası olarak örgütlenmiştir, ama çoğu kapitalist firmaların karşılamadığı ihtiyaçlar listesinin giderek uzamasına tüketicilerin tepkisi olarak yakın zamanda örgütlenmiştir. Bazıları kapitalist bankalardan makul şartlarda kr di alamayan ya da kırsal bölgelerde makul düzeyde elektrik sağlayamayan ya da kapitalist konut piyasasında yeterli miktarda konut bulamayan tüketiciler tarafından örgütlendi. Kapitalist süpermarketlerin sunmadığı gıda maddelerini tüketmek isteyen tüketiciler de başka kooperatifler kurdular.

Bu noktada başlıca sorun tüketici kooperatiflerinin eksikliği değildir, çünkü bunlar sayamayacağımız kadar hızlı biçimde ortaya çıkmaktadırlar. Başlıca sorunlar şunlardır: (1) Şimdiki halde var olan tüketici kooperatiflerine işbirliği ilkeleri ve uygulamaları yerleştirmeyi başaramamak ve (2) *tekil kooperatifleri* piyasa aracılığıyla kapitalist firmalarla etkileşmek zorunda bırakarak, üretici ve tüketici kooperatifleri arasında işbirliğine dayanan ilişkiler geliştirmeyi başaramamak.

İlericilerin, özyönetim uygulamalarının sürmesine ve genişlemesine, tüketici kooperatiflerinde daha adil ücret yapılarının oluşturulmasına yardımcı olmaları gerekir. Üyelerin fazla zamanlarını harcamadan tüketici kooperatiflerine katılmasına yardımcı olmak için daha yaratıcı *işlemler tasarlamamız gerekir.* Kooperatif yönetiminin enerjisinden, üyelerin kooperatif siyaseti üzerindeki denetim yetkisini gasp etmeksizin yararlanmak için uygun yöntemler geliştirmemiz gerekir. Tüketici

11. Dawn Nakano, *Community Economic Development: Findings of a Survey of the Field* (National Center for Economic Alternatives, 1994).

kooperatiflerinde çalışan eylemciler bu görevleri yerine getirmek için ellerinden geleni yapmakta ve tüketici kooperatifleri örgütleri ve internet tartışma forumları aracılığıyla fikirlerini ve deneyimlerini paylaşmaktadırlar. Cooperative Grocers Information Network (CGIN, www.cgin.coop) National Cooperative Grocers Association (NCGA, www.ncga.coop) için bir tartışma grubunu sürdürmektedir. Co-op Net'in (www.co-opnet.coop) başkanlığını yaptığı faal bir tartışma grubu vardır. Ve gerek University of Wisconsin Center for Cooperatives, UWCC (www.wisc.edu/uwcc) ve gerekse International Co-operative Alliance (www.coop.org) işbirliği ilkeleri konusunda eğitim malzemesi ve en önemli alanlarda sponsorların bilgi alışverişini sağlamaktadır. Ne var ki tüketici kooperatifleri içinde sürdürülen eğitim faaliyetinin, daha çok bilançodan gelen baskının kooperatif ilkeleri nasıl zayıflatabileceğini anlayan kişiler tarafından gerçekleştirilmesi gerekir.

F. ÜRETİCİ VE TÜKETİCİ KOOPERATİFLERİ ARASINDA BAĞLANTI KURMAK

Üretici ve tüketici kooperatifleri üyelerinin de, rekabetçi piyasa ortamının kendi kooperatiflerinin belirlenmiş hedeflerini karşılama kapasitesini nasıl sınırladığını öğrenmeleri ve birbirlerine öğretmeleri gerekir. Üretici kooperatiflerindeki eylemcilerin kendi üyelerine, piyasa ilişkilerinin iş sürecini arzulanan tarzda dönüştürme yeteneklerini nasıl sınırladığını öğretmeleri gerekir. Tüketici kooperatiflerindeki eylemcilerin kendi üyelerine, piyasa ilişkilerinin, yüksek kaliteli, güvenli, çevre dostu ürünleri sağlama yeteneklerini nasıl sınırladığını öğretmeleri gerekir. Ve bütün kooperatiflerdeki eylemcilerin piyasa ilişkilerinin kooperatifler arasında demokratik ve adil ilişkileri geliştirmelerini nasıl engellediğini ve kendi örgütlerinin içinde de iktisadi demokrasi ve adaleti nasıl zayıflattığını açıklamaları gerekir.

Piyasa ve kooperatif ilkeleri arasındaki farklılık kooperatif üyeleri tarafından daha açık biçimde anlaşıldığında, ilericilerin kooperatifler arasında yeni bağlantılar kurmaya çalışmaları gerekir. İlk adım, üretici ve tüketici kooperatiflerinin kapitalist firmalardansa birbirleriyle alışveriş yapmalarına yardımcı olmaya çalışmaktır. Bu, kapitalist satıcılar ve alıcılarla ilişkilerin işbirliği ilkelerini zayıflatma tarzlarını ortadan kaldıracaktır. Şimdiki halde Community Supported Agriculture'ı (CSA) yerel gıda maddesi kooperatifleriyle bağlantılandırma çabaları sürmektedir. CSA'nın özgün amacı kısmen kent halkının yerel tarımı

desteklemesini sağlamaktı. Bazı CSA grupları toprak ve çiftlik kiralayacak kadar ileri gittiler. Ancak CSAların çoğu, bir toprak sahibinin yerel ya da bölgesel sürdürülebilir tarım örgütlerinden destek sağlayarak geliştirdiği, alternatif bir üretim-pazarlama yöntemi olarak başlatılmaktadır. CSA'lar küçük çiftliklerin civar bölgelerde yaşayan büyük kentli nüfusa, sebze, meyve, şifalı bitkiler, et, bal, süt ürünleri ve yumurta gibi farklı tüketim ürünleri sağlayabildikleri yerlerde iyi bir gelişme kaydederler.[12] CSA'yı destekleyen bir örgüt olan Local Harvest yerel çiftçilerle yakın kent alanlarındaki gıda maddesi kooperatifleri arasında bağlantı kuracak bir programa sponsorluk yapmaktadır (www.localharvest.org/food-coops/). CSA'nın Local Harvest gibi savunucuları, yerel gıda maddesi kooperatiflerinin yerel çiftçiler için büyük ulusal gıda maddesi zincirlerinden daha güvenilir ortaklar olduklarını kabul etmişlerdir ve artık CSA programları kapsamındaki çiftçilere yerel gıda maddesi kooperatifleriyle mümkün olan her yerde bağlantı kurmalarını tavsiye etmektedirler.

İkinci bir adım sadece üretici ve tüketici kooperatifleri için internet üzerinden eBay gibi bir şey kurmak olabilir. Kooperatifler bir kez bir kooperatif eBay aracılığıyla diğer kooperatiflerle ticaret yapmaya başladıklarında, üçüncü bir adım, eşit olmayan taraflar arasında yapılan ticarette "%50'den fazla kuralı"nı uygulayabilmek için kooperatifleri iktisadi gelişme düzeylerine göre sınıflandırmak olabilir. Ana fikir, daha düşük kategorilerdeki kooperatiflerin daha yüksek kategorilerdeki kooperatiflerle *yaptıkları ticaretten* sağlanan verimlilik kazancının daima %50'sinden fazlasını almalarını sağlamaktır. "Adil ticaret hareketi"nin son zamanlarda uluslararası ticarete ahlâki bir unsur katması gibi, bu da kooperatif piyasayı adil işbirliğinin temel ilkeleriyle daha uyumlu hale getirecektir. Kooperatifler arasında adil ticaretin bildik bir norm haline gelmesinden sonra kooperatif eBay piyasasına katılan kooperatifler adil ticari mübadelelerin yerine başlangıç düzeyinde bir katılımcı planlama biçimini geçirme yönünde hareket edebilirler. Bu biçim daha adil ilişkileri kolaylaştıracak ve daha büyük bir iktisadi demokrasi sağlayacaktır. Böylelikle üreticiler, gerek iktisadi gerekse siyasi bakımdan sağlam olan kooperatifleri işçi ve tüketici özyönetimli adalardan oluşan katılımcı bir takımada olarak işlev gören bir ağ içinde birbirine bağlayabilirler. Kuşkusuz bu kooperatif adaları bütün ihtiyaçlarını takımada içindeki diğer kooperatiflerden sağlayamayacaklar-

12. Madison'daki Wisconsin Üniversitesi'nin tüketici kooperatifleri için kapsamlı bir araştırma ve destek programını sürdürmesi gibi, Amherst'teki Massachusetts Üniversitesi de Community Supported Agriculture adı altında yararlı bir araştırma ve destek programına evsahipliği yapmaktadır. Bkz. www.umass.edu/umext/csa/.

dır; ne de takımada içindeki diğer kooperatiflere kendi çıktılarının tamamını satabilirler. Ancak katılımcı takımada bir kez gerektiği gibi kurulunca, kooperatifleri kapitalist ekonomiyle tekil ilişkilere terk edecek yerde, bütün takımada kapitalist ekonomiyle bir birim olarak ilişki kurup, kapitalizm tüm dünyada yerinden edilinceye kadar, ulusal katılımcı ekonomiler küresel kapitalist ekonomiyle nasıl ilişki kuracaksa, onlar da kapitalist sektör ile aynı şekilde ithalat-ihracat ilişkisi kurabilirler.

Üretici kooperatiflerini her yerde her zaman uygulanabilen bir kamu tüketimi biçimiyle bağlantılı hale getirmenin daha az iddialı bir örneği, akademik bir beslenme uzmanının araştırması sayesinde birkaç yıl önce ülke çapında dikkati çekti. Araştırmacı, okul kafeteryalarını yönetenlere mevsim mönülerinin nasıl hazırlanacağının öğretilmesi şartıyla, işlenmiş ürünlerin yerine yörede yetiştirilen sebzeler ve meyvelerin geçirilmesi halinde devlet okullarında verilen öğle yemeklerinin besleyiciliğinin önemli ölçüde artırılabileceğine işaret etti. Bir iktisatçı meslektaş, okul sisteminin temas kurabileceği bir çiftçi kooperatifi halinde örgütlenmeleri halinde, avans sözleşmelerinin yöredeki yetiştiricilere çok gerekli olan iktisadi güvenliği sağlayabileceğine işaret etti. Devlet okullarının verilen öğle yemeklerinin besleyiciliğini yerel çiftçi kooperatifleriyle bağlantılı kılmak için düzenlenen kampanyalar pek çok kırsal alanda gayet umut verici olabilir ve aynı zamanda yerel ve bölgesel mutfakların canlanmasını sağlayabilir.

G. KATILIMCI BÜTÇELEME

İşçi mülkiyetindeki firmalarda ve tüketicilerin mülkiyetindeki kooperatiflerde gerçekleştirilen pek çok canlı deneyim varken, vergi gelirlerinin katılımcı bir bütçeleme süreci içinde nasıl harcanacağına yerel düzeyde karar verileceğine ilişkin pek az örnek vardır. Bu nedenle, Hindistan'ın Kerala eyaletinde köylerin kamu yararına hazırladıkları planlamaları ve Brezilya'nın Porto Alegre kentinde uygulanan katılımcı bütçelemeyi incelemek ve bu deneyimlerden ders çıkarmak gerekir.

Kerala, Hindistan

Hindistan'da sol siyasi partilerin bağımsızlıktan bu yana geçen yarım yüzyıl içinde en büyük nüfuza sahip olduğu iki eyalet Batı Bengal ve Kerala'dır. Gayet başarılı programlara ve yaygın bir halk desteğine

rağmen, 1990'ların ortasında Kerala'daki Birleşik Sol Cephe (BSC) hükümeti seçmen avantajını kaybetmekteydi. Neoliberal ve sağ ulusalcı siyasi güçler Hindistan'ın hem içinde hem de dışında geliştikçe, toprak reformu ve pirinç sübvansiyonları gibi başarılı programların artık seçmenleri sol partileri fiilen desteklemeye güdülemek için yeterli olmadığı konusunda, genç parti liderleri yaşlıları ikna ettiler. Aslında BSC içindeki çoğunluk partisi CPI-M'deki genç liderler, köy düzeyinde hane halklarını harekete geçirerek ve onlara kendi köylerindeki projeler üzerinde doğrudan denetim imkânı sağlayarak partiyi "halka hizmet"ten "halkı yetkilendirme" yönünde harekete geçmeye zorladılar. Kerala'daki BSC, 1996'da "Toplam Okur Yazarlık Kampanyası", "Halkın Bilim Hareketi", "Halk Kaynaklarını Planlama Programı" ve "Kalliasseri Halkının Planlama Deneyimi"yle başlayarak dünyanın en kapsamlı doğrudan halk demokrasisi deneyimlerinden birini başlattı. "Dokuzuncu Plan İçin Kerala Halk Kampanyası" 1996'dan 2001'e kadar süren dokuzuncu plan dönemi içinde eyalet gelirlerinin %40'ının nasıl harcanacağını kararlaştırmak için tabanın karar aldığı bir katılımcı planlama süreci içinde 1052 köyde ve kent semtlerinde, 30 milyonluk Kerala halkının 3 milyondan fazlasını harekete geçirdi. Aşağıdaki kısa betimleme Franke ve Barbara Chasin'in 23-28 Mayıs 2000'de, Kerala'daki Thiruvananthapuram Üniversitesi'nde toplanan Uluslararası Demokratik Yerinden Yönetim Konferansın'da yaptıkları bir sunuştan alınmıştır:[13]

> BSC'nin plan fonlarının %35 ile 40'ını köylere ve belediye kuruluşlarına aktarma kararı devrimci bir karardı. Sıradan yurttaşlar, seçilmiş temsilciler, emekliye ayrılmış gönüllü teknik uzmanlar ve nihayet bakanlık bürokratları sorunları konuştular, kaynakları incelediler, daha sonra 990 kırsal *panchayat*, 152 kalkınma *mahallesi*, 58 belediye ve 14 ilçenin tamamında yerel kalkınma planlarına yol gösterecek projeleri hazırladılar, öncelikleri belirlediler, değerlendirdiler, uyguladılar ve gözlemlediler.
>
> Kampanyanın ilk yılında eyalet düzeyinde 373 eğitimci, kampanyanın ilk aşamalarının belkemiği haline gelen 100.000'den fazla yerel eylemci için bir günlük atölye çalışmasını yöneten, bölge düzeyinde 10.497 kaynak kişiyi eğitti. Halk katılımının ilk basamağı *grama sabhas*, yani yerel meclisler idi. Ağustos-Aralık 1996'da gerçekleştirilen ilk *grama sabhas*'a iki

13. *Sunuşun tamamı, çok sayıda planlama belgesi*, pek çok makale ve "Kerala modeli" üzerine kapsamlı bir kaynakça, Richard Franke'nin Montclair Üniversitesi'ndeki internet sitesinde bulunabilir: http://chss.montclair.edu/anthro/franke.html. Halk Kampanyası'na ilişkin, girişimin önde gelen mimarı tarafından yapılan büyüleyici bir değerlendirme için bkz. T. M. Rhomas Isaac ve Richard Franke, *Local Democracy and Development: the Kerala People's Campaign for Decentralized Planning* (Rowman & Littlefield, 2002).

milyon kişi katıldı. Altı ay sonra gerçekleştirilen ikinci oturuma 1.8 milyon kişi katıldı ve üçüncüsünde 2.1 milyon katılımcı vardı. Bu sayılar oy verme yaşındaki nüfusun %10'una eşittir. Ancak insanlar etkin katılım olsa da toplantılara katılabilirler. Kerala kampanyasının büyük bir kazanımı sıradan insanların katılımını teşvik edecek yöntemler tasarlamak ve uygulamaktır. *Grama sabhas*'ta, siyasetçilerin konuşmaları 30 dakikayla sınırlanırken, uzman konuşmalarına 40 dakika ayrılmıştı. Sonraki iki saat on iki temel alanda eğitimciler tarafından düzenlenen, insanların kendi ihtiyaçlarını dile getirebilecekleri küçük grup tartışmalarıyla geçirildi. Küçük gruplar daha sonra raporları dinlemek ve bir sonraki kampanya evresinin temsilcilerini seçmek için düzenlenen bir oturumda bir araya geldiler.

Halkın katılımı bir dizi veri toplama faaliyeti ve PDR'lerin (yerel panchayat ve kent gelişme raporlarının) yazılmasıyla devam etti. Bunlar yerinden yönetim tarihinin belki de ilk örneklerini oluşturuyordu. Yetmiş beş sayfa ile 200 sayfa arasında bir hacme ulaşan PDR'ler kalkınma seminerleri için tartışma belgeleri sağladı. Halk katılımının bu evresinde bölge başına (daha önceki *grama sabhas*'da seçilmiş) yaklaşık yirmi kişi proje için tavsiyelerde bulunmak üzere toplandılar. Kalkınma seminerleri gerekli teknik uzmanlıkları ve mali planlamayı kapsayacak asıl proje önerileri tasarlamaktan sorumlu görev güçleri yarattı. Dikkat çekici bir yenilik emekliye ayrılan uzmanların projenin teknik ve mali bakımlardan değerlendirilmesine yardımcı olmak için seferber edilmeleriydi. 4000 "Gönüllü Teknik Birlik" (GTG), emekli mühendislerden, doktorlardan, profesörlerden ve diğer meslek sahiplerinden oluşuyordu.

İki yüzden fazla panchayat "Komşuluk Grupları" (KG'ler) oluşturmaya başladıklarında, halkın katılımı yeni bir yön kazandı. *Grama sabhas*'ın örgütlendiği semtler, yaklaşık 2.000 yetişkinle etkin topluluk etkileşimini sağlayacak büyüklükteydi. Daha geniş bir yerel kapsam gerektiği düşüncesi 40 ile 50 hane halkından oluşan grupların kurulmasını sağladı. Bu gruplar genellikle bir *grama sabhas*'a getirilecek kalkınma sorunlarını tartışmak üzere her hafta ya da iki haftada toplanan kadınlar tarafından temsil ediliyordu.

İlk iki yıl içinde kampanya 98.494 konut, 240.307 hijyenik hela, 17.489 kamusal çeşme ve 50.162 kuyu inşaatına önderlik etti. Bu sayılar önceki planlarda öngörülenden çok daha fazlaydı. Yerel hükümetin çeşitli düzeyleri arasında işlevsel bir bölünme oluşmaktadır. Eyalet hükümeti büyük elektrik enerjisi projeleri ve eyalet çapında çözümlerle muazzam yatırım gerektiren belirli sanayi projeleri için fonlar oluşturur. Bu olmazsa, yerel kuruluşlar yöresel planların daha uygun olduğu bölgelerde eyalet programlarını destekleyecektir. Kampanyanın ilk yılı içinde, köyler ve belediyeler hizmet sektörünün 14.5'ini konut inşaatı finansmanına ayırırken, önceki plan bu hedef için sadece %1.4'ünü ayırmıştı. Yerel kuruluşlar sıhhi tesisat ve içme suyunda sağlanacak ilerlemelere %13 ayırdılar. Sekizinci beş yıllık planda bu oran %7.5 kadardı.

Kadın Bileşeni Planı (KBP) Kerala'daki demokratik yerinden yönetimin

benzersiz bir özelliğidir. Her projeyi toplumsal cinsiyet etkileri bakımından değerlendirmeye çalışan ve projelerin %10'unun sadece kadınlar için olmasını isteyen KBP, sebze bahçeciliği, dikiş kooperatifleri, *anganaway* (anaokul) personelinin harekete geçirilmesi ve kadınlar için yeni topluluk merkezlerinin inşası gibi projelere önderlik etmiştir. Nihayet kampanya Kerala'nın kırsal nüfusunun %12'sini oluşturan Tarifeli Kasta (dokunulmazlar) ve Tarifeli Kabile topluluklarına (AK/AK'a) öncekine kıyasla proje fonlarından daha büyük bir yüzde sağlamayı başarmışlardır. Kampanyanın içinde gerek AK ve gerekse AK'a planları Kerala'daki belli başlı eşitsizlik kaynaklarını azaltma potansiyeline sahiptirler.

Halk Kampanyası Kerala kalkınma modelindeki en büyük yeniliktir. Kerala modeli sadece bir bütün olarak neoliberalizme olası bir alternatif sağlamakla kalmaz, Halk Kampanyası, yaratıcı bir siyasi liderlik uygun fırsatlar sağladığında, sıradan insanların kendi programlarını etkin biçimde planlama yeteneklerine güçlü bir kanıttır. Kerala kalkınma modelinin, Hindu milliyetçiliğinin saldırılarına ve Hindistan'daki eyaletlerin işletme vergilerini azaltarak, emek ve çevre standartlarını düşürerek uluslararası ve iç yatırımlar için birbiriyle rekabet halinde sürdürdükleri standart düşürme yarışına direnip direnemeyeceği zamanla görülecektir. Köy düzeyinde halka dayalı planlamayı kurumsallaştırmanın ve bürokratik engellere direnmenin başarılı olup olmayacağı da zamanla görülecektir. Ancak Kerala modeli başka bir yol olduğunu kesinlikle kanıtlamakta ve Halk Kampanyası katılımcı bütçelemenin mümkün ve etkin olduğunu göstermektedir.

Porto Alegre, Brezilya

Kasım 1999'da Porto Alegre kenti bir Katılımcı Demokrasi Uluslararası Semineri'ne ev sahipliği yaptı. Belediyeler on yıldır Brezilya İşçi Partisi yönetimindeydi ve kamusal mallara ilişkin kararlar oluşturma konusunda "katılımcı bütçe" denilen yeni bir yöntemin öncülüğünü yapmaktaydı. Konferans vesilesi, İşçi Partisi'nin Rio Grande do Sul'da eyalet çapında yapılan seçimleri kazanmış olması ve yeni eyalet hükümetinin, katılımcı bütçenin Brezilya'nın en güneyindeki eyaletin 10 milyon sakinini kapsayacak şekilde genişletilmesini istemesiydi.

Porto Alegre'deki belediye yönetimi on yıllık bir sürenin sonunda kamu fonlarının önemli bir bölümünün semtlerin kalkınması için kullanılmasını tasarlamıştı. Ateşli semt örgütleri kendi önceliklerini görüşmeye ve tartışmaya başladılar ve kendi seçtikleri projelerin tasarımı için teknik yardım istediler. Deneyim bütünüyle olumluydu. Katı-

lımcı bütçeleme yurttaş ilgisizliğini ve kinizmini azalttı, yurttaş yaratıcılığını ve enerjisini bürokratik bütçelemenin yapamayacağı şekilde artırdı ve farklı semtlerde yaşayanların isteklerine uygun daha fazla yerel kamu malı sağladı. Katılımcı bütçe süreci Porto Alegre'de İşçi Partisi'nin seçmen desteğini artırır ve kentteki diğer ilerici iktisadi öncelikler için siyasi destek sağlar gibi de görünüyordu. İşçi Partisi'nin 1999'da Rio Grande do Sul'da seçimleri nihayet kazanması üzerine bu başarılı programı bütün eyalete yaymak için bir konferans çağrısında bulunması doğaldır. Katılımcı bütçeleme 2002 ulusal seçimlerinde Ignacio "Lula" da Silva'nın ve İşçi Partisi'nin kazandığı zaferden bu yana daha da yaygınlaştırılmıştır.

Ne yazık ki son zamanlarda ortaya çıkan sonuçlar eylemcilerin umdukları gibi olmamıştır. Katılımcı bütçelemenin Porto Alegre'den Rio Grande do Sul'a yayılmasından önce bile, Lula'nın önceli Fernando Cardoza'nın ulusal hükümeti IMF'nin Brezilya'nın 300 milyar doları bulan uluslararası borcunu ödemesi için dayattığı sakatlayıcı koşulları kabul etti. Ayrıca Cardoza hükümeti, eyalet hükümetleri için, bu hükümetler de belediye yönetimleri için kotalar belirledi. Her bir yönetim uluslararası borç geri ödemeleri için kendi gelirlerinden ne kadar katkıda bulunacaklarını bu kotalara göre belirleyeceklerdi. Lula hükümeti artık sadece Cardoza hükümetinin IMF'ye verdiği taahhütlere bağlı kalmayı kabul etmekle kalmamış, borç geri ödemelerinin oranını da artırmıştır. Dolayısıyla şimdiki halde eyaletler ve belediyelere, hangi bütçe önceliklerinin erteleneceği kararını bırakarak, onlardan yıkıcı kota vergileri toplamakta olan Lula ve İşçi Partisi hükümetidir. Katılımcı bütçelemeye katılanlar kendilerine bırakılan fonlarla kendi projelerini seçme ve tasarlama imkânına sahip olsalar da, gelirlerinin ne kadarının uluslararası alacaklılara gideceğine ve ne kadarının kendi ihtiyaçlarının karşılanması için elde kalacağına ilişkin önemli kararların alımına katılmalarına izin verilmez. Lula hükümeti, *bu* kararın katılımcı süreç içinde oluşturulması halinde, Brezilya halkının uluslararası mali topluluk ve IMF'ye hoş gözükmek için aynı miktarda ödeme yapmayı asla kabul etmeyeceğini gayet iyi bilmektedir.

Eleştirmenler, katılımcı bütçe sürecinin, vatandaşları ilk anda onay vermedikleri bir bütçe açığının nasıl dağıtılacağını kararlaştırmak zorunda bıraktığına ve pek çok İşçi Partisi eylemcisinin buna "katılımcı kemer sıkma" demeye başladıklarına işaret etmektedirler. Eylemciler de, katılımcıların şimdiki durumda karar vermeleri gereken şeyin, gecekondu mahalleleri ve yoksul semtleri için ölümcül sonuçlar yarata-

rak sürekli patlayan kanalizasyon sistemini onarmak mı, yoksa zaman zaman altı ay kadar maaş almadan çalışan kamu görevlilerine ödeme yapmak mı olduğuna işaret etmektedirler. Bir semt sağlık hizmeti kliniğini binlerce işçi sınıfı ailesini asgari sağlık hizmetinden yoksun bırakarak kapatmak mı, yoksa köye su getirme projesini ertelemek mi gerektiği konusunda karar vermeleri gerekmektedir. Eleştirmenler yurttaşların ve halk örgütlerinin bu kötü seçenekleri benimsemek zorunda bırakıldıklarını, böylece IMF'nin dayattığı siyasilerin sorumlusu durumuna düşürüldüklerini ve kendi çıkarlarını savunmaktan alıkonacak şekilde manipüle edildiklerini belirtmektedirler.

Durum çarpıcı biçimde kötüye gitmiş ve katılımcı bütçeleme Brezilya'da da kötü bir ün kazanmaya başlamıştı. Porto Alegre'nin eski belediye başkanı Tarso Genro ve katılımcı bütçelemeden sorumlu eski yardımcısı Urbitaran de Souza'nın birlikte yazdıkları "Katılımcı Bütçe: Porto Alegre Deneyimi" başlıklı kitap, sadece İşçi Partisi tarafından ulusal olarak dağıtılmakla kalmamış, aynı zamanda IMF/DB kemer sıkma siyasetlerine tepki olarak gerçekleşen toplumsal patlamaları asgariye indirmek için katılımcı bütçelemeyi uluslararası alanda tanıtmakta olan Dünya Bankası tarafından da geniş çapta basılmış, çevrilmiş ve dağıtılmıştı. Tarso Genro, Rio Grande do Sul valisi olmak için Muhafazakâr adaya karşı girdiği yarışı, Porto Alegre'de önceki İşçi Partisi adayından %16 daha az oy alarak kaybetti. Katılımcı bütçe adayı olarak ulusal meclise seçilmek için kampanya yürüten Urbitaran de Souza genel seçime katılmak için yeterli oy bile alamadı. Genro ve de Souza'nın uğradıkları seçim yenilgisinin kamuoyunda katılımcı bütçelemenin katılımcı kemer sıkmaya dönüşmesiyle birlikte anılmalarının doğrudan sonucu olduğu inancı yaygındır. Porto Alegre'deki bir semt örgütünün lideri ve İşçi Partisi üyesi olan Ana, *O Trabalho* gazetesinde yayımlanan bir mülakatta şunları söyledi:

> Bakın. Halk aptal değildir. Önceleri bize söylenenlere, yani bütçe önceliklerinin belirlenmesinde bir söz hakkına sonunda sahip olacağımıza inanıyorduk. Ve sabırlıydık, her şeyin bir gecede değişmeyeceğini biliyorduk. Ama sonra, ortaya koyduğumuz önceliklerin bütçe sürecini denetleyenler tarafından gözden geçirilmek ve uygulanmak üzere asla tercih edilmediğini görmeye başladık. Azar azar neler olup bittiğini anlamaya başladık. Anladık ki, bu "katılımcı" süreç içinde çalışmakta olan İşçi Partisi belediyeleri yabancı yatırımcılara olan borçlarını tam bir görev duygusuyla ödemektedirler. Bu yatırımcıların, Brezilya halkına yardım etmek için bir *kuruş* bile yatırmadıklarını belirtmemiz gerekir. Sadece kaynaklarımızla spekülasyon yapmakla yetinen zenginlere ve süper zenginlere, bizler böylesine ağır yaralıyken geri ödeme yapılması neden gerekli olsun? Bize borç

meselesinin tartışılamayacağı ve buna karşı çıkılamayacağı söylendi. Bunun neresi demokratik?

Elbette, katılımcı bütçelemenin zaman tüketen sürecine katılmaları istenen, ancak kendi hayatlarını etkileyen en önemli bütçe kararlarını verme hakkından mahrum bırakılan halkın gösterdiği sabrın da bir sınırı vardır. Kerala'da yaşayan milyonlarca kişinin devlet bütçesinin önemli bir bölümünün nasıl kullanılacağına karar vermeyeceklerse, niye pek çok toplantıya ve planlama oturumuna katılmaya tenezzül edeceğini anlamak zordur. Brezilya'da halk halkçı bir programın alçakça bir amaçla uygulandığını hemen anlamıştır. Porto Alegre kentinde 1990'ların başında güçlü bir destek gören anlamlı katılımcı bütçelemenin sahip olduğu şöhretin Brezilya'da yaşanan bu istismar olayı yüzünden lekelenmeyeceğini umut ediyoruz.

Arjantin'de semt meclisleri

Kerala ve Brezilya'daki iyice oturmuş sol siyasi partiler, az çok normal iktisadi koşullarda, kendi kamu kaynaklarını uygun gördükleri şekilde yönetmek için köy ve semt örgütleri oluşumunu başlattılar. Her iki örnekte de, inisiyatif sadece katılımcı iktisadi demokrasiyi yayma arzusu tarafından değil, aynı zamanda söz konusu partilerin seçim desteğini artırma arzusuyla güdülendi. Tam tersine, Arjantin'in Buenos Aires kentindeki *asamblea*lar, yani semt meclisleri kaotik bir iktisadi kriz ortamında kendiliğinden ortaya çıktı ve halkın bütün siyasi partilerden duyduğu hoşnutsuzlukla güdülendi.

Semtlerin temel kamu hizmetleri için kimseye artık güvenemedikleri iktisadi ve siyasi boşluk ve bütün siyasilere tam bir güvensizlik, semt sakinlerinin bir süre için bir araya geldikleri, tartıştıkları ve haftalık eylemleri görüştükleri semt meclislerinin kurulmasına yol açtı. Diğer şeylerin yanı sıra banka kapamalarıyla ve dondurulmuş hesaplarla, yabancı şirketlerin yükselttikleri temel hizmet faturalarıyla, işsizlik oranı %25'in üzerine çıkarken işlerini kaybettiklerinde kendi kiralarını ve ipotek borçlarını ödeyemeyen semt sakinleriyle ilgilenmek zorunda kaldılar.

*Asamblea*lar bir noktada hiçbir siyasetçinin yüzünü göstermeye cesaret edemediği Buenos Aires'te ironik biçimde siyasi eylemin merkezi oldu. Sıradan sakinlerin yanı sıra bağımsız semt eylemcileri, küçük sol siyasi partilerin ve grupların üyeleri şu ya da bu eylem biçimini tartıştıkları haftalık semt toplantılarına katıldılar. Ne var ki, bütün semt

meclislerinden gelen temsilcilerin oluşturduğu kent çapında faaliyet gösteren bir eşgüdüm konseyini oluşturma girişimi kısa ömürlü oldu ve semt meclisinin faaliyeti Kirchner'in seçilmesinden önce bile neredeyse durdu. Meclislere katılan Arjantinli bir iktisatçı, Alan Cibilis, özel bir mektupta bu oluşumların ortadan kalkışına ilişkin şu özlü açıklamayı yaptı: "Meclislerin zayıflamasının başlıca nedenleri şunlardı: 1) sürecin kendi rayında ilerlemesine izin vermeyen, onu kendi hedeflerine yöneltmeye çalışan sol parti müdahalesi, 2) sol grupların üyeleri olmayan semt sakinlerinin ve eylemcilerin siyasi deneyim eksikliği ve 3) yerel ve ulusal hükümetlerle ilgili açık bir siyasi projenin formüllendirilememesi ya da dile getirilememesi."

Kerala ve Porto Alegre'nin aksine, Arjantin'deki hiçbir ilerici siyasi parti bütçe meselelerinde meclislerin yetkisini artırmaya kararlı değildi. Bütçe yetkisi için ciddi bir kampanya açma konusunda yeterli siyasi kararlılıktan yoksun oldukları açığa çıktığında, meclislerin çoğu zayıflamaya başladı. Buenos Aires'teki semt meclislerinin hızlı yükselişi ve yaygınlaşması ve Kerala'daki köyler ile Porto Alegre'deki semtlerin temelini oluşturduğunu bildiğimiz potansiyelin gerçekleştirilmiş olması, daha sonra sergiledikleri zayıflamaya rağmen, onları incelenmeye değer deneyimler haline getirir.

H. EŞİTLİKÇİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR AMAÇLI TOPLULUKLAR

ABD'deki Amish, Mennonitler, Hutteritler ve Bruderhoff gibi hepsi çeşitli ölçüde kapitalist ana akımın dışında yaşayan dini toplulukların yanı sıra bireylerin ve ailelerin kapitalist hayat tarzlarından bilinçli biçimde farklı yöntemlerle yaşadıkları bine yakın seküler ve "amaçlı topluluk" vardır. Bu toplulukların bazıları çevre açısından sürdürülebilir yöntemlerle yaşamak üzerinde yoğunlaşırlar ve çevre dostu yeni teknolojilere önderlik ederler. Diğerleri öncelikle eşitlikçi ilişkiler kurmaya çalışırlar. Amaçlı pek çok topluluk her ikisini de yapmaya çalışır ve çeşitli biçimlerde demokratik karar oluşturur. Donald Pitzer, *America's Communal Past* (1997) başlıklı kitabında, Amerika'daki toplulukların tarihi e ve amaçlı çağdaş topluluklara ilişkin değerli içgörüler taşıyan mükemmel bir değerlendirme sunar. Claude Whitmyer'in derlediği *In the Company of Others: Making Community in the Modern World* (1993) amaçlı başarılı toplulukları çözümleyen içgörülü bir makaleler derlemesidir. Richard Fairfield, *Communes USA: A*

Personal Tour'da (1971) 1960'larda ve 1970'lerde karşıkültürel topluluklara ilişkin parlak bir değerlendirme sağlar. Ve Geoph Kozeny amaçlı on sekiz çağdaş topluluğa derinlemesine bir bakış sağlayan ve *Utopia 101: Intentional Communities ... the Cooperative Quest to Build a Better World* (2000) gibi toplulukların üyeleriyle kapsamlı mülakatlar içeren mükemmel bir film üretmiştir.

Fellowship for Intentional Community'nin (FIC) geçmişi 1948'e uzanır, ancak topluluk 1986'da yeniden canlandırılmış ve 1986'da kâr amacı olmayan bir örgüt olarak bir araya gelmiştir. Günümüzde FIC hem 200'den fazla topluluğun üye olduğu bir örgüt olarak hem de FIC'in ansiklopedik yayını *Communities Directory: A Guide to Intentional Communities and Cooperative Living*'de (2000) yedi yüzden fazla topluluk üzerine bir bilgi üretim merkezi olarak hizmet eder. İnternet sitesi www.ic.org'a göre, FIC'in amacı şudur: (1) *Topluluklar arasında var olan* farklılığı kabul etmek ve topluluk üyeleri ile dış kültür arasındaki artan etkileşimi kolaylaştırmak; (2) ortak kutlamalar, ortak girişimler ve ortak insanlığımıza ilişkin bir bilinç oluşturan etkinlikler aracılığıyla topluluklar içinde ve arasında bir işbirliği ruhu oluşturmak; (3) bireyler, amaçlı mevcut topluluklar, kooperatif gruplar ve yeni oluşan topluluklar arasında bilgi, yetenek ve iktisadi destek alışverişini kolaylaştırmak; (4) kendi ihtiyaçlarına uygun amaçlı toplulukları, konferansları ve deneyimleri ve uygulamaları gerçekleştiren başka toplulukları arayanlar için bir başvuru kaynağı olarak hizmet etmek; (5) amaçlı çağdaş ve tarihsel topluluklara ilişkin eğitim, araştırma, arşiv ve yayınları desteklemek; (6) toplulukların, kooperatiflerin ve onların ürün ve hizmetlerinin pratiğe dönük uygulamalarını seminerler, kataloglar, gösteri amaçlı projeler, toplantılar ve doğrudan satışlar aracılığıyla kanıtlamak; ve (7) amaçlı toplulukların sürdürülebilir geçim, kişisel dönüşüm, topluluk dönüşümü ve barışçı toplumsal evrim alanında öncü oldukları konusunda küresel farkındalığı artırmak.

"Eko-köyler"in her birine ve birbiriyle olan bağlantılarına ilişkin bir dizin http://www.ecobusinesslinks.com/sustainable_communities.htm' de bulunabilir. Bu toplulukların öncelikle odaklandıkları konu insanların doğal ortamla olan ilişkilerini değiştirmektir. 1990'ların ortasında Findhorn'da toplanan bir sürdürülebilir topluluklar konferansının tutanakları Jillian Conrad ve Drew Withington tarafından *Eco-Villages and Sustainable Communities: Models for 21st Century Living*'de (1996) yayımlandı. Alternatif kent tasarımlarına ve enerji sistemlerine ilişkin makalelerden oluşan iki mükemmel antoloji Mark Roseland'ın derlediği *Eco-City Dimensions: Healthy Communities,*

Healthy Planet (1997) ve Sim Van Der Ryn ile Peter Calthorpe'un derlediği *Sustainable Communities: A New Design Synthesis for Cities, Suburbs, and Towns* (1986) başlıklıklarını taşımaktadır. Diane ve Bob Gilman, *Eco-Villages and Sustainable Communities*'te (1991) yeni eko-toplulukları başlatmak için mükemmel öneriler sunmaktadırlar.

1976'da esas olarak halkların birbiriyle ilişkilerini değiştirme konusu üzerinde odaklanan bir düzineden fazla topluluk eşitlikçi hayat tarzları geliştirmek için Federation of Egalitarian Communities [Eşitlikçi Topluluklar Federasyonu/FEC] oluşturdu. FEC içindeki topluluklar, yayınlar, konferanslar ve katılım konularında işbirliği yaparlar; emek mübadele edip, becerileri paylaşırlar ve tam sağlık sigortası sağ-

larlar. Şimdiki halde FEC büyüklük ve vurgu bakımından küçük tarım çifliklerinden yüzden fazla üyesi olan köy benzeri topluluklara ve kent grup evlerine kadar değişen, bütün Kuzey Amerika'ya yayılmış üyelere ve kardeş topluluklara sahiptir. Bu "eşitlikçi topluluklar"ın belirtilmiş hedefi "sadece birbirine yardım etmek değil, daha fazla insanın toplulukçu bir alternatifin avantajlarını keşfetmelerine ve daha eşitlikçi bir dünyanın evrimini sağlamalarına yardımcı olmaktır."[14] Federasyondaki toplulukların her biri: (1) toprağı, emeği, geliri ve diğer kaynakları ortaklaşa kullanır; (2) kendi üyelerinin emek ürünlerini alıp tüm bu malları eşit olarak ya da ihtiyaca göre dağıtarak kendi üyelerinin ihtiyaçlarıyla ilgili sorumluluklarını yerine getirir; (3) şiddet karşıtı uygulamalarda bulunur; (4) üyelerin ya mutabakat ve doğrudan oy verme yoluyla ya da başvuru ya da geçersiz kılma hakkıyla eşit bir katılım fırsatına sahip oldukları bir karar alma biçimini kullanır; (5) bütün insanların eşitliğini sağlamak için çalışır ve ırk, sınıf, inanç, etnik köken, yaş, cinsiyet ya da cinsel yönelim temelinde ayrımcılığa izin vermez; (6) doğal kaynakları şimdiki ve gelecek kuşaklar için korumaya çalışırken, ekolojik bilinç ve uygulamayı sürekli olarak geliştirmeye çalışır; ve (7) grup iletişimi ve katılımı için süreçler yaratır ve insanların gelişimini destekleyen bir ortam sağlar. FEC, ilgilenen herkesin parasız ulaşabileceği, çocuklar, çatışma çözümü, iktisadi planlama

14. Bkz. Federation of Egalitarian Communities internet sitesi: www.theFEC.org. Bu kitabın dizini FEC Twin Oaks International Community'nin kurucu üyelerinden biri tarafından yapıldı. Luisiana Virginia'da 85 yetişkin ve 15 çocuğun yaşadığı bu eşitlikçi topluluk hakkında bilgi edinmek için bkz. www.twinoaks.org. Çok çeşitli işbirliği yaşam düzenlemelerinin kazanımları ve başarısızlıklarına ilişkin bir araştırma olarak bkz. George Melnyk, *The Search for Community* (Black Rose Books, 1985). Timothy Miller ABD'de yirminci yüzyılda kurulan, amaçlı topluluklara ilişkin kapsamlı araştırmasının birinci cildini yayımlamıştır: *Quest for Utopia in Twentieth Century America: Volume 1: 1900-1960* (Syracuse University Press, 1998). Umarız ikinci cilt de kısa sürede çıkar.

ve bütçeleme ve vergiler gibi çok değişik konularda tavsiyelerde bulunan, "sistemler ve yapılar" dedikleri bir bildirişim kütüphanesi oluşturmuştur.

ABD'de çevre açısından sürdürülebilir ve eşitlikçi tarzda yaşama düşüncesine bağlı amaçlı toplulukların sayısı, gerçekten de, bazı toplulukların uzun ömrü ve büyüklüğü kadar etkileyicidir. Ne yazık ki, kendisini solun bir parçası olarak tanımlayan pek çok kişi de dahil olmak üzere Amerikalıların çoğu bu topluluklar hakkında neredeyse hiçbir bilgiye sahip değildir.[15] Bu girişimlerin ana akım içinde görülmemeleri anlaşılabilir olsa da, sol eylemciler ile amaçlı topluluklar içinde yaşayanlar arasındaki kopukluk, amaçlı topluluklarda yaşayan pek çok kişi çeşitli çevre, savaş karşıtlığı ve toplumsal adalet kampanyalarına yıllar içinde inançla katıldıkları için şaşırtıcıdır. Ancak genellikle sol eylemciler ve kuramcılar gerek kapitalizme alternatif anlayışımızın pratikte nasıl uygulandığına ilişkin değerli bilgi kaynakları olarak, gerekse bizzat savundukları şeyin uygulanmasına ilişkin fırsatlar olarak bu adil işbirliği deneyimlerinin varlığını gözden kaçırırlar. Bu talihsiz "kopukluk"un üstesinden gelmek önemli bir önceliktir.

I. YENİ BİR DÜNYA MÜMKÜN

Nihayet, ABD'de ve Kanada'da üyelerin tamamının sahibi olduğu ve yönettiği, üstelik de katılımcı ekonomi ilkelerine göre bilinçli biçimde örgütlenmeyi de başaran bir avuç kolektif vardır. Bu kolektifler dengeli iş bileşimleri ve çabaya göre terfi uygularlar, katılımcı ekonomi hedeflerini güder, başka ilerici örgütleri ile ticaretten ziyade işbirliği temelinde ilişki kurmaya çalışırlar ve özellikle de kapitalizmin yerini katılımcı ekonominin alması için çağrıda bulunurlar.

15. 31 Mayıs 2004 tarihli Washington Post'ta yayımlanan "New Standard of Living Blossoms at Eco-Village", ana akım medyasında, amaçlı topluluklara ilişkin genel haber eksikliğine bir istisna oluşturur. Jason Ukman, Virginia, Loudon County'deki Lovettsville yakınlarındaki Eko-Köy sakinleri, "topluluk duygusunu güçlendirmek için tasarlanan akitlerle görülmemiş derecede sıkı bir komşuluk ilişkisi geliştirdi ve doğayı *dikkate alan ev ve toprak* kullanım kurallarıyla dikkate değer bir çevre koruma bilinci geliştirdi" diye bildirmektedir. Ukman en azından Washington DC bölgesinde çeşitli ortak ev projeleriyle varoşlara alternatif arayan bir halk hareketinin giderek gelişmekte olduğunu da açıklar: "Eko-Köy çeşitli 'ortak konut' projelerinin ilkleri arasındadır: aktif katılım temelinde işleyen ve kararları her zaman mutabakatla oluşturan küçük ölçekli semtler olacaktır bunlar. Maryland ve kuzey Virginia'da şimdiki halde bu tipte en az dört topluluk faaliyet göstermektedir ve Mid-Atlantic Cohousing'e göre en az üç tanesi de planlama aşamasındadır. Bunları ardındaki fikir varoşlardaki karton evlerde bilinmeyen bir komşuluk ve birlikteliktir."

Boston: South End Press

Katılımcı ekonomi ilkelerine göre bir işyerini örgütlemek için yapılan ilk bilinçli girişim South End Press idi (SEP, southend@igc.org). 1978'den beri SEP kolektifi, dengeli iş bileşimleri içinde çalışmaya ve bütün üyelere eşit maaşlar ödemeye uğraşırken, toplumsal değişim hareketlerine ilişkin bine yakın yayın yapmıştır. SEP asla bir kerede bir düzineden fazla kolektif üye istihdam etmese de, katılımcı ekonomi ilkelerine bağlı kalmaya devam etmemesine rağmen, çok rekabetçi bir endüstri içinde çeyrek yüzyıldır büyümekte ve gelişmektedir.

Winnipeg: The A-Zone

Katılımcı ekonomi ilkelerine göre işleyen ilk kolektifler ağı Kanada, Winnipeg'de 1990'ların ortasında örgütlendi. Old Market Autonomous Zone pek çok ilerici şirket ve taban örgütü için üç katlı bir bina ve yuvadır. Mondragón Kitabevi ve Café House (www.a-zone.org/mondragon/) hem bir kitabevi hem de tam bir vejeteryan restoranıdır. Arbeiter Ring Yayınevi (www.arbeiterring.com/) her yıl çok sayıda kitap yayımlar. G-7'yi Karşılama Komitesi (www.g7welcomingcommittee.com/), CD'ler, bant kayıtları, siyasi bandoların kayıtları yanı sıra Howard Zinn ve Noam Chomsky'nin kaydedilmiş konuşmalarını piyasaya sürer. Natural Cycle bir bisiklet tamir ve gezi kuruluşudur. Bu girişimlerin her biri katılımcı ekonomi ilkelerine göre bir kolektif tarafından yönetilir ve kolektifler gene katılımcı ekonomi ilkelerine göre birbiriyle işbirliği yapmaya çalışırlar.

Paul Burrows, Mondragón Bookstore ve Café House'ın kurucularından biriydi. 23-28 Ocak 2003'te Porto Alegre'de toplanan Üçüncü Dünya Sosyal Forumu'nun Kapitalizmin Ardından İş Panelinde Çalışma Toplantısı'nda, Burrows iş bileşimlerini dengeleme ve insanları çabaya göre ödüllendirme girişiminin Mondragón kolektifi içinde geçirdiği beş yıl içinde nasıl pratiğe geçirildiğine dair destekleyici ancak eleştirel bir değerlendirme yaptı:[16]

> *İşbölümündeki gayri resmi hiyerarşi* ve eşitsizlikleri ele almak resmi olanlardan daha zordur; hatta zaman zaman bunları *görmek bile daha* zordur. Bunların bazıları deneyimli işçiler ile yeni işçiler arasındaki kaçınılmaz farklılıklarla ilişkilidir ve işçi değişimi, genellikle kilit becerileri ve "tarih-

16. Burrows'un III. Dünya Sosyal Forumu'nda yaptığı sunuşun tamamı için bkz. www.parecon.org/writings/burrows_lac.htm.

sel belleği" olan birilerinin kaybetmesi ve yenilerin sıfırdan başlamaları anlamına gelir. Bu eşitsizliklerin bazıları kendi rollerinde çok rahat olan insanlarla ya da kişinin tercihlerine yönelik "doğal" bir çekimle ilgilidir. Ve bazılarının dengelemedeki eşitsizlikleri değiştirmenin çok zor oluşu ya da bunları telaffuz etmenin bile kişisel çatışmalara götüreceği duygusuyla alakası vardır. Pratikte, bazı insanlar iş arkadaşlarıyla ilişkilerini ya da dostluklarını tehlikeye atmaktan korktukları için ya da bir iş arkadaşıyla çatışma *potansiyeli*nin iş ortamına, eşitsizlik ve şikâyetlerin devamından daha olumsuz etki edeceğini sezdikleri için şikâyetlere ya da algılanan eşitsizliklere karşı sessiz kalmayı tercih ederler.

Sorun, yetenekleri ve bilgiyi eşitlemek için tasarlanan yapıların bunu otomatik olarak sağlamaması ve bunun bir hedef olması gerektiğini kabul eden insanların kendi tercihlerinin ya da rahatlarının uyguladıkları siyasetlerle çatıştığını pratikte görebilmeleridir. İş bileşimlerindeki orantısızlıkların üstesinden gelmek ve resmi veya gayri resmi hiyerarşiler ortaya çıktıkça ayarlamalar yapmak için verilebilecek tek bir yanıt yoktur. Her zaman olduğu gibi, yapısal ince ayar ile tekil iş arkadaşlarının hesap verebilirliğini sağlamaktan oluşan bir bileşimin düşünülmesi gerekir. Ancak belirli iş tiplerine ulaşmayı engelleyen hiçbir kurumsal engel olmadığında bile (ve sorunların tartışılması, alternatiflerin dinlenmesi ve yapısal ya da idari değişikliklerin eşitsizlikleri ele alacak şekilde uygulanması konusunda tam bir açıklık olduğu zaman bile) tam anlamıyla dengeli iş bileşimlerini gerçekleştirme hedefinden söz etmek onu gerçekleştirmekten daha kolaydır. Nihai olarak, "saf" bir dengeli iş bileşimi en iyi şekilde sınırsız bir ufuk olarak görülür; sürekli bu ufka doğru gitmekteyiz, uygulamalarımızı sürekli olarak inceltmekte, ama asla ufka varmamaktayız.

İşçileri güdüleme sorunları, üretkenlik ve hesap verebilirlikle ilgili sorunlar, inisiyatif alan, kendi standartlarını ve çalışma hızını belirleyen işçilerle ilgili sorunlar, Mondragón'un kendi kolektif üyelerinden bazılarını işi çaba temelinde ödüllendirmenin etkinliğini sorgulamaya yol açmıştır. Onlar sürekli olarak ihmal edilen iş alanlarını görürler, farklı iş arkadaşlarının yönetmek istedikleri iş koşullarındaki oransızlıkları görürler, kritik görevlerin kötü biçimde yerine getirildiğini ya da hiç getirilmediğini görürler, bazı insanların işyerini tam bir ortaklık ilişkisi içinde değerlendirdiklerini görürler ("büyük resmi" akılda tutarak, "ek" görevler yaparak, gerektiğinde sorun çözme yöntemlerine başvurarak); öte yanda, bazıları genellikle maaşlı çalışanlar gibi davranırlar (işten kaytararak, ayak sürüyerek, iş yönetimi ve yönetim anlayışı konusunda sessiz kalarak; tabii bunlar çalışma koşullarını doğrudan etkilemediği sürece). Bence bütün bunlar her kolektifin yüz yüze gelmesi ve çözümlemesi gereken ciddi sorunlardır. Ancak bunlar insanları üretkenlik ve arzulanan sonuçlar gibi görünüşte daha somut bir şeyle değil de çabaya göre ödüllendirme girişiminin bir sonucu *değildir*ler. Bence bu sorunlar kısmen Mondragón ilkeyi fiilen uygulamayı başaramadığı için ortaya çıkmaktadır, *ilke hatalı olduğu için değil.* Açık konuşmak gerekirse, Mondragón insanları çaba temelinde ödüllen-

dirmez. Bu türden bir ilkeyi yaklaşık olarak uygulamaya çalışır. İnsanlara eşit mesai saatleri için eşit ücret öder ve zamanla, her bir işçinin yaptığı iş türleri kabaca diğer işçilerin her birininkiyle dengelenir. Ancak işçilerin göreli çabaları katı bir anlamda dikkate alınıp *değerlendirilmez*. Düşük performans ya da ortalama çabanın altında kalınması, diğerlerinin katlanmak istemedikleri sistematik bir örüntü ya da sorun haline gelene kadar *cezalandırılmaz*. İnsanlara eşit iş için eşit ödeme yapmak işçilerin hesap verebilirliğini sürdürmeyi, sözgelimi, işleri kararlaştırılan süre içinde yapmayı gerektirir. Mondragón'da, tam da pek çok kişi bunu yapmakta duraksadığı için, mesai içi ve dışı çabanın şimdikinden daha sistemli bir şekilde değerlendirilip yargılanması gerekir. Ve muhtemelen kolektif üyeler arasındaki işyerinin *dışında* faaliyet gösteren sınıf ve gelir oransızlıklarının bazılarını anlamak ve bunları azaltma ya da düzeltme girişiminde bulunmak gerekir.

Kendi kişisel deneyimi temelinde Burrows kapitalist bir ekonomide işleyen, katılımcı ekonomi uygulamaya çalışan bir işyerinde çalışma konusunda ciddi bir tavsiyede bulundu:

> Alternatif kurumlar ve alternatif bir ekonomi inşa etmek, fikrimce, konuşmacılar ayarlayarak konferanslar düzenlemekten, ağaç dikmekten, buldozerlerin önüne yatmaktan, yürüyüşler düzenlemekten, dilekçe imzalamaktan, banka pencerelerine tuğla atmaktan ya da karanlık solcu yayın organları için "kesin sonuçlu" radikal makaleler yazmaktan (pek çok insanın tam bir "eylemcilik" olduğuna inandığı şeylerden) çok daha zordur.

Ancak Burrows bu zorluğun üstesinden gelmenin neden kapitalizmden adil işbirliği ekonomisine başarılı bir geçiş stratejisinin önemli bir bileşeni olduğunu da açıklar:

> Katılımcı iktisadi şirketler ya da örgütler kurmanın ardındaki saik, günümüzde kısmen ilkelerimizle, şerefimizle, başkalarıyla dayanışma içinde tutarlı biçimde yaşama isteğimizden ibarettir ve, evet, gölgesinde oturuyor olsak bile kapitalizmin vahşetini azaltmak istiyoruz. Ancak eşit derecede önemli olan kendimizi yönetebilmemiz için zorunlu olan becerileri öğrenmeye, kilit üretim alanlarını örgütlemeye, iletişim ve dağıtım ağları örgütlemeye ve bir direniş ve işbirliği kültürü inşa etmeye olan ihtiyacımızdır. Bunların hepsi bir devrimin açtığı siyasi ve iktisadi boşluğu doldurmak ve öncülerin, yetenekli konuşmacıların, teknokratların ve "halkın çıkarına uygun" yönetme iddiasında bulunan eşkıyaların yolunu kesmek için bizi daha hazırlıklı kılacaktır.[17]

17. Bkz. www.parecon.org/writings/burrows.htm.

Bu kolektif katılımcı ekonomiyi geliştirmeyi amaçlayan bir eğitim faaliyetidir. Topluluk forumlarına sponsorluk yapar, ilerici radyo ve kablolu TV programlarına katılır ve faal bir internet sitesi vardır: http://vanparecon.resist.ca. Kolektif katılımcı ekonomiye ilişkin çeşitli eğitim malzemelerini konuyla ilgilenen herkese sağlamanın yanı sıra, İngiliz Kolombiyası'nın aşağı bölgesinde katılımcı ekonomi işyerlerinin kurulmasına yardımcı olmaya çalışır.

Syracuse: The New Standard

The New Standard'ı yayımlayan Peoples NetWorks katılımcı ekonomi ilkelerine göre en yeni kolektif örgütlenmedir. The New Standard ticari olmayan, bağımsız, profesyonel, yirmi dört saat faaliyetini sürdüren bir haber kaynağıdır. The New Standard'ın sağladığı haber servislerine ve Peoples NetWorks kolektifinin işlevlerini nasıl yerine getirdiğine ilişkin bilgi, kurumun internet sitesinden bulunabilir (http://newstandardnews.net/).

İ. ADİL İŞBİRLİĞİNE KISMİ BAĞLILIK

Çoğu insan tam ölçekli bir adil işbirliği deneyimine katılamaz. Anlaşılır nedenlerden ötürü böyle davranan insanlar zaten var olan deneyimlerin herhangi birine tümüyle sahip çıkmayı istemez ve yeni bir deneyim örgütleyecek bir konumda olamaz. Bu durum tam bir talihsizlik de değildir. Eğer bütün kapitalizm karşıtları deneysel topluluklarda yaşasalardı kapitalizm karşıtları ile sıradan insanlar arasındaki kültürel ayırım şimdikinden daha keskin olur, kapitalizme ilişkin eleştirilerimiz ve adil işbirliği planlarımızla insanlara uluşmamızı da daha zorlaştırırdı. Ne var ki kapitalizm karşıtı konuşmalar yapan insanların kapitalizm karşıtı yolda bazı adımlar atmaları da önemlidir. İnsanların kendiliğinden olmayan tam ölçekli topluluklara katılmanın ya da katılımcı ekonomi kolektiflerinde çalışmanın dışında adil işbirliği ilkelerine göre yaşamaları için kısmi taahhütlerde bulunmalarını sağlayan daha fazla yol bulmamız gerekmektedir.

Ne var ki bu programlar katılımcı bir ideolojiyi, siyasi bir programı ya da bir örgütlenme stratejisini benimseme temelinde olmamalıdır. Adil işbirliği için savaşan kapitalizm karşıtı hareketin içindeki eylem-

ciler bu konulardaki fikir farklılıklarını sürdüreceklerdir. Bazıları reform kampanyalarına güçlü biçimde bağlanacaklar, diğerleri kapitalizm karşıtı eğitim faaliyetine öncelik vereceklerdir. Bazıları stratejik olduğunu düşündükleri nedenlerle bir reform kampanyasından yana olacaklar, diğerleri gene stratejik olduğunu düşündükleri nedenlerle bir başka kampanyadan yana olacaklardır. Bazıları seçim kampanyasını vurgulayacaklar, diğerleri taban örgütlenmesine bağlı kalacaklardır. İnsanlar bu konularda bazen kesin bir anlaşmazlık içinde olmakla kalmayacaklar, pek çok insan hayatları boyunca siyasi strateji konusundaki fikirlerini değiştirecektir. Ancak katılımcı, demokratik yordamlara inanan ve ücretlendirmenin ihtiyaca uyumlu ve çaba ve fedakârlık temelinde olması gerektiğini kabul eden herkes ve bu temel konularda zihniyetlerini değiştiremeyecek olan herkes için bu öğretiyle yaşamaya başlamalarına yardımcı olacak araçlar yaratmamız gerekmektedir. İnsanların gelirlerini öteki insanlarla adil biçimde paylaşmak konusunda demokratik bir anlaşmaya varması için tam ölçekli bir amaçlı toplulukta yaşamaları gerekmez. Ücretlendirmeyi insanların gösterdikleri çaba ve yaptıkları fedakârlığa daha yakın hale getiren programlar ülkenin her yerinde yaşayan insanları kapsayabilir ve bu kendi tarihsel topluluklarında yaşayan insanların dışlanmasını gerektirmez.

Şeytan, büyük ölçüde insanların katılabilecekleri belirli programları tasarlamanın ayrıntılarında gizlidir, ancak ana fikir yeterince basittir: Kapitalizmin bazılarını hak ettiklerinden daha az ve diğerlerini hak ettiklerinden daha çok ödüllendirdiklerini biliriz. Bu, kapitalizmde ücretli köle olarak çalışanlar da dahil, kapitalizmin yerine adil bir işbirliği sistemini geçirmek için savaşanlarımız arasında *bazılarımız* hak ettiklerinden daha az alırlarken, *aramızdaki* diğerlerinin *birbirine kıyasla* hak ettiklerinden daha fazlasını aldıkları anlamına gelir. Fikir, *kendi aramızdaki* iktisadi adaletsizliğin düzeltilmesi için atılması gereken adımları kapitalizmin yok oluşundan sonrasına kadar erteleyecek yerde bu adaletsizliği şimdi düzelten programlar yaratmaktır. Bütün yıllık gelirlerini o yıl içinde gösterdikleri çabayı temel alan bir gelirle değiştirmek isteyen insanlar için bir program olabilir. Öteki programlar insanların kapitalist ekonomide aldıkları gelirin belli bir yüzdesini çabayı temel alan bir gelirin aynı yüzdesiyle değiştirmelerine izin verebilir. Her iki durumda da katılımcılar, kendi çabalarını betimleyen kendi raporlarını sunmak, öteki katılımcıların çabalarını değerlendiren yordamlara katılmak ve programda yer alan başkalarına önemli ölçüde güvenmek zorundadır.

Bu türden programların, çabaların ve fedakârlıkların karşılıklı ola-

rak kabul edilebilir yordamlara göre ortak işçiler tarafından denetlendiği tam olarak işleyen bir katılımcı ekonominin katılımcıların iyi niyetini gerektirdiğini hiç kimse inkâr edemez. Vergi yükümlülükleri, bağımlı kişilerin masrafları, tedavi masrafları, emeklilik masrafları, borçlar ve menkuller arasındaki farklılıkları ele alacak şekilde işleyen yordamların, eğer bu programlar bir dizi potansiyel katılımcı için etkin ve pratik fırsatlar sağlayacaksa, ayrıntılı bir dikkat gerektireceği de inkâr edilemez. Ne var ki bu, kişisel eğilimlerin kesinlikle programın başarısı lehine işlemesini gerektiren bir alandır. Üstelik, mevcut amaçlı topluluklar şimdiki halde ele alınması gereken pek çok şeytani ayrıntıyla ilgilenme konusunda pek çok deneyime sahiptirler ve gerek uzmanlık sağlamaya gerekse fikir geliştirmeye hazırdılar. Her durumda, ne kadar mükemmel oldukları bir yana, bu programlar katılımcılara, aynı şekilde kapitalist ekonomi içinde çalışır ve kapitalist komşular arasında yaşarken iktisadi adaleti gerçekleştirme düşüncesine bağlı bir topluluğa katılma fırsatları sağlayabilir. Son bölümde açıklandığı gibi, bu programlar ilerici iktisadi hareketlerin taraftarlarına kendi liderlerinin samimiyetini ve iktisadi adalete kişisel bağlılıklarını sınamanın bir yolunu da sunar.

J. SONUÇ

Adil işbirliğinde gerçekleştirilen belirli bir deneyimi idealleştirmemek ve sınırlarını görmezlikten gelmemek önemlidir. Belirli bir deneyimin sadece sınırları üzerinde odaklanmak ve adil işbirliği davasını ilerleten önemli yönlerinin farkına varmamak da önemlidir. Ancak en önemlisi genelde adil işbirliği içinde yaşanan deneyimlerin değerini azımsamamaktır.

Bardağın daima yarısı dolu, yarısı boştur. Kapitalist ekonomilerdeki adil işbirliğinde gerçekleştirilen bütün gerçek dünya deneyimleri, sırf insan çabaları her zaman kusurlu olduğu için kusurlu olmayacaktır; daha da önemlisi onlar, kapitalist bir ekonomi içinde ayakta kalmak zorunda oldukları için ve bu durumun yol açtığı ciddi sınırlamalara ve baskılara maruz kaldıkları için de kusurlu olacaklardır. Kuşkusuz, belirli bir deneyimin adil işbirliği davasını nasıl başarılı biçimde ilerlettiğini ve iktisadi adalet ve demokrasi ilkelerini bağdaştırmak uğruna kapitalist ekonomiden gelen baskılara nasıl direndiğini değerlendirmek önemlidir. Ancak deneyimler kusursuzmuş gibi davranmanın ya da daha iyi bir şey yaratmak için verilen mücadelelerin saygınlığını

azaltmanın fazla etkisi olmaz. Gerekli olan, şimdiki halde var olan deneyimleri beslemek, geliştirmek ve kendi geleneksel topluluklarında yaşamaya devam eden insanlara ulaşabilecek yeni deneyimler inşa etmek ve nihayet işbirliği deneyimlerini kapitalizmin içinde, ona görülebilir bir alternatif oluşturmak için birbirine bağlamaktır.

XIV
Sonuç

Rekabet ve hırs ile adil işbirliği arasındaki mücadele XX. yüzyılda hem şiddetli hem de sürprizlerle doluydu. Ne yazık ki yüzyılın sonunda rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliği ekonomisini geçirmek için savaşanlar tam anlamıyla geri çekildiler. Yanlış giden neydi? Adil işbirliği davasını ilerletmek için mücadele edenler gelecek yüzyılda daha iyi sonuçlar almak için öncekinden farklı olarak ne yapmalıdırlar?

A. ASLA TAVİZ VERİLMEYECEK İLKELER

Hak ettiğinizden daha azını kabul etmeye razı olmanız aldığınızdan daha fazlasını hak etmediğinizi teslim etmenizle aynı şey değildir. XX.

yüzyılın gidişatı içinde solda yer alan pek çok kişi sonuç almak için taviz verme zorunluluğu ile ilkelerimizden taviz verme arasındaki bu önemli farklılığı gözden kaybetti. Pek çoğumuz özellikle iktisadi adalet ve iktisadi demokrasinin ne *anlama* geldiğini ve bunları kazanmak için neyin gerektiğini gözden kaçırdı. İktisadi adalet hareketi henüz yeterince güçlü olmadığı için tam bir iktisadi adaleti kazanamayacağımızı kabul etmek ile kazanabileceklerimizi akla uydurmak için iktisadi adalet anlayışımızda değişiklik yapmak arasındaki farklılık çok önemlidir. Birinci durumda, insanlara bir ilerleme kaydettiğimizi hatırlatırız, ancak onların işlerin hâlâ adaletsiz olduğuna ve daha fazla değişikliğin yapılması gerektiğine dair duygularını onaylarız. İkinci durumda ise,

şu ya da bu tarzda adaletsizliğin kurbanı *olan* insanlara kendilerine adaletsiz biçimde *davranılmadığını* ve şikâyet etmeye hakları olmadığını anlatmış oluruz. Bu bir iktisadi adalet hareketinin asla yapmaması gereken bir şeydir, çünkü bunu yaptığı zaman adaletsizliğin suç ortağı haline gelir ve kendi bindiği dalı keser. Aynı şekilde, iktisadi demokrasi anlayışımızı hareketin bir noktada kazanabileceği şeye uydurmak için taviz verdiğimiz zaman, insanların haklarını hâlâ elinden alan yöntemleri mazur gösteren kişiler haline geliriz.

XX. yüzyılda solda yer alan pek çok kişi insani olmayan sermaye gelirinin meşruiyet ölçüsünü, insani sermaye gelirine de uygulamayı başaramadı. Pek çok kişi insanların gelirlerindeki farklılıklara uyguladığımız mantığı iş hayatlarının arzulanabilirliğindeki farklılıklara uygulamayı da başaramadı. İnsani sermaye ve iş hayatının niteliği önümüzdeki yüzyılda daha önemli kaygılar haline geldikçe, bu meseleleri açıklığa kavuşturmada uğranılan başarısızlık iktisadi adalet hareketini giderek zayıflatacaktır. İnsanlara eşit faydalar sağlamayan bir iktisadi işbirliği sistemi insanlara eşitler olarak davranmaz. Daha fazla fedakârlık yapan insanlara eşit faydalar sağlamak, o insanların ek fedakârlıklarıyla orantılı olarak ek ücret almalarını gerektirir. Katkıyı temel alan iktisadi adalet anlayışları, terk etmemiz gereken felsefi bir saptırmadır. Aynı şekilde, tüketiciler ve işçiler mal ve emek piyasalarında cüzdanlarıyla ve ayaklarıyla oy verdikleri zaman kararları dolaylı olarak etkiledikleri gerekçesiyle, demokratik olmayan şirket iktidarı gerçekliği mazur gösterildiğinde de pek çoğumuz elçabukluğuyla yanıltılmış olduk. Ve pek çoğumuz herkesin iktisadi seçeneklerden etkilenme derecesiyle orantılı olarak karar alma yetkisine sahip olduğu "sanayi demokrasi"sinin yerine, direktör kurullarında ve ortak yönetim komitelerinde işçi temsilini ve kısmi işçi mülkiyeti planlarını geçirmeye istekliydi. Hâlâ adaletsiz olan sonuçlar için ne kadar sık reform kampan-

yaları ve hareketleri düzenlemek gerektiği, demokratik olmamaya devam eden iktisadi karar alma yordamlarına ne kadar sık riayet etmek zorunda kaldığımız bir yana, iktisadi adaletin ve iktisadi demokrasinin ne anlama geldiği konusunda da açık (*A Few Good Men* filminde Albay Jessup'un sözleriyle "kristal berraklığı"nda) görüşlere sahip olmaya devam etmemiz büyük önem taşımaktadır.

B. NE İSTEDİĞİMİZİ BİLMEK

Artık mazeretlere yer yok. Düşünsel tembelliğe de yer yok. Kapitalizmi eleştirenler, farklılık yaratmak için ne yapmayı önerdiğimizi ve sonuçların neden önemli ölçüde daha iyi olacağını baştan düşünmeli ve düşündüklerini başkalarına da açıklamalıdırlar. İnsanlar kapitalizme ilişkin şikâyetlerimize kulak verdiklerinde bile iş kapitalizmi bütünüyle farklı bir iktisadi sistemle değiştirmeye geldiğinde kamuoyu nezdindeki güvenilirliğimiz sıfırdır. Ve tarihin ışığında insanların, solun önemli ölçüde üstün bir iktisadi sistemin nasıl kurulacağını bilmediğinden kuşkulanmaları için her türlü sebep vardır. Her durumda, insanların kapitalizmi yerinden etmek için yapmaları gereken fedakârlıklar genellikle büyük olacağı için, insanların sağlayacakları faydaların da, kendileri için olmasa da en azından çocukları için büyük olacağına inanmaları için uygun sebepler olmalıdır. Kapitalizme en iyi alternatifin neye benzediği, hangisinin şansı olduğu konusunda hemen hemfikir olmamız gerekmez, çünkü bu noktada en iyi alternatifin piyasa sosyalizminin bir formu mu, topluluk temelinde ekonomi mi, yoksa katılımcı demokratik planlama mı olduğu konusunda kendi aramızda hemfikir değiliz. Komünizmin çöküşünün ardından kapitalizme bulunacak alternatiflere ilişkin anlaşmazlık hâlâ emekleme dönemindedir. Ancak iktisadi vizyon tartışmasının niteliği, adil işbirliği hareketinin bu önemli görevin üstesinden gelmeye var gücüyle çalıştığı konusunda güven vermelidir. Bir adil işbirliği sisteminin en iyi şekilde nasıl örgütleneceği önemsiz bir düşünsel sorun değildir. Yanıtlar, uzun boylu düşünüp taşınmadan kapitalizmi nihayet çöpe atanlar için daha yıllarca açık olmayacaktır. Üstelik bu düşünme sürecinin büyük bir bölümünün yanıtların gerekli olduğu an gelmeden önce gerçekleştirilmesi gerekir. Kapitalizme getireceğimiz alternatiflere ilişkin düşünme ve tartışmanın niteliği, zamanı geldiğinde uygun yanıtlara sahip olduğumuz konusunda güven vermelidir.

Sadece düşünsel ve kuramsal tartışmanın nitelik bakımından önem-

li ölçüde geliştirilmesi gerekmez, kuramlarımızı mümkün olduğunda pratikte sınamakta olduğumuzu da kuşkuculara kanıtlamamız, adil işbirliği deneyimlerimizin sonuçlarının kuramsal modeller ve tahminlere ilişkin bize ne öğrettiğini de ciddi biçimde incelememiz gerekir. Hangi seçimlerde bulunacağımıza ilişkin ciddi sorulara somut yanıtlar vermek zorundayız. Tavsiye ettiğimiz yeni yordamların insanların aşırı zaman ve enerjisini harcamadan adil işbirliğine katılma fırsatı sağlayacağına inanmak için uygun sebepler olduğunu kanıtlamak zorundayız. Adil ve demokratik olan yordamların aynı zamanda verimli olup olmayacağını, elverişsiz ya da insanlardan çok fazla zaman ve sabır talep edip etmediğini ciddi biçimde düşünmemiz gerekir. Nihayet, dürüst olmamız ve tavsiye ettiğimiz yordamların hâlâ sorunlu olduğu kanıtlanabildiğinde durumu kabullenmemiz gerekir. Bunu yaparsak, insanlar kaçınılmaz biçimde ortaya çıkan sorunlarla ilgilenmeye hazır olacaklardır. Eğer bütün bunları yapamazsak, bu düşünsel görevin altından kalkamazsak, rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliği ekonomisini geçirme hareketi insanların bağlılığını ve güvenini kazanamayacaktır.

C. REFORM HAREKETLERİ İÇİNDE SIKI ÇALIŞMA

Kapitalizm karşıtları reform hareketlerine gönülden bağlanmadıkça bir kenara itilmeye devam edeceğiz. En azından öngörülebilir gelecekte kapitalizm kurbanlarının çoğu reform kampanyaları aracılığıyla kapitalizmin neden olduğu hasarı azaltmaya çalışacaklardır. İnsanların reform kampanyalarını mümkün olduğu kadar başarılı kılmak için bizden elimizden geleni yapmamızı bekleme ve bunu yapmadığımız takdirde bizi görev kaçağı olarak görme hakkına sahip olduklarını anlamamız gerekir. Ayrıca, inançlarımız gelecek yıllarda reform hareketlerine katılacak çoğunluk tarafından desteklenmeyeceği için bu hareketlerde liderlik konumuna genellikle yükselemeyeceğimizi bilmeli, gene de reform hareketlerinin içinde coşkuyla çalışmalıyız.

Ancak bu, siyasetten vazgeçmek ya da onu yavaşlatmak durumunda olduğumuz anlamına gelmez. Emek hareketi içinde çalıştığımız zaman, sadece kâr gelirinin adaletsiz olmakla kalmadığını, daha az kişisel fedakârlığa rağmen sıradan işçi ücretlerinin birkaç katı olduğunda profesyonellerin aldıkları yüksek maaşların da adaletsiz olduğunu öğretmemiz gerekir. Ve azgelişmiş ülkelerdeki işçilerin tıpkı ABD'deki işçiler gibi kendi çabalarıyla orantılı bir geliri hak ettiklerini anlamalı-

yız. Başka deyişle, emek hareketi içinde çalıştığımız zaman emek hareketinin amacına uygun davranıp kapitalizmin içinde adaletin çekici haline gelmesinde ısrarcı olmalıyız. Şirket karşıtı hareket içinde çalışırken, şirketlerin ve onların görülmemiş iktidarının bugünün dünyasında büyük bir sorun olduğunu asla bıkmadan ve yorulmadan vurgulamalıyız. Şirketlerin verecekleri her tavizin eylemciler tarafından onlardan zorla koparılacağını, eylemcilerin taleplerimizi karşılayacakları yerde toplum dışı ve çevre açısından yıkıcı davranışlarında diretmeleri halinde şirket karşıtı hareketin onları daha ağır bilanço kayıplarına uğratacaklarını açıkça göstermeliyiz. Kirlilik vergileri gibi, piyasa sistemi içindeki özel şirketlerin özendiricilerini değiştiren reformlar için çalıştığımız zaman, kâr ve piyasa güçleri için üretimin çevrenin en kötü düşmanları olduğunu ve bu iktisadi kurumlar yerinden edilene kadar çevrenin asla yeterince korunamayacağını da açıkça ortaya koymalıyız. Tüketicileri fiyat ayarlamalarından ve kusurlu ürünlerden korumaya çalışırken bile, piyasa sisteminin aşırı bireysel tüketimi toplumsal tüketim ve boş zaman pahasına verimsiz biçimde nasıl teşvik ettiğini açıkça ortaya koymalıyız. Ve nihayet küreselleşme karşıtı eylemciler, şirketlerin sponsorluğundaki neoliberal küreselleşmenin yayılmasını durdurmak için çalışırlarken bile, aşağıdan gelen farklı bir küreselleşmenin insanların geçim kaynaklarını tahrip edecek yerde hayatlarını nasıl iyileştirebileceğini açıklamalıyız.

Reform kampanyaları ve reform hareketleri içinde çalışmak kapitalizmi hâlâ onaylayan başka insanlarla birlikte çalışmak *anlamına gelir*. Daha önceden reform kampanyalarına katılmış olanların çoğu ne kapitalizm karşıtı ne de kapitalizmin yerine tamamen yeni bir adil işbirliği sisteminin geçmesini savunan kişiler olacaktır. Ve reform kampanyaları ve hareketlerinin başındaki liderlerin çoğu büyük olasılıkla kapitalizmi bir sistem olarak savunacaklar ve yapılması gerekenin sadece belirli bir istismarı ortadan kaldırmak olduğunu savunacaklardır. Reform hareketleri içinde nasıl çalışacağımız konusunda başkalarının karar vermesine ya da izleyeceğimiz siyaseti başkalarının bize dayatmasına asla izin vermemeliyiz. Bu noktada bizler başkalarının bilmediği bir şeyi, kapitalizmin yerine nihai olarak bir adil işbirliği sisteminin geçirilmesi gerektiğini *biliyoruz*. Reform kampanyalarında ve hareketlerinde gönülden çalışmak reformist siyasetleri benimsememiz gerektiği anlamına gelmez. Bizler, bu siyasetlerin XX. yüzyılda olduğu gibi XXI. yüzyılda da adil işbirliğini gerçekleştiremeyeceğini biliyoruz.

Rekabet ve hırsın yerine adil işbirliğini, özel girişim ve piyasaların yerine de işçi ve tüketici konseyleri ile katılımcı planlamayı geçirmeden önce, geri adımları önleyecek ve ileri atılımın yenilenmesini sağlayacak araçlar tasarlamamız gerekecektir. Öngörülebilir gelecekte bunların çoğu adil işbirliğinde kusurlu deneyimler gerçekleştirme ve yaygınlaştırma çalışmasıyla reform çalışmasını birleştirerek yapılmalıdır. Bu kitabın asıl iddiası, gerek kapitalizmi reformdan geçirme çalışmasının, gerekse kusurlu adil işbirliği deneyimleri yapma çalışmasının
430 *gerekli olduğudur.* Bu stratejilerin her ikisi de tek başına etkili değildir. Reformlar tek başına adil işbirliği sağlayamazlar, çünkü özel girişim kurumları ve piyasalar varlıklarını koruyup, hırs ve korkuyu temel alan toplum dışı davranışı güçlendirdikleri sürece, adil işbirliğine doğru ilerleme sınırlı olacak ve gerileme tehlikesi her zaman varlığını sürdürecektir. Ayrıca reform kampanyaları kampanya liderlerinin iktisadi adalet ve demokrasiye olan bağlılıklarını pek çok biçimde zayıflatırlar ve adil işbirliğinin mümkün olduğunu kanıtlamak ya da yeni normlar ve beklentiler oluşturmak için pek az şey yaparlar. Öte yanda, kapitalist ekonomiler içinde alternatif iktisadi kurumlar örgütleme çabasıyla yetinmek de başarılı olamaz. Her şeyden önce, sadece kapitalizme alternatifler oluşturma konusu üzerinde odaklanmak çok tecrit edici bir çabadır. Kapitalist olmayan sektör genişleyene kadar, çoğu insanın geçim kaynağı kapitalist sektör içindeki reformların başarılmasına bağımlı olacaktır ve bu nedenle, insanların çoğu bu sektörde olmaya devam edecektir. Ama sadece adil işbirliği deneyimleri üzerinde yoğunlaşmak da sonuç vermeyecektir, çünkü kapitalizmin kuralları bu deneyimleri rekabet etmek zorunda oldukları kapitalist firmalara kıyasla dezavantajlı duruma düşüren alternatif kurumlar oluştururlar ve çünkü piyasa güçleri kapitalist olmayan kurumları işbirliği ilkelerini terk etmeye yöneltirler.

Üçüncü Dünya ülkelerindeki kurtarılmış bölgelerin aksine, ileri ekonomilerdeki deneyimlerimizi kapitalist ekonomilerimizin içinde inşa etmek zorunda kalacağız. Dolayısıyla deneyimlerimiz daima rekabetçi baskılara ve *kapitalizmin kültürüne* bütünüyle maruz kalacaktır. Bu koşullar altında alternatif deneyimlerde işbirliği ilkelerini muhafaza etmek büyük bir siyasi bağlılık gerektirir. Eylemcilerin yeni bir dünyanın inşasına bağlılık göstermelerini beklemek akla uygundur, ancak bunu herkesten beklemek akla uygun değildir. Bu nedenle, özellik-

le reformlar üzerinde yoğunlaşmak ve sadece kapitalizmin içindeki alternatifler üzerinde odaklanmak çıkmaz sokağa götüren yollardır. Adil işbirliği içindeki reform kampanyaları ve kusurlu deneyimler önümüzdeki yıllar içinde rekabet ve hırs ekonomisine ancak bir arada meydan okuyarak başarılı olacaktır.

Gerek reform çalışması gerekse kapitalizm içinde alternatifler oluşturmak zorunlu olduğu için, ne bunların biri yapısal olarak diğerinden daha önemli ve stratejiktir ne de daha devrimci ya da reformisttir. Kapitalizmi reformdan geçirmek ve kapitalizmin içinde alternatif kurumlar inşa etmek için yapılan kampanyalar geçen yüzyılda başaramadığımız şeyi, yani bu yüzyılı kapitalizmin son yüzyılı haline getirmeyi bu yüzyılda gerçekleştirmek için başarılı bir stratejinin bütünleyici parçalarıdır. Ne yazık ki, daha güçlü reform hareketlerine ve daha güçlü adil işbirliği deneyimlerine ihtiyacımız olduğunu söylemek görevlerin büyüklüğüne uygun düşmez. Özellikle ABD'de şansın lehimize döneceği bir noktaya varana kadar her ikisine de daha fazla ihtiyacımız olacak. Kapitalizm kendi kurbanlarını büyüleyip serseme çevirmek için güçsüz düşüren mitleri başarıyla yayarken sol da sık sık örgütsel ve siyasi gücümüz zayıf düşse bile bizi kurtarmaya gelecek gizemli güçlere ilişkin teselli edici mitler yaymıştır. Güçlü örgütlerin ve siyasi gücün yerini hiçbir şey tutamaz ve her ikisini de kolayca oluşturmanın yolu yoktur. Gelecekteki yirmi yıl içinde, değişikliklerin çoğunu çeşitli ilerici reform hareketlerinin içinde yapmak gerekecektir, çünkü kapitalizmin kurbanlarının bulunacağı yer burasıdır ve bu kurbanların kapitalizmin daha az yıkıcı hale gelmesi için müdahale etmemizi haklı olarak bekledikleri yer de burasıdır. Ancak adil işbirliğinin mümkün olduğunu başkalarının yanı sıra kendimize de kanıtlamamız için adil işbirliği içinde canlı deneyimler oluşturmak şimdi bile büyük önem taşır. Reform hareketleri içindeki deneyimleri rekabetçi olmayan işbirliği ilkeleriyle yaşama konusunda kendilerini ikna eden gittikçe daha çok sayıda insana fırsatlar sağlamak için adil işbirliği deneyimlerini genişletip bir araya getirmek gün geçtikçe daha önemli hale gelecektir.

E. HAREKETİN İÇİNDE YAŞAMAK

Hareketin ne olduğuna ve nasıl işlediğine ilişkin farklı biçimde düşünmeye başlamamız gerekmektedir. Kuşkusuz "hareket" ile rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliği ekonomisini geçirmeye kendini adamış bütün eylemcileri kastediyorum. Ancak geçmişte kapitalizm

karşıtı hareketler esas olarak belirli radikal siyasi örgütlerin (belirli bir siyasi ideoloji ve stratejik programla tanımlanan örgütlerin) üyeleriyle tanımlanırken gelecekte eylemcilerin daha çok belirli reform mücadeleleri içinde yaptıkları çalışmaya *ve* adil işbirliği ilkelerine göre yaşama isteklerini nasıl ifade ettiklerine göre tanımlanacağını sanıyorum. Başka deyişle, hareket eylemcilerinin her şeyi kapsayan tekil bir siyasi hizip, önparti, parti ya da grup yerine, giderek iki farklı örgütsel referans noktasına sahip olacaklarını sanıyorum. Hangi reform mücadelesi ya da kapitalizm karşıtı tasarı üzerinde çalıştığım ve bu çalışmayı yaparken hangi örgüt ya da yönetim kuruluna mensup olduğum, ilk referans noktası olacaktır. İşbirliği ilkesine göre nasıl yaşamayı tercih ettiğim ve hangi adil işbirliği deneyimine katıldığım, bir hareket eylemcisi olarak benim ikinci referans noktam olacaktır. Kuşkusuz eylemciler arasında şu iki görevi de yerine getirmenin en iyi yoluna ilişkin fikir farklılıkları olmaya devam edecektir: Kapitalizm karşıtı reform çalışması ve işbirliği ilkelerine göre yaşamak. Ve hareket eylemcileri de insan oldukları için, farklı tercihler, eylemcilerin nasıl ve nerede çalışacaklarına ilişkin yapacakları seçime göre belirlenecektir. Ancak hareket eylemcileri arasında tekil ittifaklar yerine ikili ittifaklara yönelik bir değişim gözlemliyorum ve bunun hoş bir gelişme olduğunu düşünüyorum. İkili bir yönelim ve ittifakı benimseyen ve böyle çalışan eylemcilerin sadece daha etkin olmakla kalmayacağını, eylemciler olarak daha uzun süre ayakta kalabileceklerini ve süreç içinde kendilerinden daha hoşnut olacaklarını sanıyorum. Dünyayı döndürenin eylemciler ve örgütçüler olduğu fikrini uzun süredir benimsediğim için, onların verimliliklerini ve vârislerinin sayısını artıran herhangi bir şey bence başarı şansımızı önemli ölçüde artırır.

Her durumda, *hareket eylemcileri*nin yaptıkları şeyi savunmaları gerekir. Kapitalizmi daha adil ve demokratik, çevre açısından da daha az yıkıcı hale getiren reformlar için sadece başkalarıyla birlikte savaşmakla kalmamalı, kapitalizmin izin verdiğinden daha demokratik, adil ve sürdürülebilir tarzlarda yaşamanın mümkün olduğunu bizzat örnek olarak, kanıtlamalıyız. Savunduğumuz ilkelere uygun biçimde yaşamalıyız. Adil işbirliğinin kuramsal olarak mümkün ve cazip olduğunu savunmanın ötesine geçmeli ve katılımcı iktisadi karar almanın ve fedakârlığa göre ödüllendirmenin tembelliği beslemediğini ve inisiyatifi boğmadığını somut örneklerle göstermeye başlamalıyız. Çevre dostu hayat tarzlarının keyifli olduğunu ve iktisadi güvenlik sağlandıktan sonra fazla geliri daha fazla boş zaman için feda etmenin hayat kalitesini yükselttiğini kanıtlamalıyız. Daha basit biçimde ifade etmek gere-

kirse, kendilerine şans verildiğinde insanların adil işbirliğini tercih etmek isteyeceklerini göstermeliyiz. Bunu yapmaya başladığımızda, adil işbirliği davasına bağlı olanlar ile sadece sınırlı kapitalizm reformları için çalışanlar arasındaki farklılık, artık reform kampanyaları sırasında birincisinin ikincisine kıyasla daha militan strateji ve taktikleri savunması olmayacaktır.

Eylemcilerin katılımı kapitalist olmayan deneyimlerin başarısı için de hayatidir. Deneyimler ayakta kalmak için sadece başarılı biçimde rekabet etmekle kalmamalı, rekabetçi ilkeleri reddetmeli ve başarılı adil işbirliği deneyimleri olmak için işbirliği ilkelerine de sadık kalmalıdırlar. İspanya'daki Mondragón kooperatifleri gibi deneyimlere ilişkin bir incelemenin açığa çıkardığı gibi, bu kolay değildir ve katılımcıların siyasi bilinç ve bağlılığının güçlü olmasını gerektirir. Dini kanaatler, kapitalizmle birarada yaşayan Amish, Mennonite, Hutterite ve Bruderhoff gibi amaçlı din dışı toplulukların zorunlu bileşenleriyken, işbirliğinin rekabete olan üstünlüğüne ilişkin siyasi kanaatler amaçlı din dışı toplulukların başarısı için gereklidir. Bu kanaati paylaşan kararlı eylemcilerin varlığı olmazsa, deneyimlerin başarı ihtimali azalır.

Çaba temelinde ücretlendirmenin, etkilenme derecesiyle orantılı karar alma gücünün, uzmanları yetkiyi gasp etmelerini önleyerek kullanmanın kapitalizmin işleyişi içinde geçerli ve cazip olduğu kanıtlanamaz. Kapitalizmin iktisadi adaleti ve demokrasiyi imkânsız hale getirmesi, onu yerinden etme gereğinin sebebidir! Ancak aklı başında insanlar işe yaracaklarından emin olana kadar yeni fikirleri onaylamazlar. Özellikle XX. yüzyıl mirasının bir bölümünü oluşturan, kapitalizme getirilen başarısız alternatiflerin ışığında ilerici ekonomi hareketi halkın kuşkuculuğuna saygı göstermek zorundadır. Bu, adil işbirliği ilkelerini sınamak ve bu ilkelerin canlı adil işbirliği deneyimleri içinde *işe yaradığını* kanıtlamak anlamına gelir. Bu deneyimler davaya bağlı eylemciler olmaksızın başarılı olamayacağı ve eylemciler bu deneyimlerin sağladığı toplumsal destek türü olmaksızın mücadeleye olan bağlılıklarını sürdürmekte zorlanacakları için, eylemcilerin sadece reform mücadelelerine olan bağlılıklarını iki katına çıkarmaları değil, diğer kafadar insanlarla birlikte işbirliği ilkelerine göre nerede ve nasıl yaşayacaklarını bulmaya öncelik vermeleri de gereklidir. Umudu canlı tutmalarının, iktisadi adalet ve iktisadi demokrasi ilkelerinin "güçlü olan haklıdır" anlayışının tahakkümüne başarıyla meydan okuyabilmesinin yolu budur.

Bu kitap, yeni yüzyılda yakınlarda sona eren yüzyıldakinden daha başarılı olacağımız ilerici ekonomi hareketinin inşasına ilişkindir. Ancak diğer ilerici toplumsal hareketler de başarılı olmadıkça, rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliği ekonomisinin geçebileceğine dair hiçbir yanılsama olmamalıdır. Kadın ve eşcinsel hareketleri, yurttaşlık hakları ve ırkçılık karşıtı hareketler, çevre hareketi ve barış hareketi önümüzdeki yıllarda büyük bir mesafe katetmedikçe, ilerici ekonomi hareketi bocalamaya devam edecek, rekabet ve hırs ekonomisi hâkimiyetini koruyacaktır. Kaderlerimizi birbirine bağlayan pek çok sebep
434 vardır ve bir sonuç bölümü bunları uzun uzadıya ele almanın yeri değildir. Sadece ortak bir siyasi düşmanla yüz yüze gelmekle kalmadığımızı, daha da önemlisi, bu farklı hareketlerin uğrunda savaştıkları değerlerin ve bu nedenle bu hareketlerin aradıkları dönüşüm türlerinin çok benzer olduğunu söylemek yeterlidir. Kaderlerimiz büyük çapta birbirine bağlıdır, çünkü gerici değerler ve dinamikler toplumsal hayatın diğer alanlarında egemenliğini sürdürürken toplumsal bir arenada ilerici değerleri oluşturmak zordur.

İlerici iktisadi değişim hareketi diğer toplumsal hareketlere bakışını ve onlarla ilişkilerini olumsuz biçimde etkileyen iktisatçı önyargılarından kendini kurtarmalıdır. Başlangıç noktası, patriyarkal toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yerine feminist toplumsal cinsiyet ilişkilerinin, ırkçılığın yerine çokkültürlülüğün, militarizmin yerine barış içinde bir arada yaşamanın geçirilmesini kabul etmektir ve çok geç olmadan çevrenin korunması rekabet ve hırs ekonomisinin yerine adil işbirliğini geçirmek kadar önemlidir. İkinci adım, toplumsal hayatın farklı alanlarında verilen ilerici değişim savaşına önderlik eden bağımsız hareketlerin gerekli olduğunu ve bu hareketlerin hiçbirinin diğer hareketlerden herhangi birine tabi olmaması gerektiğini kabul etmektir. İlerici iktisadi değişim için çalışanların bunu bizzat anlamalarını ve toplumsal hayatın diğer alanlarındaki ilerici hareketler içinde çalışanların da bizim buhu nihayet anladığımızı bilmelerini sağlamak gerekir.

Bir sonraki adım geçmiştekinden çok farklı şartlarla büyük bir ilerici hareketler ittifakı önermektir. İlerici iktisadi değişim hareketi çevresinde, *özellikle de emek hareketi* çevresinde toplanan büyük bir ilerici ittifak tasarlamak yerine, büyük ilerici ittifak, hiçbir hareketin diğerinden daha az önemli görülmediği bir eşitler ittifakı olmalıdır. Ayrıca, ittifakın hedefi bütün alanlarda bütün hareketlerin onaylayacakları ya da bir bütün olarak ittifakın önceliklerini onaylayacakları bir si-

yasi program biçimlendirmek olmamalıdır. İlerici hareketlerin her biri kendi alanlarındaki öncelikleri ve siyasi programları oluşturmalıdırlar ve büyük ittifak, ittifak içinde işlerin böyle yürüdüğünü varsaymamalıdır. İttifakın hedefi hareketin özerkliğini korurken, farklı kitle hareketleri arasındaki dayanışmayı artırmak olmalıdır. Her hareket kendi önceliklerini, stratejilerini, programlarını ve kampanyalarını tanımlama sorumluluğunu sürdürmeli, ancak her biri diğer hareketlerden kendisine mümkün olduğunca destek sağlayabilmelidir. Hareketler, her hareketin üyeleri arasında diğer hareketlere ilişkin dolaşan gerici mitlere tepki olarak karşılıklı eğitim kampanyaları düzenleyerek yardımlaşabilirler. Yanlış temsilleri çürütmekte bütün hareketlerin çıkarı vardır. Hareketler diğer hareketlerin aynı değerler ve aynı değişim türleri için savaşmakta olduklarını kendi üyelerine anlatarak birbirine yardımcı olabilirler. Hareketler masrafları paylaşarak ve aynı siyasi adayları desteklemeleri söz konusu olduğunda birbirine ters düşmeyerek mali olarak da yardımlaşabilirler. İlerici ittifak, her ayrı ilerici hareketin meşruluğunu ve özerkliğini kabul ederken, bütün bu dayanışma biçimlerini kolaylaştırmaya çalışmalıdır. İttifak, üyelerinin büyük bir bölümü onaylamadığı zaman, kitle hareketlerinin liderliğine teslim edilecek yetkinin bazı sınırları olduğunu da kabul etmelidir. Bu, ilerici hareketlerin ilerici liderliğinin yüz yüze geldiği bir sorun olduğu için, bu sorunun üstesinden gelmek için geliştirilecek yöntemler ve programlar üzerinde anlaşmak da ittifak çalışmasının önemli bir parçası olmalıdır.

G. SIKI DURMAK

Gelecek yüzyıl toplumsal hayatın herhangi bir alanında faaliyet gösteren hareketlerdeki ilerici örgütçülere rahat bir yol sağlamayacaktır. Ne yazık ki ilerici iktisadi değişim uğruna çalışanlarımız için, kapitalizm kendi mezarını kazmıyor. Bunun yerine kendi mezarımızı kazmak için kullanacağımız kürekleri bile bize pahalıya satıyor. Ancak yeterli bir bölümümüz aklımızı başımıza topladığımız ve küreklerimizi daha yararlı biçimde kullandığımız zaman, kapitalizmin sonu olması gereken yüzyılın sonunu belirleyen artan insani sefalet ve çevre yıkımı sürdürülebilir bir adil işbirliği ekonomisinin yolunu açacaktır. Ne yazık ki aklımızı başımıza toplamamız gerektiğini söylemek bunu yapmaktan daha kolaydır. Bu, ancak, daha fazla reform kampanyasına şimdilik hayal edebileceğimizden daha fazla ter ve gözyaşı akıttıktan sonra gerçekleşecektir. Bu giderek daha da küreselleşen rekabet ve hırs kazanı

içinde akıntıya karşı yüzen adil işbirliği deneyimlerinin inşasına sayısız insan hayatını adamayı gerektirecektir. Neyse ki, iktisadi adalet ve demokrasi davasına ter ve gözyaşı dökmek insan ruhunun özünde yer alır ve hayatlarımızı daha bütünlüklü hale getirir.

Hasta la Victoria Siempre.

Dizin

11 Eylül 294, 295
1905 Rus Devrimi 163, 167
1911 Meksika Devrimi 163
1917 Rus Devrimi 163, 167
I. Dünya Savaşı 138, 152, 163, 302
II. Dünya Savaşı 21, 30, 83, 132, 135, 137, 139, 147, 153, 173, 180, 183, 186, 303, 334, 365, 404

A

A Future for Socialism (Roemer) 197
A Theory of Justice (Rawls) 35, 52
ABD 29-33, 39, 41, 59, 83, 89, 101, 108, 111, 131, 132, 133, 143, 145, 147, 153, 186, 188, 197, 277, 279, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 303, 304, 305, 307, 309, 310, 311, 312, 313, 316, 317, 319- 322, 324, 326, 328, 329, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 342, 343, 344, 347, 348, 352, 359, 360, 366, 369, 372, 377, 379, 380, 381, 383, 385, 387, 394, 404, 414, 416, 417, 428, 431
ABD ekonomisi 126
ABD emperyalizmi 152, 153, 154, 164, 294
ABD Hazinesi 307
adil işbirliği ekonomisi 15, 17, 18, 19, 21-25, 33, 62, 78, 79, 80, 81, 131, 132, 134, 135, 137, 138, 140, 146, 148, 154, 162, 164, 165, 166, 176, 182-185, 193, 194, 196, 213, 214, 215, 218, 241, 245, 247, 254, 285, 290, 291, 293, 296, 300, 301, 305-309, 312, 326, 332, 333, 334, 335, 336, 339, 346, 347, 350, 352, 362, 363, 364, 383, 385-389, 393, 397, 401, 403, 406, 417, 420, 421, 423, 425, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436
AFL-CIO 337, 340, 341, 344, 379, 380, 381
Afrika Ulusal Kongresi (AUK) 146, 147
ahlâk 21, 34, 35, 38, 39, 42, 47, 48, 49, 50, 53, 60, 64, 98, 113, 151, 153, 157, 165, 175, 205, 239, 243, 279, 282, 316, 403, 406
Aid to Families with Dependent Children (AFDC) 366, 367, 368, 369
AIDS 47, 38
Albelda, Randy 310
Albert, Michael 69, 81, 82, 84, 89, 169, 215, 216, 217, 225, 238, 257, 275, 283
altyapı 140, 329, 330, 349
America's Communal Past (Pitzer) 414
ana fikir siyasetleri 176
anarşizm-anarşistler 130, 131, 163, 164, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 187, 188, 195, 209, 214, 216, 382
ANC 307, 308, 386
Angola 385
Arjantin 25, 306, 377, 398, 399, 413, 414
artık-değer 144
arz ve talep yasası 127, 201, 240, 254, 314, 339, 391
Association of Community Organization for Reform Now (ACORN) 369, 370
Asya kalkınma modeli 303
Asya kaplanları 304
Avrich, Paul 167
Avrupamerkezcilik 151
Avustralya 387

B

Badinter, Robert 143
Baker, Dean 299
Bakunin 185 199
bankalar 63, 75, 99, 159, 197, 198, 199, 296, 280, 298, 303, 306, 320, 321, 327, 328, 331, 349, 360, 370, 373, 375, 377, 390, 402, 404, 413, 420
Baran, Paul 75
barış hareketi 25, 83, 293, 294, 351, 434
Barsamyan, David 187
Batı emperyalizmi 151, 152, 154
Bechtel Şirketi 320
Bellah, Robert 207
Bellamy, Edward 39, 227
Bello, Walden 299
Bergman, Barbara 111
Bernard, Elaine 337, 338, 339, 343

Bernstein, Edouard 77
Biehl, Janet 210
bilimsel sosyalizm 80
bilinmezlik perdesi 51, 52, 53, 54
Birinci Dünya 154, 294, 375, 380
Birleşmiş Milletler (BM) 32, 292, 295, 301, 369
biyobölgecilik 210
Black and White in Color (filmi) 152
Blair, Tony 153 294, 334, 371
Blecker, Robert 59, 299
Bolivya 320, 321, 386
Bolşevikler 123, 134, 163, 167, 168, 169, 185
Boggs, Carl 225
438 Bookchin, Murray 210, 212
Bowles, Sam 206, 207, 208
Brandt, Willy 132, 153
Brat, David 32
Brecher, Jeremy 371
Brenan, Gerald 162, 171, 172
Bretton Woods Konferansı 300, 373
Brezilya 25, 88, 147, 187, 306, 308, 399, 407, 410, 411, 412, 413
Brown, Jerry 101
Budist ekonomiler 210
Bullard, Nicola 299
burjuvazi 81
Bush, George W. 145, 153, 294, 295, 302, 313, 322, 333
bürokrasi 217, 223, 271, 324
Büyük Buhran 147, 327, 333, 398
büyük burjuva devrimleri 134

C-Ç

Cagan, Leslie 84
Campbell, Al 215
canlı emek 74, 180
Capitalism and Freedom (Friedman) 41, 62, 94, 97, 112
Carter, Jimmy 145, 383
Castro, Fidel 385
Cezayir'deki sömürge yönetimi 152
charter okulları 324, 325, 326
Che Guevara 127
Chomsky, Noam 84, 162, 173, 185, 418
Churchill, Winston 153
CIA 96, 153, 186
cinsiyetçilik 20, 177, 182, 296
Citigroup 348, 349
Clinton, Bill 145, 153, 294, 298, 309, 310, 313, 321, 333, 334, 348, 366, 371
Cockshott, Paul 215
Collins, Chuck 30, 31
Communes USA (Fairfield) 414
Communities Directory 415
Community Supported Agriculture (CSA) 405, 406
Consumer Federation of America (CFA) 359
Costa, Joaquin 171
Cottrel, Alin 215
Crisis of Swedish Social Democracy (Ryner) 133, 154
Cumhuriyetçi Parti 101, 294, 296, 309, 321
Çekoslovakya 126, 292
çevre bilinci 86, 177
çevre hareketi 24, 175, 176, 177, 230, 237, 238, 295, 351, 352, 357, 358, 359, 362, 363, 365, 434
çevrenin korunması 23, 113, 224, 225, 229, 230, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 351, 352, 358, 359, 434
Çin 124, 127, 369
Çin Komünist Partisi 126, 385
çokkültürlülük 434
çokuluslu şirketler 155, 292, 372, 377, 402

D

D'Arge, R.C. 104
da Silva 411
Darwinizm 292
Davies, W. Longdon 171
de Saint-Simon, Henri 164
de Silva, Lula 307, 308
Delgado, Gary 367, 368
Delors, Jacques 143
demokrasi 12-22, 24, 71, 73, 98, 114, 130-132, 148, 158, 174, 175, 183, 186-188, 195, 196, 209, 215, 244, 248, 275, 291, 332, 336, 338, 343, 402, 408, 430, 433
Demokrat Parti 101, 131, 294, 295, 296, 300
demokratik işçi konseyleri 81
demokratik merkeziyetçilik 114
demokratik otarşi 210
demokratik planlama 22, 23, 122, 135, 136, 176, 196, 210, 215, 217, 248, 307, 326, 327, 331, 358, 427
demokratik sol 129, 130, 131
demokratik sosyalizm 15
Devine, Pat 215, 248
devlet bürokrasisi 217
devlet tekeli 101
Dickens, Charles 368
Dissent 217, 247
Do Americans Shop Too Much? (Schor) 89, 361
Dolgoff, Sam 170, 172
DTÖ 294, 307, 372, 379, 380, 382
Dünya Bankası 294, 304, 307, 371, 372, 382, 412

E
Eatwell, John 299
Eco-City Dimensions (Roseland, der.) 415
Eco-Villages and Sustainable Communities (Gilman) 415, 416, 417
Ehrenreich, Barbara 81
Ekim Devrimi 168, 169
ekolojik çöküş 225
ekolojik ekonomi 210
ekolojik meclisler 212
ekolojik toplum 210
ekonomizm 19, 82, 151, 177
ekosistem 113, 195, 226, 357
ekososyalizm 210, 212, 357
El Salvador 386
Elshtain, Jean Bethke 207
emeğin sömürüsü 33, 74, 180
emek 31, 41, 62, 72, 74, 95, 99, 108, 112, 118, 143, 150, 198, 200, 202, 221, 222, 223, 252, 270, 280, 292, 316, 317, 332, 337, 338, 347, 353, 375, 378, 379, 380, 381, 388, 390, 391, 404, 416
emek değer kuramı 74, 342
emek eylemcileri 344, 346, 364
emek fiyatı 108
emek hareketi 24, 173, 176, 336, 337, 338, 339, 343, 344, 345, 346, 347, 351, 359, 362, 363, 365, 376, 391, 428, 429, 434
emek katkısı 42, 43
emek maliyetleri 120, 202, 221, 270
emek mübadeleleri 99, 390, 391, 416
emek piyasası 17, 38, 67, 68, 94, 97, 98, 112, 125, 127, 136, 157, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 279, 301, 302, 315, 342, 368, 390, 391, 392, 395, 396, 403, 426
emek ve kredi piyasaları 38, 98, 99
emek talep eğrisi 317
emperyalizm 75, 82, 151, 154
emperyalizm karşıtı hareket 83, 152, 177, 293, 294, 295
Employee Stock Ownership Plans (ESOP'lar) 392, 393
Endonezya 88, 386
Environmental Defense Fund (EDF) 354
Equality (Bellamy) 39
eşcinsel hakları hareketi 176, 177, 295, 434
eşit sonuçlar ilkesi 54
EZLN 386

F
farklılık ilkesi 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58
Federation of Egalitarian Communities (FEC) 416
Fellowship for Intentional Community (FIC) 415
feminist ve eşcinsel kurtuluş hareketleri 175
feodal ekonomiler 112
fırsat eşitliği 37, 49, 50, 63, 205, 219, 279
Financial Times 307, 308
Folbre, Nancy 31, 254, 269, 270
Forbes Jr., Steve 101
Fordizm 155
Fourier, Charles 164
Franco 152, 173, 402
Fransa 21, 131, 132, 139, 141, 142, 145, 146, 152, 161, 294, 305, 321, 393
Friedman, Milton 41, 62, 64, 66, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 109, 110, 112, 312

G
Galbraith, John Kenneth 89
Gandi, Mahatma 153
Garcia, Alan 139
GATT/DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) 294
GATT/WTO 371
genetik piyango 41, 201, 279
geridönüşüm 227
gerilla savaşları 385, 386
glasnost 126
Glass-Steagall düzenleyici sistemi 300
Global Finance (Bello, Bullard) 299
Global Finance at Risk (Eatwell & Taylor) 299
Gorbaçov, Mihail 122, 123, 125, 126, 294
GOSPLAN 223
Governing the Comons (Ostrom) 169
Grass Roots Organizing for Welfare Leadership (GROWL) 369, 370
Grassroots Economic Organizing (GEO) 394, 397
Green Peace 357
Greenwood, Daphne 39
Guatemala 386
güneş ve rüzgâr enerjisi 227
Güney Afrika 146, 147, 306, 307, 386
Güney Kore 303, 305, 321, 399

H
Hagar, Mark 257, 262, 267, 269
Harrington, Michael 21, 133-146, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 164, 165
Harris, Don 59, 76
Hawkins, Howard 210, 224, 225
Heilbroner, Robert 87
Hindistan 25, 163, 386, 407, 408, 410
Hitler 130, 292
Hollanda 292
homo economicus 282, 283, 284
homo socialis 283, 284
Hoover, Herbert 147
How Wal-Mart is Destroying America

(Quinn) 348
Howard, Michael 200, 204, 401
Human Development Report 2000 32
Humphrey-Hawkins Tam İstihdam Yasası (1978) 333
Hunt, E.K. 104

I-İ

ırk ayrımcılığı 83, 147, 386
ırkçılık 25, 83, 241, 398
ırkçılık karşıtı hareket 83, 177, 434
IMF 187, 294, 300, 304, 307, 321, 371, 372, 375, 376, 377, 382, 411, 412
In the Company of Others (Whitmeyer) 414
Insurrection: Citizen Challenges to Corporate Power (Danaher & Mark) 348
Irak savaşı 294
Ithaca Saati 387
İkinci Dünya Savaşı 77
İkinci Enternasyonal 77
iktisadi adalet 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 22, 24, 25, 33-37, 40, 41, 45-51, 55-61, 65, 68, 71, 78, 90, 112, 127, 131, 148, 149, 150, 162, 175, 183, 192, 194, 196, 215, 236, 239, 240, 243, 246, 265, 293, 313, 315, 316, 332, 339, 340, 341, 342, 346, 351, 365, 390, 391, 394, 422, 423, 426, 427, 430, 433, 436
iktisadi adaletsizlik 34, 37, 112, 240, 246, 265, 313, 315, 340, 342, 422
iktisadi demokrasi 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 37, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 90, 94, 122, 127, 128, 149, 150, 156, 158, 160, 175, 192, 194, 208, 218, 234, 238, 245, 280, 305, 342, 350, 405, 406, 413, 426, 427, 433
iktisadi görü 22, 192, 197, 244, 427
iktisadi özgürlük 14, 19, 37, 38, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 71, 72, 94, 95, 96, 97, 100, 314
iktisadi özyönetim 19, 36, 71, 72, 116, 122, 150, 164, 166, 169, 176, 184, 209, 254, 282, 290
iktisadi reform hareketleri 18, 24, 29, 291, 336, 362, 364, 383, 387
iktisadi verimlilik 14, 15, 45, 56, 59, 65, 111, 144, 218, 245, 246, 298
ilerici iktisadi değişim hareketi 297, 295, 305, 332, 357
İngiliz İşçi Partisi 153, 163
İngiltere 139, 153, 294, 334, 335, 387, 394
insan doğası 23, 218
İnsan Hakları Bildirgesi 369
İran 153
İrdeleme Kolaylaştırma Kurulu (İKK) 222, 223, 231, 251, 256, 278
İskandinav sosyal demokrasisi 335
İskandinavya 130, 335
İspanyol anarşistleri 130, 169, 172
İspanyol faşizmi 130
İspanyol İç Savaşı 131, 162, 163, 170
istihdam güvencesi 125
İsveç 21, 132, 141, 142, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 279, 302, 334, 390
İsveç Emek Federasyonu (LO) 136, 156
İsveç İşverenler Derneği (SAF) 156
İsveç sosyal demokrasi modeli 21, 133, 142, 154, 155, 156, 158, 159
İsveç Sosyal Demokrat Partisi 156, 158
işçi konseyleri 22, 81, 116, 193, 195, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 228, 230, 235, 249, 253, 255, 261, 262, 263, 265, 267, 270, 272, 278, 282, 284, 362, 395
işçi mülkiyeti 186, 394, 395, 396, 397, 398, 401, 402, 426
işçi sınıfı 78, 81, 82, 125, 136, 142, 150, 177, 183, 184, 329, 412
işçi ve tüketici konseyleri 22, 198, 214, 215, 217, 223, 227, 234, 270, 284, 430
İtalya 131, 63, 186

J

Jamaika 153
Japon modeli 303
Japonya 145, 186, 303, 305, 321, 377
Johnson, Lyndon 132

K

kadın hareketi 176, 295
kadın ve eşcinsel hakları hareketi 177
kadın, eşcinsel, çevre ve barış hareketleri 25
Kamu Çıkarı Araştırma Grupları (PIRG'ler) 359, 360, 361, 362, 363, 365
kamu çıkarı için üretim 350
kamu mülkiyeti 17, 20, 124, 195, 321
Kanada 24, 134, 260, 309, 339, 387, 417, 418
kapitalizm 13, 15, 19, 21, 23, 24, 55, 62, 64, 74-79, 81, 84, 85, 89, 90, 94, 102, 106, 108, 112, 113, 114, 118, 130, 131, 132, 141, 147, 149, 151, 161, 163, 164, 165, 168, 174, 176, 178-183, 184, 191, 192, 193, 195, 196, 204, 212, 216, 226, 227, 246, 249, 273, 274, 290, 293, 294, 297, 302, 303, 306, 310, 327, 332, 335, 346, 350, 352, 358, 360, 362, 363, 364, 368, 384, 385, 386, 389, 392, 393, 398, 407, 421, 422, 428, 429, 431, 432, 433, 435
kâr için üretim 321, 350, 352, 357
kâr oranının uzun vadeli düşme eğilimi 74
Katalonya'ya Selam (Orwell) 172
katılımcı ekonomiler 17, 22, 23, 24, 25, 55,

100, 196, 198, 214, 215, 217, 218, 219, 222, 224, 225, 227, 236, 239, 241, 243, 245, 246, 247, 254, 258, 259, 263, 264, 265, 267, 269, 270, 273, 275, 276, 277, 278, 280, 282, 283, 284, 289, 290, 357, 407, 417, 418, 420, 421, 423
Kautsky, Karl 138
Kensington Welfare Rights Union (KWRU) 368, 369, 370
Keynes, John Maynard 76, 298
Keynesçilik 24, 76, 135, 142, 145, 157, 160, 206, 302, 308, 309, 334, 335, 351
King, Mel 84
kirlilik 23, 85, 86, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 238, 270, 300, 313, 327, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 396, 429
klasik liberalizm 63
Klein, Naomi 347, 399
Kohl, Helmut 145, 371
komutaya dayalı planlama 16, 93, 130, 135, 294
komünist ekonomiler 20, 81, 82, 112, 121, 193, 237
Komünist Enternasyonal 77, 163
komünist merkezi planlama 113, 114, 120
komünizm 13, 14, 15, 16, 20, 21, 22, 29, 74, 77, 82, 90, 92, 93, 113, 114, 127, 129, 130, 131, 163, 164, 165, 170, 171, 173, 175, 186, 195, 237, 214, 216, 248, 293, 309, 345, 385, 427
koordinatör ekonomisi 124, 125, 126, 127
Kore 321, 377
Korten, David 210, 347
Kotlikoff, Laurence 39
Kotz, David 125, 136, 215, 258, 264, 266, 267, 272
Kovel, Joel 210, 211, 212, 213, 214
kredi piyasası 96, 99, 159, 160
Krugman, Paul 309, 322
kupon ekonomisi 197, 198, 199, 200
küçük burjuvazi 81
Küresel Adalet Kampanyası 379
küresel adaletsizlik 295
küresel eşitsizlik 32, 33, 238, 240, 242, 374
küresel menkul dolandırıcılığı 376
küresel sermaye piyasaları 141, 371
küreselleşme 33, 141, 292, 294, 298, 318, 371, 372, 378, 379, 382, 429
küreselleşme karşıtı hareket 24, 242, 294, 299, 336, 371, 378, 381, 382
küreselleşme karşıtı ve emperyalizm karşıtı hareketler 295
küreselleşme ve savaş karşıtı hareket 164

L
Labor Notes 399
Laibman, David 215
laissez-faire [bırakınız yapsınlar] kapitalizmi 78, 93, 129
Lange, Oscar 196
Lenin, V.I. 77, 127, 168
Leontiyef kısıtlaması 114, 115, 119
Lerner, Abba 196
Leval, Gaston 170, 171, 172
Lewis, Avi 399
liberal iktisadi adalet 17, 18, 40
liberter belediyecilik 161, 210, 212, 214
Liberter Enternasyonal 163, 172
liberter sosyalizm 13, 16, 21, 74, 90, 131, 163-169, 173, 174, 176, 183, 185, 187
Locke, John 36, 63, 69
Looking Backward (Bellamy) 227
Looking Forward (Albert ve Hahnel) 214, 225, 254, 267, 269, 269, 284
Lost Ground: Welfare Reform, Poverty and Beyond (Albelda & Withorn) 310
Luther King, Martin 295
Luxemburg, Rosa 75, 77

M
Macaristan 126
mahalle konseyi 220, 221, 233
mahalle meclisleri 225, 276
Malhotra, Kamal 299
Mandel, Ernest 135
Mao 127
Marglin, Stephen 59, 76
Marksizm 82, 83, 165
Marksizm-Leninizm 186
Marx 33, 65, 74, 75, 81, 135, 137, 151
materyalizm 174, 175
Max, Sawicky 310
Mayıs 1968 142
Medicare Reform tasarısı 311, 322
Meidner Planı (İsveç) 155, 158
Meksika 163, 307, 375, 377
Menşevikler 167, 168
merkezi plan ekonomileri 20, 114, 117, 119, 121, 126, 194
merkezi planlama 15, 17, 20, 72, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 130, 165, 176, 212, 217, 252, 253
Michels, Robert 138
militarizm 177, 215, 434
milliyetçilik 20, 410
miras 36, 37, 39, 41, 49, 50, 64, 112, 280
Mitterrand, François 21, 130, 132, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 308
modern liberalizm 51

Mondragón Kitabevi ve Coffe House 418
Mondragón kooperatif ağı 24, 401, 402, 403, 433
Morris, William 227
Mozambik 385
muhafazakâr iktisadi adalet 35
Musaddık 153
Mussolini 130
mülkiyet hakları 19, 37, 63, 64, 66, 274, 334, 401
mülkiyeti ortak kaynak 84, 85, 169
Myth and Measurement (Card & Krueger) 317

N

442 Nader, Ralph 101, 278, 347, 360
NAFTA 375, 377
Narodniki (Rus anarşistleri) 167
National Welfare Rights Organization (NWRO) 366, 369
NATO 394
Nature Conservancy 357
neoliberal küresel ekonomi 292, 294
neoliberal küresel kapitalizm 141
neoliberal küreselleşme 33, 371, 429
neoliberalizm 157, 308, 410
New Deal 28, 132, 138, 147, 292, 300, 334, 337
New York Review of Books 65
News from Nowhere (Morris) 226
Nikaragua 385
nomenklatura 127
Nove, Alec 135, 217, 248
Nozick, Robert 18, 36, 48, 49, 50, 51, 53, 58
Nükleer Silahsızlanma Kampanyası 153

O-Ö

O'Neill, John 46, 47, 215, 258, 262, 263
OECD 145, 374, 377
Okishio, Nobuo 74, 75
Olsen, Gregg 159
organik çiftçilik 227
Orwell, George 172
otomobilsizleşme 227
otoriter ekonomi 101
otoriter planlama 194, 195, 209, 216, 217, 248, 249
otoritercilik 177
Owen, Robert 164
ozon tabakası 225
özel mülkiyet 20, 127, 246, 377
özgürlük 37, 49, 50, 65, 66, 67, 79, 83, 94, 97, 113, 134, 135, 280, 281, 292
Özgürlükle Kalkınma (Sen) 65
özyönetim 14, 20, 22, 23, 78 81 95, 96, 97, 98, 116, 117, 118, 144, 166, 169, 171, 174, 184, 186, 197, 203, 204, 216, 218, 219, 220, 223, 245, 272, 282, 293, 303, 398, 399, 404

P

Palme, Olof 153
paranın değerini düşürme 146
Park, Walter 32
perestroyka 122, 123, 124, 125, 126
Perot, Ross 101
Peru 138, 386
piyasa dışı etkiler 70, 100, 206, 224, 231, 237, 266, 353
piyasa sosyalizmi 17, 22, 55, 135, 195-200, 202-206, 208, 209, 210, 212, 215, 217, 237, 247, 249, 280, 427
Pollin, Robert 299, 304, 318
Polonya ekonomisi 126, 292
Porto Alegre 25, 407, 410, 411, 412, 413, 414, 418
post-New Deal 292
Pramus, Jason 284
profesyonel yönetim sınıfı (PYS) 81, 82
proletarya 77, 81, 168
Proudhon 33, 39
Putnam, Robert 207, 208

Q-R

Quiet Revolution in Welfare Economics (Albert ve Hahnel) 69, 89, 111, 119
radyoaktif ve toksik zehirlenme 225
Raising the Floor (Spriggs & Klein) 317
Rawls, John 18, 35, 48, 51-60
Reagan 123, 145, 298, 301, 313, 333, 334, 371
Redefining Progress 314
reform kampanyaları 17, 18, 24, 25, 132, 163, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 245, 290, 297, 300, 321, 322, 327, 332, 336, 364, 387, 397, 422, 426, 428, 429, 430, 431, 433
Reich, Michael 110, 312
rekabet ve hırs ekonomisi 15, 17, 24, 25, 79, 80, 82, 84, 89, 93, 131, 132, 134, 138, 140, 149, 158, 160, 162, 193, 218, 291, 293, 300, 330, 321, 332, 333, 336, 352, 364, 389, 393, 397, 425, 428, 431, 434
Robinson, Joan 41
Rocard, Michel 143, 146
Rockefeller 34, 35
Roemer, John 108, 197, 198, 199, 200
Roemer'in kupon ekonomisi 197, 198, 200
Roosevelt, F.D. 132, 137, 147
Rus İç Savaşı 168

Ryner, Magnus 21, 133, 141, 154, 335

S-Ş

Sackrey, Charles 159
sanayi devrimi 126, 225
Sandinistalar 385
Sargent, Lydia 84
savaş 13, 21, 83, 170, 177, 187, 293, 294, 295, 300, 306, 369, 417
Sawicky 310
Schaberg, Marc 299
Schmidt, Helmut 132
Schneider, Geoffrey 159
Schor, Juliot 89, 361
Schroeder, Gerhard 371
Schumacher, E.F. 210
Schweickart, David 200, 203, 204
Scialabba, George 217, 247, 275, 283
Science & Society 46, 215, 258, 272
Seabright, Paul 65
Seattle 294, 372, 379, 381, 382
Sen, Amartya 53, 64, 65, 66, 67
sera etkisi 87, 225, 349
serbest piyasa kapitalizmi 19. 20, 129, 130
serbest emek piyasası 124, 201
sınıf mücadelesi 82, 83, 177
sınıf savaşı 83, 293, 295, 344
siyasi demokrasi 14, 94, 101, 102, 127, 132, 205
Skandinaviska Enskilda 156
Sklar, Holly 84
Smith, Adam 102-104, 106, 107, 109, 135, 348
Socialism: Past and Future (Harrington) 133, 165
Soğuk Savaş 75, 123, 130, 153, 186, 292, 294, 337, 338
sosyal demokrasi 13-16, 21, 74, 82, 90, 131, 132, 133, 136-140, 142, 147, 151, 154, 155, 159, 163, 164, 293, 309, 335
Sosyalist Enternasyonal 131, 153, 160, 163
sosyalist piyasa ekonomileri 55, 101, 112, 201, 202, 203, 205, 206, 228, 279, 280
sosyalizm 13, 14, 15, 122, 123, 134, 135, 136, 139, 144, 149, 164
Sovyet Bloku 114
Sovyet ekonomisi 124, 126, 248
Sovyet emperyalizmi 126
Sovyet imparatorluğu 217
Sovyet tipi ekonomiler 101
Sovyetler Birliği 21, 124, 125, 223, 291, 294
Spanish Labyrinth, The (Brenan) 162, 171, 172
Stalin 123, 127, 130, 168
Stiglitz, Joseph 309
Stolipin 167
Summers, Lawrence 39, 319
Sustainable Communities (Van Der Ryn & Calthorpe) 387, 415, 416
sürdürülebilir kalkınma 70, 175, 331
Sweeney 336, 340
Sweezy, Paul 75, 80
şirket karşıtı hareket 24, 348, 349, 350, 429
şovenizm 177

T

Taming Global Finance (Blecker) 299
Taylor, Frederick 59, 196
Taylor, Lance 76, 200, 299
Taylorizm 155, 174
Tayvan 303, 305
tek adam yönetimi 127
tekelci ve kartelci piyasa yapıları 107
teknoloji 13, 19, 23, 63, 74, 78, 79, 85, 96, 102, 107, 108, 109, 113, 126, 155, 211, 219, 226, 227, 235, 239, 252, 255, 271, 274, 307, 320, 352, 354, 357, 402, 414
terörizmle savaş 292, 294
Thatcher, Margaret 145, 324, 334, 371
The Affluent Society (Galbraith) 89
The Anarchist Collectives (Dolgoff ve Leval) 170, 172
The Battle of Algiers (film) 152
The Economist 140
The End of Welfare? Consequences of the Federal Devolution for the Nation (Savick) 310
The Living Wage: Building a fair Economy (Luce & Pollin) 318
The New Standard 421
The Next Left (Harrington) 133, 142
The Overspent American (Schor) 89, 361
The Political Economy of Participatory Economics (Albert ve Hahnel) 217, 224, 225, 238, 283
The Russian Anarchists 167
The Theory of the Leisure Class (Veblen) 89
Thurow, Lester 39
Tobin vergisi 299
Tomey, Mark 366
topluluğu temel alan ekonomi 22, 195, 196, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215
toplumcuların diktatörlüğü 23
toplumsal adalet 12, 35, 48, 50, 57, 123, 275, 338, 361, 370, 417
toplumsal cinsiyet 82, 83, 137, 177, 268, 292, 302, 366, 368, 410, 434
toplumsal cinsiyet baskısı 83, 177
toplumsal değişim 83, 147, 177, 370, 386, 418
toplumsal ekoloji 210

toplumsal sözleşme 35, 83, 124, 125
toplumsal tercih 249
toplumsal tüketim 89, 155, 207, 221, 227, 244, 249, 429
toprak reformu 167, 327, 380, 381, 408
torun Rockefeller sorunu 34, 54
totaliter komünizm 130
totaliter siyasi iktidar 126, 128
totaliter sosyalizm 174
Trotskiy 127
tüketici federasyonları 218, 221, 228, 229, 230, 234, 235, 248, 249, 250, 255, 256, 270, 277
tüketici hareketi 24, 347, 362, 363, 364
tüketici konseyleri 22, 198, 214, 217, 220, 222, 223, 227, 234, 244, 249, 253, 255, 262, 270, 276-278, 284, 362, 363, 430
tüketici kooperatifleri 24, 398, 404, 405, 406
tüketici ve üretici egemenliği 149

U-Ü

Ulusal Emek İlişkileri Yasası (1935) 337
ulusal kurtuluş hareketleri 151, 153, 154, 174, 185, 387
Uluslararası Para Fonu 142
United Airlines 394, 395
United Steel Workers of America (Amerika Birleşik Çelik İşçileri Sendikası) 394
Utopia 101 (belgesel) 415
ücretli kölelik 87, 280
Üçüncü Dünya 19, 142, 145, 153, 154, 173, 293, 304, 372, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 386, 387, 399, 402, 430
Üçüncü Dünya dayanışma hareketi 176
Üçüncü Dünya ekonomileri 142, 376
Üçüncü Dünya kurtuluş mücadeleleri 151, 154, 174, 175, 386
üretici egemenliği 149, 392
üretici kooperatifleri *213*, *393*, *398*, *403*, 405, 407
üretim malları 34, 36, 62, 127
üretim noktası 174
üretim varlıkları 17, 18, 64, 36
ütopyacı sosyalizm 80, 164

V

Vancouver Katılımcı Ekonomi Kolektifi 421
Varşova Paktı 294
Veblen, Thorstein 89
Vergi Adaleti İçin Yurttaş Hareketi 312
verimlilik 14, 33, 45, 56-58, 99, 102, 105, 127, 194, 202, 206, 220, 221, 222, 224, 232, 234, 236, 239-243, 245, 257, 263, 267-269, 271-274, 277, 292, 298, 313, 354, 372, 374, 376, 406, 432
Vietnam Savaşı 294
Volcker 298, 377

W

Wall Street Journal 334
Wal-Mart 344
Weisskopf, Thomas 203, 204, 208, 247, 248, 252, 254, 257, 260, 262, 263, 264, 269, 270, 275, 282, 283
Withorn, Ann 310
Wolff, Edward 30, 32, 39
Woods, Bretton 30, 141, 155, 187, 301, 373, 374

Y

yabancılaşma 194, 209, 248, 250
yapısal uyum programları (YUP'ler) 374
Yeni Bir Amerikan Rüyası Merkezi (YBARM) 361
yeni sol 14, 129, 130, 138, 161, 163, 174, 175, 176, 181, 185
Yeni Zelanda 387
yerel olarak geliştirilen ürün 227
Yeskel, Felice 30, 31
yeşil solcular 224, 225
yeşil teknolojileri 227, 235
yeşil tüketici 86
yeşiller 227
yoksul halk hareketi 24, 370
yoksul hareketi 364, 366, 369, 371
Yoksullukla Savaş 309, 333
Yugoslavya 153, 199, 200, 209
yurttaşlık hakları 24, 83, 177, 333, 434
yurttaşlık hakları hareketi 295

Z

Zapatistalar 386
Zimbabve 385
Zinn, Howard 418

Geçen yüzyıl adalet isteyenlerin kapitalizme isyan ettikleri bir savaş yüzyılı oldu. Eşitlik, özgürlük ve dayanışma isteyenlerle, açgözlülük, rekabet ve bencillikten yana olanlar savaş meydanlarına çıktı. Başka bir dünyanın mümkün olabileceğini düşünenlerle, mevcut durumun sürmesini isteyenler kavgaya giriştiler... Milyonlarca insanın yaşamına mal olan savaş hâlâ sürüyor...

Robin Hahnel *İktisadi Adalet ve Demokrasi* adlı bu kapsamlı eserinde adalet ilkesi sorunlu olduğu için adaletsizliği artıran mevcut iktisadi sistemi sorguluyor. Sistemin "herkese katkısına göre" ilkesine karşı çıkarak, "herkese fedakârlığına göre," diyor. Sisteme katkımı salt çabam değil, şans, yetenek ve eğitim de belirler. Bu etkenler çoğunlukla bireyin elinde değildir, o yüzden elinde olmayan etkenlere göre bireyi ödüllendirmek (ya da cezalandırmak) adaletsizliktir. Hahnel'e göre, kapitalizmden daha adil bir sistem kurmak için önce iktisadi adalet kavramını fedakârlık ve ihtiyacı temel alan yeni bir içerikle tanımlamak gerekir; bu tartışmayı kapsamlı bir biçimde sürdüren yazar iktisadi demokrasi kavramını da çözümlüyor. Kendi deneyimlerinden çıkardığı dersleri sol literatürle ilintilendiren Hahnel geçen yüzyılda sol hareketin savunduğu kimi tezlere de karşı çıkıyor; kapitalizm kendi kendini yok etmeyecek, diyor ve bir devrimle de bir anda devrilmeyeceğini; çünkü ancak uzun soluklu bir reform hareketinin adil bir sistem kurabileceğini savunuyor. Kapitalizm kadar, "reel sosyalizm"in, liberter sosyalizmin ve sosyal demokrasinin de kusurlarını inceliyor; kapitalizm ne kadar insanlık dışıysa, "reel sosyalizm" de o kadar antidemokratikti...

İktisadi Adalet ve Demokrasi'de kapitalizm sonrası için tasarlanan iktisadi ve toplumsal sistemler de ele alınıyor; topluluk temelli tasarılarla aslında kardeş olan katılımcı ekonominin nasıl verimli, adil ve demokratik olabileceği açıklanıyor. Neyin üretileceğine, neyin tüketileceğine, nasıl çalışacağımıza hep birlikte karar vereceğimiz bir sistem bu; üretici ve tüketici konseylerinin olduğu, rekabet yerine işbirliğinin geçirildiği, ihtiyaç ve fedakârlığın temel alındığı bir ekonomi. Hahnel, bu sistemde çevrenin korunması, ayrımcılık ve eşitsizliğin ortadan kalkması ve herkese insanca yaşama fırsatı verilmesi için önerdiği mekanizmaları açık bir dille anlatırken, ayakları yere basan bir iktisadi model kuruyor.

...üşünenler için kaleme
...tem kurmanın yolunu
...ecelli etmeyecek, diyor

...pitalizmin vahşiliğinden kaygılanan ve daha iyi
...lı.
...as E. Weisskopf, *Michigan Universit*

...dil ve demokratik bir toplum yaratmak iste
...almalı.
Ilene Grabel, *Denver Universit*

AYRINTI • "AĞIR" KİTAP
ISBN 975-539-497-4
9 789755 394978

KİTAP
SKB 0173651 UTZ